

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ
ΩΣ ΑΞΟΝΑΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ
ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ**

ΜΠΑΜΠΑΓΕΝΕΣ ΗΛΙΑΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ, 2011

Ευχαριστίες

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή Ηλία Παπαγιαννόπουλο, για την άρτια συνεργασία, τη συμβολή του στο θεωρητικό προσανατολισμό και τη διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος, καθώς και για το πνεύμα ακαδημαϊκής ελευθερίας το οποίο χαρακτήρισε όλη την πορεία συγγραφής της διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης την οικογένειά μου, η οποία στηρίζει όλες τις προσπάθειές μου και έχει συμβάλλει καθοριστικά στον προσανατολισμό μου στα μέχρι στιγμής επιλεχθέντα πεδία σπουδών.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με βοήθησαν στην ανεύρεση βιβλιογραφίας, καθώς και όσους με διευκόλυναν με το δανεισμό βιβλίων.

Περίληψη

Το Κράτος και ο Πόλεμος είναι βασικές έννοιες για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Στην παρούσα διπλωματική εργασία αξιοποιούνται ως άξονας ερμηνείας της διεθνούς πολιτικής αλλαγής στη μαρξιστική θεωρία. Ο μαρξισμός εντάσσεται στο επαναστατικό ρεύμα των θεωριών Διεθνών Σχέσεων και υπό την έννοια αυτή είναι μια θεωρία διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Τα κύρια χαρακτηριστικά του υπό αυτήν την κατάταξη είναι, σύμφωνα με τον Martin Wight και τον Robert Gilpin: η *οικουμενικότητα* αλλά και η *διαίρεση*, η *υπέρβαση των ορίων διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής* και η *μέθοδος πρόβλεψης*. Αυτά τα χαρακτηριστικά διατρέχουν όλη την ανάλυση, μέσα από ένα ιστορικό πλαίσιο που επικεντρώνεται κυρίως στο Μεσοπόλεμο. Το ερώτημα που διερευνάται είναι η *αλληλεξάρτηση εσωτερικού και διεθνούς πεδίου ανάλυσης*. Για το σκοπό αυτό εξετάζονται τόσο οι μαρξιστικές θέσεις σε συνάρτηση με το διεθνολογικό προβληματισμό, όσο και η εξέλιξη των εννοιών του Κράτους και του Πολέμου μέσα στη θεωρία. Οι Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς επικεντρώθηκαν στην εσωτερική κοινωνία, ενώ ο Βλαδίμηρος Ίλιτς Λένιν προσάρμοσε δημιουργικά τις μαρξιστικές θέσεις στις έντονα διεθνοποιημένες οικονομίες του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20ού. Το *Κράτος*, στη μαρξιστική θεωρία, αντανακλά τις σχέσεις στην παραγωγή. Σε μια ταξική κοινωνία, τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε μια κυρίαρχη τάξη και το εποικοδόμημα αντανακλά και διασφαλίζει αυτή τη σχέση κυριαρχίας. Το Κράτος λοιπόν, λογίζεται ως ένα εργαλείο που εξασφαλίζει την κυριαρχία της μίας τάξης επί κάποιας άλλης (μετά την εμφάνιση των ταξικών αντιθέσεων). Οι θεωρητικοί του μαρξισμού επικεντρώθηκαν στην ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας και αξίωναν την επαναστατική αλλαγή από μέρους της εργατικής τάξης στο επίπεδο του κράτους, καθώς και τη μετάδοση αυτής της προοπτικής στο διεθνές επίπεδο. Το καπιταλιστικό κράτος αντικαθίσταται τότε από το σοσιαλιστικό κράτος, το οποίο αντανακλά τις νέες σχέσεις στην παραγωγή και διαμορφώνει μια νέα τυπολογία, προσανατολισμένη στο ίδιο το ξεπέραςμα του κράτους. Ο *Πόλεμος*, εξετάζεται στα πλαίσια της διεθνοποίησης της καπιταλιστικής οικονομίας. Η *πάλη των τάξεων* είναι θεμελιώδους σημασίας. Εφόσον, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, τα κράτη δεν είναι αυτόνομα, οι πόλεμοι αντιμετωπίζονται ως η συνισταμένη του οικονομικού ανταγωνισμού ανάμεσα στις κυρίαρχες τάξεις των δοσμένων χωρών. Κύριο ζήτημα στάθηκε η ανάλυση του Λένιν περί Ιμπεριαλισμού, αλλά και οι θέσεις του περί «δικαίων και αδικών πολέμων», «άνισης ανάπτυξης» και «αδύνατου κρίκου» στο διεθνές σύστημα. Ακόμη εξετάζεται το ζήτημα του ανταρτοπόλεμου ως όψη της τυπικής επανάστασης του 20ού αιώνα, καθώς και ο τρόπος που επέδρασε στην έννοια του Πολιτικού. Επίσης, εξετάζεται το ζήτημα της ειρήνης, η οποία μέσα από το μαρξιστικό πλαίσιο αλλά και τις γενικότερες εξελίξεις του Μεσοπολέμου αντιμετωπίστηκε ως μέσο· σε συνάρτηση με τους ευρύτερους στόχους. Το *εμπειρικό* μέρος της εργασίας, περιλαμβάνει δύο σημαντικές περιπτώσιολογικές μελέτες, οι οποίες αξιοποιούνται για τον έλεγχο της θεωρίας. Η *Οκτωβριανή Επανάσταση* αποτελεί τη μία όψη της υπέρβασης των ορίων μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής: τη μετατροπή του διεθνούς γεγονότος του Παγκοσμίου Πολέμου σε εσωτερικό γεγονός (επαναστατική αλλαγή στο επίπεδο του κράτους). Η *Γ' Διεθνής (Κομμουνιστική Διεθνής ή Κομιντέρν)*, αποτελεί την αντίστροφη όψη αυτής της σχέσης: η επαναστατική αλλαγή που εκδηλώθηκε στο επίπεδο του κράτους αποκτά διεθνή χαρακτήρα. Εξετάζεται η στρατηγική που οδήγησε στην Οκτωβριανή Επανάσταση, καθώς και η στρατηγική της Γ' Διεθνούς, σε συνάρτηση με τις θεωρητικές θέσεις και τις γενικότερες εξελίξεις.

Abstract

State and War are basic significances for the science of International Relations. In this thesis they are developed as axis of interpretation of International Political Change in the Marxist theory. Marxism is included in the Revolutionary Current of theories of International Relations and from this aspect is a theory of International Political Change. Its main characteristics under this classification are, according to Martin Wight and Robert Gilpin: the *universality* but also the *division*, the *overshooting of limits of international and internal policy* and the *method of forecast*. These characteristics run through the analysis, via a historical frame that is focused mainly in the period between the two World Wars. The question that is investigated is the *interdependence between the internal and international field of analysis*. For this aim we examine the Marxist assumptions in connection with the International Relations' reflection, but also the development of significances of State and War in the theory. Karl Marx and Frederick Engels were focused in the internal society, while Vladimir Ilyich Lenin adapted creatively the Marxist assumptions in the intensely internationalized economies of the end of 19th century and the beginning of 20th. The *State*, in the Marxist theory, reflects the productive relations. In a class society, the means of production belong in a sovereign class: the superstructure, reflects and ensures this relation of sovereignty. The State therefore, is deemed as a tool that ensures the sovereignty of a class on some other (afterwards the appearance of class oppositions). The theorists of Marxism were focused in the analysis of capitalistic society and demanded the revolutionary change from part of the working class in the level of state, as well as the transmission of this prospect in the international level. The capitalistic state is replaced then by the Socialist state, which reflects the new relations in the production and shapes a new typology, directed in the surpassing of state. The *War* is treated in the frames of internationalization of capitalistic economy. The class struggle is fundamental. According to the Marxist assumption, the states are not autonomous. Therefore, the wars are faced as the resultant of economic competition between the sovereign classes of given countries. The main question here concerned the analysis of Lenin on Imperialism, but also his assumptions on "fair and unfair wars", "unequal growth" and "weak link" in the international system. Moreover, the subject of guerilla war is examined, as an aspect of typical revolution of 20th century but also how this affected the meaning of Political. Also, the question of peace is examined, which through the Marxist frame, but also through the general developments that took place between the Two World Wars, was treated as a means: in connection with the wider objectives. The *empirical* part of the thesis includes two important case studies, which are developed in order to control the theory. The *October Revolution* constitutes an aspect of overshooting of limits between international and internal policy: the conversion of the international fact of World War to an internal fact (revolutionary change in the state level). The *Third International (Communist International or Comintern)*, constitutes the reverse aspect of this relation: the revolutionary change that was expressed in the level of state acquires international character. So, the strategy that led to October Revolution is examined, as well as the strategy of the Comintern, in connection with the theoretical assumptions and general developments.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	2
Abstract	3
Πρόλογος.....	6
Εισαγωγή.....	9
Κεφάλαιο 1^ο: Οι θεωρίες Διεθνών Σχέσεων	13
1.1 Ο Φιλελευθερισμός	13
1.2 Ο Ρεαλισμός.....	16
1.3 Η Διεθνής Κοινωνία	20
Κεφάλαιο 2^ο: Ο Μαρξισμός	25
2.1 Η φιλοσοφία του μαρξισμού.....	25
2.2 Η οικονομική θεωρία.....	31
2.3 Η φύση της πολιτικής αλλαγής.....	36
2.4 Η σχέση οικονομίας – πολιτικής.....	39
Κεφάλαιο 3^ο: Το Κράτος.....	43
3.1 Προσπάθεια ορισμού.....	43
3.2 Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος.....	45
3.3 Η αντιπαράθεση για την εργαλειακή θεώρηση του κράτους.....	57
3.4 Το φιλελεύθερο κράτος	69
3.5 Το κράτος ως παράδοση.....	76
3.6 Το σοσιαλιστικό κράτος	83
Κεφάλαιο 4^ο: Ο Πόλεμος.....	94
4.1 Το μαρξιστικό πλαίσιο για τον πόλεμο	95
4.2 Ο ιμπεριαλισμός.....	103
4.3 Το αναπόφευκτο των πολέμων και της επανάστασης.....	114
4.4 Η στρατηγική	120
4.5 Ο ανταρτοπόλεμος.....	149
4.6 Η ειρήνη.....	164
Κεφάλαιο 5^ο: Η διεθνής διάσταση.....	175
5.1 Ο διεθνής χαρακτήρας της Οκτωβριανής Επανάστασης.....	175
5.2 Η εξάπλωση της επανάστασης.....	181

5.3 Η δημιουργία της Γ' Διεθνούς	193
5.4 Η πορεία προς τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο	199
5.4 Ο Β' Π.Π. και η αυτοδιάλυση της Γ' Διεθνούς	219
Συμπεράσματα	225
Ευρετήριο Πινάκων και Εικόνων	245
Βιβλιογραφία	247

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΡΑΙΑ

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσης διπλωματικής εργασίας, η οποία εκπονείται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιά, είναι η ερμηνεία της διεθνούς πολιτικής αλλαγής μέσω της μαρξιστικής θεωρίας και με άξονα τις έννοιες του Κράτους και του Πολέμου.

Η πρόθεση ήταν εξ αρχής η αναφορά σε ένα ευρύ ιστορικό πλαίσιο, όπου διαδραματίζονται τα πιο σημαντικά γεγονότα για τη διαμόρφωση της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων και της θεώρησης περί διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Η αναφορά σε ιστορικά γεγονότα όμως δεν μπορεί να είναι μια απλή παράθεση, αλλά πρέπει να συνοδεύεται και από συγκεκριμένα ερωτήματα. Το κύριο ερώτημα που επιχειρήθηκε να απαντηθεί στα πλαίσια της εργασίας αυτής, είναι η αλληλεξάρτηση του εσωτερικού και εξωτερικού πεδίου ανάλυσης. Με άλλα λόγια, εξετάζεται το αν επηρεάζει η επαναστατική αλλαγή στο επίπεδο του κράτους το διεθνές πεδίο και αντίστροφα, το αν σχετίζεται η αλλαγή στο διεθνές επίπεδο – πρώτιστα η ύπαρξη ενός πολέμου μεγάλης κλίμακας – με την επαναστατική αλλαγή στο επίπεδο του κράτους.

Την αφορμή για το *ενοιολογικό* επίπεδο της υπόθεσης εργασίας, αποτέλεσαν δύο βιβλία Διεθνών Σχέσεων: του Martin Wight *Διεθνής Θεωρία – Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης* και του Robert Gilpin *Πόλεμος και Αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. Ο μεν Wight κατατάσσει το μαρξισμό στο φάσμα των θεωριών που επιζητούν μια επαναστατική αλλαγή στο διεθνές σύστημα και την πραγμάτωση μιας διεθνούς κοινωνίας. Ο δε Gilpin εξετάζει το μαρξισμό ως μια οικονομική θεωρία της πολιτικής αλλαγής. Έτσι, ο μαρξισμός βρίσκει τη θέση του στον ευρύτερο θεματικό διάλογο των θεωριών Διεθνών Σχέσεων και μπορεί να αναλυθεί κάλλιστα ως μια θεωρία που επιζητά την πολιτική αλλαγή σε διεθνές επίπεδο. Οι Wight και Gilpin, αν και ξεκινούν από μια διαφορετική αφετηρία, αναγνωρίζουν ότι η μαρξιστική θεωρία επιχειρεί να δώσει απαντήσεις σε ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής ανάλυσης και υπογραμμίζουν παράλληλα ένα σύνολο χαρακτηριστικών του επαναστατικού ρεύματος των Διεθνών Σχέσεων, τα οποία συναντώνται στο μαρξισμό: την οικουμενικότητα, αλλά και τη διαίρεση· τον επαγωγικό τρόπο σκέψης επίσης, ο οποίος καθιστά δυνατή την υπέρβαση των ορίων μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής και τη μεθοδολογία πρόβλεψης των συγκρούσεων. Βεβαίως, για τη σωστή θεωρητική οριοθέτηση του ζητήματος, καθίσταται αναγκαία η εξέταση ειδικά των μαρξιστικών θέσεων και της εξέλιξης που γνώρισαν οι έννοιες του κράτους και του πολέμου μέσα στην ίδια τη θεωρία. Αποσαφηνίζονται στο βαθμό που είναι δυνατό, τόσο η πορεία του μαρξιστικού ρεύματος αναφορικά με τις έννοιες αυτές, όσο και παραπλήσια ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης με διαφορετικές ερμηνείες. Η προσέγγιση γίνεται με βάση τα κείμενα των θεωρητικών του μαρξισμού – των οποίων παρατίθενται αποσπάσματα που έχουν ενισχυτικό ρόλο στη διαμόρφωση του επιχειρήματος – αλλά και με βάση μεταγενέστερες αναλύσεις.

Ο μαρξισμός αξιοποιείται ως ερμηνευτικό εργαλείο για την προσέγγιση του ζητήματος της διεθνούς πολιτικής αλλαγής, εφόσον άλλωστε οι θεμελιωτές του αξίωναν για τη θεωρία αυτή οικουμενική και καθολική ερμηνευτική αξία. Ο Καρλ Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς πρώτιστα, ξεκινώντας από το οικονομικό πεδίο, ανέλυσαν ιδιαίτερα την εσωτερική κοινωνία. Από τις αναλύσεις για την καπιταλιστική οικονομία και την αλληλεπίδραση με τις επαναστατικές προσπάθειες της εποχής, εξάγονται οι βασικές μαρξιστικές θέσεις για το κράτος και για το ξεπέραςμα αυτού. Κύρια σημασία έχει το ζήτημα των τάξεων. Ο Βλαδίσμηρος Ίλιτς Λένιν στη συνέχεια, επέκτεινε τη μαρξιστική θεωρία στο διεθνές πεδίο, αναπτύσσοντας δημιουργικά τις

βασικές μαρξιστικές θέσεις και προσαρμόζοντας τη θεωρία στις έντονα διεθνοποιημένες καπιταλιστικές οικονομίες του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού: στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Κύρια σημασία έχει εδώ η ανάλυση περί «δικαίων και αδικών πολέμων», η θεωρία περί «άνισης ανάπτυξης», καθώς και η θέση περί «αδύνατου κρίκου» στο διεθνές σύστημα.

Στο εμπειρικό επίπεδο, η παρούσα διπλωματική εργασία περιλαμβάνει δύο σημαντικές περιπτώσιολογικές μελέτες: την Οκτωβριανή Επανάσταση και την Γ' Διεθνή (Κομμουνιστική Διεθνή). Οι δύο αυτές ιστορικές περιπτώσεις βοηθούν στον έλεγχο της θεωρίας, κυρίως της θέσης για τη συνάφεια εσωτερικού – εξωτερικού πεδίου ανάλυσης στις Διεθνείς Σχέσεις. Η μελέτη της Οκτωβριανής Επανάστασης αναφέρεται στη στρατηγική με την οποία ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι εξέφρασαν τη βασική αυτή θεωρητική παραδοχή στην πράξη, με αφορμή το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η δε ιστορία της Γ' Διεθνούς απεικονίζει τη διεθνή διάσταση της αλλαγής, αφού αποτέλεσε την προσπάθεια διεθνοποίησης της επανάστασης, αλλά αναδεικνύει και επιπλέον ζητήματα – όπως το κατά πόσον οι Διεθνείς Σχέσεις διεξάγονται με βάση το εσωτερικό των κρατών. Είναι εξαιρετικά διαδεδομένη η αντίληψη ότι η Γ' Διεθνής ξεκίνησε ως πρόταγμα Διεθνών Σχέσεων, αλλά συνεχίστηκε ουσιαστικά πάνω στο πλαίσιο εξωτερικής πολιτικής της μόνης σοσιαλιστικής μέχρι τότε χώρας, της ΕΣΣΔ. Το «κλειδί» για την κατανόηση αυτής της εξέλιξης είναι η εξέταση της σημασίας της ύπαρξης ενός μοναδικού σοσιαλιστικού κράτους για μεγάλο διάστημα: το ρόλο που έπαιξε για τη διεθνή επαναστατική αλλαγή, αλλά και για τις Διεθνείς Σχέσεις, αναφορικά με το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.

Η εξέταση των ζητημάτων που συνδέονται με τις έννοιες του κράτους και του πολέμου καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό εύρος. Ωστόσο, το ιστορικό πλαίσιο δεν μπορεί να επεκταθεί επ' αόριστον, ούτε να αναλυθεί πλήρως. Όπως άλλωστε δεν είναι δυνατό να αναλυθεί πλήρως και η μαρξιστική θεωρία. Το εφικτό να γίνει, είναι η προσαρμογή των εννοιών του κράτους και του πολέμου – αφού οριστούν – σε δεδομένες χρονικές στιγμές, όπου συναντάται η αξίωση της διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Ο Μεσοπόλεμος είναι το κεντρικό σημείο ιστορικής αναφοράς: όχι μόνο γιατί η αρχική πρόθεση ήταν η εξέταση των πολιτικών αλλαγών κατά τη διάρκειά του, αλλά και γιατί πρόκειται για την «καθαρή περίοδο», όπου μπορεί κανείς να εντοπίσει τους σκοπούς των ρευμάτων σκέψης. Σε αυτή την περίοδο της ιστορίας, η οποία εκτυλισσόταν σε ένα πλαίσιο εύθραυστης ισορροπίας και ανόδου του ριζοσπαστισμού, αναφέρονται τα ζητήματα που απασχολούν την παρούσα ανάλυση. Κάτι που είναι πιο δύσκολο να εντοπιστεί στην εποχή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με τους νέους συσχετισμούς που προέκυψαν, τους περιορισμούς που επέφερε ο Ψυχρός Πόλεμος, καθώς και τις διάφορες συνιστώσες και μεθερμηνείες. Δεν έλειψαν φυσικά οι επαναστατικές πολιτικές και οι πολιτικές αλλαγές στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Είχαν όμως ως σημείο αναφοράς τις θέσεις που διαμορφώθηκαν στο πρώτο μισό. Η θεωρία που θεμελίωσαν οι Μαρξ – Ένγκελς και επεξεργάστηκε ο Λένιν, όσο και αν δεν περιλαμβάνει γενικεύσεις για εξελίξεις και φαινόμενα ανολοκλήρωτα στην εποχή τους, έδωσε μεγάλη ώθηση στην πράξη και καθόρισε εν πολλοίς τις επαναστατικές επιταγές καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Η δημιουργική της ανάπτυξη, σε συνδυασμό με την ιστορική έρευνα, αποτελεί βάση για τη μελέτη σύγχρονων ζητημάτων. Σε τελική ανάλυση, αυτή η θεώρηση αποτελεί τη βάση ανάλυσης για την παρούσα διπλωματική εργασία.

Πιο συγκεκριμένα:

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναφέρονται οι θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, έτσι ώστε να εντοπιστεί ο μαρξισμός μέσα σε ένα πλαίσιο ευρύτερου θεωρητικού διαλόγου. Ειδικότερα, παρουσιάζονται

οι βασικές θεωρητικές παραδοχές του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού ώστε να είναι δυνατή μια σύγκριση, αλλά και η θεώρηση της Διεθνούς Κοινωνίας με επικέντρωση στο ρεύμα του επαναστατισμού.

Στο *δεύτερο* κεφάλαιο, δίνεται μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του μαρξισμού ως ευρύτερη κοινωνικοπολιτική θεωρία, με επίκεντρο την πολιτική οικονομία. Η αλληλεξάρτηση της οικονομίας με την πολιτική εξετάζεται αναλυτικά ώστε να γίνει κατανοητό το συνολικότερο πνεύμα της εργασίας και η φύση της πολιτικής αλλαγής.

Στο *τρίτο* κεφάλαιο, αναλύεται το ζήτημα του Κράτους. Ειδικότερα παρουσιάζονται οι βασικές παραδοχές των θεωρητικών του μαρξισμού για το κράτος, αλλά και η αντιπαράθεση με τις διαφορετικές ερμηνείες πάνω στην εργαλειακή θεώρηση του κράτους. Ακόμη, εξετάζεται η διαμόρφωση του σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους, καθώς και η διάσταση της παράδοσης. Εν κατακλείδι, δίνονται τα βασικά χαρακτηριστικά του σοσιαλιστικού κράτους όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί από τη μέχρι τώρα ιστορική εμπειρία.

Στο *τέταρτο* κεφάλαιο, αναλύεται το ζήτημα του Πολέμου. Παρατίθενται οι μελέτες των Μαρξ – Ένγκελς πάνω στο φαινόμενο του πολέμου και στο πως αυτό μετασχηματίζει τις κοινωνίες. Ύστερα, αναφέρεται η δημιουργική επεξεργασία των μαρξιστικών θέσεων από το Λένιν, μέσα στο συνολικό πλαίσιο για τον ιμπεριαλισμό και την άνιση ανάπτυξη. Το κύριο μέρος του κεφαλαίου αναφέρεται στη στρατηγική που οδήγησε στην Οκτωβριανή Επανάσταση και στην ύπαρξη του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο, της Σοβιετικής Ρωσίας – μετέπειτα ΕΣΣΔ. Ακόμη, γίνεται μια προσέγγιση στο ζήτημα του ανταρτοπόλεμου, καθώς και στη μαρξιστική-λενινιστική αντίληψη για την ειρήνη.

Τέλος, το *πέμπτο* κεφάλαιο αφορά εν πολλοίς την πολιτική ιστορία του Μεσοπολέμου. Εξετάζεται η στρατηγική διεθνοποίησης της επανάστασης μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέσα από τα γεγονότα. Αλληλένδετη με τη διεθνή διάσταση της πολιτικής αλλαγής είναι η δημιουργία της Γ' Διεθνούς. Μελετάται η ιστορία και η στρατηγική του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, μέσα από τα Συνέδρια της Γ' Διεθνούς, αλλά και το ευρύ πλαίσιο των εξελίξεων που οδήγησαν στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εισαγωγή

Η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων αφορά τη μελέτη των δρώντων στο διεθνές σύστημα. Το κράτος θεωρείται ο κύριος δρων. Στο σύγχρονο διεθνές σύστημα, η εθνοκρατική δομή έχει ολοκληρωθεί, τα όρια του υπό κρατικό έλεγχο εδάφους παγιώνονται, η επικράτεια ενοποιείται διοικητικά και η εξουσία ασκείται πλέον κεντρικά από μια κυρίαρχη κυβέρνηση. Ωστόσο αρκετές φορές στην ιστορία εγείρονται αξιώσεις αλλαγής του διακρατικού συστήματος ή των σχέσεων ανάμεσα στα κράτη, οι οποίες εκδηλώνονται με συγκρούσεις. Η ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης είναι εν πολλοίς μια ιστορία πολιτικών, οικονομικών συγκρούσεων και πολέμων ανάμεσα στα κυρίαρχα κράτη της. Τα κράτη προκαλούσαν πολέμους και οι πόλεμοι προκαλούσαν τη δημιουργία ή και κατάρρευση κρατών. Οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων δεν περιορίζονταν μόνο στο ευρωπαϊκό έδαφος, αλλά μεταφέρονταν και οπουδήποτε αλλού υπήρχε πρόσφορο πεδίο για επέκταση, χρήση νέων πόρων, ικανοποίηση φιλοδοξιών. Η διεθνοποίηση του διακρατικού συστήματος σήμανε την ένταξη σε αυτό κρατών διαφορετικών τύπων, αλλά και με διαφορετικό επίπεδο παραγωγής. Ο πόλεμος ειδικότερα, οδήγησε στην κυριαρχία χωρών με υψηλότερο επίπεδο παραγωγής πάνω σε χώρες με χαμηλότερο, μετασχηματίζοντας τελείως τις κοινωνικές σχέσεις.

Στο εσωτερικό των κρατών, η ανάπτυξη του καπιταλισμού διεύρυνε την παραγωγή, έφερε μια σειρά από δικαιώματα και κατήργησε τις φεουδαρχικές κοινωνικές σχέσεις· στο επίκεντρο μπαίνει πλέον το εμπόριο και ο χρηματικός παράγοντας. Το κεφάλαιο είναι ελεύθερο να κινείται και να συσσωρεύεται, εξαπλώνοντας την κυριαρχία της αστικής τάξης σε νέες περιοχές. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού όμως, δε στερείται αντιφάσεων. Η παραγωγή έχει κοινωνικοποιηθεί, αλλά τα μέσα παραγωγής αποτελούν ατομική ιδιοκτησία. Κοντά σε βιομηχανικά κέντρα κυρίως, αναπτύσσεται μια νέα τάξη: το βιομηχανικό προλεταριάτο –η εργατική τάξη. Η τάξη αυτή, κινεί την παραγωγή αλλά ταυτόχρονα υφίσταται την εκμετάλλευση: η μόνη επιλογή που έχει ώστε να παράγει για να ζει, είναι η πώληση της εργατικής της δύναμης. Με αυτόν τον τρόπο, η εργασία αποτελεί εμπόρευμα. Παράλληλα ότι παράγει δεν της ανήκει, είναι «αλλότριο» στο μεγαλύτερο μέρος του· κατά τη διάρκεια της εργασιακής ημέρας παράγει αξία, ίση με την αξία που της χρειάζεται για να καλύψει τις βασικές ανάγκες της, καθώς και ένα μεγαλύτερο μέρος το οποίο αποτελεί υπεραξία και αποδίδεται στην τάξη που κατέχει τα μέσα παραγωγής. Η εργατική τάξη ήδη από το 19^ο αιώνα έκανε προσπάθειες να συγκροτηθεί σε πολιτική δύναμη, σε «τάξη για τον εαυτό της». Η θεώρηση για μια κοινωνία όπου δε θα υπάρχει εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης από το κεφάλαιο, κατ' επέκταση εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, όπου θα επιλύονται οι αντιφάσεις της κοινωνίας, αναπτύχθηκε δημιουργικά από το Μαρξ και παράλληλα ιδρύθηκαν τα πρώτα πολιτικά προλεταριακά κόμματα. Η συγκρότηση της εργατικής τάξης σε πολιτική δύναμη, την αναγάγει σε φορέα αλλαγής στη διεθνή πολιτική.

Ο μαρξισμός είναι μια θεωρία επιστημονική, η οποία στην εποχή της στηρίχθηκε στην κριτική ανάλυση των ήδη διαμορφωμένων οικονομικών και πολιτικών θεωριών, προσπαθώντας όμως να δώσει απάντηση σε ζητήματα που οι κυρίαρχες αναλύσεις δεν μπόρεσαν και να διατυπώσουν τη λύση στο «αίνιγμα της ιστορίας»¹. Η επίλυση αυτού του «αινίγματος» είναι για

¹ Πρόκειται για την περίφημη φράση από τα Χειρόγραφα του 1844, του Καρλ Μαρξ, όπου βρίσκει κανείς την ανθρωπολογική διάσταση του έργου του: “Ο κομμουνισμός είναι το λυμένο αίνιγμα της ιστορίας και βλέπει τον εαυτό του σα λύση”. Βλ. σχετ. Καρλ Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα, 1975, σελ. 126

τους μαρξιστές η επίλυση μεταξύ των φαινομενικά αντιθέτων, η οποία εδράζεται καταρχήν στο θετικό ξεπέραςμα της ατομικής ιδιοκτησίας στην παραγωγή. Κυρίαρχο ρόλο στη μαρξιστική θεωρία, κατέχει το ζήτημα της ταξικής ανάλυσης της κοινωνίας. Η έννοια της πάλης των τάξεων διατρέχει όλη την ιστορική πορεία εξέλιξης των ανθρωπίνων κοινωνιών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στις πρώτες σελίδες του «Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος»:

«Η ιστορία των ως τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη, καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους, έκαναν αδιάκοπο αγώνα, τότε καλυμμένο, τότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τελείωνε κάθε φορά με έναν επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την από κοινού καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν»².

Αυτή η διατύπωση στο πλέον γνωστό μαρξιστικό έργο, διαμορφώνει μια πρώτη εικόνα για τις ρίζες του φαινομένου του Κράτους, αλλά και του Πολέμου: η κυριαρχία μιας τάξης στην κοινωνία, οδήγησε στο σχηματισμό του κράτους· οι αντιφάσεις σε κάθε ιστορική φάση στις εκμεταλλευτικές κοινωνίες οδηγούσαν σε εσωτερικές συγκρούσεις, οι οποίες κατέληγαν είτε στο μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας είτε στην καταστροφή των ίδιων των τάξεων που συγκρούονταν. Στην καταστροφή των παραγωγικών δυνάμεων και στις ανοιχτές διευρυμένες συγκρούσεις, εδράζεται επίσης το φαινόμενο του πολέμου. Η μαρξιστική ανάλυση εξετάζει κάθε δοσμένο πόλεμο σύμφωνα με την εποχή που συμβαίνει, τις συνθήκες που τον προετοιμάζουν, τις τάξεις που τον διεξάγουν και τους σκοπούς που εξυπηρετεί. Τοποθετεί δε την κατάργηση των πολέμων στην οικοδόμηση της αταξικής κοινωνίας. Ο Λένιν προσάρμοσε τις βασικές θέσεις των Μαρξ-Ένγκελς για το κράτος και τον πόλεμο, στις συνθήκες της εποχής του ιμπεριαλισμού. Ανέδειξε ιδιαίτερα το αναπόφευκτό των πολέμων και τη μετατροπή τους σε επανάσταση. Η επαναστατική αυτή θεωρία συνοδεύτηκε από την επαναστατική πράξη, τη στρατηγική για την ανατροπή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων στη Ρωσία και την οικοδόμηση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο.

Είναι σημαντικό να γίνουν εισαγωγικά κάποιες διευκρινίσεις: i) Στο μαρξισμό επιδιώκεται το ξεπέραςμα του κράτους, όχι όμως αυτόματα· τη θέση του καπιταλιστικού κρατικού μηχανισμού παίρνει το σοσιαλιστικό κράτος, το οποίο αναλαμβάνει την δημιουργία τέτοιων κοινωνικών σχέσεων που αποβλέπουν στο μαρξισμό του. Στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης ο σοσιαλισμός αντιμετωπίζεται ως ανώριμη βαθμίδα του κομμουνισμού· δηλαδή ως εκείνη η βαθμίδα όπου υπάρχουν ακόμα τάξεις, χωρίς όμως εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, και όπου διαμορφώνονται οι κομμουνιστικές σχέσεις στην παραγωγή. Ο κομμουνισμός είναι η αταξική κοινωνία. ii) Αναφορικά με τις πολιτικές δυνάμεις, η ιστορική πορεία των οποίων θα αναφερθεί, οι όροι χρησιμοποιήθηκαν ανάλογα με τον τελικό σκοπό. Από τις αρχικές προσπάθειες ένωσης της εργατικής τάξης και από τις αρχικές θεωρητικές αναζητήσεις, είχε σαφώς προκύψει ο όρος «σοσιαλισμός». Οι διάφορες τάξεις όμως στη συνέχεια και οι ιδεολογικές οριοθετήσεις κατά τη διάλυση της Α' Διεθνούς έκαναν επιτακτική την ανάγκη κάποιας διάκρισης. Με το όνομα σοσιαλιστές το 1847 χαρακτηριζόνταν ενίοτε τάξεις, ρεύματα και άνθρωποι που βρίσκονταν έξω από το εργατικό κίνημα. Ωστόσο, η μερίδα εκείνη των εργατών που είχε πεισθεί για την ανεπάρκεια των απλών πολιτικών αλλαγών και ζητούσε ένα ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, ονόμαζε τότε τον εαυτό της «κομμουνιστική»³. Αυτό

² Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2004, σελ. 25

³ Ο.π. σελ. 19

αντικατοπτρίστηκε ένα χρόνο αργότερα, στη συγγραφή του Κομμουνιστικού Μανιφέστου. Αν και ήταν το πιο διαδεδομένο προϊόν σοσιαλιστικής φιλολογίας, ήταν το κοινό πρόγραμμα που θα υιοθετούσε το παγκόσμιο εργατικό κίνημα. Δεν μπορούσε λοιπόν να ονομαστεί «Σοσιαλιστικό Μανιφέστο». Στο επίπεδο της επίσημης πολιτικής ονομασίας, δεν υπήρχε κάποιο σαφές ειδοποιό γνώρισμα που να ξεχώριζε αυτή την προοπτική, μέχρι την εποχή της εισαγωγής από το Λένιν της θέσης για το Κόμμα Νέου Τύπου και την μετονομασία αυτών των κομμάτων σε «Κομμουνιστικά». Από τότε, στο πολιτικό επίπεδο διακρίνονται οι δυνάμεις που επιδιώκουν το ριζικό ξεπέραςμα της καπιταλιστικής κοινωνίας – «κομμουνιστές» – από τις αντίστοιχες που επιδιώκουν μεταρρυθμίσεις – «σοσιαλιστές» ή «σοσιαλδημοκράτες». Φυσικά, εν μέσω της «περιπέτειας» του 20ού αιώνα, παρουσιάστηκαν αρκετά συνεργατικά σχήματα των δυνάμεων αυτών με τους όρους να βρίσκονται σε μια σύμπλεξη. Όμως αυτό δεν αλλάζει τη βασική θεωρητική γραμμή.

Αρκετές θεωρήσεις Διεθνών Σχέσεων δεν αποδέχονται την αλληλεξάρτηση εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής. Η εξέταση της εσωτερικής δομής των κρατών, σύμφωνα με αυτή τη θέση, παραπέμπει στην κρατική εξωτερική πολιτική και όχι στις Διεθνείς Σχέσεις. Ωστόσο, η διεθνοποίηση της αγοράς που συντελείται στον καπιταλισμό, με τη σύμπλεξη κράτους και διακρατικών οργανισμών, αποτελεί μια πρώτη βάση για το μαρξιστικό επιχείρημα περί συνάφειας εσωτερικού και εξωτερικού πεδίου ανάλυσης. Η αστική τάξη πρώτιστα, λειτουργεί με όρους οικουμένης από την εποχή της εμφάνισής της. Αυτός ο διεθνής της ρόλος, ο οποίος εδράζεται στην οικονομική λειτουργία, ανέδειξε την επαναστατικότητά της έναντι της παλαιάς τάξης πραγμάτων, αντικαθιστώντας τις δομές του φεουδαρχισμού με εκείνες του καπιταλισμού. Σήμερα, σε συνθήκες πολύ μεγαλύτερης συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, γεγονός που εκφράζεται με ακόμη μεγαλύτερη όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού, παρατηρείται μια μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση μεταξύ των διαφόρων οικονομιών, καθώς και μια μεγαλύτερη διεθνής επίδραση από την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης σε κάποια μεγάλη καπιταλιστική οικονομία. Τα όρια μεταξύ κρατικής και διεθνούς αστικής πολιτικής είναι δυσδιάκριτα. Με παρόμοιο τρόπο, λογίζεται η διεθνής διάσταση της οργάνωσης του νέου φορέα επαναστατικής αλλαγής, της εργατικής τάξης, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση. Με άλλα λόγια, ο καπιταλισμός εκφραζόταν κρατικά με ένα σύνολο θεσμών, παράλληλα όμως είχε και διεθνή οργάνωση. Παράλληλη στρατηγική έπρεπε να αναπτύξει και το μαρξιστικό κίνημα. Το γεγονός ότι κάθε προλεταριάτο είναι συγκροτημένο σε εθνικό έδαφος, δεν αποδυναμώνει τη διεθνή διάσταση της πολιτικής αλλαγής: η μαρξιστική θεωρία αποδίδει στον προλεταριάτο το «εθνικό καθήκον» της επαναστατικής αλλαγής στο εσωτερικό επίπεδο και την «παγκόσμια συνέπεια» της εξάπλωσης της επαναστατικής προοπτικής. Τα πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης δεν είχαν άλλη διέξοδο από το να συσταθούν ως εθνικά κόμματα. Το κενό στη διεθνή τους οργάνωση θα κάλυπταν οι λεγόμενες «Διεθνείς». Ειδικότερα η Γ' Διεθνής, αποτέλεσε την προσπάθεια διεθνοποίησης μιας πολιτικής που είχε εκφραστεί εσωτερικά.

Η διερεύνηση των εννοιών του Κράτους και του Πολέμου βοηθά στην κατανόηση θεωρητικών και επίκαιρων ερωτημάτων. Αν και δεν αποτελεί αυτοσκοπό της παρούσης εργασίας, εντοπίζεται ένας διάλογος μεταξύ των θεωριών, μία σύγκριση η οποία ενίοτε παίρνει τη μορφή της αλληλοσυμπλήρωσης και ενίοτε της αντιπαράθεσης πάνω στις βασικές παραδοχές. Η ρεαλιστική σχολή αδιαμφισβήτητα διαθέτει ισχυρό επιχείρημα για την ορθότητά της, αναφορικά με τον κυρίαρχο ρόλο των κρατών στο διεθνές σύστημα: τη διεξαγωγή πολέμων και την αντίληψη ότι το κράτος λειτουργεί με γνώμονα την παροχή ασφάλειας στους πολίτες του. Δε θεωρεί ορθό όμως να παρεμβαίνει σε ζητήματα εσωτερικής οργάνωσης του κράτους, ώστε να εξηγήσει τη διεθνή πολιτική. Οι συγκρούσεις δε, ανάμεσα στα κράτη θεωρείται ότι έχουν την

ίδια επαναλαμβανόμενη αιτία: τον ανταγωνισμό των κρατών σε συνθήκες αναρχίας⁴. Από την άλλη, ο μαρξισμός μπορεί να στοιχειοθετήσει επιχείρημα που συνδέει τη διεθνή πολιτική με το εσωτερικό των κρατών, καθώς θεωρεί τις σχέσεις ταξικής κυριαρχίας δημιουργό αιτία για τον παγκόσμιο συσχετισμό δυνάμεων και τη διεθνή πολιτική, ιδιαίτερα για τις συγκρούσεις. Οι μαρξιστές επίσης, πιστεύουν πως η σύγκρουση ανάμεσα στα έθνη ποικίλλει σημαντικά στην ιστορία. Η εξέταση κάθε ιστορικής φάσης, απαιτεί μια διαφορετική ερμηνεία για τον ανταγωνισμό και τις συγκρούσεις κατά τη διάρκειά της. Η σύγκρουση ανάμεσα στα καπιταλιστικά κράτη – και τελικά ανάμεσα στις άρχουσες τάξεις τους – σχετίζεται με την ιστορική περίοδο του καπιταλισμού.

Η φιλελεύθερη σχολή επικεντρώνεται στις κοινωνικές μεταβολές και δέχεται την παρέμβαση στην εσωτερική οργάνωση του κράτους. Θεωρεί όμως ότι η πολιτική αλλαγή γίνεται με μεταρρυθμίσεις, με σωρευτικές αλλαγές. Υποστηρίζει ότι οι αλλαγές που συντελούνται ορμητικά σε όλα τα επίπεδα –κοινωνικό, οικονομικό, τεχνολογικό – μπορούν να μεταλλάξουν τη μορφή των κρατών, έτσι ώστε να μην αποτελούν πια κράτη με τη σημερινή έννοια. Ειδικά η διεθνοποίηση της οικονομίας θεωρείται ότι μπορεί μετατρέψει ολόκληρο τον κόσμο σε μια ενιαία αγορά και να καθιερώσει έναν ενιαίο τρόπο παραγωγής, καθιστώντας έτσι το διακρατικό σύστημα αναχρονιστικό και αφαιρώντας κάποιες δραστηριότητες από τη σφαίρα ευθύνης των κρατών⁵. Ωστόσο, μοιάζει εξαιρετικά πιθανή η δυνατότητα προσαρμογής των κυρίαρχων κρατών σε αυτές τις κοινωνικές μεταβολές, όπως εξάλλου το πέτυχαν σε αντίστοιχες περιπτώσεις εξίσου συνταρακτικών μεταβολών στο παρελθόν. Αναφορικά με την ύπαρξη «υπερεθνικής αρχής» που αξιώνει το φιλελεύθερο ρεύμα επίσης, τόσο ο ρεαλισμός όσο και ο μαρξισμός εμφανίζουν ενστάσεις και επισημαίνουν την ανάγκη ύπαρξης κρατικής αυτοτέλειας. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, το ξεπέραςμα του διακρατικού συστήματος δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας υπερεθνικής οργάνωσης που στέκει πάνω από τα κράτη και τους πληθυσμούς. Μια τέτοια προοπτική μπορεί να είναι έργο μόνο των ίδιων των κοινωνιών. Όταν πολλές χώρες προσεταιρισθούν το σοσιαλιστικό πρότυπο διακυβέρνησης, δημιουργείται το σύστημα των σοσιαλιστικών κρατών. Η κατάργηση του διακρατικού συστήματος ακολουθεί την εσωτερική πορεία των κρατών: ενδέχεται να συντελεστεί μόνο όταν δεν είναι αναγκαία η ύπαρξη των κρατών ως κράτη, δηλαδή μόνο στην αταξική κομμουνιστική κοινωνία. Μάλιστα, η υποστήριξη του σοσιαλιστικού κράτους στο διεθνές σύστημα έχει μεγάλη σημασία, όπως εξάγεται από τις περιπτώσιολογικές μελέτες, δικαιώνοντας μέχρι εκεί το ρεαλιστικό επιχείρημα για τη θέση του κράτους ως κύριου δρώντα. Εξάλλου, οι κοσμοϊστορικές αλλαγές τις οποίες θεωρεί το φιλελεύθερο ρεύμα ως ικανές να καταργήσουν την κυριαρχία του κράτους, αλλάζουν το επίπεδο του εποικοδομήματος και όχι τη βάση: οι σχέσεις παραγωγής παραμένουν καπιταλιστικές και σε ένα παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα οι αποφάσεις παίρνονται από τις κυρίαρχες κυβερνήσεις των ανεξάρτητων κρατών. Στην κρατικομονοπωλιακή βαθμίδα μάλιστα, αν και εκχωρούνται κυριαρχικά δικαιώματα σε διακρατικούς οργανισμούς και ενώσεις, όλες οι σχετιζόμενες ρυθμίσεις γίνονται με συναποφάσεις των κρατών - μελών και εφαρμογή τους μέσω του εθνικού κράτους, δηλαδή με συναπόφαση των εθνικών κυβερνήσεων. Αυτό στο οποίο επικεντρώνεται επομένως η μαρξιστική θεωρία είναι η επαναστατική αλλαγή, ο ριζικά διαφορετικός τρόπος εσωτερικής οργάνωσης ο οποίος μεταδίδεται στο διεθνές πεδίο, ή και προκαλείται από αυτό με αφετηρία το ζήτημα του πολέμου. Επιλογή που διατυπώθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και που η ανθρωπότητα βίωσε κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα.

⁴ Robert Jackson – Georg Sørensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων – Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 278

⁵ Ο.π. σελ. 56

Κεφάλαιο 1^ο: Οι θεωρίες Διεθνών Σχέσεων

“Η Πολιτική Επιστήμη είναι η επιστήμη όχι μόνο αυτού που είναι, αλλά και αυτού που θα έπρεπε να είναι”

Edward H. Carr

Οι θεωρίες Διεθνών Σχέσεων εμφανίστηκαν ώστε να ερμηνεύσουν τις κοινωνικές εξελίξεις, άλλοτε αλληλοσυγκρουόμενες και άλλοτε αλληλοσυμπληρούμενες, αντλώντας τα επιχειρήματά τους από θεωρίες ήδη διαμορφωμένες που αφορούσαν την πολιτική ζωή. Κεντρικής σημασίας στοιχεία στη συζήτηση γύρω από τις Διεθνείς Σχέσεις, είναι ο ρόλος του κράτους και η συνάφειά του με τον πόλεμο. Ο πόλεμος είναι κομβικό σημείο για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Ήδη από τον 16ο αιώνα, πολλοί πόλεμοι ήταν αποτέλεσμα της δημιουργίας ανεξαρτήτων κρατών με τους ηγέτες να καταφεύγουν στα όπλα, για να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους, να υπηρετήσουν τις φιλοδοξίες τους και, ει δυνατόν, να επεκτείνουν τα εδάφη υπό τον έλεγχο τους. Ο πόλεμος έτσι, όπως αναφέρουν οι R.Jackson - G.Sørensen, κατέστη ένας διεθνής θεσμός – κλειδί για τη διευθέτηση των διαφορών ανάμεσα στα κυρίαρχα κράτη⁶. Ειδικά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918), αποτέλεσε την αφορμή για τη δημιουργία μιας επιστήμης αποκλειστικά αφιερωμένης στις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, δηλαδή τις Διεθνείς Σχέσεις. Η μελέτη των λαθών και η ανάγκη να μην επαναληφθούν, τουλάχιστον σε τέτοια κλίμακα, ενίσχυσε αυτήν την τάση.

Η μαρξιστική προσέγγιση στις διεθνείς σχέσεις εστιάζει ιδιαίτερα σε αυτά τα ζητήματα, συνδέοντάς τα με την προοπτική της πολιτικής αλλαγής. Για να γίνει κατανοητή η τοποθέτηση του μαρξισμού στο φάσμα των θεωριών Διεθνών Σχέσεων, είναι χρήσιμη η αναφορά στην παράδοση των Διεθνών Σχέσεων, στα ρεύματα του Ρεαλισμού και του Φιλελευθερισμού, αλλά και στη θεώρηση της Διεθνούς Κοινωνίας.

1.1 Ο Φιλελευθερισμός

Όπως σημειώνουν οι R.Jackson και G.Sørensen, αναφερόμενοι στις φιλελεύθερες παραδοχές για τις Διεθνείς Σχέσεις, η φιλελεύθερη παράδοση των Διεθνών Σχέσεων είναι συνυφασμένη με την εμφάνιση του σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους⁷. Οι φιλελεύθεροι φιλόσοφοι, ξεκινώντας από τον Βρετανό John Locke τον 17ο αιώνα, διέβλεπαν ισχυρές προοπτικές για ανθρώπινη πρόοδο στο πλαίσιο των σύγχρονων αστικών κοινωνιών και καπιταλιστικών οικονομιών, που θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν ιδιαίτερα σε εκείνα τα κράτη που παρείχαν εγγυήσεις για τις προσωπικές ελευθερίες. Η σύγχρονη εποχή λοιπόν, αποτελούσε το όχημα για μια νέα και καλύτερη ζωή, χωρίς αυταρχική διακυβέρνηση και με ένα σαφώς υψηλότερο επίπεδο υλικής ευημερίας. Οι φιλελεύθεροι γενικά ερμηνεύουν θετικά την ανθρώπινη φύση. Δείχνουν μεγάλη εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη λογική και είναι πεπεισμένοι ότι μπορούν να εφαρμοστούν ορθολογικά κριτήρια για τη διαχείριση των εξωτερικών θεμάτων. Οι φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι είναι ιδιοτελείς και ανταγωνιστικοί μέχρι ενός ορισμένου

⁶ Robert Jackson – Georg Sørensen, ό.π. σελ. 5

⁷ R. Jackson – G. Sørensen, ό.π. σελ. 164

σημείου. Πιστεύουν όμως επίσης, ότι οι άνθρωποι έχουν ταυτόχρονα και πολλά κοινά συμφέροντα. Η αντιπαλότητα και ο πόλεμος δεν είναι αναπόφευκτοι, όταν οι άνθρωποι εφαρμόζουν τη λογική τους. Μπορούν να επιτύχουν αμοιβαία επωφελείς συνεργασίες όχι μόνο στο εσωτερικό των κρατών, αλλά και πέρα από τα εθνικά σύνορα. Οι φιλελεύθεροι στοχαστές λοιπόν, διατείνονται πως η ανθρώπινη λογική μπορεί να θριαμβεύσει και να ξεπεράσει τις όποιες ανθρώπινες φοβίες, αλλά και το πάθος για εξουσία.

Η πίστη στην ανθρώπινη πρόοδο αποτελεί βασική φιλελεύθερη παραδοχή. Εντούτοις, παραμένει ταυτόχρονα και ένα σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ των φιλελεύθερων, ως προς το μέγεθος των εμποδίων στην πορεία προς την ανθρώπινη πρόοδο, καθώς και ως προς άλλα ερωτήματα⁸: Για ποιο βαθμό και τι είδος προόδου μιλάμε; Οπωσδήποτε για επιστημονική και τεχνολογική, μα εξίσου και για κοινωνική και πολιτική; Ποια είναι τα όρια της προόδου; Υπάρχουν όρια; Ποιον αφορά η πρόοδος; Ένα μικρό αριθμό φιλελεύθερων κρατών ή μήπως ολόκληρο τον κόσμο; Για κάποιους φιλελεύθερους, ο δρόμος είναι μακρύς και δύσκολος με πολλές ανατροπές, ενώ για άλλους η επιτυχία βρίσκεται σε απόσταση αναπνοής. Όλοι οι φιλελεύθεροι όμως, συμφωνούν ότι μακροπρόθεσμα θα επικρατήσει η συνεργασία ανάμεσα στους ανθρώπους, στη βάση των κοινών τους συμφερόντων και αυτό γιατί όσο προχωρά ο εκσυγχρονισμός, τόσο διευρύνεται η ανάγκη αλλά και οι πρόσφοροι τομείς για συνεργασίες. Ο βαθμός και το εύρος της φιλελεύθερης αισιοδοξίας για την πρόοδο έχει παρουσιάσει σημαντικές διακυμάνσεις κατά περιόδους. Πολλοί φιλελεύθεροι της πρώτης περιόδου έδειχναν μια τάση υπέρμετρης αισιοδοξίας, όπως άλλωστε είδαμε και με την άνοδο του ουτοπικού φιλελευθερισμού μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ωστόσο, η φιλελεύθερη αισιοδοξία μετριάστηκε σημαντικά. Παράλληλα, σε αντίθεση με τους ρεαλιστές για τους οποίους οι Διεθνείς Σχέσεις αποτελούν τη μελέτη των σχέσεων ανάμεσα στις κυβερνήσεις των κυρίαρχων κρατών, για τους φιλελεύθερους οι Διεθνείς Σχέσεις δεν αφορούν απλά τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, αλλά αφορούν και τις υπερεθνικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, ομάδων και οργανισμών – παράγοντες της διεθνούς πολιτικής – από διαφορετικές χώρες.

Πότε ο φιλελευθερισμός γνώρισε ανάπτυξη;

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε μια πρωτοφανής τραγωδία για εκατομμύρια ανθρώπους και περισσότερο για τους νεαρούς στρατιώτες που είχαν επιστρατευθεί για να ενισχύσουν τους εθνικούς στρατούς και οι οποίοι σκοτώθηκαν μαζικά, ειδικά στον πόλεμο των αναχωμάτων του Δυτικού Μετώπου. Τον πόλεμο ακολούθησαν αρκετά ερωτήματα: Ποια ήταν τα αίτια της σύγκρουσης; Και γιατί η Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία, η Γερμανία, η Αυστρία, η Τουρκία και οι άλλες δυνάμεις επέμειναν στη διεξαγωγή του πολέμου παρά τον όλεθρο και καθώς οι πιθανότητες για κάποια ουσιαστικά κέρδη γίνονταν ολοένα και μικρότερες; Τούτα τα ερωτήματα δεν είναι εύκολο να απαντηθούν. Ωστόσο, η πρώτη σύγχρονη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων άρχισε να αναπτύσσεται εξαιτίας και κατά την πορεία της αναζήτησης αυτών των απαντήσεων. Και καθώς το κυρίαρχο ρεύμα στην επιστήμη ακολουθούσε το κυρίαρχο ρεύμα στην πολιτική, η απάντηση των ερωτημάτων χάραξε διαφορετική πορεία από αυτήν των επαναστατικών αφηγήσεων και πρακτικών. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η νέα επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων ήταν βαθιά επηρεασμένα από τις ιδέες του φιλελευθερισμού. Για τους φιλελεύθερους, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν εν πολλοίς απόρροια των εγωιστικών

⁸ Ο.π. σελ. 166

και λανθασμένων υπολογισμών των αυταρχικών ηγετών των μιλιταριστικών καθεστώτων που συμμετείχαν στη σύρραξη, ιδιαίτερα δε αυτών της Γερμανίας και της Αυστρίας.

Ο φιλελευθερισμός λοιπόν, επηρέασε τη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων σε αυτή την αρχική φάση, λόγω της ανάγκης αποφυγής μιας νέας καταστροφής, αλλά και λόγω συγκυριών. Η στρατιωτική επέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες εισήλθαν τελικά στον πόλεμο το 1917, έπαιξε καταλυτικό ρόλο για τη ροή του πολέμου, εξασφαλίζοντας τη νίκη των λεγόμενων δημοκρατικών δυνάμεων (Ηνωμένες Πολιτείες, Βρετανία, Γαλλία) και την ήττα των απολυταρχικών κεντρικών αυτοκρατοριών (Γερμανία, Αυστρία, Τουρκία)⁹. Άλλοι ερευνητές θεωρούν ότι η αμερικανική εμπλοκή είχε κυρίως ψυχολογική, πολιτική και οικονομική σημασία, παρά στρατιωτική¹⁰. Ωστόσο, ο ρόλος των ΗΠΑ ήταν αδιαμφισβήτητος για την διαμόρφωση της μεταπολεμικής φιλελεύθερης ιδέας. Φυσικά, το ζήτημα της εμπλοκής των ΗΠΑ στον πόλεμο συνδέεται άμεσα με τις επαναστατικές εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη. Ήδη από το Μάρτιο του 1917, το τσαρικό καθεστώς είχε ανατραπεί και η Ρωσία βρισκόταν σε κατάσταση χάους, ενώ η μαχητική της ικανότητα είχε εκμηδενιστεί¹¹. Με την Οκτωβριανή Επανάσταση των Μπολσεβίκων, η Ρωσία αποχωρούσε μονομερώς από τον πόλεμο. Συνεπώς, όπως παρατηρεί ο Γερμανός ιστορικός Golo Mann, το Μάρτιο του 1917 είχε διαταραχθεί ανεπανόρθωτα η ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη, με τη Γερμανία να πλησιάζει στην επικράτηση, γεγονός που ανάγκαζε τις ΗΠΑ να μετατραπούν σε ένα στρατόπεδο¹². Επίσης, η ανατροπή του Τσάρου ενίσχυε τις ιδεολογικές θέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης, η οποία υποστήριζε ότι ο πόλεμος ήταν «μια αναμέτρηση μεταξύ δημοκρατίας και απολυταρχίας και ότι η μόνη ελπίδα για μόνιμη ειρήνη μεταξύ εθνών εξαρτιόταν από την εμπέδωση δημοκρατικών θεσμών σε όλον τον κόσμο»¹³. Σε εκείνη τη συγκυρία λοιπόν, πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ο Woodrow Wilson, ένας πρώην καθηγητής πολιτικής επιστήμης που θεωρούσε βασική αποστολή του να μεταλαμπαδεύσει τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αξίες της χώρας του στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο. Μόνο με αυτόν τον τρόπο πίστευε πως θα μπορούσε να αποτραπεί ένας νέος μεγάλος πόλεμος. Με άλλα λόγια, ο φιλελεύθερος τρόπος σκέψης υποστηριζόταν πολιτικά από την ισχυρότερη δύναμη του διεθνούς συστήματος της εποχής. Η δε μελέτη των Διεθνών Σχέσεων στα πανεπιστήμια πρωτοξεκίνησε – και μάλιστα εντατικά – στα δυο ηγετικά φιλελεύθερα δημοκρατικά κράτη, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Μεγάλη Βρετανία. Ο ιδεαλισμός του Wilson μπορεί να συνοψισθεί ως ακολούθως: αποτελεί ουσιαστικά την πεποίθηση ότι μέσω ενός ορθολογικά και έξυπνα σχεδιασμένου διεθνούς οργανισμού θα σταθεί δυνατό να τερματιστούν μια για πάντα οι πόλεμοι, ώστε να επιτευχθεί μια λίγο πολύ μόνιμη ειρήνη. Δεν υποστηρίζεται βέβαια πως μπορεί να ξεπερασθεί έτσι το κυρίαρχο κράτος, τα υπουργεία εξωτερικών, οι ένοπλες δυνάμεις και τα άλλα μέσα και θεσμοί που συνήθως παίζουν κάποιο ρόλο στις διεθνείς συγκρούσεις. Ο Wilson αντίθετα, ισχυριζόταν πως είναι δυνατόν τα κράτη και οι ηγεσίες τους να «εξημερωθούν», αν τεθούν υπό τη σκέπη κατάλληλων διεθνών οργανισμών, θεσμών και κανόνων. Έτσι, για τους φιλελεύθερους ιδεαλιστές, κατά κάποιο τρόπο περνάν σε δεύτερη μοίρα οι παραδοσιακές πολιτικές ισχύος (power politics ή Realpolitik) και το έντονο συγκρουσιακό καθεστώς που απορρέει από αυτές.

⁹ Ο.π. σελ. 67

¹⁰ Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία – Από τη Βασίλη στο Τείχος του Βερολίνου 1789-1989, Τόμος Β'*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, σελ. 208

¹¹ Ο.π.

¹² Golo Mann, *The History of Germany since 1789*, Pimlico, London, 1996, σελ. 527

¹³ George F. Kennan, *Russia Leaves the War*, Princeton University Press, New Jersey, 1956, σελ. 14-15

Τον Ιανουάριο του 1918, ο Wilson έσπευσε να ανακοινώσει τα “14 σημεία ειρήνης”, ένα κείμενο που έμελλε να αποκτήσει ιστορική σημασία και αξίωνε να λειτουργήσει ως αντιστάθμισμα στις ανάλογες θέσεις του Λένιν περί αυτοδιάθεσης των εθνών¹⁴. Σύμφωνα με το ακροτελεύτιο σημείο, «θα έπρεπε να δημιουργηθεί μια ευρεία ένωση των εθνών υπό συγκεκριμένους πολιτικούς όρους, για να εξασφαλίσει αμοιβαίες εγγυήσεις πολιτικής ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας, τόσο για τα μεγάλα όσο και για τα μικρά έθνη»¹⁵. Η τελευταία αυτή αναφορά του Wilson αφορούσε τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών, που θεσμοθετήθηκε από την Ειρηνευτική Διάσκεψη των Παρισίων το 1919. Η φιλελεύθερη άποψη του Wilson υπέρ ενός διεθνούς οργανισμού ως εγγυητή της παγκόσμιας ειρήνης, εμπεριέχει σαφείς αναφορές στο έργο του πλέον διάσημου κλασικού φιλελεύθερου στοχαστή των Διεθνών Σχέσεων: του Immanuel Kant και του δοκιμίου του *Περί της αιώνιας ειρήνης*. Δυο σημεία του οράματος του Wilson για έναν πιο ειρηνικό κόσμο αξίζουν ιδιαίτερης προσοχής. Το πρώτο, αφορά την προώθηση της δημοκρατίας και της αυτοδιάθεσης των λαών. Πίσω από αυτές βρίσκεται η φιλελεύθερη πεποίθηση ότι οι δημοκρατικές κυβερνήσεις δεν επιλύουν τις διαφορές τους με πολεμικά μέσα. Ο Wilson ήλπιζε πως η εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας στη δυτική Ευρώπη θα οδηγούσε στην εξαφάνιση των αυταρχικών και πολεμοκάπηλων ηγετών και την αντικατάστασή τους από δημοκρατικές κυβερνήσεις. Γι αυτούς τους λόγους, θα έπρεπε λοιπόν, να ενισχυθεί η εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Το δεύτερο σημαντικό σημείο του προγράμματος του Wilson αφορούσε τη δημιουργία ενός διεθνούς οργανισμού που θα έθετε τις διακρατικές σχέσεις κάτω από ένα σταθερό θεσμικό πλαίσιο, σε αντίθεση με το παλιό μοντέλο της Ιερής Συμμαχίας, της συμμαχίας δηλαδή των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων που εξασφάλισε μια ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη για έναν περίπου αιώνα, από το 1815 ως το 1914. Με αυτή την καινοτόμο ιδέα, οι διεθνείς σχέσεις θα ρυθμιζόνταν από μια σειρά κοινών κανόνων του διεθνούς δικαίου, όπως τουλάχιστον προσδοκούσε ο Wilson από την Κοινωνία των Εθνών. Η πεποίθηση πως οι θεσμοί διεθνούς συνεργασίας μπορούν να προωθήσουν την ειρηνική συνύπαρξη των κρατών, αποτελεί έκτοτε βασικό στοιχείο της φιλελεύθερης σκέψης, όπως άλλωστε και ο συσχετισμός της φιλελεύθερης δημοκρατίας με την ειρήνη.

1.2 Ο Ρεαλισμός

Ο ρεαλισμός είναι μια θεωρία που ασχολείται κατά πρώτο λόγο με τα προβλήματα ασφάλειας των κυρίαρχων κρατών σε ένα περιβάλλον διεθνούς αναρχίας και κατά δεύτερο λόγο με το πρόβλημα της διεθνούς τάξης. Η εθνική επιβίωση και ασφάλεια του κράτους αποτελούν τον αξιακό πυρήνα του ρεαλισμού.

Οι βασικές θεωρητικές ιδέες και παραδοχές του ρεαλισμού είναι:

- 1) Μια απαισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης.
- 2) Η πεποίθηση ότι η αντιπαράθεση αποτελεί εγγενές στοιχείο των Διεθνών Σχέσεων και πως τελικά οι διεθνείς αντιπαραθέσεις επιλύονται με στρατιωτικά μέσα.

¹⁴ Π. Τσακαλογιάννης, ό.π. σελ. 211

¹⁵ Serge Berstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20ό αιώνα*, Εκδόσεις Ποιότητα – Hachette, Αθήνα, 2007, σελ. 109

- 3) Το γεγονός ότι η εθνική ασφάλεια και επιβίωση αποτελούν πρωταρχικό μέλημα για κάθε κράτος.
- 4) Η αμφισβήτηση της δυνατότητας προόδου στη διεθνή πολιτική, τουλάχιστον σε επίπεδο αντίστοιχο με την πρόοδο στο εσωτερικό μιας χώρας¹⁶.

Κύρια θέση στην ιστορία των διεθνών σχέσεων κατέχει ο **πολιτικός ρεαλισμός**. Ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού είναι ο Θουκυδίδης, ενώ ο Machiavelli είναι ο σύγχρονος θεμελιωτής της ρεαλιστικής θεωρίας. Στον πολιτικό ρεαλισμό η θεωρητική παράδοση σχετίζεται άμεσα με την εφαρμοζόμενη πολιτική. Νεότεροι στοχαστές – όπως οι Carr, Morgenthau, Kennan, Aron, Waltz, Gilpin, Wight και Bull – επεξεργάστηκαν τις κλασσικές έννοιες και τις συνέδεσαν με τα προβλήματα και τα διλήμματα των σύγχρονων διακρατικών σχέσεων. Επιπλέον, εισήγαγαν στον πολιτικό ρεαλισμό φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό στοχασμό που τον έκανε πιο προσιτό και έδωσε το έναυσμα για περαιτέρω ανάπτυξή του τις πέντε τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα¹⁷. Σύγχρονοι αναλυτές, όπως οι Krasner, Mearsheimer, Grieco και Little επεξεργάστηκαν περαιτέρω τη σύνδεση του ρεαλιστικού δόγματος με τον κλασσικό προβληματισμό. Σύμφωνα με τον Gilpin, οι τρεις βασικές προτάσεις είναι οι εξής: *Πρώτον*, το πιο ευδιάκριτο χαρακτηριστικό του διεθνούς χώρου είναι οι ομάδες ή συλλογικότητες που ονομάζονται έθνη-κράτη. *Δεύτερον*, ανεξάρτητα από δημογραφικές, οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις, η φύση καθώς επίσης και ο ανταγωνιστικός-συγκρουσιακός χαρακτήρας των σχέσεων μεταξύ αυτών των ομάδων δεν φαίνεται να αλλάζει. *Τρίτον*, στην ιεράρχηση των ανθρωπίνων κινήτρων, τόσο ατομικών όσο και συλλογικών, παρατηρούμε ότι η ασφάλεια και η ισχύς βρίσκονται στην κορυφή¹⁸. Στις θέσεις αυτές, εδράζονται και τα αίτια πολέμου για τους ρεαλιστές. Ουσιαστικά, ο πυρήνας των επιχειρημάτων του πολιτικού ρεαλισμού βρίσκεται στο δίλημμα ασφαλείας, ένα κλασσικό πρόβλημα των διακρατικών σχέσεων. Οι προαναφερθέντες θεωρητικοί διερεύνησαν περαιτέρω τα εγγενή χαρακτηριστικά του διλήμματος ασφαλείας. Για παράδειγμα, ο Carr συμπεραίνει ότι σφοδρότερες πολεμικές συγκρούσεις έλαβαν χώρα επειδή τα κράτη επιδιώκουν να ισχυροποιηθούν στρατιωτικά, ή πιο συχνά, να εμποδίσουν κάποιο άλλο να γίνει στρατιωτικά ισχυρότερο¹⁹.

Ο ρεαλισμός γνώρισε ουσιαστική ανάπτυξη κατά τη δεκαετία του 1930. Με την Κοινωνία των Εθνών ανήμπορη να συγκρατήσει τις επεκτατικές πολιτικές ισχύος και τα επιχειρήματα του φιλελεύθερου ιδεαλισμού ανίσχυρα για την κατανόηση και την ερμηνεία των Διεθνών Σχέσεων, η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων άρχισε να μιλά τη γλώσσα των κλασσικών ρεαλιστών, μια γλώσσα όπου κεντρικό ρόλο έπαιζε η έννοια της **ισχύος**. Η πιο ολοκληρωμένη κριτική στο φιλελεύθερο ιδεαλισμό ήταν αυτή του Edward H. Carr, ενός Βρετανού διεθνολόγου με βαθιά γνώση της ιστορίας, με το μνημειώδες έργο *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939*. Το έργο αυτό ακολούθησε το επίσης μνημειώδες έργο του Hans J. Morgenthau *Politics Among Nations* και στη συνέχεια η πραγματεία του Raymond Aron *Paix et Guerre Entre les Nations*. Η συμβολή του Morgenthau, Γερμανού επιστήμονα, ο οποίος αντιδρώντας στην άνοδο του Ναζισμού μετανάστευσε στις ΗΠΑ, όπου και εισήγαγε το ρεαλισμό, θεωρείται η αμέσως σημαντικότερη

¹⁶R. Jackson – G. Sørensen, ό.π. σελ. 110-113

¹⁷ Παναγιώτης Ήφαιστος, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, Δ' Έκδοση*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σελ. 91

¹⁸ Robert G. Gilpin, *The richness of the tradition of political realism*, International Organization, Volume: 38, Issue: 2, The MIT Press, 1984, σελ. 287-304, <http://www.journals.cambridge.org/> (ημερομηνία δημοσίευσης 22/05/2009)

¹⁹ Π. Ήφαιστος, ό.π. σελ. 93, υποσημ. 134, παραπομπή στο Edward H. Carr, *The Twenty Year Crisis 1919-1939, An Introduction to The Study of International Relations*, Macmillan, St Martin's Press, London, 1940, σελ. 139-140

στο ρεαλισμό αυτής της περιόδου. Το έργο του «*Επιστήμη και Πολιτική της Ισχύος*» αποτελεί ένα κλασικό έργο για την ανάλυση και των διακρατικών σχέσεων, που κατακρίνει με μεθοδικό και συστηματικό τρόπο, όλη την φιλελεύθερη επιχειρηματολογία. Οι προαναφερόμενες αναλύσεις, αν και αντανακλούσαν εν πολλοίς την παθολογική κατάσταση των Αγγλοσαξόνων λόγω της αποτυχίας του ιδεαλιστικού πειράματος, έθεσαν τα θεμέλια επαναφοράς της κλασικής θεωρίας στο διεθνολογικό στοχασμό²⁰. Στο έργο του, ο Carr υποστήριξε ότι οι φιλελεύθεροι στοχαστές των Διεθνών Σχέσεων παρανόησαν τη φύση των διεθνών σχέσεων και ερμήνευσαν τα ιστορικά γεγονότα με βαθύτατα λανθασμένο τρόπο. Πίστεψαν αβάσιμα πως αυτές οι σχέσεις θα μπορούσαν να βασιστούν σε μια αρμονία συμφερόντων μεταξύ κρατών και πληθυσμών. Για τον Carr, το σωστό σημείο αφετηρίας έπρεπε να είναι ακριβώς το αντίθετο, να θεωρούμε δηλαδή πως υπάρχουν βαθιά αντικρουόμενα συμφέροντα τόσο μεταξύ των κρατών, όσο μεταξύ των ανθρώπων. Όπως κάποιοι άνθρωποι, έτσι και κάποιες χώρες είναι σε καλύτερη κατάσταση από κάποιες άλλες και θα προσπαθήσουν να διατηρήσουν και να υπερασπιστούν την προνομιακή τους θέση, ενώ οι άλλες θα αγωνιστούν για να ανατρέψουν μια τέτοια κατάσταση. Οι ρεαλιστές τείνουν να είναι απαισιόδοξοι για την ανθρώπινη φύση, με εξαίρεση κάποιους σύγχρονους οι οποίοι δεν είναι τόσο. Γενικά όμως, επικρατεί η άποψη της ύπαρξης μιας «φυσικής κατάστασης», κατά Hobbes. Για τον Morgenthau, η ανθρώπινη ύπαρξη κυριαρχείται από τραγικές αντιφάσεις και μόνο η συνειδητοποίηση του γεγονότος αυτού, μπορεί να επιτρέψει στον άνθρωπο «να επιλέγει το μικρότερο κακό και να είναι όσο γίνεται πιο καλός σε έναν κακό κόσμο»²¹. Στο έργο του Carr, σημειώνεται σφοδρή κριτική στην ουτοπική θεωρία. Ξεκινώντας από το παράδειγμα του ελεύθερου ανταγωνισμού στην οικονομία και το πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας –στοιχεία σε παρακμή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– κατεδείκνυε πως το επιχείρημα της «αρμονίας των συμφερόντων» στερείται ορθότητας, καθώς ισχύει μόνο αν παραμεριστούν τα συμφέροντα των ασθενέστερων, εν τη απουσία των οποίων μόνο μπορεί να αποκατασταθεί η ισορροπία²². Σύμφωνα με τον Morgenthau επίσης, ούτε το εμπόριο – το οποίο είχε φτάσει σε πρωτοφανή ύψη πριν το 1914 – ούτε ο εκδημοκρατισμός εμπόδιζε τις δυτικές κοινωνίες να εξαπολύουν πολέμους και να επεμβαίνουν στρατιωτικά εκτός των συνόρων τους. Η αξίωση για τέτοιου είδους αποφυγή του πολέμου, εδράζεται κατά το συγγραφέα στο γεγονός ότι οι φιλελεύθεροι «δεν έχουν επίγνωση της **θεμελιώδους διαφοράς μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής**»²³. Οι διεθνείς σχέσεις αποτελούν ουσιαστικά μια πάλη ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα και επιθυμίες. Γι' αυτό και οι Διεθνείς Σχέσεις ως επιστήμη πρέπει να αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία στη σύγκρουση, παρά στη συνεργασία. Ο Carr αποκάλυψε τη φιλελεύθερη άποψη «ουτοπική» σε αντιδιαστολή προς τη δική του θέση, που την ονόμασε ρεαλιστική. Με αυτόν τον τρόπο, υπονοούσε πως η προσέγγισή του ήταν η σωστότερη και πιο βάσιμη ανάλυση των διεθνών σχέσεων. Παράλληλα, η προσέγγιση του Carr απετέλεσε την έναρξη μιας ευρύτερης προσπάθειας για την εκλαϊκευση της μελέτης της διεθνούς πολιτικής, αναγνωρίζοντας ότι ο πόλεμος του 1914-1918 είχε θέσει ήδη τέλος στην άποψη που ήθελε τον πόλεμο και τη διεθνή πολιτική ως ζητήματα που αφορούσαν μόνο τους επιφορτισμένους επαγγελματικά με αυτά, στρατιωτικούς και διπλωμάτες. Ήδη είχε αρχίσει η ενασχόληση με αυτά τα ζητήματα από τμήματα του εργατικού κινήματος, ως ψηφίσματα εναντίον του πολέμου και των μυστικών συνθηκών. Η επιστήμη της Διεθνούς Πολιτικής, θεωρεί ο Carr, δημιουργήθηκε σε απάντηση ενός λαϊκού αιτήματος²⁴.

²⁰ Π. Ήφαιστος, ό.π. σελ. 89

²¹ Hans Morgenthau, *Επιστήμη και Πολιτική της Ισχύος*, Εκδόσεις Τουρίκη, Αθήνα, 2011, ό.π. σελ. 186

²² Edward H. Carr, *Η Εικοσαετής Κρίση 1919 - 1939 – Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, Γ΄ Έκδοση*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2002, σελ. 87

²³ H. Morgenthau, ό.π. σελ. 57

²⁴ E.H. Carr, ό.π. σελ. 30

Οι ρεαλιστές λοιπόν, λειτουργούν με βάση την παραδοχή ότι η διεθνής πολιτική εξελίσσεται σε περιβάλλον διεθνούς αναρχίας, δηλαδή σε ένα σύστημα όπου δεν υπάρχει κάποια υπέρτατη αρχή, κάποια παγκόσμια κυβέρνηση. Το κράτος αποτελεί τον κύριο παίκτη στη διεθνή πολιτική σκηνή και συνεπώς, οι διεθνείς σχέσεις αφορούν πρώτα και κύρια τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη. Όλοι οι άλλοι συμμετέχοντες στη διεθνή πολιτική σκηνή – άτομα, Διεθνείς Οργανισμοί, Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί – είναι είτε ασήμαντοι, είτε επηρεάζουν σαφώς λιγότερο τα πράγματα. Το κράτος αποτελεί εγγυητή της εδαφικής ακεραιότητας, της ασφάλειας του πληθυσμού, των ηθών και του ιδιαίτερου τρόπου ζωής του. Αν δεν υπήρχε το κράτος να εξασφαλίζει την τάξη, την ασφάλεια και την πρόοδο, η ανθρώπινη ζωή θα ήταν, κατά το γνωστό αφορισμό του Thomas Hobbes, «μοναχική, φτωχή, μίζερη, κτηνώδης, και σύντομη». Ο βασικός σκοπός της εξωτερικής πολιτικής είναι να προωθεί και να υπερασπίζεται τα εθνικά συμφέροντα στη διεθνή αρένα. Όλα τα κράτη πρέπει να είναι έτοιμα να θυσιάσουν τις διεθνείς τους υποχρεώσεις στο βωμό του εθνικού συμφέροντος, αν δεν μπορούν να επιτύχουν κάποιο συμβιβασμό. Με ανάλογο τρόπο, η μόνη θεμελιώδης ευθύνη των πολιτικών ηγετών είναι να προασπίζουν το εθνικό συμφέρον. Η θέση αυτή διατυπώθηκε με τον πλέον απροκάλυπτο τρόπο από τον Niccolò Machiavelli στο διάσημο έργο του *Ο Πρίγκηπας*. Αυτό σημαίνει, πως δεν μπορεί να υπάρξει προοδευτική αλλαγή στη διεθνή πολιτική, τουλάχιστον με την έννοια που είναι δυνατή στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Σημαίνει επίσης πως, σύμφωνα με τους εκπροσώπους της, η ρεαλιστική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων δεν ισχύει απλώς υπό συγκεκριμένες συνθήκες και προϋποθέσεις, αλλά ισχύει πάντα επειδή τα βασικά χαρακτηριστικά του διεθνούς πολιτικού συστήματος παραμένουν αμετάβλητα.

Μια εύλογη κριτική τοποθέτηση όσον αφορά το ρεαλιστικό παράδειγμα είναι ότι, αν και αναλύει επαρκώς την πραγματικότητα και το ρόλο της ισχύος ως της κινητήριας δύναμης των διεθνών σχέσεων, δεν προσφέρει διέξοδο ή λύσεις στα προβλήματα που καταγράφει και περιγράφει. Με άλλα λόγια, αν ο φιλελευθερισμός είναι μια ουτοπική θεωρία για τη μεταβολή της πραγματικότητας, ο ρεαλισμός είναι μια απαισιόδοξη εκτίμηση της πραγματικότητας. Οι ρεαλιστές μελετητές διατείνονται από την άλλη, ότι ο ρεαλισμός είναι λιγότερο μια θεωρία με τη στενή έννοια του όρου και περισσότερο μια αντίληψη για τη φύση των πραγμάτων. Δεν αποτελεί πηγή προτάσεων πολιτικής ή περιγραφή αυτού που είναι επιθυμητό. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, τα γεγονότα οδηγούν από μόνα τους στην αποδοχή της απαισιόδοξης πλευράς της πραγματικότητας και στην παραδοχή ότι ο ηγεμονισμός είναι εγγενές χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς των ισχυρότερων συντελεστών του συστήματος, όπως δείχνει το αρχαίο παράδειγμα της συζήτησης των πρεσβυτών της Μήλου με τους Αθηναίους πρεσβευτές²⁵. Η κλασική ρεαλιστική προσέγγιση σε αυτό το ζήτημα, παραμένει πιστή στην παράδοση του Θουκυδίδη και του Μακιαβέλι: ανάλυση απαλλαγμένη από αξιολογικές εκτιμήσεις και η οποία καταγράφει όχι την επιθυμητή, αλλά την ισχύουσα πραγματικότητα. Εντούτοις, αναφορές σε ζητήματα του 20ού αιώνα – όπου οι ιδεολογίες ήταν βασικό στοιχείο της πραγματικότητας – δύσκολα στερούνται διατύπωσης αξιολογικών κρίσεων. Γι αυτό και ο ασφαλέστερος τρόπος κατανόησης της πραγματικότητας είναι μέσα από τα γεγονότα. Στο μέτρο και το βαθμό που η διεθνής πολιτική θα συνεχίζει να λειτουργεί με βάση τα ανεξάρτητα κράτη, ένας μικρός αριθμός των οποίων – οι μεγάλες Δυνάμεις – είναι σε θέση να διαμορφώνουν τις σημαντικότερες διεθνείς εξελίξεις, τότε είναι σαφές πως ο ρεαλισμός θα συνεχίσει να αποτελεί μια σημαντική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων. Η μόνη ιστορική εξέλιξη που θα μπορούσε να την καταστήσει ξεπερασμένη είναι μια παγκόσμια ιστορική μεταβολή, η οποία θα περιελάμβανε την εγκατάλειψη του κυρίαρχου κράτους και του άναρχου διακρατικού συστήματος. Με άλλα λόγια,

²⁵ Π. Ηφαιστος, ό.π. σελ. 46, όπως επίσης στο έργο του Θουκυδίδη *Πελοποννησιακός Πόλεμος*.

η διερεύνηση της προοπτικής της αλλαγής του διακρατικού συστήματος οδηγεί αναγκαστικά στην επικέντρωση στην επαναστατική αλλαγή, που θα δούμε στη συνέχεια.

1.3 Η Διεθνής Κοινωνία

Η ιστορική και θεσμική αυτή προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων εστιάζει στα άτομα και τις πολιτικές τους αξίες. Στο επίκεντρο βρίσκεται η μελέτη των ιδεών και ιδεολογιών που διαμορφώνουν τη διεθνή πολιτική. Ωστόσο, η διεθνής πολιτική είναι μια αναρχική κοινωνία με τους δικούς της κανόνες, αξίες και θεσμούς που χρησιμοποιούν οι κρατικοί ηγέτες στην άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής. Το κεντρικό νόημα αυτής της προσέγγισης είναι πως οι διεθνείς σχέσεις πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως μια «κοινωνία» κυρίαρχων κρατών. Η κατανόηση της κοινωνίας των κρατών δεν είναι ζήτημα εφαρμογής μοντέλων των κοινωνικών επιστημών, μα περισσότερο ζήτημα εξοικείωσης με την ιστορία των διεθνών σχέσεων, όπως τις έζησαν οι άνθρωποι που συμμετείχαν σε αυτές, οι σημαντικότεροι των οποίων ήταν δημόσιες προσωπικότητες. Σύμφωνα με την προσέγγιση της Διεθνούς Κοινωνίας, τα προβλήματα της επέμβασης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορούν να εξετασθούν με αξιακά κριτήρια, δηλαδή μέσω της φιλοσοφίας, της ιστορίας και του δικαίου, διότι πρόκειται ουσιαστικά για ζητήματα ανθρωπίνων σχέσεων και συνεπώς, είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με αξίες²⁶. Δεν μπορεί να υπάρχει μια αξιακά ουδέτερη επιστημονική απάντηση σε αυτά, ούτε μπορεί να υπάρξει μια αφηρημένη ή γενική απάντηση. Κάθε απάντηση θα επηρεάζεται από την συγκεκριμένη συγκυρία και συνεπώς, θα είναι ιστορικού χαρακτήρα. Μία μαρξιστική κριτική σε αυτή τη γενική θεωρία θα έβρισκε το αδύνατό της σημείο: Εκφάνσεις αυτής της θεωρίας αναγάγουν την ανάληψη δράσης από δημόσια πρόσωπα (πρόεδροι, πρωθυπουργοί, υπουργοί εξωτερικών) – η οποία έχει καθοριστική συμβολή σε κρίσιμες περιπτώσεις όπου πρέπει να αποφευχθεί η αγριότητα και ο ανθρώπινος πόνος – σε γενικό άξονα των εξελίξεων. Αν και δίνεται μεγάλη σημασία στην ιστορία και στην συγκυρία, δεν δίνεται όση θα έπρεπε στην ιστορική διαμόρφωση της κοινωνίας: στο οικονομικό, κοινωνικό και ταξικό χαρακτήρα της ο οποίος καθορίζει εν πολλοίς τις συμπεριφορές σε σημαντικά πόστα.

Ο Martin Wight, ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της προσέγγισης της Διεθνούς Κοινωνίας, στηριζόμενος στις απόψεις των πιο σημαντικών κλασικών θεωρητικών των Διεθνών Σχέσεων, διαμόρφωσε τρεις γενικές κατηγορίες στις οποίες κατατάσσονται οι ανάλογες θεωρίες και συμπεριφορές – το ρεαλισμό, τον ορθολογισμό (ρασιοναλισμό) και τον επαναστατισμό. Θεωρούσε ότι καμία από αυτές τις βασικές ιδέες δεν είναι σωστή και λανθασμένη, αλλά αντιπροσωπεύουν διαφορετικές ερμηνείες για τη διεθνή πολιτική, οι οποίες ανταγωνίζονται η μια την άλλη, αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται²⁷. Ο ρεαλισμός, στηριζόμενος στην ιδέα της διεθνούς αναρχίας και στη σημασία των κρατών και της ισχύος είναι ο ρυθμιστικός παράγοντας. Ο ορθολογισμός, στηριζόμενος στην ιδέα του διεθνούς διαλόγου και των διεθνών επαφών είναι ο μετριοπαθής παράγοντας, ενώ ο επαναστατισμός, στηριζόμενος στην ιδέα της ηθικής ενότητας της διεθνούς κοινωνίας και της αλλαγής του status quo, είναι ο αναζωογονητικός παράγοντας.

²⁶ R. Jackson – G. Sørensen, ό.π. σελ. 220

²⁷ Ο.π. σελ. 221

Πίνακας 1: Οι τρεις παραδόσεις των Διεθνών Σχέσεων κατά τον Martin Wight

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ	ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΣΜΟΣ
Αναρχία	Κοινωνία	Ανθρωπότητα
Πολιτικές Ισχύος	Εξελικτική Αλλαγή	Επαναστατική Αλλαγή
Σύγκρουση και Πόλεμος	Ειρηνική Συνύπαρξη	Αντικρατικός ουτοπισμός
Απαισιοδοξία	Ελπίδα χωρίς ψευδαισθήσεις	

Πηγή: R. Jackson – G. Sørensen, Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η σύγχρονη συζήτηση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 222

Ο ρεαλισμός και ο ορθολογισμός, σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, έχουν τα στοιχεία που αναφέρθηκαν προηγουμένως στις γενικές κατηγορίες του ρεαλισμού και φιλελευθερισμού. Θα μπορούσαμε να τονίσουμε, για την κατανόηση της διεθνούς πολιτικής, κάποια σημεία. Στο ρεαλισμό, κυριαρχεί το δόγμα πως η αντιπαλότητα και η σύγκρουση ανάμεσα στα κράτη είναι «εγγενές» στοιχείο των μεταξύ τους σχέσεων. Ο ρεαλισμός επικεντρώνεται στην πραγματικότητα – στο τι συμβαίνει – παρά στο ιδεώδες, δηλαδή τι θα έπρεπε να συμβαίνει. Συνεπώς, αποφεύγει τους ευσεβείς πόθους και επικεντρώνεται στην αποδοχή των συμβάντων. Για τον άνθρωπο του 20^{ου} αιώνα, ρεαλισμός σημαίνει «ελικρινής αποδοχή των δυσάρεστων πλευρών της ζωής»²⁸. Ο ακραίος ρεαλισμός μάλιστα, αρνείται την ύπαρξη διεθνούς κοινωνίας και τη ρύθμιση πάνω από το επίπεδο του έθνους-κράτους. Δεν εμπιστεύεται την προοπτική της διεθνούς αλληλεγγύης, καθώς θεωρεί ότι αυτή πηγάζει από κάποιους που διαθέτουν το στοιχείο εκείνο, το οποίο οι ρεαλιστές έχουν ήδη σαν επιχείρημα: τη θέση ισχύος. Όπως ακριβώς οι εκκλήσεις για εθνική αλληλεγγύη στην εσωτερική πολιτική προέρχονται από μια κυρίαρχη ομάδα, έτσι και οι εκκλήσεις για διεθνή αλληλεγγύη και παγκόσμια ένωση προέρχονται από τα κυρίαρχα έθνη. Η «διεθνής κοινωνία» υπάρχει σαν μία διεθνής τάξη πραγμάτων, η οποία στην ουσία είναι η κυριαρχία ενός κράτους ή μιας συμμαχίας κρατών. Με άλλα λόγια, η διεθνής τάξη πραγμάτων και η διεθνής αλληλεγγύη θα είναι πάντοτε «τα συνθήματα εκείνων που αισθάνονται αρκετά ισχυροί ώστε να τα επιβάλλουν στους άλλους»²⁹. Ο ρασιοναλισμός (ορθολογισμός) είναι μια μετριοπαθής θεωρία. Σύμφωνα με τους Jackson και Sørensen, ο ορθολογισμός, αναφορικά με την ανθρώπινη φύση, ορίζει μια μέση οδό για τη διεθνή πολιτική, ξεχωρίζοντας από τη μια τους απαισιόδοξους ρεαλιστές και από την άλλη τους αισιόδοξους επαναστατιστές³⁰. Δε λείπουν όμως και οι θεωρήσεις που ορίζουν, βάσει άλλων παραγόντων, το ρεαλισμό ως τη μέση οδό, αποδίδοντας στα άλλα δύο ρεύματα ηγεμονικές αξιώσεις. Οι ορθολογιστές πιστεύουν ότι είναι δυνατή μια κοινωνική οργάνωση, ακόμα και στις συνθήκες της διεθνούς αναρχίας και της έλλειψης μιας κοινής κυβέρνησης. Ορισμένοι μάλιστα, θεωρούν δυνατή την ύπαρξη μιας υπερεθνικής αρχής. Στον αντίποδα του ακραίου ρεαλισμού, ο ακραίος ορθολογισμός πιστεύει σε έναν τέλειο κόσμο αμοιβαίου σεβασμού, και σε μια διεθνή κοινωνία που διαπνέεται από την κατανόηση και το κράτος δικαίου ανάμεσα στα έθνη. Οι πιο σύγχρονες θεωρίες ορθολογισμού επικεντρώνονται στη σημασία των διεθνών οργανισμών και του διεθνούς δικαίου.

Στο τρίτο ρεύμα θα επικεντρωθούμε, καθώς περιγράφει την προοπτική της πολιτικής αλλαγής. Ο επαναστατισμός είναι ένα ρεύμα το οποίο ταυτίζεται με την ανθρωπότητα και πιστεύει στην «ηθική ενότητα» της ανθρώπινης κοινωνίας πέρα από τα όρια του κράτους³¹.

²⁸ Martin Wight, *Διεθνής Θεωρία – Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1998, σελ. 20

²⁹ E.H. Carr, *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939, Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*, ό.π. σελ. 127

³⁰ R. Jackson – G. Sørensen, ό.π. σελ. 223

³¹ Martin Wight, ό.π. σελ. 10

Σκοπός είναι η **επαναστατική κοινωνική αλλαγή**. Αυτό σημαίνει τη δημιουργία ενός ιδανικού κόσμου με κάποια έννοια, είτε αυτός ο ιδανικός κόσμος βασίζεται σε μια επαναστατική θρησκεία, όπως ο χριστιανισμός, είτε σε μια επαναστατική ιδεολογία όπως ο μαρξισμός-λενινισμός³². Για τους επαναστατιστές, η ιστορία δεν είναι απλά μια αλληλουχία γεγονότων. Αντίθετα, η ιστορία είναι τελεολογική: οι άνθρωποι έχουν ένα προορισμό. Οι επαναστατιστές είναι αισιόδοξοι για την ανθρώπινη φύση καθώς πιστεύουν στην τελείωση του ανθρώπου. Ο τελικός σκοπός της διεθνούς ιστορίας είναι να επιτρέψει στους ανθρώπους να επιτύχουν την τελείωση και την ελευθερία τους. Για τον Kant, η επανάσταση περιελάμβανε τη θεσμοθέτηση ενός συστήματος συνταγματικών κρατών – «Δημοκρατίες» – που θα μπορούσαν να οικοδομήσουν μαζί την αιώνια ειρήνη. Για τον Μαρξ, η επανάσταση περιελάμβανε τη συντριβή του καπιταλιστικού κράτους, την ανατροπή του ταξικού συστήματος, στην οποία βάσιζε και τη δημιουργία μιας αταξικής κοινωνίας. Όταν αυτό θα είχε επιτευχθεί, η ανθρωπότητα όχι απλά θα είχε απελευθερωθεί αλλά και επανενωθεί, καθιστώντας συνεπώς την ύπαρξη κρατών και διεθνών σχέσεων εντελώς περιττή.

Πίνακας 2: Η ηθική ενότητα του κόσμου – Δύο επαναστατικές απόψεις

Όρκος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, εις ΩΠΗΝ, το 324 π. Χ. (ενώπιον 9000 αξιωματούχων και προυχόντων κάθε φυλής, Ελλήνων, Περσών, Μήδων)

«Σας εύχομαι, τώρα που τελειώνουν οι πόλεμοι να ευτυχήσετε με την Ειρήνη. Όλοι οι θνητοί, απ' εδώ και πέρα, να ζήσουν σαν ένας λαός, μονοιασμένοι, για την κοινή προκοπή. Να θεωρείται την Οικουμένη Πατρίδα σας, με κοινούς νόμους, όπου θα κυβερνούν οι Άριστοι, ανεξαρτήτως φυλής. Δε χωρίζω τους ανθρώπους, όπως κάνουν οι στενόμυαλοι, σε Έλληνες και Βαρβάρους. Δεν μ' ενδιαφέρει η καταγωγή των πολιτών, ούτε η ράτσα που γεννήθηκαν. Τους καταμερίζω μ' ένα μόνο κριτήριο, την Αρετή. Για μένα, κάθε καλός Ξένος, είναι Έλληνας και κάθε κακός Έλληνας, είναι χειρότερος από Βάρβαρο. Αν ποτέ σας παρουσιαστούν διαφορές, δεν θα καταφύγετε στα όπλα, παρά θα τις λύσετε ειρηνικά. Στην ανάγκη θα σταθώ εγώ διαιτητής σας. Τον Θεό, δεν πρέπει να τον νομίζετε ως αυταρχικό κυβερνήτη, αλλά ως κοινό πατέρα όλων, ώστε η διαγωγή σας να μοιάζει με τη ζωή που κάνουν τ' αδέρφια στην οικογένεια. Από μέρους μου, θεωρώ όλους, ίσους, λευκούς και μελαμψούς. Και θα ήθελα να μην είστε μόνο υπήκοοι της κοινοπολιτείας μου, αλλά μέτοχοι, όλοι συνέταιροι. Όσο περνάει από το χέρι μου, θα προσπαθήσω να συντελεσθούν αυτά που υπόσχομαι»

Πηγή: Τμήμα Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ομάδα φωνής και προσβασιμότητας
<http://speech.di.uoa.gr/globe/orkos/orkosgr.html>

Ρεφραίν της αγγλόφωνης έκδοσης του ύμνου της «Διεθνούς»

*Ας συσπειρωθούμε, λοιπόν, σύντροφοι!
Κι ας αντιμετωπίσουμε την τελευταία μάχη:
Η Διεθνής
Ενώνει την ανθρώπινη φυλή!*

Πηγή: *The Left Song Book*, Victor Gollancz Ltd., London, 1938, σελ. 15

³² R. Jackson – G. Sørensen, ό.π.

Ο επαναστατισμός, όπως αφήνει να εννοηθεί το όνομά του, είναι ένα δόγμα για την ανατροπή και την εξαφάνιση των υπαρχόντων καθεστώτων, είτε αυτό αφορά κάποια επικρατούσα φιλοσοφία είτε πολιτικά καθεστάτα. Είναι κατανοητό πως η κατηγοριοποίηση εδώ είναι εξαιρετικά ευρεία. Ουσιαστικά ο Wight βρήκε τα ελάχιστα κοινά σημεία στον τρόπο σκέψης διαφόρων ρευμάτων, από την άποψη της αλλαγής του διεθνούς συστήματος, και τα κατέταξε στον επαναστατισμό. Στο φάσμα του επαναστατισμού περιλαμβάνονται ποικίλα ρεύματα, με διαφορετική μεθοδολογία το καθένα, τα οποία έχουν επαναστατικό χαρακτήρα την ιστορική στιγμή που εμφανίστηκαν. Αναγνωρίζουν όλα κάποιο σκοπό, καθώς και τελεολογική φύση στην ιστορία. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη ιδεολογία που να σχετίζεται με το δόγμα: ωστόσο είναι ορατή η καταγραφή του μαρξιστικού ρεύματος σε αυτήν την κατηγορία. Η έννοια της ιδανικής κοινωνίας είναι σχετική, επίσης. Την εποχή που ο ουτοπικός σοσιαλισμός έδινε τη θέση του στον επιστημονικό σοσιαλισμό, την εποχή όπου το εργατικό κίνημα συγκροτείτο πολιτικά και δημιουργούνταν τα πρώτα κομμουνιστικά κόμματα, η ιδανική κοινωνία περιγραφόταν μέχρι το σημείο της απελευθέρωσής της από την ταξική διαίρεση: «Ο κομμουνισμός δε σημαίνει - όπως σημειώνει ο Φ. Ένγκελς - να εκκολάπτουμε με τη φαντασία ένα όσο το δυνατό πιο τέλει κοινωνικό ιδεώδες, αλλά: να κατανοήσουμε τη φύση, τις συνθήκες και τους γενικούς σκοπούς - που απορρέουν από αυτές τις συνθήκες - της πάλης που διεξάγει το προλεταριάτο»³³.

Μία χαρακτηριστική επιθυμία των επαναστατιστών είναι να **εξομοιώσουν** τη διεθνή με την εσωτερική πολιτική. Όπως σημειώνει ο Gilpin, συχνά ασχολούνται με τις επιθυμίες παρά με τα γεγονότα. Ο επαγωγικός τρόπος σκέψης του επαναστατισμού οδηγεί στην υπέρβαση των ορίων μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής και επιπροσθέτως δεν διακρίνει τη δυσαρμονία μεταξύ της επαναστατικής επιταγής και της πραγματικής κατάστασης των διεθνών σχέσεων³⁴. Αυτή η γενίκευση στέκει θεωρητικά, όμως κανείς μπορεί να αντιτάξει ότι στην περίπτωση του μαρξισμού η επιθυμία της μεταφοράς του πεδίου πολιτικής αλλαγής από το εσωτερικό στο διεθνές και αντίστροφα, είναι απολύτως λογική βάσει της μεθοδολογίας που ακολουθείται. Αν δεχθούμε ότι οι πόλεμοι είναι συγκρούσεις μεταξύ των αρχουσών τάξεων που ελέγχουν τα κράτη τους, τότε δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με τη διεθνή πολιτική χωρίς να την παραπέμπουμε στην εσωτερική. Η ανατροπή της καπιταλιστικής εξουσίας στο εσωτερικό και η οικοδόμηση ενός κράτους της εργατικής τάξης θα έχει άμεσες συνέπειες στο εξωτερικό, θα σημάνει την εξάπλωση της επαναστατικής σπίθας σε άλλα κράτη, σύμφωνα με τον Μαρξ. Στην πολιτική ιστορία του Μεσοπολέμου παρατηρούμε ότι η Γ' Διεθνής ήταν μια προσπάθεια υπέρβασης των ορίων μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής και επιβολής της εσωτερικής πολιτικής αλλαγής στη διεθνή σκηνή. Ακόμα και όταν κατέρρευσε η ελπίδα για εξάπλωση της επανάστασης, το διεθνές καθήκον το οποίο καθόριζε τη διεθνή πολιτική για τους μαρξιστές-λενινιστές, και κατ'επέκταση για τα εθνικά προλεταριάτα, υπήρχε ακέραιο: αλληλεγγύη στην ΕΣΣΔ και υπεράσπισή της ενάντια σε όποια προσπάθεια αντεπανάστασης στο εσωτερικό της. Επίσης, τόσο οι Μαρξ - Ένγκελς όσο και ο Λένιν στοιχειοθέτησαν την επιθυμία αλλαγής με βάση τα γεγονότα. Δεν πρόκειται τόσο για επιθυμία, αλλά για αναγκαιότητα της κοινωνικής εξέλιξης η διεξοδος που προτείνουν, βάσει της πορείας της παραγωγής και βάσει των εξελίξεων την εποχή του ιμπεριαλισμού.

Αν και οι επαναστατιστές πιστεύουν στην ηθική ενότητα της ανθρώπινης κοινωνίας πέρα από τα κρατικά όρια, σημαντική θέση κατέχει η έννοια της **διαίρεσης**, του επαναστατικού διαχωρισμού της ανθρωπότητας προκειμένου αυτή να φτάσει εκεί. Με άλλα λόγια, το

³³ Φρίντριχ Ένγκελς, *Για την ιστορία της Ένωσης των Κομμουνιστών*, Καρλ Μαρξ - Φρίντριχ Ένγκελς: Διαλεχτά Έργα, Τόμος II, Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, 1951, σελ. 398

³⁴ Robert Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 56

ανθρώπινο είδος είναι από τη φύση του σωστό και προορισμός του είναι η σωτηρία (σε όποιο πεδίο κι αν την εννοεί ο καθένας). Όμως, διαιρείται σε εκείνους που αποδέχονται το Επαναστατικό σχέδιο και σε εκείνους που δεν «πειθαρχούν». Αυτή είναι η «σκληρή» εκδοχή του μαχητικού επαναστατισμού, που τον διακρίνει από τον «ήπιο». Στο μαρξισμό, είναι έκδηλη επίσης αυτή η τάση. Η μελλοντική κοινωνία θα είναι αταξική και για όλους, στην παρούσα φάση όμως υπάρχουν από τη μία οι προοδευτικές δυνάμεις (η εργατική τάξη και οι σύμμαχοί της) και από την άλλη οι δυνάμεις της αντίδρασης (η αστική τάξη ή κεφαλαιοκρατία). Η διαίρεση μπορεί να υπάρχει και σε χαμηλότερα επίπεδα. Ο Λένιν, ένας εκ των μαχητικών επαναστατιστών, αναφερόμενος στην ανάγκη αντιπαράθεσης εντός του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος με τους αναθεωρητές, έγραφε: «Προτού ενωθούμε και για να ενωθούμε, πρέπει πρώτα να χωρίσουμε αποφασιστικά και ξεκάθαρα. Διαφορετικά, η ένωσή μας θα ήταν μόνο πλασματική, θα συγκάλυπτε τις διαφορές που υπάρχουν και θα εμπόδιζε τη ριζική τους εξάλειψη»³⁵. Αυτή τη λογική τη διαπιστώνει κανείς και στις διεθνείς διπλωματικές σχέσεις του Μεσοπολέμου. Οι μαρξιστές δεν πίστευαν στην «καλοσύνη της αστικής τάξης» και δεν έβλεπαν άμεσα την ανθρωπότητα σαν ένα καράβι που να τους χωράει όλους στην ίδια θέση³⁶. Όχι λόγω κάποιου δόγματος, αλλά λόγω της πρόσφατης ιστορίας, της θέσης που η τάξη αυτή κατείχε πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση και της φύσης της. Ποιος άλλωστε θα ήθελε να χάσει τα προνόμιά του, χωρίς να προβάλλει αντίσταση; Στο Μεσοπόλεμο, είχε ξεκινήσει ένας αγώνας (απόρροια του εμφυλίου πολέμου) στην ΕΣΣΔ για σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, για εξάλειψη των καπιταλιστικών υπολειμμάτων σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής, με αφετηρία την παραγωγή. Γεγονός σίγουρα αποδεκτό σε μια τέτοια επαναστατική διαδικασία. Βεβαίως, στην πορεία διαμόρφωσης του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, και ενώ ο σοσιαλισμός φαινόταν να έχει περιοριστεί σε μια χώρα (ΕΣΣΔ) ύστερα από τις αποτυχημένες προσπάθειες για επανάσταση στην Ευρώπη, δεν έλειψαν και οι υπεραπλουστεύσεις με βάση την προαναφερόμενη λογική της διαίρεσης. Σύμφωνα με την άποψη του G. Tokaev, διαμορφώθηκε παράλληλα μια επίσημη γραφειοκρατία που ανήγαγε τα πάντα σε αγώνα κατά «των υπολειμμάτων του καπιταλισμού που βρίσκονται μέσα στη συνείδηση του ανθρώπου». Έτσι, οποιαδήποτε δόλια πράξη έκανε ένας άνθρωπος χαρακτηριζόταν ως τέτοιο υπόλειμμα³⁷. Το γεγονός αυτό αποτελεί αντικείμενο έρευνας για τη διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού και για την επιστήμη της Ιστορίας, δε συνιστά όμως γενικό επιχείρημα εναντίον της ταξικής θέασης της κοινωνίας, της διαπίστωσης του ταξικού διαχωρισμού της και των ανάλογων πολιτικών συμπεριφορών που προέρχονται από αυτήν.

Τέλος, ο ήπιος επαναστατισμός κάνει λόγο για την πραγματική διεθνή κοινωνία των ανθρώπων, χωρίς να αποδεικνύει όμως πώς στις εξαιρετικά σφιχτές δομές του διεθνούς συστήματος θα πάνσουν να υπάρχουν τα κρατικά όρια. Οι σκληροί επαναστατιστές επιδιώκουν τη βίαιη ανατροπή του συστήματος ή της κοινωνίας των κυρίαρχων κρατών και την αντικατάστασή του από μια παγκόσμια κυβέρνηση ή παγκόσμια τάξη πραγμάτων, που να βασίζεται αποκλειστικά σε μια ιδεολογία ή σε μια πανανθρώπινη αξία. Η στάση τους προσιδιάζει σε αυτή των ακραίων ρεαλιστών με τη διαφορά πως οι σκληροί επαναστατιστές επιδιώκουν την καταστροφή του διακρατικού συστήματος, ενώ οι ακραίοι ρεαλιστές επιθυμούν τη διατήρησή του. Ο επαναστατισμός στην πιο ακραία μορφή του είναι η άποψη πως η μόνη πραγματική κοινωνία στη γη είναι μια παγκόσμια κοινωνία που αποτελείται από κάθε άνθρωπο, κοινώς δηλαδή ολόκληρη η ανθρωπότητα και εδώ βρίσκεται η διάσταση με τον ακραίο ρεαλισμό.

³⁵ Β.Ι. Λένιν, *Για το Προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008, σελ. 9

³⁶ M. Wight, ό.π. σελ. 57, παραπομπή στο Stalin-Wells Talks, *The Verbatim Record and a Discussion*, The New Statesman and Nation, London, 1934, σελ. 11

³⁷ M. Wight, ό.π. και Grigori Aleksandrovitch Tokaev, *Betrayal of an Ideal*, Harvill Press, London, 1954, Εισαγωγή

Κεφάλαιο 2^ο: Ο Μαρξισμός

"Ο σοσιαλισμός, από τότε που έγινε επιστήμη, απαιτεί να τον χειρίζονται σαν επιστήμη, δηλαδή να τον μελετούν"

Φρίντριχ Ένγκελς

Ο μαρξισμός είναι μία ευρύτερη κοινωνικοπολιτική θεωρία, η οποία συναντάται στις Διεθνείς Σχέσεις ως μια θεωρία **Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας**³⁸. Όπως έγινε κατανοητό, αν μιλάμε για θεωρίες που αναφέρονται στη Διεθνή Κοινωνία, ο μαρξισμός κατατάσσεται στο φάσμα του **επαναστατισμού**. Όπως είδαμε επίσης, ο μαρξισμός εντάσσεται στο πλέγμα των θεωριών που επικεντρώνονται στο φαινόμενο της αλλαγής του διεθνούς συστήματος. Αυτό που ενδιαφέρει κυρίως στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, είναι η προοπτική της **διεθνούς πολιτικής αλλαγής**. Μία πολιτική αλλαγή την οποία ο Καρλ Μαρξ είχε συνδέσει από νωρίς με την οικονομία.

Αναγνωρίζοντας ότι το οικονομικό σύστημα είναι η βάση στην οποία το πολιτικό εποικοδόμημα υψώνεται, ο Μαρξ αφιέρωσε την περισσότερη προσοχή στη μελέτη της οικονομίας. Το πιο σημαντικό έργο του Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, είναι αφιερωμένο στη μελέτη του οικονομικού συστήματος της σύγχρονης κοινωνίας, δηλαδή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο τελικός σκοπός συγγραφής του Κεφαλαίου, ήταν «να αποκαλύψει τον οικονομικό νόμο της κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας»³⁹. «Όλη η μεγαλοφυΐα του Μαρξ – έλεγε ο Λένιν – βρίσκεται στο ότι έδωσε απαντήσεις στα ερωτήματα που είχε ήδη θέσει η πρωτοπόρα σκέψη της ανθρωπότητας. Η διδασκαλία του γεννήθηκε σαν κατευθείαν κι άμεση συνέχιση της διδασκαλίας των πιο μεγάλων εκπροσώπων της φιλοσοφίας, της πολιτικής οικονομίας και του σοσιαλισμού»⁴⁰. Ο μαρξισμός λοιπόν, αποτελείται από την ενιαία αδιάρρηκτη ενότητα τριών συστατικών μερών: του *Διαλεκτικού και Ιστορικού Υλισμού*, της *Πολιτικής Οικονομίας* και του *Επιστημονικού Σοσιαλισμού*. Η επιστημονική σκέψη του Μαρξ ήταν επαναστατική καθεαυτή, γιατί με θεμελιωμένο τρόπο αμφισβητούσε τη λογική των ιδεών με τις οποίες οι κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις ερμήνευαν τον κόσμο και διαμόρφωναν την ιδεολογία που νομιμοποιούσε την κυριαρχία τους.

2.1 Η φιλοσοφία του μαρξισμού

Ο φιλοσοφικός πυρήνας του μαρξισμού βρίσκεται στον ιστορικό και διαλεκτικό υλισμό, το ένα από τα τρία συστατικά του μέρη. Ο Καρλ Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς μελέτησαν κριτικά τη φιλοσοφία από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες τους και στάθηκαν ιδιαίτερα στη γερμανική κλασική φιλοσοφία (Καντ – Χέγκελ – Φόιερμπαχ). Αφομοίωσαν δημιουργικά και αξιοποίησαν ότι θετικό στοιχείο υπήρχε στους υλιστές, μα και στους ιδεαλιστές. Από τον Φόιερμπαχ αξιοποίησαν τον υλισμό, απορρίπτοντας τον ιδεαλισμό και ανθρωπομορφισμό του. Στο

³⁸ Βλ. σχετικά R. Jackson – G. Sørensen, ό.π. σελ. 274-277

³⁹ R. Gilpin, ό.π. σελ. 136

⁴⁰ Β.Ι. Λένιν, *Οι Τρεις Πηγές και τα Τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού*, Διαδικτυακό αρχείο Β.Ι. Λένιν (2003) <http://marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1913/03/three.htm>

φιλοσοφικό σύστημα του Χέγκελ ανακάλυψαν τη βασική εσωτερική του αντίθεση ανάμεσα στο σύστημα (ιδεαλιστικό) και τη μέθοδο (διαλεκτική). Απέρριψαν το σύστημα (τον ιδεαλισμό) και μετέπλασαν τη διαλεκτική του μέθοδο, παίρνοντας το λογικό πυρήνα της, την ιδέα της ανάπτυξης με πηγή την **πάλη των αντιθέτων**. Ένωσαν όμως οργανικά τον υλισμό με τη διαλεκτική και έτσι γεννήθηκε μια καινούρια, ριζικά διαφορετική μορφή φιλοσοφικής σκέψης και ερμηνείας του κόσμου. Με αυτόν τον οργανικό συνδυασμό ο υλισμός γίνεται διαλεκτικός και η διαλεκτική υλιστική, και γεννιέται η τρίτη ιστορική μορφή του υλισμού, ο μαρξιστικός **Διαλεκτικός Υλισμός**. Επίσης, σε αντίθεση με τους προμαρξιστές φιλοσόφους οι οποίοι δεν μπόρεσαν να διεισδύσουν στην ουσία της ιστορικής πορείας και να ανακαλύψουν τη νομοτελειακή αντικειμενική κίνηση, αυτό το έκανε ο Μαρξ: *«Βαθαίνοντας και αναπτύσσοντας τον φιλοσοφικό υλισμό – έγραφε ο Λένιν – ο Μαρξ τον ολοκλήρωσε, επέκτεινε τη γνώση του για τη φύση στη γνώση της ανθρώπινης κοινωνίας»*⁴¹. Με αυτή την επέκταση και ολοκλήρωση του υλισμού γεννήθηκε η υλιστική αντίληψη της ιστορίας, ο **Ιστορικός Υλισμός**. Η ουσία της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας εκφράζεται περίτρανα από τις παρακάτω δυο διατυπώσεις του Μαρξ. Πρώτη: *«δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους, μα αντίθετα, το κοινωνικό Είναι⁴² τους καθορίζει τη συνείδησή τους»*⁴³. Δεύτερη: *«οι άνθρωποι δημιουργούν την ίδια τους την ιστορία, τη δημιουργούν όμως όχι όπως τους αρέσει, όχι μέσα σε συνθήκες που οι ίδιοι διαλέγουν, μα μέσα σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, που είναι δοσμένες και που κληροδοτήθηκαν από το παρελθόν. Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει σαν βραχνάς στο μυαλό των ζωντανών»*⁴⁴.

Το κεντρικό σημείο στη μαρξιστική ερμηνεία της ιστορίας είναι η θεωρία των **ιστορικών σταδίων**, ουσιαστικά η θεωρία της μετάβασης από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλο. Με βάση αυτή τη θεωρία, η μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό – κομμουνισμό θεωρείται ως ιστορικά αναπόφευκτη. Η θεωρία των ιστορικών σταδίων χωρίζει και κωδικοποιεί την πολυσύνθετη ιστορική διαδικασία σε στάδια εξέλιξης: το κοινοτικό (πρωτόγονη - κομμουνιστική κοινωνία), το δουλοκτητικό, το φεουδαρχικό, το καπιταλιστικό και το επερχόμενο σοσιαλιστικό-κομμουνιστικό. Η εξέλιξη των κοινωνιών ακολουθεί τους νόμους της διαλεκτικής (θέση – αντίθεση – σύνθεση), όπου η **σύνθεση** αποτελεί τη θέση για περαιτέρω εξέλιξη. Τους ίδιους νόμους ακολουθεί η εξέλιξη των μορφών ατομικής ιδιοκτησίας. Στην μακρόχρονη *πρωτόγονη* εποχή επικρατούσε η κοινωνικότητα. Δεν υπήρχε ατομική ιδιοκτησία, ούτε εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Ο καταμερισμός της εργασίας σε αυτό το στάδιο είναι καθαρά φυσικός, υπάρχει μονάχα ανάμεσα στα δύο φύλα. Ότι φτιάχνεται και χρησιμοποιείται από κοινού είναι κοινή ιδιοκτησία: το σπίτι, ο κήπος, η βάρκα. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Ένγκελς, μόνο σε αυτήν την εποχή *«υπάρχει η “αποκτημένη με την εργασία ιδιοκτησία”, που οι νομικοί και οι οικονομολόγοι την αποδίδουν στην πολιτισμένη κοινωνία, και που αποτελεί το τελευταίο απατηλό νομικό πρόσχημα, που πάνω του στηρίζεται ακόμα η σημερινή καπιταλιστική ιδιοκτησία»*⁴⁵. Η κοινωνικότητα αυτής της εποχής αποτελεί τη **θέση**. Στη θέση αυτή γεννιέται η **αντίθεση**, η άρνησή της, η ατομικότητα και η **ατομική ιδιοκτησία**. Από τη στιγμή που αρχίζουν να παρουσιάζονται πλεονάζοντα προϊόντα, η συγκεκριμένη ομάδα που τα παράγει έχει τη δυνατότητα να τα ανταλλάσσει. Ο καταμερισμός

⁴¹ Β.Ι. Λένιν, ό.π.

⁴² *«Κοινωνικό Είναι»*: Είναι η υλική ζωή της κοινωνίας και πριν από όλα η κοινωνική παραγωγή των υλικών αγαθών και οι σχέσεις εκείνες που διαμορφώνονται ανάμεσα στους ανθρώπους στο προτσές της παραγωγής.

⁴³ Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010, σελ. 19

⁴⁴ Καρλ Μαρξ, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005, σελ. 15

⁴⁵ Φρίντριχ Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005, σελ. 196

της εργασίας και η άνοδος της παραγωγικότητας δημιουργεί και τις προϋποθέσεις εμφάνισης της ατομικής ιδιοκτησίας και της δουλείας, εφόσον από την εργασία δημιουργείται περίσσειμα, που είναι δυνατό να το ιδιοποιηθούν οι κάτοχοί του. Ο πλούτος και τα μέσα παραγωγής περνούν στα χέρια λίγων και η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων γίνονται εξαναγκαστικοί εργάτες, γίνονται υποζύγια (Res). Αρχίζει, δηλαδή, η αποσύνθεση του πρωτόγονου κοινοτικού συστήματος και η διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις. Εμφανίζεται η πρώτη, ιστορικά, **ταξική κοινωνία**, που είναι η *δουλοκτητική*, η οποία είναι παράλληλα και η πρώτη εκμεταλλευτική κοινωνία. Αυτό γίνεται ανάμεσα στην 4η και 3η περίπου χιλιετηρίδα π.Χ. Από εδώ και πέρα ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούν όλη την ιστορία της κοινωνίας σαν ιστορία διαφορετικών, αλληλοδιάδοχων τρόπων αφαίρεσης του υπερπροϊόντος από τον άμεσο παραγωγό, ιστορία διαφορετικών μορφών εξαναγκασμού και εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άλλο άνθρωπο, που κατέχει τα μέσα παραγωγής, και διαφορετικών μορφών κοινωνικής οργάνωσης στις οποίες υπάρχουν και παλεύουν διαφορετικές τάξεις.

Από αυτή την άποψη, ο Μαρξ και ο Ένγκελς, πρώτοι έδωσαν την επιστημονική ερμηνεία για την εξέλιξη των κοινωνιών, την ιστορική κίνηση της κοινωνίας και των παραγόντων που καθορίζουν αυτή την κίνηση. Η δουλοκτητική μορφή είναι κι αυτή με τη σειρά της, θέση. Στη θέση, γεννιέται η αντίθεση, η άρνησή της, η *φεουδαρχική*. Στη φεουδαρχική γεννιέται η αντίθεση, η άρνησή της η *καπιταλιστική*, η οποία είναι η άρνηση της άρνησης και επανερχόμαστε στην πρώτη μορφή, τη δουλοκτητική, σε διαφορετικό, ανώτερο επίπεδο. Ο δούλος έχει μετατραπεί σε μισθωτό εργάτη, με την καπιταλιστική μορφή ατομικής ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης. Μέσα στην καπιταλιστική μορφή όμως, υπάρχουν τα φύτρα της αλλαγής. Η «επαναφορά» στο *σοσιαλισμό*, σε ανώτερο επίπεδο όμως, επιστημονικό. Ο *κομμουνισμός* είναι «η πράξη που προβάλλει σαν η άρνηση της άρνησης και συνακόλουθα είναι η πραγματική φάση, αναγκαία για την επόμενη περίοδο της ιστορικής ανάπτυξης στη χειραφέτηση και αποκατάσταση του ανθρωπίνου γένους»⁴⁶. Οι μισθωτοί εργάτες, οι προλετάριοι, που δεν έχουν ιδιοκτησία, δεν έχουν τη δυνατότητα της εκμετάλλευσης. Η Ιστορία σύμφωνα με τους μαρξιστές τούς ανέθεσε το ρόλο να αγωνιστούν για να ανατρέψουν την ατομική ιδιοκτησία, να την κάνουν κοινωνική κι έτσι να καταργήσουν την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Φυσικά, υπάρχει η πιθανότητα νέας παλινόρθωσης του καπιταλισμού, όμως πάλι θα έχουν διαμορφωθεί δύο αντίρροπες λογικές και τάξεις, με την εργατική τάξη να έχει πάλι τον ιστορικό ρόλο που είχε και την παλινόρθωση να αποτελεί απλά ένα πισωγύρισμα της ιστορίας.

Επισημάνσεις

- Είναι αλήθεια ότι την έκφραση «ιστορικός υλισμός» δεν τη χρησιμοποίησε ο Μαρξ, αλλά την εισήγαγε ο Ένγκελς. Ωστόσο εκείνοι που καθιέρωσαν τον ιστορικό υλισμό ως καθολική και διϊστορική μέθοδο για την ερμηνεία της ιστορίας (μέσα από έναν κώδικα νόμων και με επίκεντρο τη θεωρία για τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό) ήταν οι πρώτοι μαρξιστές, οι θεωρητικοί του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Ο ιστορικός υλισμός λειτούργησε ως καθολική ερμηνεία της ιστορίας με βάση την οποία αποδόθηκε η ερμηνεία του έργου του Μαρξ, όπως συστηματοποιήθηκε για πρώτη φορά⁴⁷. Άλλωστε, από την εποχή της Β' Διεθνούς (1889) και μετά, κάθε συζήτηση για τον ιστορικό υλισμό ήταν ευθέως συνδεδεμένη με ζητήματα στρατηγικής. Από τη στιγμή που διατυπώθηκε μια γενική θεωρία για την ερμηνεία της ιστορίας και συνεπώς μια θεωρία για τη μετάβαση από τον έναν

⁴⁶ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ό.π. σελ. 140

⁴⁷ Πέτρος Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα, 1987, σελ. 25

κοινωνικό σχηματισμό στον άλλον, υιοθετήθηκε ως η μέθοδος που επέτρεπε μακροπρόθεσμες προβλέψεις για την ιστορική εξέλιξη. Πόσο μάλλον που οι προβλέψεις αυτές χαρακτηρίζονται «νομοτελειακές», άρα αναπόφευκτες. Έτσι οι προβλέψεις για την ιστορική προοπτική του καπιταλισμού και η πολιτική στρατηγική για την ανατροπή του, λογικό ήταν να συνδέονται μεταξύ τους⁴⁸.

- Η υλιστική φιλοσοφία του μαρξισμού αποτελεί για πολλούς μελετητές το μη αποδεκτό σημείο, καθώς θεωρείται ότι αφήνει εκτός πεδίου ανάλυσης παράγοντες που είναι σημαντικοί για τη συγκρότηση και ύπαρξη των κοινωνιών, πολιτιστικά και άλλα στοιχεία. Όμως, ο κάθε αντικειμενικός παρατηρητής θα πρέπει να έχει κατά νου του τα εξής: ο μαρξισμός είναι η συνένωση του εργατικού κινήματος με τον επιστημονικό σοσιαλισμό, η θεωρία της συγκρότησης της εργατικής τάξης σε πολιτικό κόμμα του προλεταριάτου. Διαμορφώθηκε σε μια εποχή όπου ο καπιταλισμός άρχισε να εμφανίζει τα ιστορικά του όρια και να αντιδραστηκοποιείται. Προς τούτο είχε στήριγμα τα κυρίαρχα φιλοσοφικά ρεύματα και τους επίσημους θεσμούς αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Η θεωρητική ζύμωση από την άλλη, γινόταν στο έδαφος της αντιπαράθεσης υλισμού – ιδεαλισμού, με τον πρώτο να είναι το ρεύμα το οποίο υποστήριζε την κοινωνική αλλαγή έναντι των αοριστιών και μεταφυσικών παραδοχών του ιδεαλισμού. Δεν έχουν λείψει οι προσεγγίσεις που λαμβάνουν υπόψη πλευρές της κοινωνικής ζωής και άλλες, μη απαραίτητα ιδωμένες εκείνη την εποχή⁴⁹. Ο υλισμός επομένως, σε μια εποχή που κυριαρχούσε ο ορθολογισμός, είναι το προοδευτικότερο εργαλείο στο χώρο της Δυτικής σκέψης για στήριξη της εργατικής – επαναστατικής ιδεολογίας και μάλιστα δοσμένο με διαλεκτικό τρόπο. Η μαρξιστική φιλοσοφία ουσιαστικά είναι η ενοποίησης αλήθεια των δύο αντιπαρατιθέμενων ρευμάτων και παράλληλα το στοιχείο που στηρίζει την επιστημονικότητα του ρεύματος. Με άλλα λόγια, ο μαρξισμός δεν είναι πιο υλιστικός στο χώρο της φιλοσοφίας, από ότι είναι η βιολογία και η χημεία στο χώρο των φυσικών επιστημών: *«Σαν μας ρωτούν αν είμαστε μαρξιστές ή όχι – έλεγε ο Ερνέστο “Τσε” Γκεβέρα – η συμπεριφορά μας είναι σαν εκείνη του φυσικού που τον ρωτούν αν είναι “νευτωνικός” ή του βιολόγου που θα τον ρωτούσαν αν είναι “παστερικός”.* *Υπάρχουν αλήθειες τόσο φανερές που είναι τελικά άσκοπο να συζητούνται. Πρέπει να είναι κανείς “μαρξιστής”, τόσο φυσικά όσο είναι “νευτωνικός” ο φυσικός και “παστερικός” ο βιολόγος, υπολογίζοντας ότι αν νέα φαινόμενα προκαλέσουν νέες αντιλήψεις, εκείνα που πέρασαν δεν χάνουν τη συμμετοχή τους στην αλήθεια»⁵⁰. Ο μαρξισμός, ως **επιστήμη**, ανταποκρίνεται στα όρια της επιστήμης για την ανθρώπινη ιστορία, ξεκινά από τη συστηματική παρατήρηση της κανονικής τάξης της φύσης και δίνει κύρια σημασία στους υλικούς παράγοντες που διαμόρφωσαν την κοινωνία: όμως τοποθετεί την ανθρώπινη δράση στο επίκεντρο της παγκόσμιας ιστορίας, η οποία δεν είναι τίποτα άλλο από τη δημιουργία του ανθρώπου μέσα από την ανθρώπινη εργασία και την εξέλιξη της φύσης για τον άνθρωπο. Μάλιστα αυτή η παραδοχή ξεκινά από τη *θετική* συνειδητοποίηση της θέσης του ανθρώπου και της φύσης σαν ουσιαστικών πραγμάτων και όχι από την *άρνηση* έναντι της θρησκείας, όπως στον αθεϊσμό⁵¹. Ακολουθώντας το νόμο της «άρνησης της άρνησης», ο κομμουνισμός προβάλλει σαν την πραγματική φάση στην αλυσίδα της ιστορικής ανάπτυξης, με τον ίδιο τρόπο που η πραγματική ζωή του ανθρώπου δεν κερδίζεται μέσα από την άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά με το θετικό ξεπέραςμα αυτής.*

⁴⁸ Ο.π. σελ. 25-26

⁴⁹ Π.χ. οι συζητήσεις για το μαρξισμό και την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση τη δεκαετία του 1980 στην Ελλάδα.

⁵⁰ Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Πολιτικά Κείμενα, Τόμος Α'*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1970, σελ. 59

⁵¹ Κ. Μαξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ό.π. σελ. 139-140

- Είναι ορθό ότι εντός της μαρξιστικής κοινότητας είχε διαμορφωθεί μία αντιπαράθεση σχετικά με το έργο του Μαρξ. Πιστευόταν ότι το φιλοσοφικό – ιδεολογικό πνεύμα των πρώιμων έργων του, τα οποία περιείχαν ανθρωπιστικές παραμέτρους και προβληματισμούς για την αλλοτρίωση και την ελευθερία, εγκαταλείφθηκε στη συνέχεια για να δώσει τη θέση του στον ιστορικό και διαλεκτικό υλισμό των ώριμων έργων του. Αρκετοί μάλιστα, όπως οι «οικονομιστές»⁵² ή ο Altusser, υποστήριζαν την ύπαρξη αυτής της «τομής» και ξεκινώντας από διαφορετική βάση ο καθένας απέρριπταν τα νεανικά αυτά έργα του Μαρξ. Όμως, αρκετά αποσπάσματα από τα ώριμα έργα του Μαρξ μας δείχνουν ότι επανέρχονται όλες οι βασικές αντιλήψεις που είχαν διατυπωθεί στα νεανικά του έργα: οι θέσεις του για τον άνθρωπο και τον ανθρωπισμό, η θεωρία για την αλλοτρίωση, τους μηχανισμούς που τη διαμορφώνουν και τις δυνατότητες της υπέρβασής της σε μια άλλη κοινωνία, ο ιστορισμός, οι θέσεις για την αντικειμενοποίηση και την αποξένωση. Απλά ο Μαρξ στα ώριμα έργα του, με τη βαθύτατη γνώση των οικονομικών διαδικασιών στον καπιταλισμό που έχει ενσωματώσει, επενδύει τις βασικές αυτές συλλήψεις σε οικονομικές κατηγορίες⁵³. Στο *Κεφάλαιο* συγκεκριμενοποιεί την αποξένωση, στην οποία αναφέρεται στα νεανικά *Χειρόγραφα του 1844*, ως αποξένωση της εργασίας με τη μορφή παραγωγικής δύναμης, που ενσωματώνεται και απορροφάται στη διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής και εμφανίζεται ως κεφάλαιο, που αντιπαράκειται ως μια πανίσχυρη ξένη δύναμη απέναντι στον παραγωγό (εργάτη). Άλλωστε, ήδη από την συγγραφή των *Χειρογράφων*, όπου ο Μαρξ αναζητά τους υλικούς παράγοντες που προσδιορίζουν το ιστορικό και κοινωνικό γίνεσθαι, όπου μετατρέπει την κριτική στην πολιτική σε κριτική της οικονομίας, φαίνεται η επικέντρωσή του στην πολιτική οικονομία. Η εμπειριστική και ιστορικιστική μεθοδολογία των πρώιμων αυτών έργων, δεν μπορούσαν παρά να τον οδηγήσουν στα οικονομικά.
- Ουκ ολίγες φορές επίσης έχει χαρακτηριστεί ο μαρξισμός σαν ένα ακραίο ντετερμινιστικό ρεύμα, του οποίου η «μηχανιστική» λογική περί νομοτελειών περιθωριοποιεί την έννοια της συνείδησης ή τη σημασία των ανθρωπίνων αποφάσεων. Ο Μαρξ όντως ξεκινά από την διαπίστωση και περιγραφή των αντικειμενικών παραγόντων που επιτρέπουν το «πέραςμα» στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό. Η ύπαρξη αυτών των παραγόντων (οικονομικών) είναι θεμελιώδους σημασίας, αφού χωρίς αυτούς δεν υπάρχει καν η πιθανότητα για ένα τέτοιο «άλμα». Όμως στην ουσία αποτελούν τη βάση για τον υποκειμενικό παράγοντα, που είναι η δραστηριοποίηση των μαζών προς τη νέα κατεύθυνση. Μια ενδεχόμενη αδράνεια των μαζών, όσο και αν εκτυλίσσεται σε ένα ευνοϊκό υλικό περιβάλλον για το ξεπέραςμα του καπιταλιστικού συστήματος, αναμένεται να το διατηρήσει ενεργό. Αντιθέτως, ο σοσιαλισμός-κομμουνισμός προβάλλει σαν την ανθρώπινη ενσυνείδητη ενέργεια για την ιστορική αλλαγή. Όπως σημειώνει ο Γκεβάρρα: «Ο Μαρξ σκεπτότανε την απελευθέρωση του ανθρώπου και έβλεπε τον κομμουνισμό σαν τη λύση των αντιθέσεων, που επιφέρουν την αλλοτρίωσή του, αλλά επίσης και σαν ενσυνείδητη ενέργεια... Ο άνθρωπος είναι ο ενσυνείδητος δημιουργός της ιστορίας. Δίχως αυτή την επίγνωση, που αγκαλιάζει την επίγνωσή του σαν όντος κοινωνικού, δεν μπορεί να υπάρξει κομμουνισμός»⁵⁴. Δηλαδή, αν και οι άνθρωποι από ανέκαθεν δημιουργούν την ιστορία, μόνο με τη σοσιαλιστική επανάσταση αρχίζουν να την δημιουργούν **ενσυνείδητα** – το ιστορικά ιδιάζον της προλεταριακής επανάστασης – όχι σαν πράξη μοναδική, αλλά σαν μόνιμη διαδικασία που οδηγεί από τον αγώνα για την εξουσία στην εγκαθίδρυση του κομμουνισμού:

⁵² Τάση του εργατικού κινήματος που πίστευε πως η εργατική τάξη πρέπει να αγωνίζεται αποκλειστικά για την εκπλήρωση των οικονομικών και συνδικαλιστικών της αιτημάτων και να αφήνει παράμερα τον πολιτικό αγώνα.

⁵³ Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνικά Συστήματα στον 20ό αιώνα, Τόμος Α'*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1993, σελ. 47

⁵⁴ Ερνέστο Τσε Γκουεβάρρα, *Πολιτικά Κείμενα, Τόμος Β'*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1971, σελ. 82

«Ευθύς μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 {...} ο άνθρωπος απέκτησε καινούργια επίγνωση. Οι άνθρωποι αυτοί της Γαλλικής Επανάστασης, που πρόσφεραν τόσα καλά πράγματα στην ανθρωπότητα {...} ήσαν, εντούτοις απλώς και μόνο εργαλεία της ιστορίας {...} Δεν ήσαν ακόμη ικανοί να κατευθύνουν την ιστορία, να οικοδομήσουν την ίδια την ιστορία τους ενσυνείδητα. Αυτό επιτεύχθηκε μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση»⁵⁵.

Απόδειξη για τα παραπάνω, είναι το πώς αντιμετωπίζεται η συστημική αλλαγή και η σύγκρουση. Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα δε σκοπεύει –ούτε αναμένεται– να παραιτηθεί εθελοντικά, βάσει τουλάχιστον των μέχρι τώρα ιστορικών εμπειριών. Θα χρησιμοποιήσει με κάθε τρόπο τους μηχανισμούς καταστολής που διαθέτει, είτε με τη μορφή της αστυνομίας και του στρατού, είτε με τον αποκλεισμό των μαζών από τη συμμετοχή στην κατανομή του κοινωνικού πλούτου. Ο ίδιος ο Μαρξ, με τη γνωστή του φράση πως «το κλειδί της ιστορίας είναι ο συντηρητισμός των μαζών», ποτέ δεν έπαυσε να θεωρεί τις μάζες και μόνον υποκείμενο της ιστορίας, η πολιτική συνειδητοποίηση των οποίων αποτελεί, κατά την άποψή του, *conditio sine qua non* (εκ των ων ουκ άνευ) για την υλοποίηση της αταξικής κοινωνίας.

Επομένως, ο μαρξισμός «δεν είναι δόγμα, αλλά καθοδήγηση για δράση», σύμφωνα με τη φράση που απεύθυνε ο Ένγκελς στους Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες⁵⁶. Είναι μια χαρακτηριστική αλλαγή στην κοινωνική σκέψη: μια ερμηνεία της ιστορίας που όχι μόνο ερμηνεύει μια επιστημονική αναγκαιότητα, αλλά εκφράζει μια επιπλέον επαναστατική ιδέα: «Οι φιλόσοφοι μονάχα ερμήνευαν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, το ζήτημα είναι να τον αλλάξουμε» (Κ. Μαρξ, 11^η θέση για τον Φόιερμπαχ). Ο μαρξισμός ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του Μαρξ, ο οποίος παρατηρώντας τις πραγματικές δυνατότητες ερμήνευσε την ιστορική αναγκαιότητα της κοινωνικής επανάστασης και του οποίου η σκέψη ώθησε στη διαμόρφωση αυτού του νέου προτάγματος. Με άλλα λόγια, ο Μαρξ ανακάλυψε τους νόμους εξέλιξης της ανθρώπινης ιστορίας, των κοινωνιών και απέδειξε και από αυτή τη σκοπιά, επιστημονικά, το αναπόφευκτο του περάσματος από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό, αποκαλύπτοντας πως αυτοί οι αντικειμενικοί νόμοι δρουν διά μέσου της δράσης των ανθρώπων, με κινητήριο μοχλό την ταξική πάλη, αφού «όλη η ως τώρα ιστορία των κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων» («Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος»). Η σκέψη αυτή πέρασε από πολλούς σταθμούς εξέλιξης, όπου ιστορικές προσωπικότητες (από τον Ένγκελς και το Λένιν, μέχρι τους θεωρητικούς που πλαισίωσαν όλες τις σοσιαλιστικές επαναστάσεις του 20ού αιώνα), μαζί και οι ιστορικές εμπειρίες, διαμόρφωσαν ένα σύνολο διδασκαλιών και παραδειγμάτων καθώς και ένα υπόδειγμα στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος. Εν κατακλείδι, παρατηρώντας κανείς αυτήν την εξέλιξη, μπορεί να βρει πλήθος παραδειγμάτων όπου αποτυπώνεται η κριτική στο σχολαστικό πνεύμα και στο δογματισμό, ο οποίος μεταξύ άλλων εμποδίζει τη μελέτη της περιόδου οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η κριτική του Λένιν στη Β' Διεθνή, αλλά και οι σημειώσεις του Γκεβάρα μεσοσύσης της περιόδου επικράτησης της Κουβανέζικης Επανάστασης. Ως επιστημονικό και ταυτόχρονα πολιτικό ρεύμα, ο μαρξισμός, δεν αναγάγει εαυτόν σε ένα παγιωμένο σύστημα αιώνιων αληθειών, αλλά ορίζει τις αρχές του βάσει της παρατήρησης και βάσει των ιστορικών συνθηκών, ώστε σε τελική ανάλυση να αποτελεί οδηγό για δράση, γεγονός που έκανε δυνατή την εμφάνισή του σε όλες τις κοινωνίες και όλους τους πολιτισμούς της γης.

⁵⁵ Ernesto Che Guevara, *Obra Revolucionaria*, Ediciones Era, México, 1968, σελ. 391

⁵⁶ Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 93

2.2 Η οικονομική θεωρία

Η οικονομική θεωρία του Μαρξ συνίσταται στην κριτική ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος και των οικονομικών νόμων που το διέπουν. Ο Μαρξ, μελετώντας τους κλασικούς εκπροσώπους της αστικής πολιτικής οικονομίας (Α. Σμιθ, Ντ. Ρικάρντο κ.ά), ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την μονάδα του εμπορεύματος (και της εργασίας ως εμπόρευμα), αναλύοντάς το και εξετάζοντάς το στις ιστορικές φάσεις του. Η κριτική ανάλυση αυτή του Μαρξ, έδωσε ένα ολοκληρωμένο επιστημονικό εργαλείο στην αναδύομενη πάλη της εργατικής τάξης και ήταν το αποφασιστικό βήμα για τη συνένωση του εργατικού κινήματος με τον επιστημονικό σοσιαλισμό (κομμουνισμό). Κύριο ρόλο στην ανάλυση του Μαρξ για την εξέλιξη του καπιταλισμού έχουν οι νόμοι της υπεραξίας και της συσσώρευσης.

Η Εμπορευματική παραγωγή

Η εμπορευματική παραγωγή δεν πρέπει να συγχέεται γενικά με τον καπιταλισμό. Είναι αλήθεια πως μόνο στη βάση του καπιταλισμού «όλα τα προϊόντα ή έστω μόνο η πλειονότητά τους παίρνουν τη μορφή του εμπορεύματος⁵⁷», έτσι που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα πως ο καπιταλισμός προϋποθέτει την εμπορευματική παραγωγή. Δεν ισχύει όμως και το αντίθετο. Εμπορευματική παραγωγή υπήρχε στο δουλοκτητικό καθεστώς και στη φεουδαρχία, χωρίς να είναι κυρίαρχη. Στην περίοδο αποσύνθεσης της φεουδαρχίας η απλή εμπορευματική παραγωγή αποτέλεσε τη **βάση** για την εμφάνιση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Η απλή εμπορευματική παραγωγή προϋποθέτει: **1. κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας**, όπου οι διάφοροι παραγωγοί δημιουργούν διαφορετικά προϊόντα και **2. ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και τα προϊόντα της εργασίας**. Διαφέρει από την κεφαλαιοκρατική εμπορευματική παραγωγή στο ότι η πρώτη βασίζεται στην προσωπική εργασία του εμπορευματοπαραγωγού, ενώ η κεφαλαιοκρατική στην εκμετάλλευση ξένης εργατικής δύναμης. Η σχέση της εμπορευματικής παραγωγής με την κεφαλαιοκρατική είναι η ίδια που έχει το κύτταρο με το διαφοροποιημένο σώμα. Αποτελεί την ιστορική και λογική της προϋπόθεση.

Εμπόρευμα και εργασία

Το εμπόρευμα είναι ένα προϊόν που ικανοποιεί οποιαδήποτε ανθρώπινη ανάγκη, δηλαδή έχει ωφελιμότητα η οποία το κάνει «**αξία χρήσης**». Είναι προϊόν που έχει παραχθεί με σκοπό να βγει στην αγορά και να ανταλλαχθεί με άλλο εμπόρευμα. Η ανταλλακτική αξία (ή μορφή της αξίας) είναι πριν απ' όλα μια σχέση, δηλαδή η αναλογία στην οποία ορισμένος αριθμός από αξίες χρήσης ενός είδους ανταλλάσσεται με ορισμένο αριθμό από αξίες χρήσης άλλου είδους. Ανταλλάσσοντας οι άνθρωποι τα προϊόντα εξισώνουν τα πιο διαφορετικά είδη εργασίας. Το κοινό που υπάρχει σε όλα τα εμπορεύματα δεν είναι η συγκεκριμένη εργασία ενός ορισμένου κλάδου παραγωγής αλλά η **αφηρημένη ανθρώπινη εργασία**, η ανθρώπινη εργασία γενικά, ως παραγωγική κατανάλωση εργατικής δύναμης. Συνεπώς, κάθε χωριστό εμπόρευμα δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ορισμένο μέρος του *κοινωνικά αναγκαίου χρόνου* εργασίας. Το μέγεθος της αξίας καθορίζεται από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή ενός δοσμένου εμπορεύματος.

⁵⁷ Πωλ Σουήζη, *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1993, σελ. 78

Κεφάλαιο και υπεραξία

Στην απλή εμπορευματική παραγωγή, κάθε παραγωγός κατέχει τα δικά του μέσα και εργάζεται με αυτά. Στη βάση του καπιταλισμού, η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής περιέρχεται σε μια ομάδα ατόμων, ενώ την εργασία την εκτελεί μια άλλη ομάδα. Τόσο τα **μέσα παραγωγής** όσο και η **εργατική δύναμη** είναι εμπορεύματα. Η αγορά και η πώληση της εργατικής δύναμης δε, είναι η **ειδοποιός διαφορά του καπιταλισμού**. Όπως τόνιζε ο Μαρξ:

«Η απλή κυκλοφορία των εμπορευμάτων και του χρήματος δε σημαίνει καθόλου ότι υφίστανται οι ιστορικοί όροι ύπαρξής του. Το κεφάλαιο γεννιέται μόνο όπου ο κάτοχος μέσων παραγωγής και μέσων συντήρησης συναντάται στην αγορά με τον ελεύθερο εργάτη σαν πωλητή της εργατικής του δύναμης. Αυτός ο ένας ιστορικός όρος κλείνει μέσα του όλη την ιστορία του κόσμου. Γι αυτό το κεφάλαιο από την εμφάνισή του είναι ο προάγγελος μιας νέας εποχής στην κοινωνική παραγωγή»⁵⁸.

Στην απλή εμπορευματική παραγωγή, ο παραγωγός πουλά το προϊόν του για να αγοράσει άλλα προϊόντα που ικανοποιούν ιδιαίτερες επιθυμίες του. Ξεκινά με Εμπορεύματα, τα μετατρέπει σε Χρήμα που στη συνέχεια μετατρέπεται ξανά σε Εμπορεύματα ($E - X - E$).

Στις συνθήκες του καπιταλισμού από την άλλη, ο κεφαλαιοκράτης ενεργώντας με την ιδιότητά του σαν κεφαλαιοκράτη πηγαίνει στην αγορά με Χρήμα, αγοράζει Εμπορεύματα (εργατική δύναμη και μέσα παραγωγής) και αφού έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία παραγωγής, επιστρέφει στην Αγορά με ένα προϊόν που το μετατρέπει ξανά σε Χρήμα ($X - E - X$). Δεν υπάρχει **ορθολογική βάση** στη διαδικασία $X - E - X$, εφόσον το χρήμα είναι ποιοτικά ομοιογενές και δεν ικανοποιεί ανάγκες. Είναι πραγματικά φανερό πως αν το X στην αρχή και στο τέλος της διαδικασίας έχει το ίδιο μέγεθος, τότε η διαδικασία δεν έχει νόημα. Από αυτό συμπεραίνεται ότι η **μόνη αποδεκτή** διαδικασία για τον κεφαλαιοκράτη είναι η $X - E - X'$, όπου το X' είναι μεγαλύτερο από το X . Την ποιοτική μεταμόρφωση της αξίας χρήσης αντικαθιστά εδώ η ποσοτική διεύρυνση της ανταλλακτικής αξίας σαν αντικειμενικός σκοπός της παραγωγής. Με άλλα λόγια, ο κεφαλαιοκράτης έχει λόγο να διαθέσει χρήματα για την αγορά εργατικής δύναμης και μέσων παραγωγής όταν μπορεί με αυτά να αποκτήσει **μεγαλύτερη ποσότητα χρήματος**. Η αύξηση του χρήματος, η διαφορά του X' από το X , είναι αυτό που η μαρξιστική πολιτική οικονομία ονομάζει υπεραξία.

Το δόγμα της **υπεραξίας** είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της οικονομικής θεωρίας του Μαρξ. Αποτελεί το επιστέγασμα της έρευνας πάνω στην οικονομική διάρθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Βάσει αυτής της έρευνας, αποκαλύπτονται οι σχέσεις που διέπουν τις δύο βασικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας (αστική και εργατική). Από τις σχέσεις αυτές απορρέουν οι ανταγωνιστικές ταξικές αντιθέσεις και η ταξική πάλη. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής προϋποθέτει ένα σχετικά **υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας** της εργασίας, όπου ο εργάτης χρειάζεται μονάχα ένα μέρος της εργάσιμης μέρας, για να δημιουργήσει μια αξία ίση με την αξία της εργατικής δύναμης. Η κυκλοφορία του χρήματος σαν κεφάλαιο αποτελεί αυτοσκοπό, γιατί η αξιοποίηση της αξίας γίνεται μόνο μέσα στα πλαίσια αυτής της κίνησης που διαρκώς ανανεώνεται. Γι αυτό η κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι απεριόριστη. Πλέον η υπεραξία γίνεται το εισόδημα του κεφαλαιοκράτη σαν κεφαλαιοκράτη και αποτελεί τον **άμεσο σκοπό** και το καθοριστικό κίνητρο της παραγωγής και μάλιστα όχι ως αξία χρήσης, όχι για το κέρδος από

⁵⁸ Ο.π. σελ. 79

μία και μόνο συναλλαγή, αλλά ως μια ακούραστη, ατέλειωτη διαδικασία παραγωγής κερδών. Η υπεραξία δημιουργείται μόνο στην παραγωγή, στο προτσές της εκμετάλλευσης της εργασίας από το κεφάλαιο και εκδηλώνεται στην κυκλοφορία. Η εργασία, η οποία είναι η χρησιμοποίηση της εργατικής δύναμης, λειτουργεί ως εμπόρευμα και παράγει αξία. Ο κάτοχος χρήματος αγοράζει την εργατική δύναμη στην αξία της, η οποία καθορίζεται όπως και η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή της (δηλαδή από την αξία των μέσων συντήρησης του εργάτη και της οικογένειάς του). Ας υποθέσουμε ότι η αξία αυτή είναι προϊόν τριών ωρών εργασίας, δηλαδή σε 3 ώρες στην παραγωγή ο εργάτης έχει προσθέσει στην αξία των υλικών και των μηχανών που χρησιμοποιήθηκαν – αξία που όπως γνωρίζουμε ξαναπαρουσιάζεται στο προϊόν – μια πρόσθετη αξία, ικανή να καλύψει τα δικά του μέσα συντήρησης (**«αναγκαίος» χρόνος εργασίας**). Αν η παραγωγική διαδικασία σταματούσε στο σημείο αυτό, ο κεφαλαιοκράτης απλώς θα ξανάπαιρνε, πουλώντας το προϊόν, όσο χρήμα διέθεσε για την παραγωγή του. Ο εργάτης όμως πούλησε στον κεφαλαιοκράτη την εργατική του δύναμη για μια μέρα και δεν υπάρχει τίποτα σε αυτήν την κατάσταση πραγμάτων που να υπαγορεύει ότι η εργάσιμη μέρα θα περιοριστεί σε τρεις ώρες. Ας υποθέσουμε ότι η εργάσιμη μέρα διαρκεί 8 ώρες. Στις υπόλοιπες 5 ώρες (**«πρόσθετος» χρόνος εργασίας**), ο εργάτης συνεχίζει να προσθέτει αξία στο προϊόν, μόνο που τώρα η αξία αυτή είναι πέρα και πάνω από εκείνη που χρειάζεται για να εξασφαλιστούν τα μέσα συντήρησης του εργάτη. Έτσι δημιουργείται ένα υπερπροϊόν ή υπεραξία που δεν την πληρώνεται συνήθως ο εργάτης αλλά αποδίδεται στον κεφαλαιοκράτη.

«Όλοι οι όροι του προβλήματος λύθηκαν χωρίς να καταπατηθούν καθόλου οι νόμοι της ανταλλαγής εμπορευμάτων [...] Ο κεφαλαιοκράτης σαν αγοραστής πλήρωσε το κάθε εμπόρευμα στην αξία του, το μπαμπάκι, τα αδράχτια, την εργατική δύναμη.. Πουλά το νήμα [...] ούτε μία πεντάρα πάνω ή κάτω από την αξία του. Κι όμως τραβά από την κυκλοφορία παραπάνω απ' όσα έριξε αρχικά σε αυτήν»⁵⁹.

Με απλούστερο τρόπο: Σε μια εργάσιμη μέρα, ο εργάτης παράγει περισσότερα από τα μέσα συντήρησης μιας μέρας. Επομένως, η εργάσιμη μέρα διαιρείται σε δύο μέρη: στην *αναγκαία εργασία* και την *υπερεργασία*. Στις συνθήκες της καπιταλιστικής παραγωγής το προϊόν της αναγκαίας εργασίας πηγαίνει στον εργάτη με τη μορφή μισθού εργασίας, ενώ ο κεφαλαιοκράτης ιδιοποιείται την υπερεργασία με τη μορφή της υπεραξίας. Ακριβώς σε αυτήν τη δωρεάν ιδιοποίηση από τους καπιταλιστές του προϊόντος της απλήρωτης εργασίας των εργατών, δηλαδή στην ιδιοποίηση της υπεραξίας, συνίσταται η ουσία της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, ο οικονομικός νόμος του καπιταλισμού.

Συσσώρευση κεφαλαίου – μονοπώλιο

Η υπεραξία αποτελεί πηγή **συσσώρευσης**. Όταν οι ατομικοί καπιταλιστές συσσωρεύουν, έτσι που να αυξάνει η ποσότητα κεφαλαίου που βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο του καθενός, γίνεται δυνατή μία διευρυμένη κλίμακα παραγωγής. Αυτή η διαδικασία ονομάζεται από τον Μαρξ **«συγκέντρωση του κεφαλαίου»**. Παράλληλα με τη συγκέντρωση σημειώνεται μία δεύτερη ακόμη πιο σημαντική διαδικασία, η **«συγκεντροποίηση του κεφαλαίου»**.

Τα κύρια αποτελέσματα της συγκεντροποίησης και σε μικρότερο βαθμό της συγκέντρωσης, είναι τρία:

⁵⁹ Ο.π. σελ. 83

Πρώτον, οδηγεί στην κοινωνικοποίηση και ορθολογική οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας, μέσα στα όρια του καπιταλισμού.

Δεύτερον, η συγκεντροποίηση, προϊόν της τεχνικής εξέλιξης και της ανόδου στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, επιταχύνει την τεχνική εξέλιξη.

Το τρίτο αποτέλεσμα, είναι η ολοφάνερη προοδευτική αντικατάσταση του ανταγωνισμού ανάμεσα σε ένα μεγάλο αριθμό παραγωγών, με το μονοπωλιακό ή ημιμονοπωλιακό έλεγχο των αγορών από ένα μικρό αριθμό παραγωγών.

Το τελικό στάδιο στην ανάπτυξη του μονοπωλιακού κεφαλαίου συμπορεύεται με το σχηματισμό ενώσεων που επιδιώκουν συνειδητά να θέσουν κάτω από τον έλεγχό τους το συναγωνισμό. Στο στάδιο αυτό φτάνουμε μόνο στη βάση μιας σχετικά πολύ προχωρημένης συγκεντροποίησης που μειώνει τον αριθμό των επιχειρήσεων σε ένα δοσμένο κλάδο παραγωγής και κάνει τον ανταγωνισμό εξαιρετικά σοβαρό και επικίνδυνο για τους επιζώντες, έναν ανταγωνισμό που τελικά τείνει να μην ωφελεί κανένα. Όταν συμβεί αυτό, είναι έτοιμο το έδαφος για μια κίνηση **συνένωσης των επιχειρήσεων**. Από εδώ ακριβώς ξεκινά η δημιουργία όλων των μορφών ενώσεων, καρτέλ, τραστ και ολοκληρωτικής συγχώνευσης εταιρειών. Υπάρχει επίσης μία δύναμη που εργάζεται για τη συγκεντροποίηση λειτουργώντας με διαφορετικό τρόπο. Αυτή είναι το **πιστωτικό σύστημα**. Στην τελευταία περίοδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τη «νεότερη φάση» εκεί όπου αναζητούνται νέες αγορές και εξάπλωση – **ιμπεριαλισμός** – ο ανταγωνισμός μετά τη συγκεντροποίηση μετατρέπεται σε **μονοπώλιο**, διαδικασία που ανέλυσε ιδιαίτερα ο Λένιν. Η ανταγωνιστική πάλη ανάμεσα στις μεγάλες και στις μικρές επιχειρήσεις, με διαφορετική οργανωτική σύνθεση κεφαλαίου, παραχωρεί τη θέση της στην εξοντωτική πάλη και στην εξόντωση όσων δεν προσαρμόζονται στην αυθαιρεσία των μονοπωλίων. Έτσι, το τραπεζικό σύστημα λειτουργεί σαν ένα ιδιαίτερο κύκλωμα διοχέτευσης, που βρίσκεται κάτω απ' το στενό έλεγχο του κράτους. Είναι φανερό πως σε μια τέτοια κατάσταση, ο κυρίαρχος ρόλος ανήκει στο μεγάλο κεφάλαιο. Η ειδοποιός δε διαφορά ανάμεσα στον ανταγωνιστικό καπιταλισμό και στον μονοπωλιακό είναι ότι στο καθεστώς ανταγωνισμού η επιχείρηση «υφίσταται τις τιμές», ενώ στο καθεστώς του μονοπωλιακού καπιταλισμού η μεγάλη επιχείρηση επιβάλλει τις τιμές.

Κρίσεις

Η καπιταλιστική παραγωγή αναπτύσσεται κυκλικά. Σε καθορισμένα χρονικά, διαστήματα το προτσές της αναπαραγωγής διακόπτεται από την κρίση. Η περίοδος που μεσολαβεί από τη μία κρίση μέχρι την άλλη ονομάζεται οικονομικός κύκλος. Ο κύκλος αποτελείται από τέσσερις φάσεις, που ακολουθούν η μία τη άλλη. Η φάσεις αυτές είναι η **κρίση**, η στασιμότητα (ή **ύφεση**), η **αναζωογόνηση** και η **άνοδος**.

Οι κρίσεις αποτελούν απαραίτητο στοιχείο της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Αποκαθιστούν περιοδικά με βίαιο τρόπο τις αναλογίες της κοινωνικής παραγωγής, οδηγούν στην ανανέωση του πάγιου κεφαλαίου και δημιουργούν τη δυνατότητα μιας νέα ανόδου της παραγωγής. Ωστόσο στην ίδια την κρίση ενυπάρχει κιόλας η αναγκαιότητα του ξεσπάσματος της επόμενης κρίσης ύστερα από μια ορισμένη χρονική περίοδο. Αποκαθιστώντας τις αναλογίες στην οικονομία της χώρας, η κρίση υπερνικάει τις οικονομικές δυσκολίες μόνο προσωρινά, δεν μπορεί όμως να εξαλείψει ούτε μια από τις ανταγωνιστικές αντιθέσεις του καπιταλισμού. Αντίθετα τις οξύνει όλο και περισσότερο. Τον καιρό των κρίσεων συντελείται ακόμα πιο μεγάλη συγκέντρωση του κεφαλαίου και χειροτέρευση των εργασιακών συνθηκών των εργαζομένων. Με το πέρασμα του καπιταλισμού στο στάδιο του ιμπεριαλισμού οι οικονομικές κρίσεις έγιναν πιο συχνές. Ενώ το

19^ο αιώνα είχαμε οικονομική κρίση κατά μέσο όρο κάθε 8-10 χρόνια, τον 20^ο αιώνα και ύστερα έχουμε κρίση κάθε 6-7 χρόνια. Αυτό οφείλεται στην επιτάχυνση των ρυθμών της επιστημονικοτεχνικής προόδου και στην όξυνση όλων των αντιθέσεων του σύγχρονου καπιταλισμού.

Στην οικονομική θεωρία του Μαρξ, βρίσκει κανείς τη μεγάλη τομή στη σοσιαλιστική σκέψη, το τρίτο από τα συστατικά του στοιχεία. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός δεν μπορούσε να συνδέσει την κριτική του καπιταλισμού με την πραγματική διεξόδο. Δεν μπορούσε από τη μία να εξηγήσει την ουσία της μισθωτής δουλείας κάτω από τον καπιταλισμό και να ανακαλύψει τους νόμους της ανάπτυξής του, ούτε να βρει από την άλλη την κοινωνική δύναμη η οποία είναι ικανή να γίνει ο δημιουργός μιας νέας κοινωνίας. Εν τω μεταξύ, οι θυελλώδεις επαναστάσεις που παντού στην Ευρώπη, και ειδικά στη Γαλλία, συνόδευσαν την πτώση της φεουδαρχίας, αποκάλυπταν, σύμφωνα με την κρατούσα μαρξιστική αντίληψη, πως βάση όλης της εξέλιξης και κινητήρια δύναμή της είναι η πάλη των τάξεων⁶⁰. Ούτε μια νίκη της πολιτικής ελευθερίας πάνω στην τάξη των φεουδαρχών δεν κατακτήθηκε χωρίς απεγνωσμένη αντίσταση. Ούτε μια καπιταλιστική χώρα δε διαμορφώθηκε πάνω σε λίγο πολύ ελεύθερη, δημοκρατική βάση, χωρίς αγώνα ανάμεσα στις διάφορες τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η καινοτομία του Μαρξ λοιπόν, αποτελείται από το γεγονός ότι ήταν σε θέση πριν από οποιοδήποτε άλλον να βγάλει από εδώ το συμπέρασμα που διδάσκει η παγκόσμια ιστορία και να το εφαρμόσει με συνέπεια. Το συμπέρασμα αυτό είναι η διδασκαλία για την ταξική πάλη: «Η οικονομική θεωρία του Μαρξ – γράφει ο Λένιν– είναι η μόνη που έχει εξηγήσει την αληθινή θέση του προλεταριάτου στο γενικό σύστημα του καπιταλισμού»⁶¹.

Η θεωρία του Μαρξ λοιπόν, αναπτύχθηκε στο έδαφος της οξύτερης κριτικής που άσκησε στον καπιταλισμό. Όμως δεν θεωρούσε την ύπαρξη του καπιταλισμού από μόνο του ως γεγονός αρνητικό ή οπισθοδρομικό. Διαβάζουμε στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος: «*Η αστική τάξη*⁶² έπαιξε στην ιστορία ένα ρόλο εξαιρετικά επαναστατικό. Παντού όπου η αστική τάξη ήρθε στην εξουσία, κατέστρεψε όλες τις φεουδαρχικές, πατριαρχικές και ιδυλλιακές σχέσεις. Έσπασε χωρίς οίκτο τους πολυποίκιλους φεουδαρχικούς δεσμούς που συνέδεαν τον άνθρωπο με τους φυσικούς ανώτερούς του και δεν άφησε κανέναν άλλο δεσμό ανάμεσα σε άνθρωπο και σε άνθρωπο, εκτός από το γυμνό συμφέρον, από την αναίσθητη “πληρωμή της μετρητοίς”»⁶³. Επίσης: «*Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς να επαναστατικοποιεί αδιάκοπα τα εργαλεία παραγωγής, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή όλες τις κοινωνικές σχέσεις*»⁶⁴.

Ο καπιταλισμός σήμαινε πρόοδο κατά τον Μαρξ για δυο λόγους: πρώτον, ο καπιταλισμός διαλύει προηγούμενες σχέσεις παραγωγής, όπως τη φεουδαρχία, όπου οι ακτήμονες έπεφταν θύματα ακόμα μεγαλύτερης εκμετάλλευσης, αφού ζούσαν πρακτικά σε καθεστώς δουλοπαροικίας. Ο καπιταλισμός είναι ένα βήμα μπροστά με την έννοια πως η εργατική τάξη είναι πλέον ελεύθερη να πουλήσει την εργασία της και να αναζητήσει τις καλύτερες δυνατές

⁶⁰ Β.Ι. Λένιν, *Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού*, ό.π.

⁶¹ Ο.π.

⁶² Με τη λέξη *αστική τάξη*, ορίζεται η τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών που είναι κάτοχοι των κοινωνικών μέσων παραγωγής και που εκμεταλλεύονται μισθωτή εργασία. Με τη λέξη *προλεταριάτο* ορίζεται η τάξη των σύγχρονων μισθωτών εργατών που, επειδή δεν κατέχουν καθόλου δικά τους μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη για να μπορούν να ζήσουν, σύμφωνα με σημείωση του Ένγκελς στην αγγλική έκδοση του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος* το 1888.

⁶³ Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2004, σελ. 28

⁶⁴ Ο.π. σελ. 29

απολαβές. Ωστόσο, ο καπιταλισμός δεν εξάλειψε τις εκμεταλλευτικές σχέσεις. Στη θέση τους έβαλε νέες. Η σύγχρονη βιομηχανία «μετέτρεψε το μικρό εργαστήριο του πατριαρχικού μάστορα στο μεγάλο εργοστάσιο του βιομηχανικού καπιταλιστή. Οι εργατικές μάζες, στριμωγμένες στα εργοστάσια, οργανώνονται στρατιωτικά. Τους βάζουν σαν απλούς στρατιώτες της βιομηχανίας κάτω από την επίβλεψη μιας ολόκληρης ιεραρχίας από υπαξιωματικούς και αξιωματικούς. Δεν είναι μονάχα σκλάβοι της αστικής τάξης, του αστικού κράτους, αλλά κάθε μέρα, κάθε ώρα, υποδουλώνονται από τις μηχανές, από τον αρχιεργάτη και πριν απ' όλα από τον ίδιο τον αστό εργοστασιάρχη. Όσο πιο πολύ ο δεσποτισμός αυτός διακηρύχνει ανοιχτά σαν σκοπό του το κέρδος, τόσο πιο μικροπρεπής, πιο μισητός, πιο εξοργιστικός γίνεται»⁶⁵. Δεύτερον και πιο σημαντικό για τον Μαρξ, ο καπιταλισμός προετοιμάζει το έδαφος για μια σοσιαλιστική επανάσταση, όπου τα μέσα παραγωγής θα τεθούν υπό κοινωνικό έλεγχο προς όφελος του προλεταριάτου, που αποτελεί τη μεγάλη λαϊκή πλειοψηφία. Αυτός είναι ο επαναστατικός στόχος τον οποίο επιδιώκει η μαρξιστική οικονομική σκέψη.

2.3 Η φύση της πολιτικής αλλαγής

Υπάρχουν δύο κύριες αντιλήψεις για την εξήγηση της πολιτικής αλλαγής. Από τη μία πλευρά, βρίσκεται η φιλελεύθερη δημοκρατική παράδοση, στην οποία η μεταλλαγή ενός κοινωνικού συστήματος πιστεύεται ότι μπορεί να λάβει χώρα μέσω **σωρευτικών** εξελικτικών αλλαγών. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η εμπειρία των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας⁶⁶. Είναι ορατές οι ειρηνικές αλλαγές που έχουν λάβει χώρα στο επίπεδο των θεσμών ακολουθώντας της οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Οι υπέρμαχοι αυτής της θέσης υποστηρίζουν ότι μια αντίστοιχη διαδικασία ειρηνικής συνεχούς αλλαγής είναι δυνατή και στο διεθνές επίπεδο. Στον αντίποδα, η μαρξιστική θεώρηση εξηγεί την ευρεία αλλαγή με βάση την αντίφαση ανάμεσα στο υφιστάμενο κοινωνικό σύστημα και στις βαθύτερες δυνάμεις της αλλαγής. Με άλλα λόγια, η αλλαγή είναι ασυνεχής και εκδηλώνεται ως συνέπεια μιας συστημικής κρίσης, συνήθως οικονομικής, η οποία επιλύεται μόνο με τη χρήση βίας καθώς καμία κυρίαρχη ομάδα δεν εγκαταλείπει τα προνόμιά της. Οι πολιτικές αναταραχές στο εσωτερικό επίπεδο και οι μεγάλης κλίμακας πόλεμοι στο διεθνές βρίσκονται στην εκδήλωση των αντιφάσεων του συστήματος. Η ειρηνική αλλαγή είναι απλώς η παροχή παραχωρήσεων, όταν το σύστημα έχει αυτή τη δυνατότητα, με σκοπό την ενσωμάτωση των επαναστατικών δυνάμεων και την καθυστέρηση της ριζοσπαστικοποίησης της κοινωνίας. Η πολιτική αλλαγή εδώ δεν είναι σωρευτική, αλλά **επαναστατική**.

Οι Μαρξ και Ένγκελς επικεντρώθηκαν στην εσωτερική κοινωνία. Μεταγενέστεροι μαρξιστές θεωρητικοί προσάρμοσαν το έργο του μαρξισμού στις έντονα διεθνοποιημένες πολιτικές οικονομίες του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20ού. Κυριότερη συνεισφορά αυτής της περιόδου, ήταν το έργο του Λένιν με τη γνωστότατη πολεμική του που γράφτηκε το 1917 με τίτλο «*Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*». Ο Λένιν συγκέντρωσε όλα τα προηγούμενα νοήματα, άσκησε σφοδρή κριτική στις φυγόκεντρες τάσεις εντός του μαρξιστικού ρεύματος και τελικά δημιούργησε μια μαρξιστική θεωρία περί διεθνούς πολιτικής αλλαγής στην καπιταλιστική εποχή. Ήταν τέτοια η επιρροή που άσκησε το έργο του Λένιν, ώστε το κυρίαρχο μαρξιστικό ρεύμα από το Μεσοπόλεμο και μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται ως μαρξισμός – λεννισμός.

⁶⁵ Ο.π. σελ. 34

⁶⁶ R. Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, ό.π. σελ. 88

Ο Gilpin στοιχειοθετεί τρεις γενικεύσεις της μαρξιστικής οπτικής γωνίας, οι οποίες την διακρίνουν από τη φιλελεύθερη αντίληψη⁶⁷:

α) Το πρότυπο της ιστορίας θεωρείται ως μια ασυνεχής σειρά «εξελισσόμενων αντιφάσεων που οδηγούν σε σποραδικές απότομες αλλαγές».

β) Αυτές οι αντιφάσεις ή κρίσεις προκύπτουν λόγω της ασυμβατότητας ανάμεσα στις υφιστάμενες κοινωνικές ρυθμίσεις και στις βαθύτερες δυνάμεις της αλλαγής (οικονομικές, τεχνολογικές κτλ.)

γ) Η επίλυση της αντίφασης και η μεταλλαγή του κοινωνικού συστήματος είναι συνέπειες ενός αγώνα για ισχύ ανάμεσα σε δυνητικά κερδισμένους και χαμένους.

Πίνακας 3: Η φύση της αλλαγής

Σύγκριση εσωτερικής και διεθνούς αλλαγής		
	<u>Εσωτερική</u>	<u>Διεθνής</u>
Κυριότερη μέθοδος σωρευτικής αλλαγής	Διαπραγμάτευση μεταξύ ομάδων, τάξεων κλπ	Διαπραγμάτευση μεταξύ κρατών
Κυριότερη μέθοδος επαναστατικής αλλαγής	Επανάσταση και εμφύλιος πόλεμος	Ηγεμονικός πόλεμος
Κυριότερος σκοπός της σωρευτικής αλλαγής	Μικρές αναπροσαρμογές του εσωτερικού συστήματος	Μικρές αναπροσαρμογές του διεθνούς συστήματος
Κυριότερος σκοπός της επαναστατικής αλλαγής	Σύνταγμα	Διακυβέρνηση του συστήματος

Πηγή: Robert Gilpin, *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 91

Η μαρξιστική αντίληψη της πολιτικής αλλαγής – επαναστατική αλλαγή – θεωρεί ότι οι κρίσιμες καμπές που οδηγούν σε επαναστατική αλλαγή προκύπτουν από αντιφάσεις μέσα στο σύστημα, οι οποίες υπάρχουν ως αναπόφευκτες συνέπειες της ύπαρξης ασυμβίβαστων μεταξύ τους συστατικών στοιχείων. Με άλλα λόγια, η πολιτική αλλαγή είναι η συνέπεια της αντίφασης μεταξύ ενός στατικού κοινωνικοπολιτικού συστήματος και των εξελισσόμενων μέσων της παραγωγής. Ο Μαρξ συνέδεε την πολιτική οικονομία με τη συνεχιζόμενη ταξική πάλη, την κινητήρια δύναμη της ανθρωπότητας. Πίστευε ότι στην εξέλιξη των μέσων παραγωγής βρίσκεται το κλειδί της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής: το κάθε διαδοχικό κοινωνικό σύστημα έχει τη δική του ταξική δομή, το δικό του νομικό πλαίσιο και τη δική του οικονομική λογική, τα οποία εδράζονται στο θεμέλιο των υφιστάμενων μέσων παραγωγής. Η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων οδηγεί σε ασυμβατότητα ανάμεσα στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα και στα μέσα παραγωγής. Κατά συνέπεια, μια κοινωνικοπολιτική επανάσταση λαμβάνει χώρα, προκειμένου να ανοίξει το δρόμο για ένα κοινωνικό και νομικό σύστημα που να συμβαδίζει με τα όσα απαιτούνται για την περαιτέρω οικονομική πρόοδο. Η αντίφαση που συναντάται στο εσωτερικό των κοινωνιών δε, απεικονίζεται κατ αναλογία και στο εξωτερικό.

Ο Gilpin επικεντρώνεται κυρίως στην διάσταση μεταξύ της διακυβέρνησης του συστήματος και της βαθύτερης κατανομής ισχύος. Όμως, η **κυριότερη αντίφαση** εντός μιας κοινωνίας της

⁶⁷ Ο.π. σελ. 89

εποχής που εξετάζουμε, είναι ο τρόπος λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Στον καπιταλισμό, ενώ η παραγωγή είναι διευρυμένη και η εργασία κοινωνικοποιημένη, τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε λίγους οι οποίοι και ιδιοποιούνται τα αποτελέσματα της παραγωγής. Αυτή είναι μία από τις πολλές αντιφάσεις, η οποία επιλύεται προσωρινά με την εκδήλωση μιας οικονομικής κρίσης, η οποία ακολουθείται από την καταστροφή τμήματος των παραγωγικών δυνάμεων και του κεφαλαίου. Η κυριότερη συνέπεια από την εκδήλωση μιας τέτοιας κρίσης στο αντιφατικό ισχύον σύστημα (πχ. κρίση υπερσυσσώρευσης κεφαλαίων) είναι το ξέσπασμα ενός διεθνούς πολέμου, εκτός αν προηγηθεί μια επανάσταση. Η προοπτική αυτή εδράζεται στην ίδια τη λειτουργία του συστήματος. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Μαρξ, το καπιταλιστικό σύστημα καθοδηγείται από το νόμο της συσσώρευσης. Οι καπιταλιστές υποχρεώνονται από το κίνητρο του κέρδους και την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής να μεγιστοποιούν και να συσσωρεύουν κεφάλαια. Όμως, το κεφάλαιο συσσωρεύεται με τη μορφή των παραγωγικών δυνάμεων και όσο μια καπιταλιστική οικονομία ωριμάζει, το ποσοστό του κέρδους τείνει να μειώνεται επιβραδύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την περαιτέρω κεφαλαιακή συσσώρευση και οικονομική ανάπτυξη. Με μοναδική διέξοδο την καταστροφή κάποιων παραγωγικών δυνάμεων ώστε να συνεχιστεί η κερδοφορία, το σύστημα οδηγεί στη σταδιακή εξαθλίωση της εργατικής τάξης, σε αυξανόμενα επίπεδα ανεργίας και τελικά σε μια γενική κρίση της καπιταλιστικής οικονομίας. Έτσι η αντίφαση ανάμεσα στο καπιταλιστικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα και στις παραγωγικές δυνάμεις προκαλεί την ανατροπή του καπιταλισμού μέσω επανάστασης.

Στην μαρξιστική παράδοση πιστεύεται ότι είναι δυνατόν να **προβλεφθεί** πότε μια κρίση ή μια σύγκρουση θα εκδηλωθεί, καθώς και το αποτέλεσμα της αντίφασης εκ των προτέρων. Ρεαλιστές μελετητές, όπως ο Gilpin, δεν δέχονται όλα τα συμπεράσματα αυτής της «υπερβολικά ντετερμινιστικής ερμηνείας»⁶⁸ της πολιτικής αλλαγής. Θεωρούν ότι αν και είναι δυνατό να εντοπίσει κανείς κρίσεις, ανισορροπία και ασυμβίβαστα στοιχεία σε ένα πολιτικό σύστημα, δεν είναι δυνατό να προβλέψει το τελικό αποτέλεσμα όλων αυτών. Ωστόσο, αν και η προβλεπτική θεωρία δεν είναι στοιχείο αποδεκτό, η μεθοδολογία του μαρξισμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από μια τέτοια θεώρηση για την κατανόηση της διεθνούς πολιτικής αλλαγής⁶⁹. Συγκεκριμένα, η ανάλυση από τον μαρξισμό της σχέσης βάση – εποικοδόμημα, και η γρηγορότερη ταχύτητα που καταγράφεται στη μεταβολή της βάσης (οικονομική παραγωγή) συγκριτικά με το εποικοδόμημα (θεσμοί όπως το δίκαιο), προσφέρουν μια ικανοποιητική απάντηση για τη διερεύνηση της αντίφασης ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, η οποία προκαλεί την επαναστατική αλλαγή. Αυτό συμβαίνει στο εσωτερικό. Κατά τρόπο ανάλογο με τη διαφορά στο ρυθμό μεταβολής στη σχέση βάση – εποικοδόμημα, παρουσιάζεται διαφορά στο ρυθμό μεταβολής των κύριων συστατικών στοιχείων του διεθνούς πολιτικού συστήματος⁷⁰. Η διεθνής ισορροπία ισχύος μεταξύ των δρώντων, η οποία (όπως και οι δυνάμεις της οικονομικής παραγωγής) διαπερνά το διεθνές σύστημα, εξελίσσεται ταχύτερα απ' ό,τι τα άλλα συστατικά στοιχεία του συστήματος, ιδίως η ιεραρχία του γοήτρου και οι κανόνες του συστήματος. Αν όλα τα συστατικά στοιχεία άλλαζαν με τον ίδιο ρυθμό, θα λάβαινε χώρα μια ειρηνική εξέλιξη του συστήματος. Ακριβώς όμως ο διαφορετικός ρυθμός αλλαγής ανάμεσα στη διεθνή κατανομή ισχύος και στα άλλα συστατικά στοιχεία του συστήματος προκαλεί μια διάσταση ή μια ανισορροπία στο σύστημα. Αυτή η αλλαγή στο σύστημα, με τη σειρά της επιταχύνει περαιτέρω τη μεταβολή στην ισορροπία ισχύος προς την κατεύθυνση του ανερχόμενου κράτους ή κρατών στο σύστημα. Έτσι, η αύξηση της ισχύος στο σύστημα είναι αίτιο και αποτέλεσμα της διεθνούς πολιτικής αλλαγής.

⁶⁸ R. Gilpin, ό.π. σελ. 92

⁶⁹ Ο.π. σελ. 93 και σελ. 140

⁷⁰ Ο.π. σελ. 94

2.4 Η σχέση οικονομίας – πολιτικής

Μια από τις σπουδαιότερες αρχές στη μαρξιστική θεωρία είναι η διαλεκτική αντίληψη για την αλληλεξάρτηση και τον αλληλοκαθορισμό της πολιτικής και της οικονομίας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, που βρίσκεται στη βάση του μαρξισμού – λενινισμού, το οικονομικό σύστημα παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της κοινωνίας και ταυτόχρονα, η πολιτική έχει ενεργό επίδραση στην οικονομία.

Καθώς θα εξεταστεί η πολιτική αλλαγή στο επίπεδο του κράτους, είναι χρήσιμος ο προσδιορισμός της έννοιας της **πολιτικής εξουσίας**. Η *πολιτική εξουσία* μπορεί να οριστεί ως η δυνατότητα και ικανότητα προώθησης και επιβολής των αναγκών και συμφερόντων, της θέλησης και κατά συνέπεια της κυριαρχίας, ενός τμήματος της κοινωνίας (τάξη, κοινωνική ομάδα, πολιτικό κόμμα) πάνω στην υπόλοιπη⁷¹. Η διαμόρφωση της πολιτικής εξουσίας και η άσκηση της κυριαρχίας γίνεται με τη μορφή νόμων και κρατικών μέτρων, με τροποποιήσεις ανάλογα με τους συσχετισμούς δύναμης των κοινωνικών τμημάτων (τάξεων). Ιδιαίτερα στοιχεία της πολιτικής εξουσίας αποτελούν η βία και ο καταναγκασμός, όταν η χρησιμοποίησή τους κρίνεται αναγκαία για τη διατήρηση μιας σχέσης κυριαρχίας. Η πολιτική αλλαγή δε γίνεται αλλιώς, παρά με την ανατροπή της υφιστάμενης πολιτικής εξουσίας – η οποία αντικατοπτρίζει μια σχέση οικονομικής κυριαρχίας και τη θέληση διατήρησής της – και την αντικατάστασή της με την αντίρροπη πολιτική εξουσία, των μέχρι πρότινος εκμεταλλευομένων τμημάτων της κοινωνίας. Στο μαρξισμό, επιτρέπεται η επέκταση της σκέψης πιο πέρα: τα τμήματα αυτά θα αναλάβουν το δύσκολο έργο της οικοδόμησης ενός ιδιότυπου κράτους – του σοσιαλιστικού. Ενός κράτους με απώτερο σκοπό τον ίδιο τον μαρξισμό του, το οποίο θα εποπτεύει το έργο της εξάλειψης των ταξικών αντιθέσεων και την μετατροπή των σχέσεων παραγωγής σε κομμουνιστικές, έτσι ώστε το ίδιο το κράτος και η πολιτική εξουσία να καταργηθούν μέσα σε μια αταξική κοινωνία.

Η οικονομική θεωρία του Μαρξ λοιπόν, αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της πολιτικής αλλαγής. Ο Μαρξ αναγνώριζε στην οικονομία καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας, σε όλες τις πτυχές της. Στον Πρόλογο του έργου του *«Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»* διαβάζουμε:

«Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης»⁷².

Το περιεχόμενο της έννοιας της πολιτικής από την άλλη, περιλαμβάνει το σύνολο των σχέσεων μεταξύ των τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων σε σχέση με την κρατική εξουσία, το σύνολο των σχέσεων ανάμεσα στα έθνη και στα κράτη. Η πολιτική πραγματοποιείται δια μέσου της δραστηριότητας των πολιτικών κομμάτων και κρατικών θεσμών, τα οποία δημιουργούνται ως όργανα για την επίτευξη των καθορισμένων πολιτικών ιδεών και αντιλήψεων που εκφράζουν

⁷¹ Νίκος Κοτζιάς, *Κράτος και Πολιτική, Τόμος Α' – Η Διαλεκτική του Κράτους*, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1993, σελ. 92

⁷² Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ό.π. σελ. 19

τα βασικά συμφέροντα των αντίστοιχων τάξεων και κοινωνικών ομάδων. Ο Λένιν αναφέρει ότι «η πολιτική είναι σχέση ανάμεσα στις τάξεις»⁷³, όπως επίσης είναι και «η συμμετοχή στις υποθέσεις του κράτους, η κατεύθυνση του κράτους, ο καθορισμός των μορφών, των καθηκόντων, του περιεχομένου της δραστηριότητας του κράτους»⁷⁴.

Η μαρξιστική άποψη είναι, όπως είδαμε, ματεριαλιστική: η οικονομική παραγωγή αποτελεί τη βάση για όλες τις άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτικής. Πιο αναλυτικά, η οικονομική βάση αποτελείται από τη μια από τις παραγωγικές δυνάμεις, δηλαδή το τεχνικό επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας (εκβιομηχάνιση έναντι της χειρωνακτικής εργασίας). Από την άλλη, αποτελείται από τις σχέσεις παραγωγής: δηλαδή το σύστημα της ιδιοκτησίας (ατομική ή κοινωνική) που καθορίζει το ποιος ελέγχει πραγματικά τις παραγωγικές δυνάμεις. Μαζί οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής δημιουργούν ένα μοντέλο παραγωγής, -εδώ- τον καπιταλισμό, ο οποίος βασίζεται στην εκβιομηχάνιση και την ατομική ιδιοκτησία⁷⁵. Η μπουρζουαζία⁷⁶ που κυριαρχεί στην καπιταλιστική οικονομία μέσω του ελέγχου των μέσων παραγωγής θα τείνει επίσης να κυριαρχήσει και στην πολιτική σφαίρα, σύμφωνα με τη σχέση βάσης – εποικοδομήματος και καθώς η οικονομία αποτελεί τη βάση της πολιτικής.

Στο μαρξισμό είναι ξεκάθαρη λοιπόν, η σύνδεση οικονομίας και πολιτικής. Όσο και αν αναγνωρίζεται ο τεχνητός διαχωρισμός της οικονομίας και της πολιτικής, για την ευκολία της μελέτης, στην πραγματικότητα η πολιτική και η οικονομία υπάρχουν και δρουν μαζί. Ο Λένιν έλεγε: «Η πολιτική είναι συμπυκνωμένη έκφραση της οικονομίας... Η πολιτική δε μπορεί να έχει τα πρωτεία πάνω στην οικονομία»⁷⁷. Και επειδή τα οικονομικά συμφέροντα είναι έκφραση των σχέσεων παραγωγής, αυτές καθορίζουν το χαρακτήρα και όλων των άλλων κοινωνικών σχέσεων και ιδιαίτερα των πολιτικών σχέσεων. Η θεμελίωση της πολιτικής από την οικονομία αποκτά τη δύναμη αντικειμενικού νόμου της κοινωνικής εξέλιξης. Ασφαλώς και η πολιτική δεν είναι καθόλου παθητική έκφραση των αντικειμενικών οικονομικών συνθηκών, των οικονομικών συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης. Η πολιτική επενεργεί σε πολλές πλευρές της κοινωνικής ανάπτυξης και πρώτα απ' όλα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής. Ο χαρακτήρας αυτής της επενέργειας, η κοινωνική κατεύθυνση και οι διαστάσεις της πολιτικής καθορίζονται εξ ολοκλήρου από το κοινωνικοοικονομικό σύστημα, από τις αντικειμενικές νομοτέλειες της ανάπτυξής του. Στην πολιτική επιδρούν επίσης, οι συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες της ανάπτυξης της δοσμένης κοινωνίας, ο συσχετισμός των ταξικών δυνάμεων, ο βαθμός όξυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων και της ταξικής πάλης στο εσωτερικό και στο διεθνές στίβο. Από τη στιγμή που η πολιτική γεννιέται από οικονομικά αίτια, αντεπιδρά και αυτή πάνω στο περιβάλλον της και πάνω στα ίδια της τα αίτια. Έτσι, ο ρόλος της πολιτικής μπορεί να μεταβάλλεται.

⁷³ Β.Ι. Λένιν, *Το 10^ο συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)*, Άπαντα, Πέμπτη Έκδοση, τόμος 43, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983, σελ. 72

⁷⁴ Β.Ι. Λένιν, *Για το ζήτημα του ρόλου του κράτους*, Άπαντα, τ.33, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 340

⁷⁵ R. Jackson – G. Sørensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων – Η Σύγχρονη Συζήτηση*, ό.π. σελ. 276

⁷⁶ Είναι γαλλική λέξη και προέρχεται από τη λέξη “bourgeois”, που σημαίνει “κάτοικος μιας πόλης”. Με άλλα λόγια, είναι η αστική τάξη. Ιστορικά, η τάξη της μπουρζουαζίας προέρχεται από την τάξη των εμπόρων του μεσαίωνα, οι οποίοι αντλούσαν εξουσία και επιρροή από την εργασία και τον πλούτο τους, σε αντίθεση με αυτούς των οποίων η εξουσία προερχόταν από την καταγωγή και την κτήση γης. Ο όρος επίσης, περιγράφει την τάξη στην οποία ανήκουν τα μέσα παραγωγής πλούτου.

⁷⁷ Β. Ι. Λένιν, *Ακόμη μια φορά για τα συνδικάτα*, Άπαντα, τ. 42, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983, σελ. 278 - 279

Ο Φ. Ένγκελς, αναλύοντας αυτό το ρόλο της πολιτικής γράφει:

«Η επίδραση της κρατικής εξουσίας πάνω στην οικονομική ανάπτυξη μπορεί να είναι τριών ειδών: μπορεί να ενεργεί στην ίδια κατεύθυνση, τότε τα πράγματα πάνε πιο γρήγορα, μπορεί να πηγαίνει ενάντια, τότε στην εποχή μας σε κάθε μεγάλο λαό η αντεπίδραση αυτή χρεοκοπεί ύστερα από ορισμένο χρονικό διάστημα ή, ακόμα, μπορεί να αποκόψει ορισμένες κατευθύνσεις της οικονομικής ανάπτυξης και να τις υπαγορεύει άλλες - αυτή η περίπτωση ανάγεται τελικά σε μια από τις δύο προηγούμενες. Είναι όμως φανερό ότι στις περιπτώσεις II και III η πολιτική εξουσία μπορεί να κάνει μεγάλη ζημιά στην οικονομική ανάπτυξη και να προκαλέσει μαζική σπατάλη δύναμης και υλικού»⁷⁸.

Από την εποχή της εμφάνισης του μαρξισμού, η αμοιβαία σχέση πολιτικής και οικονομίας ήταν, είναι και θα είναι πεδίο αντιπαράθεσης του μαρξισμού-λενινισμού τόσο με την αστική ιδεολογία, όσο και με τα ποικίλα ρεύματα, τον αναρχισμό, το δεξιό και αριστερό αναθεωρητισμό. Η απολυτοποίηση μίας από τις πλευρές της διαλεκτικής ενότητας των αντιθέτων, πολύ περισσότερο η αντιπαράθεσή τους, έρχεται σε αντίθεση και ρήξη με το πνεύμα και το γράμμα της συγκεκριμένης θεώρησης. Η πολιτική εκφράζει τα ταξικά συμφέροντα που γεννιούνται στο πεδίο της οικονομίας και καθόλου δεν αντιπαράθεται στην οικονομία ή το αντίστροφο. Ο διαχωρισμός και η αντιπαράθεση της πολιτικής στην οικονομία, αλλά και το αντίστροφο, είναι λάθος και οδηγεί στη συγκάλυψη του ταξικού χαρακτήρα της πολιτικής. Η αστική πολιτική σκέψη, η οποία συναντάται στις δυνάμεις της Β' Διεθνούς και φτάνει ως τη σημερινή εποχή με τη μορφή της σοσιαλδημοκρατίας, αντιλαμβάνεται την πολιτική γενικά ξεκομμένη κατά κάποιο τρόπο από την οικονομία, από τη φυσική της βάση. Οι αστοί επιστήμονες, κατά κανόνα, προσπαθούν να παρουσιάσουν το κράτος σαν μια «υπερταξική» οργάνωση και οντότητα και τους στόχους της αστικής πολιτικής ως «εθνικούς στόχους», ως έκφραση των συμφερόντων του συνόλου των ανθρώπων στην κοινωνία, αγνοώντας και περιφρονώντας έτσι εντελώς την ίδια την αντικειμενική πραγματικότητα⁷⁹. Το βασικό που καταμαρτυρεί η παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, η οικονομική εξέλιξη και οι αντίστοιχες πολιτικές εξελίξεις, είναι ότι η καπιταλιστική κοινωνία, που βρίσκεται στην κρατικομονοπωλιακή⁸⁰ βαθμίδα ανάπτυξής της, αποτελείται από ανταγωνιστικές τάξεις οι οποίες έχουν ριζικά αντίθετα συμφέροντα. Δεν έχουν και δεν μπορούν να έχουν κοινά συμφέροντα, συνεπώς δεν μπορεί να υπάρχει και μια ενιαία για όλες αυτές τις τάξεις πολιτική.

Η μη σωστή κατανόηση της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ της οικονομίας και της πολιτικής, εμποδίζει επίσης την ολόπλευρη κατανόηση των εξελίξεων στο σύγχρονο καπιταλισμό. Για παράδειγμα σήμερα, η επιθετικότητα του ιμπεριαλισμού σε όλους τους τομείς ενίοτε ερμηνεύεται αποκλειστικά από την αλλαγή του συσχετισμού των δυνάμεων, χωρίς να παίρνονται υπόψη οι εξελίξεις στην οικονομία, οι αυξανόμενες δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην αναπαραγωγή του το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, σε σχέση με τη μεταπολεμική «χρυσή» 25ετία. Χωρίς όμως τη λενινιστική κατανόηση της οικονομικής και πολιτικής ουσίας του ιμπεριαλισμού σαν ανώτατο και τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού, χωρίς την κατανόηση των οικονομικών ριζών αυτού του φαινομένου και την εκτίμηση της πολιτικής και κοινωνικής του σημασίας, δεν μπορούν να εκφραστούν και οι λύσεις, ούτε να κατανοηθεί η πρακτική του κομμουνιστικού κινήματος, το οποίο συνδέεται άμεσα και ιστορικά με την πολιτική αλλαγή.

⁷⁸ Φρίντριχ Ένγκελς, *Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010, σελ. 76

⁷⁹ Γιώργος Πολυμερίδης, *Για τη σχέση Οικονομίας και Πολιτικής*, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 2/2001, σελ. 107-108

⁸⁰ Για τον όρο, βλ. σελ. 112

Λόγου χάρη, αν αποσπάται – είτε στο παρελθόν είτε σήμερα – η πολιτική της χρηματιστικής ολιγαρχίας από τα οικονομικά φαινόμενα, τότε χάνονται από το οπτικό πεδίο οι οικονομικοί στόχοι των καπιταλιστικών διακρατικών ενώσεων, οι οποίοι ως τέτοιοι εξασφαλίζουν την αύξηση της εκμετάλλευσης των εργαζομένων και των μονοπωλιακών κερδών. Αν αποσπάται η ιμπεριαλιστική πολιτική από την οικονομική βάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού, τότε το ζήτημα της ενδιάμεσης και εξαρτημένης θέσης μιας χώρας, π.χ. της Ελλάδας, στο ιμπεριαλιστικό σύστημα, αποσυνδέεται από την κοινωνικοοικονομική βάση του, από τη μαρξιστική θέση που λέει ότι: «Ο ελληνικός καπιταλισμός βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο ανάπτυξής του, στην κρατικομονοπωλιακή του βαθμίδα». Ο κίνδυνος τότε της απόσπασης και της αντιπαράθεσης της αντιιμπεριαλιστικής πάλης στην αντικαπιταλιστική, να εννοούνται δηλαδή ως δυο διαφορετικά πράγματα, είναι υπαρκτός.

Για τη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων, η βασική μαρξιστική άποψη μπορεί να συνοψισθεί ως ακολούθως:

- Η οικονομία είναι ένα πεδίο εκμετάλλευσης και ανισότητας ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις.
- Η πολιτική διαμορφώνεται εν πολλοίς από το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, αλλά και επιδρά σε αυτό. Η άρχουσα οικονομική τάξη είναι ταυτόχρονα άρχουσα και πολιτικά. Αυτό σημαίνει πως στις καπιταλιστικές οικονομίες, την άρχουσα τάξη θα αποτελεί η αστική τάξη – μπουρζουαζία – η οποία κατέχει τα μέσα παραγωγής.
- Η παγκόσμια καπιταλιστική ανάπτυξη είναι άνιση και οδηγεί αναπόφευκτα σε κρίσεις και αντιφάσεις, τόσο ανάμεσα στα κράτη όσο και ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις.

Η μαρξιστική Διεθνής Πολιτική Οικονομία συνεπώς, αφορά στην ιστορία της παγκόσμιας καπιταλιστικής επέκτασης, την πάλη των τάξεων και τις συγκρούσεις ανάμεσα στα κράτη που η παγκόσμια καπιταλιστική ανάπτυξη έχει προκαλέσει, αναδεικνύοντας παράλληλα τη δυνατότητα επαναστατικής αλλαγής του κόσμου. Το ζήτημα θα αναλυθεί περαιτέρω στο κεφάλαιο περί Πολέμου.

Κεφάλαιο 3^ο: Το Κράτος

“Καθένας, όμως, που διδάχτηκε έστω και κάτι από την ιστορία και τη μαρξιστική διδασκαλία, θα πρέπει να παραδεχθεί, ότι την πρώτη θέση στην πολιτική ανάλυση πρέπει να την έχει το ζήτημα των τάξεων”

B.I. Λένιν

Το διεθνές (διακρατικό) σύστημα, αποτελείται από κράτη. Ότι συμβαίνει παγκοσμίως, είτε αυτό είναι συμφωνίες είτε πόλεμοι, εδράζεται στους σκοπούς και τα συμφέροντα των κυρίαρχων κρατών. Αυτό το ρεαλιστικό επιχείρημα είναι αδιαμφισβήτητο. Εντούτοις, προκύπτει σχεδόν αυθόρμητα το ερώτημα: *Τι είναι κράτος;* Ποιος σε τελική ανάλυση καθορίζει ποιο είναι το συμφέρον του κράτους και κατ'επέκταση χαράσσει το πλαίσιο στο οποίο θα εκτυλιχτεί η ζωή των πολιτών των κρατών; Η προσπάθεια ορισμού της διεθνούς πολιτικής αλλαγής, καθιστά υποχρεωτική τη διερεύνηση της εσωτερικής πολιτικής οργάνωσης.

3.1 Προσπάθεια ορισμού

Η προσπάθεια ορισμού του κράτους, είναι ένα έργο αρκετά σύνθετο το οποίο προϋποθέτει τη γνώση και εκτενή μελέτη των εννοιών της πολιτικής εξουσίας, των τάξεων, του οικονομικού σχηματισμού καθώς και τον τρόπο που όλα αυτά συνδέονται μεταξύ τους και εμφανίζονται στην ιστορία. Γενικά, μπορεί να ειπωθεί πως το κράτος εκτός από όργανο κυριαρχίας και οργάνωσης των εκάστοτε σχέσεων παραγωγής και ιδιοκτησίας, είναι και το ανώτερο επίπεδο της οργάνωσης μιας πρακτικής του συστήματος, προσανατολισμένης στην αναπαραγωγή των αντιθέσεων του. Το κράτος είναι ο *μοχλός* που εμφανίζει τα ιδιαίτερα συμφέροντα των κυρίαρχων σαν τα συμφέροντα και των κυριαρχούμενων, τα παρουσιάζει σαν γενική βούληση, τους δίνει την αναγκαία μορφή και ταυτόχρονα υποτάσσει τις γενικές ανάγκες της κοινωνίας προς όφελος των κυριαρχούντων⁸¹. Οι Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς έλεγαν ότι το κράτος είναι η μορφή με την οποία μια κυρίαρχη κοινωνική ομάδα «δίνει στα κοινά συμφέροντά της ισχύ», δηλαδή σε συνθήκες κυριαρχίας του κεφαλαίου γίνεται ο «γενικός καπιταλιστής», ο θεματοφύλακας της ενότητας της κυρίαρχης τάξης και των συνθηκών παραγωγής οι οποίες αποτελούν τη βάση της κυριαρχίας της. Οι Μαρξ - Ένγκελς έκαναν το διάγραμμα της ιστορικής εξέλιξης του κράτους και απόδειξαν ότι, από την εμφάνισή του κιόλας μαζί με τις τάξεις, το κράτος εξυπηρέτησε πάντα τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Ο Ένγκελς, ορίζει το κράτος σαν «προϊόν της κοινωνίας σε μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης»⁸², στη βαθμίδα όπου η κοινωνία διασπάστηκε σε ασυμφιλίωτες αντιθέσεις οι οποίες έκαναν αναγκαία μια δύναμη που φαινομενικά στέκεται πάνω από την κοινωνία, για να μετριάξει τη σύγκρουση και να την κρατάει μέσα στα όρια της «τάξης». Σύμφωνα με το Λένιν, από αυτό το σημείο ξεκινά η βασική ιδέα του μαρξισμού για το ζήτημα του ιστορικού ρόλου και της σημασίας του κράτους. Το κράτος είναι προϊόν και εκδήλωση των «ανειρήνευτων ταξικών αντιθέσεων»⁸³. Το κράτος δεν θα μπορούσε ούτε να εμφανιστεί, ούτε να κρατηθεί αν ήταν δυνατή μια συμφιλίωση των τάξεων.

⁸¹ Ν. Κοτζιάς, ό.π. σελ. 91

⁸² Φρ. Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, ό.π. σελ. 210

⁸³ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983, σελ. 7

Ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα επομένως είναι η ανάλυση, από τον Μαρξ πρώτιστα, του κράτους σαν **οργάνου επιβολής** της κυριαρχίας μιας τάξης επάνω σε μια άλλη. Στο αστικό κράτος, η κυρίαρχη τάξη είναι η αστική που επιβάλλεται στο προλεταριάτο. Στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος διαβάζουμε: «Η πολιτική εξουσία στην ουσία της είναι η οργανωμένη βία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης»⁸⁴. Με άλλα λόγια, η σύγχρονη κρατική εξουσία «δεν είναι παρά μια επιτροπή, που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις ολόκληρης της αστικής τάξης»⁸⁵. Ο Λένιν ορίζει επίσης το κράτος ως «όργανο ταξικής κυριαρχίας»⁸⁶, όργανο δημιουργίας του «καθεστώτος» που νομιμοποιεί και στερεώνει αυτήν την κυριαρχία, μετριάζοντας παράλληλα τη σύγκρουση των τάξεων. Επιπρόσθετα, σημαντική για τον εννοιολογικό προσδιορισμό είναι η σχέση του κράτους με το θεσμό της **ιδιοκτησίας**. Το καπιταλιστικό κράτος – που ήλθε σε αντικατάσταση του φεουδαρχικού κράτους – είχε ως σύνθημά του την παλλαϊκή ελευθερία, έλεγε ότι εκφράζει τη θέληση όλου του λαού, αρνιόταν την ταξικότητά του. Ωστόσο, αν και πολεμούσε με το σύνθημα της ελευθερίας, το κράτος της εποχής του καπιταλισμού απελευθέρωσε μόνο τη σφαίρα της ιδιοκτησίας, τοποθετώντας τη από τη σφαίρα του φεουδάρχη στη σφαίρα του ατομικού εκμεταλλευτή με την παρεμβολή του χρήματος. Το κράτος προστάτευε την ιδιοκτησία με οποιονδήποτε τρόπο κι αν εμφανίστηκε, γιατί στηριζόταν στην ατομική ιδιοκτησία. Ο Λένιν ανέφερε σε μια διάλεξη του για το Κράτος, τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση του 1917: «Το κράτος σαν να δήλωνε: θα προστατεύσουμε απόλυτα την ατομική ιδιοκτησία και της παρείχε κάθε υποστήριξη και προστασία. Το κράτος αναγνώριζε την ιδιοκτησία αυτή για κάθε έμπορο, βιομήχανο και εργοστασιάρχη. Και η κοινωνία αυτή, που στηρίζεται στην ατομική ιδιοκτησία, στην εξουσία του κεφαλαίου, στην πλήρη υποταγή όλων των άπορων εργατών και των εργαζομένων μαζών της αγροτιάς, ανακήρυσσε τον εαυτό της κυρίαρχη με βάση την *ελευθερία!*»⁸⁷.

Το κράτος παρέμεινε έτσι μια μηχανή που λειτουργεί για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης των καπιταλιστών, φαινομενικά όμως ήταν ελεύθερο. Με την καθιέρωση του γενικού εκλογικού δικαιώματος μάλιστα, καθιερώθηκε η άποψη ότι είναι μη ταξικό. Ωστόσο, η σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι απλά μια μορφή κυριαρχίας του κράτους. Η μορφή αυτή δεν αλλάζει την ουσία της υπόθεσης, που είναι η κυριαρχία του κεφαλαίου. Κυριαρχία που δρα με τα δικά της κριτήρια και μπορεί να εκδηλωθεί και με κυνικό τρόπο, ακόμα και σε δημοκρατικά κράτη. Όπως σημειώνει ο Λένιν: «*Πουθενά αλλού όπως σ' αυτή τη χώρα – εννοεί τις ΗΠΑ – η εξουσία του κεφαλαίου, η εξουσία μια χούφτας δισεκατομμυριούχων πάνω σε όλη την κοινωνία δεν εκδηλώνεται τόσο ωμά, με μια τόσο ανοικτή εξαγορά, όπως στην Αμερική. Το κεφάλαιο, μια και υπάρχει, κυριαρχεί πάνω σε όλη την κοινωνία και καμία ρεπουμπλικανική δημοκρατία, κανένα εκλογικό δικαίωμα δεν αλλάζει την ουσία του ζητήματος*»⁸⁸. Φυσικά, η αστική δημοκρατία, το Κοινοβούλιο, το γενικό εκλογικό δικαίωμα, από την άποψη της παγκόσμιας εξέλιξης της κοινωνίας αποτελούν μια τεράστια πρόοδο. Ο καπιταλισμός, χάρη στην πολιτισμό της πόλης, έδωσε τη δυνατότητα στην καταπιεζόμενη τάξη των προλετάρων να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της και να δημιουργήσει το παγκόσμιο εργατικό κίνημα, καθώς και τα μαζικά κόμματα που καθοδηγούν την πάλη. Χωρίς τον κοινοβουλευτισμό και την αιρετότητα, η ανάπτυξη αυτή της εργατικής τάξης θα ήταν αδύνατη. Με τρόπο ανάλογο άλλωστε, στον καπιταλισμό μαζικοποιήθηκαν οι παραγωγικές δυνάμεις, κοινωνικοποιήθηκε η

⁸⁴ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 51

⁸⁵ Ουίλιαμ Ζ. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, Εκδόσεις Γνώσεις, Αθήνα, 1975, σελ. 30

⁸⁶ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 7

⁸⁷ Β.Ι. Λένιν, *Για το Κράτος – διάλεξη στο πανεπιστήμιο Σβερνιλόφ στις 11/7/1919*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ.4/2010, σελ. 107

⁸⁸ Β.Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 109-110

εργασία και συνενώθηκαν σε παραγωγική βάση οι μάζες των εργατών. Όμως, η εξουσία του κεφαλαίου παραμένει πάνω από αυτά τα στοιχεία. Με οποιοσδήποτε μορφή και αν σκεπάζεται η δημοκρατία, εφόσον είναι αστική, εφόσον «παραμένει σε αυτήν η ατομική ιδιοκτησία στη γη, στα εργοστάσια, και το ιδιωτικό κεφάλαιο κρατάει στη μισθωτή σχέση εκμετάλλευσης όλη την κοινωνία, το κράτος αυτό είναι μηχανή για να καταπιέζουν οι μεν τους δε»⁸⁹. Αυτή η αντίληψη για το κράτος-μηχανή χαρακτήρισε όλη την πορεία του μαρξιστικού-λενινιστικού ρεύματος, με πρακτική απόδειξη τη σοσιαλιστική οικοδόμηση στην ΕΣΣΔ, χωρίς να λείψουν και οι αντιπαραθέσεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για το αν το σοβιετικό κράτος ήταν ακόμα ταξικό ή «παλλαϊκό». Οι Μπολσεβίκοι διακήρυτταν ότι με την Οκτωβριανή Επανάσταση, αυτή η μηχανή πέρασε στα χέρια της εργατικής τάξης, η οποία την έθεσε στην υπηρεσία του σκοπού της: την συντριβή κάθε εκμετάλλευσης, την εξασφάλιση πραγματικής ισότητας και μόνο όταν θα επιτευχθεί αυτό, θα καταργηθεί.

Ένας σύντομος και περιεκτικός **ορισμός** για το κράτος είναι ο εξής: «Το κράτος είναι ο ειδικός θεσμός που προκύπτει από τον διπλασιασμό της κοινωνίας σε κράτος (δημόσια σφαίρα) και κοινωνία και μετατρέπει την κυριαρχία μιας τάξης (ή κοινωνικής συμμαχίας) σε γενική βούληση, τη νομιμοποιεί και συμβάλλει στην εξασφάλιση της συγκατάθεσής της σε αυτή, χάρη στους μηχανισμούς που διαθέτει και τις λειτουργίες που επιτελεί»⁹⁰.

Είναι σαφές επομένως, ότι κύριο ρόλο στην εξέταση τόσο του κράτους, όσο και της πολιτικής αλλαγής που ξεκινά εντός αυτού σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, έχει η αντιμετώπιση του κράτους ως οργάνου ή εργαλείου στα χέρια της κυρίαρχης τάξης.

3.2 Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος

Η άποψη ότι «δεν υπάρχει μαρξιστική θεωρία για το κράτος» είναι ορθή κατά μια έννοια: Ούτε ο Μαρξ, ούτε οι άλλοι κλασσικοί του μαρξισμού διατύπωσαν μια θεωρητική ανάλυση για το καπιταλιστικό κράτος ανάλογη με την ανάλυση που περιέχεται στο Κεφάλαιο – και τα συναφή έργα – σχετικά με τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου και τη δομή του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο ίδιος ο Μαρξ ποτέ δεν επιχείρησε να δημιουργήσει μια συστηματική μελέτη αποκλειστικά για το κράτος, αν και –σύμφωνα με τον Miliband– στα τέλη της δεκαετίας του 1850 σκόπευε να κάνει κάτι τέτοιο⁹¹. Η μαρξιστική θεωρία περί κράτους μπορεί να ειπωθεί μέσα από το πρίσμα μεταγενέστερων ερμηνειών του έργου του. Ωστόσο, αυτή η διατύπωση δεν πρέπει να συγχέεται με τις απόψεις που αυτοπροβάλλονται ως «μαρξιστικές», («κρατισμός», «αναδιανομή εισοδήματος» κ.ά.) οι οποίες θέλουν να πείσουν για τις κοινωνικές πλευρές λειτουργίας του αστικού κράτους, παραμερίζοντας τον ταξικό του χαρακτήρα, και σε αντίθεση με τη μαρξιστική ανάλυση κάνουν λόγο για την «κρίση του κράτους» που υποτίθεται επιτρέπει στους εργαζόμενους να «μετασχηματίσουν» σταδιακά το αστικό κράτος και αξιοποιώντας το ως μοχλό να μεταλλάξουν τον καπιταλισμό σε σοσιαλισμό. Το ότι δεν υπάρχει διατυπωμένη θεωρητική ανάλυση από τον Μαρξ για το κράτος ανάλογη με τη θεωρητική ανάλυση για τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου, δε σημαίνει ότι δε διατυπώθηκαν και οι βασικές θεωρητικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος: οι θεωρητικές δηλαδή

⁸⁹ Β.Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 112

⁹⁰ Ν. Κοτζιάς, ό.π. σελ. 92-93

⁹¹ Ralph Miliband, *Marx and the State*, Socialist Register: Vol. 2, 1965, σελ. 278

<http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5961/2857>

προϋποθέσεις που κάνουν δυνατό το προχώρημα της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος παράλληλα και σε αντίστοιχο βαθμό με το προχώρημα της μαρξιστικής θεωρίας για το οικονομικό επίπεδο της καπιταλιστικής κοινωνίας⁹². Η σημαντικότητα που απέδιδε ο Μαρξ στο κράτος άλλωστε, φαίνεται ήδη στα πρώιμα έργα του: Το Κράτος ήταν μια κεντρική ενασχόληση για τον «νεαρό Μαρξ». Το έργο του από τα τέλη της δεκαετίας του 1830 ως το 1844 ήταν εν πολλοίς επικεντρωμένο στη φύση του κράτους και τη σχέση του με την κοινωνία. Η σημαντικότερη μελέτη του σε αυτή την περίοδο, ήταν η *Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου*. Μέσα από την κριτική της οπτικής του Χέγκελ για το Κράτος, ο Μαρξ ολοκλήρωσε τη χειραφέτησή του από το Εγελιανό σχήμα⁹³.

Εντούτοις, στη μαρξιστική θεωρία για τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου, (κριτική της Πολιτικής Οικονομίας) εμπεριέχονται οι βασικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος: η μαρξιστική κριτική της Πολιτικής Οικονομίας θεμελιώνεται με βάση την ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τον πυρήνα δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων που διέπουν μια καπιταλιστική κοινωνία. Από αυτό τον τρόπο παραγωγής πηγάζουν και οι συνολικές καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας, οι θεμελιώδεις δηλαδή κοινωνικές-ταξικές αλληλεξαρτήσεις που ορίζουν ένα σύστημα κοινωνικής εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, ως καπιταλιστικό σύστημα. Εδώ όμως εμπεριέχονται και οι πολιτικές σχέσεις εξουσίας: οι σχέσεις που συγκεφαλαιώνουν τη συνολική αστική κυριαρχία και αποτυπώνονται στην συγκεκριμένη μορφή της καπιταλιστικής **κρατικής δομής**⁹⁴. Ο Μαρξ κριτικάρισε δριμύτατα τις απόψεις που ήθελαν το καπιταλιστικό κράτος να είναι ένας θεσμός με κάποια ανεξαρτησία από τις οικονομικές τάξεις, που είχε ως σκοπό την εξασφάλιση της ευημερίας όλου του λαού. Η μαρξιστική κριτική της εγελιανής ιδέας του κράτους, είναι βασική προϋπόθεση για την κατανόηση της ευρύτερης ιδέας του προλεταριάτου που υποβαστάζει όλη τη θεωρία της πάλης των τάξεων σαν «κινητήρια δύναμη της ιστορίας», αφού αποτελεί «τη διαρκή κι επίμονη προσπάθεια του Μαρξ να δείξει ότι το κράτος όχι μόνο δεν υψώνεται πάνω από τις ταξικές αντιθέσεις της πολιτικής κοινωνίας, αλλά τουναντίον δεν είναι παρά ένα μέρος – και όχι το πιο ουσιαστικό – της κοινωνίας αυτής, ότι το κράτος δεν είναι παρά ένα “εποικοδόμημα” ή ένα όργανο, στα χέρια της τάξης, ακριβώς, πού εκάστοτε κυριαρχεί μέσα στην πολιτική κοινωνία»⁹⁵.

Ο Μαρξ διατύπωσε λοιπόν τις βασικές θεωρητικές αρχές και προϋποθέσεις της θεωρίας του Κράτους ήδη μέσα στο *Κεφάλαιο* και στα άλλα έργα που θεμελιώνουν την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ξεκινώντας από τα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*. Παράλληλα, μέσα από συγκεκριμένες ιστορικές εμπειρίες, επικεντρώθηκε σε αναλύσεις για την πολιτική, αναλύσεις για την ταξική πάλη και τις πολιτικές συγκυρίες, αναλύσεις για το κράτος και τις μορφές του. Οι απόψεις του για το Κράτος βρίσκονται σε έργα «case studies» της ιστορίας, όπως *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία, Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη και ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*⁹⁶.

Η κατάταξη των κειμένων του Μαρξ ανάλογα με το περιεχόμενό τους, θα μπορούσε να τα χωρίσει σε τέσσερις ενότητες⁹⁷:

⁹² Καρλ Μαρξ, *Για το Κράτος (Επιμέλεια Γιάννης Μηλιός)*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1989, σελ. 11-12

⁹³ R. Miliband, ό.π. σελ. 279

⁹⁴ K. Μαρξ, ό.π. σελ. 12

⁹⁵ Κώστας Παπαϊωάννου, *Κράτος και Φιλοσοφία – ο διάλογος Μαρξ Χέγκελ*, Εναλλακτικές Εκδόσεις "Κομμούνα", Αθήνα, 1990, σελ. 61

⁹⁶ R. Miliband, ό.π. σελ. 278-279

⁹⁷ K. Μαρξ, ό.π. σελ. 13

- 1) *Η (κοινωνική και πολιτική) εξουσία του κεφαλαίου και το αστικό κράτος*, όπου κυρίως κατατάσσονται οι θεωρητικές αναφορές του Μαρξ σχετικά με την κοινωνική λειτουργία και το ρόλο του καπιταλιστικού κράτους.
- 2) *Το αστικό κράτος και η πάλη των τάξεων*, όπου κυρίως παρατίθενται αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος, την πολιτική συγκυρία και την πάλη των τάξεων σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές (η Κομμούνα του Παρισιού, το Βρετανικό Σύνταγμα, η εκλογική αναμέτρηση στην Πρωσία κ.ά.)
- 3) *Η οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους*, όπου γίνεται λόγος για την εργοστασιακή και εργατική νομοθεσία που προωθεί το αστικό κράτος, για τα δημόσια έργα, το δημόσιο χρέος και τον προϋπολογισμό. Επίσης γίνεται λόγος για τη διεθνή δράση του καπιταλιστικού κράτους, η οποία του εξασφαλίζει την πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου στο εσωτερικό του.
- 4) *Κράτος και πολιτική εξουσία στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής*, όπου παρατίθενται ορισμένες αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος και την πολιτική εξουσία στην αρχαία κοινωνία, στη φεουδαρχική κοινωνία αλλά και για το κράτος των «ασιατικών κοινωνιών» (Κίνα, Οθωμανική Αυτοκρατορία κ.ά.) όπου σύμφωνα με τον ασιατικό τρόπο παραγωγής και το πατριαρχικό-κοινοτικό του υπόβαθρο διεξάγεται δια του κράτους μια οργάνωση της εκμετάλλευσης σε συλλογική και όχι ατομική βάση (φόροι, δασίματα κτλ.)

Η ανάλυση του Μαρξ για το κράτος, συμπληρώνεται με την αντίστοιχη του Ένγκελς και ειδικότερα με το έργο *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*. Είναι σαφές επίσης, από τη μελέτη του έργου του Μαρξ, ότι μιλώντας για το καπιταλιστικό κράτος γίνεται ταυτόχρονα λόγος για τη σοσιαλιστική επανάσταση, για τη δυνατότητα και την προοπτική της εργατικής εξουσίας, προοπτική που ανέλυσε περαιτέρω ο Λένιν στο γνωστό του έργο *Κράτος και Επανάσταση*, αφού πρώτα είχε συνδέσει την επαναστατική κατάσταση στη Ρωσία με τις διεθνείς οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις την εποχή του ιμπεριαλισμού. Ο Carnoy αναγνωρίζει δύο θεμελιώδεις αρχές στο πλαίσιο της μαρξιστικής ανάλυσης για το κράτος, και ειδικότερα στην κριτική του Μαρξ για τον Χέγκελ⁹⁸:

Πρώτον, ο Μαρξ θεωρούσε τις υλικές συνθήκες μιας κοινωνίας βάση της κοινωνικής της δομής και της ανθρώπινης συνείδησης. Ακόμα και οι κυρίαρχες ιδέες μιας εποχής είναι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης, η οποία έγινε κυρίαρχη χάρη στην επικράτησή της στην οικονομία. Η μορφή του κράτους προκύπτει επομένως από τις παραγωγικές σχέσεις, όχι από τη γενική εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος ή από το σύνολο των βουλήσεων των ατόμων. Στη *Γερμανική Ιδεολογία* επίσης, επισημαίνεται: «*Αν υποθεθεί η εξουσία ως βάση του δικαίου, όπως το κάνει ο Hobbes κλπ., τότε το δίκαιο, ο νόμος κ.ο.κ. είναι απλά το σύμπτωμα, η έκφραση άλλων σχέσεων πάνω στις οποίες στηρίζεται η κρατική εξουσία. Η υλική ζωή των ατόμων, η οποία δεν εξαρτάται σε καμία περίπτωση από την απλή «βούλησή» τους, ο τρόπος παραγωγής τους και η μορφή κυκλοφορίας, που εξαρτώνται εκατέρωθεν, είναι η πραγματική βάση του κράτους και παραμένει σε όλα τα στάδια, στα οποία είναι ακόμα αναγκαίος ο καταμερισμός της εργασίας και η ατομική ιδιοκτησία, εντελώς ανεξάρτητη από τη βούληση των ατόμων. Αυτές οι αληθινές σχέσεις δεν δημιουργήθηκαν σε καμία περίπτωση από την κρατική εξουσία, μάλλον η δύναμη είναι εκείνη που*

⁹⁸ Martin Carnoy, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1990, σελ. 68-70

την δημιουργεί»⁹⁹. Αυτή η ιδέα για το κράτος αντικρούει άμεσα την ιδέα του Χέγκελ για το «έλλογο» κράτος, κράτος ιδεώδες που συνεπάγεται δίκαιες, ηθικές και αρμονικές σχέσεις μεταξύ των στοιχείων της κοινωνίας. Κατά τον Χέγκελ, το κράτος είναι αιώνιο, όχι ιστορικό· υπερβαίνει την κοινωνία ως ιδεώδη συλλογικότητα. Έτσι είναι κάτι παραπάνω από απλός πολιτικός θεσμός. Ο Μαρξ, αντιθέτως, τοποθετεί το κράτος στο ιστορικό του πλαίσιο και το υπάγει σε μια υλιστική αντίληψη της ιστορίας. Δεν διαμορφώνει το κράτος την κοινωνία, αλλά η κοινωνία το κράτος. Η κοινωνία διαμορφώνεται με τη σειρά της από τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής και τις παραγωγικές σχέσεις που είναι σύμφυτες με αυτόν.

Δεύτερον, ο Μαρξ – και πάλι αντικρούοντας τον Χέγκελ – υποστηρίζει ότι το κράτος, αφού προκύπτει από τις παραγωγικές σχέσεις, δεν αντιπροσωπεύει το κοινό αγαθό, αλλά είναι η πολιτική έκφραση της ταξικής δομής που ενυπάρχει στην παραγωγή. Ο Χέγκελ (αλλά και οι Hobbes, Locke, Rousseau και Smith) θεωρούν ότι το κράτος είναι επιφορτισμένο να αντιπροσωπεύει την «κοινωνική συλλογικότητα», ότι είναι υπεράνω επιμέρους συμφερόντων και τάξεων και διασφαλίζει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμων και ομάδων παραμένει τιθασειυμένος, ενώ τα συλλογικά συμφέροντα του κοινωνικού «όλου» διαφυλάσσονται στις πράξεις του ίδιου του κράτους. Στον διαμορφωμένο μαρξισμό όμως, το κράτος είναι ουσιώδες μέσο ταξικής κυριαρχίας στην καπιταλιστική κοινωνία. Δεν βρίσκεται υπεράνω της ταξικής πάλης, αλλά είναι βαθύτατα αναμειγμένο σε αυτή. Κάθε πάλη στο εσωτερικό του κράτους είναι «απλώς η απατηλή μορφή με την οποία διεξάγονται οι συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες τάξεις»¹⁰⁰. Στο σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος κυριαρχεί η αστική τάξη. Λόγω του ότι η ατομική ιδιοκτησία απαλλάχτηκε από τους περιορισμούς της κοινότητας, το κράτος εξελίχθηκε σε ανεξάρτητη οντότητα, παράλληλα και έξω από την κοινωνία πολιτών, αυτό όμως το κράτος δεν είναι παρά η μορφή οργάνωσης που υιοθετεί αναπόφευκτα η αστική τάξη τόσο για εσωτερικούς όσο και για εξωτερικούς λόγους, για την αμοιβαία διασφάλιση των συμφερόντων και της ιδιοκτησίας της¹⁰¹. Από αυτό όμως δεν πρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το κράτος είναι ταξική συνομοσία. Εξελίσσεται μάλλον για να διευθετήσει τις αντιθέσεις ανάμεσα στα άτομα και την κοινότητα και αφού η κοινότητα κυριαρχείται από την αστική τάξη, το ίδιο συμβαίνει και με τη διαμεσολάβηση αυτή του κράτους. Το κράτος *εμφανίζεται να έχει εξουσία, αυτή όμως η εξουσία αντανακλά σχέσεις στην παραγωγή – στην κοινωνία πολιτών. Από κοινωνικά αναγκαίος θεσμός, αναγκαίος προκειμένου να μεριμνά για ορισμένα κοινωνικά καθήκοντα απαραίτητα για την επιβίωση της κοινωνίας, καταντά θεσμός ταξικός*¹⁰². Ο Ένγκελς, στο διαδεδομένο έργο του *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, συνοψίζοντας τα πορίσματα από την ιστορική του ανάλυση υπογραμμίζει ότι το κράτος δεν είναι μία δύναμη που επιβλήθηκε στην κοινωνία «απ' έξω». Το κράτος δεν είναι επίσης «η πραγματοποίηση της ηθικής ιδέας, η εικόνα και η πραγματοποίηση του ορθού λόγου, όπως ισχυρίζεται ο Χέγκελ, μα προϊόν της κοινωνίας σε μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης»¹⁰³. Μίας κοινωνίας μάλιστα που περικλείει πλέον ασυμφιλίωτες αντιθέσεις εντός της, τάξεις με αντιμαχόμενα οικονομικά συμφέροντα. Προκειμένου να αποφευχθεί η φθορά από αυτές τις αντιθέσεις, έγινε αναγκαία «μια δύναμη που φαινομενικά στέκεται πάνω από την κοινωνία, για να μετριάξει τη σύγκρουση, για να την κρατάει μέσα στα όρια της «τάξης». Και η δύναμη αυτή που βγήκε από την κοινωνία, αλλά που τοποθετήθηκε πάνω απ' αυτήν, που όλο και περισσότερο

⁹⁹ Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Καρλ Μαρξ: Για το Κράτος, ό.π. σελ. 37-38

¹⁰⁰ Μ. Carnoy, ό.π. σελ. 71

¹⁰¹ Ο.π.

¹⁰² Ο.π. σελ. 72

¹⁰³ Φρ. Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, ό.π. σελ. 210

αποξενωνόταν απ' αυτήν, είναι το κράτος»¹⁰⁴. Εδώ διατυπώνεται με σαφήνεια λοιπόν η **βασική ιδέα** του μαρξισμού για το ζήτημα του ιστορικού ρόλου και της σημασίας του κράτους. Το κράτος είναι προϊόν των ανειρήνευτων ταξικών αντιθέσεων, δεν υπήρχε πάντα στην ανθρώπινη κοινωνία. Δεν υπήρχε στο πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα, όπου δεν υπήρχαν και τάξεις. Ιστορικά γεννήθηκε ως αποτέλεσμα του ταξικού διαχωρισμού της κοινωνίας. Ο Ένγκελς συνοψίζει: «*Το κράτος δεν υπάρχει από καταβολής κόσμου. Υπήρξαν κοινωνίες που τα έβγαζαν πέρα χωρίς αυτό, που δεν είχαν ιδέα από κράτος και κρατική εξουσία. Σε μια ορισμένη βαθμίδα της οικονομικής εξέλιξης, που αναγκαστικά ήταν συνδεδεμένη με τη διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις, το κράτος έγινε απαραίτητο εξαιτίας αυτής της διάσπασης*»¹⁰⁵. Με άλλα λόγια, το κράτος εμφανίζεται εκεί όπου οι ταξικές αντιθέσεις δεν μπορούν αντικειμενικά να συμφιλιωθούν. Και αντίστροφα: η ύπαρξη του κράτους αποδεικνύει ότι οι ταξικές αντιθέσεις είναι στην ουσία ανειρήνευτες¹⁰⁶. Επειδή ταυτόχρονα γεννήθηκε μέσα στη σύγκρουση αυτών των τάξεων, είναι, κατά κανόνα, κράτος της πιο ισχυρής, οικονομικά κυρίαρχης τάξης, η οποία με τη βοήθεια του κράτους, γίνεται και πολιτικά κυρίαρχη τάξη, παίρνοντας και τα κατάλληλα μέσα για την διατήρηση της κυριαρχίας. Έτσι, το κράτος της αρχαιότητας ήταν πριν απ' όλα κράτος των δουλοκτητών για την καταπίεση των δούλων, όπως το φεουδαρχικό κράτος ήταν όργανο των ευγενών για την καταπίεση των δουλοπάροικων και των κολλήγων και το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος είναι όργανο εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας από το κεφάλαιο.

Υπάρχει και μια *τρίτη* θεμελιώδης αρχή της θεωρίας του Μαρξ για το κράτος. Το κράτος στην αστική κοινωνία είναι το όπλο καταστολής που διαθέτει η αστική τάξη¹⁰⁷. Είναι μια ακόμα λειτουργία του κράτους, προκειμένου να ελέγξει και να συγκρατήσει τις ταξικές αντιθέσεις, η οποία αποδεικνύει την ταξικότητά του. Με βάση τα παραπάνω διεξάγεται από τότε ο διάλογος και η αντιπαράθεση για τη φύση και λειτουργία του κράτους, για το ρόλο του προλεταριάτου, για την ταξική πάλη και διαμορφώνονται οι διαφορετικές γραμμές στο εργατικό κίνημα και στις θεωρητικές επάλλξεις του μαρξισμού.

Η συγκεντρωτική κρατική εξουσία

Το αστικό κράτος ως όργανο ταξικής κυριαρχίας λοιπόν, συμπυκνώνεται σε μια συγκεντρωτική κρατική εξουσία, με μηχανισμούς που αποτελούνται από προσωπικό υποταγμένο στις λειτουργίες του. Η συγκεντρωτική κρατική εξουσία που χαρακτηρίζει την αστική κοινωνία εμφανίστηκε στην εποχή της παρακμής της απολυταρχίας. Δύο είναι οι πιο χαρακτηριστικοί για αυτήν την κρατική μηχανή θεσμοί: η *υπαλληλία* και ο *μόνιμος στρατός*. Το ζήτημα αυτό έχει επομένως δύο όψεις: Η πρώτη αφορά την πρωταρχική λειτουργία της κοινότητας, τη **διοίκηση** – εφαρμογή των νόμων – που είναι σύμφυτη με κάθε κοινωνία, και η δεύτερη αφορά την **καταστολή**, ως σύμφυτη ενέργεια με την εμφάνιση του κράτους.

A) Το αστικό πολιτικό σύστημα

Όπως προαναφέρθηκε, το κράτος εμφανίζεται ως μέρος του καταμερισμού εργασίας, μέρος, δηλαδή, των αναφερόμενων διαφορών ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και της απουσίας κοινωνικής συναίνεσης. Για να επιτύχει την επιφανειακή συναίνεση η οποία θα εξασφαλίσει την

¹⁰⁴ Ο.π.

¹⁰⁵ Ο.π. σελ. 214

¹⁰⁶ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 7

¹⁰⁷ Μ. Carnoy, ό.π. σελ. 73

εδραϊώση της κυριαρχίας μιας τάξης, χρειάζεται κάποια πολιτειακή μορφή και ανάλογους θεσμούς διοίκησης. Στη σύγχρονη εποχή, έχει κυριαρχήσει το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Για τους μαρξιστές όμως, κάθε αναφορά σε **ελευθερία** και **δημοκρατία** πρέπει πάντα να συνοδεύεται από το ερώτημα: «για ποια τάξη;». Δεν μπορούν αυτές οι έννοιες να ξεκοπούν από τις κυρίαρχες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και το αντίστοιχο εποικοδόμημα που αυτές αντανακλούν. Όσον αφορά την *ελευθερία*, ο Μαρξ αρνείται τη δυνατότητα μιας «ελεύθερης βούλησης», που βρίσκεται έξω από κάθε κοινωνικό προσδιορισμό. Αρνείται όμως και την αντίληψη ενός τέτοιου ντετερμινισμού, που εξουθενώνει και «εργαλειοποιεί» το άτομο¹⁰⁸. Η ιστορική αναγκαιότητα ασφαλώς κινείται μέσα από αντικειμενικά διαμορφωμένους νόμους, χωρίς όμως να λειτουργεί έξω από τους ανθρώπους κατά τρόπο μηχανιστικό. Η αναγκαιότητα αυτή, υπάρχει και λειτουργεί μέσα από δρώντα άτομα, που πράττουν. Αναγνωρίζεται επίσης η εξαιρετική περίπτωση ελευθερίας, όπου το άτομο μπορεί να επιλέγει αντίθετα από τα ταξικά προσδιορισμένα συμφέροντά του (το φαινόμενο της κοινωνικής αποστασίας)¹⁰⁹. Εντούτοις, ο γενικός κανόνας είναι ότι οι ανθρώπινες αποφάσεις επηρεάζονται από το γενικό κλίμα και ξεκινάνε από κάποιες κοινωνικές παραμέτρους. Η πολιτική ελευθερία βασίζεται στην κοινωνική λειτουργία, η οποία διαμορφώνεται στον άξονα οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας, στις ταξικές κοινωνίες. Όσον αφορά τη *δημοκρατία*, η αντιμετώπιση του αστικού κοινοβουλευτισμού ήταν και είναι ένα από τα ζητήματα προστριβής των μαρξιστών-λενινιστών με τις αστικές πολιτικές δυνάμεις και όχι μόνο. Την εποχή της Οκτωβριανής Επανάστασης ο Γερμανός σοσιαλδημοκράτης Καρλ Κάουτски, προασπίζοντας την διατήρηση του αστικού κοινοβουλευτισμού, θεωρούσε ότι οι Μπολσεβίκοι «κατάργησαν τη δημοκρατία που κατάκτησε ο ρώσικος λαός το Φλεβάρη του 1917». Θεωρούσε λάθος τη μετατροπή των σοβιέτ από «μαχητική οργάνωση» σε «όργανα εξουσίας». Την ίδια άποψη υποστήριζαν και οι Ρώσοι Μενσεβίκοι, οι οποίοι απέδιδαν χαρακτήρα πραξικοπήματος στην Οκτωβριανή Επανάσταση, προβλέποντας τη γρήγορη κατάρρευση της σοβιετικής εξουσίας¹¹⁰. Καθίσταται σαφές ότι η ηγεσία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, όσο και οι Μενσεβίκοι, δεν αντιλαμβάνονταν την ταξική έννοια της δημοκρατίας, και το νέο ανώτερο επίπεδο δημοκρατίας που θα εξασφάλιζε μια σοσιαλιστική επανάσταση. Θεωρούσαν επιστέγασμα της επανάστασης την εξασφάλιση ενός αστικού δημοκρατικού πολιτεύματος, στα συντρίμια της μοναρχίας.

Η επικρατούσα αντίληψη για την ελευθερία και τη δημοκρατία λοιπόν είναι η *αστική*. Η αντίληψη αυτή έχει τις αναφορές της στην πάλη κατά τη διάρκεια των αστικών επαναστάσεων ενάντια στη φεουδαρχική απολυταρχία. Η πάλη εκείνη εξέφραζε τη διεκδίκηση εκείνων των πολιτικών και νομικών όρων που θα διασφάλιζαν την ανάπτυξη και κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Ο καπιταλισμός ήταν το νέο σύστημα το οποίο έσπασε τα φυσικά δεσμά του άμεσου παραγωγού, γκρέμισε τις θεσμοθετημένες δεσμεύσεις του δουλοπάροικου, γιατί τον ήθελε ελεύθερα μετακινούμενο για την οικονομική εκμετάλλευσή του. Αυτή η ελευθερία, αν και βεβαίως πολύ ανώτερη από την αντίστοιχη της φεουδαρχικής περιόδου, είναι φαινομενική. Ο άμεσος παραγωγός, αποξενωμένος από τα μέσα παραγωγής, είναι ιδιοκτήτης μόνο της ικανότητας του για εργασία και είναι αναγκασμένος να πουλάει αυτήν την ικανότητα στον καπιταλιστή –ιδιοκτήτη μέσων παραγωγής για να ζήσει. Ο άμεσος παραγωγός είναι αποξενωμένος επίσης από το προϊόν της εργασίας του. Η πρόσβαση σε αυτό γίνεται μέσω της αγοράς και περιορίζεται ανάλογα με το μέγεθος της τιμής της εργατικής δύναμης που σε κάθε περίπτωση αντιστοιχεί μόνο σε ένα μέρος της αξίας που παράγει με την

¹⁰⁸ Β. Φύλιας, *Κοινωνικά συστήματα στον 20ό αιώνα*, ό.π. σελ. 56

¹⁰⁹ Ο.π. σελ. 57-58

¹¹⁰ Κύριλλος Παπασταύρου, *Αστική και οπορτουνιστική πολεμική στη σοσιαλιστική οικοδόμηση στον 20ό αιώνα*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ. 1/2010, σελ. 15

εργασία του. Όσον αφορά τις «ελεύθερες επιλογές» του ατόμου, αν και έχουν κατακτηθεί με την πάλη των εργαζομένων αρκετές επιλογές που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής του ανθρώπου, σε γενική ανάλυση καθορίζονται εν πολλοίς από την τάξη και το κοινωνικό στρώμα από το οποίο προέρχεται ή ανήκει. Η σχετική αυτή έννοια της ελευθερίας αντικατοπτρίζεται στη δυνατότητα επιλογής επαγγέλματος, που συχνά είναι σε αναντιστοιχία με την κλίση και τις σπουδές, ή στην δυσκολία κάλυψης των αναγκών για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, κατοικία, κοινωνική ασφάλιση ενός εργαζομένου.

Η πολιτική ελευθερία στον καπιταλισμό, σε τελική ανάλυση, καθορίζεται από ένα πλαίσιο που δεν αμφισβητεί αλλά διευκολύνει την ανάπτυξη και διαίωνηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, που θεωρεί δεδομένη και αναλλοίωτη την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Η εξουσία, ως εξουσία μιας τάξης πάνω στην εργατική τάξη και σε άλλα ενδιάμεσα στρώματα, είναι δικτατορία, ανεξάρτητα από την πολιτική της μορφή. Η αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία αποτελεί ανεπτυγμένη μορφή της αστικής εξουσίας, στην οποία ο δικτατορικός της χαρακτήρας συγκαλύπτεται. Όχι τυχαία ο Λένιν, επαναλαμβάνοντας τα λόγια του Ένγκελς, επεσήμανε στο «Κράτος και Επανάσταση» ότι: «Στην ρεπουμπλικανική δημοκρατία ο πλούτος ασκεί έμμεσα την εξουσία του μα γι' αυτό την ασκεί πιο σίγουρα με την άμεση εξαγορά των δημόσιων υπαλλήλων με την μορφή της συμμαχίας κυβέρνησης χρηματιστηρίου... Η παντοδυναμία του πλούτου είναι πιο σίγουρη στην ρεπουμπλικανική δημοκρατία γιατί δεν εξαρτιέται από μερικά ελαττώματα του πολιτικού μηχανισμού, από ένα κακό πολιτικό περίβλημα του καπιταλισμού»¹¹¹. Η τελευταία φράση σε αυτό το απόσπασμα είναι άκρως διαφωτιστική του πως αντιμετωπίζει ο μαρξισμός τη λειτουργία του πολιτεύματος, κατατάσσοντας ανάλογα την ευθύνη και το ρόλο ατόμων και θεσμών: «Η ρεπουμπλικανική δημοκρατία είναι το καλύτερο δυνατό πολιτικό περίβλημα για τον καπιταλισμό και γι αυτό το κεφάλαιο, κατακτώντας αυτό το καλύτερο περίβλημα, θεμελιώνει την εξουσία του με τόση ασφάλεια, με τόση σιγουριά, που καμιά αλλαγή ούτε προσώπων, ούτε θεσμών, ούτε κομμάτων μέσα στο αστικό δημοκρατικό πολίτευμα δεν κλονίζει αυτήν την εξουσία»¹¹². Ο πολυκομματισμός δε, στα πλαίσια του αστικού συστήματος, εκφράζει επιμέρους διαφορές και αντιθέσεις ανάμεσα στα τμήματα της αστικής τάξης γύρω από ζητήματα διαχείρισης του καπιταλισμού, αλλά και την ανάγκη να εναλλάσσονται στη διακυβέρνηση. Έτσι συσκοτίζεται ο ταξικός χαρακτήρας τους και η στρατηγική σύμπλευσής τους.

Το δικαίωμα ψήφου, έχει τις ρίζες του πολύ παλαιότερα, απετέλεσε μάλιστα μία κύρια διεκδίκηση των ανερχόμενων αστικών προοδευτικών δυνάμεων, έναντι των παλαιών αριστοκρατικών συντηρητικών. Το γενικό εκλογικό δικαίωμα σε συνθήκες κυριαρχίας των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων – που δεν παραχωρήθηκε από την αστική τάξη, αλλά κατακτήθηκε με τους αγώνες της εργατικής τάξης – δεν μπορεί να καθορίσει τίποτα περισσότερο από το «ποιο μέλος της άρχουσας τάξης θα εκπροσωπεί το λαό στη Βουλή»¹¹³, με την εξαίρεση των πραγματικών εργατικών και λαϊκών εκπροσώπων. Για τους Μαρξ – Ένγκελς, το γενικό εκλογικό δικαίωμα αποτελεί όργανο κυριαρχίας της αστικής τάξης, αλλά παράλληλα δείκτη ωριμότητας της εργατικής τάξης. Δεν μπορεί να δώσει περισσότερο στα σύγχρονα κράτη. Εδώ βρίσκεται ακόμα ένα σημείο αντιπαράθεσης του μαρξισμού-λενινισμού με την αστική πολιτική σκέψη και τη σοσιαλδημοκρατία, η οποία προβάλλει την άποψη πως μέσω του γενικού εκλογικού δικαιώματος μπορεί να εκφραστεί πραγματικά η λαϊκή πλειοψηφία στο σύγχρονο κράτος. Για το ίδιο ζήτημα κάνει λόγο ο Λένιν, και είναι εξαιρετικά χρήσιμος ο παραλληλισμός

¹¹¹ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 13-14

¹¹² Ό.π. σελ. 14

¹¹³ Καρλ Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2000, σελ. 72

με την εποχή εκείνη: «Οι μικροαστοί δημοκράτες σαν τους δικούς μας τους Εσσέρους και τους Μενσεβίκους, καθώς και οι ομογάλακτοι αδελφοί τους, όλοι οι σοσιαλσοβινιστές και οι οπορτουνιστές της Δυτικής Ευρώπης, περιμένουν ακριβώς “περισσότερα” από το γενικό εκλογικό δικαίωμα. Συμμερίζονται οι ίδιοι και υποβάλλουν και στο λαό την απατηλή σκέψη πως τάχα το γενικό εκλογικό δικαίωμα “στο σημερινό κράτος” είναι σε θέση να εκφράσει πραγματικά τη θέληση της πλειοψηφίας των εργαζομένων και να κατοχυρώσει την εφαρμογή της»¹¹⁴. Σε περιπτώσεις όπου κοινοβουλευτικά υπάρχει η δυνατότητα πολιτικής αλλαγής και μετάβασης στη λαϊκή εξουσία, το αστικό σύστημα έχει αρκετά «εναλλακτικά σχέδια» για την αποτροπή αυτής της προοπτικής, όπως η νοθεία του γενικού εκλογικού δικαιώματος, η ιδεολογική-πολιτική χειραγώγηση, η χρήση ανοικτής ή συγκαλυμμένης απειλής, βίας, εξαγοράς – ακόμα και η επέμβαση με διεθνή βοήθεια σε τετελεσμένα γεγονότα (πχ. ενάντια στη διακυβέρνηση Αλιέντε στη Χιλή το 1973). Την εποχή της εδραίωσης της αστικής εξουσίας στην Ευρώπη, η μόνη αληθινή πρόκληση που αντιμετώπιζε το σύστημα είχε εξωκοινοβουλευτική προέλευση και για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα η εξέγερση από τα κάτω δεν αποτελούσε σοβαρή απειλή στις συνταγματικές χώρες, αφού η εργατική τάξη δεν είχε οργανωθεί σε πολιτική δύναμη ακόμα. Το εκλογικό δικαίωμα επομένως, έπαιζε κατευναστικό ρόλο.

Όπου οι κυβερνήσεις βρέθηκαν αντιμέτωπες όμως με την άνοδο φαινομενικά ασυμφιλίωτων δυνάμεων στην πολιτική, σημειώνει ο Eric Hobsbawm, η πρώτη ενστικτώδης αντίδρασή τους ήταν να καταφύγουν στην άσκηση βίας¹¹⁵. Ο Μπίσμαρκ, δεξιότεχνης στη χειραγώγηση της πολιτικής έκφρασης ενός περιορισμένου εκλογικού σώματος, κήρυξε σφοδρό πόλεμο ενάντια σε δύο διαφορετικές ανερχόμενες δυνάμεις τη δεκαετία του 1870· στην οργανωμένη μάζα των Καθολικών και στους Σοσιαλδημοκράτες (κηρύττοντας μάλιστα εκτός νόμου το κόμμα το 1879). Το γερμανικό κράτος ενάλλαξε την πολιτική διώξεων και την πολιτική ενσωμάτωσης. Τον Οκτώβρη του 1878 ψηφίστηκε ο «Έκτακτος Νόμος», γνωστός και ως αντισοσιαλιστικός, που ίσχυσε έως το 1890. Τότε το Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Εργατικό Κόμμα (SAPD) μετονομάστηκε σε Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (SPD). Στην περίοδο ισχύος του αντισοσιαλιστικού νόμου, το SAPD απαγορευόταν να έχει οργανώσεις και να εκδίδει εφημερίδες. Βέβαια, οι εκτός νόμου Σοσιαλδημοκράτες είχαν το δικαίωμα να κατεβάσουν υποψήφιους στις εκλογές, και αυτό δείχνει τη διαχρονική αναγκαιότητα εκ μέρους του εργατικού κινήματος για διεκδίκηση του εκλογικού δικαιώματος. Στα χρόνια της παρανομίας, το SAPD αύξησε την εκλογική του δύναμη, την οργανωτική του ικανότητα και μεγάλωσε τη διεύθυνσή του στις μάζες. Μετά τη διάλυση της Α' Διεθνούς, οι Μαρξ – Ένγκελς συνδέθηκαν στενά με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, όπου συντελούνταν σημαντικές εξελίξεις. Ειδικά την περίοδο της παρανομίας, ο Ένγκελς συνέδραμε αποφασιστικά με αρθρογραφία του στην παράνομη εφημερίδα του SAPD «Σοσιαλδημοκράτης». Σε αυτήν επισήμαινε τους κινδύνους ενσωμάτωσης που προέκυπταν από την κοινοβουλευτική δραστηριότητα της προηγούμενης περιόδου, καθώς και τις αυταπάτες περί επικείμενης κατάκτησης της εξουσίας μέσω του γενικού εκλογικού δικαιώματος. Αν και εκτιμούσε ως «σημαντική δύναμη» την κοινοβουλευτική ομάδα, έγραφε στους Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες πως δε θα έπρεπε να της παραχωρηθεί κάποια θέση, μέσω της οποίας θα κυριαρχούσε στην καθοδήγηση του κόμματος, προειδοποιώντας για τον κίνδυνο του οπορτουνισμού πριν ακόμα την άρση του αντισοσιαλιστικού νόμου¹¹⁶. Στη

¹¹⁴ Β.Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 14

¹¹⁵ Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2000, σελ. 160

¹¹⁶ Ούρλιχ Χούαρ – Γκούντρουν Φέχνερ, *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την Πολιτική*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1988, σελ. 205

διαπάλη του με την ηγεσία του κόμματος, ο Ένγκελς τόνιζε την μη δυνατότητα ειρηνικής πραγματοποίησης του σοσιαλισμού στη Γερμανία, διότι:

- 1) η κυβέρνηση ήταν παντοδύναμη.
- 2) το κοινοβούλιο και οι άλλοι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί δεν αποφάσιζαν στην ουσία.
- 3) δεν υπήρχε δημοκρατία και ελευθερία, σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτρέπει το «κοινοβουλευτικό πέρασμα» στο σοσιαλισμό¹¹⁷.

Τόνιζε επίσης τον κίνδυνο εγκατάλειψης του στρατηγικού στόχου – του σοσιαλισμού – για την ικανοποίηση πρόσκαιρων στόχων: *«Αυτό το κυνηγητό των πρόσκαιρων επιτυχιών και ο αγώνας γι' αυτές, χωρίς να υπολογίζονται οι συνέπειες που θα προκύψουν, αυτή η θυσία του μέλλοντος του κινήματος για χάρη του παρόντος – όλα αυτά μπορεί να προέρχονται και από “τίμια” κίνητρα. Είναι όμως ομορτοουνισμός και παραμένει ομορτοουνισμός, και ο τίμιος ομορτοουνισμός είναι ίσως ο πιο επικίνδυνος από όλους...»*¹¹⁸.

Οι μαρξιστές όμως δεν είναι αντίθετοι στην παρουσία στο κοινοβούλιο γενικά. Σε τι συνίσταται η παρουσία του εργατικού-επαναστατικού κινήματος στο αστικό κοινοβούλιο; Κυρίως στην πληροφόρηση για τα κυβερνητικά σχέδια, στην καταγγελία στο λαό των αυταρχικών-αντεργατικών νόμων και πολεμικών σχεδίων, μέσω των νόμιμα εκλεγμένων αντιπροσώπων. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μαρξ: *«Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να πιστέψουμε ότι έχει μικρή σημασία να έχουμε εργάτες στα κοινοβούλια [...] όταν μπορούν να μιλούν από το βήμα του κοινοβουλίου, όπως ο Μπέμπελ και ο Λίμπκνεχτ, τότε όλος ο κόσμος τους ακούει. [...] Όταν κατά τη διάρκεια του πολέμου που διεξήγητο στη Γαλλία, ο Μπέμπελ και ο Λίμπκνεχτ άρχισαν να παλεύουν ενάντια στον πόλεμο, για να αποδιώξουν την ευθύνη για όλα αυτά που συνέβαιναν από την εργατική τάξη, συνταράχθηκε όλη η Γερμανία. Μάλιστα, ακόμα και στο Μόναχο, σ' αυτήν την πόλη όπου μόνο για την τιμή της μπύρας μπορούν να γίνουν επαναστάσεις, έγιναν μεγάλες διαδηλώσεις, με αίτημα να σταματήσει ο πόλεμος [...] Οι εφημερίδες μας δε φτάνουν στις μάζες. Το βήμα του κοινοβουλίου είναι το καλύτερο όπλο για να αποκτήσει κανείς δημοσιότητα. Οι κυβερνήσεις διάκεινται εχθρικά προς εμάς. Πρέπει να τους απαντήσουμε με όλα τα μέσα που διαθέτουμε. Το να φέρουμε εργάτες στα κοινοβούλια είναι ταυτόσημο με νίκη πάνω στις κυβερνήσεις»*¹¹⁹. Ενώ και ο Ένγκελς, στην εισαγωγή του έργου του Μαρξ *Ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*, αναγνωρίζει ότι παρ' όλο που το γενικό εκλογικό δικαίωμα είναι όργανο αστικής κυριαρχίας, παρ' όλο που ο Μπίσμαρκ το εισήγαγε στη Γερμανία «σαν το μοναδικό μέσο να κάνει τις λαϊκές μάζες να ενδιαφερθούν για τα σχέδιά του»¹²⁰, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο χειραφέτησης. Έχοντας υπόψη του τη μακρόχρονη πείρα της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, αναγνωρίζει ότι το εκλογικό δικαίωμα έδωσε την ευκαιρία στους σοσιαλδημοκράτες να αυξήσουν τις δυνάμεις τους, να έρθουν σε επαφή με τις μάζες και προβάλλουν τις θέσεις τους. Το προλεταριάτο είχε πια αντιπροσώπους μέσα στους κρατικούς θεσμούς, θέτοντας τα θεμέλια της αμφισβήτησής τους και γνωστοποιώντας τη δύναμη της φωνής του¹²¹. Σε αυτή την ιστορικά ιδιαίτερη στιγμή της Γερμανίας, το αστικό καθεστώς ανησυχούσε πιο πολύ για τη νόμιμη πάλη, παρά την παράνομη. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει

¹¹⁷ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 69

¹¹⁸ Ό.π. σελ. 70

¹¹⁹ Κ. Μαρξ, *Λόγος του Μαρξ σχετικά με την πολιτική δράση της εργατικής τάξης 20/09/1871*, Για το Κράτος, ό.π. σελ. 66

¹²⁰ Καρλ Μαρξ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία 1848–1850*, Εκδόσεις Κλασσικά Βιβλία, Αθήνα, 1956, Εισαγωγή Φ. Ένγκελς, σελ. 26

¹²¹ Ό.π. σελ. 27-28

ο Ένγκελς: «*Η ειρωνεία της παγκόσμιας ιστορίας τα έφερε όλα άνω κάτω. Εμείς, οι “επαναστάτες”, οι “αναρχικοί” προκόβουμε πολύ περισσότερο με τις νόμιμες μεθόδους παρά με τις παράνομες και την επανάσταση*»¹²².

Η επιτυχημένη νόμιμη δράση των επαναστατικών δυνάμεων βέβαια, προκαλεί αργά ή γρήγορα την αντίδραση του αστικού καθεστώτος, την ψήφιση αντεπαναστατικών νόμων και πολλές φορές, την παρανομία. Η επιστροφή σε ένα ανοιχτό απολυταρχικό καθεστώς ωστόσο, έμοιαζε αδύνατη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αργά ή γρήγορα, οι κυβερνήσεις ήταν αναγκασμένες να μάθουν να ζουν με τα νέα μαζικά κινήματα. Η καπιταλιστική εξουσία είχε πάρει το δρόμο της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ως μορφή του πολιτεύματος. Οι κυβερνητικοί χειρισμοί άρχισαν να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες. Το 1886 η βελγική κυβέρνηση κατέστειλε με στρατιωτική δύναμη το κύμα των απεργιών και ταραχών των Βέλγων εργατών και φυλάκισε τους σοσιαλιστές ηγέτες, είτε συμμετείχαν είτε όχι στην αναταραχή. Ωστόσο, επτά χρόνια αργότερα εκχώρησε ένα είδος καθολικής ψήφου ύστερα από μια αποτελεσματική γενική απεργία. Παρόμοια πορεία είχαν και οι ιταλικές κυβερνήσεις του 1893 και 1898. Σε γενικές γραμμές, η δεκαετία του 1890, κατά την οποία ο σοσιαλισμός αναδύεται ως μαζικό κίνημα, αποτελεί ορόσημο: τότε αρχίζει μια εποχή νέων πολιτικών στρατηγικών¹²³. Στρατηγικές οι οποίες υιοθετήθηκαν από τις άρχουσες τάξεις, με φόντο την προσπάθεια περιορισμού των επιπτώσεων της μαζικής κοινής γνώμης και των μαζικών εκλογικών σωμάτων στα συμφέροντα των ιδίων και του κράτους, και στη διαμόρφωση της υψηλής πολιτικής. Κύριος στόχος τους ήταν το εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα που αναδύθηκε ξαφνικά στη διεθνή σκηνή ως μαζικό φαινόμενο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Δεδομένης αυτής της ανόδου, εγκαταλείφθηκε για μεγάλο διάστημα η τακτική της «σιδηράς πυγμής» έναντι ενός χειρισμού «με το γάντι», προκειμένου να επιτευχθεί η ένταξη των εργατικών κινήματων στο θεσμοθετημένο παιχνίδι της πολιτικής, έργο ιδιαίτερα δύσκολο αφού ο επιχειρηματικός κόσμος – έχοντας να αντιμετωπίσει απεργίες και συνδικάτα – ήταν σαφώς περισσότερο διστακτικός από τους αστούς πολιτικούς σε αυτού το είδους την προσέγγιση, ακόμα και στην ειρηνική Σκανδιναβία¹²⁴.

Ιδιαίτερα στοιχεία για τη συντήρηση της δημόσιας εξουσίας, στάθηκαν οι φόροι και τα κρατικά χρέη, καθώς και η διατήρηση ενός σώματος δημόσιων υπαλλήλων που ασκούν την κρατική εξουσία και τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος, απολαμβάνοντας ειδικά προνόμια. Αυτό το στρώμα της κοινωνίας, στέκεται σαν όργανο της κοινωνίας, *πάνω* από την κοινωνία. Επειδή είναι φορείς μιας εξουσίας που έχει αποξενωθεί από την κοινωνία, είναι υποχρεωμένοι να επιβάλλουν το σεβασμό στο πρόσωπό τους με έκτακτους νόμους, με τους οποίους αποκτούν μια ιδιαίτερη ασυλία¹²⁵. Οι κλασσικοί θεωρητικοί του μαρξισμού, αναφερόμενοι στους δημόσιους υπάλληλους σε μια εποχή όπου ο δημόσιος τομέας ήταν εξαιρετικά στενός και συνδεδεμένος με την κυβερνητική πρακτική, αναφέρονται κυρίως στα όργανα της τάξης-δικαιοσύνης και τους φοροεισπράκτορες.

Εντέλει, η καπιταλιστική εξουσία νομιμοποιείται και θεσμοθετείται ως κυρίαρχη πολιτική. Ο **νόμος**, ως κρατική βούληση της κυρίαρχης οικονομικά και πολιτικά τάξης, επιβάλλεται καταναγκαστικά σε ολόκληρη την κοινωνία και προβάλλεται ως δήθεν συνισταμένη των συμφερόντων αντίπαλων τάξεων. Όπως γράφουν οι Μαρξ και Ένγκελς στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο απευθυνόμενοι στους αστούς: «*το δίκαιό σας είναι η θέληση της τάξης σας που*

¹²² Ο.π. σελ. 36

¹²³ E. J. Hobsbawm, ό.π. σελ. 161

¹²⁴ E. J. Hobsbawm, ό.π. σελ. 163

¹²⁵ Φρ. Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, ό.π. σελ. 212

αναγορεύτηκε σε νόμο, θέληση που το περιεχόμενό της καθορίζεται από τις υλικές συνθήκες ύπαρξης της τάξης σας»¹²⁶. Δηλαδή, δεν υπάρχει νομιμότητα γενικά, αλλά νομιμότητα εκπορευόμενη από την κυρίαρχη τάξη και ασκούμενη υπέρ αυτής: ταξική νομιμότητα που εκφράζει και στηρίζει τις κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής, γεγονός που γίνεται έκδηλο σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Ο αστικός τρόπος σκέψης θα αντέτασσε: το Σύνταγμα διακηρύσσει τη «λαϊκή κυριαρχία», ότι όλη η «εξουσία πηγάζει από το λαό». Και όντως, υπάρχουν διατάξεις που προστατεύουν πολλά λαϊκά δικαιώματα, οι οποίες ήρθαν μετά από σκληρούς αγώνες, απέναντι σε καθαρά αυταρχικά καθεστώτα. Δεν πρέπει να λησμονείται όμως ότι το αστικό σύνταγμα ως προϊόν των αστικών επαναστάσεων, «ο νόμος των νόμων» κατά το Μαρξ, καθορίζει τις αρχές του νομικού και πολιτικού συστήματος κάθε αστικού κράτους, προσδιορίζει τη μορφή του πολιτεύματος, τον τρόπο και τα όργανα άσκησης της καπιταλιστικής εξουσίας. Η εξουσία πηγάζει από το λαό. Εντούτοις, η έννοια λαός έχει διαφορετικό ιστορικό περιεχόμενο από εκείνο της εποχής των αστικών επαναστάσεων, εποχή δημιουργίας του συντάγματος. Στην εποχή των αστικών επαναστάσεων, οι φεουδαρχικές εξουσίες, οι δουλοπαροικικές σχέσεις στα στενά όρια των φυσικών οικονομιών ανατράπηκαν από την επαναστατική ορμή της ανερχόμενης αστικής τάξης, με την οποία συμπορεύτηκαν η εργατική τάξη και οι αγρότες. Αυτές τις δυνάμεις εξέφρασε η έννοια «λαός», η οποία τροποποιήθηκε με την κατάκτηση της εξουσίας από την αστική τάξη, με την ωρίμανση τόσο της αστικής όσο και της εργατικής τάξης ως δύο αντίπαλων τάξεων, με την αντιδραστικοποίηση της αστικής τάξης. Γι αυτό το λόγο οι πιο ριζοσπαστικές απόψεις τελικά δεν περιλήφθηκαν σε αστικά Συντάγματα, όπως η εξής θέση στο σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου: «Όταν η Διοίκησης βιάζη, αθετή, καταφρονή τα δίκαια του λαού και δεν εισακούη τα παράπονά του, το να κάμη τότε ο λαός, ή κάθε μέρος του λαού επανάστασιν, να αρπάξη τα άρματα και να τιμωρήση τους τυράννους του, είναι (το) πλέον ιερόν από όλα τα δικάιά του και το πλέον απαραίτητον από όλα τα χρέη του»¹²⁷. Τουναντίον, η αστική εξουσία η οποία ήρθε επαναστατικά στην εξουσία, εξαρχής φρόντισε να αποτρέψει την πιθανότητα επανάστασης έξω από τα αστικά πλαίσια. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στο Παρίσι της Γαλλικής Επανάστασης, ένα από τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν ήταν η απαγόρευση των απεργιών και της λειτουργίας των εργατικών σωματείων¹²⁸.

Μετά την εδραίωση και ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων, ο «λαός» των αστικών επαναστάσεων έχει διασπαστεί. Η εργατική τάξη αναδείχθηκε ως νέα κοινωνική δύναμη στο προσκήνιο της κοινωνικής εξέλιξης, ως φορέας των ανώτερων κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής, με αντίθετα συμφέροντα από αυτά των κεφαλαιοκρατών. Οι περί «λαϊκής κυριαρχίας» διακηρύξεις αποκρύπτουν το πραγματικό περιεχόμενο των αστικών συνταγμάτων. Οι διακηρύξεις αυτές, καθώς και η άλλη θεμελιακή έννοια των αστικών συνταγμάτων, η έννοια της «ισότητας», τίθενται υπό σοβαρή αμφισβήτηση στις σύγχρονες συνθήκες. Με την ένταξη στο συνταγματικό αστικό εποικοδόμημα μιας σειράς διεκδικήσεων της εργατικής τάξης (καθολικό δικαίωμα ψήφου, δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνδικαλιζέσθαι), επιδιώχθηκε η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης και η εξασφάλιση μεγαλύτερης σταθερότητας για την αστική εξουσία. Πολλά κατοχυρωμένα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, ή το απαραβίαστο των επικοινωνιών, περιορίζονται - ειδικά σε περιόδους κρίσης - από το ίδιο το

¹²⁶ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 45-46

¹²⁷ Λίνα Κροκίδη – Κύριλλος Παπασταύρου, *Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος – η όξυνση της ταξικής πάλης*, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ. 4/2010, σελ. 40 και "Τα Επαναστατικά", Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης – "Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα", Αθήνα, 1994, σελ. 30 στα «Δίκαια του Ανθρώπου», άρθρο 35

¹²⁸ Κύριλλος Παπασταύρου, *Αστική και ομορτουριστική πολεμική στη σοσιαλιστική οικοδόμηση στον 20ό αιώνα*, ό.π. σελ. 17

αστικό κράτος και μέσω συνταγματικών τροποποιήσεων, θέτοντας ως κριτήριο τη «δημόσια ασφάλεια» και την «κοινωνική συνοχή», δηλαδή την αδιατάραχτη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη θέση των υποστηρικτών της «αταξικότητας» του κράτους και του Συντάγματος, οι οποίοι διατείνονται ότι τα κοινωνικά και δημοκρατικά δικαιώματα έχουν περιληφθεί στο Σύνταγμα για να εξασφαλίσουν τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα. Τα κοινωνικά, πολιτικά και δημοκρατικά δικαιώματα που τυπικά κατοχυρώνονται στα αστικά συντάγματα δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν υπέρ της εργατικής τάξης στην καπιταλιστική κοινωνία, ακόμα και αν αυτή είναι περιβεβλημένη με την πιο αναπτυγμένη μορφή αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Αυτό δε σημαίνει φυσικά, ότι η μαρξιστική ανάλυση δεν αναγνωρίζει την αναγκαιότητα κατοχύρωσης και διεύρυνσης αυτών των δικαιωμάτων. Τουναντίον, είναι απαραίτητη η πάλη για κατοχύρωση δικαιωμάτων που βελτιώνουν το επίπεδο ζωής της εργατικής τάξης. Ακόμα περισσότερο αναγκαία είναι αν τη δούμε σαν αφετηρία πολιτικής αλλαγής. Δηλαδή, στο βαθμό που η οικονομική πάλη μετατραπεί σε πολιτικό κίνημα και συνδυαστεί με την αλλαγή στο επίπεδο της εξουσίας, θα έχει διαμορφωθεί μια καλύτερη βάση για την κατοχύρωση αυτών των δικαιωμάτων. Υπογραμμίζεται όμως, ότι η εφαρμογή αυτών των δικαιωμάτων έγκειται στην ταξική πάλη, στο συσχετισμό δυνάμεων και στη δυνατότητα παραχώρησης από μέρους του καπιταλιστικού συστήματος.

B) Καταστολή

Η καταστολή είναι μέρος του κράτους. Ιστορικά, ο διαχωρισμός της εξουσίας από την κοινότητα δίνει δυνατότητα σε μια ομάδα της κοινωνίας να χρησιμοποιήσει κρατική εξουσία εναντίον άλλων ομάδων. Κύριο χαρακτηριστικό του κράτους στη μαρξιστική ανάλυση είναι η έννοια ακριβώς του κράτους ως *κατασταλτικού μηχανισμού της αστικής τάξης*. Ο Λένιν, εξετάζοντας τη δική του συνεισφορά σ' αυτή την ανάλυση, θεωρούσε ότι αυτή ήταν η πρωταρχική λειτουργία του αστικού κράτους: η νομιμοποίηση της εξουσίας, της καταστολής, προκειμένου να επιβληθεί η αναπαραγωγή της ταξικής δομής και των ταξικών σχέσεων.

Στο χαρακτηριστικό αυτό γνώρισμα του αστικού κράτους, έγκειται η ίδρυση μιας δημόσιας εξουσίας, που δεν συμπίπτει πια άμεσα με τον αυτοοργανωμένο σε ένοπλη δύναμη πληθυσμό, όπως σημειώνει ο Ένγκελς¹²⁹. Αυτή η ιδιαίτερη δημόσια εξουσία είναι απαραίτητη, γιατί αφότου χωρίστηκε η κοινωνία σε τάξεις έγινε αδύνατη η αυτενεργός ένοπλη οργάνωση του πληθυσμού. Ο μόνιμος στρατός και η αστυνομία είναι τα κύρια όργανα δύναμης της κρατικής εξουσίας. Θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά; Σύμφωνα με το Λένιν, αν δεν υπήρχε η διάσπαση σε τάξεις, η «αυτενεργός ένοπλη οργάνωση του πληθυσμού» θα διέφερε ως προς την πολυπλοκότητά της, το ύψος της τεχνικής της και άλλα γνωρίσματα που συναντά κανείς στις προηγούμενες κοινωνίες. Η οργάνωση αυτή όμως, στην αστική κοινωνία είναι αδύνατο να υπάρξει, γιατί η κοινωνία του πολιτισμού είναι διασπασμένη σε εχθρικές και μάλιστα ανειρήνευτες εχθρικές τάξεις, που ο «αυτενεργός» εξοπλισμός τους θα οδηγούσε στον ένοπλο αγώνα ανάμεσά τους¹³⁰. Σχηματίζεται λοιπόν το κράτος, δημιουργείται μια ιδιαίτερη δύναμη, ιδιαίτεροι σχηματισμοί ένοπλων ανθρώπων, όπως και ιδιαίτεροι σχηματισμοί δημόσιων λειτουργών. Με άλλα λόγια, ο στρατιωτικός όπως και ο υπαλληλικός μηχανισμός, πλαισιώνουν την κρατική μηχανή. Ο χωρισμός λαός και στρατού – σημειώνει ο Π. Κονδύλης – θεσμοποιείται για πρώτη φορά στην ταξική κοινωνία, οπότε η εκάστοτε σύνθεση και οργάνωση του στρατού εξαρτάται από τη φυσιογνωμία της κυρίαρχης τάξης και την εκάστοτε έκβαση του ταξικού αγώνα, δηλαδή από τον

¹²⁹ Φρ. Ένγκελς, ό.π. σελ. 211

¹³⁰ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 10

εκάστοτε σχηματισμό δυνάμεων μεταξύ των τάξεων¹³¹. Μέσα από τις αστικές επαναστάσεις μάλιστα, που τόσες πολλές γνώρισε η Ευρώπη από τον καιρό της φεουδαρχίας, προχωρεί η εξέλιξη, η τελειοποίηση, το δυνάμωμα αυτού του υπαλληλοκρατικού και στρατιωτικού μηχανισμού¹³². Προκύπτει το ερώτημα: γίνεται να καταργηθεί αυτός ο θεσμός, ή να αλλάξει χαρακτηριστικά; Η προοπτική της πολιτικής αλλαγής, το νέο κράτος της εργατικής τάξης σίγουρα έχει διαφορετικό περιεχόμενο γι αυτούς τους ιδιαίτερους σχηματισμούς. Κάθε επανάσταση άλλωστε, καταστρέφοντας τον κρατικό μηχανισμό, δείχνοντας την ανοιχτή ταξική πάλη, δείχνει ολοφάνερα με τι τρόπο η κυρίαρχη τάξη προσπαθεί να ανανεώσει τους ιδιαίτερους σχηματισμούς ένοπλων ανθρώπων που την εξυπηρετούν, καθώς και με τι τρόπο η καταπιεζόμενη τάξη προσπαθεί να δημιουργήσει μια νέα οργάνωση αυτού του είδους. Το ζήτημα αυτό ανακύπτει σε κλίμακα μαζικής δράσης, από τη σκοπιά της αμοιβαίας σχέσης ανάμεσα στους «ιδιαίτερους σχηματισμούς ένοπλων ανθρώπων» και στην «αυτενεργό ένοπλη οργάνωση του πληθυσμού», σε κάθε μεγάλη επανάσταση.

3.3 Η αντιπαράθεση για την εργαλειακή θεώρηση του κράτους

Ο παραδοσιακός ορισμός περί Κράτους, στο πλαίσιο της αντίληψης της ιστορίας όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως, είναι αυτός του κράτους ως οργάνου μιας τάξης ή της εκτελεστικής επιτροπής της. Συχνά, αντί της λέξης όργανο, χρησιμοποιήθηκε και ο χαρακτηρισμός του «κράτους – εργαλείου» στα χέρια μιας τάξης, στην υπηρεσία της κυριαρχίας της. Ο Λούκατς μιλά για «κράτος – όπλο»¹³³.

Τον εργαλειακό ρόλο του κράτους είχαν σκιαγραφήσει από νωρίς οι Μαρξ, Έγκελς και τον ανάδειξε ιδιαίτερα ο Λένιν. Τρεις απαντήσεις προβάλλει η μαρξιστική θεώρηση στο ερώτημα γιατί το κράτος πρέπει να θεωρείται όργανο της άρχουσας τάξης:

- i) Το προσωπικό του κρατικού συστήματος – τα άτομα που είναι τοποθετημένα στις ανώτερες θέσεις της εκτελεστικής, νομοθετικής, δικαστικής και κατασταλτικής εξουσίας – ανήκουν συνήθως στην ίδια τάξη ή τάξεις που κυριαρχούν στην κοινωνία πολιτών. Ακόμα κι αν τα άτομα αυτά δεν είναι ευθέως (λόγω κοινωνικής προέλευσης) μέλη της άρχουσας αστικής τάξης, στρατολογούνται σε αυτή χάρη στην παιδεία και τις διασυνδέσεις τους, και καταλήγουν να συμπεριφέρονται σαν να ήταν.
- ii) Η καπιταλιστική τάξη κυριαρχεί στο κράτος χάρη στη γενική οικονομική της δύναμη. Λόγω του ότι ελέγχει τα μέσα παραγωγής, η άρχουσα τάξη έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει την κρατική πολιτική έτσι ώστε να μην μπορεί να αναπτυχθεί, οικονομικά ή πολιτικά, καμιά άλλη ομάδα στην καπιταλιστική κοινωνία. Ισχυρά οικονομικά όπλα που διαθέτει η άρχουσα τάξη είναι η «επενδυτική απεργία» και η δυνατότητα μετακίνησης κεφαλαίων ή μέσω παραγωγής εκτός της χώρας. Έτσι, οι κεφαλαιούχοι αναγκάζουν την οικονομία να υποταχθεί στις ανάγκες τους. Η αποστέρηση κεφαλαίων είναι ζωτικό πλήγμα για την καπιταλιστική οικονομία.

¹³¹ Παναγιώτης Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου, Δ' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σελ. 209-210

¹³² Β.Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 30

¹³³ Ν. Κοτζιάς, *Κράτος και Πολιτική*, ό.π. σελ. 81 βλ. και Γκεόργκ Λούκατς, *Η σκέψη του Λένιν – Η επικαιρότητα της επανάστασης*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1990, σελ. 73-86

- iii) Το κράτος είναι όργανο της άρχουσας τάξης επειδή, λόγω της παρεμβολής του στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο. Ο χαρακτήρας του κράτους καθορίζεται από το χαρακτήρα και τις απαιτήσεις του τρόπου παραγωγής. Υπάρχουν «δομικοί περιορισμοί» που δεν μπορεί να τους αγνοήσει ή να τους αποφύγει καμία κυβέρνηση στην καπιταλιστική κοινωνία.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί, ότι η θέση του κράτους οργάνου ή εργαλείου ή όπλου δεν αποτελεί δημιούργημα του Λένιν. Αν και αρκετοί συνδέουν την εργαλειακή θεώρηση του κράτους μόνο με το λενινισμό – και πολύ περισσότερο με το «σταλινισμό» – ή με την Γ' Διεθνή, συνδέοντας παράλληλα αυτή τη θέση με την κριτική στην περίοδο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ, η εργαλειακή θεώρηση του κράτους πρέπει να εντοπιστεί μέσα στην ευρύτερη αντιπαράθεση για το χαρακτήρα του κράτους, η οποία είχε πολλούς συντελεστές. Η θέση για το κράτος – εργαλείο προϋπήρχε τόσο της περιόδου του Στάλιν όσο και του «τριτοδιεθνιστικού μαρξισμού»¹³⁴. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε εμφανιστεί μια συζήτηση στους μαρξιστικούς ιδεολογικούς και πολιτικούς κύκλους, γύρω από το κράτος. Οι σημαντικότεροι φορείς αυτής της συζήτησης ήταν οι Μπερνστάιν, Κάουτσκι, οι αυstromαρξιστές (ιδιαίτερα ο Μπάουερ, ο Άντλερ και ο Ρένερ), ο Μπουχάριν, ο Γκράμσι με τον Λαμπριόλα και -φυσικά- ο Λένιν. Το αντικείμενο ήταν το υπάρχον αστικό κράτος και ο τρόπος δημιουργίας του νέου προλεταριακού κράτους, το οποίο – παρά τις επιμέρους διαφωνίες – ήταν κοινά αποδεκτό ότι θα αντικαθιστούσε το αποδομημένο αστικό κράτος. Επίσης, κοινά παραδεκτή ήταν η άποψη, ή τουλάχιστον η αίσθηση, ότι το κράτος σε ένα βαθμό έπαιζε το ρόλο του εργαλείου¹³⁵. Αυτή η άποψη ήταν σίγουρα κεντρικό σημείο στις θέσεις των Μαρξ, Έγκελς και μετέπειτα των Λένιν, Στάλιν και στην στρατηγική της Γ' Διεθνούς, αλλά ταυτόχρονα τη θέση αυτή την αντιπροσώπευαν και σοσιαλδημοκράτες. Γεγονός που αποτελεί απόδειξη ότι η θέση για «κράτος – εργαλείο» ήταν η γενικά αποδεκτή θέση της εποχής των Διεθνών. Μάλιστα, όπως σημειώνει ο Sassoon, οι αυstromαρξιστές ήταν οι πρώτοι που αντιλαμβάνονταν το κράτος ως εργαλείο¹³⁶. Πράγματι, ο φιλόσοφος της «δύομιση διεθνούς»¹³⁷, Μ. Άντλερ, χαρακτηρίζει το κράτος σαν «οργάνωση κυριαρχίας μιας τάξης», «εργαλείο της εκμετάλλευσης», μια «καταναγκαστική τάξη». Ο Κ. Ρένερ ορίζει και αυτός το κράτος σαν όργανο. Ο Οτ. Μπάουερ, ηγέτης της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, χαρακτηρίζει το κράτος σαν «εργαλείο της αστικής τάξης» που «στηρίζεται στον κοινοβουλευτισμό», σαν ένα «εργαλείο της κυριαρχίας μιας τάξης πάνω στην άλλη»¹³⁸.

Υπήρξαν και υπάρχουν πλήθος αντιλήψεων και ερμηνειών της μαρξιστικής θεωρίας γύρω από το Κράτος. Κάποιες διαμορφώθηκαν κατά το Μεσοπόλεμο, οι πιο πολλές όμως διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά, και είχαν ως πολιτική βάση την αντιπαράθεση ανάμεσα στα

¹³⁴ Ν. Κοτζιάς, ό.π., σελ. 82

¹³⁵ Donald Sassoon, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού – η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό αιώνα, Α' τόμος - Ανάπτυξη και σταθεροποίηση*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000, σελ. 27

¹³⁶ D. Sassoon, ό.π. σελ. 28

¹³⁷ Η «δύομιση Διεθνής» ιδρύθηκε το Φλεβάρη του 1921. Ήταν η διεθνής οργάνωση της κεντριστικής τάξης εντός ορισμένων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και ομάδων, οι οποία είχε διακόψει τις σχέσεις της με τη «ρεφορμιστική» Β' Διεθνή. Παράλληλα όμως, αρνιόταν πεισματικά την ένταξη της στην Γ' Διεθνή, διαφωνώντας σε οργανωτικά ζητήματα και κύρια στην αποδοχή των «21 όρων». Τελικά το Μάιο του 1923, συγχωνεύτηκε με την αναδιοργανωμένη Β' Διεθνή. Για μια πληρέστερη ανάλυση της ιστορίας και των θέσεων της «Δύομιση Διεθνούς» βλ. Απόστολος Χατζηπαρασκευαΐδης, *Σημειώσεις για την ιστορία της 2 ½ Διεθνούς*, Περιοδικό *Θέσεις*, τεύχος 46, περίοδος: Ιανουάριος-Μάρτιος 1994

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=441&Itemid=29

¹³⁸ Ν. Κοτζιάς, ό.π., σελ. 82

διάφορα «ανανεωτικά ρεύματα» και τον μαρξισμό «της Γ' Διεθνούς», με φόντο τις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις και τη θέση της ΕΣΣΔ σε αυτές. Πολλοί εκπρόσωποι σχολών σκέψης ήταν μέλη μαρξιστικών-λενινιστικών κομμάτων για μια περίοδο (Altusser – Πουλαντζάς στο ΚΚ Γαλλίας και ΚΚΕ αντίστοιχα, Ingrao – Gramsci στο Ιταλικό ΚΚ), αποδεικνύοντας ότι η συζήτηση γινόταν και στο εσωτερικό των κομμάτων. Φυσικά, οι εξελίξεις και οι διαφορετικές ερμηνείες και στρατηγικές οδήγησαν στη διάσπαση του κομμουνιστικού κινήματος, καθώς και σε αλλαγές στις αρχές κομμάτων που διατήρησαν παρ' όλα αυτά τον τριτοδιεθνιστικό τίτλο τους. Αρκετοί θεωρητικοί μετακινήθηκαν από τα λεγόμενα «ορθόδοξα» μαρξιστικά κόμματα, στη λεγόμενη «ανανέωση». Οι θεωρίες αυτές αξίζει να αναφερθούν, καθώς απεικονίζουν τους προβληματισμούς και την αντιπαράθεση μιας ολόκληρης εποχής, που ξεκινά από το Μεσοπόλεμο μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Οι πιο γνωστές είναι:

- Η θεωρία του Gramsci ¹³⁹
- Η στρουκτουραλιστική σχολή (Altusser, Πουλαντζάς) ¹⁴⁰
- Η γερμανική συζήτηση για το κράτος (Offe, Altvater, Hirsch) ¹⁴¹
- Οι θεωρίες για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό (Luxemburg, Bobbio, Colletti, Ingrao) ¹⁴²
- Η θεωρία περί εξαρτημένου κράτους (Warren, Frank, Amin, Wallerstein, Cardoso, Faletto) ¹⁴³
- Σύγχρονη αμερικανική πολιτική θεωρία (Block, O' Connor, Wolfe, Castells, E.O. Wright, Bowles) ¹⁴⁴

Κάποιες θεωρίες αναφέρονται στα πρώτα μετεπαναστασιακά χρόνια, συμβάλλοντας στη συστηματοποίηση του έργου του Μαρξ σε πολιτική επιστήμη (Gramsci) και στη διεθνοποίηση της πείρας της Οκτωβριανής Επανάστασης (Ρ. Λούξεμπουργκ). Κάποιες άλλες εντοπίζονται μέσα στη γενικότερη αντιπαράθεση για το ρόλο του κράτους, καπιταλιστικού και σοσιαλιστικού, μεταπολεμικά. Μάλιστα, στην περίπτωση του στρουκτουραλισμού (Πουλαντζάς), συναντάμε μια σταδιακή σφοδρή αντίθεση στην τριτοδιεθνιστική εκδοχή για το κράτος – εργαλείο, εξηγούμενο εν πολλοίς στο μη προσεταιρισμό της θεωρίας του «κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού» (ΚΜΚ) ¹⁴⁵. Άλλες σύγχρονες θεωρίες, ορμώμενες εξ Αμερικής κυρίως (όπως οι θεωρίες περί εξάρτησης), αντανακλούσαν την αντίστοιχη χάραξη στρατηγικής των σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών κομμάτων χωρών της αμερικανικής και της ασιατικής ηπείρου. Αρκετά στοιχεία τους άλλωστε χρησιμοποιήθηκαν και από το «ορθόδοξο μαρξιστικό» ρεύμα. Η Γ' Διεθνής είχε υιοθετήσει τη γραμμή ότι η επανάσταση στις αποικιοκρατούμενες χώρες δεν μπορούσε να είναι αποκλειστικά κοινωνική, όπως ήταν στην Ευρώπη: έπρεπε να είναι και εθνική, κι ότι αυτό δεν ήταν έργο μόνο του προλεταριάτου, αλλά του προλεταριάτου και της αγροτιάς. Αρκετοί νεομαρξιστές όπως ο Warren επανέρχονταν στην αντίληψη του Μαρξ για την Ινδία, υποστηρίζοντας ότι η παρέμβαση του καπιταλισμού στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι βασικά θετική, ακόμα και επαναστατική, δύναμη: ο καπιταλισμός είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος για να αναπτυχθούν οι παραγωγικές δυνάμεις και η εργατική συνείδηση που είναι αναγκαίες για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό. Η λογική των «εθνικών μετώπων» σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία αντικατοπτρίζεται σε αυτές τις θεωρίες. Κάποιες

¹³⁹ M. Carnoy, *Κράτος και Πολιτική θεωρία*, ό.π. σελ. 93-124

¹⁴⁰ M. Carnoy, ό.π. σελ. 125-176

¹⁴¹ Ο.π. σελ. 177-211

¹⁴² Ο.π. σελ. 212-238

¹⁴³ Ο.π. σελ. 239-289

¹⁴⁴ Ο.π. σελ. 290-344

¹⁴⁵ Ν. Κοτζιάς, ό.π. σελ. 85

άλλες, επικεντρώνονται στις αντιθέσεις «Βορράς εναντίον Νότου» και «κέντρο εναντίον περιφέρειας», γεγονός που εκ πρώτης όψεως αποτελεί ιδιαίτερο στοιχείο του μονοπωλιακού σταδίου του καπιταλισμού. Λειτουργεί παραλλακτικά όμως, όταν απομακρύνεται από τη βασική θέση αντίθεσης κεφαλαίου – εργασίας στο εσωτερικό των κρατών και διεθνώς, καθώς και από την αναγνώριση των σχέσεων αλληλεξάρτησης και των συνεπειών που επιφέρει το μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού σε όλες τις χώρες.

Αν υπάρχει μια κοινή συνισταμένη στις περισσότερες από τις μαρξίζουσες θεωρίες περί Κράτους, είναι η θέση απέναντι στην αλλαγή. Ο Πουλαντζάς στη Γαλλία, ο Offe στη Γερμανία, ο Ingraio και ο Bobbio στην Ιταλία, ο O' Connor, ο Castells, ο Wolfe και άλλοι στις Ηνωμένες Πολιτείες, υποστηρίζουν όλοι τη μια ή την άλλη μορφή μετασχηματισμού μέσω της καπιταλιστικής δημοκρατίας, ώστε να αυξηθεί ο συλλογικός έλεγχος των πόρων που ελέγχει ήδη το κράτος και να αυξηθεί αυτή καθαυτή η πολιτική εξουσία των μαζών μέσω των αντιφάσεων που ενυπάρχουν στη δημοκρατική διαδικασία. Με δεδομένη την ευρεία ανάμιξη του κοινωνικού κράτους στην παραγωγή, έστω κι αν η ανάμιξη αυτή δεν αφορά την άμεση παραγωγή, μεταφέρουν το επίκεντρο της ταξικής σύγκρουσης *περισσότερο* στο κράτος και *λιγότερο* στην παραγωγή. Και με την έμφαση που δίνεται στη διευρυμένη δημοκρατία, το κράτος εξελίσσεται αναπόφευκτα σε πεδίο αυτής της σύγκρουσης.

Ωστόσο, σήμερα παρατηρείται μια αναδίπλωση του μαρξιστικού ρεύματος, προς την υποστήριξη εκ νέου των θέσεων του Λένιν, μπροστά και στα αδιέξοδα του καπιταλισμού. Σε πολιτικό επίπεδο, πλην των κομμάτων που ούτως ή άλλως υποστήριζαν αυτές τις θέσεις, διεξάγεται και ένας προβληματισμός σε κόμματα που είχαν κρατήσει αποστάσεις μεταπολεμικά από την τριτοδιεθνιστική εκδοχή, εμφανιζόμενα σήμερα με διαφοροποιήσεις εντός τους, όπως το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας. Η ιστορική σημασία εξάλλου της εκδοχής που εξετάζουμε για το Κράτος είναι αδιαμφισβήτητη. Όπως αναγνωρίζει ο Carnoy, λόγω της επιτυχίας και της μοναδικότητας της Οκτωβριανής Επανάστασης (η πρώτη ουσιαστικά νίκη του κομμουνισμού μετά την επιστημονική τεκμηρίωσή του), κυριάρχησε στη μαρξιστική σκέψη η λενινιστική άποψη για το Κράτος και η λενινιστική επαναστατική θεωρία¹⁴⁶. Το γεγονός αυτό, μπορεί να περιορίσει αρκετά τη δυναμική των δυτικών σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων στο Μεσοπόλεμο και τη δυνατότητα συμμαχιών ενόψει νέων κρίσιμων περιόδων, ωστόσο η εξασθένιση της λενινιστικής επιρροής στα τέλη της δεκαετίας του 1950 έφερε στην επιφάνεια μια σειρά από αδιέξοδα. Πολλά ερωτήματα, στα οποία έδινε απάντηση η τριτοδιεθνιστική εκδοχή, με κόστος ίσως την άμεση μαζικοποίηση του κινήματος, έμειναν έξω από το πλαίσιο της συζήτησης μέχρι τα τέλη του 1970: ερωτήματα για το ρόλο της εργατικής τάξης απέναντι στην οικονομική κρίση, για τον τρόπο ανάπτυξης των χαρακτηριστικών του αστικού κράτους, τη στρατηγική για ριζοσπαστικές αλλαγές, το ρόλο του κράτους στη διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό και τη σοσιαλιστική οικοδόμηση και τη διαφοροποίηση του καπιταλιστικού κράτους στην περιφέρεια του παγκόσμιου συστήματος. Παράλληλα, η τριτοδιεθνιστική εκδοχή είναι το πλέον συνεκτικό σχήμα για την εξέταση του ζητήματος της διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Ο τρόπος που συνδέεται η πολιτική και η οικονομία, τοποθετεί το επίκεντρο της ταξικής σύγκρουσης στην παραγωγή, απεικόνιση της οποίας (και θεματοφύλακας) είναι το κράτος και οι θεσμοί.

¹⁴⁶ M. Carnoy, ό.π. σελ. 66

Η αυτονομία του κράτους

Το στοιχείο, που διαφοροποιεί τη μαρξιστική- λενινιστική θέση από τη σοσιαλδημοκρατική, βρίσκεται στην αναγνώριση του βαθμού αυτονομίας του κράτους και στην αξιοποίησή του ως οργάνου από την εργατική τάξη. Το ζήτημα μπορεί να φωτιστεί επαρκώς, αν ανατρέξει κανείς στις απαρχές διαμόρφωσης της μαρξιστικής θεωρίας. Όπως είδαμε, ο Χέγκελ (αλλά και οι Hobbes, Locke, Rousseau και Smith) θεωρούσαν ότι το κράτος είναι επιφορτισμένο να αντιπροσωπεύει την «κοινωνική συλλογικότητα», ότι είναι *υπεράνω επιμέρους συμφερόντων και τάξεων και διασφαλίζει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμων και ομάδων παραμένει τιθασευμένος, ενώ τα συλλογικά συμφέροντα του κοινωνικού «όλου» διαφυλάσσονται στις πράξεις του ίδιου του κράτους*¹⁴⁷.

Ο Μαρξ αρχικά, επηρεασμένος από τον Χέγκελ και τις συνθήκες που επικρατούσαν στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 1940, δεν απορρίπτει αυτήν την άποψη. Ορίζει το κράτος ως κοινότητα, εκπρόσωπο κοινών συμφερόντων, ωστόσο δεν αναγνωρίζει στο πρωσικό κράτος αυτήν την ιδιότητα. Αντιλαμβάνεται εξάλλου την περίοδο της αστικής τάξης ως περίοδο κατά την οποία η κοινωνία των πολιτών έχει αποκοπεί από την πολιτική κοινωνία, όπου το κράτος έχει αποκοπεί από την κοινωνική εξουσία. Για τον νεαρό Μαρξ επομένως, το κράτος έχει κάποια δική του ζωή, ξέχωρη από την πολιτική κοινωνία, και δικά του ιδιαίτερα συμφέροντα. Με τις συνθήκες που επικρατούν στη Γερμανία της εποχής, δεν είναι περίεργο που ο Μαρξ αντιλαμβάνεται το κράτος με αυτόν τον τρόπο: υπάρχει αφενός ο διαχωρισμός του κράτους και αφετέρου η ανερχόμενη κοινωνία πολιτών της αστικής τάξης. Η αστική κοινωνία είναι «η εστία και το θέατρο όλης της ιστορίας», θέση που αναπτύχθηκε από το Μαρξ στη «Γερμανική Ιδεολογία» και εκφράστηκε και από μεταγενέστερους μαρξιστές, όπως ο Gramsci¹⁴⁸. Η κοινωνία είναι η πραγματική σκηνή και εστία της ιστορίας· το κράτος (η πολιτική τάξη) είναι το υποταγμένο και εξαρτημένο από αυτή στοιχείο. Ο όρος «αστική κοινωνία», εμφανίστηκε τον 18^ο αιώνα, όταν οι αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας ξεχωρίστηκαν από τις μεσαιωνικές κοινότητες μέσα στις οποίες είχαν βαθμιαία σχηματιστεί. Η αστική κοινωνία σαν τέτοια αναπτύσσεται για πρώτη φορά χάρη στην αστική τάξη. Το κράτος δεν είναι ακόμα όργανο της αστικής τάξης. Στην απολυταρχική Πρωσία, το κράτος εξακολουθεί να βρίσκεται στα χέρια μιας προκαπιταλιστικής άρχουσας τάξης, με κοινωνικές αξίες πολύ διαφορετικές από τις αξίες της συνεχώς ισχυροποιούμενης αστικής τάξης. Αυτό το πρωσικό κράτος ήταν όντως αναγκασμένο να ασκεί έλεγχο στην ίδια την αριστοκρατία, δεν ήταν πια το απλό φεουδαρχικό κράτος, αλλά το *Beamtenstaat* της απόλυτης μοναρχίας –το κράτος των υπαλλήλων, που όφειλε να χαλιναγωγεί όλες τις τάξεις ώστε να εμποδίζει τις συνεχώς αυξανόμενες αντιθέσεις τους να διασπάσουν την κοινωνία¹⁴⁹. Ο Μαρξ ήξερε πολύ καλά άλλωστε, ότι η αστική κοινωνία δεν μπόρεσε να περιλάβει όλη την κοινωνία παρά μόνο μετά την εξαφάνιση της ανεξαρτησίας του κράτους και την κατάργηση των επιβεβλημένων από το κράτος κοινωνικών διακρίσεων και πολιτειακών τάξεων. Όταν ο Μαρξ έγραφε στη Γερμανική Ιδεολογία: *«Το Κράτος δεν είναι πια ανεξάρτητο παρά μόνο στις χώρες όπου οι νομικές ή οι πολιτειακές τάξεις δεν έχουν ακόμα εντελώς μεταμορφωθεί σε κοινωνικές (οικονομικές) τάξεις... και όπου κανένα μέρος του πληθυσμού δεν έχει ακόμα κατορθώσει να κυριαρχήσει πάνω στ' άλλα»*, αυτό σημαίνει ότι το κράτος είναι ανεξάρτητο σε όλες τις κοινωνίες όπου η υπο-ανάπτυξη της οικονομίας και η αντίστοιχη ανωριμότητα των ταξικών αγώνων, από τη μια μεριά, απαγορεύουν σε μια ορισμένη κοινωνική

¹⁴⁷ Βλ. Την ενότητα 3.2, σελ. 48

¹⁴⁸ Β. Φίλιας, ό.π. σελ. 65

¹⁴⁹ Μ. Carnoy, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, ό.π. σελ. 70-71

τάξη να υποτάξει τις άλλες και να ενοποιήσει την κοινωνία κάτω από τις δικές της παραγωγικές σχέσεις, και από την άλλη επιτρέπουν στο κράτος να ασκεί μια ορισμένη διαιτησία πάνω από τις αδύναμα αντίμαχες κοινωνικές τάξεις¹⁵⁰. Σε μια τέτοια κατάσταση, μόνο μετά την εξουδετέρωση των στοιχείων της φεουδαρχίας (κατάργηση των προνομίων της αριστοκρατίας, εξαφάνιση της επίκτητης οικονομικής τους δύναμης) μπόρεσαν οι οικονομικές διακρίσεις να γίνουν βαθμιαία οι κύριες κοινωνικές διακρίσεις. Μόνο επειδή κατόρθωσε να πραγματοποιήσει αυτήν την καθυπόταξη του κράτους στην κοινωνία η αστική τάξη στη Δύση, μπόρεσε να πραγματοποιήσει το μοναδικό καθεστώς μες την ιστορία που ή ταξική του διάρθρωση προσδιορίζεται αποκλειστικά και μόνο από το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και από τις αντίστοιχες οικονομικές παραγωγικές σχέσεις.

Σε «μη ομαλές περιστάσεις» επίσης, υπάρχει ενδεχομένως η πιθανότητα αυτονομίας του κράτους: αναλύοντας την αυτοκρατορία του Λουδοβίκου Ναπολέοντος Βοναπάρτη (1852-1870), ο Μαρξ υποστήριξε ότι υπάρχουν ιστορικές περιπτώσεις κατά τις οποίες *καμιά* τάξη δεν διαθέτει αρκετή δύναμη ώστε να κυριαρχήσει μέσω του κράτους. Στις περιπτώσεις αυτές κυριαρχεί το ίδιο το κράτος (εκτελεστική εξουσία)¹⁵¹. Ποιοι είναι οι παράγοντες που συντελούν σε αυτό; Καταρχήν, τα συμφέροντα της αστικής τάξης, σε αυτήν την περίπτωση, της υπαγορεύουν να απαλλαγεί από τον κίνδυνο της *δικής της κυριαρχίας* και, για να αποκαταστήσει την ηρεμία στη χώρα, πρέπει, πρώτα όλα, να δώσει τη χαρακτηριστική βολή στο αστικό κοινοβούλιό της· για να διατηρήσει άθικτη την κοινωνική εξουσία της, πρέπει να συντριβεί η πολιτική εξουσία της¹⁵². Ο Ένγκελς τονίζει ότι ο Βοναπάρτης κατόρθωσε να αποκτήσει την εξουσία μόνο αφού όλες οι άλλες τάξεις αποδείχτηκαν ανίκανες να κυβερνήσουν και εξαντλήθηκαν στη διαδικασία της προσπάθειας. Απευθυνόμενος για ψήφους στην πιο πολυάριθμη τάξη, τους αγρότες, και χρησιμοποιώντας τη δύναμη του στρατού (παιδιών της αγροτιάς) κέρδισε τον αδιαμφισβήτητο έλεγχο του κράτους και κατάφερε να προωθήσει τα σχέδιά του. Εξώθησε τις διάφορες τάξεις τη μια εναντίον της άλλης, έτσι που καμιά δεν είχε τις δυνάμεις να ανακτήσει την εξουσία. Παρ' όλα αυτά, το κράτος του Βοναπάρτη ήταν υποχρεωμένο να εκσυγχρονίσει την οικονομία προκειμένου να πετύχει την επέκτασή του – η οικονομική ικανότητα ήταν απαραίτητη προκειμένου να πραγματοποιηθούν αυτοκρατορικές και στρατιωτικές φιλοδοξίες. Ο Βοναπάρτης δεν άλλαξε τις παραγωγικές σχέσεις· παρόλο που η αστική τάξη δεν έλεγχε το κράτος, ο Βοναπάρτης υπηρέτησε τα οικονομικά της συμφέροντα. Κατά το διάστημα της διακυβέρνησής του οι αστοί συσσωρεύσαν τεράστια κεφάλαια. Αυτή όμως η διευθέτηση έκλεινε μέσα της τα σπέρματα σοβαρών αντιφάσεων. Η γαλλική αστική τάξη, όσο πλούτιζε, άρχισε να αισθάνεται τα δεσμά του αυτόνομου κράτους και κινήθηκε για να ανακτήσει τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού. Ταυτόχρονα, το προλεταριάτο των πόλεων αυξήθηκε κι αυτό και δυνάμωσε. Τελικά ο αυτοκράτορας συμβιβάστηκε με την αστική τάξη και το τέλος του καθεστώτος του σηματοδεύτηκε από τη μεγαλύτερη εργατική εξέγερση του αιώνα, την Παρισινή Κομμούνια. Κατά τους Μαρξ και Ένγκελς επομένως, το κράτος του Βοναπάρτη εμφανίστηκε σε μια *εξαιρετική* περίοδο και ήταν η εξαίρεση της «ομαλής» μορφής του αστικού κράτους. Τις περιόδους αυτές τις χαρακτηρίζει η ισορροπία ανάμεσα στις συγκρουόμενες τάξεις, έτσι ώστε η κρατική εξουσία αποκτά, ως μεσάζων, κάποια σχετική αυτονομία και από τις δυο. Ακόμα όμως και σ' αυτή την περίπτωση, το κράτος υπηρετεί τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης, αφού – παρόλο που χρησιμοποιεί για δικούς του σκοπούς τη συσσωρευμένη ικανότητα αυτής της τάξης – δεν αλλάζει τις παραγωγικές σχέσεις, αφήνοντας έτσι τον ουσιαστικό έλεγχο της οικονομίας στα χέρια της αστικής τάξης. Αυτό σημαίνει επίσης ότι το αυτόνομο κράτος αυτής

¹⁵⁰ Κ. Παπαϊωάννου, *Κράτος και Φιλοσοφία – ο διάλογος Μαρξ Χέγκελ*, ό.π. σελ. 119-120

¹⁵¹ Μ. Carnoy, ό.π. σελ. 78

¹⁵² Ό.π.

της μορφής πρέπει να είναι *βραχύβιο*, αφού η αστική τάξη και το προλεταριάτο θα ανακτήσουν δυνάμεις για να συγκρουστούν ακόμα και σε ευνοϊκές οικονομικές συγκυρίες (για παράδειγμα, επιτυχημένη κρατική πολιτική ανάπτυξης)¹⁵³. Εδώ γίνεται ιδιαίτερα κατανοητή η σημαντική θέση που κατέχει η έννοια της σύγκρουσης στη μαρξιστική ανάλυση. Ακόμα και αυτό που φαίνεται σαν ειρηνική μεταρρύθμιση, στην ουσία κρύβει μια ολόκληρη πολεμική για το ποια συμφέροντα θα επικρατήσουν τελικά στην κοινωνία.

Δύο επίπεδα κρατικής αυτονομίας υπάρχουν επομένως για τους Μαρξ και Ένγκελς¹⁵⁴. Στο *πρώτο* – η «ομαλή» περίπτωση – η κρατική γραφειοκρατία διαθέτει κάποια αυτονομία από την αστική τάξη, λόγω της έμφυτης αποστροφής της τελευταίας να αναλαμβάνει την άμεση ευθύνη του κρατικού μηχανισμού και λόγω των συγκρούσεων ανάμεσα στα ατομικά κεφάλαια (που απαιτούν ανεξάρτητη γραφειοκρατία η οποία να δρα ως εκτελεστικό όργανο του συνόλου της καπιταλιστικής τάξης). Επομένως, στην ομαλή κατάσταση του αστικού κράτους, η αστική τάξη εκχωρεί το έργο της διαχείρισης των πολιτικών υποθέσεων της κοινωνίας σε μια γραφειοκρατία. Ωστόσο, αυτή η γραφειοκρατία – σε αντιδιαστολή με προγενέστερους κοινωνικούς σχηματισμούς – υπόκειται στην αστική κοινωνία και την παραγωγή. Ως συνισταμένη ατόμων γραφειοκρατών είναι αυτόνομη από την αστική τάξη· ως θεσμός όμως, υποβαθμίζεται όλο και περισσότερο στην κατάσταση ενός κοινωνικού στρώματος που δρα ως όργανο της άρχουσας τάξης, χωρίς να εγκαταλείπει τη θέλησή της για εξουσία. Η κρατική εξουσία άλλωστε, εξαρτάται από τις πολιτικές συνθήκες που επικρατούν σε μια ταξική κοινωνία. Το *δεύτερο* επίπεδο αυτονομίας προβάλλει σαν εξαίρεση στο γενικό κανόνα. Επιτυγχάνεται όταν η ταξική πάλη «παγώνει» λόγω της ανικανότητας κάθε τάξης να δείξει ότι εξουσιάζει το κράτος. Με άλλα λόγια, πρόκειται για τις περιόδους όπου οι αντιμαχόμενες τάξεις φτάνουν σε μια τέτοια **ισορροπία δυνάμεων**, που η κρατική εξουσία, σαν φαινομενικός μεσάζοντας, αποκτά για μια στιγμή κάποια αυτοτέλεια απέναντι και στις δύο τάξεις. Τέτοιες περιπτώσεις αναγνωρίζει ο Λένιν στη σύγχρονη ιστορία τις εξής: την απόλυτη μοναρχία του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, τον βοναπαρτισμό της 1^{ης} και της 2^{ης} Γαλλικής αυτοκρατορίας και την περίοδο του Μπίσμαρκ στη Γερμανία, προσθέτοντας επίσης την τρέχουσα – για τότε – κυβέρνηση του Κερένσκι στη δημοκρατική Ρωσία, από τότε που άρχισε την επίθεση στο επαναστατικό προλεταριάτο, σε μια στιγμή «που τα Σοβιέτ, εξαιτίας της ηγεσίας των μικροαστών δημοκρατών, είναι πια αδύναμα και η αστική τάξη δεν είναι ακόμη αρκετά δυνατή για να τα διαλύσει άμεσα»¹⁵⁵.

Σε τελική ανάλυση όμως, στο μαρξιστικό πλαίσιο είναι απορριπτέα η άποψη ότι το κράτος είναι ο θεματοφύλακας ολόκληρης της κοινωνίας. Από τη στιγμή που ο Μαρξ καταλήγει στην κατανόηση της καπιταλιστικής κοινωνίας ως ταξικής κοινωνίας που κυριαρχείται από την αστική τάξη, καταλήγει αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι το κράτος είναι η πολιτική έκφραση αυτής της κυριαρχίας. Έπειτα και από την επιρροή του Ένγκελς και τις επισκέψεις του ίδιου του Μαρξ στο Παρίσι, η αντίληψη της κοινωνικής δυναμικής ως ταξικής πάλης υπεισέρχεται στη θεωρία του κράτους ως *ταξικού* θεσμού. Ο Μαρξ είχε πλήρη επίγνωση του *πρόσφατου χαρακτήρα* των κοινωνικών τάξεων και του *πρόσφατου γεγονότος* της εξουδετέρωσης της αυτονομίας της κρατικής σφαίρας. Ήδη, από το 1843, ο Μαρξ θεωρεί σαν μια «μεγάλη ιστορική πρόοδο» το ότι «οι πολιτειακές τάξεις μεταμορφώθηκαν σε κοινωνικές», έργο που εδράζεται στη Γαλλική Επανάσταση. Η ανάπτυξη της οικονομίας και η αντίστοιχη ωρίμανση των παραγόμενων από τις οικονομικές σχέσεις κοινωνικών τάξεων επιτρέπει τώρα σε μια τάξη, την αστική, να κυριαρχήσει πάνω στις άλλες και να γενικεύσει τη θέλησή της μέσω του κράτους.

¹⁵³ M. Carnoy, *ό.π.* σελ. 79

¹⁵⁴ *Ο.π.* σελ. 79-80

¹⁵⁵ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, *ό.π.* σελ. 13

Παραπέμποντας στα λεγόμενα του Μαρξ: «Το Κράτος δεν είναι *πια* παρά η μορφή κάτω από την οποία και οργανώνονται οι αστοί για την αμοιβαία υποστήριξη της ιδιοκτησίας των συμφερόντων τους, τόσο προς τα μέσα όσο και προς τα έξω»¹⁵⁶.

Μεταρρυθμίσεις

Στο πολιτικό πεδίο, παρουσιάστηκαν σημαντικές αποκλίσεις επί του ρόλου του κράτους ως εργαλείο. Ενώ ο μαρξισμός της Γ' Διεθνούς εγκατέλειψε κάθε έννοια αυτονομίας του κράτους (πλην ειδικών περιπτώσεων που είδαμε προηγουμένως) και αναζητούσε – μέσω της θεωρίας του εργαλείου – να αποδείξει την ταξικότητα του κράτους και τον τρόπο που το νέο εργατικό κράτος θα αποτελέσει εργαλείο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, η ρεφορμιστική πτέρυγα του κινήματος ανέπτυξε έναν «εργαλειικό μαρξισμό» αντίστροφο. Το κράτος συχνά αντιμετωπιζόταν ως κοινωνικό εργαλείο, ως ένα εργαλείο αναπαραγωγής του κοινωνικού γίνεσθαι και της συνεκτικότητάς του. Υπήρχε η αντίληψη ότι ανάλογα με το ποια τάξη το είχε στα χέρια της μπορούσε να το χρησιμοποιήσει με τρόπο που να την ωφελεί. Συνήθως, το αστικό κράτος ήταν ένα κοινωνικό κράτος στα χέρια της αστικής τάξης και άλλων θεσμών επικουρικών της, όπως της μοναρχίας. Η σοσιαλδημοκρατική εκδοχή πίστευε ότι αν το κράτος-όργανο του καπιταλισμού **πέρναγε** στα χέρια του εργατικού - σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, θα μπορούσε να γίνει μοχλός προώθησης του σοσιαλισμού. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, το κράτος, όντας «εργαλείο», μπορεί «να περάσει από τα χέρια μιας τάξης στα χέρια μιας άλλης», αφού «δε συμβαίνει για πρώτη φορά το εργαλείο να ξεπερνά τον αφέντη του»¹⁵⁷. Πράγματι, κυρίως ο αυstromαρξισμός αντιμετώπισε συχνά το κράτος σαν κάτι αυτόνομο από τα κοινωνικά πλαίσια κυριαρχίας (όχι όμως και διαπάλης). Μάλιστα, αυτή η αντίληψη για τον εργαλειικό ρόλο του κράτους οδηγούσε συχνά στην πιο ακραία θέση ότι το αστικό ταξικό κράτος, μέσω της κατάστασης ισορροπίας, γίνεται **ουδέτερο**, ώστε κατόπιν να μετατραπεί σε κράτος του προλεταριάτου, να κατακτηθεί από αυτό «δια της ψήφου», όπως τονιζόταν στο πρόγραμμα του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος της γερμανόφωνης Αυστρίας¹⁵⁸.

Η αμφισβήτηση αυτής της άποψης έχει τρεις όψεις:

- 1) Δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις ότι το κράτος λειτούργησε κάποια στιγμή ουδέτερα, ή χωρίς να εκφράζει τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. Ειδικά στο ζήτημα των πολέμων, αυτοί διεξήχθησαν μεταξύ κρατών, με διακύβευμα τα συμφέροντα των – αντιπαρατιθέμενων – αστικών τάξεων. Η τάξη εκείνη που κατείχε την κρατική εξουσία, της προσέδιδε και τον ανάλογο χαρακτήρα. Η απουσία κάθε προβληματισμού για το χαρακτήρα του κράτους όμως, (όπως σημείωσε και ο Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση* αναφερόμενος στον Πλεχάνωφ), οδηγούσε αρκετούς σοσιαλδημοκράτες θεωρητικούς να το αντιλαμβάνονται ως ουδέτερο εργαλείο και μηχανισμό¹⁵⁹.
- 2) Η θεωρία αυτή έχει κάποια αδιέξοδα, που αντικατοπτρίζονται στις πολιτικές επιλογές των κομμάτων που τελικά την προσεταιρίστηκαν. Τα εργατικά – σοσιαλιστικά κόμματα που δεν ανήκαν στην Γ' διεθνή θεωρητικοποίησαν τη συμμετοχή στον πόλεμο και στις κυβερνήσεις «ενότητας», και πέραν από το εθνικό συμφέρον. Τελικά αναγκάστηκαν εκ

¹⁵⁶ Κ. Παπαϊωάννου, ό.π. σελ. 121

¹⁵⁷ Ν. Κοτζιάς, *Κράτος και Πολιτική*, ό.π. σελ. 83

¹⁵⁸ Ο.π.

¹⁵⁹ Π. Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, ό.π. σελ. 41

των πραγμάτων να υποστηρίξουν πολεμικά σχέδια και αντεπαναστατικές ενέργειες, ή τουλάχιστον να μην προβάλλουν την αναμενόμενη αντίσταση σε αυτές, όπως στην εκστρατεία εναντίον της Σοβιετικής Ρωσίας το 1919.

- 3) Κάποια στιγμή κέρδισε έδαφος η θέση του Μπερνστάιν ότι το κίνημα –οι μεταρρυθμίσεις– είναι το παν και ο στόχος του σοσιαλισμού πρέπει να υποτάσσεται σε αυτό. Ανακύπτει το ερώτημα όμως: το κράτος μπορεί να γίνει εξ ολοκλήρου φορέας πραγματικής σοσιαλιστικής οικοδόμησης; Η άποψη των αναθεωρητών είναι ότι μπορεί, δεδομένης της αλλαγής συσχετισμού δυνάμεων υπέρ του κινήματος και της προώθησης μεταρρυθμίσεων που θα διευκόλυναν το πέρασμα στο σοσιαλισμό. Όμως ένας ευνοϊκός συσχετισμός προωθεί κάποιες κατακτήσεις, δεν επιλύει το ζήτημα της εξουσίας. Η κυρίαρχη τάξη δε φαίνεται να θέλει να θέλει να απολέσει την εξουσία της και ούτε να αλλάξει τον χαρακτήρα του συστήματος. Ο χαρακτήρας του συστήματος δεν αλλάζει με την κυριαρχία του κινήματος μέσα στο κράτος, εφόσον δεν αρχίσει η διαδικασία αποδόμησης του αστικού κρατικού μηχανισμού και η ταυτόχρονη οικοδόμηση ανάλογων θεσμών κρατικής –εργατικής– εξουσίας. Η επικράτηση επί του καπιταλισμού, όπως έδειξε έπειτα το παράδειγμα της ΕΣΣΔ, γίνεται στο πεδίο των *παραγωγικών σχέσεων*.

Οι διαφορετικές γραμμές θεωρίας και στρατηγικής λοιπόν, είχαν γίνει έντονα διακριτές εντός του ευρύτερου εργατικού-σοσιαλιστικού κινήματος από νωρίς. Όπως σημειώνει ο D. Sassoon¹⁶⁰, στη σκιά της Β' Διεθνούς γινόταν ένα άλλο συνέδριο, των πιο μετριοπαθών σοσιαλιστών. Αυτές οι δυνάμεις είχαν εμφανιστεί από το 1881 στο γαλλικό σοσιαλιστικό κίνημα και ήταν γνωστές με το προσωνύμιο «ποσιμπιλιστές». Η τάση αυτή αξιωνε την κατάργηση του «τελικού στόχου» υπέρ των άμεσων διεκδικήσεων, ώστε αυτές να είναι δυνατές (possibles). Το 1882, υπήρξε διάσπαση μεταξύ μαρξιστών και ποσιμπιλιστών. Ωστόσο, οι αποφάσεις του συνεδρίου, πέραν της μη αναφοράς στον τελικό στόχο, δε διέφεραν σημαντικά από τις αποφάσεις της Β' Διεθνούς, ειδικά στο πλαίσιο των εργατικών αιτημάτων που πρόβαλλαν οι μαρξιστές. Μεταξύ άλλων, οι αποφάσεις του μαρξιστικού συνεδρίου απαιτούσαν να υπάρξει νομοθεσία για την προστασία των εργατών (ιδιαίτερα των εργαζομένων γυναικών), το οκτάωρο, την κατάργηση της παιδικής εργασίας. Εξαιρετική σημασία έδιναν στην κατάργηση των διακρίσεων και στην ισότητα των δύο φύλων, στη βάση της εργασίας, με διακήρυξη του καθήκοντος των ανδρών εργατών να δεχτούν τις γυναίκες εργάτριες ως ίσες στις γραμμές τους. Άλλες σημαντικές αρχές οι οποίες χαρακτηρίζουν το ιδρυτικό εκείνο συνέδριο των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης, και οι οποίες υποστηρίχτηκαν από τα σοσιαλιστικά κόμματα και κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, είναι: η επέκταση της δημοκρατίας, η ειρηνική εξέλιξη προς την πολιτική εξουσία, η ρύθμιση της αγοράς εργασίας. Αυτά τα μέτρα, επηρέασαν ακόμα και τους αστούς πολιτικούς που ενώ προσπάθησαν να καταστείλουν τη δράση των σοσιαλιστών, υιοθέτησαν μερικές ιδέες τους¹⁶¹.

Στην πορεία εξέλιξης του κομμουνιστικού κινήματος όμως, διατυπώθηκε καθαρά η στρατηγική για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, καθώς και ο προσωρινός χαρακτήρας αυτών των ευνοϊκών ρυθμίσεων. Τα κομμουνιστικά κόμματα ακολούθησαν τη ρήξη με τις δυνάμεις της παλαιάς σοσιαλδημοκρατίας, η οποία ως Β' Διεθνής δεν μπόρεσε να αντισταθεί στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μια τακτική η οποία εμφανίστηκε σαν καθήκον στις γραμμές της Γ' Διεθνούς για τα προλεταριακά κόμματα Νέου Τύπου (λενινισμός). Μπροστά στο καθήκον της αντίθεσης στο φασισμό βέβαια, αυτές οι θεωρητικές αντιθέσεις αδυνάτισαν – ή μπορούμε να πούμε αμβλύθηκαν προσωρινά – στο πλαίσιο της αντιπολεμικής και

¹⁶⁰ D. Sassoon, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού – η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό αιώνα*, ό.π. σελ. 63

¹⁶¹ Πχ. τα μέτρα του Μπίσμαρκ για την ασφάλιση έναντι ατυχημάτων, την ασφάλιση υγείας και γήρατος.

αντιφασιστικής δράσης μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ή και λίγο πιο μετά. Εντούτοις, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πέραν από ορισμένες συμμαχίες, οι φωνές για έναν «κοινωνικά δίκαιο καπιταλισμό» πλήθυναν εντός των σοσιαλιστικών δυνάμεων, σε βαθμό που οι αρχικές θέσεις για μεταρρυθμίσεις με σκοπό την αλλαγή του καπιταλισμού έδωσαν τη θέση τους σε θέσεις ακόμα πιο «ρεαλιστικές», όπως ο εκσυγχρονισμός του συστήματος. Παγιώθηκε επομένως η ρήξη του κομμουνιστικού κινήματος με τις δυνάμεις αυτές, οι οποίες κυρίως ανήκαν στο χώρο της Δυτικοευρωπαϊκής Αριστεράς. Η ρήξη αυτή δεν ήταν εγγενής αδυναμία του μαρξισμού ή περιχαράκωση. Ήταν εκ των πραγμάτων, μια στρατηγική αναγκαιότητα με ισχυρές θεωρητικές βάσεις. Αυτή η ρήξη, αν και προσάπτεται συνήθως στις δυνάμεις της Γ' Διεθνούς σημειώνεται ότι ξεκίνησε από τους γενικά χαρακτηριζόμενους ως σοσιαλιστές – από τις δυνάμεις που θεωρητικά δεν έφταναν μέχρι την ανατροπή του καπιταλισμού – οι οποίοι επεδείκνυαν μεγαλύτερη προσαρμογή σε «ρεαλιστικούς στόχους»¹⁶².

Έτσι, ως ιστορική συνέχεια, ένα μεγάλο τμήμα των πολιτικών κομμάτων, που με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο είχαν ως σημείο αναφοράς την εργατική τάξη, εγκατέλειψαν την προοπτική του επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας και επικεντρώθηκαν σε μεταρρυθμίσεις. Αυτή η τάση, διευκολύνθηκε από το μεταπολεμικό status quo, από τις συμμαχίες που ήδη είχαν γίνει και από το κλίμα ανασυγκρότησης της οικονομίας. Επίσης, ένας ισχυρός παράγοντας αυτής της τάσης, ήταν η θέση απέναντι στη σοσιαλιστική οικοδόμηση στην ΕΣΣΔ και στα άλλα σοσιαλιστικά κράτη. Διακρίνονται κυρίως δύο διαφοροποιήσεις: εκείνες που συντελούνται στα κόμματα που βρίσκονται στην εξουσία σε σοσιαλιστικές χώρες (Κίνα, Ανατολική Ευρώπη, Βαλκάνια)¹⁶³ και εκείνες που συντελούνται στα κόμματα που δε βρίσκονται στην εξουσία¹⁶⁴. Στην πρώτη περίπτωση, λόγω της δομής και του συστήματος αντιπροσώπευσης στα σοσιαλιστικά κράτη, δεν παρατηρείται μια ανοιχτή φυγόκεντρη συμμαχία αριστερών δυνάμεων στα πρότυπα της Δύσης. Το πρότυπο του αστικού κοινοβουλευτισμού έχει αντικατασταθεί από την κοινωνική αντιπροσώπευση των λαϊκών τάξεων στα σοβιέτ, οπότε οι διαφοροποιήσεις συντελούνται κυρίως στο πλαίσιο των ιδεών και των εφαρμοζόμενων οικονομικών πολιτικών, στις θεωρητικές και στρατηγικές θέσεις των κομμουνιστικών κομμάτων. Στη δεύτερη περίπτωση, έχουμε μια έντονη θεωρητική αναζήτηση εντός του συνολικού αριστερού κινήματος, που εκφράζονται κυρίως με την ίδρυση ρευμάτων, όπως του ευρωκομμουνισμού. Απόρροια αυτού του κινήματος αναθεωρητισμού ήταν ενίοτε η συμμετοχή σε κυβερνητικά σχήματα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα που φτάνουν ως τα τέλη του 20ού αιώνα, όπως το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα ή το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας.

Αυτή η αλλαγή της θέσης των κομμάτων, έχει δύο σημαντικές συνέπειες όσον αφορά την υπόθεση εργασίας. *Πρώτον*, συντελεί στη βαθύτερη αλλαγή στο χαρακτήρα τους: από φορείς αιτημάτων και διεκδικήσεων προς το αστικό κράτος, τείνουν σε μεγάλο βαθμό να μεταμορφωθούν σε ιμάντες επεξήγησης, εκλαϊκευσης και προώθησης των κρατικών μέτρων. Κόμματα σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά, από φορείς θέσεων και στόχων προς τα υποκείμενα του κινήματος, έγιναν αντικείμενα επηρεασμού εκ μέρους των κινημάτων και συχνά μετατράπηκαν σε φορείς κρατικής ισχύος, σε αστικά πολιτικά κόμματα. Σε αυτή την περίπτωση, η θέση διαμεσολάβησης των κομμάτων ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία παραμένει, μόνο

¹⁶² D. Sassoon, ό.π. σελ. 29

¹⁶³ Μία συνοπτική απαρίθμηση αυτών των τάσεων, περιλαμβάνεται στο 10^ο κεφάλαιο του βιβλίου: Serge Berstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Ποιότητα – Hachette, Αθήνα, 2007, συγκεκριμένα στη σελ. 282 στην ενότητα «Τα διαφοροποιημένα κομμουνιστικά μοντέλα»

¹⁶⁴ Για μια απαρίθμηση σημαντικών θεωρητικών διαφοροποιήσεων βλ. Martin Carnoy, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1990, σελ. 362 και πιο αναλυτικά στα κεφάλαια 3-8

που αυτή αντιστρέφεται. Γίνεται όλο και περισσότερο από το κράτος προς την κοινωνία, και όχι αντίστροφα όπως παλαιότερα¹⁶⁵. Δεύτερον, η σύνδεση του κράτους μεταρρυθμιστή με το πέρασμα στο σοσιαλισμό κρύβει έναν ουσιαστικό κίνδυνο: οι μεταρρυθμίσεις τείνουν να γίνουν γενικός πολιτικός σκοπός. Το αντιλαϊκό και αυταρχικό κράτος έχει μεν υποχωρήσει, αλλά στη θέση του δεν έρχεται το σοσιαλιστικό, παρά ένα γενικά «δημοκρατικό» και «κοινωνικό» κράτος.

Στην πορεία διαμόρφωσης αυτής της τάσης βέβαια, δεν εγκαταλείφθηκαν οι προγραμματικοί στόχοι επίσημα. Είναι σαφές πως κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε σημαντική συρρίκνωση δυνάμεων, δεδομένης της πολιτικοποίησης των μαζών και των ιστορικών συνθηκών. Μάλιστα, κάποια κομμουνιστικά κόμματα, μετέχοντας στην κυβερνητική πολιτική είχαν κρατήσει το ριζοσπαστισμό της Γ' Διεθνούς ως κληρονομιά στο πρόγραμμα – χωρίς φυσικά να τον εφαρμόζουν. Όσον αφορά τη σοσιαλδημοκρατία, το τελευταίο που θα επιθυμούσε ήταν η απομόνωση από τις λαϊκές μάζες, προκειμένου να αλλάξει δημοσίως τις θέσεις τις – ακόμα και αν οι θέσεις αυτές ήταν εγκαταλελειμμένες στην πράξη¹⁶⁶. Σε τελική ανάλυση όμως, οι δυνάμεις αυτές επεδίωξαν να έχουν ένα όσο το δυνατόν αντικαπιταλιστικό προφίλ, δίνοντας εντούτοις έμφαση στη διαχείριση του συστήματος με στόχο το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας και όχι στο ζήτημα της επίλυσης του ζητήματος στη βάση του. Υπήρξε μια αδιέξοδη θεωρητικοποίηση της υπάρχουσας κατάστασης, σύμφωνα με την οποία η διεκδίκηση ευνοϊκών μεταρρυθμίσεων αντίκειται στην υπέρβαση του αστικού κράτους, στη σοσιαλιστική προοπτική. Έτσι, αναπτύχθηκαν μία σειρά από ρεύματα, όπως ο «τρίτος δρόμος για το σοσιαλισμό», η «μικτή οικονομία» και άλλα, τα οποία στην ουσία δεν αγγίζουν την ουσία του ζητήματος, την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, αλλά εκφράζουν μια επαναδιατύπωση των σχέσεων αγοράς και κράτους, μία μείωση της κυριαρχίας της αγοράς. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση όμως και την ιστορική καταγραφή, όταν στόχος είναι ο σοσιαλισμός, στην πορεία δημιουργίας του κερδίζονται μεταρρυθμίσεις και μετασχηματίζονται οι ατελείς όψεις της αστικής κοινωνίας. Για παράδειγμα, η δυνατότητα εκβιομηχάνισης που ζητούσαν τα σοβιέτ στη Ρωσία, καθώς και πλήθος άλλων δικαιωμάτων, διαμορφώνοντας παράλληλα στρατηγική για το σοσιαλισμό-κομμουνισμό.

Το Κοινωνικό κράτος

Από μαρξιστική οπτική γωνία, δεν αναγνωρίζεται η σοσιαλιστική πρακτική σε αυτή τη ρύθμιση. Καμία σοσιαλιστική κρατική πρακτική δεν μπορεί να υπάρξει μέσα σε μια καπιταλιστική κοινωνία και κράτος, αφού τα μέσα παραγωγής ανήκουν στην τάξη των κεφαλαιοκρατών. Το κοινωνικό κράτος ιστορικά εξυπηρετούσε τις ανάγκες παραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου και την απρόσκοπτη συνέχεια της καπιταλιστικής οικονομικής δραστηριότητας για μια ορισμένη περίοδο, ενώ ταυτόχρονα αντανάκλασε και τα δεδομένα της ταξικής πάλης, κυρίως με τις κατακτήσεις της εργατικής τάξης στα σοσιαλιστικά κράτη, πρώτιστα στην ΕΣΣΔ. Η πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και η κοινωνική αντίληψη περί ιδιοκτησίας και εργασίας είχαν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τα Δυτικά καπιταλιστικά κράτη. Μπορούμε να πούμε πως η βελτίωση των συνθηκών ζωής των εργαζομένων στις καπιταλιστικές χώρες προήλθε αφενός λόγω της πάλης των εργατικών κινημάτων σε εθνικό επίπεδο, αφετέρου

¹⁶⁵ D. Sassoon, ό.π. σελ. 20-21

¹⁶⁶ Πρόκειται για αντίθετη πρακτική με αυτή του αριστερισμού, το χαρακτηριστικό γνώρισμα του οποίου είναι η απομόνωση από τις μάζες και τους μαζικούς φορείς, και η παγίωση της αντίληψης περί στρατηγικής ανεξάρτητα από τις συνθήκες. Βλ. Τα έργα του Λένιν: «Ένα βήμα εμπρός, δύο βήματα πίσω» και «Αριστερισμός, παιδική αρρώστια του κομμουνισμού», για μία πληρέστερη κατανόηση της σοσιαλδημοκρατίας (“δεξιός” ομορτισμός) και του αριστερισμού (“αριστερός” ομορτισμός) αντίστοιχα.

λόγω του εκτοπίσματος που κατείχε το σοσιαλιστικό πρότυπο κράτους στην υφήλιο. Το καθεστώς σε υγεία, πρόνοια, μεταφορές, παιδεία και εργασία υπήρξε ιδιαίτερα κοινωνικό και επιτυχές στις σοσιαλιστικές χώρες – με επίκεντρο την ΕΣΣΔ – γεγονός που ώθησε τις αστικές κυβερνήσεις να προσεταιριστούν κάποιες μεταρρυθμίσεις. Ας μην ξεχνάμε το διεθνή συσχετισμό δύναμης και την επιρροή που ασκούσε το κομμουνιστικό κίνημα στο Μεσοπόλεμο, αλλά και μεταπολεμικά. Περικλείοντας λοιπόν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, μετέπειτα κομμουνιστικά, στο πρόγραμμά τους βραχυπρόθεσμους στόχους πάλης άσκησαν μεγάλη πίεση στο αστικό πολιτικό σύστημα το οποίο υπό το βάρος της λαϊκής διεκδίκησης, αλλά και των αναγκών, έκανε αρκετές παραχωρήσεις. Αυτές οι τελευταίες είναι ιδιαίτερα διακριτές σε αυτό το πλέγμα κρατικών διατάξεων που ονομάζουμε σήμερα «κοινωνικό κράτος».

Μία οριοθέτηση αυτού του τύπου κράτους, τοποθετεί ιστορικά το κοινωνικό κράτος ως τη μορφή εκείνη κράτους που προέκυψε μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Από πολιτειακή άποψη, πρόκειται για το σύγχρονο αστικό κράτος, το οποίο αποβλέπει στη διασφάλιση, μέσα από μηχανισμούς δικαιότερης αναδιανομής του πλούτου, ενός ικανοποιητικού επιπέδου κοινωνικής δικαιοσύνης και συνοχής¹⁶⁷. Η πραγμάτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων (κυρίως δημόσια υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση, εργασία, προστασία ευπαθών κατηγοριών πολιτών κ.ά.) αποτελεί το βασικότερο μέσο για την επίτευξη των στόχων του κοινωνικού κράτους. Βεβαίως, αρκετές φορές, η κοινωνική πρόνοια προβάλλεται ως «επιτυχία του καπιταλισμού». Ωστόσο, αυτό δεν είναι ακριβές, για δύο λόγους¹⁶⁸:

- Δε στερεώθηκε ένας δίκαιος καπιταλισμός. Ότι δίκαιο υπάρχει, είναι ότι δίκαιο έχει κατακτηθεί.
- Ταυτίστηκε η κυβερνητική πρακτική ορισμένων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στη Δύση (καπιταλιστικών στην ουσία κομμάτων) με τους προγραμματικούς στόχους της Αριστεράς όπως την κατανοεί η κοινή γνώμη, προσανατολίζοντας στη «διεκδίκηση» ενός καπιταλισμού με ηθικά και εξανθρωπισμένα χαρακτηριστικά.

Εντέλει, η προοπτική των μεταρρυθμίσεων δεν είναι κάτι ξένο προς τη μαρξιστική ανάλυση, ούτε κάτι ασυμβίβαστο με την επαναστατική πολιτική. Όντως, η βελτίωση των όρων ζωής των λαϊκών στρωμάτων είναι αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής πάλης. Η διεκδίκησή τους δεν απομακρύνει την πάλη για το σοσιαλισμό, ακριβώς γιατί ο σοσιαλισμός ναί μεν δεν επιδιώκεται από εξαιρετικά εύρωστους, ούτε όμως από εξασθλιωμένες μάζες. Οι μάζες όταν φτάνουν στην έσχατη ένδεια μπορεί να αγανακτούν, αλλά είναι δύσκολο να επαναστατήσουν. Τότε είναι που αποσυντίθεται τα μέτωπα και αδυνατίζει η ικανότητα πάλης των λαϊκών μαζών. Ο ρόλος του εξασθλιωμένου προλεταριάτου¹⁶⁹ είχε υπογραμμιστεί από νωρίς. Στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος διαβάζουμε: «*Το λούμπεν προλεταριάτο [...], παρασέρνεται εδώ κι εκεί στο κίνημα από την προλεταριακή επανάσταση, όμως απ' τις συνθήκες της ζωής του είναι πάντα πρόθυμο να πουληθεί για αντιδραστικές ενέργειες*»¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Δρ. Απόστολος Παπακωνσταντίνου, «Θα αποκτήσουμε ποτέ σοβαρό κοινωνικό κράτος;», Εφημερίδα *Πρώτο Θέμα*, 2/9/2007 http://www.ompop.gr/site/index.php?option=com_content&task=view&id=61&Itemid=1

¹⁶⁸ D. Sassoon, ό.π. σελ. 23

¹⁶⁹ Αναφέρεται συνήθως ως λούμπεν προλεταριάτο (Lumpenproletariat), δηλαδή κουρελοπρολεταριάτο, ξεπεσμένα, εξασθλιωμένα και εκφυλισμένα μικροαστικά και προλεταριακά στοιχεία που έχασαν την ταξική τους θέση στην κοινωνία και μαζί και την ταξική τους συνείδηση.

¹⁷⁰ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 38

Ο προβληματισμός έγκειται στο επόμενο βήμα, στην πάλη για το χαρακτήρα του συστήματος, την ανατροπή του καπιταλισμού την οποία πολλά σοσιαλιστικά, ακόμα και κομμουνιστικά κόμματα, εγκατέλειψαν νωρίς ως στόχο. Οι μεταρρυθμίσεις αποτελούν ένα όπλο, για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και των όρων πάλης της εργατικής τάξης. Αρκετά συχνά μάλιστα, το ίδιο το σύστημα τις παίρνει πίσω – για παράδειγμα σε μία οικονομική κρίση. Παράλληλα όμως, αποτελούν πεδίο απόκτησης πολιτικής κοινωνικής πείρας. Όπως σημείωνε η Ρ. Λούξεμπουργκ, αναγνωρίζοντας τη σημασία της δημοκρατικής πάλης χωρίς να αναιρεί τον τελικό σκοπό, «η δημοκρατία είναι το καλύτερο πλαίσιο πολιτικής διαπαιδαγώγησης της εργατικής τάξης»¹⁷¹. Εντέλει, η ταξική συνείδηση και πάλη είναι κάτι πιο σύνθετο από την στέρα αποτύπωση οικονομικών δεικτών. Η ύπαρξη «οικονομικής πάλης» και μόνο, ίσως δείχνει μια αυθόρμητη έννοια αντίστασης, απέναντι σε έναν απάνθρωπο καπιταλισμό. Όμως, αν δε συνδυαστεί με την πολιτική πάλη για την αλλαγή στο επίπεδο της εξουσίας, κινδυνεύει να οδηγήσει στην ενσωμάτωση του κινήματος, ακόμα και στην απώλεια της ικανότητας για διεκδικήσεις στα πλαίσια του καπιταλισμού. Ο Λένιν, συν τοις άλλοις, έδωσε το στίγμα της «επαναστατικής κατάστασης» σε αρκετά σημεία των έργων του. Η κατάσταση αυτή, απλοποιημένα, είναι μια πολιτική κατάσταση με δύο σημαντικά χαρακτηριστικά:

- οι λαϊκές μάζες δε θέλουν να κυβερνώνται όπως κυβερνιούνταν μέχρι τώρα και
- οι κυβερνώντες δεν μπορούν να συνεχίσουν με τον ίδιο τρόπο να κυβερνούν¹⁷²

Πρόκειται επίσης για μια κατάσταση όπου δεν επικρατεί μια στασιμότητα, αλλά μια κίνηση: οι μάζες μπαίνουν με μεγάλη δύναμη στο προσκήνιο και συναισθάνονται τον ιστορικό τους ρόλο. Και αυτό είναι που συνδέεται σε τελική ανάλυση, με την προοπτική της πολιτικής αλλαγής, που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία και αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της μαρξιστικής – λενινιστικής θεωρίας και πρακτικής.

3.4 Το φιλελεύθερο κράτος

Το κυρίαρχο πρότυπο κράτους στο σύγχρονο κόσμο, είναι η **φιλελεύθερη δημοκρατία**. Ο φιλελευθερισμός, σε αντίθεση με το ρεαλισμό, υπερβαίνει συχνά τα όρια μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής. Σε μεγάλο βαθμό, η φιλελεύθερη παραδοχή των Διεθνών Σχέσεων, είναι η εφαρμογή της φιλελεύθερης ιδέας για το κράτος, σε διεθνή κλίμακα. Ως ενσωμάτωση σε πολιτειακή μορφή, ο φιλελευθερισμός και ειδικά το οικονομικό σκέλος του, χαρακτήρισε την σύγχρονη εθνοκρατική δομή. Η στοιχειοθέτηση μιας μαρξιστικής κριτικής για το κράτος λοιπόν, είναι απαραίτητο να περνά από την αντιπαραβολή με τις φιλελεύθερες θέσεις για το κράτος. Μία τακτική η οποία δε συναντάται επαρκώς και ξεκάθαρα σε αρκετές δυνάμεις στο πολιτικό πεδίο. Όπως σημειώνει ο Π. Κονδύλης: *«η αριστερά εμφανίζεται είτε ως ουραγός, είτε ως σύμμαχος των κυρίαρχων... Δεν αντλεί από ότι ζωντανότερο είχε η μαρξιστική παράδοση, δηλαδή την ανελέητη απομυθοποίηση των φιλελεύθερων ιδεολογημάτων, αλλά τρέφεται από μια κοινωνική θεωρία που*

¹⁷¹ Π. Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, ό.π. σελ. 92

¹⁷² Ο Λούκατς, το διατυπώνει ως εξής: «τα “κατώτερα στρώματα” δε θέλουν να ζήσουν με τον παλιό τρόπο και τα “άνωτερα στρώματα” δεν μπορούν να ζήσουν με τον παλιό τρόπο», βλ. Γκεοργκ Λούκατς, *Η σκέψη του Λένιν – Η επικαιρότητα της επανάστασης*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1990, σελ. 35

εν μέρει αντικατοπτρίζει και εν μέρει συγκαλύπτει εξιδανικευτικά τις πραγματικές σχέσεις ισχύος μέσα στη δυτική μαζική δημοκρατία»¹⁷³.

Η εξέλιξη του φιλελευθερισμού

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός ουσιαστικά είναι η «πολιτική» πλευρά του αστικού φιλελεύθερου ιδεολογικού ρεύματος, που συμπυκνώνει την προέκταση της βασικής αστικής οικονομικής αντίληψης στην πολιτική και την κοινωνία. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός ξεκινά στα χρόνια που ακολούθησαν την αγγλική αστική επανάσταση του 17^{ου} αιώνα και εξελίσσεται περαιτέρω στο 18^ο αιώνα, συνδεδεμένος ενίοτε και με ριζοσπαστικές και επαναστατικές μορφές, σε συνάρτηση με τον επαναστατικό και ιστορικά προοδευτικό χαρακτήρα των καπιταλιστικών σχέσεων, εκφράζοντας τις επιδιώξεις της ανερχόμενης αστικής τάξης στη δοσμένη περίοδο. Από το τέλος του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα, όταν η αστική τάξη βαθμιαία μετατρέπεται σε συντηρητική κοινωνική τάξη, ο πολιτικός φιλελευθερισμός μετατρέπεται κι αυτός με τη σειρά του σε συντηρητικό - απολογητικό ιδεολογικό ρεύμα με εκπροσώπους όπως ο J. Bentham (ωφελμιστική θεωρία), ο Τζ. Στ. Μιλ (θετικισμός). Κεντρικές αρχές και αιτήματα του πολιτικού φιλελευθερισμού είναι ο **αστικός κοινοβουλευτισμός**, η διάκριση των εξουσιών (εκτελεστική, νομοθετική, δικαστική), το «κράτος δικαίου» (στηριγμένο βέβαια στο δίκαιο της αστικής **ατομικής ιδιοκτησίας**), η κατανοήση της κοινωνικής ζωής με άξονα τον αστικό ατομικισμό. Για τους φιλελεύθερους, το σύγχρονο κράτος αξιώνει ένα πολιτικό και οικονομικό σύστημα που θα αποφέρει, σύμφωνα με τη φράση του Jeremy Bentham, «τη μέγιστη δυνατή ευτυχία στο μέγιστο δυνατό αριθμό ανθρώπων»¹⁷⁴. Αντίθετα με τους ρεαλιστές, που θεωρούν το κράτος πέρα και πάνω από όλα ως μέσο συγκέντρωσης και άσκησης εξουσίας, οι φιλελεύθεροι το αντιλαμβάνονται ως μια συνταγματική οντότητα, που ορίζει, ενισχύει το κράτος δικαίου και σέβεται τα δικαιώματα των πολιτών στη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία, διασφαλίζοντας την κοινωνική ευτυχία.

Όμως, οι αξιώσεις του φιλελευθερισμού για την χειραφέτηση από την αυταρχική παράδοση της κρατικής διακυβέρνησης, δεν ήταν πραγματοποιήσιμες από τη στιγμή που συμβάδιζε με τον καπιταλισμό, ο οποίος είχε ανάγκη το κράτος σε όλες του τις μορφές ιστορικά. Όπως σημειώνει ο Κονδύλης, κατά τη διαμόρφωση του φιλελεύθερου κράτους, κατά τη “μετατροπή του φιλελευθερισμού σε μαζική δημοκρατία” -σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιεί ο ίδιος- «εκφράστηκε ιδεατά ο τρόπος λειτουργίας του κοινωνικού εκείνου σχηματισμού, ο οποίος βαθμιαία επικάλυψε η απορρόφησε εκείνον, μέσα στον οποίο κυριαρχούσε η αστική τάξη και όπου ο φιλελευθερισμός κατανοούνταν και ασκούνταν κυρίως με την έννοια που του έδινε η αστική τάξη»¹⁷⁵. Ακόμα και εκεί όπου είχαν διευρυνθεί τα πολιτικά δικαιώματα πέραν ενός συγκεκριμένου κύκλου ατόμων, ο αστικός φιλελευθερισμός είχε σαφή ολιγαρχικά γνωρίσματα, τα οποία γίνονταν εμφανή στη διαμάχη για το εκλογικό δικαίωμα, πριν ακόμα πραγματοποιηθεί η στροφή προς τη μαζική δημοκρατία και τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της. Ο «αστικός φιλελευθερισμός», αναφέρεται παρακάτω, «έπασχε από μια βασική αντίφαση: από τη φύση του ήταν ολιγαρχικός, συνάμα όμως ήταν υποχρεωμένος να εκδηλωθεί πολιτικά σε μια μαζική κοινωνία, η οποία αποτελούσε την *condition sine qua non*¹⁷⁶ της ίδιας του της ύπαρξης. Όμως η

¹⁷³ Παναγιώτης Κονδύλης, *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα – Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998, σελ. 8

¹⁷⁴ R. Jackson – G. Sørensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π. σελ. 165

¹⁷⁵ Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού – Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή κι από τον φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία, Γ' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2000, σελ. 213

¹⁷⁶ Θεμελιώδης προϋπόθεση

μαζική κοινωνία τραβούσε προς τη μαζική δημοκρατία, κι αυτό έκανε την αντίφαση ακόμα εντονότερη»¹⁷⁷.

Υπάρχουν και άλλες κριτικές απόψεις για το φιλελευθερισμό, όπως βιώνεται στη σύγχρονη κοινωνία. Ο Τ. Ίγκλετον θεωρεί τον φιλελευθερισμό ως την πολιτική κατάληξη της νεωτερικότητας, της «ασυνήθιστης εκείνης κατάστασης, με την οποία σήμερα το μυαλό μας είναι εντελώς εξοικειωμένο, και στα πλαίσια της οποίας δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε σε κανένα απολύτως από τα πιο ζωτικά ζητήματα – μια κατάσταση που δε θα μπορούσαν να φανταστούν σε καμία περίπτωση μερικοί από τους αρχαίους και που φαίνεται ότι ματαιώνει κάθε προοπτική δημιουργίας μιας κοινής ζωής»¹⁷⁸. Εδώ εδράζεται και η μη αποδοχή του σοσιαλισμού από τους φιλελεύθερους: ο φιλελεύθερος δε δέχεται το σοσιαλισμό, μεταξύ άλλων, διότι φοβάται ότι όλοι θα κατέληγαν να πιστεύουν το ίδιο πράγμα, να έχουν την ίδια αντίληψη για την καλή ζωή και επομένως, μοιραία, θα αποδυνάμωναν την ελευθερία της ατομικής δράσης και θα μειώναν τον αριθμό των αγαθών που μπορούσε να αποκτήσει ο καθένας¹⁷⁹. Υπάρχει διαμάχη επίσης, ανάμεσα στους οπαδούς του οικονομικού φιλελευθερισμού και τους φιλελεύθερους οπαδούς του κράτους πρόνοιας για το μέχρι που πρέπει να φτάσει αυτή η πρωτοβουλία εκ μέρους της πολιτείας. Δεν υπάρχει σαφής ορισμός στο φιλελευθερισμό για το δίκαιο κράτος (παρόλο που για τους περισσότερους, δίκαιο κράτος είναι το ουδέτερο) ούτε για την καλή ζωή. Κατά ένα παράδοξο τρόπο, η καλή ζωή έχει γίνει σήμερα ιδιωτική υπόθεση, ενώ το καθήκον να καταστεί εφικτή παραμένει δημόσιο¹⁸⁰.

Στην πορεία εξέλιξης της δημοκρατίας, η κοινωνική ένδειξη του φιλελευθερισμού ακολούθησε τη θεωρητική έννοια του, η οποία ήταν αόριστη και κανονιστικά φορτισμένη¹⁸¹. Αυτό που επικράτησε πρακτικά να παρουσιάζεται ως «φιλελευθερισμός» ήταν η ανοιχτή κοινωνία με τις ίσες ευκαιρίες και την ευημερία, όπως επίσης και η κοινωνική προστασία για όλους. Ήταν δηλαδή ένας φιλελευθερισμός χωρίς -φαινομενικά- το αρχικό ταξικό περιεχόμενο του αστικού φιλελευθερισμού (από τον περιορισμό του εκλογικού δικαιώματος μέχρι την απόκρουση του κράτους πρόνοιας) ο οποίος, κατά Κονδύλη, υποδήλωνε τη στροφή προς τη μαζική δημοκρατία, ως αντιστάθμισμα στην κομμουνιστική κριτική του καπιταλισμού. Οι κοινωνικές τάξεις, όπως τις έβλεπε και τις όριζε ο 19^{ος} αιώνας, «αναμοχλεύθηκαν και κατά μεγάλο μέρος έχασαν τα περιγράμματά τους μέσα στη μαζικοδημοκρατική χοάνη του 20ού», όπως αναφέρει αλλού¹⁸². Υιοθετήθηκε μάλιστα το ιδεώδες της υλικής ισότητας, ως απάντηση στο πρόβλημα της κατανομής που εδράζεται στην ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Φυσικά, υπήρξαν κάποιες εγγενείς δυσκολίες στη φιλελεύθερη θέση, στην οριοθέτηση της ισότητας. Σε κάθε περίπτωση, ο φιλελευθερισμός συνδεόταν ακόμα με τον ατομικισμό, κρατώντας αποστάσεις από τη μαζικότητα ως σημείο αναφοράς, η δε «μαζική δημοκρατία» έθετε τις βάσεις του συλλογικού. Ωστόσο, μια «δημοκρατική μεθερμηνεία φιλελεύθερων κοινών τόπων» κέρδιζε έδαφος, ώσπου πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τον κλασσικό αστικό φιλελευθερισμό στη μοντέρνα μαζική δημοκρατία¹⁸³. Προέκυψε λοιπόν, ένας τύπος «φιλελευθερισμού», πιο κοινωνικός, ο οποίος πήγε πέραν της τυπικής ισότητας και εξήγαγε από της παλαιές ατομιστικές αρχές ένα δικαίωμα κοινωνικής προστασίας του ατόμου από μέρους του κράτους¹⁸⁴. Πάνω σε

¹⁷⁷ Ο.π. σελ. 214

¹⁷⁸ Τέρνι Ίγκλετον, *Οι αιτιατές της μετανεωτερικότητας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003, σελ. 116

¹⁷⁹ Τ. Ίγκλετον, *ό.π.* σελ. 124

¹⁸⁰ Ο.π. σελ. 116-117

¹⁸¹ Π. Κονδύλης, *Από τον 20ό στον 21^ο αιώνα – Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, *ό.π.* σελ. 19

¹⁸² Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, *ό.π.* σελ. 15

¹⁸³ Π. Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού...*, *ό.π.* σελ. 224

¹⁸⁴ Π. Κονδύλης, *Από τον 20ό στον 21^ο αιώνα*, *ό.π.* σελ. 20

αυτές τις αντιλήψεις οικοδομήθηκε η ιδέα του κοινωνικού κράτους και η φαινομενική εκτόπιση των αστών ως κυρίαρχης ή κοινωνικά καθοριστικής τάξης, δημιουργώντας ανοιχτές οικονομικές και πολιτικές ελίτ μεταβαλλόμενης σύνθεσης. Ωστόσο, η **οικονομική και πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης ουδέποτε εγκαταλείφθηκε** στη δυτική δημοκρατία, όπως αποδεικνύεται σήμερα. Απλώς, με την εξέλιξη της «μαζικής δημοκρατίας» δόθηκε η αίσθηση της ισότητας στα προνόμια, από τη διακυβέρνηση μέχρι και την απουσία κυβέρνησης. Η μαζική κοινωνία και η μαζική δημοκρατία συγχωνεύθηκαν πάνω σε τεχνολογικά προηγμένη οικονομική βάση. Τελικά, φιλελευθερισμός και δημοκρατία ταυτίστηκαν (αστική φιλελεύθερη δημοκρατία), ετεροκαθορίστηκαν μάλιστα έναντι του «ολοκληρωτισμού».

Η σύμπλεξη με το σοσιαλισμό

Ο φιλελευθερισμός, ύστερα από την πολιτειακή του έκφραση με το πολίτευμα της δημοκρατίας και κάτω από την επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών, στήριξε όλο και περισσότερο τα πολιτικά και κοινωνικά του αιτήματα σε επιχειρήματα κοινωνιολογικά, ώστε οι μεταρρυθμίσεις – συχνά σοσιαλδημοκρατικού χαρακτήρα – ή ακόμα και η δράση για τον εκδημοκρατισμό κάποιων κοινωνιών να καταλήξει να αποκαλείται «φιλελευθερισμός». Έτσι εννοείται βεβαίως ένας απλώς πολιτικός φιλελευθερισμός, ο οποίος κινείται προς την κατεύθυνση της υλικής ισότητας, περιορίζοντας συχνά τον οικονομικό φιλελευθερισμό¹⁸⁵. Τελικά, αυτός ο φιλελευθερισμός μπορεί και να στρέφεται ενάντια στο κοινωνικό περιεχόμενο του αστικού φιλελευθερισμού, ελάχιστα ξεχωρίζοντας από σοσιαλδημοκρατικές θέσεις. Αυτή η σύγχυση έχει δύο αίτια:

- Το ακούσιο: Δεδομένης της εξάπλωσης των σοσιαλιστικών ιδεών και της πάλης των κομμουνιστών και άλλων αριστερών δυνάμεων, ειδικά σε καθεστώτα μη δημοκρατικά, η κοινή γνώμη διαμόρφωσε την πάλη για οποιοδήποτε δικαίωμα στη βάση της έννοιας «ελευθερία». Οι «φιλελεύθεροι» συχνά ήταν οι οπαδοί της ελευθερίας, με την κοινωνική έννοια του όρου, συχνά ίσως οι οπαδοί της απελευθέρωσης της καταπιεζόμενης τάξης. Ακόμη, σημειώνει ο Κονδύλης¹⁸⁶, η εκμηχάνιση της ζωής και η μαζική κατανάλωση ήταν ένας σημαντικός παράγοντας. Η μαζική βιομηχανική παραγωγή και οι διαδικασίες αντικατάστασης της παραδοσιακής παραγωγικής αλυσίδας, στο πλαίσιο της βελτίωσης της ζωής των μαζών, αξιοποιούνταν και από τους σοσιαλιστές – θεωρούσαν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως εγγύηση για την υπέρβαση του καπιταλισμού – και από φιλελεύθερους με «κοινωνικές» τάσεις, οι οποίοι επιδίωκαν της κατά τη γνώμη τους απαραίτητη προσαρμογή τους δόγματός τους στις νέες συνθήκες. Χωρίς να φτάνουν στην ίδια θεώρηση με τους σοσιαλιστές, διαπίστωναν ωστόσο ότι με βάση τις νέες δυνατότητες της τεχνικής και της βιομηχανίας μπορούσε να δοθεί στα ηθικά τους αιτήματα από περιεχόμενο και έτσι να παραμερισθεί όχι βέβαια ο καπιταλισμός αυτός καθ' αυτός, αλλά η πιο απάνθρωπη όψη του οικονομικού φιλελευθερισμού.
- Το εκούσιο: Οι αστικές πολιτικές δυνάμεις, διαβλέποντας την άνοδο του σοσιαλισμού και την κρίση του αστικού φιλελευθερισμού, επιχείρησαν μια σύζευξη των εννοιών σε πολιτική βάση, αποδυναμώνοντας τον επαναστατικό χαρακτήρα του σοσιαλισμού και υποτάσσοντάς

¹⁸⁵ Π. Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού...*, ό.π. σελ. 223

¹⁸⁶ Ό.π. σελ. 225

τον στο επίπεδο των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Άλλωστε, και η σοσιαλδημοκρατία¹⁸⁷ που ήταν αντιτιθέμενη στον σοσιαλισμό ως πρόταγμα των κομμουνιστών, αξιοποίησε τη σύγκλιση του φιλελευθερισμού με το σοσιαλισμό, αφαιρώντας την αναφορά στην οικονομολογική βάση.

Συνοπτικά, τα κύρια σημεία στη σύμπλεξη σοσιαλισμού – φιλελευθερισμού είναι τα εξής:

- Η αντίθεση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού έγκειται στο ότι ο φιλελευθερισμός εκφράζει το στοιχείο της ελευθερίας και της ατομικής πρωτοβουλίας, ενώ ο σοσιαλισμός το στοιχείο της ισότητας και της κοινωνικής διασφάλισης των ασθενέστερων στη σύγχρονη κοινωνία. Στη σύγχρονη συγκυρία η αντιπαλότητα εδράζεται στο πρόταγμα του λεγόμενου «κοινωνικού κράτους» ή «κράτους πρόνοιας», καθώς και στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής.
- Η κοινωνία σήμερα έχει ολοκληρώσει τον κύκλο ανάπτυξης που ξεκίνησε από την εποχή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και έχει εισέλθει σε μια «μετανεωτερική» φάση εξέλιξης, χαρακτηριστικά της οποίας αποτελούν εκτός των άλλων η πρωτοφανής κινητικότητα ανθρώπων και εμπορευμάτων, οι οριζόντιες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων (σε αντίθεση με τις κάθετες ταξικές σχέσεις του παρελθόντος που παρότι εξακολουθούν να υπάρχουν, βαθμιαία χάνουν πολλή από τη σημασία τους για τη ζωή των ανθρώπων), καθώς και ο αυξημένος βαθμός «διακινδύνευσης» (ρίσκου) κάθε οικονομικής δραστηριότητας σε βαθμό που γίνεται λόγος για την «κοινωνία του ρίσκου».
- Το ζήτημα μεταξύ σοσιαλισμού και φιλελευθερισμού, κοινωνίας και ατόμου, ισότητας και ελευθερίας δεν μπορεί να τεθεί διαζευκτικά και αντιπαραθετικά, όπως παλαιότερα. Τώρα πλέον ζητείται το αναγκαίο μίγμα, ανάλογα με τις κάθε φορά συνθήκες. Το «κοινωνικό κράτος» θα πρέπει να συνδυάζεται με την ενίσχυση της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, έτσι ώστε να μην καταστρέφεται η κοινωνική συνοχή αλλά ούτε να εμποδίζεται η οικονομική πρωτοβουλία. Επομένως, το μίγμα κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής πρέπει να είναι ταυτόχρονα και φιλελεύθερο και σοσιαλιστικό, ενθαρρύνοντας την ελευθερία και τη διακινδύνευση.

Η μαρξιστική κριτική

- Η αντίθεση μεταξύ σοσιαλισμού και φιλελευθερισμού δεν βρίσκεται στο επίπεδο της άσκησης οικονομικής πολιτικής (επιδότηση των ασθενέστερων έναντι επιδότησης της επιχειρηματικότητας). Είναι βαθύτερη. Ο σοσιαλισμός ως θεωρία και πρακτική δεν έχει να κάνει με την αντίληψη της ισότητας ως – ουσιαστικά – ομοιότητας μεταξύ των ατόμων. Η έννοια της **ισότητας** τοποθετείται σε συνάρτηση με την εργασία, μέσα στην διαμορφούμενη κοινωνία, με τις δοσμένες συνθήκες. Στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*¹⁸⁸, ο Μαρξ

¹⁸⁷ Μετά τη σαφή διακριτή οργάνωση των κομμουνιστικών κομμάτων, ως «σοσιαλδημοκρατία» εννοείται ο σοσιαλισμός ο οποίος παρέμεινε στα πλαίσια της Β' Διεθνούς. Σήμερα, σοσιαλδημοκρατική νοείται η πρακτική των κοινωνικών ρυθμίσεων στο επίπεδο των θεσμών.

¹⁸⁸ Το «Πρόγραμμα της Γκότα» ήταν το Πρόγραμμα του Ενιαίου Εργατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Γερμανίας, που εγκρίθηκε στο Συνέδριο της Γκότα, στις 22-27 Μάη 1875. Προηγουμένως, είχε δοθεί στον Μαρξ για παρατηρήσεις. Ο Μαρξ, ανυποχώρητος σε ζητήματα θεωρητικών αρχών, άσκησε αυστηρή κριτική σε πολλά σημεία, όπου διαπιστωνόταν ο οπορτουνιστικός χαρακτήρας του Προγράμματος, προκειμένου να είναι αποτελεσματική η δράση του Κόμματος. Δίνει, ταυτόχρονα, ένα πρώτο δείγμα της αντίληψής του για την πάλη στις

αναφέρει ότι η έννοια της ισότητας προβάλλει σαν έννοια **ποσοτική**, στα πλαίσια του αστικού δικαίου. Όμως οι άνθρωποι είναι άνισοι μεταξύ τους, τόσο σε ικανότητες όσο και σε ανάγκες:

«Όμως, ο ένας υπερέχει από τον άλλο φυσικά ή πνευματικά, προσφέρει επομένως στον ίδιο χρόνο περισσότερη δουλειά ή μπορεί να δουλεύει περισσότερο χρόνο, και η εργασία, για να χρησιμεύσει σαν μέτρο, πρέπει να ορίζεται σύμφωνα με τη διάρκεια ή με την έντασή της, αλλιώς θα έπανε να είναι μέτρο. Αυτό το ίσο δίκαιο είναι άνισο δίκαιο για άνιση εργασία. Δεν αναγνωρίζει ταξικές διαφορές, γιατί ο καθένας δεν είναι παρά εργάτης όπως κι ο άλλος, αναγνωρίζει όμως σιωπηρά σαν φυσικά προνόμια τις άνισες ατομικές ικανότητες και επομένως την άνιση παραγωγική ικανότητα. Στο περιεχόμενό του είναι λοιπόν δίκαιο της ανισότητας όπως κάθε δίκαιο [...] ο ένας εργάτης είναι παντρεμένος, ο άλλος όχι, ο ένας έχει περισσότερα παιδιά από τον άλλο κλπ. Με ίση απόδοση εργασίας και επομένως με ίση συμμετοχή στο κοινωνικό καταναλωτικό απόθεμα, ο ένας παίρνει στην πραγματικότητα περισσότερα από τον άλλον, ο ένας είναι πλουσιότερος από τον άλλον κλπ. Για να αποφευχθούν όλες αυτές οι αδυναμίες, θα έπρεπε το δίκαιο να είναι μάλλον άνισο αντί να είναι ίσο»¹⁸⁹.

Παρακάτω, σκιαγραφείται η **πρώτη** ανώριμη φάση της κομμουνιστής κοινωνίας: *«Αυτές οι ελλείψεις, δεν μπορούν να αποφευχθούν στην πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όπως ακριβώς έχει βγει ύστερα από μακρόχρονα κοιλοπονήματα από την καπιταλιστική κοινωνία. Το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να είναι ανώτερο από την κοινοτική διαμόρφωση και την καθορισμένη από αυτήν πολιτιστική ανάπτυξη της κοινωνίας»¹⁹⁰.*

Τέλος, αναφέρεται η **ανώτερη** φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όπου γίνεται λόγος για ξεπέραςμα της αστικής αντίληψης για την εργασία και την ισότητα: *«Σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν θα έχει εξαφανιστεί η υποδουλωτική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και μαζί της και η αντίθεση ανάμεσα την πνευματική και τη σωματική δουλειά, όταν η εργασία θα έχει γίνει όχι μόνο μέσο για να ζεις, αλλά και η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν με την ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί και οι παραγωγικές δυνάμεις και θα αναβλύζουν πιο άφθονα όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου, τότε μόνο θα μπορεί να ξεπεραστεί ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και η κοινωνία θα γράψει στη σημαία της: Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του!»¹⁹¹.*

Επομένως, γίνεται κατανοητό πως ο σοσιαλισμός δεν αναφέρεται στην ισότητα του εισοδήματος, αλλά στην **κοινωνική-ταξική ισότητα**, δηλαδή στην εξάλειψη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, αλλά και την κατάργηση κάθε κοινωνικής ανισότητας με κύρια αυτήν της διάκρισης μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, κάθε κοινωνικής διαφοροποίησης (ατομικός εμπορευματοπαραγωγός - συνεταιριστική εμπορευματοπαραγωγή), κάθε κοινωνικής αντίθεσης στην προοπτική της κομμουνιστικής

συνθήκες καπιταλισμού, αλλά και για την ουσία του κράτους της εργατικής τάξης, και την οικονομία στην πρώτη κατώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι τελειώνει την κριτική του με τη φράση: *«Είπα και ελάλησα, αμαρτίαν ουκ έχω»*. Ο Ένγκελς αποφάσισε, λόγω της επεξεργασίας νέου Προγράμματος του Κόμματος στα 1890, να δημοσιοποιήσει την κριτική του Μαρξ, παρόλο που βρήκε αντίθετο τον Κάουτσκι, προκειμένου να συμβάλει στη σωστή θεωρητική επεξεργασία του νέου Προγράμματος του κόμματος.

¹⁸⁹ Καρλ Μαρξ, *Η Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2007, σελ. 23

¹⁹⁰ Ο.π.

¹⁹¹ Ο.π.

κοινωνίας. Στο σοσιαλισμό σε πρώτη φάση, υπάρχει η κεντρικά σχεδιασμένη συνειδητά και συλλογικά κοινωνική ανάπτυξη, η «κοινωνικοποιημένη ανθρωπότητα». Η σοσιαλιστική εξουσία εισάγει την αρχή **κατανομής** «στον καθένα ανάλογα με την *εργασία* του». Αυτή η αρχή προχωρώντας στην κομμουνιστική κοινωνία θα γίνει «στον καθένα ανάλογα με τις *ανάγκες* του», μακριά από κάθε αντίληψη ισοπέδωσης και απλής ποσοτικής απόδοσης. Ο σοσιαλισμός που επικεντρώνεται μόνο στην άσκηση οικονομικής πολιτικής και στα ιδιαίτερα στοιχεία της (κοινωνικό κράτος, κράτος πρόνοιας) είναι επιφανειακός, δεν σχετίζεται με τη σοσιαλιστική κοινωνική πραγματικότητα όπως αυτή έχει περιγραφεί και έχει ως ένα σημείο βιωθεί, ούτε φυσικά συνδέεται με την πολιτική του κινήματος της εργατικής τάξης στον καπιταλισμό. Αντιθέτως, αυτός ο σοσιαλισμός προσεγγίζει αυτό που περιγράφεται ήδη από το 1848, στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, ως «αστικός ή συντηρητικός σοσιαλισμός»: «Ένα μέρος της αστικής τάξης θέλει να διορθώσει τα *κοινωνικά κακά*, για να εξασφαλίσει την ύπαρξη της αστικής κοινωνίας»¹⁹². Πρόκειται δηλαδή για ένα σκεπτικό, το οποίο επιδιώκει την κατάκτηση των συνθηκών της σύγχρονης κοινωνίας, χωρίς τους αγώνες και τους κινδύνους που απορρέουν αναγκαστικά από αυτήν: «*Θέλουν τη σημερινή κοινωνία, αλλά αφού της αφαιρεθούν τα στοιχεία που την επαναστατικοποιούν και τη διαλύουν. Θέλουν την αστική τάξη χωρίς το προλεταριάτο*», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μαρξ¹⁹³.

- Αλλά και ο φιλελευθερισμός δεν είναι το ρεύμα εκείνο που εκφράζει την αρχή της **ελευθερίας** γενικά, αλλά της αστικής ατομικής ελευθερίας, της ελευθερίας της ιδιοτελούς δράσης του κεφαλαίου, η οποία εδράζεται στον οικονομικό φιλελευθερισμό και συχνά αντιτίθεται στα συμφέροντα της κοινωνίας. Η ελευθερία της κοινωνίας έγκειται στην ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων, εμπορευμάτων, κεφαλαίων και υπηρεσιών. Οι νέες εκφάνσεις αυτής της ελευθερίας, δεν αλλάζουν το περιεχόμενό της, ούτε αντικαθιστούν τις ταξικές σχέσεις. Αρκετές φορές αυτό το νέο πλέγμα ελευθεριών, παρουσιάζεται σαν κάτι καινούριο, αν και ουσιαστικά πρόκειται για κάτι παλιό σε νέες συνθήκες. Ο ρόλος και η δυναμική του υπερεκτιμούνται, μάλιστα δίνεται ο χαρακτηρισμός «νεοφιλελευθερισμός», σε διάσταση με τον όρο «φιλελευθερισμός». Ως «νεοφιλελευθερισμός», συχνά νοείται το πλέγμα μέτρων που παρουσιάζεται στις μεταψυχροπολεμικές κοινωνίες. Ωστόσο, πρόκειται απλά για τους σύγχρονους όρους αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος. Η διάκρισή του ως κάτι δομικά ξεχωριστό, ουσιαστικά απομακρύνει την προβληματική για το χαρακτήρα αυτού καθαυτού του συστήματος που έχει φτάσει τα ιστορικά του όρια. Στην ουσία ο «νεοφιλελευθερισμός» είναι το ίδιο κρατικιστικός όσο και ο «κείνσιανισμός» ή η όποια σοσιαλδημοκρατικού τύπου διαχείριση, στα πλαίσια του καπιταλισμού. Η κρατική παρέμβαση υπό αυτό το πλαίσιο, είναι κι αυτή ουσιαστικά προς όφελος της οικονομικής ολιγαρχίας, όσο και αν παρουσιάζεται (ή ενοχοποιείται) ως «σοσιαλιστική». Είναι δε απαραίτητη η συμβολή του κράτους στις νεοφιλελεύθερες ρυθμίσεις, αφού χωρίς αυτήν τόσο ο νεοφιλελευθερισμός ως ιδεολογία, όσο και οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής θα είχαν ανατραπεί. Συνεπώς, δεν έχουν ισχυρή θεωρητική και πρακτική βάση οι απόψεις οι οποίες αντιπαραβάλλουν τις νεοφιλελεύθερες πρακτικές στην παλιότερη κρατικομονοπωλιακή ρύθμιση και στη βάση αυτή καλούν στη σύγκλιση σοσιαλισμού-φιλελευθερισμού.

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, προκύπτει ότι τα επιχειρήματα για τη διάκριση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού ως διάκριση ελευθερίας και ισότητας, καθώς και για τη

¹⁹² Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 61

¹⁹³ Ο.π.

σύγκλιση, καταλήγουν σε μία πρόταση περί αποδυνάμωσης των κύριων χαρακτηριστικών του σοσιαλισμού κυρίως, αλλά και του φιλελευθερισμού. Το όλο πλαίσιο της αντίθεσης τίθεται εντός του καπιταλιστικού συστήματος («οικονομία της αγοράς»), το οποίο δεν αμφισβητείται σε καμία περίπτωση. Το πλαίσιο αυτό λειτουργεί ενοποιητικά, όσον αφορά τη θέση απέναντι στο καπιταλιστικό σύστημα. Υιοθετείται η λογική του «ενός δρόμου» στην οικονομική και παραγωγική διαδικασία, που οδηγεί στη μη αμφισβήτηση των κυρίαρχων επιλογών των σοσιαλιστικών και φιλελεύθερων αστικών πολιτικών δυνάμεων και φυσικά απομακρύνεται η δυνατότητα διατύπωσης εναλλακτικής πρότασης εξουσίας και οικονομίας. Όσον αφορά το πλαίσιο της σύγκλισης, προτάσσεται η αμοιβαία υποχώρηση προς όφελος της οικοδόμησης ενός νέου μοντέλου, στο οποίο οι μεν φιλελεύθεροι θα καλούνται να αποδεχτούν την ύπαρξη ενός *minimum* κοινωνικών παροχών από το κράτος και οι δε σοσιαλιστές θα καλούνται να αποδεχτούν την ενίσχυση της επιδότησης της επιχειρηματικότητας από το κράτος, την αντικατάσταση των δικαιωμάτων με «κοινωνικές ευκαιρίες» στα πλαίσια της κοινωνίας του ρίσκου, την αναίρεση των κεκτημένων και τον έλεγχο των αντιδράσεων των εργαζομένων, με αντάλλαγμα την κατανόηση της σύγχρονης κοινωνίας όχι τόσο με όρους ταξικών σχέσεων και αντιθέσεων, όσο με βάση την αντίληψη της «κοινωνίας των πολιτών», δηλαδή των διαφοροποιημένων ατόμων.

3.5 Το κράτος ως παράδοση

Το φιλελεύθερο κράτος αναπτύχθηκε την ίδια εποχή που παρήχθησαν στο πολιτικό πεδίο συγκεκριμένες πολιτικές παραδόσεις. Η ιστορική αυτή διάσταση του κράτους, είναι χρήσιμη για την κατανόηση της εξέλιξης του κράτους, της μορφής του πολιτεύματος που αυτό πήρε στα ευρωπαϊκά κράτη και της οργάνωσης στο επίπεδο των θεσμών – το εποικοδόμημα. Ακόμη και σε κράτη που δεν ήταν «καθαρές» φιλελεύθερες δημοκρατίες, όπως οι Συνταγματικές Μοναρχίες, η παραγωγή παραδόσεων στόχευε όπως και στα φιλελεύθερα κράτη στην καθιέρωση νέων αξιών και στην ομογενοποίηση του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τον E. Hobsbawm, αρκετές παραδόσεις που διεκδικούν ότι είναι παλιές, συχνά έχουν πρόσφατη προέλευση και είναι επινοημένες. Η δε «επινοημένη παράδοση» μπορεί να οριστεί ως: *«ένα σύνολο πρακτικών, οι οποίες συνήθως διέπονται από αποδεκτούς κανόνες και με τελετουργική ή συμβολική φύση, και οι οποίες επιδιώκουν να ενσταλάξουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσω επανάληψης, γεγονός που αυτόματα συνεπάγεται τη συνέχεια με το παρελθόν. Καθιερώνουν τη συνέχεια με ένα ταιριαστό ιστορικό παρελθόν»*¹⁹⁴. Αυτή η «παράδοση» διακρίνεται από το «έθιμο», το οποίο είναι κάτι σαν πλοηγός στις παραδοσιακές κοινωνίες. Αυτό που χαρακτηρίζει κυρίως την παράδοση ως στοιχείο του κράτους, είναι η **επαναλαμβανόμενη πρακτική**, όχι τόσο η παράδοση αυτή καθαυτή. Κάθε κοινωνική πρακτική που χρειάζεται να εκτελείται επανειλημμένα, θα τείνει για λόγους ευκολίας και αποτελεσματικότητας να αναπτύσσει ένα σύνολο συμβάσεων, με σκοπό να μεταδοθεί η πρακτική σε νέους εφαρμοστές, αλλά και να αντιμετωπιστούν απρόβλεπτα ενδεχόμενα μέσα στη διαρκή μεταβολή και ανανέωση του σύγχρονου κόσμου. Έτσι συγκροτούνται κάποιες όψεις της κοινωνικής ζωής ως αμετάβλητες και υιοθετούνται ως τέτοιες από τα κατώτερα επίπεδα των διαδικασιών.

¹⁹⁴ Eric J. Hobsbawm – Terence Ranger – David Cannadine – Bernard Cohn – Prys Morgan – Hugh Trevor Roper, *Η επινοήση της παράδοσης*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2004, σελ. 10

Περίπου 30-40 χρόνια πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρήχθησαν μαζικά παραδόσεις, ως συνεκτικό στοιχείο της κρατικής ιδέας και πρακτικής. Βοηθούσαν δηλαδή, την εδραίωση του αστικού κράτους, υλικά και ηθικά. Οι «νέες» παραδόσεις, αφενός επιβλήθηκαν επί παλαιότερων μορφών δομής, αφετέρου προέκυπταν από την αδυναμία να χρησιμοποιηθούν ή να προσαρμοστούν οι παλιές¹⁹⁵. Η μεταβαλλόμενη κοινωνία του 19^{ου} αιώνα, κατέστησε τις παραδοσιακές μορφές διακυβέρνησης από κράτη και κοινωνικές ή πολιτικές ιεραρχίες πιο δύσκολες στην εφαρμογή τους. Αυτό το γεγονός απαιτούσε νέες μεθόδους διακυβέρνησης ή εγκαθίδρυσης δεσμών αφοσίωσης. Στο *πολιτικό πεδίο*, το κράτος ήταν το πλαίσιο των συλλογικών δράσεων των πολιτών στο βαθμό που αυτές αναγνωρίζονταν επίσημα. Ο κύριος στόχος της εγχώριας πολιτικής δράσης, ήταν το κράτος ή αλλαγή της κυβέρνησης ή της πολιτικής¹⁹⁶. Τα κινήματα –εργατικά, πολιτικά– ακόμη και όταν εκπροσωπούσαν μια ολόκληρη κοινωνία ή λαό, οραματίζονταν την ύπαρξή τους ιδωμένη με όρους ενός ανεξάρτητου ή αυτόνομου κράτους. Η κοινωνία και το κράτος ήταν στοιχεία «αξεχώριστα»¹⁹⁷. Στο *οικονομικό πεδίο*, στην βιομηχανικά επαναστατικοποιημένη κοινωνία, οι παλιοί τρόποι είχαν μια μακροχρόνια αδυναμία προσαρμογής, αλλά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ακόμη. Η φιλελεύθερη ιδεολογία τους απέρριπτε, τόσο αυτούς όσο και την προσαρμογή τους. Οι θεαματικοί οικονομικοί θρίαμβοι ανέδειξαν τις αγοραίες συναλλαγές (χρήμα) έναντι των ανθρώπινων δεσμών, ως το ορατό στοιχείο της ταξικής ιεραρχίας¹⁹⁸. Έτσι η φιλελεύθερη αστική δημοκρατία συστηματικά απέτυχε να προσφέρει εκείνους τους κοινωνικούς δεσμούς και τους δεσμούς εξουσίας που θεωρούνταν δεδομένοι σε προγενέστερες κοινωνίες, καθώς είχε ως στόχο να τους αποδυναμώσει. Στο βαθμό που οι μάζες παρέμεναν εκτός πολιτικής, ή ακολουθούσαν τη φιλελεύθερη αστική τάξη, δεν υπήρχε μείζον πολιτικό πρόβλημα.

Όμως ήδη από τη δεκαετία του 1870 οι μάζες αναμειγνύονταν ολοένα και περισσότερο στην πολιτική και μάλιστα σε αντίρροπη κατεύθυνση από την αστική τάξη. Αλλωστε δε θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά, καθώς είχε ήδη διαμορφωθεί η εργατική τάξη και προσεταιριζόταν τις σοσιαλιστικές ιδέες. Το βιομηχανικό προλεταριάτο ειδικά, διογκωνόταν με εντυπωσιακό ρυθμό σε όλες τις χώρες που αναπτύσσονταν στα πλαίσια του δυτικού καπιταλισμού. Στατιστικά, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, τα δύο τρίτα σχεδόν του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στις μεγαλουπόλεις απασχολούνταν σε βιομηχανικές εργασίες. Η «προλεταριοποίηση» του εργατικού δυναμικού και η διόγκωση του βιομηχανικού προλεταριάτου επετεύχθη επίσης, χάρη στην οικονομική διεύρυνση αυτή την περίοδο. Μολονότι το εμπόριο είχε γνωρίσει κάποιες οξυτάτες υφέσεις, η παραγωγή είχε τη γενική τάση να αυξάνει¹⁹⁹. Παράλληλα, διαμορφώθηκε ένα σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα, κυρίως από τα ανατολικά προς τη Δυτική Ευρώπη και – κυρίως – τις ΗΠΑ. Η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού ενισχύθηκε από δύο παράγοντες: *Πρώτον*, οι εκβιομηχανιζόμενες κοινωνίες είχαν ανάγκη από τις προβιομηχανικές εργατικές ειδικότητες, οι οποίες θα μπορούσαν να απορροφηθούν στους αναπτυσσόμενους τομείς αυτών των οικονομιών. Η παραγωγή της Δύσης – η οποία εκσυγχρονιζόταν ασταμάτητα – απαιτούσε σχετικά λιγότερα μόνιμα χέρια από ό,τι παλαιότερα και ει δυνατόν φτηνά, χώρια από τους εποχιακούς εργάτες που ήδη χρησιμοποιούσε (συνήθως εργάτες γης που έρχονταν από τις χώρες τους όταν τέλειωναν οι αγροτικές εργασίες). Σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία, μέχρι το 1914 η ζήτηση για εργατικά χέρια αυξανόταν ραγδαία, και μάλιστα χωρίς να απαιτούνται ιδιαίτερες

¹⁹⁵ Ο.π. σελ. 13

¹⁹⁶ Πχ. στο δικαίωμα ψήφου, βιωμένο είτε στην ύπαρξη αυτού του δικαιώματος είτε στον αγώνα για την κατάκτησή του.

¹⁹⁷ Ο.π. σελ. 299

¹⁹⁸ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 29

¹⁹⁹ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, ό.π. σελ. 62

δεξιότητες. Έτσι, καθώς μεγάλωνε η παραγωγή, πλήθαινε και ο αριθμός των ανειδίκευτων εργατών ή των εργατών εκείνων, που έχοντας μια τεχνική κατάρτιση σε παλιές ειδικότητες, αξιοποιούντο σε νέες μηχανουργικές εργασίες σε όλα τα στάδια της παραγωγής, καθιερώνοντας ένα ικανό και δραστήριο σώμα ημερομίσθιων εργατών²⁰⁰. Δεύτερον, η μη εκσυγχρονισμένη γεωργία αρκετών περιοχών δε μπορούσε να εξασφαλίσει πλέον αρκετή γη για τους πολυπληθείς επίδοξους αγρότες στα χωριά. Αρκετοί μετανάστευαν, με την ελπίδα να δημιουργήσουν μια αξιοπρεπή ζωή και μια οικονομική επιφάνεια μετά από χρόνια, ώστε να μετοικήσουν αλλού ή να επιστρέψουν. Οι πιο πολλοί δεν επέστρεψαν, αλλά έμειναν εκεί δουλεύοντας σε όλων ειδών τις εργασίες του αστικού και βιομηχανικού κόσμου που, όπως σημειώνει ο Hobsbawm, «χρειαζόταν σκληρή δουλειά και σχεδόν τίποτε άλλο²⁰¹».

Αυτό το σώμα των εργατών είχε και τη δυναμικότητα και τη μόρφωση ώστε να διαδραματίσει πολιτικό ρόλο, όπως προαναφέραμε, σε αντίρροπη κατεύθυνση με την αστική δημοκρατία. Πράγματι, αυτό ήταν εμφανές ήδη από τη στιγμή της διεύρυνσης του εκλογικού σώματος. Η συντριπτική πλειοψηφία του εκλογικού σώματος ήταν δυσαρεστημένη από την οικονομική και κοινωνική της κατάσταση, από τις συνθήκες ζωής της τάξης της του προλεταριάτου. Παράλληλα, η ταξική της συνείδηση έμοιαζε να απειλεί με τον πιο άμεσο τρόπο το υπάρχον σύστημα σε όλες τις εκφάνσεις του, οικονομική, κοινωνική και πολιτική. Υπό το πρίσμα της διαμορφούμενης κατάστασης αλλά και των μετέπειτα γεγονότων, γίνεται απόλυτα κατανοητή η προειδοποίηση του τότε νεαρού Ουίνστον Τσόρτσιλ (μέλος του μικρού υπουργικού συμβουλίου των Φιλελευθέρων) προς τη Βουλή, πως εάν το δικομματικό πολιτικό σύστημα που στηριζόταν στα κόμματα των Συντηρητικών και των Φιλελευθέρων διαλυόταν, θα το αντικαθιστούσε η ταξική πολιτική²⁰². Εδώ είναι που εισέρχεται η επινοημένη διάσταση του κράτους, ώστε να συγκρατήσει τις μεταβολές και να περιθωριοποιήσει τη δυνατότητα επανάστασης.

Ιστορικά παραδείγματα

1) Η επινόηση παραδόσεων στη Γαλλική Δημοκρατία

Η αναφερόμενη περίοδος για την ανίχνευση του ρόλου της παράδοσης στην αστική δημοκρατία, είναι η περίοδος της Τρίτης Δημοκρατίας της Γαλλίας. Πρώτη καθολική παράδοση ήταν η ημερομηνία εορτασμού της Επανάστασης. Αν και το ουσιαστικό ξεκίνημα της Επανάστασης εδράζεται στην ημερομηνία σύγκλησης των Γενικών Τάξεων και πολύ περισσότερο στην ανακήρυξη της Εθνικής Συνέλευσης από την Τρίτη τάξη (17 Ιουνίου 1789), ως ημερομηνία εορτασμού είχε επιλεγεί η 14^η Ιουλίου, ημερομηνία κατάληψης της Βαστίλης. Η φιλελεύθερη-αστική Γαλλία λοιπόν, επέλεξε τη 14^η Ιουλίου, αντί ημερομηνιών που παρέπεμπαν στον Ιακωβινισμό, στη σύγχρονη επαναστατικότητα ή στη μετριοπάθεια. Επέλεξε τη πτώση της Βαστίλης, ως την κατάλληλη επαναστατική στιγμή με το ανάλογο έρεισμα, αφού χωρίς να είναι ειδικά δημοκρατική, ήταν ακόμη δημοφιλής και αρκετά ηρωική για να ικανοποιεί τα ριζοσπαστικά αισθήματα²⁰³. Όταν δημιουργείται μια παράδοση, είναι ουσιαστικό να γίνει σαφές ότι γιορτάζεται όχι μόνο ένα γεγονός του παρελθόντος, αλλά μια σύγχρονη

²⁰⁰ Ο.π., σελ. 183

²⁰¹ Ο.π. σελ. 182

²⁰² Ο.π. σελ. 180

²⁰³ Κατά την περίοδο της Άλωσης της, στη Γαλλική Επανάσταση, δεν είχε σημαντικό αριθμό πολιτικών κρατούμενων, ωστόσο διατηρούσε άρτιο το συμβολισμό της ως προπύργιο του παλαιού καθεστώτος.

πραγματικότητα που επιδιώκει τη νομιμοποίησή της²⁰⁴. Έτσι, ο εορτασμός και η αναφορά σε αξίες με ενοποιητική ισχύ επεδίωκαν την κοινωνική συνοχή. Αντιλαμβανόμενη των δημοκρατικών πεποιθήσεων του πληθυσμού και του πάθους για τη Γαλλική Επανάσταση, η Τρίτη Δημοκρατία χρησιμοποίησε ένα μίγμα επαναστατικών δημοκρατικών παραδόσεων και μέτρων κατάλληλα κατανεμημένων στην ύπαιθρο (υψηλές αγροτικές τιμές, χαμηλοί φόροι), όπου οι μάζες εμφάνιζαν περισσότερο ριζοσπαστισμό απέναντι στα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα²⁰⁵. Αν και κύριοι λόγοι για την εδραίωση της αστικής Γαλλίας ήταν το ξεπέραςμα της μοναρχικής Γαλλίας και η συντριβή των σοσιαλιστικών δυνάμεων της Κομμούνας του Παρισιού το 1871, η θωράκιση της θέσης της μέσω του κατευνασμού του ριζοσπαστισμού, υποβοηθήθηκε ουσιαστικά από την επινόηση παραδόσεων.

Αυτές εμφανίζονταν με τρεις καινοτομίες:

Πρώτον, «θέσπιση» της Γαλλικής Επανάστασης σε Δημοκρατία. Αυτό θα επιτυγχανόταν με την ανάπτυξη ενός κοσμικού δυναμικού ισοδύναμου της Εκκλησίας. Αναπτύχθηκε καταρχήν μια στοιχειώδης εκπαίδευση, διαποτισμένη με επαναστατικές και δημοκρατικές αρχές και με δομή ανάλογη αυτής του κλήρου. Η σκοπιμότητα είναι ορατή σε αυτήν την προσπάθεια: δεδομένου του συγκεντρωτισμού της κυβέρνησης, η Τρίτη Δημοκρατία ήθελε να μετατρέψει τους χωρικούς σε Γάλλους και τους Γάλλους σε καλούς Δημοκρατικούς. Αναμφίβολα, το κρατικό σχολείο υπήρξε ένας από τους βασικούς παράγοντες ενσωμάτωσης των χωρικών στο εθνικό κράτος και τον πολιτισμό του, σε αντίθεση με το κοινοτικό που συχνά αναδείκνυε τις γλωσσικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες²⁰⁶. Φυσικά, η καινοτομία εδραιώθηκε δύσκολα, καθώς για τον πληθυσμό της υπαίθρου η εργασία ήταν πιο ζωτικής σημασίας από την παιδεία. Άρχισε να γίνεται αποδεκτή όταν αυτά που διδάσκονταν είχαν σχέση με τις ανάγκες και επιδιώξεις των χωρικών. Η εφαρμογή της κρατικής νομοθεσίας και η αποδοχή της νομοθεσίας αυτής από τους χωρικούς, ήταν ένας άλλος ένας σημαντικός πύλνας της θεμελίωσης της Επανάστασης σε Δημοκρατία. Πράξεις που στην ύπαιθρο δε θεωρούνταν αδικήματα, παρά μόνο αποκλίνουσες συμπεριφορές, απέκτησαν νομική υπόσταση ως πλημμελήματα ή πταίσματα, δημιουργώντας έτσι έναν ακόμα δείκτη ενσωμάτωσης των χωρικών στον εθνοκρατικό οργανισμό, και επιδιώκοντας τη μείωση των ποικίλων εκδηλώσεων βίας. Η αποδοχή ήταν και εδώ δύσκολη, καθώς ο πληθυσμός ήταν επιφυλακτικός απέναντι στην εθνική δικαιοσύνη, λόγω του πρόσφατου παρελθόντος· η δε βία εξακολουθούσε να είναι τρόπος επίλυσης των διαφορών. Ανάλογη ήταν και η περίπτωση της στρατιωτικής θητείας. Η στράτευση όμως θεωρείτο από τον πληθυσμό των χωριών ως εμπόδιο στη ρύθμιση της οικογενειακής ζωής, αφού στερούσε εργατικά χέρια για μεγάλο χρονικό διάστημα και καθυστερούσε τους γάμους. Έτσι, εμφανίστηκαν ποικίλες «τακτικές» για την αποφυγή της στράτευσης. Ενδεικτικά αναφέρουμε την μετανάστευση, τον αυτοτραυματισμό, την ανυποταξία και την εγγραφή των νεογέννητων αγοριών στα μητρώα θηλέων²⁰⁷. Η στρατιωτική θητεία συνέβαλλε στην ενσωμάτωση των χωρικών, όταν μειώθηκε ο χρόνος θητείας και καταργήθηκε το σύστημα αντικατάστασης²⁰⁸. Με την πάροδο του χρόνου, η στρατιωτική θητεία έχαιρε μιας σιωπηρής αποδοχής.

²⁰⁴ D. Sassoon, ό.π. σελ. 62

²⁰⁵ E.J. Hobsbawm, *Η επινόηση της παράδοσης*, ό.π. σελ. 304

²⁰⁶ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1845 – Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η' ανατύπωση*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 255

²⁰⁷ Ι.Σ. Κολιόπουλος, ό.π. σελ. 256

²⁰⁸ Σύμφωνα με την πρακτική αυτή, οι κληρωτοί που δεν επιθυμούσαν να στρατευθούν κατέβαλλαν ένα χρηματικό ποσό στον αντικαταστάτη, δημιουργώντας έτσι μία τάση μισθοφορικού στρατού.

Δεύτερον, επινόηση πλήθους δημόσιων τελετουργιών. Συνδυάζοντας επίσημες και ανεπίσημες εκδηλώσεις και λαϊκές γιορτές, μετασχημάτιζαν την κληρονομιά της Επανάστασης σε έκφραση κρατικού πομπώδους επίδειξης και ισχύος, χωρίς να παραλείπεται η ευχαρίστηση των πολιτών. Δεν έλειπαν φυσικά οι εκδηλώσεις τιμής στην ευημερία και την τεχνική πρόοδο, με πνεύμα σύμφυτο του τρέχοντος καπιταλισμού και της αποικιοκρατίας.

Τρίτον, μαζική παραγωγή δημόσιων μνημείων. Χωρίς το βερμπαλιστικό πνεύμα των ογκωδών δημόσιων κτιρίων και των γιγάντιων αγαλμάτων που χαρακτήριζε άλλες χώρες, η Τρίτη Δημοκρατία παρήγαγε κυρίως αγάλματα με τη θεματολογία της Δημοκρατίας. Η παραγωγή είχε κυρίως τοπικό χαρακτήρα και πρωτοβουλία, αφού όπως ειπώθηκε πριν, το στοίχημα για τη Γαλλική Δημοκρατία ήταν η αφομοίωση του πληθυσμού των περιφερειών και η οικοδόμηση δεσμών μεταξύ ψηφοφόρων και έθνους.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό για της επινοημένες παραδόσεις στην Τρίτη Δημοκρατία, είναι η έλλειψη ενός ιστορικού πεδίου για αυτές. Ο πληθυσμός έπρεπε να ομογενοποιηθεί, όμως η ιστορία που βιώνταν 100 χρόνια μετά το 1789 ήταν σαφώς διαιρετική. Επομένως, στις δημόσιες εκφάνσεις του, το αστικό καθεστώς της Τρίτης Δημοκρατίας προτίμησε γενικά σύμβολα και εξέφραζε παράλληλα τις παραταξιακές διαφορές εντός του. Στις αρχές του 19ου αιώνα, τα σύμβολα της Δημοκρατίας, ήταν τα σύμβολα της επαναστατικής και στη συνέχεια της φιλελεύθερης Γαλλίας, εναντίον της μοναρχικής και συντηρητικής Γαλλίας. Έγιναν τα σύμβολα της γενικώς αποδεκτής γαλλικής Δημοκρατίας και, επομένως, απλά της Γαλλίας, κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα²⁰⁹. Ήταν τα πλέον γνωστά: το τρίχρωμο (τρικολόρ), το μονόγραμμα της Δημοκρατίας (RF) με το σύνθημα «ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα», η «Μασσαλιώτιδα» (που όταν άρχισε η τάση στην Ευρώπη για εθνικούς ύμνους καθιερώθηκε ως τέτοιος) και το σύμβολο της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας. Μπορεί να κάνει λόγο κανείς για ένα εγχείρημα ενοποίησης, μέσω της διαίρεσης· η ενοποίηση ήταν επιθυμητή στη βάση αφομοίωσης συγκεκριμένων ιδεολογικών χαρακτηριστικών. Στον αντίποδα, χώρες όπως οι ΗΠΑ και τα κράτη της Λατινικής Αμερικής, είχαν έντονη αναφορά στην ιστορία τους και στους θεμελιωτές των καθεστώτων τους.

2) Η επινόηση παραδόσεων στη Δεύτερη Γερμανική Αυτοκρατορία

Οι διεργασίες στη γερμανική κρατική οντότητα είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της νεότερης Ευρωπαϊκής ιστορίας. Κατά την περίοδο του Μπίσμαρκ, δεν υπήρχε ιδιαίτερη ανάγκη για συμβολισμούς και παραδόσεις. Η στρατηγική του συνίστατο σε δύο τακτικές: στην προσέγγιση των κυρίαρχων φιλελεύθερων τάξεων, στο βαθμό που δεν τίθεται σε κίνδυνο η πρωσική μοναρχία, ο στρατός και η αριστοκρατία, και στην αξιοποίηση των διαιρέσεων εντός των δυνάμεων της αντιπολίτευσης, ώστε να αποκλειστεί η πολιτική δημοκρατία. Άλλωστε, οι επιτυχίες του Μπίσμαρκ είχαν συντελέσει στην παρακμή του φιλελεύθερου κινήματος της Γερμανίας. Οι νικηφόροι πόλεμοι ενάντια στη Δανία και την Αυστρία, σε συνδυασμό με τις προτάσεις του Μπίσμαρκ για την εκλογή γερμανικής εθνικής συνέλευσης με καθολική ψηφοφορία αρρένων, ενίσχυσαν τις εθνικιστικές τάσεις του κινήματος και ταυτόχρονα υπονόμισαν τις φιλελεύθερες τάσεις του²¹⁰. Επίσης, η αποτυχία των κοινοβουλευτικών θεσμών να εξασφαλίσουν τη βιώσιμη λύση του Γερμανικού προβλήματος (ενοποίηση, εκσυγχρονισμός) υπονόμισαν σοβαρά την απήχηση των θεσμών αυτών στη γερμανική κοινωνία, αλλά και την

²⁰⁹ Maurice Agulhon, *Η Γαλλική Δημοκρατία και τα σύμβολά της*, ενότητα στην ιστοσελίδα της Γαλλικής Πρεσβείας στην Ελλάδα, <http://www.ambafrance-gr.org/spip.php?article570>

²¹⁰ Ι.Σ. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945*, ό.π. σελ. 209

υποστήριξη του φιλελευθερισμού από τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα τα οποία πείσθηκαν από τις επιδιώξεις του Μπίσμαρκ. Η επιρροή της αστικής τάξης μέσω των θεσμών εξασθενούσε. Στον αντίποδα, ενισχύθηκε σοβαρά η απήχηση των μεθόδων της δυναμικής λύσης των προβλημάτων, για τις οποίες περισσότερη σημασία είχε ο τελικός σκοπός παρά τα μέσα· μέθοδοι που αντιστρατεύονταν τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία²¹¹.

Ωστόσο, μεγάλες ομάδες που ήταν συμπαγείς και αρκετά ασυμβίβαστες – Καθολικοί, Σοσιαλδημοκράτες – δεν μπόρεσαν να κατευναστούν όπως επεδίωκε ο Μπίσμαρκ. Μετά την παραίτησή του το 1890, η Γερμανική Αυτοκρατορία είχε κληρονομήσει εκτός από το τεράστιο πολιτικό έργο του και το πρόβλημα της επίλυσης της πολιτικής δημοκρατίας. Κατά την αναφερθείσα περίοδο λοιπόν, ο πολιτικός στόχος ήταν διπλός: η ιστορική νομιμοποίηση της εκδοχή της ενοποίησης, και η διαχείριση του μεγάλου εκείνου τμήματος του δημοκρατικού εκλογικού σώματος (οπαδοί της Μεγάλης Γερμανίας, αντιπροσωπικοί διασπαστές, Καθολικοί και φυσικά Σοσιαλδημοκράτες) που θα είχε προτιμήσει κάποια άλλη λύση²¹². Η επινόηση παραδόσεων ως τακτική του κράτους συνδέεται κυρίως με την περίοδο του Γουλιέλμου Β' (Κάιζερ), ο οποίος σε σχέση με τον προκάτοχό του είχε σημαντικές διαφορές:

- Στο *εσωτερικό πεδίο*, δεν χρησιμοποίησε κάποια στρατηγική καταστολής ή ενσωμάτωσης έναντι των ριζοσπαστικών δυνάμεων, όπως είχε κάνει ο Μπίσμαρκ τόσο με την πολιτική διώξεων, όσο και με την πολιτική μεταρρυθμίσεων.
- Στο *εξωτερικό πεδίο*, ο Μπίσμαρκ παρά την έντονη εξαγγελθείσα εξ αρχής πολεμική δραστηριότητα, ενδιαφερόταν κυρίως για τη διατήρηση του status quo και την καταπολέμηση του γαλλικού ρεβανσισμού²¹³. Η στρατηγική του αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στη φράση που έμεινε στην ιστορία ως εξής: «σε ένα πενταπολικό διεθνές σύστημα, η Γερμανία θα έπρεπε να συγκαταλέγεται μεταξύ των τριών που αναγνωρίζονται ως παγκόσμιες δυνάμεις». Στον αντίποδα, ο Γουλιέλμος Β' είχε σαφώς μεγαλύτερες φιλοδοξίες από την απλή διατήρηση του status quo. Οι κυβερνητικές λειτουργίες παραγκωνίζονταν, σε ενίσχυση των μεγαλεπήβολων οραμάτων, γεγονός που έκανε αισθητή την ανάγκη επινόησης παραδόσεων για τη συνεκτικότητα του έθνους. Κατά την διάρκεια της βασιλείας του Γουλιέλμου Β', η Γερμανία εισήλθε στο παιχνίδι του διεθνούς εμπορικού και αποικιακού ανταγωνισμού που κατέληξε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο άρθρο του καθηγητή Fritz Stern, σκιαγραφείται η προσωπικότητα του Κάιζερ ως μέρος της милитарιστικής Γερμανίας και δίνονται αρκετές πληροφορίες για την περίοδο που διακυβέρνησε²¹⁴. Στο διπλωματικό πεδίο, οι σχέσεις με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν ήταν σταθερές. Επιπλέον, επιδίωξε την αύξηση της γερμανικής στρατιωτικής ισχύος, συμβάλλοντας στη σύμπραξη της Τριπλής Συμμαχίας (Αντάντ) μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας. Η οποία σύμπραξη υπέβοσκε βέβαια λόγω της ανόδου της ισχύος της Γερμανίας, αλλά και των οικονομικών ανταγωνισμών στην Ευρώπη.

Ο στόχος λοιπόν της κύριας περιόδου επινόησης παραδόσεων, συνδέεται με τη θέληση σύζευξης του παρελθόντος της πραγμάτωσης των κοσμικών εθνικών φιλοδοξιών (ενοποίηση) με

²¹¹ Ο.π. σελ. 210

²¹² E.J. Hobsbawm, ό.π. σελ. 308

²¹³ Πολιτικός και κοινωνικός όρος. Δηλώνει τη στάση που διαμορφώνεται από το πνεύμα της αντεκδίκησης ύστερα από μία ήττα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο γαλλικός ρεβανσισμός του τέλους του 19^{ου} αιώνα και ο γερμανικός ρεβανσισμός του 20ού αιώνα.

²¹⁴ Fritz Stern, "Imperial Hubris", 08/01/2008, <http://www.project-syndicate.org/commentary/stern2/English>

το εθνικιστικό πλαίσιο του 19^{ου} αιώνα. Η Δεύτερη Γερμανική Αυτοκρατορία είχε ανάγκη τις δικές της καινοτομίες²¹⁵:

α) Ο ετεροπροσδιορισμός.

Προβλήθηκε η έννοια ενός κοσμικού **εθνικού εχθρού**, εναντίον του οποίου ο γερμανικός λαός είχε προσδιορίσει την ταυτότητά του και είχε αγωνιστεί για να πετύχει ενότητα ως κράτος.

β) Το δόγμα της ανωτερότητας

Μέσω της έννοιας της κατάκτησης ή της πολιτισμικής, πολιτικής και στρατιωτικής ανωτερότητας, το γερμανικό έθνος, διασκορπισμένο σε μεγάλα τμήματα άλλων κρατών, μπορούσε να αξιώσει το δικαίωμα να ενοποιηθεί σε ένα **ενιαίο** μεγαλύτερο γερμανικό κράτος.

Ιδιαίτερα στοιχεία ήταν τα οικοδομήματα και τα μνημεία, η πιο ορατή μορφή εγκαθίδρυσης μιας νέας μορφής της γερμανικής ιστορίας, τα πλέον χαρακτηριστικά συνεκτικά στοιχεία της εποχής της Δεύτερης Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική ήταν και η θεματολογία. Αποτυπωνόταν μία επαρκώς στρατιωτική Γερμανία και μια απεικόνιση του έθνους, κυρίως ως «λαού». Η σημασία της ενοποίησης της Γερμανίας προβαλλόταν έντονα, ως η μοναδική εθνική ιστορική εμπειρία που είχαν κοινή οι πολίτες της νέας Αυτοκρατορίας. Κυρίαρχη θέση, ως ολοκλήρωση του πλαισίου θα έλεγε κανείς, είχε ο Γαλλογερμανικός πόλεμος. Πολυάριθμες γιορτές διοργανώνονταν σε ανάμνηση μαχών του πολέμου και φολκλορικές εκδηλώσεις λάβαιναν χώρα, με μουσικοχορευτικά δρώμενα που αναδείκνυαν τον «ξεσηκωμό του γερμανικού λαού σαν ένας άνθρωπος» τις στρατιωτικές αρετές και τον εθνικό προσδιορισμό έναντι των Γάλλων²¹⁶.

3) Η επινόηση παραδόσεων στις ΗΠΑ

Στις ΗΠΑ, η θέσπιση της δημοκρατίας και ο προσδιορισμός του έθνους έγινε σχετικά γρήγορα, τόσο εδαφικά όσο και συνταγματικά. Ωστόσο, το βασικό πολιτικό πρόβλημα – εφόσον είχε εξαλειφθεί η πιθανότητα απόσχισης – ήταν η **αφομοίωση** της ετερογενούς μάζας που είχε προκύψει από τη μαζική μετανάστευση. Η Αμερικάνικη ταυτότητα – προϊόν κι αυτή της πρόσμιξης διαφόρων πολιτισμών σε ένα ιδιότυπο αναπτυξιακό *melting pot* – έπρεπε να εμψυχηθεί στους νέους αφιχθέντες. Οι επινοημένες παραδόσεις στις ΗΠΑ την περίοδο αυτή, σχεδιάστηκαν για το σκοπό αυτό. Έτσι, υπήρξε πλήθος τελετών σε ανάμνηση της ιστορίας του έθνους με κύριες αναφορές την Επανάσταση και τους θεμελιωτές της και την Προτεσταντική αγγλοσαξονική παράδοση. Η αναγόρευση αυτών των τελετών σε αργίες υποβοήθησε τους εορτασμούς. Αντίστροφα, το έθνος απορρόφησε τις συλλογικές τελετουργίες των μεταναστών στην καθημερινή αμερικανική πρακτική και τις μετασχημάτισε μέσω των αφομοιωτικών μηχανισμών της δημοτικής και κρατικής πολιτικής. Επιπρόσθετα, το εκπαιδευτικό σύστημα μετασχηματίστηκε σε μηχανή πολιτικής κοινωνικοποίησης, με πρακτικές όπως η τελετουργία της αμερικανικής σημαίας. Τα κριτήρια για τον αμερικανισμό φέρεται να ήταν οι επιλογές στο επίπεδο των θεσμών και του τρόπου ζωής (μάθηση αγγλικών, ζήτηση υπηκοότητας), παρά στην παραδοσιακή κουλτούρα που ούτως ή άλλως ο καθένας είχε σαν υπόβαθρο. Η ταξική σύνθεση των ΗΠΑ δεν μπορεί να παραμεριστεί. Η εργατική τάξη περιείχε το μεγαλύτερο και πιο ορατό σώμα των αμφίβολων αυτών μελών της εθνικής κοινότητας, των μελών που πραγματικά

²¹⁵ E.J. Hobsbawm, ό.π. σελ. 309

²¹⁶ Ό.π. σελ. 313

μπορούσαν να θεωρούνται ξένοι, αφού η μάζα των νέων μεταναστών ήταν εργάτες. Δεν είναι σίγουρο όμως αν η ιδέα του «μη αμερικανισμού» ήταν κυρίως μια αντίδραση των ντόπιων εναντίον των ξένων ή της αγγλοσαξονικής προτεσταντικής μεσαίας τάξης εναντίον των εργατών. Το σίγουρο είναι ότι προσέφερε έναν εσωτερικό εχθρό εναντίον του οποίου η κοινά παραδεδεγμένη αμερικανική ταυτότητα μπορούσε να αυτοπροσδιοριστεί²¹⁷.

4) Οι μοναρχίες

Σε γενικές γραμμές, οι καινοτομίες δε διέφεραν από εκείνες των κοινοβουλευτικών κρατών, όπου η βασιλική λειτουργία συγκροτούταν συμβολικά και συχνά θεωρείτο απαραίτητο αντιστάθμισμα στον κίνδυνο της λαϊκής δημοκρατίας. Άλλωστε, η μοναρχία παρέμεινε η καθολική κρατική μορφή στην Ευρώπη μεταξύ 1870 και 1914, εκτός της Γαλλίας και της Ελβετίας. Στις μοναρχικές «καινοτομίες», οι παραδόσεις συνοψίζονται σε τελετές και δημόσιες εκδηλώσεις – αλλά και τύπωση γραμματοσήμων – με επίκεντρο το στέμμα και τη ζωή των ηγετών, με πυκνότερες αναφορές όμως στον παράγοντα «λαός». Ο κάθε σύγχρονος μονάρχης έπρεπε να μάθει να αλλάζει το εθνικό ισοδύναμο του «Βασιλιάς της Γαλλίας» στο «Βασιλιάς των Γάλλων»²¹⁸, καθιερώνοντας μια πιο άμεση σχέση προς τη συλλογικότητα των υπηκόων, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση. Φυσικά, το ύφος παρέμενε αυτό της υψηλής τάξης, της μπουρζουαζίας. Εντούτοις, τα καθεστώτα είχαν πλέον καταλάβει πως για να σταθεροποιηθούν έπρεπε να στηριχθούν κυρίως στα πιο λαϊκά στρώματα. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα (Σκανδιναβία), οι μονάρχες επέλεξαν μια μετριοπαθή και λιτή δημόσια εμφάνιση, ως στάση ζωής.

Συνοψίζοντας το ζήτημα των παραδόσεων στα αστικά κράτη των τελών του 19^{ου} αιώνα, μπορούμε να πούμε ότι ήταν βασικό στοιχείο της πολιτικής συγκρότησης των κρατών. Άλλωστε, πριν από αυτήν την επινόηση παραδόσεων εκ μέρους των κρατών, το ίδιο το κράτος ως επίτευγμα ήταν η πλέον καθολική πολιτική παράδοση που επινοήθηκε.

3.6 Το σοσιαλιστικό κράτος

Η μαρξιστική θεωρία για τη διεθνή πολιτική αλλαγή ξεκινά στο έδαφος του κράτους, όπου προωθείται η ανάλογη ανατροπή της υφιστάμενης πολιτικής τάξης και η δημιουργία νέας. Το πρώτο βήμα για την ανατροπή αυτής της κατάστασης είναι η ανύψωση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη, η κοινωνική επανάσταση και η κατάκτηση της δημοκρατίας. Αυτή η δημοκρατία, η πολιτική κυριαρχία του προλεταριάτου συνίσταται στην απόσπαση βαθμιαία του κεφαλαίου από την αστική τάξη, στην συγκέντρωση όλων των εργαλείων παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του προλεταριάτου που είναι οργανωμένο σαν κυρίαρχη τάξη, και στη γρήγορη αύξηση της μάζας των παραγωγικών δυνάμεων. Την επαναστατική αλλαγή δε, αναμένεται να την πραγματοποιήσει το προλεταριάτο, διότι είναι η μόνη τάξη η οποία συσπειρώνεται, συνενώνεται και οργανώνεται, βάσει του οικονομικού ρόλου που παίζει στη μεγάλη παραγωγή. Οι υπόλοιπες μάζες, ενώ υπόκεινται στην ίδια εκμετάλλευση, δεν είναι σε θέση να διεξάγουν έναν αυτοτελή αγώνα για την απελευθέρωσή τους²¹⁹.

²¹⁷ Ο.π. σελ. 316

²¹⁸ Ο.π. σελ. 317

²¹⁹ Β. Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 25-26

Η πρώτη πράξη κάθε κοινωνικής επανάστασης είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την επαναστατική τάξη, το φορέα των νέων σχέσεων παραγωγής. Η πράξη αυτή δεν είναι καθόλου τυχαία. Το βασικό ζήτημα κάθε κοινωνικής επανάστασης είναι το ζήτημα της εξουσίας: «*Το πέρασμα της κρατικής εξουσίας από τα χέρια μιας τάξης στα χέρια μιας άλλης - γράφει ο Β. Ι. Λένιν- είναι το πρώτο, το κύριο, το βασικό γνώρισμα της επανάστασης, τόσο με την αυστηρά επιστημονική, όσο και με την πρακτικά - πολιτική σημασία αυτής της έννοιας*»²²⁰. Αυτό σημαίνει, ότι το επαναστατικό πέρασμα από τον έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό στον άλλον, από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό δεν μπορεί να προχωρήσει με επιτυχία στην πραγματοποίηση των σοσιαλιστικών μετασχηματισμών, στη σοσιαλιστική εθνικοποίηση των βασικών μέσων παραγωγής στη βιομηχανία, στις μεταφορές, στις τράπεζες, στο εμπόριο και στη σοσιαλιστική συνεταιριστικοποίηση της αγροτικής οικονομίας, συνεπώς και στη δημιουργία των βάσεων της σοσιαλιστικής οικονομίας, χωρίς την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη και τους συμμάχους της, χωρίς την εγκαθίδρυση του **κράτους** της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Ο Μαρξ αναφερόμενος στην πάλη ανάμεσα στις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης που ακολούθησε την ανατροπή της «αστικής μοναρχίας» του Λουδοβίκου Φιλίππου, το Φεβρουάριο του 1848 και τις εξεγέρσεις της εργατικής τάξης, σημειώνει ότι «όλες οι ανατροπές τελειοποιούν αυτόν τον (σ.σ. κρατικό αστικό) μηχανισμό αντί να τον τσακίζουν»²²¹. Καταλήγει στην εξής θέση: Αν το αστικό κράτος είναι μια δύναμη που στέκεται πάνω από την κοινωνία και αποξενώνεται από αυτή, τότε η απελευθέρωση της καταπιεζόμενης τάξης είναι αδύνατη όχι μόνο χωρίς βίαιη επανάσταση αλλά και χωρίς καταστροφή του μηχανισμού της κρατικής εξουσίας. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα άλλωστε όλων των επαναστάσεων: η πάλη στην καρδιά του κράτους και η καταστροφή της κρατικής μηχανής. Βέβαια, εκτός από τη διάσταση της **καταστροφής**, οι επαναστάσεις έχουν μια ακόμα πιο σημαντική διάσταση, την έννοια της **δημιουργίας**. Προκύπτει μία νέα τυπολογία, ένας νέος μηχανισμός. Γιατί όμως, δεν μπορεί η εργατική τάξη να τον παραλάβει «έτοιμο», αφού της χρειάζεται το κράτος; Διότι το αστικό κράτος δεν είναι προσαρμοσμένο για την εκπλήρωση των καθηκόντων που στέκουν μπροστά στο προλεταριάτο. Το κράτος αυτό, βάσει της προηγούμενης ανάλυσης, ως προς την ουσία και ως προς τις λειτουργίες του, στρέφεται ενάντια στη σοσιαλιστική επανάσταση, ενάντια στην εργατική τάξη και το σοσιαλισμό²²². Το συμπέρασμα λοιπόν που προκύπτει είναι ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί απλά να «παραλάβει» τον αστικό κρατικό μηχανισμό και να τον χρησιμοποιήσει προς όφελός του, αλλά πρέπει να τον «τσακίσει» και να τον αντικαταστήσει από έναν καινούργιο που να αντιστοιχεί στα δικά του συμφέροντα²²³. Η διαπίστωση αυτή έρχεται να τροποποιήσει την αρχική τοποθέτηση των Μαρξ – Ένγκελς στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», ότι η εργατική τάξη θα «κατακτήσει» την κρατική μηχανή.

Ωστόσο, στο φορέα της επαναστατικής αλλαγής, στο προλεταριάτο, χρειάζεται το κράτος, για δύο λόγους:

- Ωστε να είναι οργανωμένο σε κυρίαρχη τάξη.
- Ωστε να αντικρούσει τις προσπάθειες παλινόρθωσης του προηγούμενου status quo.

²²⁰ Β. Ι. Λένιν, *Γράμματα για την τακτική*, Άπαντα, τ.31, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 133

²²¹ Καρλ Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, ό.π. σελ.142

²²² Έντουαρντ Ιακόβλεβιτς Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, Εκδόσεις Προγκρές, Μόσχα, 1986, σελ. 122

²²³ Marian Sawer, *The genesis of State and Revolution*, Socialist Register, volume 14, 1977, σελ. 212 <http://socialistregister.com/index.php/srv/issue/view/412>

Φυσικά, αυτό το κράτος θα συνδέεται με την πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, επομένως θα είναι έτσι οργανωμένο ώστε να αρχίσει να «σβήνει». Όπως παραπέμπει ο Λένιν στον Ένγκελς:

«Το προλεταριάτο παίρνει την κρατική εξουσία και μετατρέπει τα μέσα παραγωγής πρώτα από όλα σε κρατική ιδιοκτησία. Έτσι όμως καταργεί και τον ίδιο τον εαυτό του σαν προλεταριάτο, έτσι καταργεί όλες τις ταξικές διαφορές και αντιθέσεις και μαζί τους το κράτος σαν κράτος [...] Όταν το κράτος γίνει επιτέλους πραγματικά εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας, τότε θα κάνει περιττό τον εαυτό του. Από τη στιγμή που δε θα υπάρχει πια καμιά κοινωνική τάξη που να χρειάζεται να την κρατάει κανείς σε καταπίεση, από τη στιγμή που μαζί με την ταξική κυριαρχία, τον αγώνα για την ύπαρξη, που οφείλεται στην ως τα τώρα αναρχία της παραγωγής, θα εξαφανιστούν και οι συγκρούσεις και τα έκτροπα (ακρότητες), που πηγάζουν από αυτόν τον αγώνα, από τη στιγμή αυτή δε θα υπάρχει τι να καταπιέζεται, θα λείψει και η ανάγκη ιδιαίτερης δύναμης καταπίεσης, δηλ. του κράτους. Η πρώτη πράξη, με την οποία το κράτος προβάλλει πραγματικά σαν εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας – το πάρσιμο στην κατοχή του των μέσων παραγωγής εξ ονόματος της κοινωνίας – είναι ταυτόχρονα και η τελευταία αυτοτελής πράξη του σαν κράτος. Η ανάμιξη της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις γίνεται τότε περιττή στον ένα τομέα ύστερα από τον άλλο και στο τέλος από μόνη της αποκοιμείται. Στη θέση της διακυβέρνησης προσώπων μπαίνει η διαχείριση πραγμάτων και η διεύθυνση των παραγωγικών λειτουργιών»²²⁴.

Συνοπτικά, το κράτος είναι μια ιδιαίτερη δύναμη επιβολής της βούλησης της κυρίαρχης τάξης επάνω στις άλλες. Η επανάσταση θα αντικαταστήσει τη μια (αστική) ιδιαίτερη δύναμη με μια άλλη (προλεταριακή). Το κράτος της αστικής τάξης καταργείται από την προλεταριακή επανάσταση, ενώ το κράτος ως προλεταριακό απονεκρώνεται ύστερα, στην πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Μάλιστα στα κείμενα των κλασικών του μαρξισμού χρησιμοποιείται ανάγλυφα η λέξη «*αποκοίμιση*», γεγονός που σημαίνει ότι οι μάζες θα μπουν σε τέτοια κίνηση, θα αποτινάξουν την αποξένωση που βιώνουν στα πλαίσια του καπιταλισμού – η οποία έκανε απαραίτητη την εμφάνιση πολλών λειτουργιών που στέκουν πάνω από την κοινωνία – και έτσι η ανάμιξη της κρατικής εξουσίας γίνεται όλο και λιγότερο αναγκαία, μέχρι να εξαλειφθεί.

Γίνεται σαφές εκ των προηγούμενων, ότι το κράτος το οποίο προκύπτει από την επαναστατική αλλαγή, είναι το κράτος «τύπου Κομμούννας», η δικτατορία του προλεταριάτου, με άλλα λόγια η **σοσιαλιστική δημοκρατία**. Η πείρα της Κομμούννας του Παρισιού, όσο μικρή και αν ήταν, αναγνωρίστηκε από το Λένιν τον Ιανουάριο του 1917 και συσχετίστηκε με τους σκοπούς των σοβιέτ²²⁵. Ο Λένιν έκανε χρήση της πείρας της Κομμούννας για να δείξει ότι το προλεταριάτο, σε συμμαχία με τα σύμμαχα στρώματα και τους μικροαστούς μπορεί να οδηγήσει τη δημοκρατική επανάσταση. Αντιθέτως, κάτι τέτοιο δε γίνεται υπό την ηγεσία των αστικών κομμάτων.

Η επικράτηση του σοσιαλισμού κρίνεται στο πεδίο των παραγωγικών σχέσεων, στην ανατροπή του παλαιού – καπιταλιστικού – τρόπου παραγωγής και στην αντικατάσταση του με το νέο, όπου βαθμιαία θα οικοδομηθούν οι κομμουνιστικές σχέσεις παραγωγής. Αυτή η προσπάθεια αντικατοπτρίζεται στην αρχή σε μέτρα, που ξεκινούν ως επεμβάσεις της ιδιοκτησίας και τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή με μέτρα που οικονομικά φαίνονται ανεπαρκή ή αστήρικτα,

²²⁴ Β. Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 16-17

²²⁵ Marian Sawyer, ό.π.

τα οποία όμως έχουν τα τάση να ξεπεραστούν βαθμιαία. Αυτά τα μέτρα θα ποικίλλουν ανάλογα με τη χώρα, ωστόσο εξ αρχής σημειώνονται τα παρακάτω ως γενικά ισχύοντα²²⁶:

1. Απαλλοτρίωση της γαιοκτησίας και χρησιμοποίηση της γαιοπροσόδου, για να αντιμετωπιστούν οι κρατικές δαπάνες.
2. Γερή προοδευτική φορολογία.
3. Κατάργηση του κληρονομικού δικαίου.
4. Κατάσχεση της περιουσίας όλων των φυγάδων και των στασιαστών.
5. Συγκέντρωση της πίστης στα χέρια του κράτους, μέσω μιας εθνικής τράπεζας, που τα κεφάλαιά της θα ανήκουν στο κράτος και που θα έχει το αποκλειστικό μονοπώλιο.
6. Συγκέντρωση στα χέρια του κράτους όλων των μέσων μεταφοράς.
7. Αύξηση του αριθμού των εθνικών εργοστασίων και των μεγαλείων παραγωγής. Εκχέρσωση και βελτίωση των γαιών, σύμφωνα με ένα γενικό σχέδιο.
8. Ίση υποχρεωτική δουλειά για όλους. Οργάνωση βιομηχανικών στρατών, ιδιαίτερα για τη γεωργία.
9. Συνδυασμός της γεωργίας και της βιομηχανίας. Μέτρα που τείνουν στο να εξαφανίσουν βαθμιαία τη διαφορά (αντίθεση) ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο.
10. Δημόσια και δωρεάν εκπαίδευση για όλα τα παιδιά. Κατάργηση της δουλειάς των παιδιών στα εργοστάσια με τη σημερινή της μορφή. Συνδυασμός της εκπαίδευσης με την υλική της παραγωγή.

Η ιστορική εμπειρία του 20ού αιώνα έδωσε επιπλέον στοιχεία για το κράτος της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, έχοντας ως παράδειγμα κυρίως το πρώτο στην ιστορία προλεταριακό κράτος, την ΕΣΣΔ. Παρόλο που δεν επετεύχθη τελικά το ξεπέραςμα του κράτους και η διεθνοποίηση της επανάστασης στον 20ό αιώνα, η εν λόγω ιστορική εμπειρία σκιαγράφησε τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας σε μετάβαση, του σοσιαλιστικού κράτους και της αντίστοιχης πολιτικής που το διέπει. Ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός, είναι δύο φάσεις, δύο βαθμίδες της εξέλιξης της κομμουνιστικής κοινωνίας. Ο σοσιαλισμός είναι η *πρώτη*, η χαμηλότερη βαθμίδα της κομμουνιστικής κοινωνίας με τα εξής χαρακτηριστικά:

- Η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής έχει καταργηθεί, όπως και οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.
- Οικονομική βάση της κοινωνίας είναι το σοσιαλιστικό σύστημα της οικονομίας, με ύπαρξη σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας στα εργαλεία και τα μέσα της παραγωγής και υποταγμένης σε αυτή συνεταιριστικής ιδιοκτησίας.
- Υπάρχει κεντρικός σχεδιασμός, εργατικός έλεγχος και εργατική εξουσία, με ανακλητότητα σε όλες τις θέσεις διοίκησης.
- Οφέλη και κατακτήσεις εργαζομένων. Εξαλείφεται η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Ωστόσο, τάξεις υπάρχουν ακόμα. Οι ταξικές διακρίσεις ξεκαθαρίζονται αργά αργά. Η οικονομική ζωή της χώρας καθορίζεται και διευθύνεται από το κρατικό λαϊκό οικονομικό σχέδιο. Ο καθένας εργάζεται σύμφωνα με τις ικανότητές του και αμείβεται σύμφωνα με την εργασία του. Σίγουρα κάποια πράγματα είναι εξασφαλισμένα σε όλους τους εργαζομένους όμως: εργασία, ανάπαυση, μόρφωση, υγεία. Η σοσιαλιστική κοινωνία,

²²⁶ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 50

εξασφαλίζει τόσο μεγάλη ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, της τεχνικής, της επιστήμης, του πολιτισμού ώστε δημιουργεί όλες τις προϋποθέσεις για το βαθμιαίο πέρασμα στην ανώτερη φάση, στον κομμουνισμό.

Στη *δεύτερη* αυτή φάση, θα έχουν εξαφανιστεί οι ταξικές διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, καθώς και τα υπολείμματα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος στη συνείδηση. Σε τελική ανάλυση θα εξαφανιστεί η αντίθεση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, πόλης και χωριού. Αποφασιστικός όρος για το πέρασμα στην ανώτερη φάση, στον κομμουνισμό, είναι να φτάσει η παραγωγικότητα της δουλειάς σε τέτοιο επίπεδο ώστε να είναι δυνατή η πραγματοποίηση της βασικής αρχής του κομμουνισμού: «από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του».

Ανάλυση των χαρακτηριστικών της σοσιαλιστικής δημοκρατίας

Η έννοια αυτής της δημοκρατίας συμπυκνώνεται στο εξής: «Δημοκρατισμός ανώτερου τύπου, ρήξη με την αστική διαστρέβλωσή του, πέρασμα στο σοσιαλιστικό δημοκρατισμό και στις συνθήκες που επιτρέπουν να αρχίσει να απονεκρώνεται το κράτος»²²⁷. Δεν πρέπει να γίνεται σύγχυση με την μικροαστική αντίληψη περί αποδιοργάνωσης του κράτους, το οποίο απλά δε λειτουργεί σωστά αλλά υπάρχει ως καπιταλιστικό με μια φαινομενική αδράνεια. Εδώ πρόκειται για την περιγραφή ενός «μη κράτους», ενός κράτους μεταβατικού, όπου τα λειτουργικά του μέρη, αν τηρήσουν τις αρχές της σοσιαλιστικής οικοδόμησης θα αρχίσει να ξεπερνιέται. Βασικός κανόνας είναι η **ενεργός συμμετοχή** του πληθυσμού. Η επανάσταση είναι μια διαδικασία που τοποθετεί στο προσκήνιο τις μάζες, η οποία συμπεριλαμβάνει και τη διαδικασία δημιουργίας του σοσιαλιστικού κράτους: «*Η προλεταριακή δημοκρατία - έγραφε ο Λένιν - είναι ένα εκατομμύριο φορές πιο δημοκρατική απ την πιο δημοκρατική αστική δημοκρατία γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα της πλειοψηφίας του πληθυσμού, γιατί υπερασπίζει τα δικαιώματα των εργαζομένων [...] ο σοσιαλισμός θα μπορέσει να οικοδομηθεί μόνον τότε, όταν 10 μάλιστα 100 φορές πλατύτερες μάζες, αρχίσουν οι ίδιες να οικοδομούν το κράτος και τη νέα οικονομική ζωή [...] ο σοσιαλισμός θα επιτρέψει μια χωρίς προηγούμενο επέκταση της αποτελεσματικής χρησιμοποίησης του δημοκρατισμού απ' τους εργαζόμενους, από κείνους που καταπίεζε ο καπιταλισμός*»²²⁸. Τα καθήκοντα που αναλαμβάνει το κάθε μέλος των νέων θεσμών εξουσίας, αλλάζουν διαδοχικά, έτσι ώστε να προσελκύεται βαθμιαία και προσεκτικά όλος ο εργαζόμενος πληθυσμός να συμμετέχει πρωτοβουλιακά στη διακυβέρνηση του κράτους. Αυτό το πεδίο διαπαιδαγώγησης ανεβάζει το βαθμό υπευθυνότητας και ωριμότητας στις μάζες, ώστε να αρχίσει το θετικό ξεπέρασμα του κρατικού συστήματος. **Ο σοσιαλισμός αποδομεί το κράτος με κράτος**. Η αναπόφευκτη αυτή μορφή κράτους, αντανακλά την πολιτική κυριαρχία της εργατικής τάξης σε συνεργασία με τους συμμάχους της, η οποία στηρίζεται σε νέους θεσμούς οργάνωσης της οικονομίας, των κοινωνικών υπηρεσιών, τήρησης των νέων νόμων και κυρίως στην κινητοποίηση των εργαζομένων για τη διαμόρφωση, οργάνωση, περιφρούρηση των νέων κομμουνιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Η λαϊκή εξουσία πηγάζει από θεσμούς που γεννά η πάλη και η πρωτοβουλία του εργατικού λαϊκού κινήματος. **Βάση** της λαϊκής εξουσίας θα είναι οι παραγωγικές μονάδες, οι τόποι εργασίας, στους οποίους θα ασκείται και ο εργατικός και κοινωνικός έλεγχος της διεύθυνσης. Μέσα από τις παραγωγικές κοινότητες, θα εκλέγονται και θα ανακαλούνται όταν πρέπει οι

²²⁷ Β.Ι. Λένιν, *Τι είναι σοβιετική εξουσία;* - Άρθρα και Λόγοι, Εκδόσεις Προγκρές, Μόσχα, 1986, σελ. 8

²²⁸ Ο.π. σελ. 13

εκπρόσωποι των εργαζομένων στα όργανα εξουσίας. Οι συνεταιρισμένοι μικροί εμπορευματοπαραγωγοί και αγρότες, εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους με αντίστοιχα σώματα. Τα τμήματα του πληθυσμού που δεν εργάζονται (αντικειμενικά ή για ειδικούς λόγους), όπως οι φοιτητές και οι συνταξιούχοι, εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα όπου σπουδάζουν, ή από μαζικές οργανώσεις και ειδικές υπηρεσίες. Στην ΕΣΣΔ, ανώτατη κρατική εξουσία ήταν τα Σοβιέτ, τα συμβούλια αντιπροσώπων του λαού – οι οργανώσεις των εργαζομένων που αντιπροσώπευαν τη μαζική βάση και το πολιτικό θεμέλιο του σοβιετικού κράτους. Ενώνονταν ελεύθερα, με βάση τις αρχές του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού σε ενιαία Πανκρατική Σοβιετική Εξουσία της Σοβιετικής Δημοκρατίας της Ρωσίας. Στις άμεσες αρμοδιότητές τους ήταν η νομοθετική εξουσία, ο έλεγχος και η άμεση εφαρμογή των νόμων διαμέσου των μελών των Σοβιέτ, με σκοπό το βαθμιαίο πέρασμα των ανώτερων λειτουργιών του κράτους σε όλο τον εργαζόμενο πληθυσμό²²⁹. Στα σοβιέτ της ΕΣΣΔ εκλέγονταν εκπρόσωποι της εργατικής τάξης, των συνεταιρισμένων αγροτών, της διανοήσης του βασικού πληθυσμού των εθνικών περιφερειών των περιοχών των Δημοκρατιών, των γυναικών και της νεολαίας όλων των στρωμάτων της κοινωνίας και τάξεων. Πέραν του ηλικιακού κριτηρίου (18 έτη), το κριτήριο ήταν κυρίως κοινωνικό: προϋπόθεση για το δικαίωμα ψήφου ήταν η άσκηση εργασίας παραγωγικής και κοινωνικά χρήσιμης, καθώς και η συμμετοχή στις συνδικαλιστικές οργανώσεις²³⁰. Αποκλείονταν του δικαιώματος η αστική τάξη, οι γαιοκτήμονες, ο καθένας που εκμεταλλευόταν ξένη εργατική δύναμη, οι αντεπαναστατικές δυνάμεις, τα παλιά μέλη των οργάνων καταστολής. Αυτό αντικατόπτριζε την επαναστατική εξέλιξη στη Ρωσία, την έννοια της ταξικής πάλης, η οποία συνεχίζει να διεξάγεται στο σοσιαλιστικό κράτος. Ο Τζον Ριντ, αυτόπτης μάρτυρας της εξέλιξης της λειτουργίας της σοβιετικής κοινωνίας, σημειώνει πως μέχρι το Φλεβάρη του 1918, ο καθένας μπορούσε να ψηφίσει για να στείλει αντιπροσώπους στα σοβιέτ. Αν η αστική τάξη είχε απαιτήσει και οργανώσει την αντιπροσώπευσή της στα σοβιέτ, το δικαίωμα θα της είχε παραχωρηθεί²³¹. Σε αντίθεση με την αστική δημοκρατία, η οποία συγκάλυπτε τις αντιθέσεις που υπάρχουν στην κοινωνία, τη δικτατορία του κεφαλαίου, διακηρύττοντας παρ' όλα αυτά την ισότητα μεταξύ τους, η σοσιαλιστική οργάνωση του κράτους εφαρμόζει πραγματική ισοτιμία διακηρύττοντας τη δικτατορία της πλειοψηφίας πάνω στη μειοψηφία. Πρόκειται για ένα αναγκαίο κοινωνικό κόστος, σύμφωνα με το Λένιν: όσο διαρκεί το κράτος και η ταξική κοινωνία, οι εκμεταλλευτές αποκλείονται ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας, γιατί η ιστορία διδάσκει ότι θα εμμείνουν στην πάλη για διατήρηση των προνομίων τους²³². Το κέντρο βάρους της νέας σοβιετικής εξουσίας ήταν η πραγματική εξασφάλιση των δικαιωμάτων στις μάζες που τα είχαν στερηθεί από το καπιταλιστικό καθεστώς.

- Ο αστικός τύπος κοινοβουλευτισμού καταργείται. Τα κοινοβούλια, ακόμα και στην πιο προηγμένη αστική δημοκρατία, στέκουν ξέχωρα από το λαό πολλές φορές. Αντίθετα, οι νέοι θεσμοί, όπως τα σοβιέτ, για τα περισσότερα στρώματα του πληθυσμού ήταν κάτι δικό τους²³³. Το νέο ανώτατο όργανο εξουσίας είναι εργαζόμενο Σώμα – νομοθετεί και διοικεί ταυτόχρονα – στο πλαίσιο του οποίου γίνεται καταμερισμός ανάμεσα σε νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες. Οι αντιπρόσωποι (βουλευτές) είναι μη μόνιμοι, ανακλητοί, δεν ξεκόβονται από την παραγωγή, αλλά αποσπώνται για τη διάρκεια της θητείας τους, ανάλογα με τις ανάγκες εργασίας ως εκπροσώπων. Δεν έχουν κανένα ιδιαίτερο οικονομικό προνόμιο από τη συμμετοχή

²²⁹ Ο.π. σελ. 12

²³⁰ Τζον Ριντ, *Πως λειτουργούν τα Σοβιέτ*, Εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, Αθήνα, 1997, σελ. 4

²³¹ Ο.π. σελ. 3

²³² Β.Ι. Λένιν, *ό.π.* σελ. 15-16

²³³ Ο.π. σελ. 10

τους στα όργανα εξουσίας. Από το ανώτατο όργανο ορίζονται η κυβέρνηση και οι επικεφαλείς των διαφόρων εκτελεστικής αρμοδιότητας τομέων (υπουργεία, διευθύνσεις, επιτροπές).

- Θεσμοθετείται η άσκηση του εργατικού και γενικότερα κοινωνικού **ελέγχου**. Ο εργατικός έλεγχος και η συμμετοχή στη διοίκηση και διεύθυνση της παραγωγής αποτελούν έκφραση της κοινωνικής κομμουνιστικής σχέσης της κοινωνικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Στο *βιομηχανικό* τομέα, η ατομική ιδιοκτησία υπήρχε τα πρώτα χρόνια μετά το 1917 στη Ρωσία. Οι ιδιοκτήτες πολλών εργοστασίων διατηρούσαν τους τίτλους ιδιοκτησίας τους και είχαν ένα μικρό κέρδος από το επενδυμένο κεφάλαιο, με τον όρο να συμβάλλουν την καλή λειτουργία και επέκταση της επιχείρησης. Είχαν ωστόσο παραμεριστεί από τη διεύθυνση, ώστε να μην είναι δυνατή η δυνατότητα απολύσεων και παρακώλησης της εργασίας. Σε όλους τους τομείς εργασίας, οι συνθήκες εργασίας, τα ωράρια και οι μισθοί ήταν ίδια²³⁴. Αρκετοί βιομήχανοι, προέβιαιναν σε ενέργειες υπονομευτικές της παραγωγής, ώστε να εξαναγκάσουν στο ξεκίνημα της νέας προσπάθειας τους εργάτες να μπουν κάτω από τα δεσμά της παλιάς οικονομικής κυριαρχίας. Ωστόσο, πέραν ορισμένων περιπτώσεων όπου ο συνδυασμός της έλλειψης εμπειρίας και της θέλησης χρησιμοποίησης πολύπλοκων μεθόδων οδήγησαν στο να ζητήσουν την επαναφορά στη διοίκηση των παλιών ιδιοκτητών, οι εργάτες στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων «έβρισκαν τρόπους να διευθύνουν τα εργοστάσια χωρίς αφεντικά»²³⁵. Στο *πολιτικό* πεδίο, θεσπίζεται η ανεμπόδιστη άσκηση κριτικής σε αποφάσεις και χειρισμούς που εμποδίζουν την ανάπτυξη και ενίσχυση της λαϊκής οικονομίας, όπως η γραφειοκρατία. Ο Λένιν είχε κάνει αρκετές παρατηρήσεις για το φαινόμενο στα πρώτα στάδια της νεαρής σοβιετικής εξουσίας, τονίζοντας την ανάγκη ποικιλομορφίας των μεθόδων ελέγχων από τα κάτω, ώστε να καταπολεμηθεί η γραφειοκρατία²³⁶. Η γραφειοκρατία, εκτός από το χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο των μαζών, πήγαζε και από τη μη συμμετοχή. Η σταθερότητα των δεσμών των σοβιέτ με το λαό, θα εξασφάλιζε ευλυγισία, ελαστικότητα και συμμετοχή, δημιουργώντας ειδικές μορφές ανάκλησης και ελέγχου²³⁷. Η αιρετότητα και η δυνατότητα ανάκλησης των εκλεγμένων από τους εκλογείς τους, αποτελούσαν βασικές προϋποθέσεις για να θεωρηθεί οποιοδήποτε όργανο αληθινά δημοκρατικό και αντιπροσωπευτικό της θέλησης του λαού. Οι εκλογείς αποφάσιζαν επίσης την ελάττωση των αμοιβών των δημοσίων λειτουργών και των ανώτατων δημοσίων υπαλλήλων²³⁸. Τα όργανα του λαϊκού ελέγχου σύμφωνα με το άρθρο 92 του Σοβιετικού Συντάγματος του 1977 συγκροτούνταν από τα σοβιέτ και συνδύαζαν τον κρατικό έλεγχο με τον κοινωνικό, σε κάθε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη εκλογέων – κοινωνικά στρώματα. Συγκεκριμένα: έλεγχαν την εκπλήρωση των κρατικών σχεδίων και προγραμμάτων, καταπολεμούσαν τις παραβιάσεις της κρατικής πειθαρχίας, τις εκδηλώσεις τοπικισμού, αντιμετώπισης των ζητημάτων στο στενό πνεύμα των συμφερόντων κάθε υπηρεσίας, έλλειψης νοικοκυροσύνης και σπατάλης, κωλυσιεργίας και γραφειοκρατίας, συντελούσαν στη βελτίωση του έργου του κρατικού μηχανισμού²³⁹. Στο άρθρο 104, κατοχυρωνόταν το καθεστώς εργασίας του βουλευτή, το οποίο προέβλεπε την υποχρέωση λογοδότησης μπροστά στους εκλογείς για το έργο του. Ο βουλευτής που δε δικαίωσε την εμπιστοσύνη των εκλογέων μπορούσε να ανακληθεί οποιαδήποτε στιγμή με την απόφαση της πλειοψηφίας των εκλογέων²⁴⁰.

²³⁴ Τζ. Ριντ, ό.π. σελ. 18-19

²³⁵ Ό.π. σελ. 14

²³⁶ Β.Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 11

²³⁷ Ό.π. σελ. 10

²³⁸ Β.Ι. Λένιν, *Για τους μισθούς των ανώτατων δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων*, Άπαντα, τ. 35, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981, σελ. 105

²³⁹ Λίνα Κροκίδη και Κύριλλος Παπασταύρου, *Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος – η όξυνση της ταξικής πάλης*, ό.π. σελ. 55

²⁴⁰ Ό.π.

Μεγάλο ενδιαφέρον για την κατανόηση της λειτουργίας των σοβιετικών θεσμών παρουσιάζουν τα γραπτά κείμενα ενός τρίτου παρατηρητή: του Λοχαγού Ζακ Σαντούλ, μέλους της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής στη Ρωσία, ο οποίος στράφηκε αργότερα στον μπολσεβικισμό. Στα γράμματα αυτά, δίνεται μια πλήρη εικόνα όλων των νεοδημιουργηθέντων λαϊκών θεσμών και των άμεσων αποτελεσμάτων της Επανάστασης σε όλους τους τομείς της ζωής. Ενδεικτικά, θα αναφέρουμε τις παρατηρήσεις για την κοινοβουλευτική λειτουργία: «*Τα κοινοβούλιά μας είναι απλά μια γελοιογραφία λαϊκής αντιπροσώπευσης. Αντίθετα, τα σοβιέτ είναι θεσμοί προσφυσίς στους εργάτες και τους αγρότες, αποκλειστικά συγκροτημένοι από τους εργαζόμενους που είναι αντίπαλοι του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, αποφασισμένοι να το πολεμήσουν και να το γκρεμίσουν [...] Ο Γάλλος βουλευτής είναι απόλυτος κύριος της εντολής. Για μια τετραετία έχει κάθε ελευθερία να υπερασπίσει, να εγκαταλείψει και να προδώσει τους εκλογείς του. Ο σοβιετικός βουλευτής εκλέγεται για μερικούς μήνες και υπόκειται διαρκώς στον έλεγχο των εκλογέων του, που έχουν το δικαίωμα να τον καθαιρέσουν και να τον αντικαταστήσουν κάθε στιγμή. Ο Γάλλος βουλευτής είναι καταδικασμένος να αδιαφορεί για την εφαρμογή των νόμων που ψηφίζει. Ο σοβιετικός βουλευτής, αντίθετα, είναι υπεύθυνος των νόμων που ψηφίζει. Επαγρυπνεί στην εφαρμογή τους [...] Στο ελεύθερο παιχνίδι των σοβιετικών θεσμών, η πραγματική εξουσία βρίσκεται χαμηλά, κάτω. Αναβλύζει από τα βαθιά στρώματα του λαού [...] η εξουσία που έρχεται από χαμηλά είναι πιο γερή από την από ψηλά εξουσία των μοναρχικών και των αστικών δημοκρατιών»²⁴¹.*

- Διαμορφώνεται επίσης, επαναστατικό Σύνταγμα και επαναστατική νομοθεσία, που αντιστοιχεί στις νέες κοινωνικές σχέσεις – την κοινωνική ιδιοκτησία, τον Κεντρικό Σχεδιασμό, τον εργατικό έλεγχο – και υπερασπίζεται την επαναστατική νομιμότητα. Σε αντιστοιχία διαμορφώνονται τα επιμέρους Δίκαια: το Εργατικό, το Οικογενειακό, όλη η νομική κατοχύρωση των νέων κοινωνικών σχέσεων.
- Συγκροτείται καινούριο δικαστικό σύστημα, το οποίο στηρίζεται σε επαναστατικούς λαϊκούς θεσμούς απονομής της δικαιοσύνης. Βασική αρχή αποτελεί η αιρετότητα και η ανακλητότητα σε όλους τους θεσμούς. Το Δικαστικό Σώμα συγκροτείται από αιρετούς και ανακλητούς λαϊκούς δικαστές, καθώς και από μόνιμο δικαστικό προσωπικό, υπόλογος στους θεσμούς της εργατικής εξουσίας. Οι μηχανισμοί διοίκησης αντικαθίσταται με νέους που να αντιστοιχούν στο χαρακτήρα του προλεταριακού κράτους. Οι δομές και το προσωπικό του παλιού κρατικού μηχανισμού δεν εξαφανίζονται· αναμορφώνονται. Ο χρόνος εργασίας, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των εργαζομένων ρυθμίζονται με βάση το Επαναστατικό Δίκαιο. Το Κόμμα έχει το ρόλο της καθοδήγησης, χωρίς κανένα προνόμιο, έργο του είναι η εξασφάλιση της προώθησης των παραπάνω κατευθύνσεων. Ο Λένιν αντιλαμβανόταν ακριβώς έτσι το ρόλο του Κόμματος και κριτικάρε έντονα τη μη υλοποίηση της ευρύτερης λαϊκής συμμετοχής: «*Για τη διοίκηση της χώρας δώστε μας εξωκομματικούς εργαζόμενους, τίμιους και αφοσιωμένους στη Σοβιετική εξουσία. Μόνο οι κομματικοί δε φτάνουν [...] υπάρχουν πολλοί ικανοί να διαχειρίζονται τις υποθέσεις της διοίκησης και της οικονομίας»²⁴².*
- Η κοινωνική ιδιοκτησία και ο κεντρικός σχεδιασμός της οικονομίας διαμορφώνουν τη δυνατότητα για τον εκμηδενισμό της ανεργίας. Στη βάση της κοινωνικοποίησης, καταργείται κάθε ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα σε τομείς όπως η Υγεία, η Πρόνοια, η Ασφάλιση,

²⁴¹ Λοχαγού Ζακ Σαντούλ, *Η Επανάσταση των Μπολσεβίκων – τα περίφημα γράμματα από την Πετρούπολη και τη Μόσχα*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1975, σελ. 450-451

²⁴² Β.Ι. Λένιν, *Τι είναι σοβιετική εξουσία; - Άρθρα και Λόγοι*, ό.π. σελ. 83

η Παιδεία, ο Πολιτισμός, ο Αθλητισμός. Αναπτύσσονται κρατικά πλάνα τα οποία καλύπτουν μακροπρόθεσμους, ενδιάμεσους και βραχυπρόθεσμους στόχους στο σχεδιασμό της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, της κοινωνικής ευημερίας.

- Στην Ενέργεια, δίνεται βάρος στην ανάπτυξη υποδομής για την κάλυψη των αναγκών της κεντρικά σχεδιασμένης παραγωγής, στη μείωση του βαθμού ενεργειακής εξάρτησης της χώρας, στην εξασφάλιση επαρκούς και φτηνής λαϊκής κατανάλωσης μέσω της αξιοποίησης όλων των εγχώριων πηγών ενέργειας, στην έρευνα για την εξεύρεση νέων πηγών, στην επιδίωξη διακρατικής αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας, στην ασφάλεια των εργαζόμενων του κλάδου καθώς και στην προστασία των οικιστικών ζωνών, της δημόσιας υγείας και του περιβάλλοντος.
- Στις Μεταφορές, δίνεται προτεραιότητα στις μαζικές μεταφορές σε σχέση με τις ατομικές, στα μέσα σταθερής τροχιάς για τα ηπειρωτικά τμήματα των χωρών. Σχεδιάζονται με κριτήριο τη διασύνδεση όλων των μορφών μεταφοράς, με στόχο τη γρήγορη και φτηνή μετακίνηση προϊόντων, την εξοικονόμηση ενέργειας και προστασία του περιβάλλοντος, την εξάλειψη της περιφερειακής ανισομετρίας, τον πλήρη έλεγχο της **άμυνας** και **ασφάλειας** του σοσιαλιστικού κράτους. Προϋπόθεση είναι ο σχεδιασμός των κατάλληλων υποδομών – λιμάνια, αεροδρόμια, σιδηροδρομικοί σταθμοί, οδικοί άξονες – και της βιομηχανίας παραγωγής μεταφορικών μέσων.
- Κοινωνικοποιείται η γη, οι μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις στον αγροτικό τομέα, διαμορφώνονται κρατικές παραγωγικές μονάδες για την παραγωγή και επεξεργασία αγροτικών προϊόντων ως πρώτων υλών ή άμεσα καταναλώσιμων. Προωθείται ο παραγωγικός συνεταιρισμός των μικρών και μεσαίων αγροτών, ο οποίος έχει το δικαίωμα χρήσης της γης ως παραγωγικού μέσου. Η κοινωνικοποίηση εξασφαλίζει τη μη εμπορική χρήση της γης ή την αλλαγή χρήσης της έξω από το συνεταιρισμό. Αυτός θα διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την επέκταση των κομμουνιστικών σχέσεων σε όλους τους τομείς της οικονομίας, με τη συγκέντρωση της μικρής εμπορευματικής παραγωγής και την οργάνωσή της, τον καταμερισμό εργασίας μέσα στο συνεταιρισμό.
- Αξιοποιούνται τα νέα επιτεύγματα των τεχνολογιών και της επιστήμης, με στόχο τη μείωση του εργάσιμου χρόνου, τη διεύρυνση του ελεύθερου χρόνου. Στόχος είναι το ανέβασμα του πολιτιστικού – μορφωτικού επιπέδου, για την απόκτηση ικανότητας ουσιαστικής συμμετοχής στον έλεγχο της διοίκησης, στους θεσμούς της εξουσίας.
- Οργανώνεται από κρατικούς οργανισμούς – εκπαιδευτικά ιδρύματα, ινστιτούτα – η επιστημονική έρευνα, η οποία υπηρετεί τον Κεντρικό Σχεδιασμό, τη διεύθυνση της κοινωνικής παραγωγής και των κοινωνικών υπηρεσιών, με γνώμονα την ανάπτυξη της κοινωνικής ευημερίας.
- Περιορίζονται οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις. Το χρήμα χάνει σταδιακά το περιεχόμενό του ως μορφή της αξίας, τη λειτουργία του ως μέσο ανταλλαγής εμπορευμάτων και μετατρέπεται σε αποδεικτικό της εργασίας για την πρόσβαση των εργαζομένων στο μέρος του κοινωνικού προϊόντος που κατανέμεται με βάση την εργασία τους. Διαμορφώνονται κίνητρα μη χρηματικά (πχ. μείωση εργάσιμου χρόνου σε συνδυασμό με πρόσβαση σε επιμορφωτικά προγράμματα, υπηρεσίες αναψυχής, πολιτισμού, συμμετοχή στη διεύθυνση) για την ανάπτυξη πρωτοπόρας στάσης απέναντι στην οργάνωση και εκτέλεση της εργασίας, για τη συνολική άνοδο της αποτελεσματικότητας. Ο Τζ. Ριντ σημειώνει: «στο σοσιαλιστικό κράτος, το σύστημα μισθοδοσίας διατηρείται. Είναι μια αναγκαία προσαρμογή στον καπιταλιστικό κόσμο, αλλά

βάζει ταυτόχρονα σε λειτουργία το μηχανισμό εξαφάνισής του. Πολύ περισσότερο που όλο το σύστημα λειτουργεί υπό τον εργατικό έλεγχο»²⁴³. Αλλάζει ο ρόλος της Κεντρικής Τράπεζας. Στο εσωτερικό, ελέγχει τις ανάλογες λειτουργίες κρατικών πιστωτικών οργανισμών που ασχολούνται με τις τιμές της ανταλλαγής μεταξύ προϊόντων της σοσιαλιστικής και συνεταιρισμένης παραγωγής. Στο εξωτερικό, για τις διεθνείς συναλλαγές, ρυθμίζει τα αποθέματα χρυσού ή άλλου εμπορεύματος με λειτουργία παγκόσμιου χρήματος. Συνδέεται με την άσκηση γενικής κοινωνικής λογιστικής και με τους στόχους του κεντρικού σχεδιασμού.

- Εξασφαλίζονται τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των εργαζομένων. Μέσω της υπαγωγής των εκδοτικών οίκων, των τυπογραφείων και των αποθεμάτων χαρτιού στο σοσιαλιστικό κράτος εξασφαλίζεται υλικά τους εργαζομένους η ελευθερία του Τύπου. Η παράδοση των χώρων για συγκεντρώσεις και των απαραίτητων αντικειμένων στους εργαζομένους και τις οργανώσεις τους, εξασφαλίζει υλικά την ελευθερία του λόγου²⁴⁴. Το κρατικό σύστημα εκπαίδευσης, ο δημόσιος και δωρεάν χαρακτήρας της και η παροχή υποτροφιών και άλλων κινήτρων κάνουν πραγματικότητα το δικαίωμα των πολιτών στη μόρφωση. Επίσης, πρακτική της πολιτικής ζωής στις σοσιαλιστικές χώρες αποτελεί η πλατιά συζήτηση των πιο βασικών αποφάσεων και σχεδίων νόμων του Κόμματος και του Κράτους στον Τύπο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση.
- Ο μόνιμος στρατός και η αστυνομία του αστικού κράτους καταργούνται. Στη θέση τους δημιουργούνται νέοι θεσμοί άμυνας και ασφάλειας, στη βάση της αποτροπής της αντεπανάστασης, της υπεράσπισης των κεκτημένων της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και της εθνικής ανεξαρτησίας. Θεσμοί οι οποίοι επίσης βασίζονται στην αιρετότητα και στην ανακλητότητα. Διασφαλίζεται ο καθοδηγητικός ρόλος του Κόμματος για τις στρατιωτικές μονάδες και τις δυνάμεις περιφρούρησης της επανάστασης. Το στελεχικό δυναμικό διαμορφώνεται με βάση τη στάση του απέναντι στην επανάσταση. Σταδιακά διαμορφώνεται, μέσα από νέες στρατιωτικές παραγωγικές σχολές, ένα νέο δυναμικό και διαπαιδαγωγείται με τις αρχές της νέας εξουσίας. Στα σοσιαλιστικά κράτη, τα καθήκοντα περιφρούρησης των επαναστατικών κατακτήσεων δεν εκτελούνταν μόνο από τα μόνιμα ειδικά Σώματα, αλλά και με λαϊκή ευθύνη από επιτροπές εργατών με βάρδιες. Στους κατασταλτικούς μηχανισμούς αποτυπώνεται σύμφωνα με τους θεωρητικούς πιο καθαρά, η ιδιότητα του κράτους ως μιας ιδιαίτερης δύναμης που στέκει πάνω από τον πολίτη. Ο μαρξισμός, θεωρητικό υπόβαθρο της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, ιστορικά στέκει αντίθετος στο *μιλιταρισμό*. Ήδη από τις πρώτες ιδεώδεις περιγραφές της κομμουνιστικής κοινωνίας τονίζεται η απουσία ενός μη παραγωγικού μόνιμου στρατού, αφού εδώ όλος ο λαός θα ήταν ένοπλος και ο κάθε πολίτης θα μάθαινε τη χρήση των όπλων κοντά στις υπόλοιπες ασχολίες του²⁴⁵. Το πρώτο διάταγμα της Κομμούνας του Παρισιού ήταν το διάταγμα για την κατάργηση του μόνιμου στρατού και για την αντικατάστασή του με τον ένοπλο λαό²⁴⁶. Αλλά και στη Σοβιετική Ρωσία, όπου ο Λένιν, ήδη από τη διατύπωση των περίφημων Θέσεων του Απρίλη, καλούσε για ένα κράτος τύπου «Κομμούνας», στο οποίο η αστυνομία, ο μόνιμος στρατός και η μόνιμη γραφειοκρατία θα αντικαθίσταντο από εκπροσώπους εκλεγμένους από τα σοβιέτ, αιρετούς, ανακλητούς και μισθωτούς²⁴⁷. Ο αγώνας για κατάργηση του μιλιταρισμού, συνδέεται με την αντίσταση στους ιμπεριαλιστικούς πολέμους. Μείωση της στρατιωτικής θητείας και εκδημοκρατισμός του στρατού, γενικές απεργίες για να αντιμετωπισθεί η απειλή πολέμου, κήρυξη «πολέμου στον πόλεμο» και αγώνας αντικατάστασης

²⁴³ Τζ. Ριντ, ό.π. σελ. 2

²⁴⁴ Β.Ι. Λένιν, *Για τη σοσιαλιστική δημοκρατία*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1979, σελ. 16

²⁴⁵ Παναγιώτης Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 259

²⁴⁶ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 41

²⁴⁷ Marian Sawer, *The Genesis of State and Revolution*, ό.π. σελ. 219

του τακτικού από το λαϊκό στρατό, την πολιτοφυλακή, ήταν κύριοι στόχοι πάλης για τους μαρξιστές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως ο Καρλ Λίμπκνεχτ²⁴⁸. Κάτι που υπογράμμιζε και ο Ένγκελς: «η βαθμιαία μείωση της θητείας είναι ο καλύτερος τρόπος μετάβασης από τον τακτικό στρατό στην πολιτοφυλακή»²⁴⁹. Το αίτημα της λαϊκής πολιτοφυλακής συνδέεται καταρχήν με τη μείωση της στρατιωτικής θητείας, αποσκοπεί όμως στο να στερήσει από τον τακτικό στρατό τη δυνατότητα καταπολέμησης του εσωτερικού εχθρού. Πράγματι, ενώ κατά του εξωτερικού εχθρού μπορούν να επιστρατευθούν - κατά κυριολεξία - οι λαϊκές μάζες, κατά του εσωτερικού εχθρού μπορεί να κινητοποιηθεί μόνο ο τακτικός στρατός. Φυσικά, η καθιέρωση της πολιτοφυλακής δεν εγγυάται την εξάλειψη της κρατικής καταστολής. Αποτελεί το *minimum* διεκδικήσεων στο πλαίσιο αμφισβήτησης της στρατιωτικής οργάνωσης του καπιταλιστικού κράτους²⁵⁰. Σε συνθήκες σοσιαλισμού όμως, η πολιτοφυλακή είναι απλώς ένας μηχανισμός ασφάλειας και διοίκησης που αυξάνει την πολιτική εμπειρία του λαού με τη συμμετοχή όλων των ενηλίκων ανδρών και γυναικών. Βέβαια, η ιδέα του τακτικού στρατού δεν είναι απορριπτέα σε τελική ανάλυση για τους μαρξιστές, όσο υπάρχουν κράτη και καπιταλισμός. Τα άτακτα στρατεύματα δεν μπόρεσαν να οδηγήσουν τις εξεγέρσεις της εποχής του Ένγκελς σε επιτυχία, οδηγώντας τον να εκτιμήσει περισσότερο τα πλεονεκτήματα και τον αξιόμαχο χαρακτήρα του τακτικού στρατού²⁵¹. Στην εποχή του Λένιν, ο μη τακτικός στρατός απετέλεσε συμπλήρωμα του Κόκκινου Στρατού, ο οποίος συγκροτήθηκε στη βάση του δίπολου: «εξοπλισμός εργαζομένων – ολοκληρωτικός αφοπλισμός εύπορων τάξεων». Ο λαός ήταν ήδη οπλισμένος, ο εμφύλιος και οι ξένες επεμβάσεις πολύ πιθανές. Επομένως, βάσει των ιστορικών εμπειριών, η σοσιαλιστική δημοκρατία δεν απαλλάσσεται από την ύπαρξη τακτικού στρατού. Εντούτοις, αυτός ο στρατός, λαϊκός, συγκροτείται με βάση διαφορετικές αρχές και με μια πειθαρχία περισσότερο εσωτερική²⁵². Σε τελική ανάλυση, αν η σοσιαλιστική δημοκρατία έχει αναπτύξει το κριτήριο της λαϊκής συμμετοχής, το έργο της φρούρησης ανήκει σε όλο το λαό, όπως συμπυκνώνεται στην παρακάτω τοποθέτηση: «Φρουρείτε – φυλάγετε σαν τα μάτια σας τη γη, τα σιτηρά, τις φάμπρικες, τα εργαλεία, τα προϊόντα, τα μεταφορικά μέσα – από σήμερα θα είναι ολοκληρωτικά δική σας παλλαϊκή περιουσία»²⁵³.

- Όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις, η σοσιαλιστική οικοδόμηση δεν είναι συμβατή με τη συμμετοχή της χώρας σε ιμπεριαλιστικές ενώσεις. Επιδιώκεται αντίθετα, ανάλογα με τις διεθνείς συνθήκες και τον περίγυρο της χώρας, η ανάπτυξη διακρατικών σχέσεων, με αμοιβαίο όφελος, ιδιαίτερα με χώρες που το επίπεδο ανάπτυξής τους, η φύση των προβλημάτων και των άμεσων ενδιαφερόντων τους μπορούν να εξασφαλίσουν μια τέτοια ωφέλιμη συνεργασία. Πρώτα από όλα το σοσιαλιστικό κράτος επιδιώκει τη συνεργασία με άλλα σοσιαλιστικά κράτη και με λαούς που έχουν αντικειμενικά συμφέρον να αντισταθούν στα οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά κέντρα του ιμπεριαλισμού. Αξιοποιεί κάθε «ρήγμα» που υπάρχει ανάμεσα στα κράτη λόγω των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων, για τη στήριξη της σοσιαλιστικής προοπτικής. Το σοσιαλιστικό κράτος, αποτελεί στα πλαίσια της διεθνιστικής αλληλεγγύης και βάσει των αρχών του προλεταριακού διεθνισμού, στήριγμα, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του, για το παγκόσμιο αντιιμπεριαλιστικό, επαναστατικό, κομμουνιστικό κίνημα.

²⁴⁸ Δημήτρης Δημούλης – Χριστίνα Γιαννούλη, *Έθνη, τάξεις, πολιτική. Αναφορά στις μαρξιστικές επεξεργασίες για τον πόλεμο- Μέρος Γ΄*, Περιοδικό *Θέσεις*, Τεύχος 40, περίοδος: Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1992

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=385&Itemid=29

²⁴⁹ Ο.π.

²⁵⁰ Ο.π.

²⁵¹ Π. Κονδύλης, *ό.π.*

²⁵² Στο κεφάλαιο περί ανταρτοπόλεμου, θα αναφερθεί πληρέστερα το ζήτημα (σελ. 163)

²⁵³ Β.Ι. Λένιν, *Προς τον Πληθυσμό – Πετρούπολη 5 (18)/11/1917*, Για τη σοσιαλιστική δημοκρατία, *ό.π.* σελ. 44

Κεφάλαιο 4^ο: Ο Πόλεμος

“Αυτός που εξαπολύει έναν αποφευκτέο πόλεμο σε μια χώρα, είναι εγκληματίας, αλλά είναι επίσης εγκληματίας εκείνος που δεν εξαπολύει έναν αναπόφευκτο πόλεμο”

Χοσέ Μαρτί

Όπως ειπώθηκε εισαγωγικά, ο πόλεμος είναι κομβικό σημείο για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Η δημιουργία και ύπαρξη των κρατών, συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο του πολέμου, ο οποίος αποτέλεσε το κύριο μέσο για τη διευθέτηση των διαφορών στη σύγχρονη Ευρώπη. Στην περίπτωση που εξετάζει η παρούσα ανάλυση, ο πόλεμος αποτελεί το εφελτήριο για την (επαναστατική) διεθνή πολιτική αλλαγή.

Η ιστορία της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας θεωρείται από τους μαρξιστές, ως η ιστορία της επέκτασης του καπιταλισμού σε ολόκληρο τον κόσμο. Παρακολουθώντας αυτήν την εξέλιξη, ο Λένιν διατύπωσε την περίφημη θεωρία του περί του **Ιμπεριαλισμού**, ως το στάδιο της εξάπλωσης των μονοπωλίων. Υποστήριξε περαιτέρω ότι, επειδή οι καπιταλιστικές οικονομίες αναπτύσσονται και συσσωρεύουν κεφάλαια με διαφορετικό ρυθμό η καθεμία, ένα καπιταλιστικό διεθνές σύστημα δεν μπορεί ποτέ να είναι σταθερό, όπως δεν μπορούν να είναι σταθερές και οι καπιταλιστικές οικονομίες στο εσωτερικό των κρατών, βάσει της συσσώρευσης κεφαλαίου και της επακόλουθης ανάγκης για αποικίες²⁵⁴. Παράλληλα, διαπιστώνοντας ότι τα κράτη, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βρίσκονταν σε διαφορετικό επίπεδο από άποψη οικονομική, διατύπωσε τη θεωρία περί **άνισης ανάπτυξης** στο διεθνές σύστημα, το κεντρικό σημείο της θεωρίας του περί διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Έχοντας ήδη τις θεωρητικές βάσεις από το «οπλοστάσιο» του μαρξισμού, ανέλυσε ιδιαίτερα αυτή τη διαδικασία. Υποστήριξε πως η διαδικασία της καπιταλιστικής εξάπλωσης πρέπει να είναι πάντα άνιση ή ανισόροπη ανάμεσα στις χώρες, τις βιομηχανίες και τις εταιρείες. Για παράδειγμα, η Βρετανία προπορεύονταν της Γερμανίας κατά το 18^ο και τον 19^ο αιώνα, καθώς η Βρετανία είχε εξασφαλίσει για τον εαυτό της μια τεράστια αποικιακή αυτοκρατορία, ενώ η Γερμανία είχε ελάχιστες υπερπόντιες κτήσεις. Στις αρχές του 20ού αιώνα ωστόσο, η Γερμανία άρχισε να καλύπτει απόσταση, ενώ η Βρετανία άρχισε να παρακμάζει. Άρα, η Γερμανία επεδίωκε μια ανακατανομή των διεθνών σφαιρών επιρροής, ώστε να αντιστοιχούν στους νέους συσχετισμούς δυνάμεων ανάμεσα στα κράτη. Η φιλοδοξία αυτή οδήγησε τελικά σε πόλεμο μεταξύ της Γερμανίας και της Βρετανίας. Τέτοιες ανισότητες και συγκρούσεις θα υπάρχουν πάντα στον καπιταλισμό, σύμφωνα με τον Λένιν. Πρόκειται για το «νόμο της άνισης ανάπτυξης»:

«Δεν υπάρχει άλλη δυνατή βάση υπό τον καπιταλισμό για την κατανομή σφαιρών επιρροής, συμφερόντων, αποικιών [...] πέρα από έναν υπολογισμό της ισχύος των συμμετεχόντων σε αυτή τη διανομή: της γενικής οικονομικής, χρηματικής στρατιωτικής κλπ. δυνάμεις τους. Και η ισχύς αυτών των συμμετεχόντων στην κατανομή δεν αλλάζει στον ίδιο βαθμό, γιατί στον καπιταλισμό η ανάπτυξη διαφόρων επιχειρήσεων, τρασ, βιομηχανικών κλάδων ή χωρών δεν μπορεί να είναι ίση. Μισό αιώνα πριν η Γερμανία ήταν μια μίζερη, ασήμαντη χώρα σε ότι αφορά στην καπιταλιστική της δύναμη σε σύγκριση με τη δύναμη της Αγγλίας εκείνη την εποχή. Η Ιαπωνία ήταν αντίστοιχα

²⁵⁴ R. Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, ό.π. σελ. 139

ασήμαντη συγκριτικά με τη Ρωσία. Είναι «νοητό» δέκα ή είκοσι χρόνια αργότερα η σχετική δύναμη των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων να έχει παραμείνει αμετάβλητη; Εντελώς αδιανόητο»²⁵⁵.

Η έννοια της άνισης ανάπτυξης επισημαίνει την ανάγκη για μια ιστορική ανάλυση της καπιταλιστικής επέκτασης. Μια μαρξιστική ανάλυση πρέπει λοιπόν, να είναι ξεκάθαρη σχετικά με την ιστορία. Τα γεγονότα πρέπει να αναλύονται εντός του συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου στο οποίο λαμβάνουν χώρα. Αυτό περιλαμβάνει τόσο τη δομή του καπιταλισμού παγκόσμια, όσο και την ύπαρξη επαναστατικής κατάστασης. Ο Λένιν ανακάλυψε θεωρητικά τη δυνατότητα να συντριβεί η αλυσίδα του διεθνούς ιμπεριαλισμού με την απόσπαση κρατών από τον κλοιό του, αναπτύσσοντας τη **θεωρία του αδύνατου κρίκου** της. Θεμελίωσε επιστημονικά τη δυνατότητα της νίκης του σοσιαλισμού αρχικά σε μια ή σε μερικές χώρες. Η Ρωσία το 1917 ήταν ακριβώς ο αδύνατος κρίκος στην αλυσίδα του διεθνούς ιμπεριαλισμού, στην περίοδο της γενικής κρίσης του καπιταλισμού, στην οποία η επαναστατική προοπτική αναδύθηκε πιο πολύ παρά ποτέ κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

4.1 Το μαρξιστικό πλαίσιο για τον πόλεμο

«Ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, συγκεκριμένα με βίαια». Το περίφημο αυτό απόφθεγμα ανήκει στον Κλαούζεβιτς²⁵⁶, έναν από τους πιο βαθυστόχαστους συγγραφείς στα στρατιωτικά ζητήματα. Οι μαρξιστές χρησιμοποίησαν αυτό το θεωρητικό βάθος για να κρίνουν τη σημασία κάθε πολέμου. Οι Μαρξ και Ένγκελς έβλεπαν πάντα τους διάφορους πολέμους από αυτήν ακριβώς τη σκοπιά. Στην κατηγορία «πόλεμος» ο Λένιν περιλαμβάνει: α) την ένοπλη σύγκρουση μεταξύ κρατών, β) την ένοπλη πάλη εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων και γ) την εμφύλια ένοπλη ταξική σύγκρουση για την εξουσία²⁵⁷. Στα έργα αυτής της περιόδου μάλιστα, αναφέρεται συχνά στην ως ανωτέρω φράση του Κλαούζεβιτς. Ειδικότερα όμως από την άποψη του μαρξισμού, του σύγχρονου επιστημονικού σοσιαλισμού, το βασικό ζήτημα που μπαίνει για το πώς πρέπει να χαρακτηρίσει κανείς έναν πόλεμο και τι θέση πρέπει να πάρει απέναντί του, είναι «για ποιο λόγο διεξάγεται αυτός ο πόλεμος, ποιες τάξεις τον προετοίμασαν και τον διευθύνουν»²⁵⁸. Επομένως, ως βασικό ζήτημα αναγάγεται το ποιος είναι ο **ταξικός χαρακτήρας** του πολέμου, από ποια αιτία ξεσπά ο πόλεμος, ποιες ιστορικές και οικονομικές συνθήκες τον προκαλούν. Δεν μπορεί να εξεταστεί λοιπόν το θέμα του πολέμου ξεκομμένο από τις πολιτικές που το προκαλούν, δηλαδή ξεκομμένο από την οικονομία και τις σχέσεις παραγωγής. Επίσης, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό στην αντιμετώπιση του φαινομένου του πολέμου, είναι ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας του. Οι κομμουνιστές –εκφραστές της μαρξιστικής θεωρίας στην συνένωση με το επαναστατικό εργατικό κίνημα– καταδικάζουν διαχρονικά τους ιμπεριαλιστικούς πολέμους, ως κάτι απάνθρωπο που προκαλεί νέα δεινά,

²⁵⁵ Ο.π.

²⁵⁶ Carl Philipp Gottfried von Clausewitz (1780-1831): Στρατιωτικός και θεωρητικός του πολέμου. Γεννήθηκε στην Πρωσία. Πολέμησε και διακρίθηκε κατά των Γαλλικών δυνάμεων του Ναπολέοντα και έφθασε στο αξίωμα του επιτελάρχη των πρωσικών δυνάμεων στη μάχη του Βατερλό. Το 1818 προήχθη σε υποστράτηγο και τοποθετήθηκε διευθυντής της Σχολής Πολέμου στο Βερολίνο. Μέχρι το θάνατό του το 1831 αφοσιώθηκε στην έρευνα και το γράψιμο. Το ημιτελές έργο του «Περί Πολέμου», ασκεί μεγάλη επιρροή σε στρατιωτικούς, διεθνολόγους και πολιτικούς επιστήμονες, μαζί με την «Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου» του Θουκυδίδη.

²⁵⁷ Β.Ι. Λένιν, *Το στρατιωτικό πρόγραμμα της προλεταριακής επανάστασης*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 77-80

²⁵⁸ Β. Ι. Λένιν, *Από τη διάλεξη Πόλεμος και Επανάσταση 14 (27)/05/1917*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 104

ανεξαρτήτως νικητή και ηττημένου, στους ήδη εκμεταλλευόμενους από την ιμπεριαλιστική πολιτική λαούς. Επειδή, όπως και τα υπόλοιπα ζητήματα, ο πόλεμος εξετάζεται εντός **συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου**, κάθε πόλεμος αντιμετωπίζεται σαν συνέχιση της πολιτικής των *δοσμένων* ενδιαφερομένων κρατών –και των διαφόρων τάξεων μέσα σε αυτά τα κράτη– σε μία *δοσμένη* περίοδο. Βάσει αυτής της θεώρησης, αναφύονται οι αιτίες του πολέμου που συνδέονται με εκείνες τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες έχουν συμφέρον από τη συνέχιση της πολιτικής μέσω του πολέμου. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να βρεθούν ποιες δυνάμεις δε θέλουν τον πόλεμο και τάσσονται αποφασιστικά εναντίον του²⁵⁹.

Η μαρξιστική – λενινιστική θεωρία είναι απολύτως συνυφασμένη με την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, την εξάλειψη των αιτιών που γεννούν τους πολέμους. Σύμφωνα με τον Κονδύλη, ο μαρξισμός ανέκαθεν έθετε αυστηρότερους προκαταρκτικούς όρους για την πραγματοποίηση αυτών που προέβλεπε, ισχυροποιώντας τον ρεαλιστικό χαρακτήρα του. Όπως παρατηρήσαμε στο ζήτημα του κράτους, η ύπαρξή του και η κατάργησή του συνδέεται με την ιστορική εξέλιξη, με την ανάπτυξη και εξάλειψη συγκεκριμένων αιτιών. Η εξαφάνισή του προϋποθέτει εξαφάνιση των τάξεων και έναν νέο τρόπο οργάνωσης της παραγωγής. Έτσι και για τον πόλεμο, όταν ο μαρξισμός μιλούσε για την κατάργηση των πολέμων, την εξαρτούσε από την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων²⁶⁰. Πράγματι, ο πόλεμος είχε καταδικαστεί ήδη από τους μαρξιστές στη Β' Διεθνή το 1889. Είχε χαρακτηριστεί δε, ως το «αναπόφευκτο προϊόν των τωρινών οικονομικών συνθηκών» και η εξαφάνισή του τοποθετείτο σε αντιστοιχία με την εξαφάνιση της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων, τη χειραφέτηση των εργατών και το θρίαμβο του σοσιαλισμού σε όλο τον κόσμο²⁶¹. Επιπρόσθετα, αυτό συνδεόταν με την ικανοποιητική για όλους λύση του προβλήματος της κατανομής των αγαθών, σε αντίθεση με τον καπιταλιστικό φιλελευθερισμό που συνδέει την κατάργηση των τάξεων με την απεριόριστη οριζόντια και κάθετη κοινωνική κινητικότητα και όχι με την οριστική και γενικά αποδεκτή ρύθμιση της κατανομής των υλικών και λοιπών αγαθών. Την μαρξιστική άποψη για τον πόλεμο αναφέρει και ο Waltz: «Τα καπιταλιστικά κράτη προκαλούν τον πόλεμο, και η επανάσταση στα κράτη, η καταστροφή του καπιταλισμού και η εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού θα φέρουν την ειρήνη»²⁶². Αναλύοντας περαιτέρω αυτήν την άποψη, παραθέτει τα συστατικά στοιχεία της μαρξιστικής ανάλυσης²⁶³:

- α) Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δημιουργεί δύο ανταγωνιστικές τάξεις, την αστική τάξη και το προλεταριάτο.
- β) Το καπιταλιστικό κράτος συνίσταται στον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού προς το συμφέρον της μιας από αυτές τις τάξεις, της αστικής.
- γ) Το καπιταλιστικό κράτος θέτει υπό κάποιο έλεγχο την ταξική πάλη, χωρίς στην πραγματικότητα να την τερματίζει.
- δ) Ο πόλεμος είναι η εξωτερική εκδήλωση της εσωτερικής ταξικής πάλης, γεγονός που σημαίνει ότι το πρόβλημα του πολέμου θα υπάρχει όσο υπάρχουν καπιταλιστικά κράτη.

²⁵⁹ Dieter Hillebrenner, *Αναθεώρηση της ταξικής αντίληψης για την ειρήνη, τον πόλεμο και τις ένοπλες δυνάμεις*, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ.1/2011, σελ. 152

²⁶⁰ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του πολέμου*, ό.π. σελ. 15

²⁶¹ Patricia van der Esch, *La Deuxième Internationale 1889-1923*, Librairie Marcel Rivière, Paris, 1957, σελ. 40

²⁶² Kenneth N. Waltz, *Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 167

²⁶³ K. Waltz, ό.π. σελ. 167-168

ε) Από την άλλη μεριά, ο σοσιαλισμός θα καταργήσει τον πόλεμο για πάντα.

Το πέμπτο σημείο σύμφωνα με τον Waltz προκύπτει από τα προηγούμενα. Αν το κράτος είναι η κυριαρχία μιας τάξης επί μιας άλλης, ο σοσιαλισμός με το να καταστρέφει όλες τις τάξεις καταργεί το κράτος. Και αν ο πόλεμος είναι η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ κρατών, τότε η κατάργηση των κρατών λογικά θα συνιστά το τέλος του πολέμου. Αυτό θα είναι και το τέλος του προβλήματος του πολέμου και της ειρήνης. Ωστόσο, σημειώνει ο Waltz, μια ασάφεια συνοδεύει το έργο των Μαρξ-Ένγκελς σχετικά με το ζήτημα του πολέμου και μπορεί να ανακύψει το ερώτημα: Προκειμένου να επιτευχθεί η ειρήνη, θα πρέπει να καταστραφεί ο καπιταλισμός, τα κράτη ή και τα δυο μαζί; Απαντώντας αμέσως μετά, σημειώνει πως για έναν μαρξιστή, αυτό δεν έχει σημασία. Ακόμα και αν οι διάφοροι όροι διαχωρίζονται προκειμένου να αναλυθούν (όπως είδαμε στο εισαγωγικό μέρος της παρούσης εργασίας, αυτό γίνεται και με τους όρους *οικονομία* και *πολιτική*) στην πραγματικότητα συνθέτουν ένα σύνολο: Ο καπιταλισμός λοιπόν, ουδέποτε είναι ξέχωρος από την ταξική πάλη ή από τα κράτη ή από τον πόλεμο²⁶⁴. Η μαρξιστική θεωρία παραπέμπει την οριστική επίλυση του προβλήματος του πολέμου και της ειρήνης στο θρίαμβο του επαναστατικού παγκόσμιου προλεταριάτου, στην αταξική κοινωνία, οπότε οι άνθρωποι δε θα ζουν πλέον σε κράτη αλλά θα είναι ενωμένοι σε μη πολιτικό ελεύθερο σύνδεσμο· οι αντιθέσεις ανάμεσα στα έθνη θα έχουν εξαφανιστεί²⁶⁵. Φυσικά, δεν παραπέμπονται όλα εκεί. Προτού η προλεταριακή επανάσταση σημειώσει οικουμενική επιτυχία (*προτού η ανώριμη βαθμίδα του κομμουνισμού –ο σοσιαλισμός– εξελιχθεί σε αταξική κοινωνία, για να διατυπώσουμε αλλιώς*), ο μαρξιστής στη διεθνή πολιτική ασχολείται με δύο άλλα προβλήματα που άπτονται του πολέμου: α) την παράταση της ειρήνης για όσο η ειρήνη εξυπηρετεί τα συμφέροντα του διεθνούς σοσιαλισμού (ή του προλεταριάτου, αν δεν έχει οικοδομηθεί κάπου ο σοσιαλισμός) και β) την τακτική χρήση του πολέμου, όπου αυτό είναι απαραίτητο, για να επιταχυνθεί η έλευση του σοσιαλισμού. Στο ερώτημα που θέτει ο Waltz, αν ο κόσμος σοσιαλιστικών κρατών θα ήταν ειρηνικός, θα μπορούσε κανείς να διερευνήσει το ζήτημα υπό τη σκοπιά της ανάλυσης του κράτους: στο σοσιαλισμό υπάρχουν ακόμα τάξεις, και η ταξική πάλη συνεχίζεται. Πόλεμος δε θα υπάρχει ανάμεσα σε σοσιαλιστικά κράτη, όμως ο πόλεμος μπορεί να προκληθεί από εξωτερικές επεμβάσεις του ιμπεριαλιστικού στρατοπέδου, ή από την εσωτερική αντεπανάσταση, όπως έδειξε η ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Ας αναλύσουμε περαιτέρω τα αίτια που συνδέονται με το φαινόμενο του πολέμου. Από νωρίς οι Κ. Μαρξ και Φρ. Ένγκελς, βάσει της εσχατολογικής διάστασης που απέδιδαν στην ιστορία²⁶⁶, συνέδεαν την κατάργηση των πολέμων με την επιβολή ορισμένων οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών συνθηκών. Όσο δεν επιβάλλονται οι συνθήκες αυτές, οι πόλεμοι παραμένουν αναπόδραστοι, αιτιωδώς προσδιορισμένοι και ένα αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης²⁶⁷. Οι Μαρξ και Ένγκελς έβλεπαν ως επιφανειακές τις ηθικές εκκλήσεις για τον τερματισμό των πολέμων. Η επεξήγηση με βάση την εσωτερική ηθική βελτίωση των ανθρώπων ή με την επίκληση στις αξίες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ανθρωπιάς, κρινόταν ανεπαρκής. Με βάση το προηγούμενο σκεπτικό, οι Μαρξ και Ένγκελς προέβαλλαν ως αναγκαία για την επιστημονική θεώρηση του πολέμου, τη συσχέτιση με πολιτικά και κοινωνικά κριτήρια, την επεξήγηση με βάση την ανάλυση της εκάστοτε βαθμίδας της ιστορίας και των δυνάμεων που ζουν εντός της. Συγκεκριμένα, ο πόλεμος αποτελεί μια οξεία μορφή των συγκρούσεων εκείνων,

²⁶⁴ Ο.π. σελ. 169

²⁶⁵ Ο.π. και Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 48

²⁶⁶ Αυτή η διάσταση βεβαίως, φτάνει μέχρι την περιγραφή του κομμουνισμού, ως αταξικής κοινωνίας. Δεν υπάρχει κάποια περιγραφή περί «τέλους της ιστορίας».

²⁶⁷ Π. Κονδύλης, ό.π. σελ. 171

οι οποίες συνδέονται με τη φύση της ταξικής κοινωνίας. Στη «Γερμανική Ιδεολογία» διαβάζουμε: «Όλες οι συγκρούσεις μέσα στην ιστορία προέρχονται από την αντίφαση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και στη μορφή επικοινωνίας»²⁶⁸. Αντίστροφα, σε κάθε κοινωνία όπου κυριαρχεί η αντίφαση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και μορφής επικοινωνίας, δηλαδή κάθε κοινωνία χωρισμένη σε ανταγωνιστικές τάξεις, αναγκαστικά παράγει μέσα από τους κόλπους της συγκρούσεις. Αυτές οι συγκρούσεις μπορεί να εμφανιστούν σε διάφορες μορφές και εντάσεις, όμως όλες τους πηγάζουν σε τελευταία ανάλυση από την παραπάνω βασική αντίφαση, όλες έχουν κοινή καταγωγή, «ρέουν στην ίδια ιστορική κοίτη»²⁶⁹.

Το **αντεπιχείρημα** στην προηγούμενη ανάλυση, που θέλει τους πολέμους να συνδέονται κατά κύριο ή και αποκλειστικό λόγο με τις ταξικές αντιθέσεις, αφορά την ύπαρξη συγκρούσεων που χαρακτηρίζονται ως πόλεμοι στις πρώιμες, αταξικές κοινωνίες. Αυτή η «εσωτερική αντίφαση» στη μαρξιστική θέση για τον πόλεμο θεωρήθηκε από πολλούς μελετητές το αντιστάθμισμα στις «προβλέψεις» του μαρξισμού²⁷⁰. Εφόσον υπήρχαν πόλεμοι σε αταξικές κοινωνίες, οι πόλεμοι δεν συνδέονται μόνο με τις ταξικές αντιθέσεις. Θα συνεχιστούν επομένως και στη μελλοντική, αταξική διεθνής κοινωνία. Ωστόσο, με μια προσεκτική δεύτερη ανάγνωση παρατηρείται πως οι Μαρξ – Ένγκελς δε θεωρούν μεγάλης σημασίας την ύπαρξη αυτής της αντίφασης. Ο Κονδύλης σημειώνει ότι οι συγκρούσεις αυτές, των αταξικών κοινωνιών, ξεχωρίζουν από τους πολέμους των ταξικών κοινωνιών χάρη σε δύο γνωρίσματα²⁷¹. *Πρώτον*, διεξάγονταν από ολόκληρη τη φυλή, τον «αυτοοργανωμένο ως ένοπλη δύναμη πληθυσμό». Δεν υπήρχε ακόμα δημόσια εξουσία χωρισμένη από το λαό, ούτε η άσκηση ένοπλης βίας αποτελούσε ιδιαίτερο καθήκον μιας ειδικά εκπαιδευμένης ομάδας στο πλαίσιο μιας κοινωνίας με καταμερισμό εργασίας και ταξικούς διαχωρισμούς. Έτσι, η διεξαγωγή τους ή η απόφαση διεξαγωγής τους δεν αντικαθρέπτιζε κάποια σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ τάξεων. *Δεύτερον*, οι προθέσεις διεξαγωγής των πολέμων δεν ήταν εκμεταλλευτικές: δε διεξάγονταν δηλαδή με σκοπό την απόκτηση αγαθών ή εργατικής δύναμης προς όφελος ενός κυρίαρχου στρώματος. Ο πόλεμος μπορούσε να τελειώσει με την εξόντωση μιας φυλής, όχι όμως με την καθυπόταξή της. Το πρωτόγονο αυτό καθεστώς «δεν άφηνε περιθώρια για κυρίους και δούλους»²⁷². Φυσικά, τα αίτια ήταν οικονομικά, με την έννοια που είχε τότε αυτή η λέξη. Οι πόλεμοι φαίνεται να εκδηλώνονταν με έναν αποκλειστικό στόχο: τη γη. Οι άνθρωποι μάχονταν προς υποστήριξη των κυνηγότοπων, ή προς ανεύρεση νέων· οι ηττημένοι διώχονταν από τα εδάφη τους. Μπορούμε να πούμε λοιπόν, ότι η εκδήλωση αυτού του είδους των πολέμων στις πρωτόγονες αταξικές κοινωνίες, είχε ως αίτιο την *επιβίωση*, την υποστήριξη και ανεύρεση ζωτικού χώρου και όχι την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Όπως σημειώνει ο Ένγκελς: «Οι πόλεμοι διεξάγονταν μόνο προς εκδίκηση για επιδρομές ή προς επέκταση του κατεχόμενου εδάφους, όταν γινόταν ανεπαρκές»²⁷³. Για τους Μαρξ – Ένγκελς, το κλειδί στην υποστήριξη του επιχειρηματός τους, για μη διεξαγωγή πολέμων στη μελλοντική αταξική κοινωνία, βρίσκεται στην οικονομία. Η σπάνη των αγαθών, δηλαδή ο απλός καταμερισμός της εργασίας και η χαμηλή της παραγωγικότητα, εμπόδιζαν την ανάπτυξη ευρύτερης επικοινωνίας και πολυπληθέστερων κοινοτήτων. Η ειρηνική κατάσταση ήταν ταυτισμένη με τη φυλή. Ότι βρισκόταν εκτός φυλής, και παράλληλα δεν είχε συνάψει ρητή συνθήκη ειρήνης, σε αυτήν τη προ-πολιτισμική βαθμίδα

²⁶⁸ Marx/Engels, *Collected Works*, Vol. 5, *The German Ideology*, publ. 1975

<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/index.htm>

²⁶⁹ Π. Κονδύλης, ό.π. σελ. 176

²⁷⁰ Ό.π. σελ. 177

²⁷¹ Ό.π. σελ. 178

²⁷² Φρ. Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, ό.π. σελ. 195

²⁷³ Ό.π. σελ. 203

ζωής, ήταν και εκτός δικαίου²⁷⁴. Η κοινωνική ζωή διαδραματιζόταν στα στενά όρια της φυλής. Μια τέτοια συγκυρία, όπου οι οικονομικοί όροι περιέκλειαν την κοινωνική ζωή μέσα σε μικρές αταξικές φυλές και συνάμα ωθούσαν τις φυλές σε πολέμους μεταξύ τους, ήταν αδιανόητη σε σχέση με την αταξική κοινωνία του μέλλοντος, η οποία θα εγκαθιδρυόταν πάνω στη βάση μιας οριστικής υπέρβασης της σπάνης των αγαθών και συνάμα πάνω στη βάση της διεθνοποιημένης από τον καπιταλισμό αγοράς. Έτσι, οι Μαρξ – Ένγκελς δεν αμφέβαλλαν ως προς τη φιλειρηνικότητα της ανεπτυγμένης αταξικής κοινωνίας, διαπιστώνοντας την ύπαρξη και σπουδαιότητα του πολέμου μέσα στη ζωή των πρωτόγονων αταξικών κοινωνιών. Συνεπώς, οι αιτίες, οι οποίες παρήγαν πολέμους μέσα στην πρωτόγονη αταξικότητα, θα εξέλειπαν μέσα στην αταξικότητα του μέλλοντος.

Ο πόλεμος στις αταξικές κοινωνίες όμως, έχει και κάποιο άλλο χαρακτηριστικό: απετέλεσε δύναμη αποσύνθεσης και μετασχηματισμού της δομής αυτών των κοινωνιών. Η κοινότητα της εποχής των γενών, ήταν οργανωμένη ενόψει του πολέμου. Όσο και αν αυτός ο πόλεμος δεν ήταν αποτέλεσμα της ατομικής ιδιοκτησίας και όλων των άλλων στοιχείων που διέπουν μια εκμεταλλευτική κοινωνία, ανέδειξε ιδιαίτερα αυτά τα χαρακτηριστικά όταν εμφανίστηκαν. Οι κοινωνίες που ήταν έτοιμες για πόλεμο επιβίωσης, που με δεδομένη τη βαρβαρότητα της εποχής τον θεωρούσαν ευκολότερο και τιμητικότερο από άλλες δημιουργικές ενέργειες, άσκησαν και όταν «χρειάστηκαν» τον πόλεμο ως δύναμη κυριαρχίας. Η ανάπτυξη της παραγωγής και του καταμερισμού της εργασίας μπορούσε να κάνει απλώς αισθητές τις νέες ανάγκες, όχι όμως και να ικανοποιήσει τις ανάγκες αυτές με τη δική της δυναμική. Για να γίνει αυτό, χρειαζόταν και πάλι ο πόλεμος, γιατί μόνο αυτός μπορούσε να προμηθεύσει την απαραίτητη τώρα εργατική δύναμη²⁷⁵. Οι καινούριες ανάγκες επέφεραν μια αλλαγή των προηγούμενων λειτουργιών του πολέμου, και ο νέος τρόπος παραγωγής γεννιέται και διαμορφώνεται από τη διασταύρωση οικονομικών αναγκών και πολεμικής δραστηριότητα με καινούρια λειτουργία. Ο πόλεμος, γίνεται τώρα μόνο για ληστρικούς σκοπούς, γίνεται μόνιμος κλάδος βιοπορισμού²⁷⁶. Οι αιχμάλωτοι πολέμου τώρα, μετατρέπονται σε δούλους και παρέχουν τη χρειαζούμενη εργατική δύναμη. Παράλληλα, διαμορφώνεται μία κυρίαρχη τάξη μέσω της επιβολής και του σφετερισμού, η οποία εκμεταλλεύεται αυτήν την εργατική δύναμη, η οποία μαζί με τα όργανά της σιγά-σιγά αποσπάται από τη ρίζα της μέσα στο λαό, το γένος, τη φατρία, τη φυλή. Ολόκληρο το σύστημα των γενών μετατρέπεται στο αντίθετό του: από οργάνωση φυλών για την ελεύθερη ρύθμιση των υποθέσεών τους, γίνεται «οργάνωση για τη λεηλασία και την καταπίεση των γειτόνων, και αντίστοιχα τα όργανά του από όργανα της λαϊκής θέλησης γίνονται αυτοτελή όργανα κυριαρχίας και καταπίεσης του ίδιου του λαού τους. Αυτό όμως ποτέ δε θα ήταν δυνατό να γίνει, αν η δίψα για πλούτη δεν είχε διασπάσει τα μέλη του γένους σε πλούσιους και φτωχούς, αν “οι περιουσιακές διαφορές μέσα στο ίδιο το γένος δεν είχαν μετατρέψει την ενότητα των συμφερόντων σε ανταγωνισμό ανάμεσα στα μέλη του γένους” (Μαρξ), και αν η επέκταση της δουλείας δεν είχε κιάλας αρχίσει να παρουσιάζει την απόκτηση των μέσων παραγωγής με την εργασία σαν πράξη άξια μόνο για δούλους»²⁷⁷.

Επομένως, οι Μαρξ – Ένγκελς αναγνώριζαν στον πόλεμο ουσιαστικό διαχρονικό ρόλο μέσα στην κοινωνική ιστορία, συνδέοντάς τον όμως με την οικονομική εξέλιξη, ενώ συνάμα επέκριναν όσους αναγόρευαν διάφορες μορφές βίας σε κινητήρια δύναμη της ιστορίας²⁷⁸. Στο

²⁷⁴ Ο.π. σελ. 113

²⁷⁵ Π. Κονδύλης, ό.π. σελ. 183

²⁷⁶ Φρ. Ένγκελς, ό.π. σελ. 203

²⁷⁷ Ο.π.

²⁷⁸ Π. Κονδύλης, ό.π. σελ. 185

μαρξισμό, μπορούμε να πούμε, ο πόλεμος είναι η συνέχιση της οικονομικής δραστηριότητας με βία μέσα. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να ερευνείται σε ποιο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο βρίσκονται οι εμπόλεμοι. Όταν και οι δυο πλευρές βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο, όπως π.χ. οι πρωτόγονες αταξικές κοινότητες, η έκβαση του πολέμου μεταξύ τους δε μεταβάλλει ουσιαστικά την κοινωνικοοικονομική τους δομή, παρά μόνο μακροπρόθεσμα και με την εμφάνιση άλλων παραγόντων. Ωστόσο, το **θεμελιώδες αποτέλεσμα** των πολέμων είναι οι καταστροφές στις παραγωγικές δυνάμεις, συνδεδεμένες τόσο με τη διάρκεια του πολέμου όσο και με το πολιτιστικό επίπεδο των εμπόλεμων. Τρεις περιπτώσεις θεωρούνται ιστορικά τεκμηριωμένες: 1) ο κατακτητής υποτάσσει τον κατακτημένο στον δικό του τρόπο παραγωγής, 2) ο κατακτητής αφήνει ανέπαφο τον παλιό τρόπο παραγωγής και αρκείται στην είσπραξη φόρων, 3) γίνεται μια αλληλεπίδραση, οπότε γεννιέται κάτι καινούριο, μια σύνθεση. Στο τέλος όμως, ο κανόνας είναι ότι επικρατεί ένας ανώτερος τρόπος παραγωγής. Ο κατακτητής στηρίζεται στα υπάρχοντα μέσα παραγωγής, διενεργεί νέα κατανομή και νέα οργάνωση σύμφωνα με ένα νέο πρότυπο. Το νέο κληρονομεί τις παλιές συνθήκες και οικοδομεί πάνω στο παλιό. Οι Μαρξ – Ένγκελς άφησαν έξω από αυτήν την ανάλυση τις «γενικές ηθικολογίες», επικεντρώνοντας στο κοινωνικό αποτέλεσμα των πολέμων, στην εξέλιξη του πολιτισμού, εφόσον ήθελαν να αποδείξουν την υπεροχή του κατακτητή και την επίδραση που αυτό επέφερε στις οικονομικές λειτουργίες και στον ίδιο τον πόλεμο:

«Η μήπως είναι ίσως ατύχημα που η θαυμάσια Καλιφόρνια αποσπάστηκε απ’ τους οκνηρούς Μεξικάνους, που δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε μ’ αυτήν; Που οι δραστήριοι Γιάνκηδες με την εντατική εκμετάλλευση των Καλιφορνέζικων ορυχείων χρυσού αυξάνουν τα μέσα κυκλοφορίας, σε μερικά χρόνια θα συγκεντρώσουν μεγάλους πληθυσμούς και εκτεταμένο εμπόριο στα πιο κατάλληλα μέρη της ακτής του Ειρηνικού Ωκεανού, δημιουργούν μεγάλες πόλεις, επικοινωνίες με ατμόπλοια, κατασκευάζουν σιδηρόδρομο απ’ την Νέα Υόρκη στο Σαν Φρανσίσκο, ανοίγοντας στην πραγματικότητα για πρώτη φορά τον Ειρηνικό Ωκεανό στον πολιτισμό, και δίνοντας για τρίτη φορά στην ιστορία νέα κατεύθυνση στο παγκόσμιο εμπόριο; Η “ανεξαρτησία” μερικών Ισπανόφωνων της Καλιφόρνιας και του Τέξας ίσως δοκιμάστηκε απ’ αυτό, σε κάποια μέρη η “δικαιοσύνη” και οι άλλες ηθικές αρχές ίσως βιάστηκαν, αλλά τι είναι αυτά τα γεγονότα μπροστά σε τέτοια γεγονότα κοσμοϊστορικής σημασίας;»²⁷⁹.

Με το ίδιο σκεπτικό ο Μαρξ, είχε εντυπωσιαστεί από την κατάκτηση της Ινδίας από τους Βρετανούς. Και αυτό διότι ενώ όλοι οι προηγούμενοι κατακτητές της τεράστιας αυτής χώρας (Αραβες, Μογγόλοι, Τάταροι) εκπροσωπούσαν μια λιγότερο αναπτυγμένη κοινωνία και έτσι υποτάχθηκαν στον πολιτισμό των κατακτημένων, οι Βρετανοί ήταν «οι πρώτοι κατακτητές που υπερέιχαν απέναντι στον ινδουιστικό πολιτισμό και γι αυτό δεν τους άγγιξε η επιρροή του»²⁸⁰. Αυτό δε σημαίνει ότι οι θεωρητικοί του μαρξισμού, «δικαιολογούν» τους κατακτητικούς πολέμους. Ουκ ολίγες φορές είχαν υπογραμμίσει την καταπίεση που βίωναν οι κατακτημένοι λαοί από τους κατακτητές - αποικιοκράτες²⁸¹. Ανέδειξαν ωστόσο, τα οικονομικά κίνητρα για τις πολεμικές συμπεριφορές και ερεύνησαν την εξέλιξη των τρόπων παραγωγής βάσει των κατακτήσεων και της χρήσης βίας. Σε αντιδιαστολή με την ατομική, «τυφλή», βία, ο μαρξισμός αναγνωρίζει το ρόλο της βίας στη διαδικασία των κοινωνικών μετασχηματισμών. Μία βία η οποία συναντάται καταρχήν στο επίπεδο του κράτους και στη σχέση πολιτικής – οικονομίας: Οι

²⁷⁹ Φρίντριχ Ένγκελς, *Ο δημοκρατικός Παν-σλαβισμός*, 14/02/1849 *Νέα Εφημερίδα του Ρήνου*, Διαδικτυακό αρχείο Καρλ Μαρξ – Φρ. Ένγκελς <http://marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1849/02/14/slav.htm>

²⁸⁰ Karl Marx, *The Future Results of the British Rule in India*, *New-York Daily Tribune*, August 8, 1853 MECW Volume 12, p. 217, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/07/22.htm>

²⁸¹ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος*, Για το Κράτος, ό.π. σελ. 270-279

εμπορικοί και αποικιακοί πόλεμοι των πρώιμων Νέων Χρόνων, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία γένεσης του καπιταλισμού. Τυπικές εμφανίζονται εδώ τόσο η σαφής οικονομική αιτιολογία και παρώθηση, όσο και η σύμπραξη της κρατικής εξουσίας με τις οικονομικά βαρύνουσες κοινωνικές τάξεις²⁸². Το αποικιακό σύστημα συγκαταλέγεται εξίσου όσο και το σύστημα των κρατικών δανείων ή του προστατευτισμού, στις μεθόδους της πρωταρχικής συσσώρευσης. Όλες αυτές οι μέθοδοι «*χρησιμοποιούν την κρατική εξουσία, τη συγκεντρωμένη και οργανωμένη βία της κοινωνίας, για να επιτύχουν σαν σε θερμοκήπιο το προτσές της μετατροπής του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής σε κεφαλαιοκρατικό. Η βία είναι η μαμή κάθε παλιάς κοινωνίας που κνοφορεί μια καινούρια. Η ίδια η βία είναι οικονομική δύναμη*»²⁸³.

Η βία επομένως, συναντάται και στις επαναστάσεις. Είτε στις αστικές: Ρουσό: «ο τύραννος είναι μονάχα κύριος όσο κρατιέται με τη βία και γι' αυτό δεν μπορεί να παραπονεθεί για τη βία όταν τον διώξουν. Η βία τον κράτησε, η βία τον ανατρέπει και όλα έχουν τη σωστή, φυσιολογική τους πορεία», είτε στις προλεταριακές: Λένιν: «Η ιστορία έδειξε ότι χωρίς επαναστατική βία δεν μπορεί να επιτευχθεί νίκη. Χωρίς την επαναστατική βία που να στρέφεται ενάντια στους άμεσους εχθρούς των εργατών και αγροτών είναι αδύνατο να τσακιστεί η αντίσταση των εκμεταλλευτών αυτών». Δεν πρέπει όμως να υπάρξει σύγχυση με θεωρίες που τοποθετούν τη βία στο κέντρο τους. Ο Μαρξ είχε επίγνωση του ρόλου της βίας στην ιστορία, αλλά γι αυτόν τούτος ο ρόλος ήταν δευτερεύων. Δεν ήταν η βία που επέφερε το τέλος της παλιάς κοινωνίας, αλλά οι εγγενείς αντιφάσεις της. Τα ξεσπάσματα βίας προηγούνταν της ανάδυσης μιας νέας κοινωνίας, αλλά δεν την προκαλούσαν. Με το ίδιο πνεύμα θεωρούσε το κράτος ως εργαλείο βίας στα χέρια της άρχουσας τάξης. Αλλά η πραγματική δύναμη της άρχουσας τάξης δε συνίστατο ούτε στηριζόταν στη βία. Οριζόταν από το ρόλο που έπαιζε η άρχουσα τάξη στην κοινωνία ή, ακριβέστερα, από το ρόλο της στη διαδικασία της παραγωγής, χωρίς να παραμερίζονται τα ορατά βίαια αποτελέσματα που συνόδευσαν την εδραίωση του καπιταλισμού:

- Η αποικιοκρατική εξάπλωση συνοδεύτηκε από τη βίαιη εξόντωση αυτοχθόνων λαών, από τη λεηλασία και εκμετάλλευση των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πηγών και από το εκτεταμένο δουλεμπόριο.
- Η μετέπειτα ανάπτυξη του καπιταλισμού συνοδεύτηκε, πέρα από τα άλλα, από εκατοντάδες πολέμους με αμέτρητα θύματα (για παράδειγμα ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος στοίχισε στην ανθρωπότητα 8,5 εκατομμύρια θύματα, ενώ ο δεύτερος πάνω από 50 εκατομμύρια), εκατοντάδες πραξικοπήματα, ενώ στο διάβα του εκατομμύρια άνθρωποι πεθαίνουν καθημερινά από την πείνα και τις ασθένειες και πάνω από το μισό του πληθυσμού ζει σε συνθήκες εξαθλίωσης.²⁸⁴

Είναι χαρακτηριστικό στη μαρξιστική επεξεργασία, ότι η λέξη πόλεμος δεν αποκτά την έννοια της τυποποιημένης σύγκρουσης μεταξύ κρατών. Έχοντας κατά νου την κοινή προέλευση και υφή των κοινωνικοϊστορικών συγκρούσεων, η οποία παραμερίζει τους συνήθεις χωρισμούς ανάμεσα σε εσωτερικό και εξωτερικό, έθνος και διεθνής κοινωνία, οι Μαρξ και Ένγκελς χρησιμοποιούν συχνά τον όρο «πόλεμος» για να χαρακτηρίσουν την **ακραία ένταση μιας σύγκρουσης**, είτε αυτή λαμβάνει χώρα μεταξύ κρατών είτε εντός του ίδιου κράτους. Η ταξική

²⁸² Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 193

²⁸³ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002, σελ. 776

²⁸⁴ Αλέκος Χατζηκόστας, *Η βία του αστικού κράτους και η επαναστατική βία*, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 10/08/2002, σελ. 8

σύγκρουση εντός μιας υφιστάμενης κοινωνίας ονομάζεται συχνά «εμφύλιος πόλεμος»,²⁸⁵ και το ίδιο νόημα αποκτά και η επανάσταση. Ωστόσο, όχι σπάνια η ταξική σύγκρουση αναφέρεται ως «πόλεμος» απλώς. Ο Ένγκελς ανέφερε για την ανοιχτή σύγκρουση μεταξύ πλούσιων και φτωχών:

«Ο πόλεμος των φτωχών ενάντια στους πλούσιους, που τώρα γίνεται στα σημεία και με έμμεσο τρόπο, θα γίνει άμεσος και καθολικός. Είναι πολύ αργά για να βρεθεί ειρηνική λύση ... σύντομα μια μικρή ώθηση θα είναι αρκετή για να βάλει σε κίνηση τη χιονοστιβάδα. Τότε πραγματικά η κραυγή του πολέμου θα αντηχήσει σε ολόκληρη τη χώρα: "Πόλεμος στα παλάτια, ειρήνη στις καλύβες!" Όμως, τότε θα είναι πολύ αργά για να φυλαχτούν οι πλούσιοι»²⁸⁶.

Πόλεμος λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί οποιαδήποτε σύγκρουση που εγκυμονείται ανάμεσα στις διάφορες τάξεις ενός έθνους και ανάμεσα στα έθνη. Έχει συνάφεια ο πόλεμος με τις συγκρούσεις σε μια ταξική κοινωνία. Ωστόσο, στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης, ενδιαφέρει ο πόλεμος «ως συλλογική άσκηση ένοπλης βίας με σκοπό την επίτευξη συλλογικών σκοπών, όπου τα συλλογικά υποκείμενα μπορούν εξίσου να είναι τάξεις ή έθνη και κράτη»²⁸⁷. Η ένοπλη βία, η ακραία κορύφωση του ανάλογου αγώνα και το συλλογικό στοιχείο, είναι η ειδοποιός διαχωριστική γραμμή από όλες τις άλλες συγκρούσεις και το στοιχείο που αποδίδει πλήρως το νόημα του «πολέμου», καθώς όροι όπως «επανάσταση» ενδεχομένως να μην μπορούν να αποδώσουν πλήρως αυτό το σημείο. Στην ιστορία έχουν υπάρξει και «ειρηνικές επαναστάσεις», με την ένοπλη σύγκρουση να είναι απλά ένα μέρος, ένα αποτέλεσμα ή μια αντίδραση των αντιτιθέμενων στην ευρύτερη επαναστατική διαδικασία μετασχηματισμού της κοινωνίας (πχ. Χιλή). Μάλιστα, στις απαρχές της Β' Διεθνούς, σε αντιπαράθεση με τον πόλεμο που διεξήγαγαν οι κυρίαρχες τάξεις, είχε καθιερωθεί σαν αρχή η ειρηνική εξέλιξη προς την πολιτική εξουσία, και η καταγγελία της πιθανής χρήσης βίας από την κυρίαρχη τάξη προκειμένου να εμποδίσει την ειρηνική εξέλιξη προς μια κοινωνία βασισμένη στη συνεργασία. Παράλληλα, καλούνταν οι εργάτες σε χώρες που δεν υπήρχε το δικαίωμα ψήφου, να διεκδικήσουν την καθολική ψηφοφορία με όλα τα δυνατά μέσα. Σε χώρες που υπήρχε αυτό το δικαίωμα, καλούνταν οι εργάτες να εκλέξουν τα σοσιαλιστικά κόμματα στην κυβέρνηση. Έτσι θα άλλαζε χέρια η πολιτική εξουσία, η οποία σε τελική ανάλυση επέτρεπε στους καπιταλιστές να κυβερνούν. Στη συνέχεια βέβαια, υπό την κριτική παρέμβαση των μαρξιστικών κύκλων και κυρίως λόγω των ιστορικών εμπειριών του 20ού αιώνα, συνειδητοποιήθηκε σε μεγάλο μέρος πως το ζήτημα της εξουσίας είναι πολύ πιο σύνθετο και ρευστό από τη νίκη σε μια εκλογική μάχη. Σε κάθε περίπτωση, στην πορεία εξέλιξης του εργατικού - σοσιαλιστικού κινήματος, τη θέση για τον πόλεμο συμπλήρωσε η θέση περί επανάστασης. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Ε. Μπατάλοφ, η εργατική τάξη και η πρωτοπορία της (το κόμμα) δεν μπορούν να ξέρουν με ακρίβεια από πριν με ποια μορφή θα γίνει η κατάληψη της εξουσίας. Σύμφωνα με τις αντικειμενικές συνθήκες, ο μη ειρηνικός δρόμος της σοσιαλιστικής επανάστασης είναι ο κανόνας και, αν και μη επιθυμητό, οι μάζες πρέπει να προετοιμαστούν προς τούτο, όχι μόνο από πολεμική, αλλά και από οργανωτική και πολιτική άποψη²⁸⁸. Φυσικά, ο πόλεμος ως ένοπλη σύγκρουση μεταξύ κρατών μπορεί να οδηγήσει με τη σειρά του σε επανάσταση, στον πόλεμο δηλαδή της εκμεταλλευόμενης τάξης απέναντι στην κυρίαρχη.

²⁸⁵ Βλ. Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* και Κ. Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*

²⁸⁶ Frederick Engels, *The condition of the working class in England*, Progress Publishers, Moscow, 1973, σελ. 313

²⁸⁷ Π. Κονδύλης, ό.π. σελ. 177

²⁸⁸ Ε. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 109

4.2 Ο ιμπεριαλισμός

Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία για την οριοθέτηση του ζητήματος του πολέμου, είναι ο χαρακτήρας της εποχής που αυτός συμβαίνει. Η ιστορική εποχή συνδέεται τόσο με τη στάση απέναντι στον πόλεμο, όσο και με τη διέξοδο που προτείνεται.

Οι πόλεμοι μεγάλης κλίμακας που γνώρισε η ανθρωπότητα στον 20ό αιώνα, χαρακτηρίζονται ως ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι και διεξάγονται μεταξύ καπιταλιστικών κρατών ή συνασπισμών για το μοίρασμα των αγορών, των σφαιρών επιρροής και την καταπίεση ξένων λαών. Στην περίπτωση αυτή δεν έχει σημασία για τον καθορισμό του χαρακτήρα του πολέμου ποιος είναι επιτιθέμενος και ποιος αμυνόμενος, δηλαδή ποιος ξεκίνησε πρώτος τις εχθροπραξίες. Οι πόλεμοι αυτοί είναι συνέχιση της ταξικής πολιτικής στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Αποτελούν συνέχεια της πολιτικής της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από τους καπιταλιστές, γίνονται για το μοίρασμα των αγορών και για την εξαγωγή κεφαλαίων. Έχει σημασία να σημειωθεί, πως όταν μιλάμε για ιμπεριαλισμό δεν μιλάμε για μια πολιτική που επιλέγεται μεταξύ άλλων από τις αστικές κυβερνήσεις. Μιλάμε για μια ολόκληρη εποχή, για το ανώτατο, το μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού, κατά το οποίο οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής βάζουν εμπόδια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Κομβικό σημείο για να κατανοηθεί αυτή η σύνδεση είναι η οικονομική κρίση. Οι κρίσεις που παρατηρήθηκαν στα χρόνια του Μεσοπολέμου αλλά και πριν από πολλούς μεγάλους πολέμους, αλλά ακόμα και η σύγχρονη καπιταλιστική κρίση, αποδεικνύουν ότι κανένα μίγμα αστικής διαχείρισης δεν μπορεί να απαλλάξει τον καπιταλισμό από την κρίση. Σε συνθήκες κρίσης είναι αναπόφευκτη για τον καπιταλισμό η καταστροφή παραγωγικών δυνάμεων (απαξίωση εργατικής δύναμης - κεφαλαίων), καθώς είναι ο μόνος τρόπος για να βρουν τα κεφάλαια νέες διεξόδους για νέα κερδοφορία. Συχνά οι ειρηνικοί τρόποι επίλυσης δεν αποδίδουν. Με αυτή την έννοια, ο καπιταλισμός βρίσκει διέξοδο και στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο.

Κύριο ρόλο στην ανάλυση του ιμπεριαλισμού έχει η άνιση ανάπτυξη. Η αποικιακή συγκρότηση του κόσμου κατά την απαρχή της εποχής του ιμπεριαλισμού, αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος. Σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή η κατανομή των αποικιών ανάμεσα στα καπιταλιστικά κράτη είναι συνάρτηση της σχετικής τους ισχύος και ανάπτυξης· η πλέον αναπτυγμένη καπιταλιστική οικονομία θα έχει το μεγαλύτερο μερίδιο αποικιών. Καθώς άλλα καπιταλιστικά κράτη αναπτύσσονται, θα απαιτήσουν αναδιανομή των αποικιακών εδαφών και αλλαγές στο διεθνές σύστημα σύμφωνα με τη νέα κατανομή ισχύος. Αυτές οι απαιτήσεις οδηγούν σε πολέμους διανομής και αναδιανομής αποικιών ανάμεσα στις καπιταλιστικές οικονομίες. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ο πρώτος από αυτούς τους πολέμους. Αυτού του είδους οι ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, σύμφωνα με το Λένιν, ήταν ενδημικοί στον καπιταλισμό και θα συνεχίζονταν, μέχρις ότου ανατρεπόταν ο καπιταλισμός²⁸⁹. Η εποχή του ξεσπάσματος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι κομβικό σημείο. Αποτελεί το τέλος μιας **ιστορικής περιόδου** του καπιταλισμού, μιας περιόδου που γέννησε τρομερές συγκρούσεις και αντιθέσεις.

Ποιες είναι όμως οι ιστορικές περίοδοι του καπιταλισμού;

²⁸⁹ R. Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, ό.π. σελ. 139-140

Το βασικό κριτήριο περιοδολόγησης των ιστορικών εποχών του καπιταλισμού είναι το ποια τάξη βρίσκεται στο επίκεντρο μιας εποχής, που προκύπτει από το χαρακτήρα της ανάπτυξής της, τις οικονομικές και ιστορικές συνθήκες της δοσμένης εποχής. Αυτή είναι και η βάση της διαμόρφωσης επαναστατικής στρατηγικής και τακτικής, αλλά και για να κατανοηθούν οι όποιες ιδιομορφίες της μιας ή της άλλης χώρας, οι οποίες δεν αναιρούν τις νομοτέλειες. Με αυτά τα κριτήρια, η μαρξιστική διαίρεση των εποχών του καπιταλισμού είναι: η *πρώτη* από το 1789 ως το 1871, η *δεύτερη* από το 1871 ως το 1914, ενώ η *τρίτη* ξεκινά το 1914. Τα όρια βεβαίως είναι σχετικά και όχι απόλυτα, όπως πάντα εξετάζουμε τη φύση και την κοινωνία. Όπως περιγράφει ο Λένιν:

«Η πρώτη εποχή, από τη μεγάλη γαλλική επανάσταση ως το γαλλοπρωσικό πόλεμο, είναι η εποχή της ανόδου της αστικής τάξης, η εποχή των αστικοδημοκρατικών κινήματων γενικά, αστικοεθνικών ειδικά, η εποχή της γρήγορης συντριβής των φεουδαρχικών απολυταρχικών θεσμών που έφαγαν τα ψωμιά τους. Η δεύτερη εποχή είναι η εποχή της ολοκληρωτικής κυριαρχίας και της παρακμής της αστικής τάξης, η εποχή του περάσματος από την προοδευτική αστική τάξη στο αντιδραστικό και αντιδραστικότατο χρηματιστικό κεφάλαιο. Είναι η εποχή της προετοιμασίας και της αργής συγκέντρωσης δυνάμεων από τη νέα τάξη, από τη σύγχρονη δημοκρατία. Η τρίτη εποχή που μόλις αρχίζει, βάζει την αστική τάξη στην ίδια κατάσταση που βρίσκονταν οι φεουδάρχες την πρώτη εποχή. Είναι η εποχή του ιμπεριαλισμού και των ιμπεριαλιστικών κλονισμών, καθώς και των κλονισμών που απορρέουν από τον ιμπεριαλισμό»²⁹⁰.

Το πλαίσιο πριν το 1914

Ιδιαίτερη σημασία στη διαμόρφωση της εποχής του Ιμπεριαλισμού έχουν οι εποχές που προηγήθηκαν, καθώς τα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, που βρέθηκαν σε κρίση κατά το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, διαμορφώθηκαν σε αυτές. Ο Αύγουστος του 1914 σηματοδοτούσε το τέλος του κόσμου που δημιουργήθηκε από και για την αστική τάξη, το τέλος του «μακρού 19^{ου} αιώνα» (1776-1914), κατά Hobsbawm²⁹¹. Σε αυτήν την περίοδο μέχρι τότε, σημειώθηκαν οι πλέον πολυάριθμες και έντονες συγκρούσεις στην ιστορία, εθνική ή διεθνή. Διαμορφώθηκε ο πιο ολοκληρωμένος τύπος κράτους. Ακόμα, η πολιτική των εκλεγμένων με δημοκρατική ψήφο κυβερνήσεων, τα φαινόμενα του μαζικού κόμματος και του οργανωμένου σε εθνική κλίμακα μαζικού εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος που πίεσε στην κατεύθυνση της υιοθέτησης σύγχρονης νομοθεσίας κοινωνικής πρόνοιας, απαντώνται σε αυτήν την περίοδο. Σε αυτήν την περίοδο εδράζεται το πρόβλημα της οικονομικής παρακμής της Βρετανίας, αλλά και οι ρίζες της Ρωσικής Επανάστασης. Επίσης, παλαιότεροι και σύγχρονοι προβληματισμοί συναντώνται σε εκείνη την περίοδο. Η γνωστότερη από όλες τις διαμάχες αφορά το ζήτημα των αιτιών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αιτίες που παραμένουν επίκαιρες μέχρι σήμερα. Υπό την επωνυμία της νεωτερικότητας, η πρωτοπορία αυτής της περιόδου ηγήθηκε του μεγαλύτερου μέρους της πολιτισμικής παραγωγής του 20ού αιώνα. Ακόμη και σήμερα, ορισμένες πρωτοπορίες ή άλλες σχολές που έχουν πάψει να αποδέχονται αυτή την παράδοση εξακολουθούν να ετεροκαθορίζονται βάσει των όσων απορρίπτουν (μεταμοντερνισμός).

Το πλαίσιο λοιπόν πριν το 1914, είναι εξαιρετικής σημασίας για την κατανόηση της διαμόρφωσης της εποχής του ιμπεριαλισμού. Σε αυτόν ακριβώς το «μακρύ 19^ο αιώνα» εντοπίζονται τα φύτρα της κοινωνικής αλλαγής, ειδικότερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, κατά την

²⁹⁰ Β.Ι. Λένιν, *Κάτω από ξένη σημαία*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 23

²⁹¹ Ε. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875 – 1914*, ό.π. σελ. 20-29

εποχή που η αστική τάξη περνά στην αντίδραση και έχουμε την κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου σε αλληλεπίδραση με την πολιτική. Σε αυτήν την εποχή «προθάλαμο» της εποχής του ιμπεριαλισμού, στα χρόνια δηλαδή που ανέπτυξαν το έργο τους οι Μαρξ – Ένγκελς, βρίσκονται οι παράγοντες που φέρνουν στο προσκήνιο πιο πολύ παρά ποτέ την ιστορική αποστολή της εργατικής τάξης, δηλαδή την κατάργηση της ατομικής εκμεταλλευτικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, με την κατάκτηση της εξουσίας. Παράγοντες οι οποίοι ωρίμασαν στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα με το πέρασμα της ατομικής ιδιοκτησίας στην εταιρική (μετοχική) μορφή της και την εμφάνιση γιγαντιαίων καπιταλιστικών επιχειρήσεων, των μονοπωλίων.

- Χαρακτηριστική χρονολογία για την έναρξη της εποχής που οδήγησε στην επικράτηση των μονοπωλίων είναι το 1873, χρονιά κατά την οποία σημειώθηκε μεγάλη οικονομική καπιταλιστική κρίση, ενώ η οικονομική άνοδος που παρουσιάστηκε το 1880 δεν κράτησε πολύ και η νέα κρίση ξέσπασε στα 1882-1886 με πιο έντονη εκδήλωσή της στις ΗΠΑ. Το 1890 ξέσπασε νέα κρίση κυρίως στην Ευρώπη. Στη συνέχεια ακολούθησε τεράστια συγκέντρωση της παραγωγής, αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου και τεχνικός επανεξοπλισμός της παραγωγής με την εισαγωγή τεχνολογιών στηριγμένων σε νέες επιστημονικές ανακαλύψεις. Για παράδειγμα επεκτάθηκε η χρήση της ηλεκτροκίνησης. Την ίδια περίοδο, το χρηματιστήριο άρχισε να παίζει νέο ρόλο. Παράλληλα, καταγράφονται αλλαγές στο συσχετισμό δυνάμεων, αποδεικνύοντας την ιστορική κίνηση της ανισόμετρης καπιταλιστικής ανάπτυξης που οδηγεί σε ανακατατάξεις αλλά και οξυτάτους ανταγωνισμούς. Ο Ένγκελς έγραφε για την κατάσταση της Αγγλίας: *«Από το 1876 βιώνουμε ένα χρόνιο μαράζωμα όλων των βασικών βιομηχανικών κλάδων. Δεν επέρχεται ούτε η ολοκληρωτική κατάρρευση ούτε η πολυπόθητη εποχή της βιομηχανικής άνθησης στην οποία πιστεύαμε ότι είχαμε δικαίωμα, τόσο πριν όσο και μετά το κραχ. Μία θανάσιμη πίεση, ένα χρόνιο παραγέμισμα όλων των αγορών σε όλους τους κλάδους, αυτή είναι η κατάσταση που διανύουμε εδώ και σχεδόν δέκα χρόνια»*²⁹².
- Επιταχύνεται η διαδικασία συγκρότησης καπιταλιστικών κρατών στη βάση της ενιαίας εθνικής αγοράς. Ο χαρακτήρας της ενιαίας εθνικής αγοράς έγειρε αντιθέσεις στο πολιτικό πεδίο μεταξύ τμημάτων της αστικής τάξης. Μεγάλο τμήμα της αστικής τάξης συσπειρωνόταν γύρω από το αίτημα του προστατευτισμού, δηλαδή της επιβολής δασμών στα εισαγόμενα προϊόντα ως απαραίτητου μέσου για τη συγκρότηση της ενιαίας εθνικής αγοράς και το ξεπέρασμα της κατακερματισμένης οικονομικής δραστηριότητας. Αναμφισβήτητα ένα τμήμα του κεφαλαίου είχε συμφέρον από τον προστατευτισμό, ενώ άλλο τμήμα του, το πιο συγκεντρωμένο και διευρυμένο, είχε συμφέρον από το ελεύθερο εμπόριο. Για παράδειγμα, καπιταλιστές γης που παρήγαγαν σιτάρι ή βαμβάκι αντιδρούσαν στην ελεύθερη εισαγωγή αντίστοιχων φτηνότερων εμπορευμάτων. Αντίθετα, καπιταλιστές της μεταποιητικής βιομηχανίας είχαν συμφέρον από τη φτηνότερη εισαγόμενη αγροτική πρώτη ύλη. Τα ακριβότερα εγχώρια αγροτικά προϊόντα ανέβαζαν το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, άρα και τον αναγκαίο εργατικό μισθό, με αποτέλεσμα να μειώνεται η ανταγωνιστικότητα των αντίστοιχα παραγόμενων προϊόντων.
- Παράλληλα, διεθνοποιείται η καπιταλιστική αγορά. Η ανάπτυξή της ήταν τόσο ορμητική, ώστε πολλά κράτη εξαναγκάστηκαν στο ελεύθερο εμπόριο, πριν ακόμα οι βιομηχανίες τους γίνουν αρκετά ισχυρές ώστε να ανταπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό. Σύμφωνα με την

²⁹² Φρ. Ένγκελς, *Η Αγγλία το 1845 και το 1885*, Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική, ό.π. σελ. 67

τότε επικρατούσα άποψη των θιασωτών του ελεύθερου εμπορίου, η Αγγλία θα έπρεπε να γίνει το μοναδικό μεγάλο βιομηχανικό κέντρο ενός αγροτικού κόσμου. Τα γεγονότα όμως διέψευσαν αυτήν την υπόθεση. Οι όροι της σύγχρονης βιομηχανίας (χρήση άνθρακα) υπήρχαν σε ένα πλήθος χωρών: Γερμανία, Βέλγιο, ΗΠΑ, Ρωσία, οι οποίες άρχισαν να παράγουν προϊόντα και για τον υπόλοιπο κόσμο, σπάζοντας το βιομηχανικό μονοπώλιο της Αγγλίας²⁹³. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διεθνοποίησης της οικονομίας της εποχής είναι η παραγωγή του ισχυρά προστατευόμενου από το γαλλικό κράτος βελούδινου υφάσματος, που όμως ένα μέρος του κατασκευαζόταν από πρωσικής προέλευσης λεπτό βαμβακερό νήμα με φτηνότερο κόστος και έτσι Γάλλοι βιομήχανοι παρέκαμπταν το σύστημα των δασμών με το να μετατοπίζουν τις βιομηχανίες τους στην ανεξάρτητη πρωσική πόλη Κρέφελντ²⁹⁴. Επομένως, στην εποχή που διαμόρφωσε τον ιμπεριαλισμό, δε μπορεί να νοηθεί απομόνωση μιας «εθνικής» καπιταλιστικής αγοράς από τη διεθνή καπιταλιστική αγορά.

- Επίσης, εκείνη την εποχή γίνεται έκδηλη η ανάγκη για μελέτη και ανάπτυξη της επαναστατικής θεωρίας στα κόμματα της εργατικής τάξης. Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και η ταυτόχρονη επέκταση των μαρξιστικών κύκλων προετοίμασαν τους όρους για τη συνένωση του επιστημονικού σοσιαλισμού με το μαζικό εργατικό κίνημα, για τη δημιουργία του προλεταριακού κόμματος, έργο το οποίο πήρε τη βέλτιστη μέχρι στιγμής βιωμένη μορφή του στην εποχή του Λένιν και των Μπολσεβίκων. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε κατανοηθεί η ανάγκη συγκρότησης της εργατικής τάξης σε “τάξη για τον εαυτό της”. Ωστόσο, η συγκρότηση δεν εξασφάλιζε την επιτυχή δράση. Μετά την Κομμούνα του Παρισιού (1871), παρόλο που η αστική τάξη έχασε τον επαναστατικό (απέναντι στη φεουδαρχία) χαρακτήρα της, ισχυροποιήθηκε η τάση το εργατικό κίνημα να ακολουθεί τις αστικές επιδιώξεις παρόλο που δεν ωφελούνταν μακροπρόθεσμα από αυτές. Για παράδειγμα, καμία από τις δύο πλευρές του διλήμματος «προστατευτισμός ή ελεύθερο εμπόριο» δεν έφερε βελτίωση στην κατάσταση της εργατικής τάξης. Η δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης δημιουργούσε ανταπάτες για σταθερή ανοδική πορεία της εργατικής τάξης, ενώ μοχλός πίεσης κι ενσωμάτωσης γίνονταν τα καλύτερα αμειβόμενα στρώματα, η εργατική αριστοκρατία. Η πάλη αναπτυσσόταν ιδιαίτερα στο οικονομικό – συνδικαλιστικό επίπεδο, ωστόσο υπήρχε δυσκολία να περάσει στο πολιτικό, εξαιτίας της έλλειψης σε ισχυρές χώρες (π.χ. Αγγλία) ενός εργατικού κόμματος με διακριτό ταξικό πολιτικό χαρακτήρα. Οι αντιθέσεις, παρ’ όλα αυτά, οξύνονταν αντικειμενικά. Λίγο μετά την εξέγερση των εργατών για το οκτάωρο το Μάη 1886 στο Σικάγο και αλλού, ο Ένγκελς έγραφε πως λίγους μήνες πριν κανείς δε θα περίμενε αυτά τα γεγονότα. Αναδεικνυόταν έντονα ο αντικειμενικός χαρακτήρας της ταξικής πάλης που γεννιέται από την ίδια την αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας, την απόλυτη ανάγκη να συγκροτηθεί κόμμα της εργατικής τάξης, ως «ξεχωριστό πολιτικό κόμμα [...] ανεξάρτητα από όλα τα παλιά κόμματα, ανεξάρτητα από τις διάφορες ομάδες των κυρίαρχων τάξεων και στέκεται εχθρικά προς αυτές»²⁹⁵. Την ίδια ανάγκη σημειώνει και ο Hobsbawm: «Λίγο πριν από τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο, η μάζα των εργατών ήταν μεγάλη, αναμφισβήτητα μεγάλωνε και έριχνε μια βαριά σκιά πάνω στο καθιερωμένο σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας και της πολιτικής. Τι θα συνέβαινε λοιπόν εάν οργανώνονταν πολιτικά ως τάξη;»²⁹⁶

²⁹³ Ο.π. σελ. 67-68

²⁹⁴ Ο.π. σελ. 135

²⁹⁵ Φρ. Ένγκελς, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική, ό.π. σελ. 90-91

²⁹⁶ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875 – 1914*, ό.π. σελ. 185

- Την ίδια εποχή αναδεικνύεται ο ενιαίος και διεθνής χαρακτήρας των καθηκόντων του κόμματος της εργατικής τάξης, ανεξάρτητα σε ποιο κράτος αγωνίζεται. Είχε αρχίσει να γίνεται ξεκάθαρο ότι οι αιτίες που δημιούργησαν το αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στην εργατική τάξη και την τάξη των κεφαλαιοκρατών είναι οι ίδιες και στην Αμερική και στην Ευρώπη. Τα μέσα για το ξεπέραςμα αυτού του χάσματος είναι επίσης κοινά. Σε αυτή τη βάση, οι μαρξιστικοί κύκλοι προσπαθούσαν για τη σύμπλευση των προγράμματος των εθνικών προλεταριάτων με το γενικά αποδεκτό πρόγραμμα “που πρόέκυψε μετά από εξήντα χρόνια συζητήσεων”: «*Θα διακηρύξει (το αμερικάνικο πρόγραμμα) όπως και το ευρωπαϊκό πρόγραμμα, ως τελικό σκοπό την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη ως μέσο για την άμεση ιδιοποίηση όλων των μέσων παραγωγής – γη, σιδηρόδρομοι, ορυχεία, μηχανές – από την κοινωνία και για την από κοινού χρήση αυτών των μέσων παραγωγής για λογαριασμό και προς όφελος όλων*»²⁹⁷.
- Το εργατικό κίνημα βρέθηκε αντιμέτωπο με την εναλλαγή της πολιτικής διώξεων και ενσωμάτωσης. Παράλληλα, ακολουθήθηκε πολιτική ορισμένων παροχών προς την εργατική τάξη. Διευρύνθηκε επίσης το γενικό εκλογικό δικαίωμα. Οι Μαρξ – Ένγκελς συνδέθηκαν ιδιαίτερα σε αυτήν την περίοδο με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, η ιστορία της οποίας είναι ίσως η σημαντικότερη για τις επαναστατικές προσπάθειες στην Κεντρική Ευρώπη. Η μελέτη του έργου του Μαρξ *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* φωτίζει αρκετές πλευρές της διάδρασης των δυνάμεων του εργατικού - σοσιαλιστικού κινήματος με την αστική πολιτική. Ο Ένγκελς επισήμαινε τους κινδύνους ενσωμάτωσης που προέκυπταν από την κοινοβουλευτική στρατηγική του κόμματος (Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας).
- Τέλος, αναδύεται το ζήτημα των συμμαχιών της εργατικής τάξης με τα άλλα μικροαστικά στρώματα και ιδιαίτερα αυτά της αγροτικής παραγωγής. Αφετηρία του προβληματισμού ήταν η δυνατότητα η εργατική τάξη να τραβήξει ή να ουδετεροποιήσει τμήματα αυτών των στρωμάτων στην πάλη για την ανατροπή του καπιταλισμού. Έργο ιδιαίτερα δύσκολο, καθώς τμήμα της αστικής τάξης χάραζε στρατηγική υποστήριξης αγροτικών αιτημάτων, τα οποία υποστήριζε και η εργατική τάξη. Από την άλλη, η κοινωνική ιδιοκτησία της γης σε συνδυασμό με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, προβαλλόταν από τους θεωρητικούς του μαρξισμού ως απαραίτητος όρος για την οργάνωση της παραγωγής σε κοινωνική κλίμακα για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

Σε αυτό το πλαίσιο κινείται η πολιτική και οικονομική ζωή της κοινωνίας την εποχή διαμόρφωσης του ιμπεριαλισμού.

Τι είναι όμως «ιμπεριαλισμός»;

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, στην οικονομική και πολιτική ζωή των κυριότερων καπιταλιστικών χωρών έκαναν την εμφάνισή τους ορισμένα καινούρια χαρακτηριστικά, για τον νοηματικό προσδιορισμό των οποίων χρησιμοποιήθηκε ο όρος *ιμπεριαλισμός*. Στον όρο αυτό δινόταν κάθε λογής περιεχόμενο, αλλά συνήθως χρησιμοποιούνταν για να προσδιοριστεί με μια λέξη ο επεκτατισμός και η αποικιακή πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο, από μαρξιστική σκοπιά, σημαίνει ένα πλέγμα πολλών χαρακτηριστικών τα οποία οδηγούν σε μία νέα εποχή. Ολοκληρωμένο, επιστημονικά, ορισμό του ιμπεριαλισμού έδωσε ο Β. Ι. Λένιν, στο περίφημο έργο του «**Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού**».

²⁹⁷ Φρ. Ένγκελς, ό.π. σελ. 92

Ιμπεριαλισμός είναι ο **μονοπωλιακός καπιταλισμός**. Το μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού είναι ιδιαίτερο, μια εποχή που ξεκίνησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είναι το ανώτατο στάδιό του, που σηματοδοτεί και την παρακμή του, στο οποίο ο καπιταλισμός γίνεται ιδιαίτερα επιθετικός. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι στο περίφημο έργο του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό, ο ίδιος είχε ονομάσει αρχικά τον ιμπεριαλισμό ως «το πιο πρόσφατο» στάδιο του καπιταλισμού και όχι ως το «ανώτατο στάδιο». Σύμφωνα με τον Hobsbawm, μετονομάστηκε σε «ανώτατο στάδιο» μετά το θάνατό του²⁹⁸. Ωστόσο μπορεί κανείς να κατανοήσει ότι τόσο η αρχική ονομασία όσο και η τελική είναι αποδεκτές. Ο ιμπεριαλισμός αποτελούσε «νεότερο στάδιο» για την εποχή του Λένιν, όπως άλλωστε τον αναφέρει σε πολλές σελίδες, αλλά με βάση τα όσα ακολούθησαν είχε τα χαρακτηριστικά ενός «ανώτατου» ή και «τελικού» σταδίου. Οι παρατηρητές – είτε εχθρικοί είτε φιλικόι προς την αστική κοινωνία – που έζησαν τις τελευταίες λίγες δεκαετίες πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ένιωθαν ίσως ότι αυτή η περίοδος της παγκόσμιας ιστορίας ήταν κάτι παραπάνω από μια απλή φάση ανάπτυξης στη γενική εξέλιξη. Διαφαινόταν η ανάδυση ενός κόσμου διαφορετικών χαρακτηριστικών από τον παλαιότερο. Και αυτό επιβεβαιώθηκε μετά το 1914, παρότι η συνέχεια δεν ήταν εκείνη που είχε προβλεφθεί. Ο τρόπος που τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και κυρίως η Οκτωβριανή Επανάσταση δημιούργησαν έναν απέραντο ενθουσιασμό στα επαναστατικά κινήματα αλλά και ένα κλονισμό στις αστικές δυνάμεις. Με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο, διαφαινόταν ότι ο καπιταλισμός και μέσω αυτού ο κόσμος της φιλελεύθερης αστικής, κοινωνίας είχε περάσει ανεπιστρεπτί έστω και αν η ιστορία επεφύλασσε πιασουργίσματα.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της εννοιολογίας, μία προσπάθεια ορισμού του ιμπεριαλισμού πρέπει να περιλαμβάνει τα εξής πέντε βασικά του γνωρίσματα²⁹⁹:

- 1) Συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου, που έχει φτάσει σε τέτοια υψηλή βαθμίδα ανάπτυξης, ώστε να δημιουργεί μονοπώλια που παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή.
- 2) Συγχώνευση του τραπεζιτικού κεφαλαίου με το βιομηχανικό και δημιουργία μιας χρηματιστικής ολιγαρχίας πάνω στη βάση αυτού του «χρηματιστικού κεφαλαίου».
- 3) Εξαιρετικά σπουδαία σημασία αποκτά η εξαγωγή κεφαλαίων, σε διάκριση από την εξαγωγή εμπορευμάτων.
- 4) Συγκροτούνται διεθνείς μονοπωλιακές ενώσεις των κεφαλαιοκρατών που μοιράζουν τον κόσμο.
- 5) Έχει τελειώσει το εδαφικό μοίρασμα της γης ανάμεσα στις μεγαλύτερες καπιταλιστικές Δυνάμεις.

Οι αλλαγές αυτές συντελέστηκαν ως αποτέλεσμα της λειτουργίας βασικών νομοτελειών του καπιταλισμού. Για παράδειγμα ο ανταγωνισμός που είναι βασική νομοτέλεια του καπιταλισμού και της εμπορευματικής παραγωγής γενικά, οδηγεί στο μονοπώλιο. Τα **μονοπώλια** είναι σύμφυτα με αυτόν τον ελεύθερο ανταγωνισμό: «Δεν τον καταργούν, μα υπάρχουν πάνω σ’

²⁹⁸ E. J. Hobsbawm, ό.π. σελ. 29 και Κεφάλαιο Γ΄, σημ. 3, σελ. 527. Παραπέμπεται μάλιστα και ο τίτλος στην ελληνική έκδοση των Απάντων του Λένιν, Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός νεότερος σταθμός του καπιταλισμού*, Άπαντα, τ. 22, Εκδοτικό της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., 1953, σελ. 389

²⁹⁹ Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1984, σελ. 109-110

αυτόν και δίπλα σ' αυτόν, γεννώντας έτσι μια σειρά εξαιρετικά οξείες και βίαιες αντιθέσεις, προστριβές, συγκρούσεις. Το μονοπώλιο είναι πέρασμα από τον καπιταλισμό σε ένα ανώτερο σύστημα»³⁰⁰. Τα μονοπώλια στην εποχή του ιμπεριαλισμού παίζουν αποφασιστικό ρόλο, τον κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ζωή. Επομένως, ο ιμπεριαλισμός μπορούμε να πούμε πως γεννήθηκε σαν παραπέρα ανάπτυξη και άμεση συνέχιση των βασικών ιδιοτήτων του καπιταλισμού. Έγινε πραγματικά καπιταλιστικός ιμπεριαλισμός όμως, μόνο σε ορισμένη, πολύ υψηλή βαθμίδα ανάπτυξής του, όταν μερικές βασικές ιδιότητες του καπιταλισμού άρχισαν να μετατρέπονται στο αντίθετό τους, όταν σε όλη τη γραμμή διαμορφώθηκαν και φανερώθηκαν τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Η ανισόμετρη οικονομική και πολιτική ανάπτυξη είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του ιμπεριαλισμού. Ο Λένιν στο άρθρο του *«Για το σύνθημα των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης»* εντοπίζει το ζήτημα της ανισόμετρης ανάπτυξης του καπιταλισμού και μάλιστα στο στάδιο κατά το οποίο το κεφάλαιο είναι διεθνές και μονοπωλιακό. Η παγκόσμια αγορά, ο κόσμος, μοιράζεται ανάμεσα στα μονοπώλια του κάθε κράτους. Κάθε καπιταλιστικό κράτος προσπαθεί να βελτιώσει, να ισχυροποιήσει τη θέση του στα πλαίσια του διεθνούς ιμπεριαλιστικού συστήματος. Σε αυτή του την προσπάθεια δημιουργεί ή χαλάει συμφωνίες με άλλα καπιταλιστικά κράτη. Ο ισχυρότερος πάντα επιβάλλει τη δύναμη του στον αδύναμο και μάλιστα όχι με ειρηνικά μέσα. Στο ιμπεριαλιστικό στάδιο, οι αντιθέσεις οξύνονται ανάμεσα στους καπιταλιστές και τα κράτη τους, με την όξυνση του αγώνα για το μοίρασμα των αγορών. Ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, η ανάγκη αυτή γίνεται ακόμα πιο ζωτική για τα μονοπώλια:

*«Για να ελεγχθεί η πραγματική δύναμη ενός καπιταλιστικού κράτους, δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει άλλο μέσο εκτός από τον πόλεμο. Ο πόλεμος δεν αντιφάσκει στις βάσεις της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά είναι η άμεση και αναπόφευκτη ανάπτυξη αυτών των βάσεων. Στις συνθήκες του καπιταλισμού, είναι αδύνατη μια ισόμετρη οικονομική ανάπτυξη των διαφόρων οικονομιών και των διαφόρων κρατών. Στις συνθήκες του καπιταλισμού, δεν μπορεί να υπάρχουν άλλα μέσα για την αποκατάσταση από καιρό σε καιρό της παραβιασμένης ισορροπίας, εκτός από τις κρίσεις στη βιομηχανία και τους πολέμους στην πολιτική»*³⁰¹.

Επομένως, ο ιμπεριαλισμός δεν είναι εξωτερική πολιτική, δεν είναι απλά στρατιωτικές επεμβάσεις μιας ή περισσοτέρων χωρών σε κάποιες άλλες. Οι πολεμικές συγκρούσεις υπό αυτή τη θεώρηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ένοπλη έκφραση των οικονομικών αντιθέσεων, του οικονομικού μοιράσματος και ξαναμοιράσματος του κόσμου.

Ιμπεριαλισμός: εποχή περάσματος στο σοσιαλισμό

Η κυριαρχία των μονοπωλίων φανερώνει ότι η κοινωνικοποίηση της εργασίας βρίσκεται στο απόγειό της, δηλαδή όλο και περισσότεροι εργάτες από όλο και περισσότερους κλάδους εμπλέκονται και συνεργάζονται στην παραγωγή εμπορευμάτων και η εργασία τους γίνεται όλο και πιο αλληλοεξαρτώμενη. Ταυτόχρονα όμως, τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας, ο όλο και μεγαλύτερος παραγόμενος πλούτος, συγκεντρώνεται σε όλο και λιγότερα χέρια, ιδιοποιείται από μια χούφτα ιδιοκτητών μετόχων των μονοπωλίων. Με την επικράτηση της μετοχικής εταιρίας όλο και λιγότερο οι καπιταλιστές εμπλέκονται στην παραγωγή, ακόμα και στη διεύθυνση. Έχει

³⁰⁰ Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, ό.π. σελ. 109

³⁰¹ Β.Ι. Λένιν, *Για το σύνθημα των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης*, Απαντα, τ.26, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1980, σελ. 359-363

αναπτυχθεί ένα στρώμα μετόχων εισοδηματιών, πρόσωπων που είναι εντελώς ξεκομμένα από την παραγωγική διαδικασία. Αυτή η αναρχία στην παραγωγή εκφράζεται και στην εργασία με την εξαγορά ενός τμήματος στις εργατικές τάξεις από τα μονοπώλια, το τμήμα της εργατικής αριστοκρατίας. Ο Λένιν κατέληξε στο επιστημονικά θεμελιωμένο συμπέρασμα, ότι το μονοπώλιο είναι η πλήρης υλική προετοιμασία για το σοσιαλισμό και σε αυτή τη βάση, ότι ο ιμπεριαλισμός είναι η παραμονή της σοσιαλιστικής επανάστασης:

«Όταν η μεγάλη επιχείρηση γίνεται γιγάντια και οργανώνει σχεδιασμένα, με βάση τον ακριβή υπολογισμό ενός πλούτου στοιχείων, την προμήθεια της αρχικής πρώτης ύλης σε διαστάσεις 2/3 ή 3/4 της συνολικής ποσότητας που είναι απαραίτητη για δεκάδες εκατομμύρια πληθυσμό, όταν οργανώνεται συστηματικά η μεταφορά αυτής της πρώτης ύλης στα πιο κατάλληλα για την παραγωγή σημεία, που κάποτε απέχουν το ένα από το άλλο εκατοντάδες χιλιάδες χιλιόμετρα, όταν από ένα κέντρο διευθύνονται όλα τα στάδια της διαδοχικής κατεργασίας της πρώτης ύλης ως την παραγωγή μιας ολόκληρης σειράς ποικίλων έτοιμων προϊόντων, όταν η διανομή αυτών των προϊόντων γίνεται με βάση ένα σχέδιο σε δεκάδες και εκατοντάδες εκατομμύρια καταναλωτές (πώληση του πετρελαίου και στην Αμερική και στη Γερμανία από το αμερικάνικο «Τραστ πετρελαίου») - τότε γίνεται ολοφάνερο ότι έχουμε μπροστά μας μια κοινωνικοποίηση της παραγωγής και καθόλου μια απλή “σύμπλεξη” - ότι οι σχέσεις της ατομικής ιδιοκτησίας αποτελούν ένα περίβλημα, που δεν ανταποκρίνεται πια στο περιεχόμενο, περίβλημα που αναπόφευκτα δεν μπορεί παρά να σαπίσει, να αναβληθεί τεχνητά ο παραμερισμός του, περίβλημα που μπορεί να παραμένει σε κατάσταση αποσύνθεσης ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα (στη χειρότερη περίπτωση, αν η θεραπεία του ομοιοπαθητικού αποστήματος τραβήξει σε μακρός), που αναπόφευκτα όμως θα παραμεριστεί»³⁰².

Σύμφωνα με το Λένιν ο νόμος της άνισης ανάπτυξης με τις μοιραίες συνέπειές του είχε αρχίσει να λειτουργεί, επειδή ο κόσμος είχε ξαφνικά γίνει πεπερασμένος. Επί σειρά δεκαετιών οι ευρωπαϊκές καπιταλιστικές δυνάμεις είχαν επεκταθεί στα αδιανέμητα εδάφη του πλανήτη. Καθώς ο χώρος που ήταν ανοιχτός και διαθέσιμος μειωνόταν, οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις όλο και περισσότερο άρχισαν να έρχονται σε επαφή και κατά συνέπεια σε σύγκρουση μεταξύ τους. Ο Λένιν πίστευε συν τω χρόνω οι έντονες συγκρούσεις μεταξύ των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων θα οδηγούσαν σε επαναστάσεις των ίδιων των εργατικών τους τάξεων, τη στιγμή ακριβώς που η οικονομική ανάπτυξη των αποικιών θα εξασθενίσει τον έλεγχο του δυτικού καπιταλισμού πάνω στις αποικιοποιημένες φυλές του κόσμου³⁰³.

Το κράτος στην εποχή του ιμπεριαλισμού

Καθώς η επαναστατική αλλαγή ξεκινά από την εσωτερική κοινωνία, είναι χρήσιμο να αναφερθεί ο ιδιαίτερος ρόλος του κράτους στην εποχή του ιμπεριαλισμού.

Το **κράτος** ως όργανο ταξικής κυριαρχίας της άρχουσας τάξης είναι από τη φύση του μοχλός αντιμετώπισης όλων των κοινωνικών αντιθέσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί η ενισχυμένη η εξουσία της και η ταξική εκμετάλλευση. Στον ιμπεριαλισμό η δράση του κράτους αποκτά ευρύτερο και πιο σύνθετο περιεχόμενο και αυτή η εξέλιξη είναι αντικειμενικό επακόλουθο της ίδιας της εξέλιξης του καπιταλισμού. Αυτό το περιεχόμενο έχει άμεση σχέση με τη δράση των μονοπωλίων, τα οποία όπως ειπώθηκε έχουν τεράστια σημασία στη διαμόρφωση του

³⁰² Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, ό.π. σελ. 157

³⁰³ R. Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, ό.π. σελ. 140

ιμπεριαλισμού. Με το πέρασμα του καπιταλισμού από τον ελεύθερο ανταγωνισμό στο μονοπώλιο, ο ανταγωνισμός δεν καταργείται. Ίσα - ίσα γίνεται ακόμη πιο οξύς, αγκαλιάζει όλη τη σφαίρα της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής με τη δράση του χρηματιστικού κεφαλαίου, ενώ οξύνεται και διεθνώς στο έπακρο. Το μονοπώλιο έχει την τάση για κυριαρχία. Αυτό σημαίνει ότι επιδιώκει να αντιμετωπίσει με κάθε μέσο τους ανταγωνιστές του, γεγονός που αφ' ενός οξύνει στο έπακρο τις αντιθέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές μερίδες της αστικής τάξης, αφ' ετέρου οξύνει τις ταξικές αντιθέσεις ανάμεσα στην αστική τάξη και την εργατική τάξη. Το κράτος, επομένως, είναι υποχρεωμένο από την ίδια του τη φύση να λειτουργεί και να δρα έτσι ώστε η εκμετάλλευση να εντείνεται, αφού μέσω αυτής αυξάνονται τα κέρδη και μεγαθύνεται το κεφάλαιο. Η ίδια η άρχουσα τάξη προσδίδει στο κράτος, κάτω βεβαίως και από την επίδραση της ταξικής πάλης, τέτοιες λειτουργίες που είναι απαραίτητες για την οργάνωση της κοινωνίας, όπως τα δημόσια έργα, την εκπαίδευση, την υγεία, την πρόνοια. Δε σημαίνει όμως ότι το αστικό κράτος αυτές τις λειτουργίες τις διεκπεραιώνει προς όφελος των λαϊκών στρωμάτων. Είναι αναγκαίοι όροι για τη λειτουργία της κοινωνίας, προς όφελος της κυρίαρχης τάξης, που θέλει έργα υποδομής, για να παράγει και να εμπορεύεται την παραγωγή που είναι ιδιοκτησία της. Θέλει επίσης εργατική δύναμη ικανή να παράγει συνεχώς νέα αξία, υπεραξία, άρα να είναι τόσο υγιής και με την ανάλογη μόρφωση-ειδίκευση, ώστε να μπορεί να κινεί τα μέσα παραγωγής, αλλά και να αναπαράγεται η ίδια. Στην εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού, οι επιδιώξεις των μονοπωλίων καθιστούν αναγκαία την ολοένα και μεγαλύτερη οργανική ενασχόληση του κράτους με την υπόθεση της καπιταλιστικής οικονομίας στο σύνολό της και με την κοινωνική ζωή, σε σχέση με τον προμονοπωλιακό καπιταλισμό.

Το **κεφάλαιο** από την άλλη, υπακούει ακατάπαυστα στη μόνιμη και εγγενή αδυναμία που το διέπει, της συνεχούς αναζήτησης νέων πεδίων επέκτασης. Μέρος της στρατηγικής που έχει κατά καιρούς επιστρατεύσει αποτελούν³⁰⁴:

- Η μεταφορά μονάδων παραγωγής στις χώρες του τρίτου κόσμου για τη μείωση του εργατικού κόστους.
- Η επιβολή πολέμων και η ενίσχυση της πολεμικής βιομηχανίας.
- Η αναζήτηση νέων τεχνολογιών, που προβάλλονται πως τάχα έχουν οικολογικές διαστάσεις.
- Η επέκταση στο χρηματοπιστωτικό πεδίο κεφαλαιακής συσσώρευσης, για να επιτευχθεί μια γιγάντια συγκέντρωση πλούτου, υπερβαίνουσα πολλαπλά το παγκόσμιο ΑΕΠ.
- Η επέκταση των επενδυτικών δικαιωμάτων που απειλούν και ακυρώνουν την εδαφική αυτονομία γεωργικών κοινοτήτων, μετατρέποντας τη γεωργική γη σε πεδία εξόρυξης με δραματικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, ενώ διαταράσσουν και εντείνουν τα προβλήματα επισιτισμού των πληθυσμών. Τραγική συνέπεια της εν λόγω τακτικής βέβαια, αποτελούν οι εκτοπίσεις και μεταναστεύσεις πληθυσμών από όπου προκύπτει φθηνή εργασία. Κατά τον πρώιμο καπιταλισμό είχε επιβληθεί η από-αγροτοποίηση και στη συνέχεια η προλεταριοποίηση των χωρικών.

³⁰⁴ Πηνελόπη Παχή, «*Η..Αγία Οικογένεια*», άρθρο στην εφημερίδα *Αυριανή*, 11 Σεπτεμβρίου 2011, σελ. 4

- Η κατάλυση της εθνικής κυριαρχίας, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της γενικευμένης αποδόμησης των εθνικών οικονομιών.
- Η αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων. Περικοπές μισθών, συντάξεων, και δυσκολίες στην πρόσβαση στην Υγεία, την παροχή φαρμάκων, την Εκπαίδευση.

Ειδικά στο ζήτημα των αναδιρθρώσεων, ένα σημαντικό στοιχείο που παρατηρείται είναι ο τρόπος που αυτές εφαρμόζονται, αναδεικνύοντας τη σχέση οικονομίας και πολιτικής την εποχή του ιμπεριαλισμού. Είναι άλλη μια ιστορική στιγμή «που επιβεβαιώνει την αρχή πως, οι επαγγελματίες πολιτικοί, εκείνοι οι “επιλεγμένοι”, εφαρμόζουν κατά γράμμα τα σχέδια των οικονομικών κύκλων»³⁰⁵.

Έτσι στην εποχή του ιμπεριαλισμού, η δύναμη του αστικού κράτους συνενώνεται ολοένα και πιο σφιχτά με τη δράση των μονοπωλίων. Αυτή η συνένωση είναι ο **κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός (ΚΜΚ)**. Η αναγκαιότητά του οφείλεται ακριβώς στην υπέρμετρη όξυνση του ενδομονοπωλιακού ανταγωνισμού και των κινδύνων που προκύπτουν απ’ αυτόν για το ίδιο το κεφάλαιο, τη συσσώρευση και αναπαραγωγή του, επιδιώκοντας τη διευκόλυνση της μεγέθυνσής του, αλλά και την αποτροπή καταστροφής τμημάτων του, λόγω του ανταγωνισμού, ή ακόμη και παρεμβάσεις άμβλυνσης των συνεπειών για το ίδιο το κεφάλαιο από την οικονομική κρίση. Η συνένωση κράτους – μονοπωλίων δεν πρέπει να κατανοείται και να αντιμετωπίζεται απλουστευτικά. Η άποψη που αντιμετωπίζει τον ΚΜΚ σαν την ενασχόληση του κράτους μόνο με την επιχειρηματική δραστηριότητα είναι λαθεμένη, όπως, επίσης, λαθεμένη είναι η άποψη που λέει ότι με τις ιδιωτικοποιήσεις παύει να υφίσταται ο ΚΜΚ. Οι ρυθμίσεις που επιβάλλει το κράτος προς όφελος των μονοπωλίων, είναι η ουσία αυτής της βαθμίδας. Αν το κεφάλαιο απαιτεί κρατικοποίηση επιχειρήσεων, γιατί αυτό είναι το γενικό του συμφέρον, αυτό θα υλοποιηθεί. Στις σημερινές συνθήκες για παράδειγμα, το κεφάλαιο απαιτεί ιδιωτικοποιήσεις, γιατί αυτό βοηθά στη συγκεντροποίησή του.

Παράλληλα, η όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ των μονοπωλίων στη διεθνή αγορά απαιτεί ισχυρό κράτος, για να στηρίζει αποτελεσματικά την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των μονοπωλίων της συγκεκριμένης χώρας στη διεθνή αγορά. Δημιουργούνται διεθνείς και περιφερειακοί ιμπεριαλιστικοί οργανισμοί και ενώσεις προκειμένου να επιβάλουν διακρατικές μονοπωλιακές ρυθμίσεις. Στις σύγχρονες συνθήκες παρουσιάζουν εξαιρετική πολυμορφία. Ενδεικτικά αναφέρονται οι διακρατικές συναντήσεις των «G 7+1», Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ΟΟΣΑ, ΝΑΤΟ, ΠΟΕ, ΔΕΕ, ΕΕ, ΝΑΦΤΑ, ΑΡΕΚ και η FTAA (ζώνη δολαρίου). Αυτή η πραγματικότητα σημαίνει εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων σε διακρατικούς οργανισμούς και ενώσεις, αλλά καθόλου κατάργηση του κράτους κάθε χώρας, αφού πρόκειται για κρατικομονοπωλιακές ρυθμίσεις, που γίνονται σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό επίπεδο, με διακρατική συμφωνία, με συναποφάσεις των κρατών - μελών και εφαρμογή τους μέσω του εθνικού κράτους, δηλαδή συναπόφαση των εθνικών κυβερνήσεων. Βεβαίως, αυτές οι ρυθμίσεις δε γίνονται σε ισότιμη βάση, λόγω της ανισόμετρης ανάπτυξης. Το κράτος, επίσης, πάντα διατηρεί σχετική αυτοτέλεια απέναντι στα ξεχωριστά μονοπώλια. Υπάρχουν περιπτώσεις, όπου, εκπροσωπώντας τα γενικά καπιταλιστικά συμφέροντα, έρχεται σε αντίθεση με ορισμένα μονοπώλια. Για παράδειγμα, οι ΗΠΑ το 1995 απαγόρευσαν προγραμματισμένες επενδύσεις αμερικάνικων επιχειρήσεων στο Ιράν. Στην Ελλάδα, κατά την περίοδο 1975 – ‘77, έγιναν μια σειρά κρατικοποιήσεις, που συνάντησαν την αντίδραση ισχυρών κύκλων της άρχουσας τάξης.

³⁰⁵ Ο.π.

Αλλά και στις αρχές της δεκαετίας του '80 ακολουθήθηκε ανάλογη τακτική με άλλη διαδικασία, αυτή της δημιουργίας του Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (ΟΑΕ), ώστε να διατηρηθούν και να εξυγιανθούν οι προβληματικές επιχειρήσεις, προκειμένου να μην αυξηθεί η ανεργία. Έτσι, παράλληλα, κοινωνικοποιήθηκαν οι ζημιές (τις πλήρωσε ο κρατικός προϋπολογισμός) και ωφελήθηκε συνολικά η αστική τάξη.

Επίσης, χαρακτηριστικό του ΚΜΚ είναι ο υψηλός βαθμός **καταμερισμού εργασίας** στην άσκηση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Η σχετική αυτοτέλεια του κράτους από την τάξη, της οποίας είναι όργανο εξουσίας, ανταποκρίνεται στις ανάγκες της τάξης αυτής για αποτελεσματική άσκηση της εξουσίας της. Όπως είδαμε προηγουμένως, η φαινομενική αυτονομία του κράτους μετριάξει τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις. Έτσι, το έργο της κρατικής εξουσίας επαφίεται στην ανώτερη κρατική γραφειοκρατία και τους αστούς πολιτικούς. Αυτός ο καταμερισμός δίνει τη δυνατότητα στο τμήμα της τάξης που ασχολείται με την πολιτική να βλέπει από μια ευρύτερη σκοπιά τα συμφέροντα της αστικής τάξης και, γενικεύοντας αυτά τα συμφέροντα, να σχεδιάζει στρατηγική για την εξυπηρέτησή τους. Στη λειτουργία του αυτή, μπορεί να έρθει σε αντίθεση με τμήματα της τάξης, φαινόμενο που είχε εντοπίσει ο Μαρξ ήδη από το 19^ο αιώνα. Στον ΚΜΚ, λόγω της σύμφυσης κράτους – μονοπωλίων, τα όρια ανάμεσα στο τμήμα της αστικής τάξης που ασχολείται με την πολιτική και στα άλλα ανώτερα διευθυντικά στελέχη των μονοπωλίων, γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτα. Υπάρχει συνεχής μετακίνηση διευθυντικών στελεχών ιδιωτικών επιχειρήσεων σε ανώτερες κρατικές θέσεις και αντίστροφα. Επίσης, τα λεγόμενα «διαπλεκόμενα» συμφέροντα είναι μια πλευρά, μια έκφραση της σύμφυσης. Επιφανή μέλη της διεθνούς ολιγαρχίας σε κοινές συσκέψεις με τους πολιτικούς, μέσα από διάφορες «λέσχες», εκπονούν στρατηγικές του διεθνούς κεφαλαίου. Ένα γνωστό παράδειγμα από την ιστορία είναι η άνοδος του Χίτλερ στην Καγκελαρία της Γερμανίας (30/1/1933), η οποία αποφασίστηκε σε κοινή σύσκεψη του Χίτλερ με εκπροσώπους των κορυφαίων γερμανικών μονοπωλίων, βιομήχανους και μεγαλοτραπεζίτες, στις 4/1/1933, στο σπίτι του τραπεζίτη Kurt von Schroeder³⁰⁶. Μάλιστα, η συνάντηση και η απόφαση αυτή, πραγματοποιήθηκε σε χρονική στιγμή όπου πολλοί πολιτικοί παρατηρητές πίστευαν ότι είχε περάσει ο κίνδυνος μιας χιτλερικής δικτατορίας.

Ένα τελευταίο στοιχείο της κρατικής λειτουργίας στο μπερλιαστικό στάδιο που αξίζει να αναφερθεί είναι η **ιδεολογική χειραγώγηση**. Δομικό στοιχείο άλλωστε του κράτους, στον ΚΜΚ διογκώνεται μπροστά στις νέες συνθήκες διεθνοποίησης του κεφαλαίου και μερικής συνένωσης των κρατών υπό διεθνείς οργανισμούς – διακρατικές ενώσεις. Αναπτύσσεται η λογική του «εσωτερικού εχθρού», τον οποίο οι κρατικοί μηχανισμοί πάντα είναι έτοιμοι με μυστικά σχέδια να τον αντιμετωπίσουν. Η εκπαίδευση και πλήθος άλλοι θεσμοί αναπτύσσουν ανάλογο ιδεολογικό περιεχόμενο, περιθωριοποιώντας και διαστρεβλώνοντας τη διδασκαλία του μαρξισμού και θεωρήσεων κριτικών προς τη λειτουργία του καπιταλισμού. Στις επίσημες πρακτικές επίσης περιλαμβάνεται και ο περιορισμός της δράσης και παρέμβασης των κομμουνιστικών κομμάτων και των εργατικών σωματείων, πρώτιστα μέσω μη προβολής στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Τέλος, επιχειρείται μια αναθεώρηση των έντονα συγκρουσιακών περιόδων της ιστορίας, ιδιαίτερα εκείνων όπου αναπτύχθηκε μια λογική σε αντίρροπη κατεύθυνση προς την κυρίαρχη. Αρκετές πτυχές της ιστορίας της ΕΣΣΔ και των σοσιαλιστικών χωρών, καθώς και των προσπαθειών οικοδόμησης σοσιαλισμού στις άλλες χώρες, είτε διαστρεβλώνονται είτε εξετάζονται με μη επιστημονικό τρόπο.

³⁰⁶ «The Republic Collapses», άρθρο στον ιστότοπο *The History Place* στην ενότητα «The Rise of Adolf Hitler», <http://www.historyplace.com/worldwar2/riseofhitler/collapse.htm>, 1996

4.3 Το αναπόφευκτο των πολέμων και της επανάστασης

Κατά την ιμπεριαλιστική εποχή, οι διάφοροι τύποι πολέμων είναι αναπόφευκτοι. Αν όμως οι *ιμπεριαλιστικοί* πόλεμοι είναι συνέχιση της πολιτικής της διασφάλισης της ταξικής εκμετάλλευσης και επέκτασης της καπιταλιστικής κυριαρχίας, από την άλλη πλευρά υπάρχει το αποτέλεσμα αυτής της εκμετάλλευσης: γεννιούνται οι κατεξοχήν *δίκαιοι*, προοδευτικοί πόλεμοι: i) οι ταξικοί πόλεμοι για την κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη στο εσωτερικό των κρατών· οι *σοσιαλιστικές επαναστάσεις*, ii) οι δίκαιοι πόλεμοι των *σοσιαλιστικών κρατών* ενάντια στον ιμπεριαλισμό (ΕΣΣΔ κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, Βιετνάμ). Τέλος, iii) οι *εθνικοαπελευθερωτικοί πόλεμοι*: α) οι αντιιμπεριαλιστικοί πόλεμοι για την αποτίναξη του αποικιοκρατικού ζυγού, β) ο εθνικοαπελευθερωτικός, αντιιμπεριαλιστικός αγώνας για την αποτίναξη του ξένου ζυγού και για βαθιές αλλαγές, σε χώρες που κατελήφθησαν από μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις (π.χ. η Εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα με τον ηρωικό αγώνα του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου κατά τη διάρκεια της ιταλογερμανικής Κατοχής, καθώς και ο τριχρονος αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας για την αποτίναξη του αγγλοαμερικανικού ιμπεριαλιστικού ζυγού και τη λαϊκή εξουσία, τα έτη 1946-1949). Η εργατική τάξη και η οργανωμένη πρωτοπορία της, συμμετείχε και ηγήθηκε στους δίκαιους πολέμους, όχι από την άποψη της αστικής ιδεολογίας και του εθνικισμού, αλλά από την σκοπιά της υπεράσπισης της πατρίδας, της εδαφικής ακεραιότητας του χώρου στον οποίον συγκροτούνταν και πάλευε. Αλλά και γιατί, αυτή η πάλη βοηθούσε στην πρόοδο και ανάλογα με την περίπτωση, ξεκαθάριζε το έδαφος από φεουδαρχικά ή άλλα κατάλοιπα αρχαιωμένων τρόπων παραγωγής (π.χ. σε αποικίες), εξασθενίσει τις μεγάλες δυνάμεις του ιμπεριαλιστικού συστήματος και τους συνασπισμούς τους, συνέβαλε στην ωρίμανση του υποκειμενικού παράγοντα για τη σοσιαλιστική επανάσταση.

Επικεντρώνοντας στα χαρακτηριστικά της επέκτασης του καπιταλισμού, ο μαρξισμός αναγνωρίζει τη σύνδεση του αναπόφευκτου χαρακτήρα των πολέμων με την εκδήλωση εργατικής επανάστασης. Είναι χαρακτηριστικό το πώς οι Μαρξ – Ένγκελς συνέδεαν τις επαναστάσεις που προηγήθηκαν της δεύτερης εποχής του ιμπεριαλισμού με την εκδήλωση της καπιταλιστικής οικονομικής κρίσης:

«Με τη γενική ευημερία, στην οποία οι παραγωγικές δυνάμεις της αστικής κοινωνίας αναπτύσσονται τόσο πλούσια όσο είναι γενικά δυνατό μέσα στο πλαίσιο των αστικών σχέσεων, δεν μπορεί να γίνει λόγος για καμιά επανάσταση. Μια τέτοια επανάσταση είναι δυνατή μόνο στις περιόδους στις οποίες αυτοί οι δύο παράγοντες, οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής έρχονται σε αντίφαση μεταξύ τους [...] Μια νέα επανάσταση είναι δυνατή μόνο ως συνέπεια μιας νέας κρίσης. Είναι ωστόσο τόσο σίγουρη όσο και αυτή η κρίση...»³⁰⁷.

Με τη διατύπωση για «αντίφαση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής», εννοείται η οξυμένη εκδήλωση της αντίθεσης κεφαλαίου – εργασίας κατά τη φάση της ύφεσης, αν και αυτή ενυπάρχει σε όλες τις φάσεις του κύκλου. Ιστορικά βέβαια, όλες οι οικονομικές κρίσεις δε συνδέθηκαν με επαναστάσεις, δυναμικά ωστόσο μπορούν να οδηγήσουν σε συνθήκες επαναστατικής κατάστασης. Στο ίδιο κείμενο, ο οικονομικός ανταγωνισμός συνδέεται με το πιθανό ενδεχόμενο μιας πολεμικής αναμέτρησης. Ο πόλεμος όπως είδαμε, αποτελεί συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα και οι ρίζες του φαινομένου βρίσκονται στο ίδιο το σύστημα των

³⁰⁷ Φρ. Ένγκελς, *Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική*, ό.π. σελ. 166

οικονομικών σχέσεων και ανταγωνισμών, εκδηλώνεται δε κατά την όξυνση όλων των αντιθέσεων. Αναμφισβήτητα ο πόλεμος αποτελεί μια απότομη καμπή στην ιστορία και τοποθετεί την εργατική τάξη στο προσκήνιο. Οι Μαρξ – Ένγκελς είχαν διατυπώσει κατά τη δεκαετία του 1850 και του 1860 την προσδοκία εξωγενών επαναστάσεων, τις οποίες θα προκαλούσε ένας μεγάλος πόλεμος μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Αν και μελετητές της εσωτερικής κοινωνίας, από αυτήν την περίοδο και έπειτα επικεντρώνονται πιο πολύ στο ερώτημα κατά πόσον ένας πόλεμος μεταξύ κρατών θα μπορούσε να ευνοήσει ή να παρακωλύσει την υπόθεση της επανάστασης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Αυτό σύμφωνα με τον Κονδύλη, δεν έγινε τυχαία: η εργατική τάξη δεν είχε αποκτήσει ακόμα εκείνο το αποφασιστικό βάρος ώστε να εμποδίσει έναν μεγάλο πόλεμο (π.χ. τον γαλλοπρωσικό). Έτσι, οι εντάσεις οι οποίες θα έθεταν εκ νέου σε κίνηση την επανάσταση, αναμένονται πλέον όχι από την κοινωνικοπολιτική ζωή στο εσωτερικό των κρατών, αλλά μάλλον από τις συγκρούσεις εκείνες οι οποίες ξεσπούν ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη. Η τοποθέτηση αυτή συνεπάγεται ένα ιδιόμορφο πρωτείο εξωτερικής πολιτικής, το οποίο αποτυπώνεται μεταξύ άλλων στην αντίληψη ότι κυβερνήσεις και πολιτικές παρατάξεις αντιδραστικές στο εσωτερικό θα μπορούσαν με την εξωτερική τους πολιτική να υπηρετήσουν άθελά τους την υπόθεση της επανάστασης³⁰⁸.

Τις παραμονές του Κριμαϊκού Πολέμου διατυπώνεται επανειλημμένα και σίγουρα η πρόγνωση ότι κάθε γενικός ευρωπαϊκός πόλεμος θα προκαλέσει αναγκαστικά μια επανάσταση, προπαντός αν διεξαχθεί εναντίον της Ρωσίας και συμπαρασύρει τις βρετανικές λαϊκές μάζες. Αλλά για να οδηγήσει ο πόλεμος στην επανάσταση και να σαρώσει όλες τις σταθμίσεις αναφορικά με την ισορροπία των δυνάμεων, πρέπει να μην είναι τοπικός, παρά κανονικός πόλεμος μεγάλης κλίμακας, όπως οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι³⁰⁹. Ο Κριμαϊκός πόλεμος παρέμεινε περιορισμένος λόγω της επιθυμίας των εμπολέμων να κρατήσουν τη σύγκρουση σε ελεγχόμενα επίπεδα φοβούμενοι τις επαναστατικές συνέπειες ενός μεγάλου πολέμου. Επιπλέον η γαλλική και αγγλική αστική τάξη είχαν οικονομικές επιφυλάξεις έναντι ενός εντατικού και παρατεταμένου πολέμου, ενώ ούτε και το προλεταριάτο έδειξε ενθουσιασμό – πλην των αγροτών στη Γαλλία και ένα μέρος των εργατών γης στην Αγγλία, οι οποίοι είδαν στον πόλεμο μια δυνατότητα να βγουν από τη δύσκολη κοινωνική τους θέση. Γενικά, οι ευρωπαϊκοί πόλεμοι αυτής της περιόδου δεν προκάλεσαν νικηφόρες επαναστάσεις στις εμπόλεμες χώρες, ωστόσο συνέβαλαν στη δημιουργία συνθηκών, στις οποίες μπορούσε να επιτελεσθεί καλύτερα ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Η κατάργηση της δουλοπαροικίας και η καπιταλιστική εξέλιξη στη Ρωσία, απεδόθη μεταξύ άλλων στις συνέπειες του Κριμαϊκού πολέμου, επιβεβαιώνοντας τη μαρξιστική θέση ότι μόνο υπό την πίεση της επανάστασης και του πολέμου οι νόμιμες κυβερνήσεις της Ευρώπης μπορούσαν να κάνουν ιστορικές κοινωνικές τομές³¹⁰. Όμως, ιδιαίτερα σημαντικές και θετικές για την όλη εξέλιξη του επαναστατικού εργατικού κινήματος στην Ευρώπη αποδείχθηκαν οι συνέπειες του γαλλοπρωσικού πολέμου το 1870. Ως γνωστόν, ο πόλεμος αυτός, οδήγησε στην Κομμούνα του Παρισιού, όπου η εργατική τάξη πήρε την εξουσία για 70 ημέρες. Οι συνέπειες αυτού του πολέμου, αποτελούν όχι μόνο διδάγματα για το παγκόσμιο εργατικό κίνημα, αλλά και βάση για μία σειρά από σημαντικές αλλαγές στο πολιτικό πεδίο τα χρόνια που ακολούθησαν – μολονότι νικήθηκε ολοσχερώς η μόνη επανάσταση που προήλθε μέχρι τότε από έναν ευρωπαϊκό πόλεμο, η παρισινή Κομμούνα. Μπροστά στις κοινές ενέργειες του νικηφόρου πρωσικού και ηττημένου γαλλικού στρατού προς κατάπνιξη της Κομμούνας, ο Μαρξ εξέφρασε την πεποίθηση ότι τώρα πια η ταξική αντίθεση ήταν ισχυρότερη από την εθνική και ότι ο εθνικός πόλεμος, η «ύψιστη

³⁰⁸ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 227

³⁰⁹ Ό.π. σελ. 231-232

³¹⁰ Ό.π. σελ. 233

ηρωική ανάταση που μπορούσε να φτάσει ακόμα η παλιά κοινωνία», είχε καταντήσει «καθαρή κυβερνητική απάτη», με μοναδικό της σκοπό να «μεταθέσει την ταξική πάλη»³¹¹. Ο εθνικός πόλεμος δημιούργησε τα γεγονότα, από τα οποία έπρεπε να ξεκινήσει στο εξής το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα και στα οποία όφειλε να προσανατολίσει τη δραστηριότητά του. Ο πόλεμος του 1870 και η συνακόλουθη γερμανική ενοποίηση εγκαινίασαν μια καινούρια κοσμοϊστορική εποχή. Για τη γερμανική εργατική τάξη, η τροπή των πραγμάτων σήμαινε την υποχρέωση να συγκεντρώσει και να αναπτύξει τις δυνάμεις της σε αντιστοιχία με τη συγκεντροποίηση του κράτους. Κατά μια έννοια, αυτός ο πόλεμος μετατόπισε το κέντρο βάρους του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος από τη Γαλλία στη Γερμανία.

Ο Ένγκελς είχε προβλέψει λίγο αργότερα ως τάση την έκρηξη ενός γενικευμένου ιμπεριαλιστικού πολέμου, πρωτόγνωρα καταστρεπτικού και με μοναδική πραγματική διέξοδο τη νίκη της εργατικής τάξης. Έτσι το 1887 στον πρόλογο μιας μπροσούρας έγραφε:

«Για την Πρωσία – Γερμανία τώρα πια δεν μπορεί να υπάρξει άλλος πόλεμος, εκτός από έναν παγκόσμιο πόλεμο. Και αυτός θα ήταν ένας παγκόσμιος πόλεμος με πρωτοφανείς διαστάσεις, με πρωτοφανή ένταση. Οκτώ ως δέκα εκατομμύρια στρατιώτες θα πνίγουν ο ένας τον άλλο και θα ερημώνουν ολόκληρη την Ευρώπη [...] είναι απολύτως αδύνατο να προβλέψει κανείς πως θα τελειώσουν όλα αυτά και ποιος θα βγει νικητής από τον αγώνα, μόνο ένα αποτέλεσμα είναι απόλυτα αναμφισβήτητο: η γενική εξάντληση και η δημιουργία των προϋποθέσεων για την οριστική νίκη της εργατικής τάξης [...] να που οδήγησε, κύριοι βασιλιάδες και δημόσιοι άνδρες, η σοφία σας τη γηραιά Ευρώπη. Και αν δε σας μένει τίποτε άλλο, παρά να αρχίσετε τον τελευταίο μεγάλο πολεμικό χορό – εμείς δε θα βάλουμε τα κλάματα [...] Αν όμως αποδεσμεύετε δυνάμεις, που ύστερα δεν θα είστε πια σε θέση να τις χαλιναγωγήσετε, τότε, όποια τροπή και αν πάρουν εκεί τα πράγματα, στο τέλος της τραγωδίας εσείς θα είστε ερείπια και η νίκη του προλεταριάτου είτε θα έχει πια κατακτηθεί, είτε θα είναι οπωσδήποτε αναπόφευκτη»³¹².

Ο Λένιν, σε άρθρο του τον Ιούνιο του 1918, παρουσιάζει το παραπάνω κείμενο με τον συμβολικό τίτλο «προφητικά λόγια», με την έννοια της επιστημονικής πρόβλεψης, η οποία επιβεβαιώθηκε 27 χρόνια αργότερα με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου τον Αύγουστο του 1914 και τη νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Ρωσία, με την ταυτόχρονη έξοδό της από τον πόλεμο. Πράγματι, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος στοίχισε τεράστιες καταστροφές στην ανθρωπότητα. Στη δίνη του συμπαρέσυρε 38 χώρες με συνολικό πληθυσμό περίπου 1,5 δισεκατομμύριο κατοίκους. Οι άνθρωποι που επιστρατεύτηκαν έφτασαν τα 74 εκατομμύρια. Από αυτούς 10 εκατομμύρια ήταν οι νεκροί και 20 εκατομμύρια οι τραυματίες. Αναλυτικότερα, η Ρωσία είχε 2 εκατομμύρια 300 χιλιάδες νεκρούς στρατιώτες στα πεδία των μαχών, η Γερμανία 2 εκατομμύρια νεκρούς, η Αυστροουγγαρία 1 εκατομμύριο 440 χιλιάδες, η Γαλλία 1 εκατομμύριο 383 χιλιάδες, η Αγγλία 747 χιλιάδες, η Ιταλία 700, περίπου, χιλιάδες και οι ΗΠΑ 53 χιλιάδες. Οι πολεμικές επιχειρήσεις έγιναν σε έδαφος που η έκτασή του ξεπερνούσε τα 4 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα και οι καθαρά στρατιωτικές δαπάνες των εμπόλεμων κρατών έφτασαν τα 208 δισεκατομμύρια δολάρια³¹³. Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο πως ο πρώτος παγκόσμιος ιμπεριαλιστικός πόλεμος υπήρξε οδυνηρότατος για τις εργαζόμενες μάζες του πλανήτη σε όλα τα επίπεδα. Δίπλα στο θάνατο, στην πείνα και την εξαθλίωση προστέθηκε, από την αρχή του κιώλας, η προδοσία των κομμάτων της Β' Διεθνούς, η ολέθρια χρεοκοπία, δηλαδή, των προπολεμικών επαναστατικών κομμάτων και οργανώσεων του προλεταριάτου.

³¹¹ Ο.π.

³¹² Β.Ι. Λένιν, *Προφητικά λόγια*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 141-142

³¹³ Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Η'*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962, σελ. 144- 145

Ωστόσο, εκείνος ο πόλεμος έμελλε να αναδείξει την επαναστατική προοπτική της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, τη μεγάλη Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση.

Ας επιστρέψουμε στη θεωρία περί αναπόφευκτων πολέμων. Οι σοσιαλιστές καταδίκασαν πάντα τους πολέμους ανάμεσα στους λαούς σαν κάτι το βάρβαρο και το απάνθρωπο, διαχωρίζοντας όμως τη στάση τους με αυτή των αστών πασιφιστών και των αναρχικών. Για τη στάση του ΣΔΕΚΡ απέναντι στον πόλεμο, ο Λένιν αναφέρει:

«Από τους πρώτους διαφέρουμε, γιατί καταλαβαίνουμε την αναπόφευκτη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στους πολέμους και την πάλη των τάξεων στο εσωτερικό μιας χώρας, γιατί καταλαβαίνουμε ότι είναι αδύνατο να εξαιρεθούν οι πόλεμοι, χωρίς την εξάλειψη των τάξεων και τη δημιουργία του σοσιαλισμού, καθώς και γιατί αναγνωρίζουμε στο ακέραιο ότι είναι δικαιολογημένοι, προοδευτικοί και αναγκαίοι οι εμφύλιοι πόλεμοι, δηλαδή οι πόλεμοι της καταπιεζόμενης τάξης ενάντια στην καταπιέζουσα τάξη, οι πόλεμοι των δούλων ενάντια στους δουλοκτήτες, των δουλοπάροικων αγροτών ενάντια στους τσιφλικάδες, των μισθωτών εργατών ενάντια στην αστική τάξη. Και από τους πασιφιστές και από τους αναρχικούς εμείς οι μαρξιστές διαφέρουμε, γιατί παραδεχόμαστε την ανάγκη να μελετιέται ιστορικά ο κάθε πόλεμος χωριστά. Στην ιστορία υπήρξαν επανειλημμένα πόλεμοι που, παρ' όλες τις φρικαλεότητες, τις αγριότητες, τις συμφορές και τα βάσανα που συνδέονται αναπόφευκτα με κάθε πόλεμο, ήταν προοδευτικοί, δηλαδή συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας, βοήθησαν να καταστραφούν εξαιρετικά βλαβεροί και αντιδραστικοί θεσμοί (όπως, π.χ. η απολυταρχία ή η δουλοπαροικία), τα πιο βάρβαρα δεσποτικά καθεστώτα της Ευρώπης (το τουρκικό και το ρωσικό). Γι' αυτό πρέπει να αναλύσουμε τις ιστορικές ιδιομορφίες του σημερινού ακριβώς πολέμου»³¹⁴.

Υπάρχουν λοιπόν πόλεμοι, που αναμόρφωσαν τις κοινωνίες, όπως ήταν οι αστικοδημοκρατικοί, οι εθνικοαπελευθερωτικοί πόλεμοι της περιόδου 1789-1871. Εκτός όμως από τις καταστροφές που προκαλεί ο πόλεμος, για τους μαρξιστές μία σημαντική επίπτωση είναι η άνοδος της επαναστατικής διάθεσης στις μάζες, η οποία θα πρέπει να αξιοποιηθεί για την επαναστατική ανατροπή των κυβερνήσεων των εμπόλεμων χωρών και της κυριαρχίας της αστικής τάξης σε αυτές. Το καθήκον που έμπαινε τότε ανάμεσα στους μαρξιστικούς κύκλους και τα προλεταριακά κόμματα ήταν να βοηθήσουν ώστε αυτή η επαναστατική διάθεση να πάρει συνειδητή μορφή και περιεχόμενο. Το καθήκον αυτό το εξέφραζε μόνο το σύνθημα της μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο: *«και ο κάθε συνεπής ταξικός αγώνας σε καιρό πολέμου, η κάθε σοβαρά εφαρμοζόμενη τακτική “μαζικής δράσης” οδηγεί αναπότρεπτα σε αυτό το σύνθημα. Δεν μπορούμε να ξέρουμε – έλεγε ο Λένιν – αν, εξαιτίας του 1^{ου} ή του 2^{ου} ιμπεριαλιστικού πολέμου των μεγάλων δυνάμεων, θα φουντώσει ένα ισχυρό επαναστατικό κίνημα στη διάρκεια του πολέμου ή ύστερα από αυτόν. Όπως και να είναι όμως, έχουμε επιτακτικό χρέος να δουλεύουμε συστηματικά και απαρέγκλιτα προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση»³¹⁵.*

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι, για τους μαρξιστές ο πόλεμος γενικά δεν είναι αναπόφευκτος. Δηλαδή, όταν ξεσπά μια κρίση δεν είναι απαραίτητο να ξεσπά ένοπλη αντιπαράθεση με στρατιωτική σύρραξη. Ιστορικά, οι κυβερνήσεις εξαντλούν όλα τα διπλωματικά περιθώρια πριν κινητοποιηθούν στο πλαίσιο της αλλαγής status quo. Παρ' όλα

³¹⁴ Β.Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος – Η στάση του ΣΔΕΚΡ απέναντι στον πόλεμο*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 31

³¹⁵ Β.Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος*, Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., Εκδόσεις Προγκρές, Μόσχα, 1984, σελ. 21

αυτά, η ιστορική αναγκαιότητα της μετατροπής του πολέμου σε εσωτερικό ζήτημα (εμφύλιος, επανάσταση) συνδέεται με το χαρακτήρα του αναπόφευκτου των κρίσεων που εμφανίζονται την εποχή του ιμπεριαλισμού. Ο πόλεμος του 1914 ήταν η στρατιωτική κρίση, αφού προηγήθηκαν βεβαίως η πολιτική και οικονομική κρίση. Η ανάλυση που κάνει ο Λένιν της συγκεκριμένης κατάστασης του πρώτου ιμπεριαλιστικού πολέμου, οδηγεί στο εξής συμπέρασμα:

«Οι πόλεμοι είναι αναπόφευκτοι όσο η κοινωνία είναι χωρισμένη σε τάξεις, όσο υπάρχει εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Και για την εξάλειψη αυτής της εκμετάλλευσης δεν μπορούμε να τα βγάλουμε πέρα χωρίς πόλεμο, που τον αρχίζουν παντού και πάντοτε οι ίδιες οι τάξεις που εκμεταλλεύονται κυριαρχούν και καταπιέζουν. Υπάρχει πόλεμος και πόλεμος»³¹⁶.

Κατά αυτήν την έννοια, ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος ήταν αναπόφευκτος. Ας δούμε κάποια στοιχεία³¹⁷:

- Στη Γερμανία, το 1905 υπήρχαν το λιγότερο 285 καρτέλ που συνένωναν στους κόλπους τους 12 χιλιάδες επιχειρήσεις, παρήγαγαν τα 3/5 σχεδόν από το συνολικό όγκο των προϊόντων και κυριαρχούσαν στους σπουδαιότερους κλάδους της βιομηχανίας. Το 1911 τα καρτέλ έφτασαν τα 550 με 600. Γιγάντια μονοπωλιακά συγκροτήματα, συνδεδεμένα στενά με τις μεγαλύτερες τράπεζες, συγκέντρωναν στα χέρια τους ολόκληρους κλάδους της βιομηχανίας και η οικονομική δύναμη είχε συγκεντρωθεί στα χέρια μιας μικρής ομάδας μονοπωλητών.
- Στις ΗΠΑ, το 1901, είχαν ιδρυθεί 75 τραστ που συνένωναν περισσότερες από 1.600 επιχειρήσεις με συνολικό μετοχικό κεφάλαιο περίπου 3 δισ. δολάρια. Οι μονοπωλιακές αυτές επιχειρήσεις στο διάστημα 1903 - 1905 έδιναν το 75% της παραγωγής γαιάνθρακα, το 84% της παραγωγής πετρελαίου κ.ο.κ.
- Από κοντά, αλλά με διαφορετικούς ρυθμούς και ιδιαιτερότητες, αναπτύχθηκαν τα μονοπώλια και στις υπόλοιπες ισχυρές χώρες εκείνης της εποχής, στην Αγγλία, στη Γαλλία, στην Ιαπωνία, στη Ρωσία, στην Αυστροουγγαρία κλπ. Εντυπωσιακή ήταν επίσης και η ανάπτυξη του τραπεζιτικού κεφαλαίου, το οποίο ραγδαία συμφύοταν με το βιομηχανικό, δημιουργώντας έτσι το χρηματιστικό κεφάλαιο. Στις αρχές του 20ού αιώνα, στη Γερμανία κυριαρχούσαν εννέα μεγάλες τράπεζες του Βερολίνου (με πιο ισχυρές τη «Γερμανική Τράπεζα» και την «Εταιρία Προεξοφλήσεων»). Στη Γαλλία κυριαρχούσαν τρεις τράπεζες και στις ΗΠΑ δύο, που συνδέονταν άμεσα με τα χρηματιστικά συγκροτήματα Ροκφέλερ και Μόργκαν. Στην Αγγλία, οι τράπεζες στην ανάπτυξη τους ακολουθούν τον αποικιακό χαρακτήρα του βρετανικού κεφαλαίου γενικότερα. Το 1904 υπήρχαν 50 αποικιακές τράπεζες με 2.279 αποικιακά παραρτήματα, όταν οι γαλλικές τράπεζες, για την ίδια χρονική περίοδο, είχαν 136 αποικιακά παραρτήματα και οι γερμανικές 70. Στα 1910 τα αποικιακά παραρτήματα των αγγλικών τραπεζών έφτασαν τα 5.449.

Όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό, τα όρια των εθνικών αγορών δεν ήταν ικανά να συγκρατήσουν τη δράση των μονοπωλίων. Έτσι, με το ξημέρωμα του 20ού αιώνα, εμφανίζεται

³¹⁶ Β. Ι. Λένιν, *Επαναστατικός Στρατός και Επαναστατική Κυβέρνηση*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 12

³¹⁷ Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Ζ2*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962, σελ. 563 - 624

σε γιγαντιαίες διαστάσεις η εξαγωγή κεφαλαίου και ο ανταγωνισμός των πολυεθνικών μονοπωλίων για το μούρασμα των αγορών και σφαιρών επιρροής ανάμεσά τους. Ένας ανταγωνισμός που προκαλούσε συνεχείς τριβές ανάμεσα στα ιμπεριαλιστικά κράτη, μεγάλες κρίσεις, όπως η μαροκινή κρίση στα 1905-1906 και 1911 και η βοσνιακή στα 1908-1909, αλλά και περιφερειακούς πολέμους, όπως ο Ισπανο-Αμερικανικός στα 1898, ο πόλεμος των Άγγλων εναντίον των Μπόερς στα 1899-1902, ο Ρωσο-Ιαπωνικός πόλεμος στα 1903-1904, ο Ιταλο-Τουρκικός στα 1911-1912) και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ύστερα από όλα αυτά, είναι φανερό πως ο πρώτος παγκόσμιος ιμπεριαλιστικός πόλεμος απετέλεσε τη **φυσική συνέπεια** όσων προηγήθηκαν της έκρηξής του.

Ο αναπόφευκτος χαρακτήρας όμως του πολέμου, κατέστησε αναπόφευκτο και το επαναστατικό ξεπέρασμά του, τον πόλεμο για την εξάλειψη των αιτιών του πολέμου, όπως λέει το δεύτερο σκέλος του προηγούμενου αποφθέγματος του Λένιν. Ήταν σε μεγάλο βαθμό απίθανο ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος να μετατραπεί σε εθνικό, επειδή η τάξη που αντιπροσώπευε την ανάπτυξη προς τα εμπρός, το προλεταριάτο, αντικειμενικά έτεινε να μετατρέψει τον πόλεμο αυτό σε εμφύλιο πόλεμο ενάντια στην αστική τάξη, αλλά και επειδή η διαφορά ανάμεσα στις δυνάμεις των δύο συνασπισμών δεν ήταν πολύ σημαντική. Ο εθνικός πόλεμος θα μπορούσε να προκύψει μόνο με την υποδούλωση μιας σειράς βιώσιμων εθνικών κρατών, με την επιμήκυνση του «εξωευρωπαϊκού» ιμπεριαλισμού για αρκετό διάστημα. Αυτό όμως θα σήμαινε γύρισμα της Ευρώπης προς τα πίσω για αρκετές δεκαετίες. Θεωρητικά αυτό ήταν δυνατό, καθώς η παγκόσμια ιστορία δεν τραβάει μόνο προς τα εμπρός, αλλά κάποτε κάνει και γιγάντια άλματα προς τα πίσω. Σύμφωνα με το Λένιν όμως, ήταν απίθανο³¹⁸. Ο καπιταλισμός είχε αναπτύξει επίσης σε τέτοιο βαθμό τις παραγωγικές δυνάμεις, που η ανθρωπότητα έπρεπε είτε να περάσει στο σοσιαλισμό, είτε επί χρόνια ή και επί δεκαετίες να υφίσταται την ένοπλη πάλη των μεγάλων Δυνάμεων για την τεχνητή διατήρηση του καπιταλισμού μέσω των αποικιών, των μονοπωλίων, των προνομίων και της κάθε λογής καταπίεσης³¹⁹. Άλλωστε, στα 1914-1916, η επανάσταση ήταν έκδηλη, βρισκόταν στην «ημερήσια διάταξη», όντας κρυμμένη στα σπλάχνα του πολέμου και αναπτυσσόμενη μέσα από τον πόλεμο. Την εποχή εκείνη ο Λένιν διακήρυττε την αναγκαιότητα μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο, φέρνοντας πολλές φορές ως παράδειγμα την εμπειρία της Κομμούνας του Παρισιού. Η Παρισινή Κομμούνα είχε δείξει τον τρόπο με τον οποίον οι εθνικοί πόλεμοι αναμένονταν στο μέλλον να προκαλέσουν εμφύλιο πόλεμο³²⁰. Βέβαια, οι Κομμουνάριοι – και διά αυτών το γαλλικό προλεταριάτο – ανέτοιμοι ακόμα και με ανταπάτες σχετικά με την ορθή απόδοση του όρου «υπεράσπιση της πατρίδας», ηττήθηκαν. Η κυρίαρχη άποψη είναι ότι θα έπρεπε να αφήσουν την αστική τάξη της χώρας τους να φέρει ακέραια την ευθύνη για τον εθνικό διασυρμό. Το καθήκον για το προλεταριάτο ήταν να παλέψει για τη σοσιαλιστική χειραφέτηση της εργασίας από το κεφάλαιο³²¹. Παρ' όλα αυτά, η ιστορία της Κομμούνας επιβεβαιώνει το βασικό επιχείρημα του Λένιν, τη μετατροπή του πολέμου σε εσωτερικό ζήτημα και προσέφερε αρκετά διδάγματα στη συγκεκριμένη φάση για την προτεινόμενη τακτική του προλεταριάτου σε μία επαναστατική κατάσταση.

Από τη μια λοιπόν ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος καταδεικνύει την καπιταλιστική βαρβαρότητα, η οποία επιβάλλεται με ένοπλα μέσα. Από την άλλη, για τους μαρξιστές υπάρχει ο πόλεμος – ο

³¹⁸ Β.Ι. Λένιν, *Για τη μπροσούρα του Γιούνιους*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 50

³¹⁹ Β.Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος – Η στάση του ΣΔΕΚΡ απέναντι στον πόλεμο*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 34

³²⁰ Marian Sawyer, *The Genesis of State and Revolution*, ό.π. σελ. 213

³²¹ Ό.π.

μόνος δίκαιος πόλεμος στην καπιταλιστική κοινωνία – ενάντια σε αυτούς που προκαλούν τους πολέμους, τους εκμεταλλευτές, δηλαδή η επανάσταση. Η επανάσταση είναι πόλεμος, τουλάχιστον στις μορφές που τη γνωρίσαμε στην πρόσφατη ιστορία. Μόνο που ο πόλεμος αυτός «δε διεξάγεται για τα ιδιοτελή συμφέροντα μιας χούφτας κυβερνητών και εκμεταλλευτών, αλλά για τα συμφέροντα εκατομμυρίων και δεκάδων εκατομμυρίων υφισταμένων στην εκμετάλλευση και εργαζομένων, ενάντια στην αυθαιρεσία και στη βία»³²². Ο «δίκαιος» ή «άδικος» πόλεμος δεν κρίνεται με βάση το ποιος αμύνεται και το ποιος επιτίθεται. Κριτήριο είναι το ποια τάξη τον διεξάγει και για ποιο σκοπό. Σύμφωνα με τη λενινιστική θεώρηση, οι κομμουνιστές υποστηρίζουν τους **δίκαιους** πολέμους, που πάντα έρχονται ως απάντηση, στις περισσότερες περιπτώσεις, στους **άδικους** πολέμους. Ο δίκαιος πόλεμος για να έχει ένα θετικό αποτέλεσμα πρέπει να συνδυάζεται με την πάλη κατά της εγχώριας αστικής τάξης και οπωσδήποτε κατά του ξένου ιμπεριαλιστή. Σε αντίθεση με τις λογικές των «ίσων αποστάσεων» απέναντι στην άσκηση βίας, απέναντι στο θύτη και στο θύμα, η επαναστατική πάλη «πρέπει να αποβλέπει στην αντικατάσταση του καπιταλισμού με το Σοσιαλισμό και όχι απλώς στην αντικατάσταση του πολέμου με την ειρήνη. Η ουσία δεν είναι να εμποδίσουμε απλώς το ζέσπασμα του πολέμου, αλλά να εκμεταλλευτούμε την κρίση που γεννά ο πόλεμος για να επιταχύνουμε το γκρέμισμα της αστικής τάξης»³²³.

4.4 Η στρατηγική

Επικεντρώνοντας στα 1914-1916, έπρεπε να διακηρυχθεί η επαναστατική προοπτική, ώστε να υποβοηθηθεί η ωρίμανση του υποκειμενικού παράγοντα. Κατά την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου όμως, τα σοσιαλδημοκρατικά-σοσιαλιστικά κόμματα βρέθηκαν να συνδέονται με τα εθνικά κράτη τους με δεσμούς συναισθηματικού και υλικού συμφέροντος. Ο Waltz επισημαίνει, ότι υπήρξε μια διάσταση μεταξύ θεωρίας – η οποία ήθελε τα συμφέροντα των εργατών, που είναι οργανωμένοι σε εθνικό επίπεδο σε σοσιαλιστικά κόμματα, να συμπίπτουν – και πράξης³²⁴. Ο Λένιν, κατανοώντας την ανάγκης μίας νέας ερμηνείας της μαρξιστικής πρακτικής, και μια νέας διαμόρφωσης στρατηγικής η οποία να επιβεβαιώνει την αρχική ρήση του Μαρξ ότι το προλεταριάτο όντως έχει ένα κοινό συμφέρον, κατήγγειλε τις δυνάμεις που υποβοηθούσαν τα πολεμικά σχέδια σε έναν τέτοιο πόλεμο, ως μη ικανές να εκφράσουν το προλεταριακό συμφέρον και τους ηγέτες της Β' Διεθνούς ως ομορτοουνιστές, οι οποίοι εξαγοραζόμενοι από τον ιμπεριαλισμό εγκατέλειπαν τα βασικά συμφέροντα των μαζών για τα προσωρινά συμφέροντα μιας μικρής μειονότητας. Τα κόμματά τους έτσι –και τα εθνικά προλεταριάτα– ενώνονταν με την αστική τάξη σε αντίθεση προς τη μάζα του προλεταριάτου³²⁵.

Ο Λένιν, έτεινε να τονίζει όλο και περισσότερο την αναγκαιότητα για μια ηγεσία με ακλόνητη θέληση, γνήσια μέλη της **επαναστατικής πρωτοπορίας** τα οποία θα τραβούσαν στον αγώνα τις μάζες. Η δύναμη αυτής της πρωτοπορίας θα αντιστάθμιζε την αποτυχία των εργατών να δράσουν σε αρμονία μεταξύ τους³²⁶. Επίσης, η λενινιστική στρατηγική συνδέει την οικοδόμηση

³²² Β. Ι. Λένιν, *Το σχέδιο της Μάχης της Πετρούπολης*, Άπαντα, τ. 9, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1980, σελ. 215

³²³ Β. Ι. Λένιν, *Το διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο της Στουτγάρδης*, Άπαντα τ. 16, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978, σελ. 77-78

³²⁴ Κ. Waltz, *Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος*, ό.π. σελ. 180

³²⁵ Ό.π. σελ. 181

³²⁶ Κ. Waltz, ό.π. σελ. 184

αυτής της πολιτικής πρωτοπορίας (Κομμουνιστικό Κόμμα) με τη σωστή διαπίστωση των συνθηκών επαναστατικής κατάστασης, δίνοντας ένα πλέγμα αρχών. Σε μια επαναστατική κατάσταση κινητοποιούνται μάζες εκατομμυρίων ανθρώπων, συγκρούονται και αλληλοεπηρεάζονται διαφορετικές ταξικές δυνάμεις, κόμματα και οργανώσεις. Σε αυτές τις περίπλοκες και αντιφατικές συνθήκες το ΚΚ, για να μπορέσει να σπρώξει τις εξελίξεις στην κατεύθυνση της σοσιαλιστικής επανάστασης, πρέπει να αντιμετωπίζει την επανάσταση ως **επιστήμη**, αλλά και ως **τέχνη**. Και είναι τέχνη διότι, ακόμα και αν η επανάσταση έχει αρχίσει μέσα σε μια κατάσταση που δε φαίνεται και τόσο περίπλοκη, η ίδια η επανάσταση στην εξέλιξή της δημιουργεί πάντα εξαιρετικά περίπλοκη κατάσταση. Γιατί η πραγματική, η ριζική, η “λαϊκή”, σύμφωνα με την έκφραση του Μαρξ, επανάσταση είναι ένα αφάνταστα περίπλοκο και βασανιστικό προτσές απονέκρωσης του παλιού και γέννησης ενός νέου κοινωνικού συστήματος, νέου τρόπου ζωής δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων.

Ο Λένιν, τοποθετεί την έννοια της «επαναστατικής κρίσης» στο επίκεντρο της στρατηγικής. Είναι η έννοια που καθιστά αντιληπτή την κατάληψη της εξουσίας από μια κυριαρχούμενη τάξη, όπως είναι το προλεταριάτο. Η επαναστατική κατάσταση έχει περιγραφεί ως γνωστόν, στη *Χρεωκοπία της Β' Διεθνούς* ως η κατάσταση που οι κυβερνώντες δεν μπορούν πια και αυτοί που κυβερνώνται δεν θέλουν. Ο Λένιν διαμορφώνει για την πολιτική, το κόμμα και την πολιτική δράση απόψεις αρκετά καινούργιες σε σχέση με όσα πίστευε η παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία. Η επαναστατική κρίση είναι λοιπόν: 1) μια συνολική κρίση των κοινωνικών σχέσεων, 2) μια εθνική κρίση (η έκφραση εμφανίζεται με πολλές όψεις), 3) το Κράτος σαν σύστημα κυριαρχίας που τραντάζεται. Αλλά για να μπορέσει να ξεσπάσει πάνω σε μια νικηφόρα διέξοδο χρειάζεται και ένα *τέταρτο* στοιχείο: σχέδιο και συνειδητή δύναμη. Μια επαναστατική κρίση μπορεί να εκραγεί αλλά μπορεί να τελειώσει με μια ήττα. Δεν θα επιλυθεί θετικά παρά μόνο διαμέσου μιας συνειδητής δύναμης³²⁷: «...Κάθε επαναστατική κατάσταση δεν οδηγεί στην επανάσταση – έγραφε ο Λένιν – αλλά μόνο μια τέτοια κατάσταση, όπου οι αντικειμενικές αλλαγές... συνενώνονται με τις υποκειμενικές αλλαγές και συγκεκριμένα: με την ικανότητα της επαναστατικής τάξης να αναλάβει επαναστατική μαζική δράση, αρκετά ισχυρή, ώστε να τσακίσει (ή να εξασθενίσει σημαντικά) την παλιά κυβέρνηση που ποτέ, ακόμη και στην εποχή κρίσεων, δεν “πέφτει”, αν δεν τη “ρίξουν”»³²⁸.

Εδώ υπεισέρχεται η σημασία της πολιτικής πρωτοπορίας. Το Κόμμα - κατά Λένιν - δεν είναι μια απλή αντανάκλαση της επαναστατικής κατάστασης. Δεν περιορίζεται σε ένα φορέα ιδεών. Είναι αντίθετα το κεντρικό σημείο του στρατηγικού οργάνου για την προλεταριακή επανάσταση. Διότι η έννοια της στρατηγικής αφορά την απόφαση και την πρωτοβουλία, δηλαδή σχέδιο, δικτύωση, συσχετισμό δυνάμεων. Κύριο χαρακτηριστικό της δημιουργίας αυτής της πολιτικής πρωτοπορίας, είναι η ενότητα θεωρίας και πράξης. Χωρίς επαναστατική **θεωρία** δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατική **πράξη**. Στα πρόθυρα της Οκτωβριανής Επανάστασης, ο Λένιν έγραφε:

«Οι ιδέες μετατρέπονται σε δύναμη, όταν κατακτούν τις μάζες. Και ακριβώς τώρα οι μπολσεβίκοι, δηλαδή οι εκπρόσωποι του προλεταριακού διεθνισμού, με την πολιτική τους ενσάρκωσαν εκείνη την ιδέα, η οποία κινεί σ' όλο τον κόσμο τεράστιες μάζες των εργαζομένων. Η κοσμοθεωρία του μαρξισμού - λενινισμού έγινε το μεγάλο ιδεολογικό όπλο του επαναστατικού μετασχηματισμού του κόσμου»³²⁹.

³²⁷ Daniel Bensaid, *Στρατηγική και Κόμμα*, περιοδικό *Θέσεις*, Τεύχος 26, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1989, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=245&Itemid=29

³²⁸ Β.Ι. Λένιν, *Η χρεωκοπία της II Διεθνούς*, Άπαντα, τ. 26. ό.π. σελ. 220-221

³²⁹ Στέφανος Κρητικός, *Βλαδίσλαβος Τίλις Ουλιάνοφ Λένιν – Θεμελιωτής του μαρξισμού στην εποχή του μπερλιουζόβιτς*, Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 23/04/2000, σελ. 16

Ως βασικό στοιχείο της συγκρότησης της πολιτικής πρωτοπορίας που επεδίωκε ο Λένιν και παράλληλα της στρατηγικής για τη σοσιαλιστική επανάσταση, μπορούμε να κατατάξουμε την ιδεολογική και πολιτική πάλη που διεξήγαγε ο ίδιος και οι Μπολσεβίκοι απέναντι στα ποικίλα ρεύματα του εργατικού κινήματος, κυρίως τον **οπορτουνισμό**, αλλά και τον **αναρχισμό**. Αυτή την πάλη ο ίδιος τη συνδέει άμεσα με την επικράτηση της Επανάστασης του 1917, αργότερα, κάνοντας μια ανασκόπηση:

«Ο μπολσεβικισμός δε θα νικούσε την αστική τάξη το 1917-1919 αν δεν είχε μάθει προηγουμένως, στα 1903-1917, να νικά και να διώχνει αμείλικτα από το κόμμα της προλεταριακής πρωτοπορίας, τους μενσεβίκους, δηλαδή, τους οπορτουνιστές, τους ρεφορμιστές, τους σοσιαλοσοβινιστές»³³⁰.

Η διαπάλη με τον οπορτουνισμό χαρακτηρίζει όλη την εποχή των Μπολσεβίκων και θα αναλυθεί στις επόμενες παραγράφους. Για τον αναρχισμό, τον «ανεστραμμένο αστικό ατομικισμό»³³¹, ο Λένιν σημειώνει τα εξής: Αυτό που λείπει είναι (α) μια κατανόηση των αιτιών της εκμετάλλευσης, (β) μια κατανόηση της ανάπτυξης της κοινωνίας, η οποία οδηγεί στο σοσιαλισμό, (γ) μια κατανόηση της ταξικής πάλης ως δημιουργική δύναμη για την πραγματοποίηση του σοσιαλισμού³³². Τον αντιμετώπιζε σαν ένα είδος «τιμωρίας για τα οπορτουνιστικά αμαρτήματα του εργατικού κινήματος»³³³ και αναγνώριζε δύο λόγους για τους οποίους δεν επικράτησε, παρότι στη Ρωσία ο μικροαστικός πληθυσμός της ήταν μεγαλύτερος από ότι στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες: α) ο αμείλικτος αγώνας του μπολσεβικισμού ανάμεσα στις δύο επαναστάσεις του 1905-1917 και β) στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο αναρχισμός είχε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί πλήρως και να φανερώσει ως το τέλος ότι είναι λαθεμένος και ακατάλληλος σαν καθοδηγητική θεωρία για την επαναστατική τάξη. Αρκετές φορές στην ιστορία άλλωστε, ο αναρχισμός ώθησε στην υπαγωγή της εργατικής τάξης στην αστική πολιτική υπό το πρόσχημα της άρνησης της πολιτικής. Ο Χόφμαν, σε μια φιλοσοφική κριτική θεώρηση του ρεύματος, σημειώνει πως ο αναρχισμός, παρά την ισχυρή εναντίωσή του στο κράτος, δεν μπορεί να αποφύγει την υπαγωγή σε συγκεκριμένες κρατιστικές ιεραρχίες, καθόσον ασπάζεται έναν αφηρημένο ατομικισμό, φαινόμενο που συναντάται και στο φιλελευθερισμό³³⁴. Έτσι, καθίσταται ανέφικτη μια λογικά συνεκτική κριτική του κράτους. Οι φιλοσοφικοί αναρχικοί είναι ανίκανοι να εξηγήσουν τη συνεργασία και την κοινότητα, ενώ εκείνοι που δέχονται μια ακρατική κοινωνία ως μια προέκταση της ελεύθερης αγοράς δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν πειστικά το πρόβλημα της διαίρεσης και της ανισότητας. Ακόμη και οι αναρχικοί που ρητά αναγνωρίζουν την ελευθερία με όρους «κοινοτισμού» υιοθετούν αντιλήψεις περί αυθορμητισμού που, στην πράξη, οδηγούν σε μια αυταρχική (authoritarian) πολιτική και σε μια άκριτη θεώρηση της βιαιότητας³³⁵. Ο Φόστερ σημειώνει: *«Η κύρια αιτία της αποτυχίας και της εξαφάνισης της Διεθνούς των αναρχικών, σε μια περίοδο που η εργατική τάξη έκανε σε πολλές χώρες μεγάλες προόδους, ήταν η θεωρητική της αδυναμία: η αθεράπευτη σχηματοποίηση της προοπτικής της επανάστασης. Η λαθεμένη αντίληψή της για την ταξική πάλη. Η εσφαλμένη ερμηνεία του ρόλου του κράτους. Η μη κατανόηση της πραγματικότητας της δικτατορίας του προλεταριάτου. Η υποτίμηση της σημασίας της οργάνωσης και υπερεκτίμηση του αυθόρμητου κινήματος των μαζών. Η μη*

³³⁰ Β.Ι. Λένιν, *Οι εκλογές για τη Συντ. Συνέλευση και η Δικτ. Του Προλεταριάτου*, Άπαντα, τ. 40, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982, σελ. 24

³³¹ V.I. Lenin, *Anarchism and Socialism* (1901), V.I. Lenin Internet Archive, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/dec/31.htm>

³³² Ο.π.

³³³ Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 44

³³⁴ Τζον Χόφμαν, *Πέραν του Κράτους – Μια εισαγωγική κριτική*, Εκδόσεις Στάχυ, 1997, σελ. 141

³³⁵ Ο.π.

κατανόηση της ανάγκης του έμπρακτου καθημερινού ταξικού αγώνα στις συνθήκες του καπιταλιστικού συστήματος. Κάτω από το βάρος αυτών των συγχύσεων και αυταπατών, δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση το αναρχικό κίνημα να σημειώσει επιτυχία»³³⁶.

Φυσικά, η ύπαρξη και μόνο της πολιτικής πρωτοπορίας δε συνεπάγεται επιτυχής διεξαγωγή της επανάστασης. Η επιτυχία των Μπολσεβίκων το 1917, σύμφωνα με το Hobsbawm, βασιζόταν στην ικανότητά τους να ηγούνται γνωρίζοντας πώς να ακολουθούν τα αιτήματα των μαζών. Όταν, για παράδειγμα, ο Λένιν κατάλαβε ότι σε αντίθεση με το σοσιαλιστικό πρόγραμμα οι αγρότες ήθελαν το μοίρασμα της γης σε οικογενειακούς κλήρους, δε δίστασε ούτε στιγμή να δεσμευτεί επάνω σε αυτό. Το σύνθημα “Ψωμί, Ειρήνη, Γη” ήταν η συμπύκνωση αυτής της ικανότητας και το από αποτέλεσμα ήταν η κατακόρυφη αύξηση του αριθμού μελών των Μπολσεβίκων³³⁷.

Το Κόμμα Νέου Τύπου

Έχει σημασία να αναφερθεί καταρχήν η διαδικασία οικοδόμησης της πολιτικής πρωτοπορίας, η οποία αποτέλεσε την αιχμή της λενινιστικής στρατηγικής για την μετατροπή του πολέμου σε επανάσταση. Αναπτύσσοντας και πλουτίζοντας τις θεμελιακές ιδέες του Κ. Μαρξ και του Φ. Ένγκελς για το προλεταριακό κόμμα, ο Β. Ι. Λένιν, για πρώτη φορά στην ιστορία του μαρξισμού, δημιούργησε μια αρμονική και ολοκληρωμένη διδασκαλία για το Κομμουνιστικό Κόμμα – το Κόμμα Νέου Τύπου, το οποίο χαρακτηρίζεται σαν κόμμα της σοσιαλιστικής επανάστασης και της δικτατορίας του προλεταριάτου, της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Δημιουργώντας τη διδασκαλία για το προλεταριακό κόμμα, ο Λένιν έπαιρνε υπόψη του τη μεγάλη πείρα του επαναστατικού κινήματος στη Ρωσία και τις άλλες χώρες του κόσμου.

Ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στη Ρωσία και η ταυτόχρονη επέκταση των μαρξιστικών κύκλων και ομάδων προετοιμάζαν τους όρους για τη συνένωση του επιστημονικού σοσιαλισμού με το μαζικό εργατικό κίνημα, για τη δημιουργία προλεταριακού κόμματος στη Ρωσία. Ο Β. Ι. Λένιν συνέδεσε την ύπαρξη του κόμματος της εργατικής τάξης με την ανάγκη πολιτικής πάλης, δηλαδή με την πάλη για την κατάκτηση της εξουσίας. Η επαναστατική του δράση ξεκινά από τα νεανικά του χρόνια. Καταπιάνεται με τη μελέτη του μαρξισμού, αλλά και τη διάδοσή του στους εργάτες της Πετρούπολης. Επιμένει στην προπαγάνδα και τη ζύμωση, εκλαϊκεύοντας το μαρξισμό στους εργάτες, αλλά, ταυτόχρονα, ο ίδιος δουλεύει για την ανάπτυξη του επιστημονικού σοσιαλισμού στη Ρωσία, με πρώτο στόχο την αντιμετώπιση του ναροντικισμού (λαϊκισμού). Οι Ναρόντικοι (λαϊκιστές) πίστευαν και προπαγάνδιζαν ότι η Ρωσία θα φτάσει στο σοσιαλισμό μέσα από την αγροτική κοινότητα, και ότι ο καπιταλισμός είναι τυχαίο φαινόμενο στη Ρωσία. Ο Λένιν παράλληλα, υπέβαλε σε οξυτάτη κριτική την τακτική της ατομικής τρομοκρατίας, που είχε διαποτίσει τη θεωρία των Ναρόντικων. Τη θεωρούσε πολύ επιζήμια για το επαναστατικό κίνημα, διότι υποκαθιστούσε την οργανωμένη πάλη των μαζών με τη μεμονωμένη πάλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι με την εκτέλεση του μεγαλύτερου αδελφού του Αλέξανδρου, μετά τη σύλληψη και καταδίκη του σε θάνατο για απόπειρα δολοφονίας του Τσάρου Αλέξανδρου Γ', ο ίδιος λέει ότι «εμείς θα ακολουθήσουμε άλλο δρόμο». Το έργο του «Ποιοι είναι οι φίλοι του λαού και πώς καταπολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες», το 1894, είναι σταθμός για τη διάδοση του μαρξισμού στη Ρωσία και

³³⁶ Ουίλιαμ Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 136

³³⁷ Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων – Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, Γ' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σελ. 89

την ανάπτυξη της επαναστατικής πάλης της ρωσικής εργατικής τάξης και, ταυτόχρονα, ένα αποτελεσματικό θεωρητικό όπλο ενάντια στο ναροντικισμό. Επίσης, το έργο του «*Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία*», το 1899, που θεμελιώνει το ρόλο και τις σχέσεις των τάξεων στη Ρωσία και αναδεικνύει τη δυνατότητα της μικρής, αλλά συγκεντρωμένης εργατικής τάξης, να ηγηθεί της επανάστασης, ανοίγει το δρόμο για τη συνένωση της επαναστατικής θεωρίας με το επαναστατικό κίνημα στη Ρωσία. Με αυτό το έργο, εκτός από τους Ναρόντικους, στρέφεται επιτυχώς ενάντια στους οικονομιστές.

Συμμετέχοντας και καθοδηγώντας ένα μαρξιστικό όμιλο στην Πετρούπολη, καταπιάνεται με την ίδρυση επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης σε πανεθνική κλίμακα και σαν πρώτο βήμα συνενώνει τους μαρξιστικούς πυρήνες στην Πετρούπολη σε επαναστατική πολιτική οργάνωση, την «Ένωση πάλης για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης», το 1895. Έλεγε δε χαρακτηριστικά: «δώστε μας μια οργάνωση επαναστατών – και θα αναποδογυρίσουμε τη Ρωσία!». Το Μάρτη του 1898, συνήλθε στο Μινσκ το πρώτο, **ιδρυτικό Συνέδριο του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας (ΣΔΕΚΡ)**. Ο Λένιν βρισκόταν στην εξορία, αλλά συμμετείχε ενεργά -ακόμη και απ' αυτές τις τρομερά δύσκολες συνθήκες- στην οργάνωση πανεθνικού επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης. Συμφώνησε με τα κυριότερα σημεία του «μανιφέστου» του κόμματος. Αμέσως μετά το συνέδριο όμως, συνελήφθη όλη η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος, και έτσι, ουσιαστικά, προς το παρόν δεν προχώρησε η ενιαία οργάνωση του κόμματος.

Ο Λένιν επίσης, ανέδειξε την ανάγκη ανόδου από την *αυθόρμητη πάλη* που περιοριζόταν στην οργάνωση απεργιών για τη διεκδίκηση οικονομικών αιτημάτων, στην *πάλη για την εξουσία*. Στο έργο του «*Τι να κάνουμε;*» το 1902, παρατηρώντας τα χαρακτηριστικά των απεργιών των τελευταίων δεκαετιών, τονίζει ότι «το αυθόρμητο στοιχείο δεν αποτελεί στην ουσία τίποτε άλλο, παρά εμβρυακή μορφή του συνειδητού»³³⁸. Θεώρησε την διδασκαλία του επιστημονικού σοσιαλισμού, σαν το απαραίτητο συμπλήρωμα στην οργάνωση των εργατών, ώστε να επέλθει η σοσιαλδημοκρατική συνείδηση μαζί με «το αυθόρμητο ξύπνημα των εργατικών μαζών, το ξύπνημα στη συνειδητή ζωή και το συνειδητό αγώνα»³³⁹: «*Μια και δεν μπορεί να γίνει λόγος για ανεξάρτητη ιδεολογία – έλεγε – επεξεργασμένη από τις ίδιες τις εργατικές μάζες στην πορεία του κινήματός τους, το ζήτημα μπαίνει μόνο έτσι: είτε αστική είτε σοσιαλιστική ιδεολογία. Μέσος όρος δεν υπάρχει, γιατί η ανθρωπότητα δεν έχει επεξεργαστεί καμία «τρίτη» ιδεολογία και γενικά, σε μια κοινωνία που σπαράζεται από ταξικές αντιθέσεις, δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ εξωταξική ή υπερταξική ιδεολογία [...] η αυθόρμητη εξέλιξη του εργατικού κινήματος τραβάει ίσα ίσα στην υποταγή του στην αστική ιδεολογία, γιατί το αυθόρμητο εργατικό κίνημα είναι τρεϊντ-γιουνισμός [...] Γι αυτό το λόγο, το καθήκον της σοσιαλδημοκρατίας είναι να αγωνιστούμε ενάντια στο αυθόρμητο, να τραβήξουμε το εργατικό κίνημα κάτω από τα φτερά της επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας»³⁴⁰. Ο Λένιν, πάλεψε για την ιδεολογική μονολιθικότητα του κόμματος, συνδυασμένη με την αρχή της **κριτικής** και **αυτοκριτικής**. Οι αναθεωρητές της εποχής κάτω από το σύνθημα της «ελευθερίας κριτικής», επηρεασμένοι από την αστική ιδεολογία έβαζαν στο στόχαστρο τις επαναστατικές αρχές του μαρξισμού. Απομακρύνονταν έτσι από την αυτοκριτική, η οποία –και μάλιστα η αυστηρή– αποτελεί «όχι μόνο δικαίωμα για την εργατική τάξη, αλλά*

³³⁸ Β.Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε;* - *Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002, σελ. 38

³³⁹ Ο.π. σελ. 40

³⁴⁰ Ο.π. σελ. 50-51

ύψιστο καθήκον»³⁴¹, όπως έγραφε η Ρόζα Λούξεμπουργκ. Ο Λένιν, αναφερόμενος στο θέμα, έγραφε για τις εξελίξεις στη Β' Διεθνή:

«Βαδίζουμε σαν συμπαγής ομάδα από έναν απόκρημνο και δύσκολο δρόμο, πιασμένοι γερά χέρι με χέρι. Είμαστε από όλες τις μεριές κυκλωμένοι από εχθρούς, και είμαστε σχεδόν πάντα αναγκασμένοι να βαδίζουμε κάτω από τα πυρά τους. Ενωθήκαμε ύστερα από ελεύθερα παρμένη απόφαση για να πολεμήσουμε τους εχθρούς και όχι για να πέσουμε στο γειτονικό βάλτο, που οι κάτοικοί του από την αρχή μας κατέκριναν, γιατί ξεχωρίσαμε σε ιδιαίτερη ομάδα και διαλέξαμε το δρόμο του αγώνα αντί το δρόμο της συμφιλίωσης. Και τώρα μερικοί από μας αρχίζουν να φωνάζουν: “πάμε σε αυτόν το βάλτο!...πως και δεν ντρέπεστε να μας αρνιέστε την ελευθερία να σας καλούμε σε καλύτερο δρόμο;”. Ω ναι, κύριοι είστε ελεύθεροι όχι μόνο να μας καλείτε, μα και να πάτε [...] μόνο άστε τα χέρια μας τότε, μην πιάνετε από εμάς και μη λερώνετε τη μεγάλη λέξη ελευθερία, γιατί και εμείς είμαστε “ελεύθεροι” να πάμε όπου μας αρέσει, ελεύθεροι να πολεμήσουμε όχι μονάχα το βάλτο, αλλά και εκείνους που τραβάνε για το βάλτο!»³⁴².

Εν τω μεταξύ, κυρίαρχος τύπος εργατικών κομμάτων στις αρχές του 20ού αιώνα, ήταν αυτός των κομμάτων που αποτελούσαν τη Β' Διεθνή. Ήταν κόμματα στα οποία συνυπήρχαν διαφορετικά ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα. Παρά τις διακηρύξεις τους για σοσιαλιστική επανάσταση, είχαν συμφιλιωθεί με το καπιταλιστικό σύστημα. Η πρακτική τους δράση έδειξε εν καιρώ, ότι στις γραμμές τους είχε κυριαρχήσει ο οπορτουνισμός παρά την ύπαρξη και συνεπών μαρξιστών. Οι αρχές οργάνωσης και λειτουργίας αυτών των κομμάτων ήταν προσαρμοσμένες στα πλαίσια του αστικού κοινοβουλευτικού συστήματος, ενώ στο ιδεολογικό επίπεδο συνυπήρχαν ο μαρξισμός μαζί με αστικές θεωρίες. Έτσι, τον πρώτο ρόλο είχε η κοινοβουλευτική τους ομάδα και οι βουλευτές της συντόνιζαν τις οργανώσεις του κόμματος που έπαιζαν το ρόλο εκλογικού μηχανισμού. Αυτή η παλιού τύπου οργάνωση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων δεν είχε καμία σχέση με την οργάνωση που είχε ανάγκη η εργατική τάξη στην εποχή του ιμπεριαλισμού, σύμφωνα πάντα με τη μαρξιστική-λενινιστική θεώρηση ότι ο ιμπεριαλισμός είναι εποχή σοσιαλιστικών επαναστάσεων. Μελετώντας και αναπτύσσοντας παραπέρα το μαρξισμό στις συνθήκες του ανώτατου σταδίου του καπιταλισμού, παίρνοντας ο ίδιος άμεσα μέρος στην πρακτική δράση για την επαναστατική ανύψωση της εργατικής τάξης, ο Λένιν επέμενε στην ίδρυση του δικού της κόμματος πάνω στις αρχές που ο ίδιος επεξεργάστηκε και, μάλιστα, σε διάκριση από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς. Οι σκέψεις αυτή απετέλεσαν τη βάση για το **Κόμμα Νέου Τύπου**.

Ήδη από τα 1900, ο Λένιν αναπτύσσει τη θέση ότι την πάλη ενάντια στην απολυταρχία του καθεστώτος δεν πρέπει να τη διεξάγουν συνωμότες, αλλά ένα επαναστατικό κόμμα στηριγμένο στο εργατικό κίνημα³⁴³. Όταν η στρατιά του προλεταριάτου θα αγωνίζεται σταθερά και κάτω από την καθοδήγηση γερής σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης για την οικονομική και την πολιτική του απελευθέρωση, τότε αυτή η ίδια στρατιά θα υποδείξει μόνη της στους στρατηγούς, τις μεθόδους και τα μέσα δράσης³⁴⁴. Στο άρθρο *«Επιτακτικά καθήκοντα του κινήματός μας»*, διατυπώνει την αντίληψη ότι η ύπαρξη καλά οργανωμένου κόμματος, μπορεί να κάνει την εξέγερση σε ένα μέρος να μετατραπεί σε νικηφόρα επανάσταση³⁴⁵. Το 1901, στο άρθρο *«Από*

³⁴¹ Rosa Luxemburg, *La crise de la social – democratie*, Textes, Éditions Sociales, Paris, 1969, σελ. 198

³⁴² Ο.π. σελ. 14-15

³⁴³ V.I. Lenin, *The tasks of the Russian Social-Democrats*, V.I. Lenin Internet Archive,

<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1897/dec/31b.htm>

³⁴⁴ Ο.π.

³⁴⁵ V.I. Lenin, *The urgent tasks of our movement*, V.I. Lenin Internet Archive,

πού να αρχίσουμε;» θέτει την αφετηρία για τη δημιουργία αυτού του τύπου της οργάνωσης, με την ίδρυση πανρωσικής πολιτικής εφημερίδας. Η εφημερίδα *Ίσκρα*³⁴⁶ – στο 4^ο φύλλο της οποίας δημοσιεύτηκε το εν λόγω άρθρο – θα αποτελούσε για αρκετά χρόνια ένα διαμορφωτικό επαναστατικό εργαλείο και ένας ιδεολογικός καθοδηγητής για τους ρώσους σοσιαλιστές. Η έκδοσή της φυσικά κηρύχτηκε παράνομη από το τσαρικό καθεστώς. Την ίδια εποχή, είχε ζυμωθεί η ιδέα ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στη Ρωσία το γερμανικό και αυστριακό πρότυπο του κόμματος των μαζών. Το νέο επαναστατικό κόμμα δεν μπορούσε να είναι κόμμα με τη δομή της Β' Διεθνούς και συνεπές επαναστατικό πρόγραμμα. Φυσικά, δεν θα ήταν ομάδα συνωμοτών, αλλά είναι εύλογη η θέση που διατύπωναν ύστερα οι Μπολσεβίκοι, ότι απαιτούνται χαρακτηριστικά επαναστατικής οργάνωσης επαγγελματιών πολιτικών-επαναστατών, καθώς και συνωμοτικοί κανόνες. Η αδυναμία αυτή ξεκινούσε από το αντικειμενικό γεγονός της απουσίας κάθε δημοκρατικής ελευθερίας στη ρωσική κοινωνία³⁴⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συγγραφή του «*Ιμπεριαλισμού*», κάποια χρόνια μετά. Ο Λένιν σημειώνει στον πρόλογο, ότι λόγω της τσαρικής λογοκρισίας αναγκάστηκε να περιοριστεί σε μια αποκλειστικά θεωρητική – οικονομική ανάλυση, και να διατυπώσει τις απαραίτητες παρατηρήσεις για την πολιτική με υπαινιγμούς³⁴⁸, με εκείνη την «*αισώπεια γλώσσα*» στην οποία κατέφευγαν όλοι οι επαναστάτες για να γράψουν ένα «*νόμιμο*» έργο³⁴⁹.

Ο Λένιν επεξεργάστηκε τις αρχές οργάνωσης του Κόμματος Νέου Τύπου, δηλαδή τις αρχές του Επαναστατικού Εργατικού Κόμματος. Με βάση αυτές τις αρχές οργανώθηκε το Κόμμα των Μπολσεβίκων. Η λενινιστική θεωρία για το Κόμμα Νέου Τύπου αποτελεί μια ενότητα θεωρητικών, πολιτικών και οργανωτικών αρχών, για την ανάπτυξη του ως κόμματος της επαναστατικής δράσης, ως καθοδηγητικής δύναμης της σοσιαλιστικής επανάστασης και οικοδόμησης. Τα θεμέλια αυτής της στρατηγικής αντίληψης και των οργανωτικών της αρχών, τέθηκαν στην πράξη το 1903 όταν στο 2^ο συνέδριο του ΣΔΕΚΡ η επαναστατική του πτέρυγα με επικεφαλής τον Λένιν πήρε την πλειοψηφία και από τότε καθιερώθηκε ο όρος «**Μπολσεβίκοι**», που τυπικά σήμαινε «οι πλειοψηφίσαντες», από τη λέξη «μπόλσε», που στα ρωσικά σημαίνει πλειοψηφία. Αντίστοιχα, οι μειοψηφίσαντες καθιερώθηκαν ως «**Μενσεβίκοι**». Η ιστορική σημασία του 2ου Συνεδρίου του ΣΔΕΚΡ είναι ότι αποτέλεσε σημείο στροφής, όχι μόνο για το Ρωσικό, αλλά και για το διεθνές εργατικό κίνημα. Σηματοδότησε εν πολλοίς την πλήρη ρήξη των Μπολσεβίκων με τη σοσιαλδημοκρατία στην επαναστατική θεωρία, τη στρατηγική και τον τρόπο οργάνωσης του κόμματος της εργατικής τάξης. Εκεί, ολοκληρώθηκε ουσιαστικά η συνένωση των επαναστατικών μαρξιστικών οργανώσεων και ιδρύθηκε το επαναστατικό Κόμμα Νέου Τύπου το οποίο δεν έθεσε μόνο τον άμεσο στόχο, την ανατροπή του τσαρισμού και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, αλλά και τον τελικό σκοπό: Τη σοσιαλιστική επανάσταση και την αντικατάσταση της εξουσίας της αστικής τάξης και των συμμάχων της από την εργατική τάξη και τους δικούς της συμμάχους. Αλλά, το γιγάντιο βήμα προς τα εμπρός συνοδεύτηκε από ορισμένη οπισθοδρόμηση ή όπως έλεγε ο Λένιν, από “*δύο βήματα πίσω*”. Το πρώτο βήμα προς τα πίσω έγινε αμέσως μετά το Συνέδριο, όταν η μειοψηφία του (Μενσεβίκοι), αρνήθηκε να αναγνωρίσει τα αποτελέσματα των εκλογών και εξαπόλυσε έναν πραγματικό πόλεμο κατά της πλειοψηφίας των Μπολσεβίκων, οπαδών του Λένιν. Το δεύτερο βήμα ήταν λίγο αργότερα, όταν ο Γ. Πλεχάνωφ δεν κράτησε συνεπή στάση και πέρασε με το μέρος των οπορτουνιστών του

<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1900/nov/tasks.htm>

³⁴⁶ Στα ρωσικά σημαίνει «σπίθα» (Искра)

³⁴⁷ Π. Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, ό.π. σελ. 83

³⁴⁸ Π.χ. για να εξηγήσει τις προσαρτήσεις των γειτονικών εθνών από τη Ρωσία και τη συμβολή των κεφαλαιοκρατών σε αυτές, παρέπεμπε στην Ιαπωνία και την Κορέα.

³⁴⁹ Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, ό.π. σελ. 7

Μάρτοφ. Το 1904, στο «Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω – Η κρίση στο κόμμα μας», ο Λένιν αναφέρεται ακριβώς σε αυτά τα θέματα.

Έχουμε λοιπόν δύο οργανωμένες τάσεις μέσα στο ΣΔΕΚΡ, την επαναστατική των Μπολσεβίκων, την οπορτουνιστική των Μενσεβίκων. Οι Μπολσεβίκοι άρχισαν αγώνα για τη σύγκληση του 3^{ου} Συνεδρίου. Ο Λένιν ήθελε να ξεκαθαρίσει το Κόμμα από τις οπορτουνιστικές τάσεις ώστε να είναι επαναστατικό. Την περίοδο εκείνη στη Ρωσία, απαιτούσε κάτι τέτοιο και η εσωτερική κοινωνική κατάσταση. Η Ρωσία ηττήθηκε στον πόλεμο με την Ιαπωνία. Το Κόμμα έπρεπε να είναι πάνοπλο. Ωρίμαζε η λαϊκή επανάσταση του 1905. Οι ιδεολόγοι των άλλων τάξεων επίσπευσαν την επεξεργασία των προγραμμάτων τους και τη δημιουργία δικών τους πολιτικών κομμάτων. Δημιουργείται η αριστερή πτέρυγα των Ναρόντικων, οι αυτοαποκαλούμενοι «σοσιαλιστές επαναστάτες» -το Κόμμα των Εσσέρων, που ακολούθησαν την ιδεολογία των Ναρόντικων και την πολιτική της ατομικής τρομοκρατίας. Ο Λένιν υποστήριξε πως αυτός ο δρόμος είναι λαθεμένος: «Μας μιλούν για αποδιοργάνωση της κυβέρνησης. Νομίζουμε πως πραγματική αποδιοργάνωση της κυβέρνησης αποτελούν εκείνες και μόνο εκείνες οι περιπτώσεις, όταν οι πλατιές μάζες που οργανώνονται πραγματικά από την ίδια την πάλη, κάνουν την κυβέρνηση να τα χάνει...»³⁵⁰. Άλλο κόμμα ήταν το δεξιό των Καντέτων (Συνταγματική Δημοκρατία) και υπήρχαν πλήθος άλλα εθνικιστικά κόμματα στις επαρχίες και στην Υπερκαυκασία, στο Νότο.

Από την αρχή της ίδρυσης του κόμματος ο Λένιν ήταν επίμονος και αποφασιστικός για δημιουργία κόμματος ενιαίου, σε πανεθνική κλίμακα, με κεντρικό καθοδηγητικό όργανο, που εφαρμόζει την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού και αποκτά πλήθος άλλων χαρακτηριστικών. Μία κύρια αντιπαράθεση το 1903 αφορούσε το άρθρο 1 του καταστατικού του κόμματος. Η λενινιστική διατύπωση – σε αντίθεση με τους Μενσεβίκους που αναγνώριζαν την ιδιότητα του μέλους σε όλους τους απεργούς εργάτες – έλεγε ότι: «Μέλος του κόμματος θεωρείται καθένας που παραδέχεται το πρόγραμμά του και υποστηρίζει το κόμμα τόσο με υλικά μέσα όσο και με την προσωπική συμμετοχή του σε μια από τις κομματικές οργανώσεις»³⁵¹. Αυτή η αρχή δεν επικράτησε σε αυτό το συνέδριο.

Το Κόμμα Νέου Τύπου εντέλει, διακρίνεται από το ότι διαθέτει:

- Επαναστατικό Πρόγραμμα, που βασίζεται στην επαναστατική κοσμοθεωρία (γνωστή σήμερα ως μαρξισμός – λενινισμός) και τη δημιουργική της εφαρμογή στις συγκεκριμένες συνθήκες.
- Ενότητα θέλησης και δράσης, που εδράζεται στο Πρόγραμμά του και εξασφαλίζεται από τις οργανωτικές του αρχές (δημοκρατικός συγκεντρωτισμός) και συμπληρώνεται με την αρχή της συλλογικότητας, που προϋποθέτει την προσωπική, ατομική ευθύνη του καθένα για την εκπλήρωση των συλλογικά παρμένων αποφάσεων, την κριτική και αυτοκριτική.
- Κατάλληλη οργανωτική διάρθρωση, που διαθέτει υποχρεωτικά ενιαίο καθοδηγητικό κέντρο (Κεντρική Επιτροπή) και Κομματικές Οργανώσεις Βάσης ως κρίκους σύνδεσης του Κόμματος με ολόκληρη την τάξη και τους συμμάχους της.

³⁵⁰ Β.Ι. Λένιν, *Νέα γεγονότα και παλιά ζητήματα*, Άπαντα, τ. 7, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982, σελ. 58-59

³⁵¹ Β.Ι. Λένιν, *Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω (Η κρίση μέσα στο κόμμα μας)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982, σελ. 50-51

Οι φάσεις της μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο

Η εμπειρία της επανάστασης του 1905, και κυρίως η αιματηρή κατάπνιξη της ειρηνικής φάσης της, το Γενάρη του 1905, υπήρξε καταλυτική για τη διαμόρφωση της επαναστατικής στρατηγικής. Μετά την υποχώρηση του πρώτου κύματος, το Φλεβάρη του 1905 διαφαινόταν ένα αναπόφευκτο δεύτερο κύμα. Και πράγματι η επανάσταση επεκτάθηκε σε ολόκληρη τη Ρωσία. Τον Οκτώβρη του 1905 τα Σοβιέτ εξαπλώθηκαν σε όλα τα βιομηχανικά κέντρα. Αποκορύφωμα της επαναστατικής δράσης ήταν η ένοπλη εξέγερση των εργατών της Μόσχας, η οποία ακολούθησε τη γενική πολιτική απεργία που κήρυξε το Σοβιέτ της Μόσχας το Δεκέμβρη, ύστερα από πρόταση των Μπολσεβίκων. Αλλά η εξέγερση δεν μπόρεσε να εξαπλωθεί σε όλη τη Ρωσία. Αν και κράτησε εννέα ολόκληρες μέρες και οι χιλιάδες εξεγερμένοι Μοσχοβίτες εργάτες μάχονταν ηρωικά, η τσαρική κυβέρνηση χρησιμοποίησε ενάντια τους στρατό που ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνάμεις των εξεγερμένων εργατών. Έτσι η επανάσταση ηττήθηκε. Η ιστορική σημασία της επανάστασης ωστόσο, υπήρξε τεράστια. Ο Λένιν τη συμπυκνώνει ως εξής:

«Χρόνια της επανάστασης 1905-1907. Όλες οι τάξεις εμφανίζονται ανοιχτά. Όλες οι απόψεις σχετικά με το πρόγραμμα και την τακτική ελέγχονται με τη δράση των μαζών. Ο απεργιακός αγώνας παίρνει πρωτοφανέρωτο στον κόσμο πλάτος και οξύτητα. Η οικονομική απεργία μετεξελίσσεται σε πολιτική και η πολιτική σε εξέγερση. Δοκιμάζονται στην πράξη οι σχέσεις ανάμεσα στο προλεταριάτο που καθοδηγεί και στην καθοδηγούμενη, ταλαντευόμενη ασταθή αγροτιά. Μέσα στην αυθόρμητη ανάπτυξη του αγώνα γεννιέται η σοβιετική μορφή οργάνωσης [...] Η εναλλαγή των κοινοβουλευτικών μορφών πάλης με τις μη κοινοβουλευτικές, της τακτικής της αποχής από το Κοινοβούλιο με την τακτική της συμμετοχής στο Κοινοβούλιο, των νόμιμων μορφών πάλης με τις παράνομες, καθώς και η αλληλεξάρτηση και η σύνδεσή τους – όλα αυτά τα χαρακτηρίζει ένας καταπληκτικός πλούτος περιεχομένου. Κάθε μήνας αυτής της περιόδου ισοδυναμούσε, από την άποψη της εκμάθησης των βάσεων της πολιτικής επιστήμης – και από τις μάζες, και από τους αρχηγούς, και από τις τάξεις, και από τα κόμματα – με ένα χρόνο “ειρηνικής” “συνταγματικής” ανάπτυξης. Χωρίς τη “γενική δοκιμή” του 1905, θα ήταν αδύνατη η νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917»³⁵².

Στα «χρόνια της αντίδρασης» (1907-1910), η ήττα και η συντριβή των επαναστατικών και αντιπολιτευτικών κομμάτων αξιοποιείται σαν δίδαγμα για την επαναστατική τακτική. Οι νικημένοι στρατοί παίρνουν καλά μαθήματα. Το σπουδαιότερο από όλα είναι πως μαθαίνουν να υποχωρούν, ώστε με την καλύτερη διαφύλαξη του πυρήνα τους, με το μικρότερο χάσιμο του ηθικού και με τις λιγότερο βαθιές διασπάσεις, να έχουν μεγαλύτερη ικανότητα να ξαναρχίσουν τη δουλειά πιο πλατιά, πιο σωστά και πιο δραστήρια³⁵³. Την εποχή αυτή χαρακτηρίζει η αξιοποίηση της νόμιμης δουλειάς από τις επαναστατικές δυνάμεις, η παρέμβαση ακόμα και στα πιο αντιδραστικά συνδικάτα. Παράλληλα, στην περίοδο αυτή ο νικητής τσαρισμός είναι αναγκασμένος να καταστρέψει σύντομα τα υπολείμματα του προαστικού, πατριαρχικού τρόπου ζωής. Η αστική ανάπτυξη της Ρωσίας προχωρεί εξαιρετικά γρήγορα, διαλύοντας τις αυταπάτες που ήθελαν δυνατή την αποφυγή του καπιταλισμού και τη μη υπαγωγή σε τάξεις³⁵⁴. Η ταξική πάλη εμφανίζεται με εντελώς καινούριο τρόπο και πιο ξεκάθαρα.

³⁵² Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ό.π. σελ. 37-38

³⁵³ Ο.π. σελ. 38-39

³⁵⁴ Ο.π.

Στα χρόνια της ανόδου (1910-1914), οι Μπολσεβίκοι ξεκαθάρισαν τις γραμμές τους, εκτοπίζοντας τους Μενσεβίκους, την αντεπαναστατική στάση των οποίων υποστήριζε η αστική τάξη. Σε αυτήν την περίοδο εφαρμόστηκε η τακτική του συνδυασμού της παράνομης δουλειάς με την υποχρεωτική χρησιμοποίηση των νόμιμων δυνατοτήτων. Στην αντιδραστική Δούμα, οι Μπολσεβίκοι κέρδισαν με το μέρος τους όλη την εργατική κουριά³⁵⁵.

Στα χρόνια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου (1914-1917), αναπτύσσεται η στρατηγική των Μπολσεβίκων για την **εξουσία**. Την περίοδο αυτή, οι Μπολσεβίκοι και ο Λένιν προσωπικά, ανοίγουν μέτωπο με πολλούς εχθρούς. Κυριότερη όμως είναι αυτή με τις δυνάμεις της Β' Διεθνούς.

Με το ξέσπασμα του πολέμου, τα εν λόγω σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τάχθηκαν στο πλευρό των κυβερνήσεών τους, οι οποίες άλλες λιγότερο άλλες περισσότερο είχαν εμπλακεί ή προκαλέσει τον πόλεμο. Καταπάτησαν τις αποφάσεις των διεθνών σοσιαλιστικών συνεδρίων της Στουτγάρδης (18-24 Αυγούστου 1907), της Κοπεγχάγης (28 Αυγούστου - 3 Σεπτέμβρη 1910) και της Βασιλείας (1912), για δράση μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε πάλη για την κατάκτηση της εργατικής εξουσίας, γραμμή που είχε διαμορφωθεί με την παρέμβαση του Λένιν κι άλλων συνεπών μαρξιστών επαναστατών. Όλοι οι σοσιαλδημοκράτες ψήφισαν υπέρ των πολεμικών πιστώσεων στα κοινοβούλια των χωρών τους, ενώ τις καταψήφισαν μόνο οι Σέρβοι σοσιαλιστές στις 31 Ιούλη 1914, οι Ρώσοι Μπολσεβίκοι στην 4η Κρατική Δούμα στις 8 Αυγούστου 1914 και ο Καρλ Λίμπκνεχτ στο γερμανικό Ράιχσταγκ στις 2 Δεκέμβρη 1914. Στη Γαλλία, στην Αγγλία και στο Βέλγιο, οι σοσιαλσοβινιστές συμμετείχαν με υπουργούς στις αστικές κυβερνήσεις που διεξήγαγαν τον πόλεμο. Αντικειμενικά, η Β' Διεθνής διαλύθηκε αφού οι ηγέτες της και τα μέλη του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Γραφείου (ΔΣΓ) βρέθηκαν σε εχθρικά μεταξύ τους αστικά πολεμικά στρατόπεδα. Εκτός από τους σοσιαλσοβινιστές εμφανίστηκε και το ρεύμα των κεντριστών, με διασημότερο εκπρόσωπό του τον Καρλ Κάουτσκι, ο οποίος μιλούσε για ειρήνη, όμως στο όνομα της ενότητας δε συνέδεε σε καμία περίπτωση τον πόλεμο με την πάλη για την εξουσία, ούτε έθετε ζήτημα σύγκρουσης με τους σοσιαλσοβινιστές. Έτσι, ουσιαστικά οι κεντριστές έδιναν άλλοθι στους σοσιαλσοβινιστές, γλιτώνοντάς τους από τη χρεοκοπία στη συνείδηση των εργαζομένων. Η θέση του Κάουτσκι: «πρακτικά το ερώτημα που μπαίνει είναι ένα: νίκη ή ήττα της δικής σου χώρας», προκαλούσε σύγχυση στην εργατική τάξη. Την απέτρεπε από την πάλη για την εξουσία, διακηρύσσοντας: «Τον καιρό του πολέμου πάλη για την ειρήνη και τον καιρό της ειρήνης ταξική πάλη». Ο Λένιν άσκησε ιδιαίτερη πολεμική στο SPD, όχι μόνο γιατί ήταν το πολυπληθέστερο των όμορων κομμάτων, αλλά και γιατί αποτελούσε αντιπολίτευση της милитарιστικής Γερμανίας. Εξ ου και η δριμυία κριτική του στον Κάουτσκι, ο οποίος ήταν βασικό στέλεχος και θεωρητικός του εν λόγω σχήματος.

Ο Λένιν, είχε διατυπώσει, όπως είδαμε, από νωρίς την ανάγκη σύγκρουσης με τον οπορτουνισμό. Πόσο μάλλον το 1914, που *«εξελίχθηκε οριστικά σε σοσιαλσοβινισμό και πέρασε οριστικά με το μέρος της αστικής τάξης ενάντια στο προλεταριάτο. Αυτός ήταν ο κυριότερος εχθρός του μπολσεβικισμού μέσα στο εργατικό κίνημα [...] παραμένει και τώρα σε διεθνή κλίμακα»*³⁵⁶. Τον Ιούνιο του 1915, στο έργο του «Η χρεοκοπία της II Διεθνούς», ο επαναστάτης θεωρητικός της εργατικής τάξης, αναπτύσσει τους λόγους της πραγματικής χρεοκοπίας της Β'

³⁵⁵ *Curia* (Κυρία): Στην προεπαναστατική Ρωσία, ήταν ειδική κατηγορία στην οποία οι ψηφοφόροι κατατάσσονταν με κριτήριο την ιδιοκτησία, την εθνικότητα, τη φυλή και άλλα χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο της 6ης Αυγούστου 1905, οι ψηφοφόροι χωρίστηκαν σε τρεις curiae: γαιοκτημόνων, αστικές και αγροτών. Με το νόμο της 11ης Δεκεμβρίου 1905 προστέθηκε μια τέταρτη Curia – της εργασίας.

³⁵⁶ Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ό.π. σελ. 43

Διεθνούς και όχι την τυπική της πλευρά, που είχε συμβεί έτσι και αλλιώς με τις δυσκολίες σύνδεσης, που δημιούργησε ο παγκόσμιος πόλεμος. Τον Λένιν απασχολεί η τότε προδοσία της πλειονότητας των επίσημων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων απέναντι στις πεποιθήσεις τους. Για τους μαρξιστές τόνιζε, αυτή η προδοσία είναι πιο οδυνηρή από το φαινόμενο του πολέμου, καθώς γενικά οι μαρξιστές είναι υπέρ του “*santa Guerra di tutti gli oppressi per la conquista delle loro patrie*”³⁵⁷, αναλύοντας παράλληλα τον άδικο, ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αναλύει με επιστημονικό κατανοητό τρόπο τις κοινωνικές και ιστορικές ρίζες του οπορτουνισμού, που «δεν είναι κάτι το τυχαίο, δεν είναι σφάλμα, δεν είναι αστοχία, δεν είναι προδοσία ορισμένων ατόμων, αλλά κοινωνικό προϊόν μιας ολόκληρης εποχής». Χαρακτήριζε δε το ρόλο των κεντριστών ως εξής: «Δεν είναι τόσο τρομερός και βλαβερός ο ανοιχτός οπορτουνισμός, που απωθεί αμέσως την εργατική μάζα από κοντά του, όσο αυτή η θεωρία της χρυσής μέσης, που δικαιολογεί με μαρξιστικά λογάκια την οπορτουνιστική πρακτική, υποστηρίζοντας με μια σειρά σοφιστείες το άκαιρο της επαναστατικής δράσης και άλλα»³⁵⁸. Το κόμμα των Μπολσεβίκων, με την καθοδήγηση του Λένιν, στο μανιφέστο της Κεντρικής του Επιτροπής την 1η του Νοέμβρη 1914 με τίτλο «Ο Πόλεμος και η Ρωσική Σοσιαλδημοκρατία», επαναλάμβανε ακόμα μια φορά: «Η μετατροπή του σημερινού ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο είναι το μοναδικά σωστό προλεταριακό σύνθημα»³⁵⁹.

Με αυτή τη γραμμή της **μετατροπής** του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε πόλεμο για την κατάκτηση της εργατικής εξουσίας, δηλαδή σε ήττα της αστικής τάξης στο εσωτερικό της χώρας, ο Λένιν αντιπαράτεθηκε στο σύνθημα «ούτε νίκη ούτε ήττα» που υποστήριζαν οι κεντριστές. Η θέση των Μπολσεβίκων το δεύτερο χρόνο του πολέμου γίνεται πιο επιθετική: «ήττα της κυβέρνησης της χώρας σου στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο», με την έννοια ότι η σταδιακή αποδυνάμωση των ιμπεριαλιστικών χωρών μέσα στον πόλεμο θα κάνει πιο εύκολη την επαναστατική ανατροπή τους. Ήδη από την εποχή του ρωσοϊαπωνικού πολέμου στοχαζόταν πάνω στη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί η ήττα της ρωσικής κυβέρνησης ως καταλύτης μιας επανάστασης³⁶⁰. Θα μπορούσε κανείς να συνδέσει αυτή τη θέση με την πρακτική επιταγή του Ένγκελς στους επαναστάτες εμπόλεμων χωρών: «όσοι υφίστανται ήττα έχουν τη δυνατότητα και το καθήκον να επαναστατήσουν». Ωστόσο, όπως διακρίνει ο Κονδύλης, η «επαναστατική ηττοπάθεια» της εποχής των Μπολσεβίκων είναι ένα βήμα παραπέρα από την διατύπωση του Ένγκελς. Ο Ένγκελς έλεγε ότι η ήττα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για την εξαπόλυση της επανάστασης, όχι ότι στον πόλεμο πρέπει να επιδιώκεται πραγματικά η ήττα της οικείας χώρας³⁶¹.

Ο Τρότσκι στην Ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης έγραφε πως η ήττα αυτή είναι το μικρότερο κακό μέσα στον πόλεμο. Κι όμως, γι αυτήν τη θέση ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι επωμίστηκαν την κατηγορία του αντιπατριωτισμού. Μία κατηγορία που δεν ευσταθούσε, βάσει των γεγονότων. Το να αναγνώριζε κανείς την «υπεράσπιση της πατρίδας» στο συγκεκριμένο πόλεμο και στη συγκεκριμένη κατάσταση της Ρωσίας, σήμαινε ότι τον θεωρούσε δίκαιο, ανταποκρινόμενο στα συμφέροντα της πλειοψηφίας του λαού. Όμως, επειδή ακριβώς ο πόλεμος είναι συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν η συνέχιση της ιμπεριαλιστικής πολιτικής δύο ομάδων μεγάλων δυνάμεων, και αυτή η πολιτική οδηγούσε στην

³⁵⁷ «Γερού πολέμου όλων των καταπιεζομένων για την κατάκτηση των πατρίδων τους».

³⁵⁸ Β. Ι. Λένιν, *Η χρεωκοπία της II Διεθνούς*, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 267

³⁵⁹ Β. Ι. Λένιν, *Ο πόλεμος και η σοσιαλδημοκρατία της Ρωσίας*, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 22

³⁶⁰ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 291

³⁶¹ Ό.π. σελ. 229

αδήριτη ανάγκη να μετατραπεί ο αγώνας ενάντια στην εθνική καταπίεση, σε αγώνα ενάντια στην αστική κυριαρχία, χωρίς να αποκλείεται και ο συνδυασμός³⁶².

Ο Λένιν εξαρχής αντιπάλεψε αυτήν την κατηγορία και επικεντρώθηκε στον προαναγγελθέντα στόχο: «Φανταστείτε – έλεγε ο Λένιν – ότι ένας δουλοκτήτης που έχει 100 δούλους, πολεμάει με ένα δουλοκτήτη που έχει 200 δούλους για ένα πιο “δίκαιο” ζαναμοίρασμα των δούλων. Είναι φανερό ότι η χρησιμοποίηση σε μια τέτοια περίπτωση της έννοιας “αμυντικός” πόλεμος ή “υπεράσπιση της πατρίδας” θα ήταν πλαστογραφία της ιστορίας και στην πράξη θα σήμαινε καθαρή εξαπάτηση του απλού λαού [...] Έτσι ακριβώς εξαπατά τους λαούς η σημερινή, η ιμπεριαλιστική αστική τάξη [...] για την εδραίωση και το δυνάμωμα της δουλείας»³⁶³. Σε αυτή τη λογική εξαπάτησης είχαν μπει και οι ηγέτες της Β' Διεθνούς στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, προτείνοντας ουσιαστικά στο λαό την επιλογή ιμπεριαλιστικής δύναμης.

- Σε γράμμα προς τον Ζηνόβιεφ, τονίζει: «Εμείς δεν είμαστε καθόλου ενάντια στην «υπεράσπιση της πατρίδας» γενικά. Πουθενά, σε καμία απόφαση (και σε κανένα άρθρο δικό μου) δε θα βρείτε την ανοησία αυτή. Είμαστε ενάντια στην υπεράσπιση της πατρίδας και της άμυνας στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο του 1914-1916 και σε άλλους ιμπεριαλιστικούς πολέμους, που είναι τυπικοί για την ιμπεριαλιστική εποχή. Στην ιμπεριαλιστική όμως εποχή μπορούν να υπάρξουν και δίκαιοι, αμυντικοί, επαναστατικοί πόλεμοι [συγκεκριμένα: 1) εθνικοί, 2) εμφύλιοι, 3) σοσιαλιστικοί κλπ.]»³⁶⁴. Ενώ αλλού, γράφει: «Το να αρνείται κανείς την υπεράσπιση της πατρίδας, δηλ. τη συμμετοχή σε δημοκρατικό πόλεμο, είναι παραλογισμός που δεν έχει τίποτε το κοινό με το μαρξισμό. Το να εξωραϊζει κανείς τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, εφαρμόζοντας σ' αυτόν την έννοια της “υπεράσπισης της πατρίδας”, δηλ. παρουσιάζοντάς τον για δημοκρατικό, σημαίνει ότι εξαπατά τους εργάτες, ότι περνά με το μέρος της αντιδραστικής αστικής τάξης»³⁶⁵. Ξεκαθαρίζοντας το ζήτημα και εντός του κόμματος, γράφει στην Ινέσσα Αρμάντ³⁶⁶: «Στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο του 1914-1917 ανάμεσα στους δύο ιμπεριαλιστικούς συνασπισμούς, εμείς πρέπει να είμαστε ενάντια στην “υπεράσπιση της πατρίδας”, γιατί 1) οι ιμπεριαλισμοί είναι οι παραμονές του σοσιαλισμού, 2) ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος είναι πόλεμος κλεφτών για τη λεία, 3) και στους δύο συνασπισμούς υπάρχει πρωτοπόρο προλεταριάτο, 4) και στους δύο ωρίμασε η σοσιαλιστική επανάσταση. Μόνο γι' αυτό είμαστε ενάντια στην υπεράσπιση της πατρίδας, μόνο γι' αυτό!!»³⁶⁷.

Ο Καρλ Λίμπκνεχτ, μετέπειτα εκ των κορυφαίων ηγετών της επανάστασης στη Γερμανία, συντάχθηκε με την αντιπολεμική αυτή γραμμή των Μπολσεβίκων και γι αυτό συνελήφθη και φυλακίστηκε στο Βερολίνο το Μάη του 1916, όντας στρατιώτης. Σε δύο σημειώματά του εκείνη την εποχή, ως απάντηση στο κατηγορητήριο ξεκαθαρίζει τη στάση του μαρξιστή στο ζήτημα της υπεράσπισης της πατρίδας, όπως είχε ανακύψει στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο:

³⁶² Β.Ι. Λένιν, *Το στρατιωτικό πρόγραμμα της προλεταριακής επανάστασης*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 80

³⁶³ Β. Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος – Η στάση του ΣΔΕΚΡ απέναντι στον πόλεμο*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 33

³⁶⁴ Β.Ι. Λένιν, *Από γράμμα προς τον Γκ. Ε. Ζηνόβιεφ*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 61

³⁶⁵ Β.Ι. Λένιν, *Σχετικά με τη γελοιογραφία του μαρξισμού και τον «ιμπεριαλιστικό οικονομισμό»*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 76

³⁶⁶ Εξόριστο μέλος της μπολσεβίκικης πτέρυγας του ΣΔΕΚΡ.

³⁶⁷ Β.Ι. Λένιν, *Από γράμμα προς την Ινέσσα Αρμάντ – 19/01/1917*, ό.π. σελ. 94

- 1) «Για το διεθνιστή σοσιαλιστή η προδοσία της πατρίδας είναι ένα πράγμα εντελώς ανόητο. Αυτός δεν ξέρει καμιά εχθρική δύναμη, την οποία να μπορεί, έστω κι από μακριά, να σκεφτεί να “βοηθήσει”. Απέναντι οποιασδήποτε ξένης καπιταλιστικής κυβερνήσεως είναι επαναστάτης, όπως κι απέναντι της δικής του. Ο σκοπός του είναι όχι “να βοηθήσει μια εχθρική δύναμη” αλλά “συνεργαζόμενος διεθνώς με τις σοσιαλιστικές δυνάμεις των άλλων χωρών να καταστρέψει ταυτοχρόνως όλες τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις”. Αγωνίζεται εν ονόματι του προλεταριάτου, εναντίον του διεθνούς καπιταλισμού [...] Κάθε φορά που παρουσιάστηκε ευκαιρία, εχτύπησα κατάμουτρα τις ξένες κυβερνήσεις στις χώρες τους [...] Δεν θα το κάνω όμως ποτέ, αν μ’ αυτό υποβοηθήσω τη φιλοπόλεμη πολιτική [...] Μ’ αυτή την έννοια και μ’ αυτή τη μορφή η κοινωνική επανάσταση της εργατικής τάξεως είναι αντίθετη προς το μιλιταριστικό πόλεμο»³⁶⁸.
- 2) «Η προδοσία της πατρίδας υπήρξε πάντα προνόμιο των κυρίαρχων τάξεων, των πριγκίπων και των αριστοκρατών. Η προδοσία υπάρχει στις καλύτερες ιστορικές παραδόσεις τους [...] Οι αληθινοί προδότες της πατρίδας δεν κάθονται σήμερα ακόμα στο εδώλιο του κατηγορουμένου, αλλά στα γραφεία της μεγάλης βιομηχανίας, των πολεμικών εργοστασίων, των μεγάλων τραπεζών [...] είναι, στη Γερμανία, όλοι οι υπεύθυνοι και ανεύθυνοι παράγοντες της γερμανικής κυβέρνησης, οι λήσταρχοι πολιτικοί και κεφαλαιούχοι [...] που για να δημιουργήσουν κέρδη έχοντας και την προστασία της μισοαπολυταρχίας και της μυστικής διπλωματίας, εσκηνοθέτησαν τον πόλεμο κατά τον πιο εγκληματικό τρόπο [...] είναι εκείνοι που η προκήρυξή μου καταγγέλλει ως αληθινούς εχθρούς του γερμανικού προλεταριάτου, που είναι υπεύθυνοι για το τερατώδες κακούργημα του πολέμου [...] είναι εκείνοι που, και κατά τη διάρκεια του πολέμου, είναι ενωμένοι με τους ομοίους τους ακόμα και στις εχθρικές χώρες, σε μια ζωντανή Διεθνή για να χτυπάνε και να δυσφημούν οποιαδήποτε προσπάθεια ειρήνης»³⁶⁹.

Το Κόμμα των Μπολσεβίκων αντιπάλεψε και τον **εθνικισμό**. Ο μικροαστικός εθνικισμός θεωρεί διεθνισμό μόνο την αναγνώριση της ισοτιμίας των εθνών, διατηρώντας άθικτο τον εθνικό εγωισμό. Ο προλεταριακός διεθνισμός από την άλλη, απαιτεί να υποτάσσονται τα συμφέροντα της προλεταριακής πάλης σε μια χώρα, στα συμφέροντα αυτής της πάλης σε παγκόσμια κλίμακα. Για το ρόλο του εθνικισμού, σε συνάφεια με το γενικότερο χαρακτήρα και τους σκοπούς του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Λένιν έγραφε: «Η αρπαγή των εδαφών και η υποδούλωση ξένων εθνών, η καταστροφή του ανταγωνιζόμενου έθνους, η καταλήστευση του πλούτου του, η απόσπαση της προσοχής των εργαζόμενων μαζών από τις εσωτερικές πολιτικές κρίσεις της Ρωσίας, της Γερμανίας, της Αγγλίας και των άλλων χωρών, η διαίρεση και η εθνικιστική εξαπάτηση των εργατών και η εξόντωση της πρωτοπορίας τους με σκοπό την εξασθένιση του επαναστατικού προλεταριάτου - αυτό είναι το μοναδικό πραγματικό περιεχόμενο, το νόημα και η σημασία του σημερινού πολέμου»³⁷⁰.

Στο τέλος του 1916 είχε αρχίσει στην παγκόσμια πολιτική η στροφή από τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο στην ιμπεριαλιστική ειρήνη. Ο φόβος μπροστά στην επανάσταση ανάγκασε ορισμένους ιμπεριαλιστικούς κύκλους να αναζητούν δρόμους για τον τερματισμό του πολέμου. Σε αυτή τη βάση ισχυροποιήθηκε η προπαγάνδα για ειρήνη όχι μόνο από τους κεντριστές, αλλά και από τους σοσιαλσοβινιστές. Ο Λένιν, προσανατολισμένος στην πάλη για την κατάκτηση της

³⁶⁸ Καρλ Λίμπκνεχτ, Δύο Σημειώματα : Σημείωμα - Βερολίνο 8 Μαΐου 1916, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ.1/2011, σελ. 45-48

³⁶⁹ Καρλ Λίμπκνεχτ, Σημείωμα – Βερολίνο 3 Ιουνίου 1916, ό.π. σελ. 48-50

³⁷⁰ Β. Ι. Λένιν, Ο πόλεμος και η σοσιαλδημοκρατία της Ρωσίας, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 15

εξουσίας από την εργατική τάξη, έδωσε διάλεξη στις αρχές του 1917, σε εκδήλωση νεολαίας στην Ελβετία: «Είναι αναμφισβήτητο πως η επερχόμενη..επανάσταση δεν μπορεί να είναι παρά μόνο προλεταριακή επανάσταση... σοσιαλιστική και στο περιεχόμενό της. Αυτή η επερχόμενη επανάσταση θα δείξει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό από τη μια μεριά, ότι μόνο οι σκληρές μάχες, δηλαδή οι εμφύλιοι πόλεμοι, μπορούν να απελευθερώσουν την ανθρωπότητα από το ζυγό του κεφαλαίου, και από την άλλη, ότι μόνο οι συνειδητοί από ταξική άποψη προλετάριοι μπορούν να παίζουν και θα παίζουν το ρόλο αρχηγών της τεράστιας πλειοψηφίας των εκμεταλλεομένων. Δεν πρέπει να μας ξεγελά η σημερινή νεκρική κατάσταση στην Ευρώπη. Η Ευρώπη εγκυμονεί την Επανάσταση. Οι τεράστιες φρικαλεότητες του ιμπεριαλιστικού πολέμου, τα βάσανα από την ακρίβεια, γεννούν παντού επαναστατικές διαθέσεις...»³⁷¹.

Ο Λένιν λοιπόν, ανοιχτά διάδωσε την αρχική μαρξιστική θέση αναφορικά με τον πόλεμο: το προλεταριάτο δεν μπορεί να έχει κανένα συμφέρον για τους πολέμους που εκτρέφει ο καπιταλισμός, παρά μόνο για να τους χρησιμοποιήσει, προκειμένου να προωθήσει την επανάσταση. Οι συγκεκριμένες ενέργειες που υιοθετήθηκαν από το Κόμμα των Μπολσεβίκων ως στρατηγική ανάπτυξης της επαναστατικής κρίσης, ήταν:

- 1) Καταψήφιση των πιστώσεων.
- 2) Παραβίαση της «ταξικής ειρήνης».
- 3) Δημιουργία παράνομης οργάνωσης.
- 4) Συναδέλφωση των στρατιωτών.
- 5) Υποστήριξη κάθε είδους επαναστατικών ενεργειών των μαζών.

Από το Φλεβάρη στον Οκτώβρη

- Το Φλεβάρη του 1917, η τσαρική Ρωσία κατακυλούσε στην οικονομική, πολιτική και ηθική χρεοκοπία. Κυριότερα στοιχεία της κατάστασης ήταν οι πολεμικές ήττες, οι μεγάλες απώλειες (τρία εκατομμύρια εκτός μάχης), η έλλειψη πυρομαχικών, η ανικανότητα της ανώτατης ηγεσίας του στρατού, η δυσανεμία στους κατώτερους αξιωματικούς και φαντάρους, η έλλειψη τροφίμων. Ο λαός ξεσηκώθηκε και άρχισαν απεργίες στα εργοστάσια. Οι αγρότες ξεσηκώθηκαν κι αυτοί: δεν μπορούσαν να εφοδιάσουν τη χώρα με τρόφιμα και ιδίως το στρατό. Οι διαδηλώσεις παίρνουν πολιτικό χαρακτήρα και από το Γενάρη του 1917 εμφανίστηκαν συνθήματα με αιτήματα: “Θέλουμε ψωμί”, “Κάτω ο πόλεμος και η απολυταρχία”. Στις 23 Φλεβάρη ξεσπούν μεγάλες εργατικές απεργίες στην Πετρούπολη, με τις πρώτες συγκρούσεις και θύματα. Στις 26, αργά το βράδυ το μπολσεβίκικο κέντρο αποφασίζει για τη μετεξέλιξη της γενικής απεργίας σε ένοπλη εξέγερση. Άρχισε το πρωί στις 27, με 10.000 άτομα, το μεσημέρι με 25.000 και το βράδυ με 67.000 ένοπλους εξεγερμένους. Ο Τσάρος κλείνει τη Δούμα (Βουλή). Οι εξεγερμένοι επιμένουν να σχηματιστεί επιτροπή. Τελικά, η Πετρούπολη περνά στα χέρια των επαναστατημένων μαζών και οι τσαρικοί υπουργοί συλλαμβάνονται. Η επανάσταση στην πρωτεύουσα νίκησε πλήρως. Ενώ όμως την επανάσταση έκαναν οι λαϊκές μάζες, οι εργάτες, δηλαδή η προσωρινή επιτροπή, τη δύναμη για το σχηματισμό κυβέρνησης την είχε η εκτελεστική επιτροπή του Σοβιέτ της Πετρούπολης. Αυτή εντούτοις, αντί να σχηματίσει κυβέρνηση έδωσε τη συγκατάθεσή της να σχηματιστεί κυβέρνηση από μέλη της Δούμας. Στην ουσία παραχώρησε την επίσημη εξουσία στην αστική τάξη. Όμως η απολυταρχία των Ρομανόφ γκρεμίστηκε.

³⁷¹ Β.Ι. Λένιν, *Διάλεξη για την επανάσταση του 1905*, Άπαντα, τ. 30, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 327

- Στις 2 Μαρτίου, το Σοβιέτ και η Δούμα συμφώνησαν στο σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης, στην οποία κυριαρχούσε το φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα. Η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο τον πρίγκιπα Λβοφ δεν είχε σκοπό να ανατρέψει την οικονομική και κοινωνική τάξη αλλά να μεταρρυθμίσει τους θεσμούς και να κερδίσει τον πόλεμο. Ο στόχος της ήταν «μέχρι την τελική νίκη». Οι Μπολσεβίκοι όμως ζητούσαν «άμεσα ειρήνη χωρίς προσαρτήσεις». Για πρώτη φορά οι διαδηλωτές φωνάζουν: «Να παραιτηθεί η κυβέρνηση. Όλες οι εξουσίες στα Σοβιέτ!». Ο πρίγκιπας Λβοφ παραδίδει στον υπουργό Πολέμου Αλεξάντρ Κερένσκι, ο οποίος σχηματίζει κυβέρνηση συνεργασίας με τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές (Μενσεβίκους και Σοσιαλεπαναστάτες), τους οποίους ενώνει ο κοινός τους φόβος για τον μπολσεβικισμό³⁷².

Αποτέλεσμα της **αστικοδημοκρατικής επανάστασης** του 1917, ήταν η ανατροπή του Τσάρου και ο ερχομός της αστικής τάξης στην εξουσία, η οποία συγκρότησε προσωρινή δημοκρατική κυβέρνηση. Η «τσαρική απολυταρχία», λέει ο Λένιν, δέχτηκε ταυτόχρονο χτύπημα από δύο δυνάμεις, από τη μια μεριά «όλη την αστική και τσιφλικάδικη Ρωσία, [...] τους Αγγλογάλλους πρεσβευτές και καπιταλιστές [...]» και από την άλλη «το Σοβιέτ των εργατών βουλευτών που άρχισε να τραβάει με το μέρος του τους στρατιώτες και αγρότες βουλευτές»³⁷³. Η λογική της ιστορίας επιβεβαιώθηκε: η αστική επανάσταση προηγείται της σοσιαλιστικής. Αν κάποια χώρα, όπως συνέβη με τη Ρωσία, καθυστέρησε να περάσει από τις καπιταλιστικές «ράγες», τότε πριν πραγματοποιήσει τη σοσιαλιστική επανάσταση, που μπαίνει στην ημερήσια διάταξη, πρέπει να κάνει με τη μια ή την άλλη μορφή τη δημοκρατική επανάσταση που ανοίγει το δρόμο για την επόμενη σοσιαλιστική επανάσταση³⁷⁴. Στηριζόμενος στην κληρονομιά του Μαρξ και γενικεύοντας την πείρα του επαναστατικού κινήματος στην εποχή του ιμπεριαλισμού, ο Λένιν επεξεργάστηκε τη θεωρία για τη μετεξέλιξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε σοσιαλιστική.

Με την επανάσταση του Φλεβάρη δημιουργήθηκε **δυναδική εξουσία**: Η επίσημη κρατική εξουσία ανήκε στην αστική τάξη που εκφραζόταν με την προσωρινή κυβέρνηση, η ανεπίσημη αλλά ουσιαστική στο Σοβιέτ της Πετρούπολης, που αποτελούνταν από αγρότες, εργάτες και στρατιώτες αντιπροσώπους. Το προλεταριάτο είχε σε κάποιο βαθμό ανεπαρκή οργάνωση και συνειδητότητα, ενώ η αστική τάξη αποδείχθηκε συνειδητή και προετοιμασμένη ώστε να μην φύγει από το προσκήνιο. Το ιδίομορφο στοιχείο της παράλληλης ύπαρξης δύο ταξικά αντίθετων «εξουσιών» όμως, καθόριζε και τα κύρια καθήκοντα των αντιτιθέμενων τάξεων για την επίλυση αυτής της αντίφασης:

«Δε χωράει ούτε η παραμικρή αμφιβολία ότι μια τέτοια “σύμπλεξη” δεν μπορεί να κρατήσει πολύ καιρό. Δυο εξουσίες σ’ ένα κράτος δεν μπορεί να υπάρχουν. Η μια από αυτές πρέπει να εκμηδενιστεί και όλη η ρωσική αστική τάξη δουλεύει ήδη με όλες τις δυνάμεις της, με όλους τους τρόπους και παντού για το παραμέρισμα και την εξασθένιση, την εκμηδένιση των Σοβιέτ των στρατιωτών και εργατών βουλευτών, για τη δημιουργία της μονοκρατορίας της αστικής τάξης. Η δυναδική εξουσία εκφράζει στην ανάπτυξη της επανάστασης μόνο μια μεταβατική στιγμή, τότε που αυτή έχει προχωρήσει πιο πέρα από τη συνηθισμένη αστικοδημοκρατική επανάσταση, χωρίς όμως να έχει φτάσει ακόμη ως την “καθαρή” δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς»³⁷⁵.

³⁷² Ρούσος Βρανάς, *Μεγάλες Επαναστάσεις: Στις φλόγες του Κόκκινου Οκτώβρη*, Εφημερίδα *Τα Νέα*, 01/09/2010, διαδικτυακή έκδοση <http://www.tanea.gr/politismos/article/?aid=4591981>

³⁷³ Β. Ι. Λένιν, *Γράμματα από Μακριά*, Άπαντα, τ. 31, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 14

³⁷⁴ Ε. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 92

³⁷⁵ Β.Ι. Λένιν, *Τα καθήκοντα του προλεταριάτου στην επανάστασή μας*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 155

Οι Θέσεις του Απρίλη

Ο Λένιν επέστρεψε στη Ρωσία μέσω του μοναδικού δρόμου που είχε (μέσω Γερμανίας) στις 16 Απρίλη του 1917, συνοδευόμενος από εξόριστα στο εξωτερικό στελέχη του μπολσεβίκικου κόμματος. Αμέσως θα αναλύσει τις απόψεις του γύρω από την πολιτική που οι Μπολσεβίκοι έπρεπε να ακολουθήσουν. Την επομένη θα μιλήσει για το ίδιο θέμα στους Μπολσεβίκους βουλευτές που έπαιρναν μέρος στην Πανρωσική σύσκεψη των Σοβιέτ και στη συνέχεια θα κάνει την ίδια ομιλία σε κοινή σύσκεψη Μπολσεβίκων και Μενσεβίκων βουλευτών. Στα κείμενά του «*Τα καθήκοντα του προλεταριάτου στην επανάστασή μας*», «*Γράμματα για την τακτική*», «*Για τη δυαδική εξουσία*» καθώς και σε άλλα, επεξεργάστηκε την επαναστατική στρατηγική και τακτική στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την αστικοδημοκρατική επανάσταση του Φεβρουαρίου. Όσα είπε τότε, έμειναν στην ιστορία ως οι περίφημες «*Θέσεις του Απρίλη*». Το βασικό στοιχείο του προβληματισμού του Λένιν στο προγραμματικό αυτό κείμενο, είναι η ανάγκη αλλαγής της στρατηγικής των Μπολσεβίκων. Ο Λένιν εκτιμούσε το αντικειμενικό γεγονός ότι η αστικοδημοκρατική επανάσταση στη Ρωσία πραγματοποιήθηκε:

«Ως την επανάσταση του Φλεβάρη - Μάρτη 1917, η κρατική εξουσία στη Ρωσία βρισκόταν στα χέρια μιας παλιάς τάξης, δηλαδή της τάξης των φεουδαρχών - ευγενών - τσιφλικάδων, με επικεφαλής τον Νικόλαο Ρομανόφ. Ύστερα από αυτή την επανάσταση, η εξουσία βρίσκεται στα χέρια μιας άλλης, νέας τάξης, δηλαδή της αστικής τάξης. Το πέρασμα της κρατικής εξουσίας από τα χέρια μιας τάξης στα χέρια μιας άλλης είναι το πρώτο, το κύριο, το βασικό γνώρισμα της επανάστασης, τόσο με την αυστηρά - επιστημονική, όσο και με την πρακτικά - πολιτική σημασία αυτής της έννοιας. Μ' αυτή την έννοια, η αστική ή αστικοδημοκρατική επανάσταση στη Ρωσία τελείωσε»³⁷⁶.

Στη Ρωσία το ζήτημα που έμπαινε πια στην ημερήσια διάταξη ήταν η σοσιαλιστική επανάσταση, δηλαδή το **πέρασμα της εξουσίας στην εργατική τάξη** και όχι η συγκρότηση της «επαναστατικής δημοκρατικής δικτατορίας του προλεταριάτου και της αγροτιάς», γι αυτό και ο Λένιν πρότεινε την εγκατάλειψη αυτού του στόχου. Σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, ύστερα από την κυριαρχία της αστικής τάξης έπρεπε να ακολουθήσει η κυριαρχία του προλεταριάτου και της αγροτιάς. Στη ζωντανή όμως πραγματικότητα, όπως είδαμε, τα πράγματα ήρθαν ήδη διαφορετικά: προέκυψε μια εξαιρετικά πρωτότυπη σύμπλεξη του ενός με το άλλο. Τις πρώτες μέρες της επανάστασης σε όλη τη χώρα δημιουργήθηκαν τα σοβιέτ των εργατών, των στρατιωτών και των αγροτών βουλευτών. Τα κατά τόπους σοβιέτ πραγματοποιούσαν μόνα τους τους δημοκρατικούς σχηματισμούς, καθιέρωναν την οκτάωρη εργάσιμη μέρα, τον εργατικό έλεγχο πάνω στην παραγωγή, τον έλεγχο του επισιτισμού, καταργούσαν τις τσαρικές αρχές και τα τσαρικά δικαστήρια, απελευθέρωναν από τις φυλακές τους πολιτικούς κρατούμενους. Ωστόσο, στο Σοβιέτ της Πετρούπολης, που αποτελούσε ουσιαστικά το πανρωσικό κέντρο, κυριάρχησαν οι ηγέτες των Μενσεβίκων και Εσσέρων. Η Εκτελεστική Επιτροπή εθελοντικά παραχώρησε την εξουσία στην προσωρινή κυβέρνηση, υποσχόμενη σε αυτήν την πλήρη υποστήριξή της, δίνοντάς της έτσι τη δυνατότητα να συνεχίσει την ιμπεριαλιστική πολιτική του τσαρισμού. Με αυτόν τον τρόπο, η επαναστατική - δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς, μετατράπηκε σε εξάρτημα της αστικής τάξης. Ουσιαστικά βέβαια από το Φλεβάρη του 1917, στην Πετρούπολη η εξουσία βρίσκεται στα χέρια των εργατών και των στρατιωτών. Η νέα κυβέρνηση δεν ασκεί και ούτε μπορεί να ασκήσει πάνω τους βία, επειδή δεν υπάρχει ούτε αστυνομία, ούτε χωρισμένος από το λαό στρατός, ούτε πανίσχυρη υπαλληλία, που

³⁷⁶ Β. Ι. Λένιν, *Γράμματα για την τακτική*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 133

να στέκεται πάνω από το λαό. Η Ρωσία ζει την απαρχή ενός κράτους τύπου Κομμούνας του Παρισιού³⁷⁷.

Οι «**Θέσεις του Απρίλη**», που υιοθετήθηκαν ως πρόγραμμα του μπολσεβίκικου κόμματος, έδιναν απάντηση στα πιο φλέγοντα ζητήματα της στρατηγικής και τακτικής: για το δρόμο εξόδου από τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, για τη μορφή και το περιεχόμενο της προλεταριακής εξουσίας, την πραγματοποίηση των ώριμων για εφαρμογή οικονομικών μέτρων και των πρώτων βημάτων προς το σοσιαλισμό, για την πάλη κατά της πείνας και της καταστροφής, για την τακτική, τις μορφές πάλης και την πολιτική συμμαχιών του Κόμματος στο δρόμο προς τη σοσιαλιστική επανάσταση.

Οι Θέσεις του Απρίλη, εν συντομία, συνοψίζονται στα παρακάτω³⁷⁸:

- Για το Κόμμα των Μπολσεβίκων – σε ότι αφορά τη στάση του απέναντι στον πόλεμο και για όσο διάστημα η εξουσία θα βρίσκεται στα χέρια της αστικής τάξης – είναι απαράδεκτη οποιαδήποτε υποχώρηση απέναντι στον “επαναστατικό αμυντισμό”³⁷⁹.
- Η ιδιομορφία της στιγμής στη Ρωσία συνίσταται στο πέρασμα από το πρώτο στάδιο της επανάστασης, που έδωσε την εξουσία στην αστική τάξη, στο δεύτερο στάδιο, που θα δώσει την εξουσία στο προλεταριάτο και στα φτωχά στρώματα της αγροτιάς.
- Καμιά υποστήριξη στην προσωρινή κυβέρνηση.
- Όχι κοινοβουλευτική δημοκρατία. Ύστερα από την εμφάνιση των σοβιέτ η επιστροφή στην κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι βήμα προς τα πίσω. Επίσης κατάργηση της αστυνομίας, του στρατού και της υπαλληλίας.
- Δήμευση της γης των τσιφλικάδων. Εθνικοποίηση όλης της γης της χώρας.
- Συγχώνευση όλων των τραπεζών σε μια μεγάλη. Άσκηση ελέγχου πάνω σ’ αυτήν από μέρους του Σοβιέτ των Εργατών Βουλευτών.
- Πέρασμα στον έλεγχο της κοινωνικής παραγωγής και της διανομής των προϊόντων από τα σοβιέτ των εργατών βουλευτών.
- Άμεση σύγκληση του συνεδρίου του κόμματος, αλλαγή του προγράμματός του και μετονομασία του σε Κομμουνιστικό Κόμμα.
- Ανάληψη πρωτοβουλίας για δημιουργία νέας επαναστατικής Διεθνούς.

Ο Λένιν, τεκμηριώνοντας ότι τα σοβιέτ μπορούν να αποτελέσουν μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, εξαρτούσε την προοπτική τους από την αλλαγή του συσχετισμού των δυνάμεων σε αυτά. Έθετε ως στόχο να απαλλαγούν από την ιδεολογικοπολιτική κυριαρχία των μικροαστών – Μενσεβίκων και Εσσέρων και να περάσουν με τη γραμμή των Μπολσεβίκων: **«Να εξηγήσουμε στις μάζες ότι το Σοβιέτ των εργατών βουλευτών είναι η μόνη δυνατή μορφή**

³⁷⁷ Ο.π. σελ. 135

³⁷⁸ Β.Ι. Λένιν, *Τα καθήκοντα του προλεταριάτου στην τωρινή επανάσταση*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 103-118

³⁷⁹ Βλ. σελ. 144

επαναστατικής κυβέρνησης και ότι γι' αυτό, όσο η κυβέρνηση αυτή θα βρίσκεται κάτω από την επιρροή της αστικής τάξης, το καθήκον μας μπορεί να είναι μόνο η υπομονετική, συστηματική, επίμονη και προσαρμοσμένη στις πρακτικές, ιδιαίτερα, ανάγκες των μαζών, εξήγηση των λαθών της τακτικής τους. Όσο είμαστε μειοψηφία, δουλειά μας είναι να κάνουμε κριτική και εξήγηση των λαθών, προπαγανδίζοντας ταυτόχρονα την ανάγκη να περάσει όλη η κρατική εξουσία στα Σοβιέτ των εργατών βουλευτών, έτσι που οι μάζες με την πείρα τους να απαλλαγούν από τα λάθη τους»³⁸⁰.

Εδώ σε μια ευχάριστη έκπληξη της ιστορίας, δικαιώνεται στην πράξη – ως ανάγκη στην τακτική – η κριτική της Λούξεμπουργκ στο ρωσικό συγκεντρωτισμό του ΣΔΕΚΡ το 1904, η οποία τονίζει ακριβώς αυτή τη διδακτική εμπειρία από την αποτίμηση των λαθών: «Ο επιδέξιος ακροβάτης δεν ξεχωρίζει ακόμα πως το μόνο υποκείμενο πάνω στο οποίο πέφτει σήμερα ο ρόλος του ηγέτη, είναι το συλλογικό εγώ της εργατικής τάξης, που απαιτεί αποφασιστικά το δικαίωμα να κάνει η ίδια λάθη και να μάθει η ίδια τη διαλεκτική της ιστορίας. Και τέλος ας το πούμε χωρίς περιστροφές: οι πλάνες που έγιναν από ένα εργατικό κίνημα αληθινά επαναστατικό, είναι ιστορικά πολύ πιο γόνιμες και πιο πολύτιμες από το αλάθητο της καλύτερης “Κεντρικής Επιτροπής”»³⁸¹.

Η σοσιαλιστική Επανάσταση

Οι «Θέσεις του Απρίλη» προκάλεσαν αμέσως την αντίδραση των άλλων κομμάτων, της αστικής τάξης και του Τύπου της. Ο αστικός και μικροαστικός - μενσεβικικός Τύπος, τις επόμενες μέρες από την ανακοίνωση των Θέσεων, άρχισε μια έντονη επίθεση κατά του Λένιν, κατηγορώντας τον για τον τρόπο με τον οποίο επέστρεψε στη Ρωσία (μέσω Γερμανίας) και κατακρίνοντάς τον ότι δήθεν εξωθούσε τα πράγματα σε εμφύλιο πόλεμο. Οι αντιδράσεις όμως αυτές δε θα πάρουν ιδιαίτερη έκταση μέσα στο Κόμμα. Η κομματική πλειοψηφία θα επικυρώσει τη λενινιστική πολιτική σε δύο σημαντικά κομματικά σώματα που θα συγκληθούν εκείνο το διάστημα. Η συσπείρωση του κόμματος γύρω από τις «Θέσεις του Απρίλη» θα ολοκληρωθεί στην 7^η Πανρωσική Συνδιάσκεψη του Κόμματος, στο διάστημα 24-29 Απρίλη/ 7-12 Μάη. Η πολιτική των Μπολσεβίκων, πολύ γρήγορα, άρχισε να αποδίδει καρπούς. Οι λαϊκές μάζες, μέσα από την ίδια τους την πείρα, άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη δύναμη των σοβιέτ, ιδιαίτερα δε το γεγονός ότι αυτά αποτελούσαν όργανα της δικής τους εξουσίας. Έτσι, η περίοδος από το Μάη έως τον Αύγουστο του 1917 χαρακτηρίζεται από την όξυνση της ταξικής πάλης.

- Τον Αύγουστο του 1917, ο Λένιν γράφει το περίφημο «Κράτος και Επανάσταση». Το ζήτημα του κράτους αποκτούσε εκείνη τη στιγμή ιδιαίτερη σπουδαιότητα και από θεωρητική και από πρακτική - πολιτική άποψη, όπως σημειώνει ο ίδιος στον πρόλογο³⁸². Χρησιμοποιώντας τη μαρξιστική διδασκαλία για το κράτος, προσαρμοσμένη στις εξελίξεις, ο Λένιν συνέχισε την τακτική της δριμείας επίθεσης στο ρεύμα του «σοσιαλσοβινισμού», στους ηγέτες των επίσημων σοσιαλιστικών κομμάτων (οπορτουνιστές), οι οποίοι συνέχιζαν την υποστήριξη των εθνικών αστικών τάξεων και των κρατών τους στα πολεμικά σχέδια. Παράλληλα, αναγνώριζε ότι ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος επιτάχυνε και όξυνε εξαιρετικά το προτσές της μετατροπής του μονοπωλιακού καπιταλισμού σε κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό, καθώς και την ένταση της καταπίεσης από το αστικό κράτος της Ρωσίας προς τους εργαζομένους, μέσω των παντοδύναμων κεφαλαιοκρατικών οργανώσεων. Επιπρόσθετα, εκείνη την περίοδο, οι πρωτοφανείς συμφορές του πολέμου δυσχεραίνουν την κατάσταση των μαζών, δυναμώνουν την

³⁸⁰ Β. Ι. Λένιν, *Τα καθήκοντα του προλεταριάτου στην τωρινή επανάσταση*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 115

³⁸¹ Π. Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, ό.π. σελ. 92

³⁸² Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π. σελ. 3

αγανάκτησή τους. Οριμάζει έκδηλα η διεθνής προλεταριακή επανάσταση. Απόδειξη αυτής της εξέλιξης είναι η μεγαλειώδης ειρηνική διαδήλωση στην Πετρούπολη 500 χιλιάδων εργατών, στρατιωτών και ναυτών, με κεντρικό σύνθημα “όλη η εξουσία στα Σοβιέτ” και η αντίδραση της Προσωρινής Κυβέρνησης με τη στήριξη των μικροαστών, που οδήγησε στο χτύπημα του λαϊκού κινήματος, στη σύλληψη Μπολσεβίκων ηγετών, στην επιβολή καθεστώτος ημιπαρανομίας για ολόκληρο το κόμμα και λίγο αργότερα, στις 25 Αυγούστου (9 Σεπτέμβρη), στην εκδήλωση του στρατιωτικού κινήματος με επικεφαλής τον στρατηγό Κορνίλοφ.

- Η αντεπανάσταση δεν κατόρθωσε τελικά να επιβληθεί και από το Σεπτέμβρη του 1917 εκδηλώνεται πλέον φανερά η στροφή των μαζών προς το μπολσεβίκικο κόμμα. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της προσωρινής κυβέρνησης και των τοπικών της διοικήσεων, οι αγροτικές εξεγέρσεις που ξέσπασαν το Σεπτέμβρη του 1917 ήταν 6 φορές περισσότερες από αυτές που είχαν ξεσπάσει το Μάη του ίδιου έτους³⁸³. Στη χώρα εκδηλώθηκε μια πανεθνική κρίση ενώ η οικονομία πήρε την κατιούσα. Η κυβέρνηση του Κερένσκι με την πολιτική της, περισσότερο ενίσχυε παρά απότρεπε την καταστροφή. Η πανεθνική κρίση δυνάμωσε τις διαφωνίες, τη διχόνοια και την αμηχανία που επικρατούσε στην κορυφή της εξουσίας. Οι εργάτες άρχισαν να διώχνουν το διευθυντικό προσωπικό των βιομηχανικών επιχειρήσεων και των σιδηροδρόμων και ζητούσαν πιο επίμονα να πάρουν τα σοβιέτ την εξουσία στα χέρια τους. Οι στρατιώτες αρνούσαν να συνεχίσουν τον πόλεμο. Έδωχαν τους αντιδραστικούς αξιωματικούς και αναδείκνυαν στη θέση τους άλλους, αυτούς που είχαν την εμπιστοσύνη τους. Στα δύο μέτωπα από τα τρία, το Βόρειο και το Δυτικό, οι περισσότεροι στρατιώτες ακολουθούσαν τους Μπολσεβίκους. Ακόμα, οι Μπολσεβίκοι είχαν και την πλήρη υποστήριξη των ναυτών του στόλου της Βαλτικής Θάλασσας. Οι αγρότες, αφού έχασαν πια κάθε ελπίδα ότι το κόμμα τους, οι Εσέροι, θα εφαρμόσει το αγροτικό του πρόγραμμα, έδωχαν τους γαιοκτήμονες, καταπατούσαν τη γη, άρπαζαν τα εργαλεία και τα μοιράζονταν για να καλλιεργήσουν τα χωράφια. Το αγροτικό κίνημα μετεξελισσόταν σε εξέγερση, η οποία εξαπλώθηκε στα μισά κυβερνεία της χώρας (Νομούς). Άλλαξε και ο χαρακτήρας του κινήματος των καταπιεσμένων εθνών. Ο αγώνας τους, παρ’ όλη την αντίσταση των αστικών και μικροαστικών εθνικιστικών κομμάτων και οργανώσεων, γινόταν ένα με το κίνημα των Ρώσων εργατών, στρατιωτών και αγροτών. Στις 31 Αυγούστου (13 Σεπτέμβρη), το **Σοβιέτ της Πετρούπολης** είχε εγκρίνει απόφαση που εισηγούνταν οι Μπολσεβίκοι και που καλούσε να σχηματιστεί καινούρια κυβέρνηση από αντιπροσώπους του επαναστατικού προλεταριάτου και της αγροτιάς. Ύστερα απ’ αυτό, το προεδρείο του Σοβιέτ που αποτελούνταν από εκπροσώπους του κόμματος των Εσέρων και των Μενσεβίκων παραιτείται και η ηγεσία του Σοβιέτ περνάει στα χέρια των Μπολσεβίκων. Στις 5 (18) Σεπτέμβρη μπολσεβικοποιείται και το **Σοβιέτ της Μόσχας** και στη συνέχεια η κατάκτηση της πλειοψηφίας στα Σοβιέτ από το κόμμα του Λένιν θα εξελιχθεί με ιδιαίτερη ταχύτητα.

Στα τέλη του Σεπτέμβρη του 1917, από την Φινλανδία όπου ζούσε παράνομα εκείνη την περίοδο, ο Λένιν γράφει επιστολή στην ΚΕ του Κόμματος. Σε αυτήν, με πλήρη σαφήνεια θέτει το ζήτημα της εξέγερσης και της ανατροπής της προσωρινής κυβέρνησης. Μετά, στέλνει στην ΚΕ ακόμα μια επιστολή με θέμα, “*Μαρξισμός και η εξέγερση*”. Εκεί ο ηγέτης των Μπολσεβίκων υπενθυμίζει τις τρεις προϋποθέσεις, χωρίς τις οποίες η εξέγερση δεν μπορεί να επιτύχει:

1) Η εξέγερση, για να πετύχει, δεν μπορεί και δεν πρέπει να στηρίζεται στη συνωμοσία, ούτε σε ένα κόμμα, αλλά στην πρωτοπόρα τάξη.

³⁸³ Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Ζ2*, ό.π. σελ. 898

2) Πρέπει να στηρίζεται στην επαναστατική άνοδο του λαού.

3) Πρέπει να γίνει σε τέτοια κρίσιμη στιγμή, όπου η δραστηριοποίηση των πρωτοπόρων στοιχείων του λαού είναι η μέγιστη και οι ταλαντώσεις στο στρατόπεδο των εχθρών είναι οι πιο έντονες. Όλες αυτές οι προϋποθέσεις υπάρχουν³⁸⁴.

Η ΚΕ όμως, πήρε μια πολύ γενική απόφαση - στο φλέγον ζήτημα των παραινέσεων του Λένιν - που έλεγε «να οριστεί πολύ σύντομα μια συνεδρίαση της ΚΕ, που θα αφιερωθεί σε θέματα τακτικής». Επίσης, δεν εγκρίθηκε κατ' ουσία η πρόταση του Στάλιν να σταλούν τα γράμματα για συζήτηση στις πιο σημαντικές κομματικές οργανώσεις, γιατί αποφασίστηκε αυτή η πρόταση να συζητηθεί σε προσεχή συνεδρίαση. Κατά τ' άλλα - κι αυτό ήταν θετικό βήμα της ΚΕ - απορρίφθηκαν απόψεις του Κάμενεφ, που ήταν ενάντια στις απόψεις του Λένιν για προετοιμασία της εξέγερσης³⁸⁵.

- Η συνεδρίαση της ΚΕ του μπολσεβίκικου κόμματος, που πήρε την **απόφαση** για την προετοιμασία και πραγματοποίηση της εξέγερσης, έγινε στις 10 (23) Οκτώβρη 1917. Παρόντες ήταν δώδεκα μέλη του Οργάνου: Ο Λένιν, ο Ζινόβιεφ, ο Κάμενεφ, ο Στάλιν, ο Τρότσκι, ο Σβερντλόφ, ο Ουρίτσκι, ο Τζερζίνσκι, η Κολοντάι, ο Μπουμπνόφ, ο Σοκόλνικοφ και ο Λομόφ. Η ΚΕ, ύστερα από εισήγηση του Λένιν και σχετική συζήτηση, θα εγκρίνει την παρακάτω απόφαση: *«Η ΚΕ θεωρεί ότι τόσο η διεθνής θέση της ρωσικής επανάστασης (εξέγερση στο στόλο της Γερμανίας σαν ανώτατη εκδήλωση της ανάπτυξης σε όλη την Ευρώπη της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης, έπειτα ο κίνδυνος σύναψης ειρήνης μεταξύ των ιμπεριαλιστών με σκοπό να πνίξουν την επανάσταση στη Ρωσία), όσο και η στρατιωτική κατάσταση (βέβαιη απόφαση της ρωσικής αστικής τάξης και του Κερένσκι και Σία να παραδώσουν την Πετρούπολη στους Γερμανούς) - όσο και η κατάκτηση από το προλεταριακό κόμμα της πλειοψηφίας στα Σοβιέτ - όλα αυτά σε συνδυασμό με την εξέγερση των αγροτών και τη στροφή της εμπιστοσύνης του λαού προς το κόμμα μας (εκλογές στη Μόσχα), τέλος, η έκδηλη προετοιμασία ενός δεύτερου κινήματος Κορνίλοφ (απομάκρυνση των στρατευμάτων από την Πετρούπολη, μεταφορά κοζάκων στην Πετρούπολη, κύκλωση του Μινσκ από κοζάκους κλπ.) - όλα αυτά βάζουν στην ημερήσια διάταξη την **ένοπλη εξέγερση**. Διαπιστώνοντας, έτσι, ότι η ένοπλη εξέγερση είναι **αναπόφευκτη** κι ότι έχει ωριμάσει πέρα για πέρα, η ΚΕ καλεί όλες τις οργανώσεις του κόμματος να καθοδηγούνται από το γεγονός αυτό και σύμφωνα μ' αυτό να συζητούν και να λύνουν όλα τα πρακτικά ζητήματα (Συνέδριο των Σοβιέτ βόρειας περιοχής, απομάκρυνση των στρατευμάτων από την Πετρούπολη, δράση των κατοίκων της Μόσχας και του Μινσκ κλπ.)»*. Την απόφαση για την εξέγερση ψήφισαν 10 από τα 12 παρόντα μέλη της ΚΕ. Αρνητική ψήφο έδωσαν οι Κάμενεφ και Ζινόβιεφ.
- Στις 16 (29) του Οκτώβρη 1917 ο Λένιν υπενθυμίζει ξανά στη διευρυμένη συνεδρίαση της ΚΕ την εμπιστοσύνη που έχουν οι μάζες στους Μπολσεβίκους και την ανάγκη για μια αποφασιστική πολιτική, κατά του πολέμου και του οικονομικού χάους. Σε αυτή τη συνεδρίαση εκλέγεται το Στρατιωτικό Επαναστατικό Κέντρο (Σβερντλόφ, Στάλιν, Μπουμπνόφ, Ουρίτσκι και Τζερζίνσκι), το οποίο εντάσσεται σύσσωμο στη Στρατιωτικο-επαναστατική επιτροπή του Σοβιέτ της Πετρούπολης, γίνεται ο καθοδηγητικός πυρήνας της και τη μετατρέπει σε επιτελείο της εξέγερσης.

³⁸⁴ Ε. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 109

³⁸⁵ Β.Ι. Λένιν, *Απαντα*, τ. 34, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σελ. 488-489, σημείωση 81

Παρά το ότι η εξέγερση ετοιμαζόταν μέσα σε μυστικότητα, η προσωρινή κυβέρνηση βρέθηκε κατατοπισμένη και έσπευσε να πάρει τα μέτρα της. Απαγορεύτηκαν όλες οι συγκεντρώσεις στους δρόμους. Ο διοικητής της στρατιωτικής περιοχής της Πετρούπολης υποχρέωσε όλους τους αξιωματικούς στρατιωτικών μονάδων να συλλαμβάνουν όσους μπαίνουν στους στρατώνες και καλούν τους στρατιώτες σε ένοπλη κινητοποίηση. Ο υπουργός Δικαιοσύνης έδωσε ξανά τη διαταγή για τη σύλληψη του Λένιν. Ο αρχηγός της προσωρινής κυβέρνησης Κερένσκι έστειλε διαταγή να μπουν στην Πετρούπολη αντεπαναστατικά στρατεύματα. (Εκείνο, ακριβώς, το σώμα ιππικού που είχε κινηθεί πριν δύο μήνες για να ανατρέψει τον ίδιο, με διαταγή του Κορνίλοφ).

- Στις 21 του Οκτώβρη (3 του Νοέμβρη) ένα ογκώδες συλλαλητήριο των στρατιωτών στο Σμόλνι αποφάσισε:

«Χαιρετίζοντας τον σχηματισμό της Στρατιωτικής Επαναστατικής Επιτροπής, δίπλα στο Σοβιέτ των εργατών και στρατιωτών βουλευτών της Πετρούπολης, **η φρουρά της Πετρούπολης και των περιχώρων της υπόσχεται στη Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή πλήρη υποστήριξη σ' όλα τα βήματά της**, που θα κατευθύνονται στην πιο στενή σύνδεση του μετώπου με τα μετόπισθεν για το συμφέρον της επανάστασης. Μαζί μ' αυτό, η φρουρά της Πετρούπολης δηλώνει: για τη φρούρηση της επαναστατικής τάξης στην Πετρούπολη βρίσκεται όλη η φρουρά μαζί με το οργανωμένο προλεταριάτο. Κάθε είδους προβοκατόρικες απόπειρες από μέρους των κορνιλοφικών και της αστικής τάξης να σπείρουν ζιζάνια και σύγχυση στις επαναστατικές γραμμές θ' αντιμετωπίσουν αμείλιχτη αντίσταση»³⁸⁶.

Τέλος, για να δώσει χρόνο στον Κερένσκι να προετοιμαστεί καλύτερα για την πάταξη της ενδεχόμενης εξέγερσης, η εσσερομενσεβίκικη Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ ανέβαλε την κανονική σύγκληση του Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ, από τις 20 στις 25 του Οκτώβρη. Η μενσεβίκικη εφημερίδα δημοσίευσε συνέντευξη του μέλους της ΚΕ Λεφ Κάμενεφ, ο οποίος αποκάλυψε το σχέδιο της ΚΕ και δήλωσε ότι ο ίδιος και ακόμα ένα μέλος της ΚΕ, ο Γριγκόρι Ζινόβιεφ, διαφωνούν με αυτό το σχέδιο. Δίνοντας στη δημοσιότητα την απόρρητη απόφαση της ΚΕ αυτοί οι δύο το πρόδωσαν στους εχθρούς³⁸⁷. Η στρατιωτικοπολιτική επιτροπή απάντησε με την απόφαση οι στρατιωτικές μονάδες της πρωτεύουσας να εκτελούν μόνο τις διαταγές που έχουν δική της υπογραφή και σφραγίδα. Η προσωρινή κυβέρνηση πήρε απόφαση να απαγορεύσει τις εφημερίδες των Μπολσεβίκων και να κλείσει το Τυπογραφείο τους.

Ο Λένιν πρότεινε ως καταλληλότερη χρονική στιγμή για εξέγερση, την πρώτη μέρα του Συνεδρίου. Έλεγε χαρακτηριστικά:

«Στις 24 του Οκτώβρη θα είναι πολύ νωρίς να ενεργήσουμε: για την εξέγερση είναι απαραίτητη η πανρωσική βάση, και στις 24 δε θα φτάσουν ακόμα όλοι οι αντιπρόσωποι του συνεδρίου. Από την άλλη μεριά στις 26 του Οκτώβρη θα είναι πολύ αργά να ενεργήσουμε: σ' αυτό το διάστημα το Συνέδριο θα οργανωθεί, και μια μεγάλη οργανωμένη συνέλευση είναι δύσκολο να πάρει αστραπιαία και αποφασιστικά μέτρα. Εμείς πρέπει να ενεργήσουμε στις 25 του Οκτώβρη, την ημέρα που ανοίγει το Συνέδριο, για να μπορούμε να πούμε σ' αυτό: **Να η εξουσία! Τι θα κάνετε μ' αυτήν;**»³⁸⁸.

³⁸⁶ Τζον Ριντ, *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2011, σελ. 24

³⁸⁷ Β.Ι. Λένιν, *Γράμμα προς την ΚΕ του ΣΔΕΚΡ (μπ)*, Απαντα, τ. 34, ό.π. σελ. 423-427

³⁸⁸ Τζ. Ριντ, ό.π. σελ. 25

- Τα χαράματα στις 24 του Οκτώβρη (6 Νοέμβρη) ένα απόσπασμα από ευέλπιδες των σχολών αξιωματικών εφόρμησε στο Τυπογραφείο και το σφράγισε. Αλλά με βάση την εντολή της στρατιωτικής επαναστατικής Επιτροπής (ΣΕΕ) οι επαναστατημένοι στρατιώτες και οι μαχητές της Κόκκινης φρουράς τους έδιωξαν. Γίνεται νέα έφοδος, αλλά αποκρούεται. Προσπαθούν να σηκώσουν τις γέφυρες του ποταμού Νέβα που συνδέουν το κέντρο της πόλης με τις εργατικές συνοικίες.

Ο Λένιν που βρισκόταν εκείνη τη στιγμή σε παράνομο διαμέρισμα γράφει στα μέλη της ΚΕ το βράδυ: «... Η κατάσταση είναι εξαιρετικά κρίσιμη. Είναι ολοκάθαρο ότι πραγματικά, τώρα, πια, **κάθε καθυστέρηση της εξέγερσης ισοδυναμεί με θάνατο**. Με όλες μου τις δυνάμεις θέλω να πείσω τους συντρόφους ότι, τώρα, όλα κρέμονται από μια τρίχα, ότι στην ημερήσια διάταξη μπαίνουν ζητήματα που δεν λύνονται με συσκέψεις, ούτε με συνέδρια (έστω και με συνέδρια των Σοβιέτ), αλλά αποκλειστικά από τους λαούς, από τη μάζα, από την πάλη των οπλισμένων μαζών»³⁸⁹. Καθώς νυχτώνει και δεν υπάρχει καμία είδηση από το Σμόλνι³⁹⁰, αψηφώντας τον κίνδυνο που διατρέχει, πηγαίνει εκεί και αναλαμβάνει άμεσα την καθοδήγηση της εξέγερσης.

Η εξέγερση άρχισε στις 24 Οκτώβρη/ 6 Νοέμβρη 1917, μια μέρα πριν ανοίξει τις πύλες του 2ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ.

Μέχρι το πρωί της 25 Οκτώβρη (7 Νοέμβρη) οι κοκκινοφρουροί, ναύτες και στρατιώτες, κατέλαβαν τις γέφυρες του Νέβα, το Τηλεγραφείο, το Τηλεφωνικό κέντρο της πόλης, το Ραδιοφωνικό σταθμό και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Στις 9:40 της 25^{ης} Οκτώβρη, το θωρηκτό Αβρόρα έδωσε το σύνθημα για εισβολή στα Χειμερινά Ανάκτορα, έδρα της Προσωρινής κυβέρνησης. **Αυτή ουσιαστικά ήταν η επίσημη χρονική στιγμή εκδήλωσης της Οκτωβριανής Επανάστασης**. Οι επαναστάτες περικύκλωσαν και κατέλαβαν τα Χειμερινά Ανάκτορα. Οι υπουργοί της προσωρινής κυβέρνησης συνελήφθησαν. Ο πρωθυπουργός Κερένσκι, με αυτοκίνητο του Αμερικανού πρεσβευτή, κατάφερε να ξεφύγει. Τώρα οι Μπολσεβίκοι μπορούσαν να καταπιαστούν με τη λύση των πιο δύσκολων προβλημάτων της χώρας. Στις 10 η ώρα από το ραδιόφωνο και τον τηλεγράφο μεταδόθηκε η έκκληση: “Προς τους πολίτες της Ρωσίας”, όπου αναφέρονταν: «Η υπόθεση για την οποία αγωνιζόταν ο λαός: Άμεση πρόταση δημοκρατικής ειρήνης, κατάργηση της τσιφλικάδικης ιδιοκτησίας της γης, εργατικός έλεγχος στην παραγωγή, δημιουργία Σοβιετικής κυβέρνησης, η υπόθεση αυτή είναι εξασφαλισμένη»³⁹¹.

- Το βράδυ στις 25 Οκτώβρη (7 Νοέμβρη) άρχισαν οι συνεδριάσεις του 2ου Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ, που αντιπροσώπευε πάνω από 400 σοβιέτ της χώρας. Η σύνθεση του Συνεδρίου αντικατόπτριζε τις εξελίξεις: από τους 649 αντιπροσώπους, οι 390 ήταν Μπολσεβίκοι, 160 Εσσέροι και 92 Μενσεβίκοι.

Το λόγο πήρε πρώτος ο Λένιν, διαβάζοντας την «Εισήγηση για τα καθήκοντα της εξουσίας των Σοβιέτ». Η πρώτη φράση, από αυτόν τον ιστορικό λόγο ήταν:

“Σύντροφοι! Η εργατοαγροτική επανάσταση, για την αναγκαιότητα της οποίας μιλούσαν συνεχώς οι μπολσεβίκοι, πραγματοποιήθηκε”

³⁸⁹ Β.Ι. Λένιν, *Γράμμα προς τα μέλη της ΚΕ*, Άπαντα, τ. 34, ό.π. σελ. 435

³⁹⁰ Ινστιτούτο, το αρχηγείο της Επανάστασης.

³⁹¹ Β.Ι. Λένιν, *Προς τους πολίτες της Ρωσίας*, Άπαντα, τ. 35, ό.π. σελ. 1.

Στη συνέχεια μίλησε για τη σημασία αυτής της επανάστασης, το ρόλο των σοβιέτ ως κρατικά όργανα εξουσίας, την πείρα που απέκτησε το προλεταριάτο και το Κόμμα δουλεύοντας μαζί, εξέφρασε την πεποίθηση για το ξεκίνημα μιας νέας εποχής – παγκόσμιας επικράτησης του σοσιαλισμού και εξήγγειλε τη διεκδίκηση άμεσης και δίκαιης ειρήνης. Την πρώτη μέρα των εργασιών του, το Συνέδριο ψήφισε έκκληση «προς τους εργάτες, τους στρατιώτες και τους αγρότες», γραμμένη από τον Λένιν. Εκεί αναφερόταν: «Στηριγμένο στη θέληση της τεράστιας πλειοψηφίας των εργατών, των στρατιωτών και αγροτών και της φρουράς της Πετρούπολης, το συνέδριο παίρνει στα χέρια του την εξουσία. Το Συνέδριο αποφασίζει: Όλη η εξουσία κατά τόπους περνάει στα Σοβιέτ των εργατών, στρατιωτών και αγροτών βουλευτών, που πρέπει να εξασφαλίσουν μια πραγματικά επαναστατική τάξη»³⁹². Στη συνέχεια, με πρόταση του Λένιν στο Συνέδριο, εγκρίθηκε το πρώτο διάταγμα της Σοβιετικής εξουσίας για την **Ειρήνη**. Ήταν η πρώτη πράξη της **εξωτερικής πολιτικής** που κράτησε μέχρι το 1990. Ο Λένιν αποκαλούσε τον πόλεμο σαν το μεγαλύτερο έγκλημα σε βάρος της ανθρωπότητας και πρότεινε στις κυβερνήσεις των εμπόλεμων χωρών να τερματίσουν αμέσως τις πολεμικές επιχειρήσεις και να κλείσουν συνθήκη Ειρήνης. Το δεύτερο διάταγμα αφορούσε τη **γη**. Όλη η γη των φεουδαρχών, της τσαρικής οικογένειας, η μοναστηριακή και εκκλησιαστική γη δημεύεται και αποδίδεται δωρεάν στους αγρότες για να την καλλιεργούν³⁹³. Το 2ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ τέλος, αποφάσισε να σχηματιστεί μια εργατοαγροτική κυβέρνηση - το Συμβούλιο των Λαϊκών Επιτρόπων (ΣΛΕ) με πρόεδρο τον Βλαδίμηρο Ίλιτς Ουλιάνοφ (Λένιν).

Οι συμμαχίες

Αποφασιστικό βάρος στην εξέλιξη των γεγονότων προς την επανάσταση, έχει η στρατηγική συμμαχιών.

Το ζήτημα είχε απασχολήσει από νωρίς τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Αφετηρία του προβληματισμού τους ήταν η δυνατότητα η εργατική τάξη να τραβήξει ή να ουδετεροποιήσει τμήματα των άλλων στρωμάτων στην πάλη για την ανατροπή του καπιταλισμού. Πριν απ' όλα ο Μαρξ μελέτησε πολύ βαθιά τις αγροτικές σχέσεις διαφόρων χωρών και τα νέα φαινόμενα της οικονομίας του καπιταλισμού. Όταν έμαθε τη ρώσικη γλώσσα, άρχισε να μελετά συστηματικά τα επίσημα δημοσιεύματα και μονογραφίες για τις αγροτικές σχέσεις και την κοινωνική - πολιτική ανάπτυξη της Ρωσίας. Η δε εργασία του Ένγκελς «Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και στη Γερμανία» αναλύει την ταξική διαστρωμάτωση της αγροτιάς και αναδεικνύει την ανάγκη χάραξης πολιτικής προσέγγισης των εργατών γης, το ρόλο τους στην καθοδήγηση των φτωχών αγροτών. Επίσης αναδεικνύει τους κινδύνους για το εργατικό κόμμα να ταυτιστεί με τα συμφέροντα της αστικής τάξης στην αγροτική παραγωγή, μέσω της υποστήριξης αιτημάτων που φαντάζουν προς όφελος όλων των αγροτών. Έχοντας υπόψη του τον παγκόσμιο ανταγωνισμό και τον κατακλυσμό της ευρωπαϊκής αγοράς από φτηνά σιτηρά, επισημαίνει:

«Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες και οι μικροί αγρότες αντιμετωπίζουν άμεσα και στον ίδιο βαθμό την καταστροφή. Και επειδή και οι δύο είναι ιδιοκτήτες γης και άνθρωποι της υπαίθρου, ο μεγαλοτσιφλικός παρουσιάζεται σαν υπερασπιστής των συμφερόντων του μικρού αγρότη, κι ο μικρός αγρότες – σε γενικές γραμμές – δέχεται αυτόν τον υπερασπιστή»³⁹⁴. Στο ζήτημα της ιδιοκτησίας της γης, οι Μαρξ – Ένγκελς αναδεικνύουν την ανάγκη για κοινωνικοποίησή της,

³⁹² Β.Ι. Λένιν, *Το 2^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ*, Άπαντα, τ. 35, ό.π. σελ. 11-12

³⁹³ Ο.π. σελ. 13-27

³⁹⁴ Φρ. Ένγκελς, *Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική*, ό.π. σελ. 166

θέση που είχε υιοθετηθεί και στο Πρόγραμμα του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της εποχής. Παράλληλα, αξίωναν την σταδιακή ένταξη του μικροπαραγωγού στην άμεσα κοινωνική παραγωγή, ως τη μόνη δυνατή συμφέρουσα προοπτική.

Η στρατηγική συμμαχιών αποτέλεσε σημείο τριβής εντός των δύο τάσεων της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Ο θεωρητικός ηγέτης της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, Πλεχάνωφ, παρά τις αμφιταλαντεύσεις του στη διαπάλη μεταξύ των δύο τάσεων του κόμματος, υποστήριζε ότι η πραγματοποίηση της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Ρωσία δεν ήταν δυνατή, εξαιτίας του αγροτικού της χαρακτήρα³⁹⁵. Θεωρούσε ότι προϋπόθεση για τη σοσιαλιστική προοπτική ήταν η ολοκλήρωση της εκβιομηχάνισης της παραγωγής από τον ρωσικό καπιταλισμό και η εμπέδωση όλων των αστικών δημοκρατικών ελευθεριών. Μέχρι να ολοκληρωθεί αυτό το στάδιο, το ρωσικό προλεταριάτο δεν μπορούσε να προχωρήσει στη σοσιαλιστική επανάσταση, αντίθετα όφειλε να στηρίζει μαζί με το κόμμα του τις αστικές μεταρρυθμίσεις. Οι Μπολσεβίκοι, που οργανώνονταν σε ιδιαίτερη τάση της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας από το συνέδριο του 1903, επιδίωξαν να απαλλαγούν από την πολιτική καθήλωση που επέβαλλε η παραπάνω ανάλυση. Ο Λένιν υποστήριζε ότι η αστική τάξη δεν ήταν ικανή να μετασχηματίσει την κοινωνία από αγροτική σε βιομηχανική, επειδή είχε τεράστια συμφέροντα από τις τοποθετήσεις κεφαλαίων σε αγροτική γη. Την πολιτική και οικονομική ανατροπή που δεν μπορούσε να αναλάβει η αστική τάξη, έπρεπε να αναλάβει η εργατική τάξη, οι αγρότες και οι σύμμαχοι. Στη Ρωσία αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις μπορούσαν να επιβάλλουν ένα επαναστατικό καθεστώς, το οποίο ενώ από τη μια θα ολοκλήρωνε κάποιες μεταρρυθμίσεις στο ιστορικό στάδιο του καπιταλισμού, θα κατέστρεφε το πολιτικό οικοδόμημα του τσαρισμού και θα απελευθέρωνε τη δυνατότητα εκβιομηχάνισης. Αυτή η σκέψη αντανακλάται στη στρατηγική υπέρ μιας δημοκρατικής αστικής επανάστασης που υποστήριζε ο Λένιν, μέχρι το Φλεβάρη του 1917.

Ο Λένιν, αναπτύσσοντας δημιουργικά τη θέση που είχε διατυπώσει ο Μαρξ το 1856 για τη δυνατότητα συνένωσης της προλεταριακής επανάστασης με τον «πόλεμο των χωρικών», έκανε μια σπουδαία θεωρητική και πολιτική επεξεργασία: Απέδειξε ότι η συμμαχία του επαναστατικού προλεταριάτου με την εργαζόμενη αγροτιά αποτελεί **βασικό όρο** της νίκης της δημοκρατικής επανάστασης στη Ρωσία, αλλά και της σοσιαλιστικής επανάστασης. Η συμμαχία αυτή μεγένθυσε τον πολιτικό ρόλο του προλεταριάτου, γιατί μαζί με την αγροτιά η εργατική τάξη αποτελούσε την πλειοψηφία του πληθυσμού της χώρας. Στην επεξεργασία αυτής της τακτικής, ο Λένιν έθετε σωστά το ρόλο και τις σχέσεις των τάξεων στην εποχή του ιμπεριαλισμού, παρόλο που στη Ρωσία στην εξουσία βρισκόταν ο τσαρισμός. Η αστική τάξη, την οποία θεωρούσαν ηγέτη της επανάστασης οι Μενσεβίκοι, στην εποχή του ιμπεριαλισμού περνά στην αντίδραση. Επομένως, συμβιβάζεται με τον τσαρισμό για την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και της αγροτιάς, ενώ επιδιώκει να τραβήξει με το μέρος της την αγροτιά. Ο Λένιν διέβλεπε τη δυνατότητα η εργατική τάξη να είναι ηγετική δύναμη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης και σε συμμαχία με την αγροτιά να κατακτήσει την εξουσία, την **«επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς»**:

«...η δύναμη ικανή να κερδίσει την “αποφασιστική νίκη πάνω στον τσαρισμό” μπορεί να είναι μόνο ο λαός, δηλαδή, το προλεταριάτο και η αγροτιά, αν πρόκειται να πάρουμε τις βασικές, τις μεγάλες δυνάμεις και να κατανείμουμε ανάμεσά τους τη μικροαστική τάξη του χωριού και της

³⁹⁵ Π. Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, ό.π. σελ. 76

πόλης (που είναι και αυτή “λαός”). Η “αποφασιστική νίκη της επανάστασης πάνω στον τσαρισμό” είναι η επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς»³⁹⁶.

Το έργο της συνένωσης του κόσμου της πόλης με τον κόσμο της υπαίθρου, ήταν εξαιρετικά δύσκολο: Το βασικό αίτημα των φτωχών των πόλεων ήταν ψωμί και των φτωχών εργατών καλύτερα ημερομίσθια και λιγότερες ώρες εργασίας. Το βασικό αίτημα του 80% των Ρώσων που ζούσαν από τη γεωργία ήταν, όπως πάντα, γη³⁹⁷. Για τη θέση και το ρόλο της αγροτιάς ο Λένιν σημειώνει: «Η αγροτιά κλείνει μέσα της πλήθος μισοπρολεταριακά στοιχεία μαζί με μικροαστικά. Αυτό την κάνει κι εκείνη ασταθή και υποχρεώνει το προλεταριάτο να συσπειρωθεί σε αυστηρά ταξικό κόμμα. Η αστάθεια όμως της αγροτιάς διαφέρει ριζικά από την αστάθεια της αστικής τάξης, γιατί στη δοσμένη στιγμή η αγροτιά δεν ενδιαφέρεται τόσο για τη δίχως όρους διατήρηση της ατομικής ιδιοκτησίας, όσο για την αφαίρεση της γης των τσιφλικάδων, που είναι μια από τις κύριες μορφές αυτής της ιδιοκτησίας. Δίχως να γίνεται απ’ αυτό σοσιαλιστική, δίχως να πάψει να είναι μικροαστική, η αγροτιά είναι ικανή να γίνει ακραιφνής και ριζοσπαστικότετος οπαδός της δημοκρατικής επανάστασης [...] η αγροτιά θα γίνει αναπόφευκτα στήριγμα της επανάστασης και της δημοκρατίας, γιατί μόνο μια πέρα για πέρα νικηφόρα επανάσταση θα μπορέσει να δώσει στην αγροτιά τα πάντα στον τομέα των αγροτικών μεταρρυθμίσεων [...] για να καλυτερέψει τους όρους ζωής της τόσο όσο είναι κατορθωτό μέσα στα πλαίσια της εμπορευματικής οικονομίας»³⁹⁸.

Προωθώντας την ιδέα της εξέλιξης της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε σοσιαλιστική, υποστήριζε ότι η δημοκρατική ανατροπή πρέπει να φτάσει μέχρι τέλους, εκμηδενίζοντας την αντίσταση της απολυταρχίας και παραλύοντας την αστάθεια της αστικής τάξης. Ακριβώς για αυτό, καθόρισε την ηγεμονία της εργατική τάξης σε συμμαχία με την αγροτιά στην αστικοδημοκρατική επανάσταση, με προοπτική τη μετεξέλιξη της επανάστασης σε σοσιαλιστική.

Το κύριο ζήτημα σε όλη την περίοδο από τον Απρίλη έως τον Οκτώβρη του 1917 είναι η διαπάλη ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τις συμβιβαστικές δυνάμεις, τους Μενσεβίκους και τους Εσσέρους, που εξέφραζαν πολιτικά τα μικροαστικά στρώματα. Τα στρώματα αυτά κρατούσαν μια μεσοβέζικη στάση: δεν μπορούσαν να πάνε πιο πέρα από την αστικοδημοκρατική επανάσταση, κάτι που αποδείχθηκε περίτρανα στο πιο κρίσιμο ζήτημα της περιόδου, τη στάση τους απέναντι στη συνέχιση του ιμπεριαλιστικού πολέμου. Αυτά τα στρώματα υιοθέτησαν τη θέση του «**επαναστατικού αμυντισμού**», υποστηρίζοντας ότι ο πόλεμος άλλαξε χαρακτήρα, μετά την ανατροπή του Τσάρου, έπαψε να είναι ιμπεριαλιστικός. Ο επαναστατικός αμυντισμός ήταν το αδέξιο κράμα της σύζευξης της υποστήριξης των πολεμικών σχεδίων με την υψηλή έννοια της επανάστασης, η συγκάλυψη του χαρακτήρα του πολέμου. Ο Λένιν σημειώνει χαρακτηριστικά για τη θέση αυτή: «Επαναστατικός αμυντισμός λέγεται η συγκάλυψη του πολέμου που γίνεται με τη δικαιολογία ότι εμείς, λέει, κάναμε επανάσταση, εμείς είμαστε επαναστατικός λαός, εμείς είμαστε επαναστατική δημοκρατία [...] Τι επανάσταση κάναμε; Ρίξαμε τον Νικόλαο. Η επανάσταση αυτή δεν ήταν πολύ δύσκολη, σε σύγκριση με μια επανάσταση που θα ανέτρεπε όλη την τάξη των τσιφλικάδων και των καπιταλιστών. Ποιος βρέθηκε στην εξουσία ύστερα από την επανάστασή μας; Οι τσιφλικάδες και οι καπιταλιστές, οι ίδιοι που από

³⁹⁶ Β. Ι. Λένιν, *Δυο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρ. Επανάσταση*, Άπαντα, τ. 11, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1980, σελ. 44

³⁹⁷ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 87

³⁹⁸ Β. Ι. Λένιν, ό.π. σελ. 88

καιρό έχουν την εξουσία στην Ευρώπη»³⁹⁹. Η 7η Πανρωσική Συνδιάσκεψη του ΣΔΕΡΚ τον Απρίλη του 1917, υιοθετώντας το λενινιστικό πρόγραμμα, έθεσε σαν όρο για τη νίκη της επανάστασης την επίτευξη της συμμαχίας της εργατικής τάξης με τη φτωχή αγροτιά, στην οποία ηγετικό ρόλο θα είχαν οι εργάτες. Η έκβαση της επανάστασης, λέει η απόφαση για το αγροτικό ζήτημα, εξαρτάται από το «αν θα κατορθώσει το προλεταριάτο της πόλης να πάρει μαζί του το προλεταριάτο της υπαίθρου και να συνενώσει μ' αυτό τη μάζα των μισοπρολεταρίων του χωριού»⁴⁰⁰.

Ωστόσο, αυτή η συμμαχία έγινε ιδιαίτερα προσεκτικά. Ο Λούκατς σημειώνει κάποιες θεωρητικές πλευρές του ζητήματος, σύμφωνα με τις οποίες ο χαρακτήρας που αποκτά μια προλεταριακή επανάσταση συνδέεται άμεσα με τη βάση πάνω στην οποία θα γίνει η συμμαχία:

«Η προσέγγιση μιας επαναστατικής περιόδου χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι όλοι οι δυσαρεστημένοι της παλιάς κοινωνίας επιδιώκουν να ενωθούν με το προλεταριάτο, ή τουλάχιστον να συμμαχήσουν μαζί του [...] τα άλλα καταπιεσμένα κοινωνικά στρώματα (αγρότες, μικροαστοί, διανοούμενοι) δεν έχουν τους ίδιους στόχους με το προλεταριάτο. Το προλεταριάτο – αν ξέρει τι θέλει και τι πρέπει να θέλει από ταξική άποψη – μπορεί να φέρει τη σωτηρία από την κοινωνική μιζέρια όχι μόνο για τον εαυτό του, αλλά και για τα άλλα κοινωνικά στρώματα. Αν ωστόσο, το Κόμμα, ο αγωνιζόμενος φορέας της ταξικής του συνείδησης, είναι αβέβαιο για το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει η εργατική τάξη, αν ακόμα ο προλεταριακός του χαρακτήρας δεν είναι εξασφαλισμένος οργανωτικά, τότε αυτά τα στρώματα εισβάλλουν στο κόμμα του προλεταριάτου, το βγάζουν απ' το δρόμο του, και η συμμαχία τους, που με μια ταξικά ξεκάθαρη οργάνωση του προλεταριακού κόμματος θα είχε προωθήσει την επανάσταση, μπορεί να καταστεί ο πιο σοβαρός κίνδυνος γι αυτήν»⁴⁰¹.

Τα πρώτα αποτελέσματα της Επανάστασης

- Κατά χιλιάδες οι πιο γραμματισμένοι εργάτες και ώριμοι επαναστάτες διορίστηκαν στα δημόσια ιδρύματα.
- Άρχισε αμέσως ο εργατικός έλεγχος σε όλες τις επιχειρήσεις.
- Ψηφίστηκε το διάταγμα για το οκτάωρο.
- Δημιουργήθηκαν νέα κρατικά όργανα για τη σχεδιασμένη οικονομία.
- Άρχισαν να εθνικοποιούνται οι φάμπρικες και τα εργοστάσια.
- Στο χωριό δημιουργούνται οι πρώτες κρατικές φάρμες (Σοφχόζ) και παραγωγικοί συνεταιρισμοί (Κολχόζ).
- Η εκκλησία διαχωρίστηκε από το κράτος.
- Καθιερώθηκε η γενική υποχρεωτική, στοιχειώδης εκπαίδευση.
- Οι γυναίκες έγιναν ισότιμες με τους άνδρες, τόσο στα εκλογικά δικαιώματα, όσο και στην αμοιβή εργασίας.
- Ίσα δικαιώματα απέκτησαν όλα τα έθνη της Ρωσίας.

³⁹⁹ Β.Ι. Λένιν, από τη διάλεξη *Πόλεμος και Επανάσταση*- 14(27) Μάη 1917, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 119

⁴⁰⁰ Β. Ι. Λένιν, *Η 7^η Πανρωσική Διάσκεψη του ΣΔΕΚΡ (μπ)*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 426.

⁴⁰¹ Γκ. Λούκατς, *Η σκέψη του Λένιν – Η επικαιρότητα της επανάστασης*, ό.π. σελ. 36

Συνοψίζοντας τη στρατηγική του Λένιν που οδήγησε στην Οκτωβριανή Επανάσταση, τα κύρια σημεία εστιάζονται στους εξής άξονες:

- Στη διάδοση στις μάζες της αρχικής μαρξιστικής θέσης για τον πόλεμο, ως μέσο για τη σοσιαλιστική επανάσταση, και την εξέλιξη αυτής σύμφωνα με τις συνθήκες της εμπόλεμης Ρωσίας.
- Το συμφέρον που προέκυπτε από τη θεωρητική αυτή θέση, πήρε πρακτικό και ουσιαστικό νόημα με την δημιουργία μιας πολιτικής πρωτοπορίας, μιας κομματικής ηγεσίας με σιδερένια θέληση και πειθαρχία, ικανή να παρεμβαίνει στις μάζες, όπως έδειξε το Κόμμα των Μπολσεβίκων. Όπως σημειώνει ο Waltz, ο Μαρξ προείδε την αναγκαιότητα της επανάστασης, αλλά ο Λένιν τις μεθόδους που πρέπει να χρησιμοποιήσουν οι σοσιαλιστές για να την επιφέρουν⁴⁰².
- Στη διαπάλη που διεξήχθη εντός των γραμμών των σοσιαλιστών. Η στάση του μη συμβιβασμού, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, με τις τάσεις του κινήματος γνωστές ως «οπορτουνισμός», καθώς και η καταγγελία της χρεωκοπημένης στάσης των κομμάτων της Β' Διεθνούς εξέθεσαν αυτές τις δυνάμεις μπροστά στο λαό, ο οποίος έμαθε να βλέπει τους άμεσους και τελικούς σκοπούς, τους εχθρούς και τους συμμάχους του, να χρησιμοποιεί τις πιο διαφορετικές μεθόδους τακτικής πάλης. Άλλωστε, η υποστήριξη μέχρι τέλους της μαρξιστικής θέσης περί ενιαίου και σταθερού συμφέροντος της εργατικής τάξης, έκανε αναπόφευκτη τη σύγκρουση και την άσκηση βίας, ακόμα και εντός του ίδιου του κινήματος της εργατικής τάξης⁴⁰³.
- Στην υπεράσπιση του ρόλου των σοβιέτ, ως όργανα κρατικής εξουσίας.
- Στην πολιτική συμμαχιών, η οποία αντικατόπτριζε την κοινωνική αναγκαιότητα. Ανεδείχθη η δυνατότητα της εργατικής τάξης να συμμαχήσει με την αγροτιά. Ταυτόχρονα όμως ανεδείχθησαν και οι όροι ώστε αυτή η συμμαχία να προωθηθεί προς όφελος των σκοπών της εργατικής τάξης και της επικράτησης των κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής, στην κατεύθυνση συγκέντρωσης και μετατροπής της μικρής παραγωγής σε άμεσα κοινωνική παραγωγή. Οι Μπολσεβίκοι κέρδισαν την εμπιστοσύνη των απόμακρων εθνικών περιοχών.
- Στη μετεξέλιξη της αστικοδημοκρατικής επανάσταση σε σοσιαλιστική.
- Στην καταπολέμηση του «επαναστατικού αμυντισμού».
- Στην τήρηση του καθήκοντος για ειρήνευση στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο.

⁴⁰² K. Waltz, ό.π. σελ. 185

⁴⁰³ Ό.π.

Φυσικά η επανάσταση δεν είναι στιγμή, είναι διαδικασία. Τη σχεδόν αναίμακτη επιχείρηση της 25^{ης} Οκτωβρίου θα ακολουθήσει η τιμωρός ειρήνη που η Γερμανία επέβαλε στο Μπρεστ – Λιτόβσκ, λίγους μήνες προτού ηττηθεί κι εκείνη. Με αυτή τη συνθήκη αποσπώντο από τη Ρωσία η Πολωνία, οι Βαλτικές επαρχίες, σημαντικά εδάφη της νότιας και δυτικής Ρωσίας, καθώς και η Ουκρανία και η Τρανσκαυκασία (οι οποίες ανακτήθηκαν αργότερα). Ακολουθούν αντεπαναστατικές ενέργειες, η ξένη επέμβαση και ο εμφύλιος πόλεμος – γεγονός άλλωστε αναμενόμενο. Τον αντίπαλο πόλο του εμφυλίου αποτελούν οι δυνάμεις της εσωτερικής αντεπανάστασης, δεξιοί Εσσέροι, αριστεροί Εσσέροι, Μενσεβίκοι και οι πρώην τσαρικοί στρατηγοί και οι Καντέτοι. Στα μέσα του 1918, διάφοροι αντεπαναστατικοί «Λευκοί» στρατοί ξεσηκώνονται ενάντια στα Σοβιέτ, με χρηματοδότηση των Συμμάχων που έστειλαν επίσης αρκετά στρατεύματα στο ρωσικό έδαφος. Στην αρχή τα Αυστριακά, Γερμανικά, Ουγγρικά, Τουρκικά και έπειτα τα Βρετανικά, Γαλλικά, Ιαπωνικά, Αμερικανικά, Τσεχοσλοβακικά, Πολωνικά, Σερβικά, Ελληνικά⁴⁰⁴ και Ρουμανικά στρατεύματα θα εισβάλουν στο έδαφος της νεαρής ακόμα Σοβιετικής δημοκρατίας της Ρωσίας. Ο μύθος του φιλογερμανικού προσανατολισμού του μπολσεβικισμού κατέρρευσε, σύμφωνα με τον Σαντούλ, τους πρώτους αυτούς μήνες μετά την Επανάσταση. Οι Μπολσεβίκοι αντιστάθηκαν στους Γερμανούς στα μέτωπα από τη Φινλανδία μέχρι την Ουκρανία και οι σοβιετικοί αγρότες εμπόδιζαν τον εφοδιασμό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών⁴⁰⁵. Στις χειρότερες στιγμές του Εμφυλίου Πολέμου του 1918-1920, η μετέπειτα γνωστή ως Σοβιετική Ένωση είχε περιοριστεί σε ένα ηπειρωτικό, χωρίς διέξοδο προς τη θάλασσα, κομμάτι γης στη Βόρεια και Κεντρική Ρωσία, εκτός από ένα μικρό εκτεθειμένο τμήμα του Λένινγκραντ προς τον κόλπο της Φινλανδίας. Ο Κόκκινος Στρατός, μέχρι την καθιέρωση της γενικής θητείας, αποτελούντο από εθελοντές εργάτες, αγρότες και ναύτες. Πέραν του κλίματος λαϊκής ομοψυχίας και ενσυνείδητης πειθαρχίας, βασιζόταν μόνο στον αυτοσχεδιασμό και σε ένα αξιόλογο όπλο: στα χαρακτηριστικά του αντιπάλου· στη διαίρεση που επικρατούσε μεταξύ των αντεπαναστατικών στρατών, στην ικανότητά τους να γίνονται αντιπαθείς στη μεγάλη ρωσική αγροτιά καθώς και στην καχυποψία που έτρεφαν οι Δυνάμεις της Δύσης ότι δε θα μπορούσαν εκ τους ασφαλούς να διατάξουν τους επιρρεπείς προς στάση στρατιώτες και ναύτες τους να πολεμήσουν κατά των Μπολσεβίκων⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα στάλθηκε στην Ουκρανία τον Ιανουάριο του 1919, ύστερα από συμφωνία των Συμμάχων με την ελληνική αστική κυβέρνηση, παρά τις έντονες διαφωνίες στο εσωτερικό της χώρας. Ο δε αντίκτυπος στη Ρωσία περιγράφεται χαρακτηριστικά σε απόσπασμα προκήρυξης του Μπολσεβίκου διοικητή Αταμάν Γρηγόριεφ: «Δεν γνωρίζομεν να εγένετο καμία εχθρική πράξις εκ μέρους του ρωσικού λαού εναντίον της χώρας σας. Γνωρίζομεν όμως ότι η Ελλάδα είναι η κοιτίς της δημοκρατίας. Λυπούμεθα, διότι σας βλέπομεν παρά το πλευρόν των Γάλλων κεφαλαιοκρατών και ιμπεριαλιστών. Λυπούμεθα, διότι έχετε λησμονήσει τας δημοκρατικές παραδόσεις της χώρας σας. Λυπούμεθα, διότι έρχεσθε εις την χώραν μας ως σύμμαχοι του τσαρισμού..»

«Ο ρόλος της Σοβιετικής Ρωσίας», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 28/08/05, σελίδα 11

⁴⁰⁵ Λοχαγού Ζακ Σαντούλ, *Η επανάσταση των Μπολσεβίκων*, ό.π. σελ. 467

⁴⁰⁶ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων*, ό.π. σελ. 90

Εικόνα 1: Το μέτωπο του ρωσικού εμφυλίου και οι ξένες επεμβάσεις

Πηγή: http://www.mtholyoke.edu/courses/rschwartz/hist151/russian_revolution/RussianRevCivilWar.jpg

«Και όμως, η επανάσταση επέζησε», όπως γράφει ο Hobsbawm⁴⁰⁷. Η στρατηγική δεν σταμάτησε με την κατάληψη της εξουσίας. Η Επανάσταση σταθεροποιήθηκε για τρεις κυρίως λόγους: *Πρώτον*, διότι στηριζόταν σε ένα μοναδικά ισχυρό εργαλείο, τα 600.000 μέλη του πειθαρχικού, λειτουργούντος με δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, Κομμουνιστικού Κόμματος, που ουσιαστικά είχε την ικανότητα να οικοδομήσει κράτος. Αυτό το οργανωτικό πρότυπο στάθηκε από μόνο του όρθιο μετά την επανάσταση και αποτέλεσε την εκδοχή που επρόκειτο να υιοθετήσουν όλα τα επαναστατικά σοσιαλιστικά καθεστώτα μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα. *Δεύτερον*, ήταν εντελώς προφανές ότι η σοβιετική κυβέρνηση ήταν η μόνη ικανή και πρόθυμη να κρατήσει ενιαία τη Ρωσία ως κράτος. Κατά συνέπεια απέκτησε σημαντική υποστήριξη από προηγουμένως εχθρικές προς αυτήν πατριωτικές ρωσικές δυνάμεις, όπως τους αξιωματικούς, οι οποίοι συνέβαλλαν εξαιρετικά στη συγκρότηση του Κόκκινου Στρατού. Επίσης, σε αντίθεση με άλλες ηττημένες αυτοκρατορίες (Αυστροουγγαρία, Τουρκία), η επανάσταση των Μπολσεβίκων διατήρησε το μεγαλύτερο μέρος της πολυεθνικής εδαφικής ενότητας του παλαιού τσαρικού κράτους. *Τρίτον*, η επανάσταση επέτρεψε στους αγρότες να καταλάβουν τη γη. Πέραν από την μεταπολεμική πολιτική κολεκτιβισμού και σοσιαλιστικής οικοδόμησης που άλλαξε άρδην την αντιμετώπιση του ζητήματος «αδιοκτησία γης», την αποφασιστική στιγμή της επανάστασης και του εμφυλίου ο κύριος όγκος των Μεγάλων Ρώσων αγροτών σκέφτηκε ότι οι πιθανότητες να κρατήσουν τη γη τους υπό το καθεστώς των Μπολσεβίκων ήταν καλύτερες σε σχέση με αυτές που θα υπήρχαν εάν επέστρεφε η τάξη των ευγενών γαιοκτημόνων. Έτσι, οι Μπολσεβίκοι απέκτησαν ένα αποφασιστικό πλεονέκτημα στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1918-1920.

⁴⁰⁷ Ο.π. σελ. 91-92

4.4 Ο ανταρτοπόλεμος

Όπως εξάγεται από τα προηγούμενα κεφάλαια, η επανάσταση είχε ως εφελτήριο την κρίση που δημιουργήθηκε εν μέσω του καταστρεπτικού Α' – ιμπεριαλιστικού – Παγκοσμίου Πολέμου. Τέτοιοι πόλεμοι αλλά και τέτοιες επαναστάσεις εμφανίστηκαν και άλλες φορές κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Hobsbawm, «η επανάσταση ήταν τέκνο του 20ού αιώνα», αναδείχθηκε σε παγκόσμια «σταθερά της ιστορίας»⁴⁰⁸. Από μόνος του φυσικά ο πόλεμος δεν οδηγεί τις εμπόλεμες χώρες στην κρίση, την κατάρρευση και την επανάσταση. Χρειάζεται ένα κατάλληλα οργανωμένο επαναστατικό κίνημα. Οι επαναστάσεις του 20ού αιώνα, στην πλειοψηφία τους σοσιαλιστικές, σχεδιάστηκαν πάνω στην εμπειρία της Οκτωβριανής Επανάστασης, με το επαναστατικό κίνημα να στηρίζεται στο πρότυπο του «κόμματος της πρωτοπορίας», τη διάδραση με τις μάζες και τις θεμελιώδεις στρατηγικές αρχές για την επανάσταση. Συχνά, εφαρμόστηκε η πανάρχαια και ενδημική στις περισσότερες αγροτικές κοινωνίες, **τακτική του ανταρτοπόλεμου**. Έχοντας τις περισσότερες φορές έναν καλά οργανωμένο τακτικό στρατό να αντιμετωπίσουν, τα επαναστατικά κινήματα κατανόησαν τη δυναμική του ανταρτοπόλεμου, ως αντιστάθμισμα κατά κάποιο τρόπο αυτής της αντίπαλης υπεροχής. Με καινούρια στοιχεία που προστέθηκαν, από τη διεξαγωγή επιχειρήσεων σε διαφορετικά εδάφη, με διαφορετικά μέσα και στα αστικά κέντρα, αναπτύχθηκε ο νεότερος τύπος ανταρτοπόλεμου, ο οποίος εμφανίζει τις ανάλογες αρχές.

Ο ανταρτοπόλεμος υπάγεται στο γενικό φαινόμενο «ένοπλης οργάνωσης και εξέγερσης πληθυσμών». Στους νεότερους χρόνους ξεκινά από τη Γαλλική Επανάσταση, δηλαδή από την περίοδο που οι λαοί ενεργά επεμβαίνουν για τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Είναι αλήθεια όμως ότι, πέραν της Οκτωβριανής Επανάστασης, η χρήση της εν λόγω τακτικής καθιερώθηκε κάπως αργά ανάμεσα στους κοινωνικούς επαναστάτες του 20ού αιώνα. Κι αυτό ίσως συνέβη διότι ιστορικά αυτή η μορφή αγώνα, με ουσιαστικούς πρωταγωνιστές τον αγροτικό πληθυσμό, συνδέθηκε κυρίως με κινήματα που είχαν αρχαϊκές ιδεολογίες, οι οποίες εύκολα συγχέονταν από παρατηρητές των πόλεων με το συντηρητισμό ή με την αντεπανάσταση. Στο πιο ισχυρό παράδειγμα του ανταρτοπόλεμου πριν την εποχή των σοσιαλιστικών επαναστάσεων, στη Ναπολεόντεια περίοδο, οι ισχυρότατοι ανταρτοπόλεμοι διεξήχθησαν σταθερά κατά της υπόθεσης της επανάστασης⁴⁰⁹. Οι Μπολσεβίκοι εισήγαγαν αυτό το είδος πολέμου στη μαρξιστική οπτική, διεξάγοντας ανορθόδοξο αλλά και κανονικό πόλεμο κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Χρησιμοποιούσαν όμως τον όρο «παρτιζάνος», που έμεινε κοινός – όπως και η τυπολογία τους – στα αντιστασιακά κινήματα που εμπνεύστηκαν από τη Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου Πολέμου, τα οποία στην πλειοψηφία τους είχαν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα ως αφετηρία. Η Κίνα αποτέλεσε επίσης μια εξαίρεση, σε σχέση με τον κανόνα της χρονικής περιόδου εξάπλωσης του ανταρτοπόλεμου στα επαναστατικά κινήματα μαρξιστικού χαρακτήρα. Ο Μάο Τσε-Τουνγκ, ο ηγέτης του κινεζικού κομμουνιστικού κινήματος αναγνώριζε την σημασία του ανταρτοπόλεμου εξαιτίας δύο παραγόντων: α) της αποτυχίας της επανάστασης στην πόλη και της συνειδητοποίησης ότι, μετά από μακρόχρονο επαναστατικό αγώνα, μεγάλες περιοχές της Κίνας βρισκόνταν εκτός του αποτελεσματικού ελέγχου κάθε κεντρικής διοίκησης, β) της θέσης που είχε η αντάρτικη τακτική στην κινεζική κουλτούρα. Ο ίδιος ήταν θαυμαστής του *The Water Margin* (κλασικό μυθιστόρημα κινεζικής κοινωνικής ληστείας) και αντιμετώπιζε την αντάρτικη τακτική ως παραδοσιακό μέρος της

⁴⁰⁸ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων – Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας*, ό.π. σελ. 79

⁴⁰⁹ Ό.π. σελ. 108-109

κινεζικής κοινωνικής σύγκρουσης⁴¹⁰. Πέραν αυτών των δύο περιπτώσεων, η ίδια η λέξη «αντάρτης» αλλά και ο ίδιος ο ανταρτοπόλεμος καθιερώθηκε στο διεθνές μαρξιστικό λεξιλόγιο και πρακτική μετά την επανάσταση της Κούβας το 1959.

Ο ανταρτοπόλεμος είναι στην ουσία μια **ένοπλη εξέγερση**. Η ύπαρξη όμως μόνο των απαραίτητων συνθηκών για ένοπλη εξέγερση, έστω και με κατάλληλη προετοιμασία γι αυτήν, δεν εξασφαλίζουν την επιτυχία της. Χρειάζεται η κατάλληλη τακτική και στρατηγική, η ικανότητα του γρήγορου περάσματος από τη μια μορφή πάλης στην άλλη. Στην ξεδίπλωση των γεγονότων του ανταρτοπόλεμου, συναντώνται όλες εκείνες οι παραδοχές που είχαν εκφραστεί πρώτιστα από τον Μαρξ, και εφαρμόστηκαν στην πράξη από το Λένιν, οι οποίες συμπυκνώνονται στη φράση: «Η ένοπλη εξέγερση – η επανάσταση – όπως και ο πόλεμος, είναι τέχνη». Από τους κύριους κανόνες αυτήν της τέχνης, διακρίνονται οι εξής:

- 1) Ποτέ να μην παίζουμε με την εξέγερση, αλλά από τη στιγμή που θα την αρχίσουμε, να είμαστε απόλυτα βέβαιοι πως πρέπει να τραβήξουμε ως το τέλος.
- 2) Πρέπει να εξασφαλίσουμε μεγάλη υπεροχή δυνάμεων στο καθοριστικό σημείο και στην αποφασιστική στιγμή, γιατί διαφορετικά ο εχθρός, που έχει καλύτερη προετοιμασία και οργάνωση, θα εξοντώσει τους εξεγερμένους.
- 3) Από τη στιγμή που θα αρχίσει η εξέγερση, πρέπει να δρούμε με τη μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και απαραίτητα να περνάμε, οπωσδήποτε, στην επίθεση: «Η άμυνα είναι ο θάνατος της ένοπλης εξέγερσης».
- 4) Πρέπει να προσπαθούμε να αιφνιδιάσουμε τον εχθρό, να εκμεταλλευτούμε τη στιγμή που τα στρατεύματά του είναι ακόμα σκόρπια.
- 5) Πρέπει να προσπαθούμε να έχουμε καθημερινά έστω και μικρές επιτυχίες (μπορούμε να πούμε: κάθε ώρα, αν πρόκειται για πόλη) διατηρώντας με κάθε θυσία την «ηθική υπεροχή»⁴¹¹.

Ο Carl Schmitt, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα του ανταρτοπόλεμου, εξετάζοντας όπως λέει και το ομώνυμο βιβλίο τη «*Θεωρία του Αντάρτη*», ενδιαφερόμενος κυρίως να τη διατυπώσει εννοιολογικά και να τη συνδέσει με την έννοια του Πολιτικού. Η κλασική έννοια του Πολιτικού, σημειώνει, προσδιορίστηκε το 18^ο-19^ο αιώνα και βασίστηκε στο κράτος του ευρωπαϊκού διεθνούς δικαίου. Είχε μεταβάλλει δε τον πόλεμο του κλασσικού διεθνούς δικαίου σε, περιφρουρημένο από το διεθνές δίκαιο, καθαρά κρατικό πόλεμο. Από τον 20^ο αιώνα και έπειτα ο κρατικός αυτός πόλεμος, όπως και η περιφρούρησή του, παραμερίστηκε και αντικαταστάθηκε από τον «επαναστατικό κομματικό πόλεμο»⁴¹². Ο Schmitt αποδέχεται ότι τα κείμενα του Κλαούζεβιτς, του Μαρξ, του Ένγκελς, δίχως την συμβολή του Λένιν δεν μπορούν να θεμελιώσουν την θεωρία του αντάρτη. Η μετάβαση από τον Κλαούζεβιτς στον Λένιν συγχρονίζεται με την μετάβαση από τον κρατικό στον επαναστατικό πόλεμο. Η επικέντρωση του Μαρξ και του Ένγκελς στην κοινοβουλευτική πάλη (που αντικατοπτρίζει την ισχυρή τάση του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος της εποχής, ότι η κατάληψη της εξουσίας ήταν πιθανή και δια μέσου των εκλογών) τους εμπόδισε να ασχοληθούν με την θεωρία του αντάρτη. Αντιθέτως ο Λένιν ήταν αυτός που «αντιλήφθηκε το αναπόφευκτο της βίας και των αιματηρών, επαναστατικών, εμφυλίων αλλά κρατικών πολέμων, και γι' αυτό τήρησε θετική στάση και απέναντι στον ανταρτοπόλεμο, που τον θεώρησε ως ένα απαραίτητο συστατικό στοιχείο της συνολικής

⁴¹⁰ Ο.π.

⁴¹¹ Ε. Μπατάλοφ, ό.π. σελ. 110-111

⁴¹² Carl Schmitt, *Η θεωρία του Αντάρτη – Παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα, 1990, σελ. 48

επαναστατικής εξέλιξης»⁴¹³. Ο Λένιν σύμφωνα με τον Schmitt, ήταν μεγάλος γνώστης και θαυμαστής του Κλαούζεβιτς. Είχε μελετήσει το έργο του *Περί Πολέμου*, το οποίο εν πολλοίς συνέβαλλε στη διαμόρφωση της νέας θεώρησης του πολέμου. Εκτός από το γνωστό αξίωμα του πολέμου ως συνέχιση της πολιτικής, ο Λένιν έμαθε από τον Κλαούζεβιτς την αρχή της διάκρισης **φίλων** και **εχθρών**, αρχή σημαντικότερη την εποχή της επανάστασης. Για το Λένιν, μόνο ο επαναστατικός πόλεμος είναι πραγματικός πόλεμος, γιατί προκύπτει από την απόλυτη αυτή διάκριση. Κάθε τι διαφορετικό είναι ένα συμβατικό παιχνίδι⁴¹⁴.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο στη συσχέτιση Κλαούζεβιτς – Λένιν αναφορικά με τον ανταρτοπόλεμο, είναι ο ρόλος που του αποδίδουν. Για τον Κλαούζεβιτς, ο ανταρτοπόλεμος, όπως σημειώνει ο Κονδύλης, ήταν ένα σημαντικό στρατιωτικό επικουρικό μέσο σε εθνικές εξεγέρσεις, μέσο εξαρτημένο από τη σύμπραξη με τον τακτικό στρατό⁴¹⁵. Ο πόλεμος ο οποίος δε διεξάγεται από τακτικό στρατό, είναι «παλλαϊκός πόλεμος» και ως τέτοιος έχει αρμοδιότητα «να παρενοχλεί συνεχώς τον εχθρό, να του διακόπτει τις γραμμές επικοινωνίας, να καταλαμβάνει ή να καταστρέφει τον ανεφοδιασμό του, όμως να αποφεύγει κανονικές επιθέσεις και μπροστά στο συγκεντρωμένο τακτικό στρατό να υποχωρεί στα δάση ή στα έλη»⁴¹⁶. Στη θεώρηση του Κλαούζεβιτς και της εποχής του, ο παλλαϊκός ανορθόδοξος πόλεμος δεν μπορεί να κερδίσει μόνος του έναν εχθρό άρτια οργανωμένο, δεν μπορεί να επικρατήσει σε έναν κρατικό πόλεμο, αποτελεί έναν επικουρικό θεσμό. Το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, ωστόσο, έδωσε παραδείγματα όπου ο μη συμβατικός στρατός επικράτησε έναντι της συμβατικής οργάνωσης του αντιπάλου. Δυνάμεις τέτοιου είδους, που λειτουργούν ως τμήμα ενός πανεθνικού πολιτικού κινήματος και σε συνθήκες λαϊκής υποστήριξης, έχουν αποδειχτεί εξαιρετικά αποτελεσματικές. Στην ακμή τους, απλώς δε γίνεται να ηττηθούν από ορθόδοξες στρατιωτικές επιχειρήσεις⁴¹⁷. Τα όρια ωστόσο είναι δυσδιάκριτα: σε έναν μακρόχρονο αγώνα, ο αντάρτικος στρατός γίνεται τακτικός. Αυτό που επικράτησε τις πιο πολλές φορές ακόμα και σε συμβατικούς πολέμους, είναι τα χαρακτηριστικά που απορρέουν από τις αρχές του ανταρτοπόλεμου, όπως το σχετικά λειτουργικό σύστημα μη στρατιωτικής διοίκησης⁴¹⁸. Ένα σύστημα δηλαδή, οργανωμένο με μη συμβατικούς τρόπους, το οποίο η Δύση ήταν πιο απρόθυμη να το υιοθετήσει. Αλλά και για το Λένιν, ο ανταρτοπόλεμος είναι μια αναπόφευκτη μορφή πολέμου, την οποία χρησιμοποιεί κανείς χωρίς δογματισμό ή προκαθορισμένες αρχές, όπως ακριβώς αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει, ανάλογα με τις συνθήκες, άλλα, νόμιμα ή παράνομα, ειρηνικά ή βίαια, ορθόδοξα ή ανορθόδοξα μέσα και μεθόδους, στην πορεία προς τη σοσιαλιστική επανάσταση⁴¹⁹.

Ένα καινούριο στοιχείο που εισάγει ο Λένιν στη θεωρία του αντάρτη, είναι το **ιδεολογικό υπόβαθρο** που του αποδίδει. Εφόσον ο ανορθόδοξος πόλεμος αποτελεί μια αναπόφευκτη μορφή πολέμου, είναι μια μορφή εκδήλωσης της ταξικής πάλης. Μία μορφή της ταξικής πάλης με ανορθόδοξο χαρακτήρα. Και ως τέτοια, τίθεται υπό τους γενικούς σκοπούς της διεξαγωγής της. Δεν αμφισβητεί μόνο μια κατευθυντήρια γραμμή, αλλά ολόκληρο το οικοδόμημα της πολιτικής και κοινωνικής τάξης⁴²⁰. Ο άτακτος μαχητής, ο σύγχρονος αντάρτης, είναι ταυτόχρονα ισχυρός αρνητής της ισχύουσας καπιταλιστικής τάξης, μαχητής ο οποίος επέλεξε αυτόν τον τύπο ταξικής πάλης. Έχει ευρύτερο σκοπό λοιπόν από τη νίκη στο πεδίο της μάχης. Αυτή η θεώρηση θα

⁴¹³ Ο.π. σελ. 49

⁴¹⁴ Ο.π. σελ. 50

⁴¹⁵ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 250

⁴¹⁶ Ο.π.

⁴¹⁷ Eric J. Hobsbawm, *Επανάστατες*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2008, σελ. 187

⁴¹⁸ Ο.π. σελ. 183

⁴¹⁹ C. Schmitt, ό.π. σελ. 49

⁴²⁰ Ο.π. σελ. 51

αντικατοπτριστεί περίφημα στους ανταρτοπόλεμους του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και ύστερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Κουβανέζικη Επανάσταση, όπου ο Τσε Γκεβάρα χαρακτηρίζει τον «γκουερίλλερο» (αντάρτη) ως «κοινωνικό αναμορφωτή».

Από τους μεγαλύτερους θεωρητικούς του ανταρτοπόλεμου, αναδείχτηκε επίσης ο Μάο Τσε – Τουνγκ. Ο Schmitt τον θεωρεί τον μεγαλύτερο θεωρητικό και πρακτικό του επαναστατικού πολέμου. Στην περίπτωση του κινεζικού ανταρτοπόλεμου, έχουμε μια πρόωρη σύνδεση της πάλης για την υπεράσπιση του εθνικού εδάφους με την πάλη για τον διεθνή κομμουνισμό. Το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε μετά, ιδιαίτερα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θεμελιωτής του ήταν ο Στάλιν, ο οποίος κατά τη διάρκεια του «Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου» είχε κατορθώσει να οργανώσει αντάρτικες εφεδρείες, οι οποίες χτυπούσαν στα νώτα του εχθρικού στρατού. Με αυτόν τον τρόπο είχαν κατορθώσει να αποδιοργανώσουν είκοσι περίπου γερμανικές μεραρχίες, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην έκβαση του πολέμου, καθώς, στις αχανείς εκτάσεις της Ρωσίας, κάθε μεραρχία ήταν για τις γερμανικές πολεμικές επιχειρήσεις αναντικατάστατη. Η βασική θεώρηση του Στάλιν κατέληγε στο ότι ο αντάρτης έπρεπε να μάχεται πάντα στα νώτα του εχθρού, σύμφωνα με την αρχή: στο μέτωπο συναδέλφωση, στα νώτα αντάρτης⁴²¹. Τα αντάρτικα μέτωπα που αναπτύχθηκαν σε μια σειρά από χώρες, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα Βαλκανικά Κράτη, συνέδεαν στον ένα ή στον άλλο βαθμό την πάτρια αντίσταση με την επιθετική δύναμη της παγκόσμιας κομμουνιστικής επανάστασης. Ακολουθούμενα τις ήττες του γερμανικού στρατού, αυτά τα μέτωπα – με την ανάλογη πολιτική καθοδήγηση και υπόβαθρο – ανέλαβαν ή προσπάθησαν να αναλάβουν τις χώρες όπου η ένοπλη αντίσταση υπήρξε πιο αποτελεσματική (Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και Ελλάδα, εάν δεν υπήρχε η βρετανική και αμερικανική στρατιωτική υποστήριξη)⁴²². Σε αυτό το σημείο όμως, ο Μάο είχε προηγηθεί πολλά χρόνια. Τις εμπειρίες του τις αποκόμισε ήδη από την κομμουνιστική δράση το 1927. Η ιαπωνική εισβολή του 1932 και στη συνέχεια ο εμφύλιος πόλεμος, συνέθεσαν πληρέστερα αυτήν την εικόνα. Η «Μεγάλη Πορεία» από τη νότια Κίνα μέχρι τα μογγολικά σύνορα, μια πορεία πάνω από 12.000 χλμ. που ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1934 και είχε τεράστιες απώλειες, ήταν μια σειρά ανταρτικών επιδόσεων και εμπειριών, που είχαν σαν συνέπεια το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας να συγκροτήσει ένα αγροτο-στρατιωτικό κόμμα με πυρήνα τον αντάρτη⁴²³. Βέβαια, η κινεζική στρατηγική δε φάνηκε να ταιριάζει σε χώρες όπου λειτουργούσαν σύγχρονες εσωτερικές επικοινωνίες και όπου υπήρχαν κυβερνήσεις συνηθισμένες να κυβερνούν όλα τους τα εδάφη, όσο απομακρυσμένα ή δυσπρόσιτα κι αν ήταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μάο έγραψε τα σημαντικότερα έργα του στα χρόνια του 1936-38, την περίοδο όπου στην Ισπανία διεξαγόταν ο εμφύλιος πόλεμος. Στον ισπανικό ανταρτοπόλεμο, ο αντάρτης δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο. Πράγματι η κινεζική στρατηγική δεν απέδωσε σε όλες τις φάσεις, ούτε στην Κίνα. Ωστόσο, ο Μάο οφείλει τη νίκη του επί του εθνικού του αντιπάλου, την Κουομιντάνγκ και το στρατηγό Τσιαν Κάι-Σεκ, αποκλειστικά στις εμπειρίες του κινεζικού ανταρτοπόλεμου ενάντια στους Ιάπωνες και την Κουομιντάνγκ⁴²⁴.

Ο Schmitt διαπιστώνει μεγάλες διαφορές ανάμεσα στην πρωτοπορία των Μπολσεβίκων και τους Κινέζους κομμουνιστές· διαφορές τόσο στην *εσωτερική δομή* όσο και στη *σχέση τους με το λαό* και τη χώρα, στην οποία κυριάρχησαν. Οι Ρώσοι Μπολσεβίκοι του 1917 ήταν από εθνική άποψη μια μειονότητα καθοδηγημένη από μια ομάδα θεωρητικών που στην πλειοψηφία τους ήταν εμικρέδες. Το 1949, οι Κινέζοι κομμουνιστές υπό την ηγεσία του Μάο, είχαν πολεμήσει

⁴²¹ C. Schmitt, ό.π. σελ. 53

⁴²² E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 110

⁴²³ C. Schmitt, ό.π. σελ. 54

⁴²⁴ Ό.π. σελ. 55

για δύο δεκαετίες στο εθνικό τους έδαφος ενάντια σε έναν εθνικό αντίπαλο, την Κουομιντάνγκ. Ίσως σύμφωνα με την προέλευσή τους να συγκαταλέγονταν ένα αστικό προλεταριάτο, όμοια με τους Ρώσους Μπολσεβίκους που κατάγονταν από την Πετρούπολη και τη Μόσχα· όταν όμως βρέθηκαν στην εξουσία, έφεραν μαζί τους τις εμπειρίες της πιο βαριάς ήττας και την οργανωτική ικανότητα «να μεταφυτέψουν τις αρχές τους σ' ένα αγροτικό περιβάλλον και εκεί να συνεχίσουν να τις καλλιεργούν με έναν πρωτοφανή τρόπο»⁴²⁵.

Αξίζει να αναφερθούν κάποια στοιχεία του ανταρτοπόλεμου κατά Μάο, με την έννοια ότι συναντούνται σε όλα τα αντάρτικα σώματα του 20ού αιώνα ως αρχές. Ο ίδιος ο Μάο έγινε «το καθοδηγητικό αστέρι των επαναστατών μετά την Επανάσταση της Κούβας»⁴²⁶. Η στρατηγική του ανταρτοπόλεμου σύμφωνα με το Μάο, «πρέπει να βασίζεται στην επαγρύπνηση, στην κινητικότητα και την επίθεση. Πρέπει να προσαρμόζεται στην κατάσταση του εχθρού, στο έδαφος, στις υπάρχουσες γραμμές επικοινωνιών, στη συσχέτιση δυνάμεων, στον καιρό και στην κατάσταση του λαού»⁴²⁷. Κατανοεί ότι στον αγώνα αυτό δεν υπάρχει η αποφασιστική μάχη, αλλά μια σειρά από εχθροπραξίες που φθείρουν τον εχθρό, δίδαγμα άλλωστε από τις επιθέσεις που δέχθηκε ο στρατός του Ναπολέοντα από τους Ρώσους αντάρτες. Συγχρόνως διαπιστώνει ότι το αντάρτικο αυτοτροφοδοτείται από ένα σημείο και πέρα, γιατί γίνεται παιδευτικό παράδειγμα για τον λαό: «*Το αντάρτικο είναι το πανεπιστήμιο του πολέμου και αφού πολεμήσετε ορμητικά και θαρραλέα μπορείτε να γίνετε ηγήτορες και θα υπάρχουν πολλοί γνωστοί πολεμιστές των τακτικών δυνάμεων που δεν θα είναι ισάξιοί σας. Χωρίς αμφιβολία, η πηγή του ανταρτοπόλεμου είναι οι λαϊκές μάζες που οργανώνουν αντάρτικα σώματα από τα σπλάχνα τους*»⁴²⁸. Επίσης μια διαχρονική αρχή: «οι αντάρτες δεν πρέπει να εξαρτώνται πολύ από οπλοστάσια. Ο εχθρός είναι η βασική πηγή εφοδιασμού τους»⁴²⁹. Μεγάλη σημασία αποδίδει στην πολιτική στράτευση, στο ήθος και στο πατριωτισμό όσων στρατεύονται στο αντάρτικο. Ο αντάρτης αναγορεύεται σε υπόδειγμα κοινωνικού αναμορφωτή: «*Τυχοδιώκτες και ελεεινοί δεν πρέπει να γίνονται δεκτοί [...] Η νίκη στον ανταρτοπόλεμο εξαρτάται από το να κρατηθεί η συμμετοχή άσπλη και καθαρή [...] Οι αξιωματικοί λοιπόν πρέπει διαρκώς να διαφωτίζουν τους στρατιώτες και να ενσταλάζουν πατριωτισμό μέσα τους*»⁴³⁰. Φυσικά ο πολιτικός στόχος πρέπει να είναι ξεκάθαρος και καταληπτός στον λαό, που τροφοδοτεί με πολλούς τρόπους το αντάρτικο, ενώ «το εθνικό φρόνημα πρέπει να αφυπνισθεί»⁴³¹. Ο αντάρτης κινείται ανάμεσα στον λαό «όπως το ψάρι μέσα στο νερό». Έτσι μόνο μπορεί να υπάρχουν σοβαρές πιθανότητες για την νίκη κατά του εχθρού. Πρέπει να προσαρμόζεται γρήγορα στην κατάσταση του εχθρού και «να κινούνται (οι αντάρτες) με τη ρευστότητα του νερού και την ευχέρεια του πνέοντος ανέμου»⁴³². Τα αντάρτικα σώματα αναγκαστικά λειτουργούν σε κάποιο βαθμό αυτόνομα γιατί δεν μπορεί να έχουν πάντα επικοινωνία με το κέντρο, ούτε το κέντρο να έχει πάντα γνώση των επιμέρους μετώπων, ώστε η ορθή πολιτική στο αντάρτικο είναι πρόβλεψη για **ενιαία στρατηγική και ανεξάρτητη τακτική δράση**.

Ο Μάο αποδίδει μια πανεθνική-παλλαϊκή διάσταση στον ανταρτοπόλεμο, υπερβολική ίσως διότι συνδέει περισσότερο από όσο πρέπει έναν χωρίς τόπο, οικουμενικό, απόλυτο παγκόσμιο εχθρό, δηλαδή τον ταξικό εχθρό σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, με έναν εδαφικά

⁴²⁵ Ο.π. σελ. 56

⁴²⁶ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 110

⁴²⁷ Μάο Τσέ Τούνγκ, *Περί Ανταρτοπόλεμου*, Εκδόσεις Επικοινωνίες, Αθήνα, 2005, σελ.34

⁴²⁸ Ο.π. σελ. 75

⁴²⁹ Ο.π. σελ. 86

⁴³⁰ Ο.π. σελ. 90

⁴³¹ Ο.π. σελ. 96

⁴³² Ο.π. σελ. 113

οριοθετημένο, πραγματικό εχθρό της κινεζο-ασιατικής αντίστασης ενάντια στον καπιταλιστικό αποικιοκρατισμό⁴³³. Ο C. Schmitt ισχυρίζεται ότι η ακόλουθη φράση του Μάο συμπυκνώνει την σκέψη του: «Στο δικό μας πόλεμο, ο ένοπλος πληθυσμός και ο κλεφτοπόλεμος των ανταρτών από τη μια πλευρά και ο Κόκκινος Στρατός από την άλλη πλευρά, μπορούν να συγκριθούν με τα δύο μπράτσα ενός άντρα ή για να το εκφράσω πιο πρακτικά: το ηθικό του πληθυσμού είναι το ηθικό του ετοιμοπόλεμου έθνους. Και τούτο ανησυχεί τον εχθρό»⁴³⁴. Η εχθρότητα στον Μάο επεκτείνεται λογικά από τον ταξικό στον εθνικό αντίπαλο, από την εγχώρια ιθύνουσα τάξη στον κατακτητή, στον αποικιοκράτη. Αυτή η θεώρηση του Μάο, εδράζεται μεταξύ άλλων στην προσπάθειά του να θεσπίσει ένα νέο ιδεολογικό κίνημα, εντελώς ξένο προς τις παραδόσεις του κινεζικού λαού. Παράλληλα, η πανεθνική διάσταση που απέδιδε στον αγώνα, του επέτρεψε να κάνει το 1937 μια αναπάντεχη στρατηγική κίνηση. Όταν εισέβαλαν οι Ιάπωνες, η απόκρουσή τους με τη χρήση επαναστατικού στρατού φάνταζε έργο πολύ δύσκολο, όχι μόνο γιατί οι επαναστάτες υστερούσαν σε οργάνωση και μαχητικότητα σε σχέση με τους Ιάπωνες, αλλά και γιατί την ίδια ώρα έπρεπε να μάχονταν και τα εθνικά στρατεύματα του Τσιαν Κάι Σεκ. Υπήρχαν δύο επιλογές εκείνη τη στιγμή. Η μια επιλογή πρόσταζε την απομάκρυνση των επαναστατικών στρατευμάτων από όλα τα πεδία των μαχών ώστε να μην εμπλακούν σε μάχες με τους ισχυρούς Ιάπωνες. Η δεύτερη επιλογή ήταν η αντίσταση στον ξένο εχθρό. Ο Μάο χρησιμοποίησε πανέξυπνα την Ιαπωνική επίθεση σαν ένα μέσο για να συσπειρώσει το λαό της Κίνας γύρω του και για να προβάλλει χειροπιαστά τη δύναμη του κινήματός του, μη αποδιοργανώνοντας παράλληλα τα κομμουνιστικά στρατεύματα. Η στρατηγική του Μάο εξελίχθηκε ως εξής: Σύμπραξε με τον Τσιαν Κάι Σεκ, ώστε να πολεμήσουν οι μεν εθνικιστές με τις παραδοσιακές τακτικές - που τόσο καλά κατείχαν - τους Ιάπωνες, οι δε κομμουνιστές με το αντάρτικο. Αυτό που εντέλει συνέβη ήταν ότι ο εθνικιστικός στρατός, είχε επικεντρωθεί στην αντιμετώπιση των Ιαπώνων και ναι μεν είχε συμβάλει στην απελευθέρωση των κινεζικών εδαφών, αλλά παράλληλα είχε εξασθενήσει από τις ισχυρές μάχες. Αντίθετα οι κομμουνιστές, εκμεταλλευόμενοι την απραξία των κυβερνητικών στρατευμάτων στα εσωτερικά θέματα, είχαν επεκτείνει ανεμπόδιστα τις σφαίρες επιρροής τους σε όλη τη χώρα ενώ παράλληλα είχαν αποκτήσει πολύτιμη πολεμική πείρα από τη συμμετοχή τους στις πολεμικές συγκρούσεις⁴³⁵. Η επικράτηση των κομμουνιστών αποτέλεσε φυσική εξέλιξη των γεγονότων και ο Μάο δικαιώθηκε για τη σύνεση και τις στρατηγικές επιλογές του.

Η τακτική του, την οποία μετέφερε στο πολιτικό πεδίο και υπάρχει μέχρι σήμερα στην ιδιοσυγκρασία της διακυβέρνησης της Κίνας, είναι η προβολής μιας απειλής – εχθρού, η οποία κρατά σε εγρήγορση το λαό και το κράτος και κατευθύνει εξελίξεις. Ο Μάο ήταν θιασώτης της άποψης ότι πρέπει πάντα να υπάρχει ένας **συγκεκριμένος εχθρός** ώστε να βοηθά το λαό να συσπειρώνεται και να δίνει κύρος στον ηγέτη που τον πολεμά⁴³⁶. Τέλος, ο Μάο εντοπίζει μια πολύ δυσανάλογη ποσοτική σχέση ανάμεσα στη δράση του τακτικού στρατού του ανοιχτού πολέμου και στις άλλες μεθόδους της ταξικής πάλης που δεν είναι έκδηλα στρατιωτικές: ο επαναστατικός πόλεμος είναι κατά τα 9/10 μη-ανοιχτός, μη-τακτικός και κατά 1/10 ανοιχτός στρατιωτικός πόλεμος. Δεν παραβλέπει όμως, ότι το τελευταίο αυτό δέκατο είναι κρίσιμο για το τέλος του πολέμου. Ο τακτικός Κόκκινος Στρατός εμφανίζεται μόνο τότε, όταν η κατάσταση είναι ώριμη για ένα κομμουνιστικό καθεστώς. Τότε μόνο ένα κράτος κυριεύεται ανοιχτά από το στρατό. Επάνω σε αυτή την αναλογία, βρίσκεται σύμφωνα με τον Schmitt, η αποσαφήνιση της

⁴³³ C. Schmitt, *Η θεωρία του Αντάρτη – Παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού*, ό.π. σελ. 57

⁴³⁴ Ο.π. σελ. 55

⁴³⁵ Ανδρέας Απάλογλου, *Η πανουργία της δύναμης*, άρθρο στο <http://www.e-telescope.gr>, 16/01/2007
<http://www.e-telescope.gr/el/international-issues/87-2010-03-29-20-43-08>

⁴³⁶ Ο.π.

θεωρίας του Μάο. Το κέντρο βάρους της βρίσκεται στον ανταρτοπόλεμο. Η **μπολσεβίκικη θεωρία** διέκρινε τον αντάρτη και τον αναγνώρισε, τοποθέτησε τον ανταρτοπόλεμο στο πλέγμα αυτών των μέσων πάλης που μπορούν να εναλλάσσονται ανάλογα με τις δοσμένες συνθήκες. Η **διαφορά** αυτή στη θεωρία του αντάρτη, αποτελεί για τον Schmitt το κλειδί για την αναγνώριση της πολιτικής πραγματικότητας και της ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Λαϊκής Κίνας⁴³⁷. Ωστόσο, οι ρίζες αυτής της σύγκρουσης είναι πιο βαθιές από την ερμηνεία και την ενδεχόμενη απολυτοποίηση του ανταρτοπόλεμου, εδράζονται κυρίως στη διαφορετική αντιμετώπιση των αρχών που διέπουν τη σοσιαλιστική οικοδόμηση και στη διαφορετική ερμηνεία των θεωρητικών παραδοχών. Οι διαφορές θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο στη διαφορετική κοινωνική σύνθεση των δύο χωρών, όσο και στη διάσταση που δημιουργήθηκε εντός του κομμουνιστικού κινήματος στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε ένα πιο άμεσο και γενικό κίνητρο για να ακολουθήσει κανείς τον αντάρτικο δρόμο προς την επανάσταση: ήταν η ανάγκη αντίστασης απέναντι στην κατοχή του μεγαλύτερου μέρους της ηπειρωτικής Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων και μεγάλων περιοχών της ευρωπαϊκής Σοβιετικής Ένωσης, από τα στρατεύματα της Γερμανίας του Χίτλερ και των συμμάχων του⁴³⁸. Όπως σημειώθηκε, πολλά απελευθερωτικά κινήματα στηρίχτηκαν στον ανταρτοπόλεμο, τόσο για την εθνική απελευθέρωση όσο και στη συνέχεια για την εδραίωση μιας εξουσίας κομμουνιστικού χαρακτήρα. Χωρίς αυτό να συμπεριλαμβάνει το σύνολο των εθνών (σε χώρες που απελευθερώθηκαν από τα δυτικά στρατεύματα δεν αφέθησαν να κυριαρχήσουν οι κομμουνιστές) και χωρίς να παραμερίζεται η νικηφόρα πορεία του τακτικού Κόκκινου Στρατού σε χώρες που δε διέθεταν αποτελεσματικό αντάρτικο (ο οποίος όμως είχε γνώση μη συμβατικού πολέμου και συχνά πλαισίωσε τις ενέργειες των εθνικών απελευθερωτικών αντάρτικων σωμάτων), ο ανταρτοπόλεμος βγήκε από τον πόλεμο αυτό σαφώς ενισχυμένος και καθιερωμένος σαν πρότυπο επανάστασης. Δύο κύρια χαρακτηριστικά συνδέονται με την τυπολογία της επανάστασης αυτής της περιόδου: *Πρώτον*, την επανάσταση και –σε περίπτωση νίκης– την εξουσία την ασκούσαν πολιτικές δυνάμεις που συνδέονταν με τις νικηφόρες ένοπλες δυνάμεις της ΕΣΣΔ, ιδεολογικά τουλάχιστον, οι οποίες είχαν συγκροτήσει την αντίσταση στα κατεχόμενα εθνικά εδάφη τους. Οι δυνάμεις του Άξονα δε θα μπορούσαν να νικηθούν μόνο από αυτές τις δυνάμεις, και γι αυτό σε αρκετά εδάφη, δεν εγκαθιδρύθηκε εξουσία σοσιαλιστικού τύπου. Τέτοιες χώρες ήταν αυτές, όπου την κατάρρευση των δυνάμεων του Άξονα, συνόδευε προγεφύρωμα των Δυτικών Συμμάχων ή όπου οι εσωτερικές δυνάμεις εναντίον του Άξονα ήταν οι ίδιες διχασμένες⁴³⁹. Επίσης, αυτό συνέβη σε χώρες όπου παρόλο που η πρωτοπορία του εθνικοαπελευθερωτικού -αντάρτικου- κινήματος ήταν κομμουνιστική, δεν υπήρξε η κατάλληλη στρατηγική για μετατροπή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα σε ταξικό, σε αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας –παρ' όλο που αυτό υπήρχε συνήθως στο σχέδιο προγράμματος του κινήματος. *Δεύτερον*, ο αντάρτικος δρόμος προς την εξουσία οδηγούσε αναπόφευκτα έξω από τις πόλεις και τα βιομηχανικά κέντρα όπου βρίσκονταν οι παραδοσιακές δυνάμεις των σοσιαλιστικών εργατικών κινήματων, προς την ενδοχώρα. Σύμφωνα με τα λόγια του Μάο, «η ύπαιθρος θα περικύκλωνε την πόλη πριν την κατακτήσει». Αυτό είχε άριστη εφαρμογή στις ασιατικές χώρες. Από την άποψη της Ευρωπαϊκής Αντίστασης, η εξέγερση στα αστικά κέντρα – στο Παρίσι το καλοκαίρι του 1944, στο Μιλάνο την άνοιξη του 1945 – έπρεπε να περιμένει μέχρις ότου ουσιαστικά τελειώσει ο πόλεμος, τουλάχιστον στην περιοχή τους⁴⁴⁰. Ο αντάρτικος δρόμος σε αυτή τη φάση χαρακτηρίζεται από μακροχρόνιες

⁴³⁷ C. Schmitt, ό.π. σελ. 59

⁴³⁸ E. Hobsbawm, ό.π.

⁴³⁹ Ό.π. σελ. 111

⁴⁴⁰ Ό.π. σελ. 112

περιόδους αναμονής για την αλλαγή, η οποία στις πλείστες των περισσότερων θα ερχόταν από αλλού. Ο πραγματικά αποτελεσματικός -μη συμβατικός- επαναστατικός αγώνας, χωρίς έξωθεν βοήθεια, αποτέλεσε μια μικρή μειοψηφία.

Τα επόμενα χρόνια όμως, ο ανταρτοπόλεμος απετέλεσε κύριο μέσο πάλης για τις επαναστατικές δυνάμεις και τον εξεγερμένο πληθυσμό σε περιοχές με αυταρχικές κυβερνήσεις, σε περιοχές υπό καθεστώς αποικίας ή υπό ξένη κατοχή. Κύρια παραδείγματα είναι η Κούβα και το Βιετνάμ, όπου η επανάσταση πέτυχε και ο ανταρτοπόλεμος έδωσε αναμφισβήτητα μια ιδιαίτερη δυναμική. Αυτές οι επαναστάσεις συνθέτουν τον τύπο του **νεότερου ανταρτοπόλεμου**, ολοκληρώνουν τις διακριτές αρχές που έχουν αρχίσει να εμφανίζονται ήδη από το ξεκίνημα του 20ού αιώνα, όπως η υιοθέτηση του στόχου της ανατροπής ενός πολιτικού καθεστώτος ή η εκδίωξη μιας τακτικής κατοχικής δύναμης, συχνά σε ολόκληρο το εθνικό έδαφος, στοιχεία που δεν υπήρχαν στις αντάρτικες επιχειρήσεις του 19^{ου} αιώνα⁴⁴¹. Ο νεότερος ανταρτοπόλεμος εισάγει μια σειρά από *καινοτομίες*, που ξεφεύγουν από την πανάρχαια – ενδημική στις αγροτικές κοινωνίες, μορφή των επιχειρήσεων της «κοινωνικής ληστείας», στην οποία οι στρατιωτικοί αντικειμενικοί σκοποί είναι περιορισμένοι. Οι καινοτομίες αυτές δεν είναι τόσο πολύ στρατιωτικού τύπου. Τα στρατιωτικά μέσα του αντάρτη, παραμένουν διαχρονικά αυτά της καθιερωμένης ενδημικής πρακτικής: στοιχειώδεις δυνάμεις, ενισχυμένες από λεπτομερειακή γνώση του δύσκολου και απροσπέλαστου εδάφους, ευκινησία, σωματική αντοχή ανώτερη από αυτήν των διωκτών, αλλά πάνω από όλα άρνηση να πολεμήσουν με τους όρους του αντιπάλου, με τη δύναμη συγκεντρωμένη και κατά μέτωπο. Από πλευράς εξοπλισμού επίσης, δεν υπάρχει κάποια σημαντική καινοτομία: οι νεότεροι αντάρτες μπορεί να έχουν στη διάθεσή τους πολύ καλύτερο εξοπλισμό από ότι παλαιότερα, αλλά αναλογικά είναι σταθερά πολύ χειρότερα οπλισμένοι από τους αντιπάλους τους. Αντλούν μάλιστα, το μεγαλύτερο μέρος του οπλισμού τους – ειδικά στα πρώιμα στάδια – από την άλλη πλευρά. Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα του αντάρτη δε, είναι μη στρατιωτικό και παραμένει αναλλοίωτο, είναι **γενικό χαρακτηριστικό** της επανάστασης, χωρίς να συνιστά καινοτομία: πρέπει να έχει τη συμπαράσταση και την υποστήριξη, ενεργητική και παθητική, του ντόπιου πληθυσμού. Κάθε εγχειρίδιο ανταρτοπόλεμου αρχίζει επισημαίνοντας αυτό το πράγμα, και είναι το μοναδικό πράγμα που η στρατιωτική εκπαίδευση στην «αντιμετώπιση εξεγέρσεων» δε μπορεί να διδάξει⁴⁴². Μέχρι την τελική φάση του ανταρτοπόλεμου, όπου η αντάρτικη δύναμη γίνεται στρατός και μπορεί να διεξάγει επιτυχώς ανοιχτή μάχη, δεν υπάρχει τίποτα στις καθαρά στρατιωτικές σελίδες των θεωρητικών του ανταρτοπόλεμου, που ένας παραδοσιακός αντάρτης να το θεωρεί κάτι άλλο από κοινή λογική.

Οι καινοτομίες στον νεότερο ανταρτοπόλεμο, είναι **πολιτικές**. Ξεχωρίζουμε δύο: *Πρώτον*, γίνονται πολύ πιο συνηθισμένες οι καταστάσεις όπου η αντάρτικη δύναμη μπορεί να στηρίζεται στη μαζική υποστήριξη, σε εντελώς διαφορετικές εποχές της χώρας της. Η αντάρτικη δύναμη συμβαδίζει πιο εύκολα με το κοινό συμφέρον, με τα κοινά αιτήματα του πληθυσμού, τα οποία συνήθως συμπυκνώνονται στο «ψωμί, γη, ειρήνη (ή απελευθέρωση)». Ο αποτελεσματικός ανταρτοπόλεμος είναι εφικτός μόνο σε χώρες στις οποίες τέτοιες εκκλήσεις μπορούν να βρουν απήχηση σε μεγάλο ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού και του πληθυσμού της χώρας γενικότερα. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους για την ήττα του αντάρτικου στη Μαλαισία και στην Κένυα, ήταν ότι δεν εξασφαλίστηκαν αυτοί οι όροι: οι αντάρτες προέρχονταν σχεδόν στο σύνολό τους από τους Κινέζους ή τους Κικουόγιου, ενώ οι Μαλαίσιοι (η πλειονότητα στην

⁴⁴¹ E. Hobsbawm, *Επανάστατες*, ό.π. σελ. 185

⁴⁴² Ό.π. σελ. 184

ύπαιθρο) και η υπόλοιπη Κένυα έμειναν κατά κύριο λόγο έξω από το κίνημα⁴⁴³. Δεύτερον, εθνοκοποιείται όχι μόνο η υποστήριξη στους αντάρτες αλλά και η ίδια η δύναμη των ανταρτών μέσα από κόμματα και κινήματα εθνικής και ενίοτε διεθνούς εμβέλειας. Η αντάρτικη μονάδα είναι ένα σώμα μόνιμων και ευέλικτων στελεχών, που γύρω τους σχηματίζεται η τοπική δύναμη. Αυτοί τη συνδέουν με άλλες μονάδες συγκροτώντας έναν «αντάρτικο στρατό» ικανό να έχει πανεθνική στρατηγική και να μετασχηματιστεί σε «πραγματικό» στρατό. Τη συνδέουν επίσης με το μη μάχιμο εθνικό κίνημα γενικά, και ειδικά με τις πολιτικά αποφασιστικές πόλεις. Άλλωστε, στις περισσότερες των περιπτώσεων, η πολιτική πρωτοπορία που έχει συγκροτήσει το αντάρτικο, το Κομμουνιστικό Κόμμα και οι σύμμαχοί του, πριν τον ένοπλο αγώνα της υπαίθρου ή και παράλληλα με αυτόν, υποστηρίζουν τις ενέργειες των ανταρτών με ενεργό πολιτικό αγώνα στις πόλεις και αλλού. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γκεβέρα για το ρόλο αυτό: «Κανένας δεν μπορεί να αξιώνει την αρχή να είναι το κόμμα της πρωτοπορίας σαν ένα επίσημο δίπλωμα δοσμένο από το Πανεπιστήμιο. Για να είναι ένα πρωτοπόρο κόμμα, αυτό σημαίνει να είναι μπροστά και επικεφαλής της εργατικής τάξης στον αγώνα για την κατάληψη της εξουσίας και να ξέρει να την καθοδηγεί. Αυτή είναι η αποστολή των επαναστατικών κομμάτων μας»⁴⁴⁴. Ένα σημείο που αξίζει προσοχής σε αυτήν την καινοτομία, είναι η σύνθεση της αντάρτικης μονάδας: οι αντάρτικοι στρατοί δεν αποτελούνται από σκληροπυρηνικούς επαναστάτες που έχουν διεισδύσει απ' έξω. Όσο σημαντική κι αν είναι η συμβολή των εθελοντών, συχνά τους λείπει το είδος της εμπειρίας που μόνο η αντάρτικη δράση ή η αγροτική ζωή μπορεί να δώσει. Τα αντάρτικα που ξεκίνησαν από ένα πυρήνα στελεχών, αλλά ακόμη και από μια δύναμη που έχει έρθει εξ' ολοκλήρου απ' έξω, όπως οι κομμουνιστικές μονάδες που διατηρήθηκαν για κάμποσα χρόνια μετά το 1945 στην Αραγονία, σύντομα αναγκάστηκαν να αρχίσουν συστηματική στρατολόγηση από τον ντόπιο πληθυσμό⁴⁴⁵. Όταν ο κύριος όγκος της αντάρτικης δύναμης αποτελείται από ντόπιους, τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα είναι τεράστια. Ο ντόπιος γνωρίζει το έδαφος και όλα τα πιθανά να συμβούν στην περιοχή, γνωρίζει κόσμο που μπορεί να προσφύγει προσωπικά για βοήθεια και έχει επίσης τον πρόσθετο ενθουσιασμό του ανθρώπου που υπερασπίζεται το ίδιο του το σπίτι. Στην περίπτωση δε, που η αντάρτικη δύναμη είναι συνδυασμός ξένων στελεχών και στρατολογημένων ντόπιων, αποκτά σε υπερθετικό βαθμό τα στοιχεία που της εξασφαλίζουν στρατηγικό πλεονέκτημα: συνοχή, πειθαρχία και ηθικό ανεπτυγμένα από συστηματική εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, αλλά και πρωτοφανή ευκινησία μεγάλης εμβέλειας.

Η στρατολόγηση σε τοπικό επίπεδο είναι αναπόφευκτη σε συγκρούσεις μεγάλης διάρκειας. Όμως δεν πρόκειται για έργο εύκολο. Η σχέση με τις μάζες αναγκαστικά δεν είναι τόσο απλή όσο δείχνει η φράση του Μάο, ότι ο αντάρτης σε σχέση με το λαό αισθανόταν άνετος «σαν το ψάρι μέσα στο νερό». Εσωτερικές διαιρέσεις και εχθρότητες στο εσωτερικό μιας χώρας ή μιας περιοχής ενδέχεται να περιορίσουν τη βάση του αντάρτικου σε ένα μέρος του λαού, ενώ αυτόματα παρέχουν ένα άλλο μέρος σαν εν δυνάμει βάση για αντι-αντάρτικη δράση. Είναι από τις χειρότερες εξελίξεις σε έναν εμφύλιο, οι διαιρέσεις να εξωτερικεύονται βρίσκοντας αφορμή τη θέση που παίρνει το κάθε μέρος έναντι στο αντάρτικο· τότε, οι πράξεις ακρότητας μεταξύ τους, αποδίδονται στο αντάρτικο, μέσα στην κοινή γνώμη. Η Ιρλανδική επιχείρηση του 1916-1922, δεν πέτυχε στη Βόρεια Ιρλανδία, παρά την κοινή μεθόριο και την ενεργητική ή παθητική βοήθεια από το νότο⁴⁴⁶. Οι Κινέζοι κομμουνιστές που εγκατέστησαν τις αγροτικές σοβιετικές

⁴⁴³ Ο.π. σελ. 186

⁴⁴⁴ Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Ο Ανταρτοπόλεμος – Στρατιωτικά Κείμενα, Τρίτη Έκδοση*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1977, σελ. 196

⁴⁴⁵ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 186-187

⁴⁴⁶ Ο.π. σελ. 189

περιοχές τους το 1927-1928, ανακάλυψαν ότι το να μετατρέψουν υπέρ τους κάποιο χωριό όπου κυριαρχούσε μια φυλετική φατρία, τους βοηθούσε μεν στο να δημιουργήσουν ένα δίκτυο «κόκκινων χωριών» βασισμένο σε διασυνδεδεμένες φατρίες, αλλά από την άλλη μεριά τούς ενέπλεκε σε πόλεμο εναντίον των παραδοσιακών τους εχθρών, που σχημάτιζαν παρόμοιο δίκτυο «μαύρων χωριών». Ενίοτε, η ταξική πάλη μεταβαλλόταν σε αγώνα ενός χωριού εναντίον του άλλου⁴⁴⁷. Σε ειδικές περιπτώσεις βέβαια, η υπόθεση του ανταρτοπόλεμου δεν μπορεί να βασιστεί μόνο στη στρατολόγηση του ντόπιου πληθυσμού: 1) όταν υπάρχει μεγάλη απειρία και έλλειψη μάχιμων στελεχών, όπως στην Αγκόλα, 2) όταν η γεωγραφία μιας χώρας καθιστά εξαιρετικά δύσκολη τη διεξαγωγή συντονισμένου ανταρτοπόλεμου, όπως σε κάποιες λατινοαμερικάνικες χώρες, 3) όταν ένας λαός είναι υπερβολικά μικρός σε πληθυσμό για να κερδίσει την ανεξαρτησία του και τα περαιτέρω, χωρίς σημαντική εξωτερική βοήθεια ενάντια σε ένα σύνολο από χώρες που τον έχουν στην κατοχή τους και είναι αποφασισμένες να τον καταστείλουν, όπως είναι η περίπτωση των Κούρδων, έξοχων κατά τα άλλα και επιμόνων ανταρτών-μαχητών του παραδοσιακού είδους⁴⁴⁸.

Ο Ερνέστο “Τσε” Γκεβέρα, στα στρατιωτικά του κείμενα που είναι γνωστά ως *Ο ανταρτοπόλεμος*, γενικεύει την πείρα από την Επανάσταση της Κούβας – της οποίας ήταν αδιαμφισβήτητα ηγετικό στέλεχος – και δίνει μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα των χαρακτηριστικών, της στρατηγικής και τακτικής του νεότερου ανταρτοπόλεμου. Είναι σημαντική η μελέτη του έργου αυτού για κάποιον που εξετάζει το ζήτημα, όχι μόνο για τις θεωρητικές βάσεις που διακρίνονται καθαρά στο κείμενο, αλλά γιατί κυρίως αυτές είναι σε ενότητα με την πράξη. Όπως και οι περισσότεροι θεωρητικοί του ανταρτοπόλεμου, ο Τσε Γκεβέρα έλαβε μέρος σε αυτά που περιγράφει. Όπως έλεγε ο ίδιος, «είναι πιο ευχάριστο και πιο εποικοδομητικό να ζεις κανείς την πείρα της επανάστασης, παρά να γράφει γι αυτήν». Η υπόσταση της Κουβανέζικης Επανάστασης βρίσκεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των συνθηκών που επικρατούν στην Αμερικανική ήπειρο. Ο Τσε Γκεβέρα πίστευε πως η Κουβανέζικη Επανάσταση επέφερε τρεις βασικές αλλαγές στο μηχανισμό των επαναστατικών κινημάτων στην Αμερική, αποδεικνύοντας ότι:

- 1) Οι λαϊκές δυνάμεις μπορούν να κερδίσουν έναν πόλεμο ενάντια στον τακτικό στρατό.
- 2) Δεν πρέπει πάντα να περιμένει κανείς να υπάρχουν συγκεντρωμένοι όλοι οι κατάλληλοι όροι για να κάνει την επανάσταση· η εστία μιας εξέγερσης μπορεί να τους κάνει να ξεπροβάλλουν.
- 3) Στην υπανάπτυκτη Αμερική βασικό έδαφος του ένοπλου αγώνα πρέπει να είναι η ύπαιθρος.

Ο πόλεμος, ως γνωστόν, ακολουθεί μια σειρά από επιστημονικούς **νόμους**. Ο αντάρτικος πόλεμος, ως φάση του κλασσικού πολέμου οφείλει να διέπεται από όλους αυτούς τους νόμους. Από την ειδική του όμως μορφή συνεπάγεται επιπλέον και *πρόσθετους νόμους*. Οι γεωγραφικές και κοινωνικές συνθήκες κάθε χώρας καθορίζουν προφανώς τις ειδικές μορφές που θα πάρει ο αντάρτικος πόλεμος. Ένας βασικός νόμος, που αφορά την έναρξη του αντάρτικου πολέμου, είναι η πολιτική κατάσταση· όταν μια κυβέρνηση έχει φτάσει στην εξουσία με την ψήφο του λαού και διατηρεί, φαινομενικά τουλάχιστον, τη συνταγματική νομιμότητα, δεν μπορούν να αναπτυχθούν τα φύτρα του αντάρτικου, διότι δεν έχουν εξαντληθεί όλες οι δυνατότητες της νόμιμης πάλης⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 112

⁴⁴⁸ E. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, ό.π.

⁴⁴⁹ Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Ο Ανταρτοπόλεμος – Στρατιωτικά Κείμενα*, ό.π. σελ. 38-39

Τα μαχόμενα μέρη είναι από τη μία ο «καταπιεστικός πυρήνας», η επίσημη εξουσία με έναν τακτικό στρατό στην υπηρεσία της, καλά εξοπλισμένο και πειθαρχημένο· αυτός ο πυρήνας μπορεί να υπολογίζει στην υποστήριξη από το εξωτερικό και σε ομάδες από το διοικητικό κύκλο εντός του μηχανισμού εξουσίας. Από την άλλη, βρίσκεται ο λαός της χώρας, ή της περιοχής. Ο αντάρτικος πόλεμος είναι αγώνας **μαζών**: το αντάρτικο, μικρή ένοπλη ομάδα, είναι η **μαχόμενη εμπροσθοφυλακή** του· η δύναμή του βρίσκεται στη μάζα του πληθυσμού. Από εδώ απορρέει η βασική αρχή που έχει αναφερθεί προηγουμένως, η ολοκληρωτική υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού, παράγοντας που λείπει από τις «δρώντες άτακτα» συμμορίες ληστών – δεδομένου του διαφορετικού σκοπού. Αυτονόητο είναι, ότι η απουσία αυτού του παράγοντα οδηγεί αργά ή γρήγορα στην εξουδετέρωση του αντάρτικου από τις τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις. Ένα σημαντικό στην ανάλυση του Γκεβάρα είναι πως αναφέρεται στον ανταρτοπόλεμο, όχι ως μορφή συμπληρωματικού αγώνα των μεγάλων τακτικών στρατών – όπως ήταν π.χ. οι Ουκρανοί παρτιζάνοι στην ΕΣΣΔ, αλλά ως τον τύπο μιας ένοπλης ομάδας που προχωρεί προοδευτικά στον αγώνα ενάντια στην καθεστηκυία τάξη, αποικιακή ή μη, σταθεροποιείται σαν μοναδική βάση και εξαπλώνει στις αγροτικές περιοχές⁴⁵⁰. Βεβαίως, παρά τη διαφορά στην τυπολογία, στο ιδεολογικό και πρακτικό επίπεδο, αυτός ο αγώνας υιοθετεί τα αιτήματα του επαναστατικού τακτικού πολέμου, με επίκεντρο τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις. Τελικός σκοπός του αντάρτικου πολέμου είναι να νικήσει, να εξουθενώσει τον εχθρό, γι αυτό σύμφωνα με τη μαρξιστική αλλά και γενικότερη αρχή, δεν κάνει ποτέ σύγκρουση την οποία δεν είναι βέβαιο πως θα την κερδίσει. Ο κρισιμότερος περιορισμός του ανταρτοπόλεμου όμως, είναι ότι δεν μπορεί να νικήσει αν δε γίνει τακτικός πόλεμος, και σε αυτήν την περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπίσει τους εχθρούς του στο δυνατότερο σημείο τους⁴⁵¹. Ο ανταρτοπόλεμος είναι μια φάση, η οποία θα αναπτύσσεται ώσπου ο επαναστατικός στρατός να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά τακτικού στρατού, όχι από άποψη τυπικότητας, αλλά από άποψη ουσίας και κρατώντας τις αξίες του αντάρτικου-λαϊκού στρατού. Τότε θα είναι έτοιμος να επιφέρει οριστικά χτυπήματα στον εχθρό και να νικήσει. Αν ο αγώνας γίνεται στην αρχή από ένα αντάρτικο, η νίκη θα είναι πάντα έργο τακτικού στρατού.

Πιο συγκεκριμένα:

Όσον αφορά τη **στρατηγική**⁴⁵², καταρχήν είναι θεμελιώδης ανάγκη η ανάλυση της συμπεριφοράς του εχθρού· αυτό περιλαμβάνει την ανάλυση όλων των μέσων στα οποία βασίζεται – άνδρες, ευχέρεια κινήσεων, λαϊκή υποστήριξη, οπλισμό, συνήθειες και ικανότητα διοίκησης. Η στρατηγική έχει διάφορα στάδια, που προβλέπονται αλλά και που τροποποιούνται στην πορεία του αγώνα, ώστε να προσαρμόζονται στις απρόβλεπτες περιστάσεις που μπορεί να προκύψουν.

- Στην **πρώτη φάση**, το βασικό για τον αντάρτη είναι να μην αφήσει να εξοντωθεί. Όταν θα έχει επιτευχθεί αυτό, και μετά την εγκατάσταση σε μέρη που είτε είναι απόρθητα είτε αποτρέπουν τον εχθρό βάσει της μεγάλης συγκέντρωσης δυνάμεων, τα μέλη του αντάρτικου προχωρούν στη βαθμιαία εξασθένιση του εχθρού. Βασικός κανόνας είναι η **διαρκής κίνηση**, η συχνή επίθεση. Παράλληλα, αναπτύσσεται εντατική μαζική δουλειά για την εξασφάλιση της συνεργασίας του πληθυσμού και συνεχής διάδοση των αιτίων

⁴⁵⁰ Ο.π. σελ. 41

⁴⁵¹ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 190

⁴⁵² *Στρατηγική*: η ανάλυση των σκοπών που είναι να επιτευχθούν, σε συνάρτηση με μια γενική στρατιωτική κατάσταση καθώς και τα μέσα με τα οποία θα επιτευχθούν αυτοί οι σκοποί.

και σκοπών της επανάστασης. Τον αντάρτη πρέπει να κατέχει η βεβαιότητα ότι τελικά δε γίνεται να νικηθεί ο λαός και αυτό να διακηρύχνει⁴⁵³.

- Τις γενικές επιχειρήσεις μπορούν να πλαισιώσουν μια σειρά από ενέργειες, όπως ανεύρεση συνδέσμων για μεταφορά εμπορευμάτων ή όπλων, πρόκληση απεργίας στα κέντρα εργασίας, σαμποτάζ. Η περιοχή που ελέγχεται από το αντάρτικο δεν πρέπει να επεκτείνεται υπερβολικά. Αντιθέτως, η ισχυρή βάση επιχειρήσεων πρέπει να διατηρείται και να ενισχύεται συνεχώς. Σημαντικό έργο σε μια αντάρτικη ομάδα που αναπτύσσεται, είναι η δημιουργία νέων φαλαγγών, οι οποίες θα διοχετευτούν σε άλλες εχθρικές και πιο επικίνδυνες ζώνες.
- Στην προχωρημένη φάση του ανταρτοπόλεμου, οι φάλαγγες ενώνονται, σχηματίζουν συμπαγές μέτωπο και καταλήγουν σε πόλεμο θέσεων, σε πόλεμο τακτικών στρατών. Πρέπει τότε να δημιουργηθούν καινούριες φάλαγγες στα μετόπισθεν, που θα δράσουν όπως οι πρώτες. Έτσι, φτάνει η στιγμή της επίθεσης, με την έννοια της πολιορκίας θέσεων, της καταστροφής των εχθρικών ενισχύσεων, η φάση της όλο και πιο έντονης καθημερινής δράσης σε όλη την εχθρική επικράτεια και πλησιάζει ο τελικός σκοπός: η νίκη⁴⁵⁴.

Όσον αφορά την τακτική⁴⁵⁵, τα μέσα της – που είναι πολύ πιο ποικίλα και ευέλικτα από τους τελικούς σκοπούς – πρέπει να προσαρμόζονται στις εκάστοτε συνθήκες του αγώνα. Στη διάρκεια ενός πολέμου υπάρχουν μερικοί στόχοι που μένουν σταθεροί, άλλοι πάλι μεταβάλλονται. Η δράση του αντάρτικου προσαρμόζεται στη δράση του εχθρού.

- Το θεμελιακό χαρακτηριστικό του αντάρτικου πολέμου είναι η ευκινησία του. Η ευκινησία αυτή του επιτρέπει να αλλάζει διαρκώς μέτωπο και να αποφεύγει κάθε περικύκλωση. Χαρακτηριστική είναι η τακτική του «μινουέτο»: μια μικρή ομάδα, συνήθως οχρωμένη, αφήνεται φαινομενικά να περικυκλωθεί από τον εχθρό ελκύοντας στρατεύματα και υλικό που έρχονται σε ενίσχυση του κρατικού στρατού· ξάφνου, βρίσκεται ο εχθρικός στρατός περικυκλωμένος και αρχίζει η μάχη. Τότε οι αντάρτες υποχωρούν, κρατώντας πάντα επαφή με τον εχθρό και τότε ξαναρχίζει άλλη επίθεση, ερχόμενη από άλλη ομάδα. Ο στρατός θα επαναλάβει τις προηγούμενες κινήσεις του, οι αντάρτες θα υποχωρήσουν ξανά. Έτσι, χωρίς μεγάλο κίνδυνο ακινητοποιείται μια εχθρική φάλαγγα, αναγκασμένη να ξοδέψει μεγάλη ποσότητα πυρομαχικών και σπάζοντας το ηθικό της⁴⁵⁶.
- Πλήθος άλλων χαρακτηριστικών συνοδεύουν την τακτική του ανταρτοπόλεμου: η νυχτερινή δράση· η ταχύτητα και ο αιφνιδισμός· η αποφυγή απωλειών, καθώς η αντικατάσταση δυναμικού είναι πιο δύσκολη στον αντάρτικο στρατό απ' ό,τι στον τακτικό· η φροντίδα για τα πολεμοφόδια και η οικονομία τους· η ικανότητα προσαρμογής στις περιστάσεις και η μετατροπή των μειονεκτημάτων σε πλεονεκτήματα· ο αυτοσχεδιασμός. Η επιλογή των θέσεων μάχης είναι βαρύνουσας σημασίας. Στον αντάρτικο στρατό επίσης, είναι ιδιαίτερη η τεχνική της επίθεσης: η επίθεση αρχίζει με

⁴⁵³ Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, ό.π. σελ. 46

⁴⁵⁴ Ο.π. σελ. 48

⁴⁵⁵ *Τακτική*: το πρακτικό μέσο επίδωξης των μεγάλων στρατηγικών στόχων. Είναι το συμπλήρωμα της στρατηγικής, η εφαρμογή της στην πράξη.

⁴⁵⁶ Ο.π. σελ. 49-50

αιφνιδιασμό, ορμητική, σκληρή και ξάφνου σταματά και γίνεται απόλυτη παθητικότητα. Ο εχθρός αποτραβιέται, πιστεύοντας πως ο επιτιθέμενος αποσύρθηκε και επανέρχεται στην κανονικότητα, οπότε ξαφνικά ξεσπά σε άλλο σημείο μια νέα επίθεση⁴⁵⁷.

- Οι πράξεις σαμποτάζ έχουν μεγάλη σημασία. Ο Γκεβέρα, σαν συνειδητός μαρξιστής, τις διακρίνει σαν αποτελεσματικό επαναστατικό μέσο, από τις τρομοκρατικές ενέργειες που είναι ένα μέσο ατελέσφορο, με απρόβλεπτες συνέπειες που πολύ συχνά δημιουργεί θύματα μέσα σε αθώους ανθρώπους και μεταξύ άλλων στοιχίζει τη ζωή πολλών ανθρώπων χρήσιμων για την επανάσταση⁴⁵⁸. Το σαμποτάζ πρέπει να χρησιμοποιείται με σύνεση, με βάση την ανάλυση *κόστους-οφέλους*. Δεν πρέπει να αχρηστεύονται τα μέσα παραγωγής και έτσι να παραλύει ένας τομέας του πληθυσμού, αντιθέτως πρέπει να παραλύει η κανονική ζωή της κοινωνίας. Αν π.χ. γίνει σαμποτάζ σε ένα εργοστάσιο, θα εκτοπιστούν κάποιοι εργάτες, θα προκληθεί ανεργία, αλλά δε θα αλλάξει ο ρυθμός της βιομηχανικής ζωής. Αν όμως γίνει σαμποτάζ σε ένα μεγάλο κέντρο παραγωγής ηλεκτρισμού, θα γίνει πάλι κάποια εκτόπιση, αλλά παραλύει επίσης ολοκληρωτικά η ζωή της περιοχής, και αυτό θα έχει αντίκτυπο στον εχθρό.
- Επίσης, είναι πρόπον να αποφεύγεται η διατήρηση συστηματικά οργανωμένων και ορατών οχυρών, που μπορούν να αποτελέσουν αποτελεσματικό στόχο για την αεροπορία. Η επιτήρηση δημόσιων δρόμων και δικτύων συγκοινωνίας είναι ζωτικής σημασίας, γιατί εξυπηρετούν τις μεταφορές του εχθρού. Ακόμη, ο αντάρτικος στρατός ασχολείται με ένα πλήθος πρακτικών ζητημάτων και τεχνικών, όπως η τελειοποίηση των εκρηκτικών, οι ενέδρες στους δρόμους που παρενοχλούν τον εχθρό και τον κάνουν να αλλάξει την τακτική του, η αριθμητική υπεροχή σε ορισμένα σημεία και οι εφεδρείες.
- Βασικό στοιχείο επίσης, της τακτικής του ανταρτοπόλεμου, είναι η στάση των μαχητών του απέναντι σε όλα τα ανθρώπινα πλάσματα. Η σκληρή επίθεση ενάντια στον εχθρό πρέπει να συνοδεύεται από επιείκεια απέναντι στους στρατιώτες που πολεμούν πιστεύοντας ότι εκτελούν το καθήκον τους. Πρέπει να μην κρατούνται αιχμάλωτοι όταν δεν υπάρχουν μεγάλες βάσεις επιχειρήσεων: όσοι επιζούν πρέπει να αφήνονται ελεύθεροι, οι δε τραυματίες να περιθάλπονται. Η συμπεριφορά απέναντι στον άμαχο πληθυσμό πρέπει να στηρίζεται σε μεγάλο σεβασμό όλων των παραδόσεων και των συνηθειών των ανθρώπων της περιοχής, ώστε να φαίνεται στην πράξη η ανωτερότητα του αντάρτη πολεμιστή σε σύγκριση με τον καταπιεστή στρατιώτη. Εκτός από ειδικές περιπτώσεις, κανείς δεν πρέπει να δικάζεται χωρίς να έχει τη δυνατότητα απολογίας και υπεράσπισης⁴⁵⁹.

Όσον αφορά το έδαφος, αυτό χωρίζεται σε *ευνοϊκό*, *δυσμενές* και στη *ζώνη των πόλεων*. Το *ευνοϊκό* έδαφος είναι συνήθως το δυσπρόσιτο, οι ορεινές περιοχές, τα δάση. Το *δυσμενές* έδαφος είναι εκείνο που δεν είναι πολύ ανώμαλο, που δεν έχει δάση, ενώ έχει πολλούς δρόμους επικοινωνίας, όπως οι πεδιάδες. Αναφέρονται πλήθος λεπτομερειών που αφορούν τη σύνθεση των ομάδων, την εγκατάσταση, την εκπαίδευση, την επιλογή αρχηγών, την οικονομική διαχείριση των πόρων, την επιλογή χρόνου και τόπου σύγκρουσης, την ενδυμασία-εξάρτηση, τη χρήση πυρομαχικών και την κίνηση των πολεμιστών (στο *δυσμενές* έδαφος ίσως χρειαστεί να διανύουν δεκάδες χιλιόμετρα). Όλα αυτά είναι διαφορετικά σε αυτούς τους δύο τύπους εδάφους.

⁴⁵⁷ Ο.π. σελ. 52

⁴⁵⁸ Ο.π.

⁴⁵⁹ Ο.π. σελ. 55-56

Τα στοιχεία που δε διαφέρουν, είναι οι κανόνες για τη διαχείριση του οπλισμού (ο εχθρός είναι η μόνη πηγή ανεφοδιασμού σε πυρομαχικά και πολεμοφόδια) και η σχέση εμπιστοσύνης με τον πληθυσμό. Δύο είναι τα βασικά συμπεράσματα από αυτήν την ανάλυση: *Πρώτον*, οι συνθήκες μόνιμης στρατοπέδευσης είναι αντιστρόφως ανάλογες με το βαθμό ανάπτυξης της ζώνης για την οποία πρόκειται. Κάθε τι που είναι ευνοϊκό, βολικό για τη ζωή του ανθρώπου και των ωθεί σε μόνιμη εγκατάσταση, για τον αντάρτη είναι δυσμενές: τόσο πιο αβέβαιη και νομαδική θα είναι η ζωή του. *Δεύτερον*, αν ο ανταρτοπόλεμος συνεπάγεται σοβαρή δουλειά στις μάζες, η δουλειά αυτή είναι ακόμα σπουδαιότερη στις δυσμενείς ζώνες όταν μια και μόνο επίθεση του εχθρού μπορεί να προκαλέσει καταστροφή. Εκεί πρέπει συνεχώς να πραγματοποιείται η ενότητα των εργατών, των αγροτών και των άλλων κοινωνικών τάξεων της περιοχής, ώστε το εσωτερικό μέτωπο να φτάσει να είναι απόλυτα ομοιογενές και σύμφωνο με τους αντάρτες. Ο πόλεμος στις ζώνες των πόλεων, διέπεται από ειδική οργάνωση και νόμους. Η ζώνη των πόλεων πρόκειται ουσιαστικά για εξαιρετικά δυσμενές έδαφος. Επομένως, πρέπει να τηρούνται όλα τα χαρακτηριστικά που αφορούν το δυσμενές έδαφος στον υπερθετικό βαθμό, συν κάποια ακόμα. Ο Hobsbawm σημειώνει για το «πρόβλημα των πόλεων», ότι όσο μεγάλη και αν είναι η υποστήριξη για το κίνημα στις πόλεις, οι πόλεις είναι το τελευταίο μέρος που ένας αντάρτικος στρατός θα καταλάβει ή θα αντιμετωπίσει⁴⁶⁰. Για να υπάρξει αντάρτικη ομάδα σε αστική περιοχή, πρέπει να έχουν δημιουργηθεί ορισμένοι όροι απαραίτητοι για την ύπαρξή της. Ο αντάρτης της πόλης, μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να διατηρήσει το επάγγελμα που ασκούσε σε καιρό ειρήνης. Άξονας της δράσης στις πόλεις είναι το *οργανωμένο σαμποτάζ*. Αυτό που έχει σημασία να σημειωθεί για τον ανταρτοπόλεμο στις πόλεις, είναι η άμεση σχέση του με την **πολιτική αλλαγή**. Ο αγώνας στις πόλεις, αν και επισκιάζεται από τον αγώνα στις άλλες ζώνες με όρους στρατιωτικούς, έχει μεγάλη πολιτική σημασία. Μια επιτυχημένη διεξαγωγή του, παραλύει σχεδόν εντελώς την εμπορική και βιομηχανική ζωή του τομέα και φέρνει σε όλον τον πληθυσμό την προσμονή για το ξέσπασμα γεγονότων που θα τον βγάλουν από την αγωνιώδη κατάσταση που έχει προκύψει. Δημιουργεί δηλαδή, μια γενική ατμόσφαιρα έλλειψης εμπιστοσύνης στην αποτελεσματικότητα του καθεστώτος, αλλά και προκαλεί τη δέσμευση ενόπλων δυνάμεων ή δυνάμεων καταστολής που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν καλύτερα αλλού⁴⁶¹.

Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο στα κείμενα αυτά του Ερνέστο Τσε Γκεβέρα, είναι η **οντολογική – ανθρωπολογική διάσταση** που αποδίδει στον ανταρτοπόλεμο, η περιγραφή του «γκουερίλλέρο», του αντάρτη, ως κοινωνικού αναμορφωτή. Όπως και οι Μπολσεβίκοι, έτσι και η Κουβανέζικη Επανάσταση αναγνωρίζει ευρύτερους σκοπούς στον αντάρτη, από την επικράτηση σε ένα πεδίο μάχης. Ο ίδιος ο αντάρτης, ταυτίζει τον εαυτό του με τη θέληση απελευθέρωσης του λαού και όταν έχουν εξαντληθεί τα ειρηνικά μέσα, αρχίζει τον αγώνα και γίνεται η οπλισμένη πρωτοπορία του μαχόμενου πληθυσμού. Αν δεν ήταν οπλισμένος, θα ήταν σίγουρα μέλος εκείνης της μη μάχιμης οργάνωσης της οποίας η υποστήριξη είναι κεφαλαιώδης. Σκοπός του είναι να συντρίψει ένα καθεστώς που θεωρεί άδικο και να αντικαταστήσει την παλαιά τάξη πραγμάτων με κάτι νέο. Μετά την επανάσταση, θα μεριμνήσει για το πέρασμα της γης, της ιδιοκτησίας, της βιομηχανίας, στα χέρια των επαναστατικών δυνάμεων, με σκοπό τη δίκαιη αναπαραγωγή τους στα πλαίσια των συμφωνημένων σκοπών της επανάστασης. Θα πείσει τις οργανωμένες μάζες να επιβάλλουν το νόμο. Ως κοινωνικός μεταρρυθμιστής ο αντάρτης, αποτελεί υπόδειγμα με τη συμπεριφορά του και δίνει συνεχώς ιδεολογικό προσανατολισμό. Και οπουδήποτε και αν πάει ο αντάρτικος στρατός θα εφαρμόσει τις ουσιαστικές αρχές του ανταρτοπόλεμου αναφορικά με τον πληθυσμό, που είναι σχεδόν εξ ορισμού ανεφάρμοστες από

⁴⁶⁰ E. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, ό.π. σελ. 189

⁴⁶¹ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 190

τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις: α) πληρωμή με γραμμάτια για οτιδήποτε τους προμηθεύει ο ντόπιος πληθυσμός, β) σεβασμός των ανθρωπίνων σχέσεων και των ντόπιων γυναικών, γ) δημιουργία κοινωνικών υποδομών οπουδήποτε πηγαίνουν, δ) ποτέ να μη ζουν καλύτερα, ή διαφορετικά, από τους ντόπιους κατοίκους⁴⁶².

Από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ηγετών του αντάρτικου πολέμου (οι οποίοι καταλαβαίνουν την ανάγκη να αλλάξει το κοινωνικό καθεστώς, αλλά δε βιώνουν τα βάσανα της τωρινής κατάστασης) και του λαού (ο οποίος έχει επίγνωση των πραγματικών αναγκών, αλλά όχι το κατάλληλο επίπεδο συνειδητοποίησης της δυνατότητας αλλαγής), προκύπτει μια δημιουργική προοδευτική ριζοσπαστικοποίηση. Ο αντάρτης υπόκειται στα καθήκοντα που απορρέουν από τη στρατιωτική οργάνωση του αντάρτικου στρατού, κύρια θέση στα οποία έχει η έννοια της **πειθαρχίας**. Ο αντάρτικος στρατός, κατεξοχήν λαϊκός στρατός, αναδεικνύει σε ατομικό πλάνο τις καλύτερες αρετές του καλύτερου στρατιώτη του κόσμου. Πρέπει να στηρίζεται σε μια αυστηρή πειθαρχία, η οποία όμως δε συμπυκνώνεται στις τυπικότητες της στρατιωτικής ζωής, στο χτύπημα του τακουριού, στον άκαμπτο χαιρετισμό και στην αιτιολογία που προβάλλεται μπροστά στον ανώτερο⁴⁶³. Πρόκειται για μια πειθαρχία *εσωτερική*. Προέρχεται από τη βαθειά πεποίθηση του ατόμου αυτής της ανάγκης να σέβεται τον ανώτερο, για να εξασφαλίζεται η δραστηριότητα του ένοπλου οργανισμού, στον οποίο συμμετέχει, αλλά και για να υπερασπίζεται τον ίδιο τον εαυτό του. Σε έναν τακτικό στρατό, η παραμικρή απροσεξία ενός στρατιώτη παρακολουθείται από τον πλησιέστερο συνάδελφό του. Στον αντάρτικο πόλεμο, όπου κάθε στρατιώτης συνιστά μια μονάδα και μια ομάδα, κάθε λάθος είναι μοιραίο. Ο ίδιος ο στρατιώτης του αντάρτικου-λαϊκού στρατού, παρακολουθεί τον εαυτό του. Για τους τυπικούς παρατηρητές, ο τακτικός στρατιώτης, που «προσκολλιέται στο συρφετό της ιεραρχίας»⁴⁶⁴, έχει τον αέρα του πολύ περισσότερο πειθαρχημένου παρά ένας αντάρτης, ένας λαϊκός στρατιώτης, που πειθαρχεί με έναν τρόπο πολύ απλό και με συγκινητικό σεβασμό στις εντολές του αρχηγού του. Και όμως σε αυτόν το στρατό της απελευθέρωσης, των πιο κοινότυπων ανθρώπινων τάσεων, που δεν έχει ανάγκη από μηχανισμό καταπίεσης και υπηρεσία πληροφοριών, συναντά κανείς τον υψηλότερο βαθμό αυτοελέγχου. Είναι η στάση που απορρέει από την αυστηρή συνείδηση του καθήκοντος και της πειθαρχίας.

Συνοψίζοντας το ζήτημα του ανταρτοπόλεμου, πρόκειται για μία πρακτική γνωστή στην ανθρωπότητα, που χρησιμοποιήθηκε αναρίθμητες φορές στην ιστορία, σε διαφορετικές συνθήκες και για διαφορετικούς σκοπούς. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα απέκτησε νέα χαρακτηριστικά και πλαισίωσε ιδεολογικά και πολιτικά κινήματα, συχνά με αφετηρία τον εθνικοαπελευθερωτικό ή ανταποικιακό αγώνα. Ο ανταρτοπόλεμος έχει άμεση σχέση με τη διεθνή πολιτική αλλαγή. Ειδικότερα στην περίπτωση του μαρξισμού, η σημασία του για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και τα επιμέρους μέτωπα των αγώνων σε εθνική βάση, είναι αδιαμφισβήτητη. Χρησιμοποιήθηκε σε πολλούς λαϊκούς απελευθερωτικούς πολέμους, όταν η πρωτοπορία του λαού επέλεξε το δρόμο του άτακτου ένοπλου αγώνα, ενάντια στους εχθρούς που διέθεταν μια στρατιωτική δύναμη φανερά ανώτερη. Η εμφάνισή του συνδέεται με την παρουσία στην ύπαιθρο και διαδραμάτισε κύριο ρόλο στις εξελίξεις, είτε χρησιμοποιήθηκε ως κύριο μέσο πάλης – όπως στην Ασία, την Αφρική και την Αμερική – ενάντια στο φεουδαρχισμό, την νεοαποικιακή ή την αποικιακή εκμετάλλευση, είτε ως συμπλήρωμα στους τακτικούς στρατούς – όπως στην Ευρώπη.

⁴⁶² Ο.π. σελ. 187

⁴⁶³ Ε. Γκουεβέρα, *Ο Ανταρτοπόλεμος – Στρατιωτικά Κείμενα*, ό.π. σελ. 172

⁴⁶⁴ Ο.π.

4.6 Η ειρήνη

Ο μαρξισμός κρατά αποστάσεις από τη γενική θέση «υπέρ της ειρήνης». Πέραν της συμφωνίας με το ανθρώπινο καθολικό αίτημα να σταματήσει ο δοσμένος πόλεμος (οι σύγχρονοι πόλεμοι είναι ιμπεριαλιστικοί), ο μαρξισμός επικεντρώνεται στην αποσαφήνιση των πραγματικών αιτιών που γεννούν τον πόλεμο και στο ερώτημα: *ποιος πόλεμος θα σταματήσει τους πολέμους*. Ουσιαστικά, η άρνηση οποιουδήποτε πολέμου, καταλήγει στην άρνηση της ταξικής πάλης, όποτε αυτή πήρε ένοπλη μορφή. Η αστική ανάλυση, επικεντρώνοντας στην έμφυτη αποστροφή που δημιουργεί στις λαϊκές μάζες η φρίκη του πολέμου, προσπαθεί να εξισώσει τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο με τον επαναστατικό, κρύβοντας μάλιστα το διεθνή χαρακτήρα των πολέμων, είτε πρόκειται για επαναστατικούς είτε για ιμπεριαλιστικούς. Η ταξική πάλη, από όποια πλευρά και να την πάρει κανείς, διεξάγεται σε παγκόσμιο επίπεδο και με όλα τα μέσα. Αυτό αποδεικνύεται από πολλά ιστορικά παραδείγματα, όπως η ιμπεριαλιστική εκστρατεία στην Ουκρανία το 1919, στην οποία συμμετείχαν στρατεύματα σειράς καπιταλιστικών κρατών για να καταπνίξουν τη νεαρή τότε μπολσεβίκικη εξουσία, καθώς και οι ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις ενάντια στις λαϊκές επαναστάσεις, που γνώρισε η ανθρωπότητα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα στην Κορέα, στο Βιετνάμ, στην Κούβα και σε άλλες χώρες. Από την πλευρά του κομμουνιστικού κινήματος, χαρακτηριστικό παράδειγμα ταξικής διεθνιστικής αλληλεγγύης ήταν η συμμετοχή πολλών εργατών και κομμουνιστών από διάφορες χώρες στις Διεθνείς Ταξιαρχίες που πολέμησαν εθελοντικά στον Ισπανικό Εμφύλιο.

Η γενικόλογη τοποθέτηση για την ειρήνη επομένως, αφαιρεί την έννοια της ταξικής κυριαρχίας, ως γεννοποιό αιτία των πολέμων. Αν ο πόλεμος είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ταξικής κυριαρχίας, αν είναι μορφή της καπιταλιστικής ζωής, όπως και η ειρήνη – και όχι σύμπτωση ή αποτέλεσμα ατυχούς χειρισμού – τότε οι ελπίδες περί αφοπλισμού, όσο διαρκεί το καπιταλιστικό καθεστώς, είναι άτοπες. Η προλεταριακή προβληματική για την ειρήνη, σημειώνει ο Κονδύλης, διαφέρει ριζικά από την αστική δημοκρατική: το σύνθημα «ειρήνη με κάθε αντίτιμο» είναι απαράδεκτο, γιατί έτσι συγκαλύπτεται το γεγονός ότι κάθε ειρήνη, όπως και κάθε πόλεμος, επιδιώκει ορισμένους σκοπούς⁴⁶⁵. Ο Λένιν έγραφε το 1915: «Όλοι αναμφίβολα είναι υπέρ της ειρήνης γενικά, συμπεριλαμβανομένου του Kitchener, του Joffre, του Hindenburg και του Νικολάου του Αιμοχαρούς⁴⁶⁶, διότι ο καθένας από αυτούς επιθυμεί να τελειώσει ο πόλεμος»⁴⁶⁷. Οι αστικές δυνάμεις εκφράζουν την ειρήνη ως στόχο, στη βάση του κοινού συμφέροντος της ανθρωπότητας. Ο Carr σημειώνει ότι αυτό το κοινό συμφέρον στην ειρήνη συγκαλύπτει το γεγονός ότι μερικά έθνη επιθυμούν να διατηρήσουν το status quo χωρίς να χρειαστεί να πολεμήσουν και άλλα να το αλλάξουν χωρίς να χρειαστεί να πολεμήσουν επίσης⁴⁶⁸. Δεν μπορεί να τεθεί το ζήτημα έτσι όμως, γιατί θα υπήρχε διάσταση με τα γεγονότα. Συνεπώς, η διατύπωση του παγκοσμίου συμφέροντος στην ειρήνη, το οποίο ταυτίζεται με το συμφέρον κάθε έθνους ξεχωριστά, βοήθησε στην παράκαμψη του γεγονότος της ουσιαστικής διάστασης των συμφερόντων μεταξύ αυτών που θέλουν να διατηρήσουν το status quo και αυτών που θέλουν να το αλλάξουν.

⁴⁶⁵ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 295

⁴⁶⁶ Χαρακτηρισμός που είχε καθιερωθεί από την Επανάσταση του 1905 για τον Τσάρο Νικόλαο Β', τον Νικολάι Αλεξάντροβιτς Ρομανόφ.

⁴⁶⁷ Ε.Η. Carr, *Η Εικοσαετής Κρίση (1919-1939) – Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*, ό.π. σελ. 90

⁴⁶⁸ Ό.π.

Ο πόλεμος και η ειρήνη είναι το **μέσο**, όχι ο στόχος. Αυτό αντικατοπτρίζεται στο σύνθημα που είχαν αναπτύξει οι Συμμαχικές Δυνάμεις σε μια φάση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου: «Πόλεμος για να σταματήσει ο πόλεμος». Αυτή η αντιμετώπιση του πολέμου, ίσως έγινε λόγω της ανόδου του μπολσεβικισμού, ο οποίος είχε εξαγγείλει ανοιχτά ότι αντιμετωπίζει τον «δίκαιο» πόλεμο σαν ένα μέσο για την ανατροπή των αιτιών που γεννούν τους πολέμους. Ίσως επίσης, ήταν μια στρατηγική κίνηση του συμμαχικού στρατοπέδου ώστε να πείσει τις ταλαιπωρημένες μάζες για το ωφέλιμο της ολοκλήρωσης των πολεμικών σκοπών. Ας μην ξεχνάμε ότι στα τέλη του 1916, όπως ειπώθηκε πριν, είχε αρχίσει στην παγκόσμια πολιτική η στροφή από τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο στην ιμπεριαλιστική ειρήνη. Σε κάθε περίπτωση, αυτό ήταν μια επίσημη αναγνώριση του πολέμου ως ένα μέσο της ιστορίας, όχι απλά για την αποκατάσταση της ειρήνης, αλλά για τη λήξη των πολέμων. Ο πόλεμος θα έθετε τέλος στη διαδικασία πρόκλησης πολέμων της ιστορίας και θα καθιστούσε τον κόσμο ασφαλή για τη δημοκρατία⁴⁶⁹. Φυσικά, αν και η μεθοδολογία σκέψης είναι σωστή, το αποτέλεσμα σε αυτό το επιχείρημα είναι λαθεμένο· δεν μπορεί ένας παγκόσμιος –ιμπεριαλιστικός– πόλεμος, να σταματήσει όλους τους μελλοντικούς πολέμους την εποχή του ιμπεριαλισμού. Τα επόμενα χρόνια, και σε καθεστώς κυριαρχίας της δημοκρατίας, αρκετοί πόλεμοι ξέσπασαν. Έτσι, η αστική θεώρηση παρέμεινε βάσει και των γεγονότων στην αρχική θεώρηση, της ειρήνης ως στόχου. Ο μη μαρξιστής Spenser Wilkinson συμπληρώνει κατά κάποιο τρόπο τη θέση του Λένιν, λέγοντας: «Ο πραγματικός στόχος σε κάθε περίπτωση δεν είναι η ειρήνη, αλλά η υπεροχή. Η αλήθεια δεν μπορεί να ειπωθεί αρκετά, ότι δηλαδή η ειρήνη δεν αποτελεί ποτέ στόχο της πολιτικής: δεν μπορείς να ορίσεις την ειρήνη παρά μόνο σε σχέση με τον πόλεμο, πρόκειται για ένα μέσο και ποτέ για έναν στόχο»⁴⁷⁰. Όμως, όπως είδαμε πόλεμοι είναι και οι δίκαιοι πόλεμοι, *το μέσο* σύμφωνα με τους μαρξιστές – λενινιστές για την κατάκτηση της πραγματικής ειρήνης, η οποία συνδέεται με την οικοδόμηση της κοινωνίας χωρίς την αστική ταξική κυριαρχία, της κοινωνίας χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, το σοσιαλισμό και κατ' επέκταση την αταξική κοινωνία, τον κομμουνισμό (*το στόχο*). Η έννοια του δικαίου πολέμου έχει να κάνει αποκλειστικά δε, με τους σκοπούς και όχι με τη διεξαγωγή του πολέμου γιατί όσο διαρκεί αυτός, ως πόλεμος, το δίκαιο υποκαθίσταται από την άμεση βία⁴⁷¹. Και ο εμφύλιος πόλεμος, όντας εξ' ίσου πόλεμος, κάνει αναγκαστικά το ίδιο· κάθε ηθική καταδίκη του είναι ανεπίτρεπτη από τη σκοπιά του μαρξισμού, εφόσον παραμένει αναπόφευκτος. Η ειρήνη και ο πόλεμος εναλλάσσονται σε μια επαναστατική κατάσταση. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, η νίκη έπρεπε να υπερασπιστεί με τον εμφύλιο πόλεμο. Την περίοδο αυτή ακολούθησε η προετοιμασία για άμυνα της –σοσιαλιστικής πλέον– χώρας έναντι των ξένων επεμβάσεων.

Η θεώρηση της ειρήνης και του πολέμου ως *μέσου*, περιγράφονται και μέσα από το πλαίσιο διεξαγωγής των διεθνών σχέσεων μετά το Ρωσικό εμφύλιο. Η βασική γραμμή των διεθνών σχέσεων της Σοβιετικής Ρωσίας, απέβλεπε από τη μία στη μεγαλύτερη δυνατή εμπορική, οικονομική και πολιτική συνεργασία με τα καπιταλιστικά κράτη με στόχο να σπάσει η απομόνωσή της, κι από την άλλη στη σταθερή υποστήριξη του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος. Όπως έδειξε κι η συμμετοχή της στη διεθνή οικονομική συνδιάσκεψη στη Γένοβα (1922), η Σοβιετική Ρωσία επεδίωξε και πέτυχε να επωφεληθεί από τις ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις που υπήρχαν σε ότι αφορούσε τη στάση απέναντί της. Στο αίτημα των ξένων κρατών-δανειστών να καταβάλει όλα τα χρέη της τσαρικής και προσωρινής κυβέρνησης (18,5 δις χρυσά ρούβλια), αντιπαράβαλε το αίτημα της καταβολής αποζημίωσης για τις καταστροφές που προκάλεσε η ξένη ιμπεριαλιστική επέμβαση (39 δις χρυσά ρούβλια). Επίσης, κάνοντας έναν

⁴⁶⁹ Martin Wight, *Η Διεθνής Θεωρία – Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π. σελ. 273

⁴⁷⁰ E.H. Carr, ό.π. υποσημείωση αριθμός 23

⁴⁷¹ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π.

ελιγμό, δέχτηκε την ταυτόχρονη και αμοιβαία παραγραφή των απαιτήσεων των πλευρών, με αντάλλαγμα την αποκατάσταση των διπλωματικών και οικονομικών σχέσεων, σπάζοντας έτσι το «ενιαίο μέτωπο» εναντίον της⁴⁷².

Η δυνατότητα ειρηνικής μετεξέλιξης

Δεν έλειπαν οι περίοδοι όπου η ειρήνη αποτέλεσε το μέσο και στο εσωτερικό επίπεδο για τους μαρξιστές. Ένα παράδειγμα – το οποίο δείχνει το αβάσιμο των ισχυρισμών εκείνων που υποστηρίζουν ότι οι μαρξιστές είναι οπαδοί της βίας – είναι τα πρώτα στάδια της αστικοδημοκρατικής εξουσίας στη Ρωσία. Για τις χώρες με απολυταρχικές κυβερνήσεις ο Λένιν υποστήριζε επίμονα την ανάγκη μιας ένοπλης εξέγερσης. Ταυτόχρονα όμως κατάλαβε ότι στα πρώτα δημοκρατικά στάδια της αστικής κυβέρνησης Κερένσκι υπήρχε στη Ρωσία η δυνατότητα ενός **ειρηνικού δρόμου** προς το σοσιαλισμό, μέσω του περάσματος της εξουσίας στα Σοβιέτ, χωρίς δηλαδή την ανάγκη προσφυγής στον εμφύλιο πόλεμο. Τι όμως πρακτικά σήμαινε αυτή η δυνατότητα;

- Σε καμία περίπτωση δε σήμαινε ότι υλοποιείτο το σύνθημα για πέρασμα όλης της εξουσίας στα Σοβιέτ, αφού η πλειοψηφία ανήκε στους Εσσέρους και τους Μενσεβίκους. Ταυτόχρονα υπήρχε η δυνατότητα ελιγμού της προσωρινής κυβέρνησης, με τη μετατροπή της σε εσσερομενσεβίκικη.
- Η δυνατότητα ειρηνικού περάσματος της εξουσίας στα Σοβιέτ δεν μπορούσε να σημαίνει επίσης κάλεσμα των μαζών για ανατροπή της προσωρινής κυβέρνησης, γιατί αυτό δε θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο από κάλεσμα για ένοπλη εξέγερση.

Απλά, σε κείνες τις συνθήκες της δυαδικής εξουσίας που είχε δημιουργήσει η επανάσταση του Φεβρουαρίου, είχε εμφανιστεί “ως εξαίρεση εξαιρετικά σπάνια και εξαιρετικά πολύτιμη”, όπως έλεγε ο Λένιν, η εξής κατάσταση: Η αστική τάξη δεν τολμούσε και δεν είχε αποκτήσει ακόμη τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει βία ενάντια στις λαϊκές μάζες. Αντίθετα, ο λαός ήταν εξοπλισμένος κι διέθετε στα χέρια του έναν έτοιμο μηχανισμό εξουσίας, τα σοβιέτ. Συνεπώς, αν τα σοβιέτ δήλωναν ότι αναλάμβαναν την εξουσία δε θα συναντούσαν την παραμικρή αντίσταση. Σε ένα τέτοιο, δε, ενδεχόμενο η εξουσία έφευγε από τα χέρια της αστικής τάξης, αλλά περνούσε στα χέρια του μικροαστικού στοιχείου, των Μενσεβίκων και των Εσσέρων, που θα διατηρούσαν την πλειοψηφία που είχαν μέσα στα σοβιέτ. Εντούτοις, για την εργατική τάξη και το κόμμα της διαμορφώνονταν ευνοϊκές συνθήκες. Δινόταν η δυνατότητα στο μπολσεβίκικο κόμμα να κερδίσει την πλειοψηφία στα σοβιέτ, καλώντας τις λαϊκές μάζες να εκλέξουν νέους αντιπροσώπους σε αυτά και να διώξουν εκείνους που πέρασαν στο πλευρό της αστικής τάξης. Η αναγνώριση από τους Μπολσεβίκους αυτής της δυνατότητας, για ειρηνικό πέρασμα της εξουσίας στα Σοβιέτ, σήμαινε και την εγκατάλειψη από μέρους τους - για όσο διάστημα ήταν δυνατόν - του συνθήματος για μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο. *«Πρέπει να ξέρουμε - έλεγε ο Λένιν μιλώντας στην 7^η Πανρωσική Συνδιάσκεψη του Κόμματος - να ακολουθούμε την άποψη του μαρξισμού που λέει πως η μετατροπή αυτή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο στηρίζεται πάνω σε αντικειμενικές και όχι υποκειμενικές προϋποθέσεις. Εμείς για την ώρα παραιτούμαστε από αυτό το σύνθημα, αλλά μόνο για την ώρα».* Και πρόσθετε: *«Όσο*

⁴⁷² Ελισαίος Βαγενάς, *Ο ταξικός χαρακτήρας και η διαπάλη στις διεθνείς σχέσεις*, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τ. 6/2009, σελ. 47-48

ο Μιλιουκόφ και ο Γκουτσκόφ δεν έχουν χρησιμοποιήσει ακόμη βία, ο εμφύλιος αυτός πόλεμος μετατρέπεται για μας σε ειρηνική, μακρόχρονη και υπομονετική, ταξική προπαγάνδα»⁴⁷³.

Το μπολσεβίκικο κόμμα ρίχνοντας το σύνθημα «Καμία υποστήριξη στην προσωρινή κυβέρνηση», εφάρμοζε ταυτόχρονα πολιτική ειρηνικής ζύμωσης. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η απουσία της άσκησης ένοπλης βίας στο πεδίο της πολιτικής, δε σημαίνει ότι η πολιτική στερείται συγκρούσεων. Το κύριο χαρακτηριστικό της παραμένει η άσκηση κυριαρχίας, συχνά μέσω βίας. Την ειρηνική περίοδο μετά τη Φεβρουριανή Επανάσταση, τη χαρακτηρίζει μια όξυνση της ταξικής πάλης. Οι Μπολσεβίκοι δεν έμειναν απλά σε μια γενικόλογη διακήρυξη περί ειρήνης, αλλά βίωσαν την πιο δημιουργική τους περίοδο, με όρους πολιτικής παρέμβασης. Όπως σημείωνε ο Στάλιν: «Οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν απλοί ειρηνιστές που επιθυμούσαν την ειρήνη και περιορίζονταν στο να κάνουν προπαγάνδα για την ειρήνη [...] Οι Μπολσεβίκοι υποστήριζαν έναν ενεργό αγώνα για την ειρήνη, μέχρι να ανατραπεί η φιλοπόλεμη εξουσία της ιμπεριαλιστικής αστικής τάξης»⁴⁷⁴. Ο Λένιν δεν καλούσε στην εξέγερση ενάντια στην προσωρινή κυβέρνηση, που είχε εκείνη τη στιγμή την εμπιστοσύνη των σοβιέτ. Παράλληλα όμως, διαμόρφωνε μια πολιτική διαφώτισης και στρατολόγησης, επικέντρωσης στις πρακτικές ανάγκες των μαζών και στην κριτική ανάλυση των λαθών, με την οποία αποσκοπούσε στην **αλλαγή** της πολιτικής των σοβιέτ και μέσω των σοβιέτ στην αλλαγή της σύνθεσης και της πολιτικής της κυβέρνησης⁴⁷⁵. Η διακήρυξη για το πέρασμα όλης της κρατικής εξουσίας στα χέρια των σοβιέτ και των εργατών βουλευτών δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ· ήταν ένας προσανατολισμός προς την ειρηνική εξέλιξη της επανάστασης.

Χάρη σε αυτήν την «ειρηνιστική» στρατηγική, το κόμμα των Μπολσεβίκων έκανε γρήγορες προόδους στην κατάκτηση των μαζών και στις επιτροπές στο στρατό, στα πλοία και τις επιχειρήσεις, καθώς και στα συνδικάτα. Στη συνδιάσκεψη των Επιτροπών Επιχειρήσεων της Πετρούπολης, που συνήλθε στις 20 του Μάη, τα 3/4 από τους αντιπροσώπους ψήφισαν τους Μπολσεβίκους. Και σε άλλες πόλεις οι μπολσεβίκικες μειοψηφίες στα σοβιέτ μετατράπηκαν σε πλειοψηφίες⁴⁷⁶. Ωστόσο στο Α' Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, που συνήλθε στις 3 του Ιούνη, οι Μπολσεβίκοι αποτελούσαν ακόμα μια σχετικά ολιγάριθμη μειοψηφία. Η επίθεση της Κυβέρνησης τον Ιούλη όμως, επιτάχυνε πολύ τη μεγάλη εισροή νέων μελών στο Κόμμα, επισπεύδοντας ταυτόχρονα το δυνάμωμα της επιρροής του. Η κυβέρνηση, βλέποντας ότι δεν μπορεί να νικήσει τους Μπολσεβίκους σε ανοιχτή πάλη, αποφάσισε να εξοντώσει με τη βία το Κόμμα και το μεγάλο μαζικό κίνημα που ακολουθούσε. Οι διαδηλώσεις στους δρόμους διαλύθηκαν, οι πολιτικές ελευθερίες ανεστάλησαν, εκδόθηκε ένταλμα σύλληψης του Λένιν, φυλακίστηκαν μερικά μέλη της Κεντρικής Επιτροπής και τα τυπογραφεία του κόμματος καταστράφηκαν. Το Κόμμα αναγκάστηκε να περάσει στην παρανομία. Η κυβέρνηση καταργώντας τα δημοκρατικά δικαιώματα των κομμουνιστών και των μαζών, διάλεξε το δρόμο του εμφυλίου πολέμου. Γίνονταν φανερό, ότι ο μόνος δρόμος για την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού στη Ρωσία, το μόνο μέσο για να μπορέσουν οι εργάτες και οι αγρότες να ικανοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους — ειρήνη, ψωμί και γη — ήταν ο ένοπλος αγώνας. Το κόμμα των Μπολσεβίκων κατάλαβε αυτήν την εξέλιξη και άρχισε να κάνει προετοιμασίες ενόψει της εξέγερσης, για την ανατροπή με την ένοπλη βία της εξουσίας της αστικής τάξης και

⁴⁷³ Β.Ι. Λένιν, *Η 7^η Πανρωσική Διάσκεψη του ΣΔΕΚΡ (μπ)*, Άπαντα, τ. 31, ό.π. σελ. 351

⁴⁷⁴ Μ. Wight, ό.π. σελ. 132 παραπομπή στο Joseph Stalin, *History of the Communist Party of the Soviet Union*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1945, σελ. 167

⁴⁷⁵ Ουίλιαμ Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 326-327

⁴⁷⁶ Ό.π. σελ. 327

για την εγκαθίδρυση της σοβιετικής εξουσίας. Η Ρωσία έτσι, άρχισε να προσανατολίζεται προς την προλεταριακή επανάσταση του Οκτώβρη.

Η επεξεργασία της μαρξιστικής θεωρίας για τον πόλεμο από το Λένιν και η στρατηγική που αναπτύχθηκε μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση, αποτελούν υπόδειγμα για τη διαμόρφωση της επαναστατικής στρατηγικής, μεταξύ άλλων της σοβιετικής. Καθώς υπάρχει η δυνατότητα περάσματος στην πορεία της επανάστασης, από τη μια μορφή κατάκτησης της εξουσίας στην άλλη – σύμφωνα με τα εγχειρίδια της λενινιστικής θεωρίας για την επανάσταση στην ΕΣΣΔ – αναδεικνύεται η ανάγκη να είναι κανείς έτοιμος για τη χρησιμοποίηση διαφόρων μέσων, ανάλογα με την κατάσταση. Κατακτώντας την εξουσία με ειρηνικό τρόπο, το προλεταριάτο μπορεί στη συνέχεια να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη αντίσταση της ντόπιας και της διεθνούς αστικής τάξης, οπότε μπορεί να ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος. Και αντίθετα, η κατάκτηση της εξουσίας με ένοπλο τρόπο μπορεί να οδηγήσει στην καταστολή της αντίστασης της αστικής τάξης, πράγμα που θα επιτρέψει στο προλεταριάτο να μην καταφύγει στα επόμενα στάδια της επανάστασης στη χρησιμοποίηση όπλων σε πανεθνική κλίμακα⁴⁷⁷. Αυτή η θέση υπόκειται σε ισχυρή αμφισβήτηση, καθώς ήδη από την Οκτωβριανή επανάσταση αλλά πολύ περισσότερο από τις επόμενες, αποδεικνύεται ότι η εκδήλωση αντεπαναστατικών ενεργειών και εισβολών και συνεπαγόμενα η συνέχεια της ένοπλης πάλης είναι αρκετά πιθανή, ακόμα και μετά τη μη ειρηνική κατάκτηση της εξουσίας, αν φυσικά ορίσουμε την ειρηνική κατάκτηση ως παντελή έλλειψη βίας. Ο Μπατάλοφ αιτιολογεί τη θέση του λέγοντας ότι όποια κι αν είναι η μορφή κατάληψης της εξουσίας από το επαναστατικό προλεταριάτο – ειρηνική ή μη ειρηνική – ως προς την ίδια την ουσία της, παραμένει πάντα επαναστατική βία⁴⁷⁸. Άλλωστε, το **ειδοποιό γνώρισμα** του πολέμου στη λενινιστική σκέψη (αλλά και στον Κλαούζεβιτς) και κατ' επέκταση στη σοβιετική στρατιωτική θεωρία, είναι η χρήση ένοπλης βίας. Την πολιτική σε καιρό ειρήνης δεν τη χαρακτηρίζει η απουσία συγκρούσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η «ιμπεριαλιστική ειρήνη», η περίοδος στην οποία εντείνεται η οικονομική εκμετάλλευση και συντελούνται τέτοιες αλλαγές, οι οποίες υποβοηθούν το ξέσπασμα της επόμενης κρίσης, προετοιμάζουν τους επόμενους ιμπεριαλιστικούς πολέμους. Αυτή η πολιτική απέχει από τη χρήση ένοπλης βίας. Όμως η ίδια αυτή πολιτική χρησιμοποιεί ένοπλη βία όταν τελειώσει η ειρήνη και αρχίζει ο πόλεμος⁴⁷⁹. Επομένως, ο ένοπλος αγώνας δεν αποτελεί άρνηση της πολιτικής, αλλά το «εργαλείο της υπό συνθήκες πολέμου»⁴⁸⁰.

Η αποφυγή της ένοπλης χρήσης βίας σε πανεθνική κλίμακα στα επόμενα στάδια της επανάστασης δεν έγκειται τόσο στη μορφή κατάληψης της εξουσίας, αλλά στη μορφή που θα πάρει συνολικά η επανάσταση, στο κατά πόσον θα εκπληρωθεί το καθήκον της μετατροπής του αρχικού πολέμου (ο οποίος μπορεί να είναι και εθνικοαπελευθερωτικός, ή αντιιμπεριαλιστικός) σε πόλεμο για την κατάκτηση της εξουσίας, στη συνειδητή πεποίθηση ότι η επανάσταση πρέπει να οδηγήσει σε σοσιαλιστική οικοδόμηση. Ωστόσο, το στάδιο της ειρηνικής περιόδου της επανάστασης ωφελεί, όπως είδαμε στην περίπτωση των Μπολσεβίκων, την παρέμβαση των επαναστατικών δυνάμεων μέσα στις λαϊκές μάζες και την προετοιμασία. Σε κάθε περίπτωση, το να παίρνει η επαναστατική πρωτοπορία υπόψη της το συγκεκριμένο συσχετισμό δυνάμεων και να επιλέγει τη στιγμή «εφόδου», να είναι ικανή να περνά γρήγορα από την ειρηνικό προσανατολισμό στον μη ειρηνικό κάτι αντίθετο, έχει τεράστια σημασία για όλη τη μετέπειτα

⁴⁷⁷ Ε. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 113

⁴⁷⁸ Ό.π. σελ. 115

⁴⁷⁹ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 318

⁴⁸⁰ Ό.π.

πορεία της επανάστασης⁴⁸¹. Λόγου χάρι, αρχές Οκτώβρη του 1917, ο Λένιν διατυπώνοντας την ανάγκη για κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους, αναγνώριζε την πιθανότητα κατάκτησής της χωρίς εξέγερση. Υπενθύμιζε όμως ότι αν δε γίνεται αλλιώς, πρέπει να εκδηλωθεί αμέσως εξέγερση. Πράγματι, μετά από μια εβδομάδα, βάζοντας το ζήτημα αλλιώς, γράφει για την επιτακτική ανάγκη άμεσης ένοπλης εξέγερσης. Το ίδιο το σύνθημα «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ» που χαρακτήριζε αυτήν την περίοδο, είναι σύνθημα εξέγερσης⁴⁸².

Την κατάκτηση της εξουσίας, ακολούθησε η έξοδος της Ρωσίας από τον Παγκόσμιο Πόλεμο, βασικό αίτημα των μαζών και του μπολσεβίκικου κινήματος. Το καθήκον της ειρήνευσης σε έναν ιμπεριαλιστικό πόλεμο μπαίνει από την εξής σκοπιά: το όφελος που θα έχει η εργατική τάξη σε αντιστάθμιση με το όφελος των καπιταλιστών. Η συμμετοχή σε έναν πόλεμο όπου κυριαρχούν οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις, ο οποίος δεν είναι καθαρά αμυντικός ή «δίκαιος» πόλεμος και ωφελεί μόνο το μοίρασμα της λείας για τα ντόπια μονοπώλια, η θέση του λαού δεν αναμένεται να βελτιωθεί ούτε ακόμα και με τη νίκη, με την επικράτηση του «εθνικού» μονοπωλίου στις αντιμαχόμενες περιοχές. Στην περίπτωση της Ρωσίας, με την επανάσταση να έχει ήδη εκδηλωθεί, η ειρήνευση (αν και με βαρύτατους όρους) ενίσχυσε την προετοιμασία των επαναστατικών δυνάμεων και του λαού ενόψει του σκληρού εμφυλίου και των ξένων επεμβάσεων. Επίσης, η ειρήνευση υποστήριξε τη διεθνή υπόθεση της εργατικής τάξης, καθώς η απεμπλοκή από τα πεδία του πολέμου θα βελτίωνε την επικοινωνία των μαζών και την παρέμβαση των επαναστατικών δυνάμεων, ώστε το επίκεντρο να γίνει η πάλη για την αλλαγή της εξουσίας μέσα στο εκάστοτε κράτος και η διεθνής ταξική αλληλεγγύη. Η εναλλαγή της ειρήνης με τον πόλεμο, και οι μελλοντικές εξελίξεις από την ειρήνευση, αντικατοπτρίζονται σε μια ομιλία του Λένιν το Μάιο του 1917:

«Οι στρατιώτες στο μέτωπο δεν μπορούν να αποκόψουν το μέτωπο από το κράτος και να αποφασίσουν κατά βούληση. Οι στρατιώτες στο μέτωπο είναι ένα τμήμα της χώρας. Όσο το κράτος βρίσκεται σε πόλεμο, θα υποφέρει και το μέτωπο. Εδώ δεν μπορεί να γίνει τίποτε. Τον πόλεμο τον προκάλεσαν οι κυρίαρχες τάξεις και θα τον τερματίσει μόνο η επανάσταση της εργατικής τάξης. Το αν θα έχετε γρήγορα ειρήνη, εξαρτάται μόνο από το δρόμο που θα πάρει η εξέλιξη της επανάστασης. Οποιαδήποτε συναισθηματικά πράγματα κι αν λέγονται, όσο κι αν σας λένε: ελάτε να βάλουμε αμέσως τέρμα στον πόλεμο, αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς την άνοδο της επανάστασης. Όταν η εξουσία περάσει στα χέρια των Σοβιέτ των εργατών, στρατιωτικών και αγροτών βουλευτών, οι καπιταλιστές θα ταχθούν εναντίον μας: η Ιαπωνία...η Γαλλία... η Αγγλία: εναντίον μας θα ταχθούν οι κυβερνήσεις όλων των χωρών. Εναντίον μας θα είναι οι καπιταλιστές, μαζί μας θα είναι οι εργάτες. Τότε θα μπει τέρμα στον πόλεμο που άρχισαν οι καπιταλιστές. Να η απάντηση στην ερώτηση, πώς να τερματίσουμε τον πόλεμο»⁴⁸³.

Η ειρήνη ως άξονας της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ

Η προσπάθεια ειρήνευσης και η αποφυγή ενός νέου παγκόσμιου πολέμου, χαρακτήρισε την εξωτερική πολιτική της Σοβιετικής Ρωσίας, μετέπειτα ΕΣΣΔ. Η ΕΣΣΔ, παρότι δεν ήταν μέλος της ΚτΕ, συμμετείχε με αφετηρία τη συνδιάσκεψη στη Γένοβα (1922) σε μια σειρά από επιτροπές της ΚτΕ για τον αφοπλισμό. Παράλληλα, εκτιμούσε ότι η περίοδος που ακολούθησε

⁴⁸¹ Ε. Μπατάλοφ, ό.π. σελ. 113

⁴⁸² Ο.π. σελ. 115

⁴⁸³ Β.Ι. Λένιν, από τη διάλεξη *Πόλεμος και Επανάσταση στις 14(27) του Μάη 1917*, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, ό.π. σελ. 126

τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδηγούσε σε μια κούρσα εξοπλισμών και στην όξυνση εκ νέου των αντιθέσεων μεταξύ των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Ο Στάλιν, αναφερόμενος στην αύξηση των εξοπλισμών (1925), χαρακτήρισε την ιμπεριαλιστική ειρήνη ως «ένοπλη ειρήνη», ως προετοιμασία για έναν νέο πόλεμο τον οποίο η αστική διπλωματία των μελών της ΚτΕ και της Β' Διεθνούς δεν μπορούσαν να αποτρέψουν:

«Ορίστε λοιπόν ένα παράδειγμα για την χωρίς προηγούμενο υποκρισία της αστικής διπλωματίας [...] Τι έκαναν η Κοινωνία των Εθνών και η 2^η Διεθνής για να σταματήσουν τη λυσσασμένη αύξηση των εξοπλισμών; Μήπως δεν ξέρουν πως όταν αυξάνονται οι εξοπλισμοί “τα κανόνια αρχίζουν να βάλουν μόνα τους”; [...] Η πάλη των συμφερόντων ανάμεσα στις νικήτριες χώρες αναπτύσσεται και δυναμώνει, η σύγκρουσή τους γίνεται αναπόφευκτη και αυτές προβλέποντας ένα νέο πόλεμο εξοπλίζονται με όλες τους τις δυνάμεις, με όλα τα μέσα. Δε θα υπερβάλλω τα πράγματα, αν πω ότι από αυτή την άποψη δεν έχουμε να κάνουμε με φιλική ειρήνη ανάμεσα στις νικήτριες χώρες, αλλά με ένοπλη ειρήνη, με κατάσταση ένοπλης ειρήνης που εγκυμονεί πόλεμο [...] Οι μπολσεβίκοι ζητούν τον αφοπλισμό ακόμα από τον καιρό της Γένουας. Γιατί η 2^η Διεθνής και οι άλλοι που φλυαρούν για πασιφισμό δεν υποστηρίζουν την πρότασή μας;»⁴⁸⁴.

Η Κοινωνία των Εθνών δεν παρενέβη αποφασιστικά σε πολεμικές συγκρούσεις που διεξάγονταν ακόμα και μεταξύ των ίδιων των μελών της (π.χ. βομβαρδισμός του Νανκίν της Κίνας από την Ιαπωνία, το 1927). Η Σοβιετική Ένωση, καταγγέλλοντας την αδρανή στάση της ΚτΕ, δε συμμετείχε σε αυτήν, μη θέλοντας να λάβει ευθύνη για την ιμπεριαλιστική πολιτική. Στην εξέλιξη των πραγμάτων, η ΕΣΣΔ απέδωσε μεγάλο μερίδιο ευθύνης στην ΚτΕ για την εφαρμοζόμενη πολιτική των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων στις αποικίες και στις εξαρτημένες χώρες, καθώς και για τις πολεμικές προετοιμασίες. Παράλληλα, εντόπισε το ρόλο του παρασκηνίου ως τόπο πραγματικής εκδήλωσης της επιδιωκόμενης πολιτικής και όχι τα όσα λέγονταν επίσημα στην ΚτΕ. Η ΕΣΣΔ ανέδειξε επίσης ιδιαίτερα τις βαθύτερες οικονομικές αιτίες των αντιθέσεων στο εσωτερικό της ΚτΕ, εκτιμώντας ότι ο ειρηνικός δρόμος για την επίλυση του προβλήματος των αγορών παρέμενε κλειστός για τον καπιταλισμό, αφού η συνένωση μάλιστα των οικονομικών συμφερόντων των κεφαλαιοκρατικών χωρών, που είχε εν πολλοίς επιδιωχθεί από την οικονομική συνδιάσκεψη της ΚτΕ το 1927, ναυάγησε⁴⁸⁵. Τη μόνη διέξοδο για τον καπιταλισμό αποτελούσε το νέο μοίρασμα των αποικιών και των σφαιρών επιρροής με στρατιωτικές συγκρούσεις, με νέους ιμπεριαλιστικούς πολέμους. Παράλληλα, η εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ λάμβανε υπόψη το ενδεχόμενο ενιαίου μετώπου των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων ενάντια στην ΕΣΣΔ. Αξιοποιούσε τις αντιθέσεις συμφερόντων στο ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο, το ολικό συμφέρον μερικών χωρών για τη διατήρηση οικονομικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ, την αντίδραση της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης, την ανησυχία των ιμπεριαλιστικών κρατών μήπως μια κήρυξη πολέμου στην ΕΣΣΔ προκαλούσε την επανάσταση στο έδαφός τους. Η ΕΣΣΔ εκτιμούσε επίσης το αναπόφευκτο του πολέμου με τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο, τη διεθνή επανάσταση δηλαδή, η οποία όμως επιδιωκόταν να καθυστερήσει μέχρι τη στιγμή της ωρίμανσης μιας σειράς παραγόντων: της ωρίμανσης της προλεταριακής επανάστασης στην Ευρώπη, της ωρίμανσης των αποικιακών επαναστάσεων ή της σύγκρουσης μεταξύ των κεφαλαιοκρατών για το μοίρασμα των αποικιών. Επομένως, η διατήρηση ειρηνικών σχέσεων με τις καπιταλιστικές χώρες, αποτελούσε για την ΕΣΣΔ

⁴⁸⁴ Ε. Βαγενάς, *Ο ταξικός χαρακτήρας και η διαπάλη στις διεθνείς σχέσεις*, ό.π. σελ. 48 παραπομπή στο Ι.Β. Στάλιν, *Πολιτική λογοδοσία της ΚΕ του ΠΚΚ (μπ.) στο 15^ο Συνέδριό του – Η αναπτυσσόμενη κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού και η εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ*, Άπαντα, τ. 10, σελ. 312-313

⁴⁸⁵ Ε. Βαγενάς, ό.π. σελ. 50

επιτακτικό καθήκον, χωρίς να παραγκωνίζεται η προβολή και προώθηση στόχων για την ανάπτυξη του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, όπως:

- Η ανάπτυξη των κομμουνιστικών κομμάτων σε όλο τον κόσμο.
- Η στερέωση των επαναστατικών συνδικάτων και του ενιαίου μετώπου των εργατών.
- Η στερέωση της φιλίας ανάμεσα στην εργατική τάξη της ΕΣΣΔ και την εργατική τάξη των κεφαλαιοκρατικών χωρών.
- Η ενδυνάμωση της συμμαχίας ανάμεσα στην εργατική τάξη της ΕΣΣΔ και το απελευθερωτικό κίνημα των αποικιακών και εξαρτημένων χωρών.⁴⁸⁶

Η ίδρυση του ΟΗΕ το 1945, απεικόνιζε μια νέα πραγματικότητα ως προς το συσχετισμό των δυνάμεων, με αναβαθμισμένη τη θέση της ΕΣΣΔ λόγω του ρόλου της στην τελική έκβαση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ταυτόχρονα, ο κίνδυνος του πολέμου έπαιρνε άλλες διαστάσεις λόγω της εμφάνισης των ατομικών όπλων. Οι ΗΠΑ προπορεύτηκαν σε αυτόν τον τομέα, χρησιμοποιώντας μάλιστα αυτό το όπλο κατά της Ιαπωνίας, με πραγματικό στόχο την τρομοκράτηση της ΕΣΣΔ, που το απέκτησε το 1949 δημιουργώντας τότε τη «λεγόμενη πυρηνική ισορροπία», που έδρασε για δεκαετίες αποτρεπτικά σε μια νέα ιμπεριαλιστική επίθεση εναντίον της. Με όρους πολέμου, με συμβατικά όπλα, φάνηκε ότι ο χαρακτήρας του ΟΗΕ ήταν ανάλογος με εκείνον της ΚτΕ. Οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, πριν το 1955, χρησιμοποίησαν τον ΟΗΕ στα σχέδιά τους π.χ. κατά της ΛΔ Κίνας, στον πόλεμο της Κορέας (1950), ενώ επεδίωξαν να καταργήσουν το δικαίωμα του βέτο που είχε η ΕΣΣΔ στο Συμβούλιο Ασφαλείας (Σ.Α.), απορρίπτοντας επίσης διάφορες προτάσεις της που αφορούσαν τον αφοπλισμό⁴⁸⁷.

Η Σοβιετική Ένωση ανέπτυξε και κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα μια ενεργό πολιτική για την ειρήνη, αποδίδοντας στον λαϊκό παράγοντα πρωτεύοντα ρόλο για την υπόθεση της διαφύλαξης της ειρήνης και αντιμετωπίζοντας τον ΟΗΕ ως ένα παγκόσμιο οργανισμό ισότιμων εθνών. Ως τέτοιος οργανισμός, ο ΟΗΕ, αποτελούνταν από τη διάδραση μεταξύ των διαφορετικών συμφερόντων των κρατών. Η ύπαρξη ενός ισχυρού σοσιαλιστικού κράτους, από μόνο του ως γεγονός με βάση αυτή τη θεώρηση και σε συνδυασμό με την παρουσία και άλλων σοσιαλιστικών κρατών, επέδρασε σημαντικά στο διαμορφούμενο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων και τον συσχετισμό δύναμης. Η ΕΣΣΔ, ως μόνιμο μέλος του Σ.Α. του ΟΗΕ, άσκησε περίπου 120 φορές το δικαίωμα του βέτο (τις 79 στα 10 πρώτα χρόνια), ενώ οι ΗΠΑ έκαναν χρήση έως σήμερα του δικαιώματος 76 φορές⁴⁸⁸. Η παρουσία της ΕΣΣΔ και των άλλων σοσιαλιστικών κρατών στον ΟΗΕ, δεν μπόρεσε φυσικά να αλλάξει τη φύση του ιμπεριαλισμού. Το Διεθνές Δίκαιο και οι αποφάσεις του ήταν αποτέλεσμα του παγκόσμιου συσχετισμού δύναμης. Οι ελιγμοί και οι παραχωρήσεις των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων ήταν η μία όψη αυτού του συσχετισμού: η άλλη όψη ήταν οι επεμβάσεις, τα πραξικοπήματα, η κούρσα των εξοπλισμών, η χρήση στρατευμάτων του ΟΗΕ για αντιδραστικά σχέδια (π.χ. στο Κονγκό). Ωστόσο, χάρη στην ύπαρξη της ΕΣΣΔ και των άλλων σοσιαλιστικών χωρών, καθώς και άλλων χωρών της Αφρικής και της Ασίας, ο ΟΗΕ πήρε μια σειρά από σημαντικές θετικές αποφάσεις, σε βάρος των ιμπεριαλιστικών σχεδίων, π.χ. καταδίκη των ενεργειών των ΗΠΑ κατά της Κούβας (1960-1962), αποφάσεις για τη Μέση Ανατολή και το Κυπριακό. Με την πίεση της ΕΣΣΔ επίσης, εγκρίθηκαν μια σειρά Συμβάσεις και Συνθήκες, καθώς και αποφάσεις για τον περιορισμό των εξοπλισμών, την απαγόρευση των πυρηνικών δοκιμών, το βακτηριολογικό πόλεμο, το διάστημα.

⁴⁸⁶ Ο.π. σελ. 51

⁴⁸⁷ Ο.π. σελ. 54

⁴⁸⁸ Ο.π. σελ. 56, παραπομπή στο «Το δικαίωμα του βέτο. Ιστορία και στατιστική», άρθρο στο news.bbc.uk

Αναθεώρηση της λενινιστικής αντίληψης για τον πόλεμο και την ειρήνη

Καθώς το σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα συγκροτήθηκε πάνω στη διδασκαλία του Λένιν για την ενότητα πολιτικής και πολέμου, δεν αναγνώριζε απόλυτο προβάδισμα σε επί μέρους παράγοντες της στρατιωτικής τεχνικής, όπως τα ατομικά όπλα, πράγμα που θα σήμαινε – όπως σημειώνει ο Κονδύλης – μια θεωρητικά απαράδεκτη μείωση της πολιτικής προς όφελος μιας δήθεν απολιτικής τεχνικής⁴⁸⁹. Έτσι, παρέμεινε ξένη στους Σοβιετικούς η αμερικανική λογική της **αποτροπής**, η οποία εδραζόταν στην ιδέα ότι ένας ατομικός πόλεμος είναι τελείως παράλογος και δε θα έχει νικητή. Είναι αλήθεια όμως ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η ανάπτυξη της πολεμικής τεχνολογίας, κυοφόρησαν μια σειρά από νέες αντιλήψεις, ακόμα και στις σοσιαλιστικές χώρες, σύμφωνα με τις οποίες ο κλασικός «κλαουζεβιτιστικός» ορισμός του πολέμου ή ακόμα και η λενινιστική αντίληψη περί δικαίων και άδικων πολέμων παραμερίζεται. Ο πόλεμος διαχωριζόταν τώρα με βάση την ιστορική του εξέλιξη σε τρεις διαφορετικές ιστορικά συγκεκριμένες κατηγορίες:

- Ο παλιός πόλεμος μεταξύ των διαφόρων φύλων, ο οποίος δεν ήταν ακόμα συνέχιση της πολιτικής.
- Ο κλασικός πόλεμος, του οποίου η φύση είναι η συνέχιση της πολιτικής με βίαια μέσα.
- Ο καθολικά καταστροφικός πόλεμος της πυρηνικής εποχής, ο οποίος δεν αποτελεί πια συνέχιση της πολιτικής.⁴⁹⁰

Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, ο λενινιστικός ορισμός της φύσης του πολέμου γίνεται αποδεκτός μόνο για την προ-πυρηνική εποχή. Υπενθυμίζεται έτσι ότι «δεν μπορεί να επεκταθεί και σε έναν τελείως διαφορετικό – όσον αφορά την ουσία του – πόλεμο»⁴⁹¹. Ο νέος ορισμός του πολέμου, οδηγούσε με συνέπεια στην εξής θέση: «Καμία από τις πλευρές που διεξάγουν τον πόλεμο δεν μπορεί πια να συνάγει αιτιολόγηση για τον πόλεμό της, ούτε καν η πλευρά που αμύνεται, διεξάγοντας αμυντικό πόλεμο σε μία επίθεση»⁴⁹². Μάλιστα ο διαχωρισμός σε δίκαιους και άδικους πολέμους θεωρήθηκε «καινοτομία» του Λένιν, η οποία αξιοποιήθηκε μετέπειτα ως στήριγμα στη στρατιωτική πολιτική της ΕΣΣΔ: «Επιτελούσε κυρίως λειτουργία δικαιολόγησης της σοβιετικής στρατιωτικής πολιτικής. Μείωνε τη σημασία της αναγκαιότητας εστίασης της προσοχής στον καθολικά καταστροφικό πόλεμο, έφερνε τους στρατιώτες του NVA⁴⁹³ σε αδικαιολόγητη αντιπαράθεση με τον πασιφισμό και στεκόταν εμπόδιο στη συνένωση όλων των δυνάμεων της ειρήνης στον αγώνα ενάντια στον ατομικό πόλεμο»⁴⁹⁴.

Η στροφή αυτή του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, αποδίδεται σε τέσσερις λόγους:

α) Στη δημιουργία διαφορετικών τάσεων μέσα στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, η οποία είχε ξεκινήσει από το 20ό συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε. και συνόδευσε το δόγμα της «ειρηνικής συνύπαρξης» με τον ιμπεριαλισμό. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η επιθετικότητα ορισμένων

⁴⁸⁹ Π. Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π. σελ. 339

⁴⁹⁰ «Ειρήνη, Πόλεμος, Ένοπλες Δυνάμεις, Ιστορικό – Υλιστική Σύνοψη», Στρατιωτικές Εκδόσεις της ΓΛΔ, Βερολίνο, 1989, σελ. 89

⁴⁹¹ Ο.π.

⁴⁹² Πλοίαρχος Prof. Dr. sc. Phil. W. Scheler, *Νέα Στρατιωτική Σκέψη*, Militärwesen, Βερολίνο, τεύχος 2/1990, σελ. 18

⁴⁹³ Οι Ένοπλες Στρατιωτικές Δυνάμεις της ΓΛΔ (Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία).

⁴⁹⁴ Wolfgang Scheler, *Νέα Σκέψη για τον πόλεμο και την ειρήνη στον NVA*, έκδοση Wolfgang Wünche «Ανάπαυση! Για την ιστορία του Εθνικού Λαϊκού Στρατού», Εκδόσεις Ost, Βερολίνο, 1998, σελ. 516

κρατών αναγνωριζόταν, όχι όμως ως σύμφυτο στοιχείο του ιμπεριαλισμού. Έτσι επικράτησε η αντίληψη ότι είναι δυνατόν ο ιμπεριαλισμός να αποδεχθεί μακροπρόθεσμα τη συμβίωση με δυνάμεις που έσπασαν την παγκόσμια κυριαρχία του⁴⁹⁵. Δυνάμεις εντός ΕΣΣΔ θέλησαν να αποτινάξουν το πολεμικό κλίμα και την ανυποχώρητη στάση που χαρακτήριζε την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Επίσης, αρκετές χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας θέλησαν να διαχωρίσουν τη στάση τους από την επίσημη σοβιετική πολιτική. Υπήρξε μία αίσθηση «έντονης εξάρτησης» από την ΕΣΣΔ, την οποία τα αδελφά σοσιαλιστικά κράτη θέλησαν να διακόψουν φτάνοντας στο άλλο άκρο: Όπως διατυπώνει ένας στρατιωτικός ιστορικός της ΓΛΔ, ο ΝΒΑ ανήκε σε ένα στρατιωτικό συνασπισμό «στον οποίον το συμφέρον της ειρήνης όλων των μελών κοβόταν στα μέτρα των συμφερόντων ισχύος της Σοβιετικής Ένωσης»⁴⁹⁶.

β) Στην υπερεκτίμηση του διεθνούς συσχετισμού δύναμης. Με τη διαμόρφωση νέων κρατών σε Ασία, Αφρική και Μέση Ανατολή, με το σπάσιμο των δεσμών του αποικιοκρατικού συστήματος και με την ενίσχυση των οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών σχέσεων της ΕΣΣΔ με αυτά τα κράτη, υπερεκτιμήθηκε ο διεθνής συσχετισμός, θεωρήθηκε πως είναι προς όφελος της ΕΣΣΔ και άλλων σοσιαλιστικών κρατών. Σε αυτό συνέβαλλε και η αξιολόγηση ορισμένων τεχνολογικών επιτευγμάτων, όπως οι διηπειρωτικοί πύραυλοι⁴⁹⁷. Και τα δύο τμήματα του κομμουνιστικού κινήματος (εξουσίας και μη), υπερεκτίμησαν τη δύναμη του σοσιαλιστικού συστήματος. Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στα πλαίσια διεθνών οργανισμών, μπορεί να διευκόλυναν την πάλη για πολλά ζητήματα, μπορεί να αποτελούσαν σημείο αναφοράς για τους λαούς και το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, όμως δεν γίνονταν πάντα πράξη από τα ιμπεριαλιστικά κράτη. Ούτε βέβαια οι όποιες θετικές αποφάσεις του ΟΗΕ και η ύπαρξη της ΕΣΣΔ μπορούσαν να αλλάξουν από μόνες τους το πλέγμα εξάρτησης και αλληλεξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα στις χώρες που ήταν ενταγμένες στο παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό σύστημα.

γ) Στην υποτίμηση της δυναμικής της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης του καπιταλισμού. Στη βάση της ισορροπίας δυνάμεων ή και της υπεροχής του σοσιαλιστικού συστήματος, αναπτύχθηκαν ουτοπικές θέσεις και πολιτικές, για τα διεθνή και περιφερειακά συστήματα ασφάλειας, τα οποία πιστευόταν ότι θα συγκρατούσαν τους πολεμικούς σκοπούς του ιμπεριαλισμού. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο όμως, το ιμπεριαλιστικό σύστημα, με ηγέτιδα δύναμη τις ΗΠΑ, προχωρούσε στη συγκρότηση στρατιωτικών, πολιτικών, οικονομικών συνασπισμών και οργανισμών διεθνούς δανεισμού. Αυτοί εξασφάλιζαν το συντονισμό των καπιταλιστικών κρατών, άμβλυαν ορισμένες αντιθέσεις μεταξύ τους για να υπηρετήσουν τον κοινό στρατηγικό στόχο της πολύπλευρης πίεσης στο σοσιαλιστικό σύστημα· ο οποίος αποτυπώθηκε πολλάκις στις ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις και εκστρατείες με σκοπό το πλήγμα στον κομμουνισμό.

δ) Στο κλίμα αφοπλισμού που συνόδευε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Πέραν του γεγονότος ότι, όπως αποδείχθηκε, το ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο δεν επέδειξε την ίδια αφοσίωση στην «παύση πυρός» – ακόμα και μετά την ανατροπή του σοσιαλισμού – αυτό που χαρακτήριζε τα ψυχροπολεμικά χρόνια ήταν η ανησυχία για την εξάπλωση και ανάπτυξη της πυρηνικής πολεμικής τεχνολογίας και η κούρσα των εξοπλισμών.

⁴⁹⁵ Ε. Βαγενάς, ό.π. σελ. 62

⁴⁹⁶ Prof. Dr. Reinhard Brühl, *Για το νόημα της στρατεύσης*, Επιτροπή αλληλεγγύης για τα θύματα των πολιτικών διώξεων στη Γερμανία, τ. 26, Βερολίνο, Μάιος 2006, σελ. 16

⁴⁹⁷ Ε. Βαγενάς, ό.π. σελ. 57

Η ανάπτυξη πυρηνικών όπλων και οι συνέπειες που θα είχε ένας πυρηνικός πόλεμος για το σύνολο της γης, παραμέρισαν τελικά την ταξική ανάλυση του πολέμου. Όμως, η μη επικέντρωση στις αιτίες, όπως έχει ορίσει με σαφήνεια ο μαρξισμός-λενινισμός, οδηγούσε σε λάθος εκτίμηση των καταστάσεων και τελικά, της δυνατότητας αποφυγής του πολέμου. Όπως σημειώνει ο Hillebrenner, η διαπίστωση ότι ένας βαλλιστικός πυρηνικός πόλεμος χάνει το νόημά του ως συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, προϋποθέτει ότι η σοσιαλιστική αμυντική ισχύς δεν αφήνει στο δυναμικά επιτιθέμενο ιμπεριαλιστή κανένα περιθώριο νίκης. Δηλαδή, για το σοσιαλισμό ο στόχος είναι να αποτραπεί ο πόλεμος. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί όμως μόνο με την κατάκτηση μιας, κατά προσέγγιση, στρατιωτικής και στρατηγικής **ισορροπίας**, με την ύπαρξη κατάλληλης προετοιμασίας και ετοιμότητας, ώστε ο αντίπαλος να πεισθεί ότι η πρόθεση επίθεσής του είναι μάταιη. Αυτό το συμπέρασμα απορρέει από τη συνειδητή εφαρμογή της μαρξιστικής-λενινιστικής γνώσης της πολιτικής και κοινωνικής φύσης του πολέμου. Η κατανόηση του γεγονότος ότι ακόμα και ο βαλλιστικός πυρηνικός πόλεμος αποτελεί συνέχιση της πολιτικής με άλλα, βίαια μέσα, ήταν και παραμένει η απαραίτητη πολιτική και γνωσιολογική προϋπόθεση για την εξάλειψη του πολέμου ως μέσου της πολιτικής⁴⁹⁸. Η «νέα σκέψη» επικεντρώθηκε στις συνέπειες του πολέμου, οι οποίες κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ήταν τραγικές, οι οποίες όμως δεν είναι κάτι ανεξάρτητο από τα αίτια ούτε κάτι δεδομένο. Στον αντίποδα της αντίληψης αυτής, βρίσκεται η μαρξιστική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία τα εκκρεμούντα ζητήματα της ανθρωπότητας απορρέουν σύμφωνα με τη φύση τους από την ταξική διάρθρωση του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού και παραμένουν άλυτα, ως συνέπεια της εσωτερικής αντίφασης του καπιταλισμού. Ήταν και είναι ζητήματα της ανθρωπότητας, στο σύνολό της, γιατί είναι θεμελιώδη ζητήματα που απασχολούν όλους τους ανθρώπους. Αυτό είναι και το μόνο αταξικό χαρακτηριστικό που μπορεί να προσδοθεί στο ζήτημα. Ωστόσο, τόσο η ουσία τους όσο και ο τρόπος επίλυσής τους προσδιορίζονται ταξικά. Η ύπαρξή τους εδράζεται στο διεθνές σύστημα, του οποίου τα χαρακτηριστικά προέρχονται από την ταξική κυριαρχία στο εσωτερικό των κρατών. Επομένως και η επίλυσή τους εδράζεται στο σκεπτικό της διεθνούς πολιτικής αλλαγής.

⁴⁹⁸ Dieter Hillebrenner, *Αναθεώρηση της ταξικής αντίληψης για την ειρήνη, τον πόλεμο και τις ένοπλες δυνάμεις*, Περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, ό.π. σελ. 152-153

Κεφάλαιο 5^ο: Η διεθνής διάσταση

“Στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, το μέλλον φάνταζε επαναστατικό. Ο παλαιός κόσμος είχε καταβαρθρωθεί”

Eric J. Hobsbawm

Το εσωτερικό και διεθνές πεδίο της πολιτικής αλλαγής, συνδέονται διαλεκτικά στο μαρξισμό. Η ανατροπή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων στο εσωτερικό πεδίο (κράτος), αντιμετωπίζεται ως εφελτήριο για τη διεθνή επαναστατική εξάπλωση ή την αποδυνάμωση του ισχύοντος διακρατικού συστήματος, βάσει του αριθμού και της σημαντικότητας των νέων κρατών που θα προσεταιρίζονται το σοσιαλιστικό πρότυπο. Η πολιτική ιστορία του Μεσοπολέμου αποτυπώνει αυτό το σκεπτικό καλύτερα από οποιαδήποτε άλλη περίοδο, καθώς εκεί εντοπίζεται η προσπάθεια διεθνοποίησης της επαναστατικής προοπτικής, μέσω της υπερεθνικής και διακρατικής οργάνωσης των κομμουνιστικών κομμάτων σε έναν πόλο που έμελλε να επηρεάσει πολιτικά τις εξελίξεις μέχρι την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου· πρόκειται για την Γ' Διεθνή ή Κομμουνιστική Διεθνή. Φυσικά, δεν ήταν ο μόνος διεθνικός δρων στο μεσοπόλεμο, αλλά επίσης ένα πλήθος παράλληλων εξελίξεων και νέων πολιτικών φαινομένων συνοδεύουν την στρατηγική για την διεθνοποίηση της επανάστασης. Θα εξεταστούν στο βαθμό που είναι δυνατό.

5.1 Ο διεθνής χαρακτήρας της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μία πολύ σημαντική πλευρά των επαναστάσεων, είναι ο διεθνής χαρακτήρας τους. Αυτός έγκειται είτε στην εξαγωγή της επανάστασης ως υλική δύναμη, είτε στην ιδεολογική – πολιτική εξάπλωση. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήδη, εξέταζαν τη σοσιαλιστική επανάσταση σαν μια **παγκόσμια διαδικασία**, η οποία προετοιμάζεται από την ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού, διαδικασία που αγκαλιάζει όλες τις καπιταλιστικές χώρες (στη συνέχεια και τις μη -ακόμα- καπιταλιστικές) και καταλήγει στη νίκη του σοσιαλισμού σε παγκόσμια κλίμακα.

Η σημασία μιας ενδεχόμενης επανάστασης στη Ρωσία είχε υπογραμμιστεί από νωρίς. Στον πρόλογο για τη δεύτερη ρωσική έκδοση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* (21-1-1882), οι Μαρξ – Ένγκελς αναφέρονται στο θέμα. Ήταν η εποχή όπου η Ρωσία αποτελούσε «την τελευταία μεγάλη εφεδρεία όλης της ευρωπαϊκής αντίδρασης και όπου οι ΗΠΑ απορροφούσαν με τη μετανάστευση το προλεταριακό πλεόνασμα δύναμης της Ευρώπης»⁴⁹⁹. Οι δυο αυτές χώρες ήταν ο προμηθευτής της Ευρώπης σε πρώτες ύλες και οι αγορές κατανάλωσης για τα ευρωπαϊκά βιομηχανικά προϊόντα. Επομένως, ήταν τα στηρίγματα του καθεστώτος που υπήρχε στην Ευρώπη και συνεπαγόμενα, πηγή επαναστατικών εστιών. Οι μεν ΗΠΑ αναμόρφωναν τον παγκόσμιο καπιταλισμό, σπάζοντας το βιομηχανικό μονοπώλιο της Αγγλίας, και ανέπτυσαν μια τεράστια γεωργική παραγωγή, παραμερίζοντας τη μικρή και μεσαία γαιοκτησία, το «θεμέλιο όλου του πολιτικού της καθεστώτος»⁵⁰⁰. Ταυτόχρονα, στο έδαφός τους αναπτυσσόταν τα μαζικό προλεταριάτο στις βιομηχανικές περιφέρειες – μαζί με τη συγκέντρωση κεφαλαίων. Η δε Ρωσία,

⁴⁹⁹ Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ό.π. σελ. 11

⁵⁰⁰ Ό.π. σελ. 12

είχε θεωρηθεί από όλον τον αστικό κόσμο της Ευρώπης σαν η μοναδική σωτηρία από το προλεταριάτο που άρχιζε να ξυπνάει. Ο Τσάρος αναδείχθηκε αρχηγός της αντίδρασης. Φυσικά, η επανάσταση των τελών του 19^{ου} αιώνα στη Ρωσία, δεν έμοιαζε απόλυτα με αυτό που θα ακολουθούσε τον 20^ό αιώνα. Δεν είχε αναπτυχθεί στρατηγική μαζικού κινήματος και τα ξεσπάσματα του προλεταριάτου επισκιάζονταν από μυστικές οργανώσεις τύπου «Ναρόντναγια Βόλια» που αρέσκονταν σε τρομοκρατικές ενέργειες, ενέργειες τις οποίες όπως είδαμε, στηλίτευσε ο Λένιν κάποια χρόνια αργότερα, αντιπαραβάλλοντάς τες με τη δράση στις γραμμές του μαρξιστικού κόμματος (ΣΔΕΚΡ). Ωστόσο, η Ρωσία αποτελούσε την προφυλακή της επαναστατικής δράσης στην Ευρώπη, θέση που επιβεβαιώνεται τόσο από την αλματώδη ανάπτυξη των μαρξιστικών κύκλων στη χώρα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όσο και από τις εξελίξεις σε κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο επίσης, διακήρυττε την αναπόφευκτη επικείμενη κατάργηση της σύγχρονης αστικής ιδιοκτησίας. Ένα επιπλέον ζήτημα για τη Ρωσία όμως, ήταν η μεγάλη κοινή ιδιοκτησία γης των αγροτών, που υπήρχε πλάι στην ταχέως αναπτυσσόμενη καπιταλιστική δραστηριότητα και στην αστική γαιοκτησία. Το ερώτημα που ανέκυπτε ήταν: Θα μπορούσε αυτή η παμπάλαια –και υπονομευμένη– μορφή κοινόκτητης γης να περάσει κατευθείαν στην ανώτερη κομμουνιστική μορφή της κοινής γαιοκτησίας; Ή θα έπρεπε να διατρέξει πρώτα την ίδια πορεία διάλυσης που χαρακτηρίζει την ιστορική εξέλιξη της Δύσης; Η απάντηση που δίνουν οι Μαρξ – Έγκελς σε αυτό το ερώτημα είναι πως, η Ρωσική Επανάσταση μπορούσε να αποτελέσει το σύνθημα για προλεταριακή επανάσταση στη Δύση, έτσι που οι δυο μαζί να αλληλοσυμπληρώνονται, ώστε να υπερσκελιστούν οι διαφορές στο ζήτημα της γης και να αποτελέσει η κοινή ιδιοκτησία γης την αφετηρία για κομμουνιστική εξέλιξη⁵⁰¹.

Έχοντας βέβαια ως γνώμονα τις ιστορικές συνθήκες της εποχής, θεωρούσαν ότι η σοσιαλιστική επανάσταση θα αρχίσει λίγο πολύ ταυτόχρονα στις **προηγμένες** καπιταλιστικές χώρες επειδή:

- Στις χώρες αυτές ωριμάζουν ταυτόχρονα οι αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες της επανάστασης.
- Μόνο αν νικούσε σε μερικές χώρες ταυτόχρονα, θα μπορούσε το προλεταριάτο να κρατήσει την εξουσία στα χέρια του⁵⁰².

Έτσι, οι Μαρξ – Έγκελς προσέβλεπαν στη δυνατότητα μετεξέλιξης της αστικής επανάστασης (του 1848) στις πρωτοπόρες καπιταλιστικές χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία) σε σοσιαλιστική, σε συνδυασμό με νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης σε Αγγλία και ΗΠΑ. Αντίθετα, ο Λένιν, στις συνθήκες του ιμπεριαλισμού του 20ού αιώνα προέβλεψε τη δυνατότητα να διαμορφωθεί επαναστατική κατάσταση πιο εύκολα σε κάποια λιγότερο ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία, όπως η τσαρική Ρωσία, καθώς και τη δυνατότητα μετατροπής της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε προλεταριακή όπως και έγινε. Ο Λένιν κατέληξε στο συμπέρασμα για το αδύνατο της ταυτόχρονης εκδήλωσης της σοσιαλιστικής επανάστασης σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες σε συνθήκες ανισόμετρης ανάπτυξης, και υποστήριξε τη δυνατότητα νίκης της σε αυτή ή αυτές τις χώρες που θα αποτελέσουν τον «αδύνατο κρίκο» του ιμπεριαλιστικού συστήματος. Η σοσιαλιστική επανάσταση στη μια ή στην άλλη χώρα δεν είναι απομονωμένο φαινόμενο, «κεραυνός εν αιθρία». Συνδέεται με διεργασίες που συντελούνται στο ιμπεριαλιστικό σύστημα, κάπου όμως οδηγούν ταχύτερα στην οξύτητα της ταξικής πάλης. Σε μια σειρά έργα του, ο Λένιν εξήγησε

⁵⁰¹ Ο.π. σελ. 13

⁵⁰² Ε. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 144-145

γιατί στη Ρωσία ήταν πιο εύκολο να σπάσει ο αδύνατος κρίκος και να αρχίσει η επανάσταση απ' ότι στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού:

«Μας ήταν πιο εύκολο, πρώτο, γιατί η ασυνήθιστη για την Ευρώπη του 20ού αιώνα πολιτική καθυστέρηση της τσαρικής μοναρχίας έδινε εξαιρετική δύναμη στην επαναστατική πίστη των μαζών. Δεύτερο, γιατί η καθυστέρηση της Ρωσίας συνένωσε κατά πρωτότυπο τρόπο την προλεταριακή επανάσταση ενάντια στους τσιφλικάδες... Τρίτο, γιατί η επανάσταση του 1905 έκανε εξαιρετικά πολλά για την πολιτική εκπαίδευση των μαζών, των εργατών και αγροτών... Τέταρτο, γιατί οι γεωγραφικές συνθήκες της Ρωσίας της επέτρεπαν να κρατηθεί περισσότερο από άλλες χώρες ενάντια στη στρατιωτική υπεροχή των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών... Πέμπτο, γιατί η ιδιόμορφη στάση του προλεταριάτου απέναντι στην αγροτιά διευκόλυνε το πέρασμα από την αστική στη σοσιαλιστική επανάσταση... Έκτο, γιατί το πολύχρονο σχολείο της απεργιακής πάλης και η πείρα του ευρωπαϊκού μαζικού εργατικού κινήματος διευκόλυναν την εμφάνιση, σε μια περίοδο που είχαμε βαθιά και γρήγορα οξυμένη επαναστατική κατάσταση, μιας τέτοιας ιδιότυπης μορφής προλεταριακής επαναστατικής οργάνωσης, όπως τα Σοβιέτ»⁵⁰³.

Στις χώρες με μεσοαδύνατο επίπεδο ανάπτυξης, όπως η Ρωσία, ήταν πιο εύκολο να αρχίσει η επανάσταση και πιο δύσκολο να συνεχίσει, θέση που επιβεβαιώθηκε από την πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Αντιθέτως, στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού, π.χ. Αγγλία, Γερμανία, ήταν πιο δύσκολο να αρχίσει η επανάσταση γιατί ήταν ιδιαίτερα ισχυρό και «πολιτισμένο» το αστικό καθεστώς και η εργατική τάξη ζούσε σε εκδημοκρατισμένες συνθήκες, αλλά θα ήταν ευκολότερο να επιτελεστεί το έργο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, βάσει της ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, οι αντιφάσεις της Ρωσικής κοινωνίας, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της τόσο σε επίπεδο οικονομίας (ταχύρρυθμα αναπτυσσόμενος καπιταλισμός αλλά μεγάλη γεωργική παραγωγή) και η διάκρισή της από τη δυτική ιστορική εξέλιξη, της ανάθετε τον ιστορικό ρόλο της διεθνούς μετάδοσης της επαναστατικής σπύρας. Έτσι αιτιολογείται, στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης, το «παράδοξο» του ξεσπάσματος της προλεταριακής επανάστασης στη Ρωσία και όχι σε κάποιο προηγμένο καπιταλιστικό κράτος της Δύσης.

Η διεθνής σημασία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Η επανάσταση αυτή αποτέλεσε γεγονός κεντρικής σημασίας για την ιστορία του 20ού αιώνα, όπως και η Γαλλική Επανάσταση του 1789 για το 19^ο. Μπορεί η Οκτωβριανή Επανάσταση να μην είχε τη μαζικότητα της Γαλλικής, ωστόσο κανείς δεν αμφιβάλει για την ιστορική σημασία της. Όπως παρατηρεί ο Hobsbawm, «οι πρακτικές επιπτώσεις του 1917 ήταν κατά πολύ πιο μεγάλης έκτασης και διάρκειας από αυτές του 1789»⁵⁰⁴. Η Οκτωβριανή Επανάσταση αναμφισβήτητα παρήγαγε το πιο εκπληκτικά οργανωμένο επαναστατικό κίνημα στη σύγχρονη ιστορία. Η παγκόσμια επέκτασή της επίσης, είναι πρωτόγνωρη για τη σύγχρονη ιστορία. Μέσα σε 30-40 χρόνια από την άφιξη του Λένιν στο Σταθμό της Φινλανδίας στην Πετρούπολη, το **ένα τρίτο** της ανθρωπότητας βρέθηκε να ζει υπό καθεστώτα τα οποία προέκυψαν άμεσα από τις «Δέκα Μέρη που Συγκλόνησαν τον Κόσμο» και το οργανωτικό πρότυπο του Κομμουνιστικού Κόμματος⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Β. Ι. Λένιν, *Η Τρίτη Διεθνής και η θέση της στην ιστορία*, Άπαντα, τ. 38, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982, σελ. 306-307

⁵⁰⁴ Ε. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων – Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας*, ό.π. σελ. 80

⁵⁰⁵ Ό.π.

Τους πρώτους μήνες μετά την επανάσταση του 1917, ήταν έκδηλη η άποψη ότι οι επαναστάσεις στα προηγμένα Δυτικά κράτη θα διαφέρουν αρκετά με την αντίστοιχη της καθυστερημένης σε ανάπτυξη Ρωσίας. Ωστόσο, δύο χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και με αρκετές επαναστατικές απόπειρες να έχουν προηγηθεί στην Ευρώπη, ο Λένιν γράφει πως ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Οκτωβριανής Επανάστασης έχουν διεθνή σημασία. Λέγοντας «διεθνή σημασία», εννοούσε τη διεθνή αξία ή την ιστορική αναγκαιότητα να επαναληφθεί αυτό που έγινε στη Ρωσία, χωρίς να παραγνωρίζει την περίπτωση η Ρωσία να γυρίσει πάλι σε δευτερεύουσα θέση, μετά την νίκη της προλεταριακής επανάστασης *έστω και σε μία από τις αναπτυγμένες χώρες*⁵⁰⁶. Παρ' όλα αυτά, τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κινήθηκαν για δεκαετίες έχοντας ως σημείο αναφοράς την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Η διεθνής αυτή σημασία αναλύεται στα εξής:

1) Ανοίγει ο δρόμος των προλεταριακών επαναστάσεων

Η Οκτωβριανή Επανάσταση εγκαινίασε μια καινούργια εποχή, την εποχή των προλεταριακών επαναστάσεων στις χώρες του ιμπεριαλισμού. Απέδειξε έμπρακτα πως είναι δυνατή η νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης σε μία ή περισσότερες καπιταλιστικές χώρες. Απέδειξε δηλαδή πως ο καπιταλισμός δεν είναι το τελευταίο και αιώνιο «κοινωνικό σύστημα», πως μπορεί να ανατραπεί από τον επαναστατικό αγώνα των λαών. Ήταν η πρώτη προλεταριακή επανάσταση, το πρώτο καθεστώς στην ιστορία που αποδόθηκε στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής τάξης πραγμάτων, η απόδειξη συνάμα για τη βαθύτητα των αντιφάσεων του καπιταλισμού, που προκαλούσε πολέμους και οικονομικές υφέσεις, καθώς και για τη δυνατότητα ότι η σοσιαλιστική επανάσταση θα πετύχαινε⁵⁰⁷. Ήταν, με άλλα λόγια, το ξεκίνημα της παγκόσμιας επανάστασης. Κάτω από την επίδραση της Οκτωβριανής επανάστασης μπήκε σε κίνηση ένας ολόκληρος κόσμος που ανήκε στις εκμεταλλεζόμενες τάξεις, μια σειρά επαναστάσεις ξέσπασαν, ενώ επαναστατικές εκδηλώσεις και μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις συγκλόνισαν τον τότε καπιταλιστικό κόσμο.

2) Η επίδραση στο αποικιακό σύστημα

Η Οκτωβριανή Επανάσταση συγκλόνισε τον ιμπεριαλισμό όχι μονάχα στα κέντρα της κυριαρχίας του, στις «μητροπόλεις», αλλά και στην «περιφέρειά» του. Υπέσκαψε δηλαδή την κυριαρχία του ιμπεριαλισμού στις αποικιακές και στις εξαρτημένες χώρες. Πάντα ήταν σαφές άλλωστε, ότι μια επανάσταση στη Ρωσία επρόκειτο να έχει μείζονες διεθνείς επιπτώσεις: ακόμα και η πρώτη επανάσταση του 1905 συγκλόνισε τις παλαιές αυτοκρατορίες της εποχής της που ακόμα επιζούσαν, από την Αυστροουγγαρία και διαμέσου της Τουρκίας και Περσίας μέχρι την Κίνα⁵⁰⁸. Η Οκτωβριανή Επανάσταση έσπασε τις αλυσίδες του εθνικοαποικιακού ζυγού κι απελευθέρωσε απ' αυτόν όλους, χωρίς εξαίρεση, τους καταπιεζόμενους λαούς ενός αχανούς κράτους, όπως ήταν η Ρωσική αυτοκρατορία. Αυτό σημαίνει, ότι η Οκτωβριανή Επανάσταση παράλληλα εγκαινίασε μια καινούργια εποχή, την εποχή των *αποικιακών επαναστάσεων*. Η Οκτωβριανή Επανάσταση έγινε σημείο αναφοράς στα κυριότερα αντιαποικιακά και εθνικά απελευθερωτικά κινήματα, όπως στην Ινδονησία.

⁵⁰⁶ Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ό.π. σελ. 29-30

⁵⁰⁷ E. Hobsbawm, *Επανάστατες*, ό.π. σελ. 13

⁵⁰⁸ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων*, ό.π. σελ. 85

3) Το εθνικό ζήτημα

Η Οκτωβριανή Επανάσταση οδήγησε στην απόσπαση από το καπιταλιστικό σύστημα σχεδόν του ενός έκτου του πλανήτη. Σε αυτό το αχανές έδαφος, υπέβασκαν οι αντιθέσεις των πολλών εθνοτήτων που ζούσαν εκεί, αντιθέσεις οι οποίες ήταν δυσεπίλυτες στο προηγούμενο καθεστώς. Το «Εθνικό ζήτημα» ήταν από τα κύρια προβλήματα που κληρονόμησε η σοβιετική εξουσία. Ο καπιταλισμός, αντιμετωπίζει τέτοια ζητήματα με σχέσεις κυριαρχίας, υποταγής και καταπίεσης, άρα ανισοτιμίας, λόγω των εκμεταλλευτικών σχέσεων. Το τσαρικό καθεστώς καταπίεζε πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά το μη ρωσικό πληθυσμό, ο οποίος έφτανε το 57%, περιορίζοντας μια σειρά από δικαιώματα, προκειμένου αυτοί οι λαοί να «ρωσοποιηθούν»⁵⁰⁹. Αντιθέτως, η σοβιετική εξουσία αντιπαρατέθηκε με τον εθνικισμό, τον τοπικισμό, την ξενοφοβία. Αναγνώρισε το δικαίωμα κάθε λαού στην αυτοδιάθεση μέχρι και στον πλήρη αποχωρισμό. Προώθησε τον αμοιβαίο σεβασμό και την ισοτιμία, καλλιεργώντας την ιδέα της εθελοντικής συνένωσης σε ενιαίο πλαίσιο. Αυτή η ιδέα υλοποιήθηκε το 1922, με την ίδρυση της ΕΣΣΔ (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών) όπου ενώθηκαν οι επιμέρους σοβιετικές σοσιαλιστικές δημοκρατίες. Ως τα τέλη της δεκαετίας του '30 στη θέση της «φυλακής των λαών»⁵¹⁰, που ήταν η παλιά τσαρική Ρωσία, πρόβαλε η νεαρή Σοβιετική Ένωση, με τις ενωσιακές και αυτόνομες δημοκρατίες της, με τις αυτόνομες περιοχές και εθνικά εδάφη, με μια ομοσπονδιακή συγκρότηση που την υιοθέτησαν με επιτυχία και άλλα πολυεθνικά κράτη, όπως οι Ινδίες και η Κίνα. Η ΕΣΣΔ ήταν ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο κατοικούσαν πάνω από 100 έθνη και εθνότητες, με διαφορετική γλώσσα, ήθη κι έθιμα. Βάση της σοβιετικής πολιτικής ήταν ο Προλεταριακός Διεθνισμός, που εξασφάλιζε το σεβασμό της εθνικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και την ενιαία συμμετοχή στην πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Στην εθνική πολιτική ανακηρύχθηκαν οι εξής αρχές, οι οποίες επηρέασαν την εθνική πολιτική και σε άλλα κράτη: 1) αναγνώριση του δικαιώματος των εθνών στην αυτοδιάθεση, 2) δικαίωμα στην ισότητα και στην κυριαρχία και 3) ελεύθερη ανάπτυξη των εθνικών μειονοτήτων.

4) Οι επιπτώσεις στην ζωή και τα δικαιώματα των λαών

Οι κατακτήσεις των εργατών και αγροτών, των γυναικών, των νέων ανθρώπων στο πλαίσιο της σοβιετικής εξουσίας επέδρασαν υπέρ των εργαζομένων στις καπιταλιστικές χώρες. Ήταν ένας βασικός παράγοντας που υποχρέωσε τα αστικά κυβερνητικά κόμματα, φιλελεύθερα και σοσιαλδημοκρατικά, σε «παραχωρήσεις» προς την εργατική τάξη. «Παραχωρήσεις» που είχαν να κάνουν με τις εργασιακές σχέσεις, με την Υγεία – Πρόνοια – Ασφάλιση. Ήδη από το 1918 η αστική τάξη αναγκάστηκε να δεχτεί κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, στις οποίες μέχρι τότε αντιστεκόταν σθεναρά. Αυτό συνέβη ακόμα και σε χώρες όπου δεν ήταν «στην ημερήσια διάταξη» η προοπτική της επανάστασης. Στο Βέλγιο, αποφασίστηκε αμέσως μετά την εκεχειρία του 1918, η παραχώρηση καθολικού δικαιώματος ψήφου χωρίς πρώτα να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα. Οι γενικές απεργίες και ο φόβος της εξάπλωσης της επανάστασης ώθησαν στην καθιέρωση της 8ωρης εργάσιμης ημέρα και της 48ωρης εργάσιμης εβδομάδας. Η στάση της αστικής τάξης καθοριζόταν κατά πολύ από το «φόβο να δουν τους προλετάριους να ακολουθούν το παράδειγμα της Ρωσίας με τον έναν ή τον άλλο τρόπο»⁵¹¹. Στο Λουξεμβούργο, ξέσπασε

⁵⁰⁹ «Η δημιουργία της Ε.Σ.Σ.Δ.», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 31/12/2010, σελ. 11

⁵¹⁰ Β.Ι. Λένιν, *Για την εθνική περηφάνεια των μεγαλορώσων*, Απαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 104-108

⁵¹¹ Herwig Lerouge, *How the October Revolution and the Soviet Union contributed to the Labour Movement in Western Europe, and more particularly in Belgium*, *International Communist Review*, Τεύχος 2, σελ. 7 http://www.iccr.gr/site/images/stories/issue2/intcomrev2_en.pdf

επανάσταση για 2 μήνες, όπου κατεστάλη από το Γαλλικό Στρατό. Παρ' όλα αυτά, εισήχθη και εκεί το δωρο από την αστική κυβέρνηση λόγω του φόβου «μήπως τα αιτήματα των εργατών και αγροτών για εθνικοποίηση των σιδηροδρόμων, τραπεζών, χαλυβουργιών και ορυχείων επιδρούσαν θετικά ανάμεσα στον πληθυσμό»⁵¹², αλλά και το καθολικό δικαίωμα ψήφου.

5) Διεθνές Δίκαιο

Επίσης, κατά παραλληλία με τη Γαλλική Επανάσταση της οποίας οι διακηρύξεις περί ανεξιθρησκίας, ελευθερίας γνώμης, αυτονομίας του λαού και διαχωρισμού των εξουσιών επηρέασαν την πορεία διαμόρφωσης όλων των φιλελεύθερων δημοκρατιών και διαμόρφωσαν ένα νέο διεθνές δημόσιο δίκαιο στη Γαλλία, έτσι και κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα τα συντάγματα των κρατών αλλά και το διεθνές δίκαιο αντικατόπτριζαν σε μεγάλο βαθμό αρκετές σοβιετικές συνταγματικές αρχές. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και κυρίως η Σοβιετική Ένωση αναζήτησαν δίκαιο με το οποίο θα δικαιολογούσαν τις ιδιαιτερότητες του συστήματος π.χ. την εθνικοποίηση περιουσιών. Στις διεθνείς τους σχέσεις υπερτόνισαν το συμβατικό δίκαιο και επιφυλάχθηκαν για το εθμικό αλλά και για την ιδιαίτερη βούληση των Διεθνών Οργανισμών. Οι αρχές της αυτοδιάθεσης των εθνών, της εθνικής ισότητας και κυριαρχίας, αλλά και ο αντιαποικιακός αγώνας επηρέασαν μετέπειτα τον ΟΗΕ, ο οποίος εισήγαγε αυτές τις αρχές στα ψηφίσματά του και στήριξε πρωτοβουλίες των νέων κρατών της Αφρικανικής, Ασιατικής και Αμερικανικής ηπείρου. Οι «στροφές» της σοβιετικής πολιτικής, αντικατοπτρίστηκαν σε αρκετές φάσεις της ιστορίας των διεθνών οργανισμών του 20ού αιώνα, όπως η εισαγωγή της αναίρεσης της έννοιας του κυρίαρχου κράτους και το δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης.

6) Τέχνες και Πολιτισμός

Η Οκτωβριανή Επανάσταση είχε απελευθερώσει τεράστιες λαϊκές δυνάμεις, αφοσιωμένες στους στόχους της. Οι καρποί αυτής της απελευθέρωσης δεν άργησαν να φανούν και πρώτα στον τομέα της Τέχνης και του Πολιτισμού. Χωρίς υπερβολή ότι καινούργιο έφερε ο εικοστός αιώνας στις Τέχνες, έχει σε μεγάλο βαθμό τις ρίζες του στη Σοβιετική Ένωση της δεκαετίας του '20. Ο Αϊζενστάιν στον κινηματογράφο, ο Μάγιερχολτ και ο Στανισλάβσκι στο θέατρο, ο Καντίνσκι, ο Σαγγάλ και πλήθος άλλοι στη Ζωγραφική, ο Μαγιακόφσκι, ο Μπλοχ, ο Παστερνάκ και ο Γιεσσένιν στην Ποίηση, έφεραν το πνεύμα της επανάστασης στην Τέχνη και σημάδεψαν καθοριστικά την πορεία της από κει κι εμπρός. Δίκαια τη νεαρή Σοβιετική Ένωση την παρομοίαζαν με την Αθήνα της κλασικής αρχαιότητας.

7) Νέα πρότυπα πολιτικής διακυβέρνησης και πολιτικής δράσης

Η Οκτωβριανή Επανάσταση έθεσε σε εφαρμογή για πρώτη φορά ένα νέο πρότυπο *πολιτικής διακυβέρνησης και οργάνωσης του κράτους*. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας η τάξη των μισθωτών, η τάξη των καταπιεζόμενων κι εκμεταλλεζόμενων υψώθηκε ως τη θέση της κυρίαρχης τάξης, θέτοντας σε εφαρμογή μέτρα που συνιστούν ένα νέο τύπο κράτους. Το νέο κράτος, της «δικτατορίας του προλεταριάτου», που στηρίχτηκε στα σοβιέτ, αντικατέστησε τον παλιό κρατικό μηχανισμό. Τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση, η σοβιετική οργάνωση αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης και έμπνευσης για πλήθος εργατικών σοσιαλιστικών

⁵¹² Ali Ruckert, *Luxemburg and the October Revolution. The existence of real socialism forced the capital in Luxemburg to agree with concessions*, International Communist Review, Τεύχος 2, σελ. 51 http://www.iccr.gr/site/images/stories/issue2/intcomrev2_en.pdf

κινημάτων σε όλον τον κόσμο: «"Σοβιέτ" συγκρότησαν οι καπνεργάτες στην Κούβα, όπου ελάχιστοι γνώριζαν κατά που έπεφτε η Ρωσία[...] Κάπου στο απόμακρο εσωτερικό της Αυστραλίας, σκληροτράχηλοι κουρείς προβάτων (κυρίως Ιρλανδοί Καθολικοί), χωρίς κανένα φανερό ενδιαφέρον για την πολιτική θεωρία, ζητωκραύγασαν υπέρ των Σοβιέτ ως το κράτος των εργατών[...] Στις ΗΠΑ, οι Φιλανδοί προσχώρησαν μαζικά στον κομμουνισμό μεταβάλλοντας τους πληκτικούς οικισμούς των ανθρακωρυχείων της Μινεσότα σε χώρο συγκεντρώσεων...»⁵¹³. Παράλληλα, η Οκτωβριανή Επανάσταση ανέδειξε έναν νέο τύπο πολιτικής οργάνωσης των μαζών. Πρόκειται για το Κομμουνιστικό Κόμμα – Κόμμα Νέου Τύπου – όπως ονομάστηκε από τον Λένιν, σε διάκριση με τα υπάρχοντα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Μία πολιτική οργάνωση «συνειδητή και οργανωμένη πρωτοπορία της εργατικής τάξης», με πρωτόγνωρες καταστατικές και ιδεολογικές αρχές, που συνέβαλε καθοριστικά τόσο στην πραγματοποίηση της επανάστασης όσο και στην κατοπινή της διαμόρφωση και θεμελίωση. Επίσης, μπήκαν οι βάσεις για μια νέα μορφή διεθνούς οργάνωσης. Κομμουνιστικά Κόμματα ιδρύθηκαν σε ολόκληρο τον κόσμο, βασισμένα πάνω στην εμπειρία λειτουργίας του κόμματος των Μπολσεβίκων, καθώς και στους «κανόνες λειτουργίας» που καθορίστηκαν στην Γ' Διεθνή. Η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν ήταν δηλαδή μονάχα επανάσταση στον τομέα των οικονομικών και των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων. Ήταν ταυτόχρονα επανάσταση στην ιδεολογία της εργατικής τάξης, με άμεση συνέπεια και στον τρόπο οργάνωσης της.

5.2 Η εξάπλωση της επανάστασης

Η Οκτωβριανή Επανάσταση εξαρχής θεώρησε τον εαυτό της λιγότερο σαν ένα εθνικό και περισσότερο σαν ένα παγκόσμιο γεγονός. Δεν έγινε για να φέρει την ελευθερία και το σοσιαλισμό μόνο στη Ρωσία, αλλά για να φέρει την παγκόσμια προλεταριακή επανάσταση. Η νίκη του μπολσεβικισμού στη Ρωσία, απετέλεσε την αρχή μιας εκστρατείας για τη νίκη του σοσιαλισμού των Μπολσεβίκων σε ευρύτερη παγκόσμια κλίμακα. Πράγματι, οι πρωτοφανείς πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συντελούνταν στο έδαφος της Σοβιετικής Ρωσίας – με μια λέξη: η σοσιαλιστική οικοδόμηση – είχαν διεθνή σημασία, τόσο βάσει του καθήκοντος ευθύνης απέναντι στο παγκόσμιο προλεταριάτο που είχαν οι ίδιοι οι σοβιετικοί πολίτες, όσο και βάσει της διεθνούς αλληλεγγύης της οποίας ο σοβιετικός λαός ήταν δέκτης.

Τα πρώτα χρόνια μετά τον Οκτώβρη του 1917, η προοπτική της επανάστασης ήταν έκδηλη στην Ευρώπη. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα ήδη από την επιθυμία για ειρήνευση. Οι Μπολσεβίκοι είχαν αναδειχτεί σε επίκεντρο και φορέα του ξεσηκωμού απέναντι στον πόλεμο. Οι κυριότερες ναυτικές βάσεις στη Ρωσία και στη Γερμανία (Κρονστάνδη, Κίελο) επρόκειτο να αποτελέσουν μείζονα επαναστατικά κέντρα, ενώ αργότερα η εξέγερση που σημειώθηκε στο γαλλικό ναυτικό στη Μαύρη Θάλασσα απέτρεψε τη γαλλική στρατιωτική επέμβαση εναντίον των Μπολσεβίκων στο Ρωσικό Εμφύλιο Πόλεμο του 1918-1920. Χαρακτηριστικά είναι επίσης τα στοιχεία από τις - λογοκριμένες- επιστολές στα μέτωπα του πολέμου. Πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση οι στρατιώτες πίστευαν ότι ο σοσιαλισμός θα φέρει την ειρήνη. Μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων, η επιθυμία για ειρήνη συγχωνεύτηκε με την επιθυμία για κοινωνική επανάσταση: το 1/3 του δείγματος στην περίοδο μεταξύ Νοεμβρίου 1917 και Μαρτίου 1918 περίμενε η ειρήνη να προέλθει από τη Ρωσία, το 1/3 από επανάσταση και ένα άλλο 20% από συνδυασμό και των δύο⁵¹⁴.

⁵¹³ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 92-93

⁵¹⁴ Ό.π. σελ. 85

Προτού γίνει αναφορά στα γεγονότα, είναι απαραίτητο να συνεχιστούν οι απαραίτητες θεωρητικές αναφορές για το **διεθνή χαρακτήρα** της επανάστασης:

Η παγκόσμια σοσιαλιστική επανάσταση, σαν διαδικασία κατάλυσης ορισμένων σχέσεων («κρίκων») του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, αποκτά χαρακτήρα ιδιόμορφης αλυσιδωτής αντίδρασης: γίνεται όχι ταυτόχρονα σε όλες τις χώρες ή στην πλειονότητα των χωρών, αλλά διαδοχικά, στην αρχή σε μερικές χώρες (σε ομάδες χωρών) και μετά σε άλλες. Μολονότι ανάμεσα στις επαναστάσεις αυτές μεσολαβούν ορισμένα χρονικά διαστήματα, τα διαστήματα αυτά είναι ασήμαντα για την παγκόσμια ιστορία. Όπως αποδείχθηκε ιστορικά, η σοσιαλιστική επανάσταση σε μια χώρα επιδρά γενικότερα στην ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος σε διεθνές επίπεδο. Σπουδαιότερο αποτέλεσμα της παγκόσμιας επαναστατικής διαδικασίας είναι η δημιουργία του παγκόσμιου *σοσιαλιστικού συστήματος*. Είναι ένα **σύστημα κρατών**, δηλαδή μια κοινότητα με εσωτερική συνοχή, που εδράζεται στον ποιοτικά ομοιογενή – σοσιαλιστικό– χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων. Επιβάλλεται όμως να υπογραμμιστεί ότι, αν και η επανάσταση είναι αποτέλεσμα συνειδητής πολιτικής, μεθοδευμένων επιδιώξεων του διεθνούς προλεταριάτου και των συμμάχων του, από τους κομμουνιστές αντιμετωπίζεται ως προϊόν φυσιολογικής ιστορικής διαδικασίας που υποτάσσεται σε αντικειμενικούς νόμους ανάπτυξης και συντελείται με την ύπαρξη ανάλογων προϋποθέσεων. Κυρίως είναι έργο του κάθε εθνικού προλεταριάτου, το οποίο αφού ανυψωθεί σε εξουσία ενώνεται με δεσμούς διεθνιστικής αλληλεγγύης με τα άλλα σοσιαλιστικά κράτη και επαναστατημένα προλεταριάτα. Το προλεταριάτο που έχει νικήσει σε μία χώρα δεν επιβάλλει το σοσιαλισμό σε άλλη χώρα, δεν «εξάγει» τη σοσιαλιστική επανάσταση. Αυτό φαίνεται ιστορικά από την προέλαση του Κόκκινου Στρατού προς τη Βαρσοβία, μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Οι ιστορικοί συμφωνούν πως, εκείνη τη χρονική στιγμή, ο Κόκκινος Στρατός είχε τη δυνατότητα να εξαπλώσει την επανάσταση προς τη Δύση με τη δύναμη των όπλων, ως υποπροϊόν του σύντομου Ρωσοπολωνικού πολέμου που προκάλεσαν οι εδαφικές φιλοδοξίες της Πολωνίας⁵¹⁵. Όμως οι Πολωνοί εργάτες δεν κατάφεραν να ξεγερθούν και ο Κόκκινος Στρατός αναχαιτίστηκε στις πύλες της Βαρσοβίας⁵¹⁶.

Παράλληλα όμως, οι κομμουνιστές τάσσονται ενάντια στην «εξαγωγή» **αντεπανάστασης**, δηλαδή ενάντια στις απόπειρες του ιμπεριαλισμού κι όλων των αντιδραστικών δυνάμεων να καταστείλουν τη νικηφόρα επανάσταση, να αναγκάσουν τον επαναστατημένο λαό, παρά τη θέλησή του, να ζει «όπως πρώτα» και σε τελευταία ανάλυση, να ανακόψουν την ανάπτυξη του παγκόσμιου σοσιαλιστικού συστήματος⁵¹⁷. Η διεθνής οργάνωση των επαναστατικών δυνάμεων (κομμουνιστικών κομμάτων) μετά το 1917, κινείται σε αυτόν τον άξονα: δεν πρόκειται τόσο για εξαγωγή επανάστασης με την έννοια της στρατιωτικής επέμβασης σε άλλα κράτη· η επανάσταση ήταν εξ αρχής παγκόσμια. Πρόκειται για τη διαπίστωση του διεθνούς χαρακτήρα της πάλης ανάμεσα στις δυνάμεις της αλλαγής (παγκόσμιο προλεταριάτο) και στις δυνάμεις της αντίδρασης (διεθνή αστική τάξη), οι οποίες αναφορικά με τα σοσιαλιστικά κράτη έχουν το χαρακτήρα δυνάμεων παλινόρθωσης. Αυτή η πάλη διεξάγεται σε όλα τα επίπεδα, οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό και συνοδεύει τη διαδικασία της παραπέρα ανάπτυξης του παγκόσμιου σοσιαλιστικού συστήματος. Το να μιλήσει κανείς για εξαγωγή της επανάστασης στην περίπτωση των Μπολσεβίκων, περιέχει την πιθανότητα επισφαλών συμπερασμάτων. Ο σοσιαλισμός δεν είναι ένα έτοιμο σύστημα που δίνεται με ευεργεσία στα κράτη. Δεν μπορεί λοιπόν, μια

⁵¹⁵ Η Πολωνία, η οποία αποκατέστησε την κρατική της οντότητα μετά από ενάμιση αιώνα, ζητούσε τα σύνορα που είχε το 18^ο αιώνα.

⁵¹⁶ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων*, ό.π. σελ. 98

⁵¹⁷ E. Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, ό.π. σελ. 147

εκστρατεία να εδραιώσει το σοσιαλισμό σε οποιοδήποτε κράτος, εφόσον αυτό δε συγκεντρώνει μια σειρά από προϋποθέσεις που κάνουν δυνατό το πέρασμά του στο σοσιαλισμό· και η πιο ισχυρή προϋπόθεση πέραν των υλικών παραγόντων, είναι η ίδια η κινητοποίηση και η θέληση των μαζών. Το σίγουρο είναι όμως, ότι υπήρξε μια διεθνής κινητοποίηση και προέλαση των επαναστατικών δυνάμεων, με σκοπό την αρωγή στις επαναστατικές προσπάθειες των προλεταριάτων των άλλων χωρών, στον περιορισμό της αντεπανάστασης. Η δυνατότητα αυτή είχε περιγραφεί από τον Λένιν νωρίτερα, στο έργο του *«Για το σύνθημα των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης»*, όπου αναφέρει:

«Η ανισόμετρη οικονομική και πολιτική ανάπτυξη είναι απόλυτος νόμος του καπιταλισμού. Από δω βγαίνει πως είναι δυνατή η νίκη του σοσιαλισμού στην αρχή σε λίγες ή ακόμη και σε μια μονάχα, χωριστά παρμένη καπιταλιστική χώρα. Το νικηφόρο προλεταριάτο αυτής της χώρας, απαλλοτριώνοντας τους καπιταλιστές και οργανώνοντας στη χώρα του τη σοσιαλιστική παραγωγή, θα ορθωνόταν ενάντια στον υπόλοιπο κόσμο, τον καπιταλιστικό κόσμο, παίρνοντας μαζί του τις καταπιεζόμενες τάξεις των άλλων χωρών, ξεσηκώνοντας στις χώρες αυτές εξεγέρσεις ενάντια στους καπιταλιστές, δρώντας σε περίπτωση ανάγκης ακόμη και με στρατιωτική δύναμη ενάντια στις εκμεταλλεύτριες τάξεις και τα κράτη τους»⁵¹⁸.

Η διεθνής «εκστρατεία» επομένως, συνίσταται στη διασφάλιση της επανάστασης η οποία είναι «στην ημερήσια διάταξη» στο εκάστοτε κράτος και στην αποτροπή της αντεπανάστασης. Παράλληλα, έχει το χαρακτήρα βοήθειας στις χώρες που βαδίζουν στο δρόμο των επαναστατικών μετασχηματισμών. Η βοήθεια αυτή παρέχεται σε διάφορους τομείς: τον οικονομικό, τον τεχνικό, τον επιστημονικό και αν παραστεί ανάγκη και τον στρατιωτικό. Γνώμονας είναι η περαιτέρω εδραίωση και η «εις βάθος», ποιοτική ανάπτυξη του σοσιαλιστικού συστήματος, στη χώρα που το έχει ήδη επιλέξει με την πάλη της. Σκοπός είναι η ίδια η ύπαρξη του σοσιαλιστικού συστήματος σε παγκόσμια βάση, διότι εμμέσως, η ίδια η ύπαρξή του σαν σύστημα που αντιτίθεται στον ιμπεριαλισμό, υποσκάπτει τις βάσεις του και τον εξασθενίζει, δημιουργώντας έτσι πιο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη απελευθερωτικών κινημάτων σε παγκόσμια κλίμακα.

Η ιστορική τακτική της εξάπλωσης: Γαλλική και Οκτωβριανή Επανάσταση

Είναι χρήσιμο να κάνουμε τον παραλληλισμό με τη Γαλλική Επανάσταση για να δούμε τις διαφορές που έχουν οι προαναφερθείσες έννοιες στην αστική και τη σοσιαλιστική επανάσταση:

- Το 1789 είναι ένα είδος αντίστροφου παραδείγματος του 1917. Η Γαλλική Επανάσταση *ξεσπάει* με μια πρωτοφανή μαζικότητα, αλλά ακολουθείται από περιόδους ανάπαυλας και επαναστατικού εφησυχασμού. Η Οκτωβριανή Επανάσταση κλιμακώνεται *αφού* επικρατήσει, εντείνεται έναντι εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών. Αυτό έχει την εξήγησή του στο εξής: Η Γαλλική Επανάσταση, συνδεδεμένη με την πολιτική σκέψη του 18^{ου} αιώνα, ορίζει μια στρατηγική μεταρρυθμιστική και όχι μια τακτική επαναστατική. Επικεντρώνεται πιο πολύ στους *σκοπούς* και όχι στα *μέσα*. Η γαλλική αστική τάξη του 1789 κατανοεί καλύτερα την επανάσταση που δημιουργεί. Αλλά αρνήθηκε να προβλέψει το απρόοπτο. Υποτίμησε την αντίσταση της παλιάς πολιτικής κοινωνίας, παρ' όλο που την καταπολέμησε με τόλμη⁵¹⁹. Ο

⁵¹⁸ Β. Ι. Λένιν, *Για το σύνθημα των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης*, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 362-363.

⁵¹⁹ Φρανσουά Φυρέ – Ντενί Ρισέ, *Η γαλλική επανάσταση*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» - Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 1997, σελ. 121

Λένιν και οι Μπολσεβίκοι, σε μεγάλο βαθμό δεν είχαν ξεκάθαρη εικόνα για το τι δημιουργούν. Πέραν της θεωρητικής περιγραφής του σκοπού, το έργο της δημιουργίας ενός εντελώς νέου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού αφομοιωνόταν από τους ίδιους, στην πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Μόνο κατά τη δεκαετία του '30, συντίθεται ένα πληρέστερο πλέγμα των επαναστατικών χαρακτηριστικών που συνθέτουν τη σοσιαλιστική κοινωνία, τα οποία αντικατοπτρίζονται στο νέο Σοβιετικό Σύνταγμα της εποχής. Όμως, ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι είχαν σκεφτεί πιο πολύ πάνω στα μέσα. Προέβλεψαν θαυμάσια τη μορφή, τις συμμαχίες και τους ρυθμούς της μεγάλης ρωσικής ανατροπής⁵²⁰. Έτσι, από την πρώτη στιγμή αναγνώρισαν την ικανότητα αντίστασης της παλιάς τάξης πραγμάτων και διαμόρφωσαν την ανάλογη στάση επιφυλακτικότητας: «Τριπλή επαγρύπνηση, επιφυλακτικότητα και αντοχή, σύντροφοι! Όλοι πρέπει να βρίσκονται στα πόστα τους! Όλοι πρέπει να δώσουν τη ζωή τους αν χρειαστεί, προκειμένου να υπερασπιστούν τη σοβιετική δύναμη, να υπερασπιστούν τα συμφέροντα των εργαζομένων, όσων έχουν πέσει θύματα εκμετάλλευσης, των φτωχών, να υπερασπιστούν το σοσιαλισμό!»⁵²¹.

- Και στις δύο περιπτώσεις, έχουμε **διεθνοποίηση** της επανάστασης. Λίγο πολύ ο ευρωπαϊκός αντίκτυπος της Γαλλικής Επανάστασης ήταν παρόμοιος με τον αντίστοιχο της Οκτωβριανής. Τα δυο πρώτα έτη μετά το 1789, ανάμεσα στο ευρύτερο περιβάλλον της αστικής τάξης, ακόμα και σε φιλελεύθερη μερίδα των ευγενών, εκδηλώθηκαν συμπάθειες προς την Επανάσταση· τα λαϊκά στρώματα της υπαίθρου διακήρυτταν την επιθυμία να κάνουν ότι και οι Γάλλοι. Σε γειτονικές χώρες ξέσπασαν επαναστάσεις και οι κυβερνήσεις διακατέχονταν από το φόβο για διάδοση της επανάστασης⁵²². Ο προσεταιρισμός περιοχών στην επαναστατημένη Γαλλία, έθετε μια νέα και αντιδυναστική αντίληψη των διεθνών συσχετισμών. Έχουμε την εμφάνιση αρχών όπως το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση. Όμως, και από αυτήν την άποψη, η Γαλλική Επανάσταση ήταν το αντίστροφο της Οκτωβριανής. Η Γαλλική Επανάσταση ξεκινούσε από το γεγονός ότι η Τρίτη Τάξη δεν μπορούσε να βρει την εθνική της αυτοπραγμάτωση στα πλαίσια του Παλαιού Καθεστώτος. Έβαλε στο προσκήνιο αυτήν την τάξη, αποδίδοντας εθνικό χαρακτήρα στα δικαιώματά της, προκειμένου να ξεχωριστεί από το Παλιό Καθεστώς. Ξεκίνησε ως μια επανάσταση εθνική, που αργότερα κατάλαβε ότι για να επιβιώσει πρέπει η ίδια, αλλά κυρίως οι ιδέες της να εξαπλωθούν σε όλη την Ευρώπη. Με την ιδέα του έθνους λοιπόν, η επανάσταση εξάγεται κυρίως με τους Ναπολεόντειους Πολέμους αναζητώντας το δικό της «ζωτικό χώρο». Σύμφωνα με τη «γαλλική» αντίληψη, εμφανίζεται ως «εθελούσια συσσωμάτωση ανθρώπων που αναγνωρίζουν ότι ανήκουν σε μια κοινότητα και αποφασίζουν να ζήσουν μαζί». Οι ιδέες αυτές είναι για τους ευρωπαϊκούς λαούς πραγματικά επαναστατικές, αφού, μάλιστα, συνταντίζονται με την ιδέα της ελευθερίας, και θα φέρουν μια πραγματική θύελλα ενθουσιασμού στα ευρωπαϊκά έθνη, που θα συνταράξει την Ευρώπη των ηγεμόνων και της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Αντίθετα, η Οκτωβριανή Επανάσταση ξεκινούσε από το γεγονός ότι η εργατική τάξη είναι χωρισμένη σε εθνικά προλεταριάτα, αναγκαστικά. Η επανάσταση έμελλε να αποδείξει ότι ο χαρακτήρας της εργατικής τάξης ήταν *παγκόσμιος*. Μία παγκόσμια επανάσταση εκδηλώθηκε μέσα σε ένα εθνικό έδαφος· ήταν αναμενόμενο να «εξαχθεί». Το επαναστατικό κύμα όμως της περιόδου 1918-1923 δεν κατάφερε να επικρατήσει σε άλλη Ευρωπαϊκή χώρα εκτός από τη Ρωσία. Σε αντίθεση επίσης με την αντιπολίτευση (Μενσεβίκοι, Τροτσκιστές), οι οποίοι πρότειναν πολεμικούς τυχολογισμούς στο όνομα του

⁵²⁰ Ο.π.

⁵²¹ Β.Ι. Λένιν, *Λόγος ενώπιον της Πανρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής – 15/07/1918*, Ένθετο στην εφημερίδα *Το Βήμα* 3/11/2002, σελ. 6

⁵²² Φρανσουά Φυρέ – Ντενί Ρισέ, ό.π. σελ. 183

επαναστατικού πολέμου και της «εξαγωγής της επανάστασης», οι Μπολσεβίκοι δεν διεξήγαγαν επαναστατικό πόλεμο, ούτε έκαναν εξαγωγή της επανάστασης, διότι – πέραν των θεωρητικών λόγων – αντιλαμβάνονταν ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό να γίνει τη στιγμή που στη χώρα τους δεν είχε τελειώσει ο εμφύλιος πόλεμος, που αντιμετώπιζαν ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις και πραξικοπήματα, που πάσχιζαν για την επικράτηση της σοβιετικής εξουσίας σε όλη τη χώρα.

- Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, δεν υπήρχε σοβαρή απειλή πολέμου για τη Γαλλία από την ευρωπαϊκή πλευρά. Η Αγγλία δεν ένιωθε ότι απειλείτο το εμπόριό της από μια εξασθενημένη Γαλλία. Οι μικρές δυνάμεις – Ισπανία, Σαρδηνία, Νάπολη – δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα μόνες τους, ενώ για τις δυνάμεις της Κεντρικής Ευρώπης, τις πραγματικές δηλαδή στρατιωτικές δυνάμεις της Ευρώπης, το Ανατολικό ζήτημα ήταν το επίμαχο σημείο στη διπλωματική σκακιέρα. Μόνο η απολυταρχική Σουηδία και η Ρωσία είχαν ιδιαίτερο πρόβλημα με τη Γαλλία. Στην εξέλιξη των διπλωματικών γεγονότων, οι απειλητικές διακοινώσεις του καγκελάριου Kaunitz, η αυстро-πρωσική συμμαχία και ο θάνατος του Λεοπόλδου θα αυξήσουν τις πιθανότητες για πόλεμο. Στα μάτια των επαναστατών, η πολεμική έκκληση επρόκειτο για μια απαράδεκτη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις της Γαλλίας, για επαλήθευση των φόβων τους. Η πρωτοβουλία όμως ανήκε στη Γαλλία⁵²³. Το παλαιό καθεστώς, με εκπροσώπους το Λουδοβίκο 16^ο και τη Μαρία Αντουανέτα ήθελαν τον πόλεμο και επεδίωκαν την ήττα· παρακινούσαν τους ξένους ηγέτες, όπως το Λεοπόλδο, να φανούν απειλητικοί για την Επανάσταση⁵²⁴. Οι αξιωματικοί παροτρύνονταν σε λιποταξία και το γενικότερο πλαίσιο που είχε προκύψει από την Επανάσταση δεν ήταν ευνοϊκό για πόλεμο. Οι στρατιώτες δε συμβάδιζαν με την αυστηρή πειθαρχία του στρατού, τα στρατιωτικά μέσα της Γαλλίας ήταν ισχνά και επικρατούσε μια μεγάλη έλλειψη ενότητας⁵²⁵. Μέχρι εδώ, η ιστορία στην Οκτωβριανή Επανάσταση επαναλαμβάνεται: το αστικό καθεστώς της Ρωσίας επιζητούσε τον πόλεμο. Αλλά όχι την ήττα. Η ήττα απετέλεσε για τους επαναστάτες του 1917 το μέσο για την επιδίωξη της ειρήνης, σε έναν πόλεμο εντελώς διαφορετικό. Η δε Ευρώπη λειτούργησε εντελώς διαφορετικά στην περίπτωση των Μπολσεβίκων: αμέσως μετά την επανάσταση συσπειρώθηκε εναντίον της, παρά την αντίθεση της κοινής γνώμης. Η ειρήνη διακηρύχθηκε με τα 14 σημεία του Προέδρου Wilson, αφού προηγουμένως είχαν δημοσιευτεί οι μυστικές συνθήκες των Συμμάχων από τον Λένιν, και συνοδεύτηκε από την δημιουργία ζωνών εθνικών κρατών, ώστε να αναχαιτιστεί η παγκόσμια επανάσταση. Επίσης, σε αντίθεση με την σύμπλευση του ρωσικού λαού του 1917, ανάμεσα στον επαναστατημένο γαλλικό λαό του 1789, επικρατούσε διχογνωμία. Επαναστάτες όπως ο Brissot και οι Γιρονδίνοι πίστευαν ότι χρειάζεται ένας επαναστατικός πόλεμος που θα οδηγούσε στην εξέγερση των λαών της Ευρώπης. Πλην του Ροβεσπιέρου, ο οποίος θα κρατήσει επιφυλακτική στάση, το δημοκρατικό μέτωπο κράτησε ενιαία στάση απέναντι στον πόλεμο. Βάσει των αποτελεσμάτων βέβαια, οι Φυρέ – Ρισέ διατυπώνουν εύλογα το ερώτημα: *ποιος μπορεί να διαβεβαιώσει ότι δεν θα είχε θριαμβεύσει η συντηρητική εξέλιξη αν η Γαλλία είχε παραμείνει σε ειρήνη;*⁵²⁶ Ίσως το κοινό σημείο αφορά τις δυνάμεις εντός της εσωτερικής κοινωνίας, που ήθελαν την πόλεμο και στις δύο περιπτώσεις: τους Γιρονδίνους το 1789, τους σοσιαλδημοκράτες του 1917. Μόνο που στη μεν πρώτη περίπτωση οι «φιλοπόλεμοι» ήταν η πλειοψηφία, στη δε δεύτερη η μειοψηφία.

⁵²³ Φρανσουά Φυρέ – Ντενί Ρισέ, ό.π. σελ. 183-185

⁵²⁴ Ό.π. σελ. 184

⁵²⁵ Ό.π. σελ. 185-186

⁵²⁶ Ό.π. σελ. 189

Οι επαναστάσεις

Επομένως, η εξάπλωση της Οκτωβριανής Επανάστασης βασιζόταν στην διαπίστωση από πλευράς των Μπολσεβίκων της επαναστατικότητας που ήδη υπήρχε στην Ευρώπη, στην παγκοσμιότητα που έλαβε αμέσως ως η πρώτη σοσιαλιστική επανάσταση και στην αρωγή που όφειλε να υποδείξει απέναντι στις προσπάθειες των προλεταριάτων της Ευρώπης να πραγματοποιήσουν το παγκόσμιο καθήκον για το οποίο επαναστάτησαν πρώτοι οι Ρώσοι. Συν τοις άλλοις, μια επέκταση στην Ευρώπη όχι μόνο θα δημιουργούσε ένα απόρθητο επαναστατικό μέτωπο, αλλά θα πρόσφερε άλλες δυνατότητες στην εσωτερική δυναμική της Οκτωβριανής Επανάστασης⁵²⁷.

Και πράγματι, τα γεγονότα στη Ρωσία ενέπνευσαν όχι μόνο επαναστάτες αλλά, το σημαντικότερο, επαναστάσεις. Η Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη ήταν το επίκεντρο της επαναστατικής έκρηξης της εποχής, κυρίως για τους εξής λόγους:

- Γιατί βρίσκονται σχετικά κοντά στο επαναστατικό επίκεντρο, τη Σοβιετική Ρωσία.
- Γιατί στην πλειοψηφία τους ανήκαν στο στρατόπεδο των ηττημένων του πολέμου, πράγμα που αποσύνθεσε πλήρως τις κυρίαρχες κρατικές και κοινωνικές δομές.
- Γιατί στην πλειοψηφία τους οι χώρες αυτές είχαν ακόμα άλυτα πολυάριθμα εθνικά, αγροτικά και αστικοδημοκρατικά προβλήματα. Ακόμα και η βιομηχανικά αναπτυγμένη Γερμανία, συνέχιζε να είναι απολυταρχική και μόνο με την επανάσταση του 1918 αποτίναξε την κυριαρχία του Κάιζερ και των γαιοκτημόνων της Πρωσίας.⁵²⁸

Ήδη από τις αρχές του 1918 ένα κύμα μαζικών απεργιών και αντιπολεμικών διαδηλώσεων εκδηλώνονταν στην Κεντρική Ευρώπη, ξεκινώντας από τη Βιέννη και, διαμέσου της Βουδαπέστης και των τσεχικών περιοχών της Γερμανίας, κορυφώθηκε στην εξέγερση των ναυτών του στόλου της Αυστροουγγαρίας στην Αδριατική. Στα τέλη του έτους οι κινητοποιήσεις πήραν πιο έντονο πολιτικό χαρακτήρα⁵²⁹. Το Σεπτέμβριο, οι Βούλγαροι αγρότες – στρατιώτες επέστρεψαν στην πατρίδα τους, ανακηρύξαν Δημοκρατία και βάδισαν προς τη Σόφια, μολονότι αφοπλισμένοι. Τον Οκτώβριο, η μοναρχία των Αψβούργων αποσυντέθηκε μετά τις τελευταίες μάχες που έχασε στο ιταλικό μέτωπο. Το Νοέμβριο, ναύτες και στρατιώτες που είχαν στασιάσει διέδωσαν τη γερμανική επανάσταση από τη ναυτική βάση του Κίελο σε ολόκληρη τη χώρα. Ανακηρύχθηκε Δημοκρατία και ο αυτοκράτορας υποχώρησε, για να αντικατασταθεί στην αρχηγία του κράτους από έναν σοσιαλδημοκράτη⁵³⁰. Παράλληλα, η ξαφνική εμφάνιση των εργατικών, αγροτικών και στρατιωτικών συμβουλίων, που λειτούργησαν σαν όργανα λαϊκής εξουσίας στο διάστημα της μεσοβασιλείας στο Βερολίνο, στο Μόναχο, τη Βιέννη, τη Βουδαπέστη και σε άλλα αστικά κέντρα, ερμηνεύτηκε από το κομμουνιστικό κίνημα ως παραπέρα απόδειξη της ωριμότητας των μαζών για επανάσταση μεγάλης κλίμακας⁵³¹. Ο μπολσεβικισμός ενέπνευσε τις επαναστατικές προσπάθειες κινήσεων, των οποίων οι θέσεις κάθε άλλο παρά στον ίδιο πόλο με τον Λένιν ήταν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίοδος 1917-1919 στην πάντα προσφιλή στον αναρχισμό Ισπανία, που έμεινε στην ιστορία ως η

⁵²⁷ Χέλμουτ Γκρούμπερ, *Επανάσταση στην Ευρώπη (1917 – 1923)*, Εκδόσεις Κομμούνα, Αθήνα, 1985, σελ. 13

⁵²⁸ Ο.π. σελ. 12

⁵²⁹ Ο.π. σελ. 90

⁵³⁰ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων*, ό.π. σελ. 94

⁵³¹ Χέλμουτ Γκρούμπερ, ό.π.

«μπολσεβίκικη διετία»⁵³². Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, ο Λένιν και η Οκτωβριανή Επανάσταση αποτέλεσε σημείο αναφοράς για σοσιαλεπαναστατικές ομάδες των οποίων οι ηγέτες κρατούσαν αποστάσεις ή είχαν εκδιωχθεί από την Γ' Διεθνή. Ο Μπολσεβικισμός, σε μεγάλο βαθμό, ικανοποιούσε τη θέλησή τους για εύρεση ενός καθοδηγητικού προτύπου που θα έδινε νικηφόρα και άμεση διάσταση στην έννοια της επανάστασης. Όπως είδαμε προηγουμένως, επαναστατικά κινήματα ξέσπασαν και σε άλλες γωνίες του κόσμου με εμπροσθοφυλακή το αίτημα της εθνικής απελευθέρωσης και των αστικοδημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, συγκροτώντας όμως επαναστατικά μαρξιστικά κόμματα. Κυριότερες περιπτώσεις ήταν το επαναστατικό φοιτητικό κίνημα στην Κίνα του 1919 (όπου τέθηκαν οι βάσεις για τη θεώρηση που θέλει τις καθυστερημένες εξαρτημένες χώρες να πραγματοποιούν με την καθοδήγηση της εργατικής τάξης τις αστικοδημοκρατικές μεταρρυθμίσεις και να περνούν στο σοσιαλισμό, προσπερνώντας το καπιταλιστικό στάδιο ανάπτυξης. Αυτή η θέση επηρέασε το 2^ο συνέδριο της Γ' Διεθνούς), το αντίστοιχο στην Αργεντινή το 1919, τα ανταποικιακά κινήματα σε Μεξικό και Ινδονησία.

Ωστόσο, οι περισσότερες επαναστάσεις δεν καρποφόρησαν, τουλάχιστον έτσι ώστε να αποτελούν εξάπλωση της σοσιαλιστικής επανάστασης. Αυτό έγινε κυρίως για τους εξής λόγους:

- i. Η επανάσταση, η οποία σάρωσε όλα τα καθεστώτα από το Βλαδιβοστόκ μέχρι το Ρήνο, αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό εξέγερση κατά του πολέμου, ενώ η επίτευξη της ειρήνης απόπλισε σε μεγάλο βαθμό τον εκρηκτικό μηχανισμό που περιείχε. Ανταποκρινόμενοι στην έκκληση των Μπολσεβίκων για ειρήνευση, οι Σύμμαχοι πραγματοποίησαν έναν ιδιαίτερο ελιγμό. Τα «14 σημεία» του Wilson λειτούργησαν σαν το εθνικιστικό αντιστάθμισμα στις διεθνιστικές θέσεις του Λένιν, αξιοποιώντας τα διάφορα νέα έθνη-κράτη που είχαν προκύψει από τη διάλυση των αυτοκρατοριών. Δημιουργήθηκε έτσι μια «υγειονομική ζώνη» μικρών εθνών – κρατών, η οποία όξυνε τις εθνικές συγκρούσεις στη ζώνη των επαναστάσεων και περιόρισε το εύρος της εξάπλωσης των Μπολσεβίκων⁵³³.
- ii. Το κοινωνικό περιεχόμενο της επανάστασης προσλαμβάνονταν από τους πληθυσμούς της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (πλην Γερμανίας), κυρίως με βάση το αγροτικό ζήτημα. Σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, όπως την καχυποψία απέναντι στους ξένους και στις κυβερνήσεις, η προσπάθεια εξάπλωσης έκανε τους αγρότες επαναστάτες αλλά όχι Μπολσεβίκους. Οι αστικές κυβερνήσεις δε, βλέποντας ότι ο αντίκτυπος της Οκτωβριανής Επανάστασης περιστρεφόταν γύρω από το ζήτημα της γης, καθησύχασαν τους αγρότες με κάποια μέτρα αγροτικής μεταρρύθμισης. Παράλληλα, όλα τα προηγούμενα γεγονότα οδηγούσαν στη βεβαιότητα πως σε χώρα με πλειοψηφούντα αγροτικό πληθυσμό, οι αντίστοιχες δυνάμεις του σοσιαλισμού δε θα επικρατούσαν σε δημοκρατικές εκλογές, πράγμα που τους έκανε επιφυλακτικούς απέναντι σε δημοκρατικές εκλογικές διαδικασίες. Αυτό το είχαν αντιληφθεί οι Μπολσεβίκοι, γι αυτό και έχοντας οι ίδιοι ζητήσει την εκλογή Συντακτικής Συνέλευσης τη διέλυσαν λίγες μόνο εβδομάδες αφότου συνήλθε⁵³⁴.
- iii. Όλες αυτές οι επαναστατικές απόπειρες επιβραδύνθηκαν και σε αρκετές περιπτώσεις αναχαιτίστηκαν λόγω της διαφορετικής στάσης (της προδοσίας, για να χρησιμοποιήσουμε την επίσημη φρασεολογία της εποχής που αποδίδει το πραγματικό

⁵³² E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 92

⁵³³ Ό.π. σελ. 94

⁵³⁴ Ό.π. σελ. 95

νόημα) της παλαιάς σοσιαλδημοκρατίας, ιδιαίτερα στη Γερμανία και την Αυστρία. Στην Πολωνία, το ίδιο το σοσιαλιστικό κόμμα βρέθηκε στα οδοφράγματα ενάντια στον Κόκκινο Στρατό, που θεωρείτο ένας ρώσικος στρατός. Στη Γερμανία, το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα παρά την κρίση του έμεινε ακλόνητο και τελικά απώθησε την επανάσταση. Οι ηγέτες του, έχουν την ηθική και επιτελική ευθύνη για τη δολοφονία των Λούξεμπουργκ – Λίμπκνεχτ. Στην Αυστρία, οι «αυστρομαρξιστές» είχαν την εξουσία στα χέρια τους. Τελικά όμως έμειναν απαθείς και τελικά κατέστειλαν την κομμουνιστική απόπειρα, για να ηττηθούν και αυτοί με τη σειρά τους μερικά χρόνια αργότερα από Αυστριακούς φασίστες στην Κομμούνα της Βιέννης⁵³⁵.

- iv. Σε αρκετές περιπτώσεις, η εργατική τάξη δεν κατόρθωσε να ανταποκριθεί στον πρωτοπόρο ρόλο της. Οι επαναστάτες «τυφλώθηκαν από τις αναλαμπές των οδοφραγμάτων και των οδομαχιών»⁵³⁶. Η σοσιαλιστική επανάσταση ήταν πράγματι ορατή σε μικρή απόσταση· οι μάζες είχαν τα όργανα εξουσίας σχεδόν στα χέρια τους. Ωστόσο, χρειαζόταν ένα βήμα ακόμα στο έργο της πειθούς προς τις μάζες και της απόκτησης εμπειριών από τις ίδιες: η καθοδηγητική δεξιοτεχνία εκπαιδευμένων επαναστατών, στα πρότυπα των Ρώσων αλλά με βαθύτερες οργανωτικές ρίζες διεθνώς, γεγονός που θα λαμβανόταν σοβαρά υπόψη μετά το πρώτο αυτό κύμα επαναστάσεων.

Η επανάσταση στη Γερμανία

Η Γερμανία, πάντα ήταν το επίκεντρο του εργατικού – επαναστατικού κινήματος στην Κεντρική Ευρώπη. Κυρίως λόγω της ανάπτυξης του καπιταλισμού και του ισχυρού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, ήδη από τον 19^ο αιώνα. Δεν είναι τυχαία η δράση των Μαρξ – Ένγκελς στο έδαφος αυτό, και το ενδιαφέρον τους για την πορεία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Ωστόσο, αν δε μεσολαβούσε η εμπειρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, δύσκολα θα ξεσπούσε ένοπλη επανάσταση σε ένα κράτος με τόσο σημαντική κοινωνική και πολιτική σταθερότητα και τόσο μετριοπαθές –αν και ισχυρό– εργατικό κίνημα, όπως ήταν η αυτοκρατορική Γερμανία. Όμως, η πορεία των γεγονότων ανέστρεψε αυτήν την πρόβλεψη, και παρά την ατυχή κατάληξη, η Γερμανία απετέλεσε για δεκαετίες το δεύτερο κέντρο του διεθνούς σοσιαλισμού, μετά τη Μόσχα.

Το ξέσπασμα της επανάστασης στη Γερμανία το Νοέμβρη του 1918, ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς αντικειμενικών συνθηκών που συνέθεταν το πλαίσιο επαναστατικής κρίσης, ωθούσαν τις λαϊκές μάζες στο να μη θέλουν άλλο τη διακυβέρνηση του παλιού καθεστώτος, ενώ ταυτόχρονα αναπτυσσόταν μαζική επαναστατική πάλη από μεγάλα τμήματα της εργατικής τάξης, άλλων φτωχών λαϊκών στρωμάτων και τμημάτων του στρατού και του ναυτικού. Υπήρχαν δηλαδή, σημάδια **επαναστατικής κατάστασης**. Το τέλος του πολέμου, τη Γερμανία τη χαρακτηρίζει η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων. Οι απώλειες στον πόλεμο, καθώς και οι καταστροφές στη βιομηχανία, η έλλειψη τροφίμων, η φτώχεια και η ανέχεια που ακολούθησε μετά τον πόλεμο σε συνδυασμό με την αύξηση των πολεμικών κερδών για το μεγάλο κεφάλαιο, αύξαναν τη λαϊκή δυσαρέσκεια. Έτσι στα 1918, η χώρα συνταράχτηκε από μεγαλειώδεις απεργιακές κινητοποιήσεις, στις οποίες συμμετείχαν πάνω από 2,5 εκατομμύρια εργάτες. Στην ιστορία της Γερμανίας ήταν άγνωστη ως τότε μια τόσο μεγάλη έκταση του απεργιακού αγώνα. Η αφορμή για το ξέσπασμα επαναστατικών γεγονότων δόθηκε στις 28 του Οκτώβρη, όταν η γερμανική

⁵³⁵ Χ. Γκρούμπερ, ό.π. σελ. 13-14

⁵³⁶ Ό.π. σελ. 14

στρατιωτική διοίκηση σε μια τυχοδιωκτική ενέργεια διέταξε το στόλο να βγει σε ανοιχτή θάλασσα για αποφασιστική σύγκρουση με τους Άγγλους, διακινδυνεύοντας έτσι τη ζωή 80.000 ναυτών, ενώ ο πόλεμος είχε χαθεί. Έτσι, τα πληρώματα των πλοίων αρνήθηκαν να πολεμήσουν και επέβαλαν την επιστροφή των πλοίων στη βάση τους. Στη συνέχεια, μια αντιπροσωπεία των πληρωμάτων πήγε στην ανώτατη διοίκηση και δήλωσε πως ο στόλος ήταν έτοιμος να αμυνθεί σε ενδεχόμενη επίθεση του εχθρού, αλλά όχι και να προχωρήσει στην άσκοπη καταστροφή του. Η απάντηση της διοίκησης ήταν το ξεκίνημα διώξεων σε βάρος των ναυτών. Κι όταν αυτοί αντέδρασαν με διαδήλωση διαμαρτυρίας στο Κίελο στις 3 του Νοέμβρη, μια ομάδα αξιωματικών άνοιξε πυρ κατά των διαδηλωτών σκοτώνοντας 8 και τραυματίζοντας βαριά 29⁵³⁷. Την επομένη στάλθηκαν στο Κίελο μονάδες πεζικού για να πνίξουν την ανυπακοή των ναυτών στη διοίκηση και την κυβέρνηση. Όμως, πέρασαν με το μέρος των ξεσηκωμένων ναυτών, ενώ συνενώθηκαν μαζί τους και οι εργάτες. Έτσι, στις 4 του Νοέμβρη του 1918, σχηματίστηκε στο Κίελο το Σοβιέτ των εργατών και το Σοβιέτ των στρατιωτών. Η επαναστατική σπίθα στο Κίελο διαδόθηκε αμέσως σε όλη τη Γερμανία. Στις 9 Νοεμβρίου 1918, εκατοντάδες χιλιάδες Γερμανοί εργάτες με κόκκινες σημαίες κινήθηκαν προς το κέντρο του Βερολίνου, ζητώντας να σταματήσει ο πόλεμος, να φύγει η μοναρχία, να έχουν ψωμί και ανθρώπινη ζωή. Στην καθοδήγηση του αγώνα βρισκόταν η ομάδα «Σπάρτακος» των Καρλ Λίμπκνεχτ και Ρόζα Λούξεμπουργκ, καθώς και ομάδες από το Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας. Οι «Σπαρτακιστές» συγκρότησαν το Δεκέμβριο το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας, στο οποίο προσχώρησαν αργότερα και δυνάμεις των ανεξάρτητων σοσιαλιστών. Κατά τρόπο ανάλογο με την επανάσταση στη Ρωσία, οι επαναστάτες κατέλαβαν το Βερολίνο συναντώντας ελάχιστη αντίσταση. Οι αυτοκρατορικές δυνάμεις παραιτήθηκαν, προωθώντας ωστόσο στην εξουσία τους μετριοπαθείς σοσιαλδημοκράτες των Έμπερτ – Σάιντεμαν. Από την πρώτη στιγμή η νέα κυβέρνηση έδειξε την αντίθεσή της στην προοπτική της επανάστασης, πότε με τη βία, πότε χρησιμοποιώντας λαοφιλή συνθήματα δημιουργώντας την εικόνα «σοσιαλιστικοποίησης» της Γερμανίας.

Τα σοβιέτ που ιδρύθηκαν στην πορεία της επανάστασης του Νοέμβρη δημιουργήθηκαν από τη γερμανική εργατική τάξη και υποστηρίζονταν από τις λαϊκές μάζες. Γι αυτό οι σοσιαλδημοκράτες, μην τολμώντας να εναντιωθούν στα σοβιέτ ανοιχτά, αποφάσισαν να τα αποσυνθέσουν από τα μέσα, να τα χρησιμοποιήσουν για σκοπούς εντελώς αντίθετους από την ουσία των σοβιέτ των αντιπροσώπων των εργατών και των στρατιωτών. Από τις 16 έως τις 21 του Δεκέμβρη έγινε το **Παγγερμανικό Συνέδριο των Σοβιέτ** των εργατών και των στρατιωτών. Τη μέρα που άρχισαν οι εργασίες του συνεδρίου των Σοβιέτ, οι «Σπαρτακιστές» οργάνωσαν μια μαζική διαδήλωση εργατών. Οι περίπου 250.000 διαδηλωτές ζήτησαν από το συνέδριο να ανακηρύξει τη Γερμανία ενιαία σοσιαλιστική δημοκρατία, να παραδώσει στα Σοβιέτ των εργατών και των στρατιωτών όλη την εξουσία, να αποπλίσει αμέσως τους αντεπαναστάτες και να οπλίσει τους εργάτες. Αλλά η ηγεσία του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος με την πείρα και την επιρροή που είχε στην εργατική τάξη, καθώς και με το πλατύ δίκτυο των εφημερίδων της, κατόρθωσε να υποβαθμίσει το ρόλο των σοβιέτ. Αμέσως μετά το συνέδριο, οι ηγέτες της σοσιαλδημοκρατίας πέρασαν στην επίθεση εναντίον της επαναστατικής εμπροσθοφυλακής της εργατικής τάξης και επιδίωκαν αφοπλισμό του λαού. Στις αρχές του Γενάρη του 1919, ο επαναστατικός αναβρασμός και η σθεναρή αντίσταση στα αντεπαναστατικά σχέδια, ήταν έκδηλη. Όμως, οι ανεξάρτητοι που λάμβαναν μέρος στις επαναστατικές επιτροπές, δεν καταπιάνονταν πραγματικά για ένοπλη πάλη και εξέγερση. Από την άλλη, το νεαρό Κομμουνιστικό Κόμμα δεν είχε ακόμη τη δύναμη να τραβήξει μαζί του πλατιές λαϊκές μάζες:

⁵³⁷ «Γερμανία Νοέμβρης 1918 – Γενάρης 1919», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 10/01/2010, σελ. 11

συνολικά τα μέλη της κομματικής οργάνωσης του Βερολίνου ήταν μόλις 300⁵³⁸. Στις 11 του Γενάρη η κυβέρνηση είχε συγκεντρώσει στρατό και άρχισε να εφαρμόζει σκληρά μέτρα. Στις 13 του Γενάρη οι ανεξάρτητοι κήρυξαν τη λήξη της μεγάλης απεργίας. Με απόφαση της ΚΕ του Κομμουνιστικού Κόμματος ο Κ. Λίμπκνεχτ και η Ρ. Λούξεμπουργκ πέρασαν στην παρανομία, όπου εξακολούθησαν να διευθύνουν την εφημερίδα του Κόμματος «Ρότε Φάνε». Οι πράκτορες των στρατιωτικών της αντεπανάστασης όμως, κατόρθωσαν να ανακαλύψουν το διαμέρισμα που κρύβονταν ο Λίμπκνεχτ και η Λούξεμπουργκ. Στις 15 του Γενάρη το βράδυ, δολοφονήθηκαν από αξιωματικούς. Μετά από αυτό, η γερμανική αστική τάξη εδραιώθηκε, εξασφαλίζοντας τη νίκη στις εκλογές για Εθνοσυνέλευση, εν μέσω κλίματος τρομοκρατίας και απουσίας του κηρυγμένου εκτός νόμου Κομμουνιστικού Κόμματος. Η Εθνική (Συντακτική) Συνέλευση άρχισε τις εργασίες της στις 6 του Φλεβάρη στη μικρή πόλη **Βαϊμάρη**. Τη μέρα που άρχισαν οι εργασίες της Συνέλευσης, το Κεντρικό Συμβούλιο των Σοβιέτ των εργατών και των στρατιωτών αποφάσισε να της παραδώσει την εξουσία που την είχε πάρει από το Παγερμανικό Συνέδριο των Σοβιέτ των εργατών και στρατιωτών. Στις 11 του Φλεβάρη η Εθνοσυνέλευση εξέλεξε τον Έμπερτ πρόεδρο της Δημοκρατίας και στις 13 του Φλεβάρη ο Σάιντεμαν σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού σοσιαλδημοκρατών με τα αστικά κόμματα. Έτσι η καπιταλιστική εξουσία παλινорθώθηκε.

Στον καθοριστικό αντεπαναστατικό ρόλο που έπαιξε η παλαιά σοσιαλδημοκρατία, ήρθαν να προστεθούν μια σειρά από ιδιαίτεροι λόγοι, οι οποίοι συνετέλεσαν στη συντριβή της επανάστασης:

- Στη δυνατότητα ανασυγκρότησης της αστικής εξουσίας, στο διάστημα της μετάβασης από την αυτοκρατορική διακυβέρνηση στη σοσιαλδημοκρατική. Σε μεγάλο βαθμό, η απουσία της επρόκειτο για ψευδαίσθηση που οφειλόταν στην ολοκληρωτική, αλλά προσωρινή, παράλυση του παλαιού στρατού, του κράτους και της δομής εξουσίας κάτω από το διπλό συγκλονισμό που υπέστησαν από την πλήρη ήττα τους και την επανάσταση⁵³⁹. Επρόκειτο κατά μια έννοια, για επανάληψη του σταδίου εκείνου φαινομενικής αυτονομίας του κράτους, το οποίο περιέγραφε ο Μαρξ στη *18^η Μπρυμαίρ*. Επίσης, η αστική τάξη της Γερμανίας – όπως και η διεθνής αστική τάξη – είχε βγάλει πολύτιμα συμπεράσματα από τη ρωσική επανάσταση, τα οποία και αξιοποίησε αρκετά καλά ώστε να μην απολέσει την εξουσία.
- Η επαναστατική θέληση των λαϊκών μαζών, δεν εκφράστηκε με τις ανάλογες εξελίξεις στο μέτωπο της πολιτικής πρωτοπορίας. Η Λούξεμπουργκ ήξερε ότι σε επαναστατικές περιόδους, ανεύθυνα στοιχεία προσκολλώνται σε επαναστατικά κόμματα: «Η προλεταριακή επανάσταση θα πρέπει πάντα να υπολογίζει και να μάχεται εναντίον αυτού του συγκεκριμένου εχθρού –εργαλείου της αντεπανάστασης»⁵⁴⁰. Η ηγεσία των «Σπαρτακιστών» συγκρούστηκε με αυτά τα στοιχεία, ωστόσο δεν κατάφερε να τα περιθωριοποιήσει πολιτικά. Άλλοι αναλυτές θεωρούν ότι η έμφαση των «Σπαρτακιστών» σε αυθόρμητη επαναστατική δράση στερούσε τη δυνατότητα συντονισμού στην προσπάθεια για την κατάληψη της εξουσίας⁵⁴¹. Ωστόσο σημειώνεται ότι γενικά υπήρχε μια πολιτική απειρία της εργατικής τάξης της Γερμανίας και των ηγετών της, μια έλλειψη ενότητας στις γραμμές της.

⁵³⁸ Ο.π.

⁵³⁹ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 96

⁵⁴⁰ John Peter Netti, *Rosa Luxemburg*, Oxford University Press, London, 1969, σελ. 459

⁵⁴¹ Π. Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία, Τόμος Β'*, ό.π. σελ. 245

- Το γερμανικό προλεταριάτο δεν είχε δικό του κόμμα κι όταν το απέκτησε, στα τέλη Δεκεμβρίου του 1918, ήταν πλέον αργά δεδομένου ότι ο αντίπαλος είχε αναδιοργανώσει τις δυνάμεις του και ήταν σε θέση να συντρίψει το επαναστατικό κίνημα. Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται κυρίως στη συνειδητή αντεπαναστατική δράση μέρους της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας, που ήταν το επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης πριν τον πόλεμο, αλλά και στο ότι οι ζωντανές επαναστατικές δυνάμεις με ηγέτες τη Ρ. Λούξεμπουργκ, τον Κ. Λίμπκνεχτ, τον Φρ. Μέρινγκ, τον Β. Πικ κ.ά., πέραν του ότι βρίσκονταν συνεχώς υπό διωγμό, υποτίμησαν την αξία ίδρυσης ανεξάρτητου κόμματος της εργατικής τάξης και για μεγάλο χρονικό διάστημα δραστηριοποιούνταν ως φράζια στις γραμμές του κεντριστικού Ανεξάρτητου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.
- Στο ιδρυτικό συνέδριο του ΚΚ Γερμανίας, στις 30 Δεκέμβρη 1918 στο Βερολίνο, δεν έγινε δυνατό να λυθούν όλα τα προβλήματα σωστά. Τα μέλη του συνεδρίου υποτίμησαν το ρόλο της αγροτιάς ως σύμμαχου του προλεταριάτου και το συνέδριο δεν κατάρτισε αγροτικό πρόγραμμα. Αυτό αντικατόπτριζε τη γενικότερη δυσκολία παρέμβασης στην ύπαιθρο. Τα χωριά, που έδιναν ένα μεγάλο ποσοστό από τη μάζα των στρατιωτών, η επανάσταση δεν τα έθιξε σχεδόν καθόλου. Η πολιτική ανωριμότητα της μάζας των στρατιωτών επέτρεπε στους αξιωματικούς να τους χρησιμοποιούν για αντεπαναστατικούς σκοπούς. Πολλά επαναστατικά κέντρα στις επαρχίες, π.χ., στην περιοχή του Ρήνου, στις παραθαλάσσιες πόλεις, στο Μπρουνσβίκ, στη Σαξονία, στη Βυρτεμβέργη, ήταν απόλυτα με το μέρος του προλεταριάτου του Βερολίνου, αλλά τους έλειπε η ενότητα δράσης που θα έδινε ασύγκριτα πιο μεγάλο αποτέλεσμα και δύναμη κρούσης στις εξεγέρσεις των Βερολινέζων εργατών.

Η επανάσταση στη Γερμανία θεωρείται η πιο σοβαρή απόπειρα μεταφοράς του σοσιαλισμού προς δυσμάς, όπου παράλληλα φαίνεται η έκδηλη επίδραση της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η έκβαση της επανάστασης είχε τεράστια σημασία για την ιστορική εξέλιξη όχι μόνο της Γερμανίας, αλλά και των άλλων καπιταλιστικών χωρών. Αντίστοιχα τεράστια ήταν και η σημασία της ήττας του γερμανικού προλεταριάτου για το επαναστατικό κίνημα διεθνώς, αν αναλογιστούμε τι προσδοκίες έτρεφαν οι Μπολσεβίκοι από μια νίκη της επανάστασης στη Γερμανία. Η γερμανική επανάσταση ωστόσο, αν και δεν ξεπέρασε το αστικοδημοκρατικό στάδιο, εξασφάλισε κάποιες σημαντικές αλλαγές για το γερμανικό λαό (ανατροπή της μοναρχίας, οκτάωρη εργάσιμη ημέρα, καθολικό εκλογικό δικαίωμα, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, του συνέρχεσθαι, του λόγου). Σε αυτές προστίθεται και η απόκτηση πείρας για το εργατικό κίνημα. Ο Κ. Λίμπκνεχτ στο άρθρο του «Παραβλέποντας το καθετί», που γράφτηκε στις 14 του Γενάρη 1919, τόνιζε: *«Ναι, οι επαναστάτες εργάτες του Βερολίνου συντρίφτηκαν και οι Έμπερτ - Σάιντεμαν - Νόσκε νίκησαν. Αλλά υπάρχουν ήττες που ισοδυναμούν με νίκες, και υπάρχουν νίκες που είναι πιο μοιραίες από τις ήττες. Οι νικημένοι σήμερα εργάτες θα γίνουν αύριο νικητές γιατί η ήττα έγινε γι' αυτούς μάθημα»*⁵⁴². Ο Λένιν, μιλώντας αργότερα στο ιδρυτικό συνέδριο της Γ' Διεθνούς, αναφέρθηκε στο θέμα: *«...αποκαλύφθηκε πέρα για πέρα η ταξική ουσία ενός κράτους προηγμένου σε ευρωπαϊκή κλίμακα - μπορούμε να πούμε δίχως υπερβολή σε παγκόσμια κλίμακα. Αν κάτω από μια κυβέρνηση σοσιαλπατριωτών οι αξιωματικοί και οι καπιταλιστές μπόρεσαν να δολοφονήσουν ατιμώρητα κρατούμενους, δηλαδή ανθρώπους που η κρατική εξουσία τους είχε θέσει κάτω από τη φρούρησή της, βγαίνει το συμπέρασμα πως η ρεπουμπλικανική δημοκρατία στην οποία μπόρεσε να συμβεί ένα τέτοιο πράγμα δεν είναι παρά*

⁵⁴² «Γερμανία Νοέμβρης 1918 – Γενάρης 1919», εφημερίδα *Ριζοσπάσης* ό.π.

δικτατορία της αστικής τάξης»⁵⁴³. Τέλος, κατά τη διάρκεια της επανάστασης στη Γερμανία συγκροτήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας, το οποίο έγινε το μεγαλύτερο Κομμουνιστικό Κόμμα έξω από τα σύνορα της Σοβιετικής Ρωσίας. Δεδομένης της ήδη τετελεσμένης διάσπασης με τις δυνάμεις της Β' Διεθνούς πανευρωπαϊκά, η ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γερμανίας έπαιξε μεγάλο ρόλο στη διαδικασία ίδρυσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Σύμφωνα με το Λένιν, η στιγμή της μετονομασίας της «Ένωσης Σπάρτακος» σε «Κομμουνιστικό Κόμμα της Γερμανίας», ήταν η τυπική και ουσιαστική στιγμή της ίδρυσης της Γ' Διεθνούς⁵⁴⁴.

Άλλες επαναστατικές προσπάθειες

Η απότομη άνοδος του επαναστατικού κινήματος συνεχίστηκε και το 1919. Κύριας σημασίας ήταν η Ουγγρική Επανάσταση. Αντίθετα απ' ότι στη Γερμανία, η εργατική τάξη της Ουγγαρίας κατάφερε να φτάσει την επανάστασή της ως την εγκαθίδρυση της σοβιετικής εξουσίας. Στα τέλη του 1918, η πολυεθνική αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας διαλυόταν εις τα εξ'ων συνετέθη. Όπως και στις άλλες χώρες, είχε ξεσπάσει μαζικό απεργιακό κίνημα. Η φιλελεύθερη κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να σταθεροποιήσει την κυβερνητική εξουσία, στηριζόμενη σε έναν αναιμικό σχηματισμό, ο οποίος κυβέρνησε μέχρι τις αρχές του 1919 σαν προσωρινή επιτροπή χωρίς σύνταγμα ή νομοθεσία⁵⁴⁵. Σημαντική πολιτική δύναμη εν τω μεταξύ ήταν το Ουγγρικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο είχε ιδρυθεί το Νοέμβριο του 1918, με επικεφαλής τον Μπέλα Κουν. Η Ουγγρική Σοβιετική Δημοκρατία εγκαθιδρύθηκε στις 21 Μαρτίου 1919, ύστερα από μια μαζική και μαχητική αναίμακτη εργατική εξέγερση. Ιδρύθηκε στη βάση της αποδοχής της αρχής της δικτατορίας του προλεταριάτου, σαν της ουσίας του κράτους της, με τη συνένωση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ουγγαρίας και του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος σε Σοσιαλιστικό Κόμμα Ουγγαρίας. Η σοβιετική εξουσία κατάφερε να προωθήσει μια σειρά ριζοσπαστικά μέτρα όπως την εθνικοποίηση των βιομηχανικών επιχειρήσεων, των μεταφορών και των τραπεζών, το μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου, την αύξηση των μεροκάματων των εργατών κατά μέσο όρο 25%, την εφαρμογή του οκτάωρου, τη δήμευση των τσιφλικιών. Ο θεμέλιος λίθος της ήταν ένα κυβερνητικό όργανο, που δημιουργήθηκε κατά το ρωσικό μοντέλο τον Ιούλιο του 1918. Το Σύνταγμα της Ουγγρικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Σοβιετικής Δημοκρατίας διέγραφε μια ομοσπονδιακή μορφή, κυβερνόμενη από ένα Εθνικό Συνέδριο των Ομόσπονδων Σοβιέτ και το εκτελεστικό του όργανο, την Κεντρική Επιτροπή. Η Ουγγρική Σοβιετική Δημοκρατία ωστόσο, διατηρήθηκε μόνο 133 ημέρες. Ανατράπηκε την 1η Αυγούστου 1919, με τον οικονομικό αποκλεισμό και τη στρατιωτική επέμβαση της Αντάντ, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το δυνάμωμα της εσωτερικής αντεπανάστασης και τη συνθηκολόγηση από μέρος του σοσιαλδημοκρατών. Η Σοβιετική Ρωσία, στην οποία υπολόγιζε η ουγγρική ηγεσία αδυνατούσε να βοηθήσει, ενώ από τον Φόστερ σημειώνονται επίσης⁵⁴⁶:

- Η γενική αδυναμία του ουγγρικού εργατικού κινήματος.
- Η μη επιτυχής σύναψη ειρήνης, έστω και με βαρείς όρους, κατά το παράδειγμα του Μπρεστ – Λιτόβσκ.
- Η βιαστική εθνικοποίηση, χωρίς να υπάρχει ισχυρή βάση.
- Η χαρακτηριστική άρνηση των αυστριακών σοσιαλιστών να βοηθήσουν τους Ούγγρους.

⁵⁴³ Β. Ι. Λένιν, *Το Ι συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς*, Άπαντα, τ. 37, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982, σελ. 497

⁵⁴⁴ «Γερμανία Νοέμβρης 1918 – Γενάρης 1919», εφημερίδα *Ριζοσπάστης* ό.π.

⁵⁴⁵ Χ. Γκρούμπερ, ό.π. σελ. 108

⁵⁴⁶ Ο. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 363

- Η προδοσία της επανάστασης από τους δεξιούς σοσιαλδημοκράτες σε όλη την Κεντρική Ευρώπη.
- Η συνένωση του Κομμουνιστικού Κόμματος με το Σοσιαλδημοκρατικό, συμπεριλαμβανομένων και των αναθεωρητών.
- Η έλλειψη πείρας της κομμουνιστικής καθοδήγησης.
- Η ένοπλη βία των Συμμάχων.

Ενώ μια σειρά από ιδιαίτερα λάθη σημειώνει και ο Μπέλα Στσαντό, πρώην Επίτροπος Πολέμου⁵⁴⁷:

- Απειρία στην οικονομική πολιτική (Εκτύπωση αναξιόπιστου χαρτονομίσματος).
- Λάθη στην πολιτική συμμαχιών εργατικής τάξης - αγροτιάς πάνω στο αγροτικό ζήτημα. Η εθνικοποίηση των μεγάλων κτημάτων, έγινε απότομα και χωρίς να αποδοθεί κάποιο τμήμα στους μικροπαραγωγούς, ώστε να φανεί η διαφορά ανάμεσα στο παλιό καθεστώς και τη σοβιετική δημοκρατία.
- Έλλειψη αφοσιωμένων στελεχών που θα επάνδρωναν την τοπική διοίκηση.
- Διορισμός παλιών αξιωματικών σε διοικητικές θέσεις στον Κόκκινο Στρατό.

Την ίδια χρονιά, ανακηρύχθηκαν σοβιετικές δημοκρατίες η Βαυαρία και η Σλοβακία. Ανετράπησαν το Μάιο και τον Ιούλιο του 1919 αντίστοιχα. Η ήδη ιδρυμένη Γ' Διεθνής, αν και δεν είχε ουσιαστικά καμία επιρροή στα γεγονότα αυτά, επηρεάστηκε όσον αφορά τη διαμόρφωσή της. Στην Κίνα αναπτύχθηκε ένα παλλαϊκό αντιιμπεριαλιστικό αντιφεουδαρχικό κίνημα. Στην Ιταλία, το 1920, οργανώθηκαν μεγάλες απεργιακές εκδηλώσεις που οδήγησαν στην κατάληψη εργοστασίων από τους εργάτες. Το 1923 ξέσπασαν ένοπλες εξεγέρσεις στη Θουριγγία και τη Σαξονία, όπου εγκαθιδρύθηκε η εξουσία των εργατικών συμβουλίων. Τον ίδιο χρόνο έγινε προλεταριακή εξέγερση στο Αμβούργο και το Σεπτέμβρη αντιφασιστική λαϊκή εξέγερση στη Βουλγαρία. Ωστόσο, όλες αυτές οι επαναστάσεις δεν μπόρεσαν να σταθεροποιηθούν. Χτυπήθηκαν και συνετρίβησαν, σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την εκδήλωσή τους, από τις ισχυρές τότε αντιδραστικές δυνάμεις. Συνοψίζοντας, βασικές αιτίες της αποτυχίας των επαναστάσεων εκείνα τα χρόνια, ήταν 1) η μη ύπαρξη ισχυρών ακόμα επαναστατικών κομμάτων, 2) ο αδύνατος ιδεολογικός εξοπλισμός τους και 3) η διάσπαση της εργατικής τάξης από τη σοσιαλδημοκρατία που επηρέαζε το μεγαλύτερο τμήμα της.

5.3 Η δημιουργία της Γ' Διεθνούς

Η προετοιμασία

Όπως είδαμε, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν το κομβικό σημείο για τη διαμόρφωση του κομμουνιστικού κινήματος τον 20ό αιώνα. Ο ξεκάθαρος ιμπεριαλιστικός του χαρακτήρας, αποτέλεσε τη δοκιμασία για την εξέλιξη της ύπαρξης των μέχρι τότε σοσιαλιστικών δυνάμεων. Οι ηγέτες των περισσότερων σοσιαλιστικών κομμάτων παραβίασαν τις αποφάσεις των συνεδρίων της – ούτως ή άλλως αποδυναμωμένης ιδεολογικά – Β' Διεθνούς, τάχθηκαν υπέρ του πολέμου, ψήφισαν στα κοινοβούλια υπέρ των πολεμικών πιστώσεων, διέσπασαν τη διεθνιστική ενότητα του παγκόσμιου προλεταριάτου και οδήγησαν τη Β' Διεθνή στη χρεωκοπία. Στον

⁵⁴⁷ Ο.π. σελ. 119

πόλεμο εναντιώθηκε εξαρχής το κόμμα των Μπολσεβίκων, με επικεφαλής το Λένιν, αλλά και πλήθος άλλων διεθνιστικών, επαναστατικών κομμάτων και ομάδων:

Αναφέρονται ενδεικτικά, μαζί με τα ονόματα των ηγετών τους⁵⁴⁸:

- Στη Βουλγαρία, οι τσονιάκοι με επικεφαλείς τους Δ. Μπλαγκόεφ, Γ. Κίρκοφ, Γ. Δημητρόφ και Β. Κολάροφ.
- Στη Γερμανία, οι αριστεροί σοσιαλδημοκράτες με τους Κ. Λίμπκνεχτ, τη Ρ. Λούξεμπουργκ, τον Φ. Μέρινγκ, την Κ. Τσέκιν και τον Β. Πικ.
- Στη Σερβία, οι σοσιαλιστές Φ. Φίλιποβιτς, Δ. Πόποβιτς, Τ. Κασιλέροβιτς.
- Στην Πολωνία, οι αριστεροί σοσιαλδημοκράτες Γ. Γκανέτσκι και Α. Βάρσκι.
- Στη Λεττονία, οι σοσιαλδημοκράτες Γ. Μπέρζιν κ.ά.
- Στην Ολλανδία, οι τριμπουνιστές⁵⁴⁹ Α. Πανεκούκ κ.ά.
- Αριστεροί σοσιαλιστές της Σουηδίας, της Νορβηγίας, της Αυστροουγγαρίας, της Γαλλίας, της Αγγλίας, των ΗΠΑ, της Αργεντινής, της Δανίας, της Ελβετίας και άλλων χωρών.

Οι δυνάμεις αυτές, αντιστάθηκαν σθεναρά στη σοβινιστική τάση που επέδειξε η άρχουσα τάξη στις χώρες τους, αλλά και ηγέτες του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Ωστόσο, η γενική πολιτική τους γραμμή και η οργανωτική τους συγκρότηση, δεν ήταν πάντα η αρμόζουσα, από την άποψη του μαρξισμού. Επιπλέον, η πολιτική ισχύς των αριστερών δυνάμεων μειωνόταν σε αρκετά κράτη, με αποτέλεσμα να χαλαρώνουν οι διεθνιστικοί δεσμοί. Η κατάσταση έκανε επιτακτική την ανάγκη δημιουργίας μιας **νέας Διεθνούς**, με κομμουνιστική προοπτική και θέση. Στο μανιφέστο της ΚΕ του μπολσεβίκικου κόμματος για τον πόλεμο, που δημοσιεύτηκε την 1η Νοέμβρη 1914, ο Λένιν διατύπωσε για πρώτη φορά την ιδέα να δημιουργηθεί μια νέα Διεθνής: *«Η προλεταριακή διεθνής δε χάθηκε και δε θα χαθεί. Οι εργατικές μάζες, ξεπερνώντας όλα τα εμπόδια, θα δημιουργήσουν τη νέα Διεθνή. Ο σημερινός θρίαμβος του οπορτουνισμού δε θα είναι μακρόχρονος... Ζήτω η προλεταριακή Διεθνής απαλλαγμένη από τον οπορτουνισμό»*⁵⁵⁰. Η Β' Διεθνής προσέφερε το μερτικό της προκαταρκτικής οργάνωσης των προλεταριακών μαζών στη μακρόχρονη «ειρηνική» εποχή της καπιταλιστικής προόδου. Η νέα Διεθνής θα είχε να εκπληρώσει το καθήκον της οργάνωσης των δυνάμεων του προλεταριάτου για την επαναστατική επίθεση ενάντια στις καπιταλιστικές κυβερνήσεις, για το σοσιαλισμό. Προαπαιτούμενο για τη δημιουργία της ήταν η θέληση για δημιουργία ανεξάρτητων μαρξιστικών κομμάτων στις χώρες. Μάλιστα το ενδιαφέρον των Μπολσεβίκων, επικεντρωνόταν στη Γερμανία⁵⁵¹.

Το προοίμιο της νέας Διεθνούς ήταν οι **αντιπολεμικές συνδιασκέψεις**. Το Γενάρη του 1915, συγκεντρώθηκαν στην Κοπεγχάγη οι αντιπρόσωποι των σοσιαλιστικών οργανώσεων των ουδέτερων χωρών και το Φλεβάρη του ίδιου έτους συνήλθε στο Λονδίνο μια Συνδιάσκεψη των σοσιαλιστικών κομμάτων των χωρών της Αντάντ. Οι Μπολσεβίκοι προσέγγισαν με μεγάλη προσοχή αυτές τις συνδιασκέψεις κι έστειλαν αντιπροσώπους, τόσο στη **Συνδιάσκεψη της Κοπεγχάγης**, όσο και στη **Συνδιάσκεψη του Λονδίνου**, χωρίς, ωστόσο, να καταφέρουν να περάσουν τη λενινιστική γραμμή γύρω από τα ζητήματα του πολέμου. Οι συνδιασκέψεις αυτές

⁵⁴⁸ Ιστορικό Τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' Τόμος 1918 – 1949, Πέμπτη Έκδοση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008, σελ. 70

⁵⁴⁹ Αριστεροί σοσιαλδημοκράτες στις Κάτω Χώρες. Τα χρόνια 1907-1918, ήταν συνασπισμένοι γύρω από την εφημερίδα De Tribune, από όπου και το όνομα.

⁵⁵⁰ Β.Ι. Λένιν, *Ο πόλεμος και η σοσιαλδημοκρατία της Ρωσίας*, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 22-23

⁵⁵¹ Β.Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος*, Άπαντα, τ. 26, ό.π. σελ. 349

περιορίστηκαν σε γενικόλογες φιλειρηνικές διακηρύξεις, που πρακτικά δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα. Σε γενικόλογη αντιπολεμική ζύμωση περιορίστηκε και η Αντιπολεμική **Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη των Γυναικών**, που οργανώθηκε στη Βέρνη το Μάρτη του 1915 από την Κλάρα Τσέτκιν, όπως και η συνδιάσκεψη που οργάνωσε η **Διεθνής Σοσιαλιστική Νεολαία**, πάλι στη Βέρνη, τον Απρίλη του ίδιου έτους. Επίσης την ίδια χρονιά, στις 18 του Ιούνη, συναντήθηκαν στη Βιέννη οι σοσιαλιστές του άλλου εμπόλεμου στρατοπέδου, των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία). Το αμερικανικό σοσιαλιστικό κόμμα πρότεινε, χωρίς επιτυχία, τη σύγκληση μιας γενικής σοσιαλιστικής συνδιάσκεψης⁵⁵². Στις 6-8 Ιούλη του 1915 συνήλθε στο Βουκουρέστι η **Τρίτη Βαλκανική Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη**, στην οποία πήραν μέρος αντιπρόσωποι των Σοσιαλιστικών Κομμάτων των βαλκανικών χωρών⁵⁵³. Η συνδιάσκεψη αυτή αποφάσισε τη δημιουργία Βαλκανικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας, καταδίκασε τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και υπογράμμισε την ανάγκη ίδρυσης νέας Διεθνούς στη βάση του επαναστατικού σοσιαλισμού. Ύστερα από πρωτοβουλία του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, συνήλθε στις 5-12 Σεπτέμβρη 1915 η **Διεθνής Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη στο Τσίμερβαλντ** της Ελβετίας. Ο Λένιν είχε ήδη αποκαταστήσει τις σχέσεις με τους αριστερούς σοσιαλιστές των ΗΠΑ και αρκετών χωρών της Ευρώπης, και τους είχε βοηθήσει να επεξεργαστούν μια συνεπή προλεταριακή πολιτική. Στις εργασίες της Συνδιάσκεψης του 1915, δύο γραμμές έγιναν ορατές:

- Η αριστερή πτέρυγα, που την αποτελούσαν οι Μπολσεβίκοι και οι αριστεροί σοσιαλδημοκράτες.
- Η δεξιά πτέρυγα, που υποστήριζε κεντριστικές θέσεις.

Το επόμενο βήμα ήταν η **συνδιάσκεψη του Κίνταλ** από τις 24 έως τις 29 Απρίλη του 1916. Στη Συνδιάσκεψη αυτή, το κίνημα του Τσίμερβαλντ ήταν πιο ενισχυμένο με την προσχώρηση περισσότερων κομμάτων και οργανώσεων. Ωστόσο, αν και η αριστερή τάση ήταν ισχυρότερη στο Κίνταλ, παρέμεινε μειοψηφία⁵⁵⁴. Η ιδεολογική διαπάλη παρ' όλα αυτά, οξύνθηκε και έκανε ακόμα πιο επιτακτικό τον αγώνα των συνεπών σοσιαλιστών για τη συγκρότηση μιας νέας Διεθνούς.

Χωρίς αμφιβολία η ρωσική αστικοδημοκρατική επανάσταση, το Φλεβάρη του 1917, επιτάχυνε τις διαδικασίες για τις ίδρυση της Διεθνούς, ενώ η Οκτωβριανή Επανάσταση σφράγισε οριστικά τις εξελίξεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Μιλώντας για τις συνθήκες δημιουργίας της Γ' Διεθνούς, ο Τζορτζ Λιχτχάιμ σημειώνει με κατηγορηματικό – και ταυτόχρονα υπερβολικό – τρόπο: «Χωρίς τη Ρωσική Επανάσταση - για να 'μαστε πιο ακριβείς χωρίς την κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους το Νοέμβρη του 1917, οχτώ μήνες μετά την πτώση του τσαρισμού και την ανακήρυξη της αστικής δημοκρατίας - δε θα υπήρχε κομμουνιστικό κίνημα. Το περισσότερο που μπορεί να υπήρχε - και αναμφίβολα θα υπήρχε - θα ήταν η διάσπαση μέσα στους κόλπους του παλιού σοσιαλιστικού κινήματος, που είχε αποσυντεθεί στα 1914»⁵⁵⁵. Πιθανότατα, χωρίς την ύπαρξη της Οκτωβριανής Επανάστασης, η αυτοτελής πολιτική οργάνωση των κομμουνιστών θα καθυστερούσε για κάποιο χρονικό διάστημα, αλλά θα ήταν αδύνατο να μην υπάρξει. Εν τω μεταξύ, ο Λένιν είχε θέσει ήδη το θέμα της **άμεσης** δημιουργίας νέας Διεθνούς από την πρώτη στιγμή που επέστρεψε στη Ρωσία, με τις περίφημες **«Θέσεις του Απρίλη»**. Παράλληλα, όπως είδαμε, έθετε το προαπαιτούμενο της

⁵⁵² Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 310

⁵⁵³ Ιστορικό Τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., ό.π. σελ. 71

⁵⁵⁴ Ο.π. σελ. 72

⁵⁵⁵ Τζορτζ Λιχτχάιμ, *Σύντομη Παγκόσμια ιστορία του σοσιαλισμού*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα, 1976, σελ. 312

ίδρυσης Κομμάτων Νέου Τύπου και τη μετονομασία τους σε «Κομμουνιστικά». Τα πράγματα, όμως, άρχισαν να κινούνται ένα περίπου χρόνο μετά, όταν το Γενάρη του 1918 συνήλθε στη Πετρούπολη η **πρώτη διεθνής σύσκεψη** για την προετοιμασία ίδρυσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Στη σύσκεψη πήραν μέρος αντιπρόσωποι των Μπολσεβίκων, των αριστερών Εσέρων, των αριστερών Σοσιαλδημοκρατών της Σουηδίας, της Νορβηγίας, της Αγγλίας, των ΗΠΑ, καθώς και των Πολωνών, Ρουμάνων, Τσέχων και Κροατών Διεθνιστών. Η σύσκεψη αποφάσισε να κληθεί Διάσκεψη της αριστερής πτέρυγας του διεθνούς εργατικού κινήματος υπό τους εξής όρους: «1. Συμφωνία των κομμάτων και των οργανώσεων να ακολουθήσουν το δρόμο της πάλης ενάντια στις δικές τους κυβερνήσεις για άμεση ειρήνη. 2. Υποστήριξη της Οκτωβριανής Επανάστασης και της Σοβιετικής εξουσίας». Η απόφαση αυτή στάλθηκε σε όλα τα αριστερά κόμματα και ομάδες ανά τον κόσμο⁵⁵⁶. Σημαντικό ρόλο στην ίδρυση της νέας Διεθνούς έπαιξε και η Ομοσπονδία Ξένων Ομάδων της ΚΕ του μπολσεβίκικου κόμματος, με πρόεδρο τον Μπέλα Κουν. Η ομοσπονδία αυτή αποτελείτο από ξένους αριστερούς σοσιαλιστές που είχαν βρεθεί στη Ρωσία τον καιρό της Οκτωβριανής Επανάστασης. Αυτοί οι ξένοι είχαν αναπτύξει σημαντική δουλειά μέσα στους ομοεθνείς τους αιχμαλώτους του πολέμου και είχαν αρχίσει να οργανώνουν δικές τους κομμουνιστικές ομάδες. Κατά τη διάρκεια του 1918 και μέχρι τις αρχές του 1919, η Ομοσπονδία ενεργούσε σαν μια παρένθετη Διεθνή. Με οικονομική βοήθεια από το ΚΚ Μπολσεβίκων, γρήγορα εγκατέστησε ένα τμήμα διεθνούς προπαγάνδας στο Ανατολικό Μέτωπο. Τον Οκτώβριο του 1918, συνήλθε στη Μόσχα η Συνδιάσκεψη των Κομμουνιστικών Οργανώσεων των Κατεχόμενων Εδαφών, η γνωστή ως «**Μικρή Διεθνής**»⁵⁵⁷.

Η ίδρυση της Γ' Διεθνούς

Οι επαναστατικές προσπάθειες τα πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, οδήγησαν σε νέα συμπεράσματα για το διεθνές επαναστατικό κίνημα και τις αρχές συγκρότησής του. Στα 1919 – το αποκορύφωμα της κοινωνικής αναταραχής στη Δύση – ηττήθηκαν οι προσπάθειες για εξάπλωση της σοσιαλιστικής επανάστασης. Το 1920, είχε γίνει φανερό ότι το επαναστατικό κύμα κόπασε. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Χ. Γκρούμπερ, η ηγεσία των Μπολσεβίκων δεν είχε εγκαταλείψει την ελπίδα για εξάπλωση της επανάστασης, αναγνωρίζοντας την ανάγκη προσαρμογής της στρατηγικής στις νέες συνθήκες. Η πρώτη απόπειρα της πραγματοποίησης επαναστάσεων μέσα από ένα «πόλεμο κινήσεων» μιας χούφτας επαναστατών, έπρεπε να παραχωρήσει τη θέση της σε ένα «πόλεμο χαρακωμάτων», σύμφωνα με τη γκραμισιανή έκφραση, όπου οι επαναστατικές πολιτικές δυνάμεις θα έπρεπε να μπουκνουν στα πιο αντιδραστικά συνδικάτα, να συμμετάσχουν στο κοινοβούλιο, να κάνουν συμμαχίες, να ελιχθούν, να δημιουργήσουν αυστηρά δομημένα μαζικά κόμματα, με βαθιές ρίζες στην εργατική τάξη, ώστε να μπορέσουν σε επόμενη ευνοϊκή στιγμή να πραγματοποιήσουν μια νέα επαναστατική έξοδο⁵⁵⁸. Άλλωστε, πέραν των ηττών, οι προλεταριακές δυνάμεις είχαν αναδιοργανωθεί σε αρκετά κράτη συγκροτώντας σοβιέτ και κομμουνιστικά κόμματα. Τα Κομμουνιστικά Κόμματα που είχαν συγκροτηθεί στην Ουκρανία, στη Βαλτική, στη Φινλανδία και στην Πολωνία, καθώς και σε κεντρικές χώρες όπως Γερμανία, Αυστρία και Ολλανδία, θεωρούνταν ως γέφυρες της επανάστασης στη Δύση. Οι αυτοκρατορικές δυνάμεις κατέρρεαν, ενώ η εργατική κινητοποίηση ήταν έκδηλη παντού. Οι Μπολσεβίκοι ήταν πεπεισμένοι πως ήταν ζωτικής σημασίας η ύπαρξη ενός μόνιμου μηχανισμού που θα συντόνιζε τις ενέργειες των

⁵⁵⁶ Ινστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., *Κομμουνιστική Διεθνής – Σύντομη ιστορική μελέτη*, Εκδόσεις Ελευθέρη Ελλάδα, Αθήνα, 1973, σελ. 50-51

⁵⁵⁷ Kevin McDermott – Jeremy Agnew, *The Comintern*, MacMillan Press Ltd., London, 1996, σελ. 11

⁵⁵⁸ Χ. Γκρούμπερ, ό.π. σελ. 15

νεοδημιουργηθέντων κομμουνιστικών κομμάτων⁵⁵⁹. Το ζήτημα της διεθνούς τακτικής του κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος απασχόλησε σοβαρά το Λένιν, ο οποίος διαβλέποντας τον κίνδυνο της μηχανικής μεταφοράς των θέσεων και της πείρας από χώρα σε χώρα, έγραφε:

*«Η ενότητα της διεθνούς τακτικής του κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος όλων των χωρών απαιτεί όχι να παραμεριστεί κάθε ποικιλομορφία, ούτε να εξαλειφθούν οι εθνικές διαφορές... αλλά απαιτεί μια τέτοια εφαρμογή των **βασικών αρχών** του κομμουνισμού, που σε αυτή θα παράλλαζαν σωστά οι αρχές αυτές στα επιμέρους ζητήματα, θα προσαρμόζονταν στις **εθνικές και εθνικοκρατικές διαφορές**»⁵⁶⁰.*

Στις 24 Ιανουαρίου 1919, διαδόθηκε από τη Μόσχα μέσω ασυρμάτου στον κόσμο η «**Πρόσκληση για το Πρώτο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς**». Η πρόσκληση αφορούσε 39 αδελφά και επαναστατικά κόμματα και ομάδες που είχαν εγκαταλείψει τη Β' Διεθνή, εκ των οποίων 6 ήταν εκτός Ευρώπης. Η συνάντηση καθυστέρησε να γίνει, λόγω του Συμμαχικού Αποκλεισμού της Ρωσίας, ο οποίος καθιστούσε την πρόσβαση στη Μόσχα ιδιαίτερα επικίνδυνη⁵⁶¹. Έτσι, στα τέλη Φλεβάρη του 1919, άρχισαν να φτάνουν στη Μόσχα οι αντιπρόσωποι, ξεπερνώντας πλήθος εμποδίων, συχνά με κίνδυνο της ζωής τους. Για παράδειγμα, οι αντιπρόσωποι του ΚΚ Ουγγαρίας συνελήφθησαν, όπως κι ένας Γερμανός αντιπρόσωπος, ενώ αρκετοί αντιπρόσωποι έφτασαν στη σοβιετική πρωτεύουσα με καθυστέρηση. Δεν μπόρεσαν να φτάσουν οι αντιπρόσωποι των αριστερών σοσιαλιστικών ομάδων της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Αμερικής⁵⁶². Την 1η Μάρτη πραγματοποιήθηκε προκαταρκτική σύσκεψη των αντιπροσώπων, αναφορικά με τα ζητήματα της έναρξης, της συγκρότησης και της ημερήσιας διάταξης του επικείμενου συνεδρίου. Εκεί ο αντιπρόσωπος του Γερμανικού ΚΚ, Γ. Εμπερλάιν, ήταν ο μόνος που τάχθηκε κατά της άμεσης ίδρυσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Οι σοβιετικοί ιστορικοί που μελέτησαν τα αρχεία της Διεθνούς, επιβεβαιώνουν πως η θέση αυτή του Εμπερλάιν εδράζεται στην επιφυλακτικότητα έως και διαφωνία των ηγετών του κομμουνιστικού κινήματος στη Γερμανία, μηδέ και των ηγετών του «Σπάρτακου» εξαιρουμένων⁵⁶³. Ωστόσο, οι αρχές συγκρότησης της νέας Διεθνούς, ήταν εν πολλοίς στηριγμένες στο πρόγραμμα των «Σπαρτακιστών». Η συνδιάσκεψη συνήλθε στις 2 Μαρτίου 1919, στο Κρεμλίνο. Η εικόνα που έδινε ήταν μάλλον μιας αντιπροσωπευτικής συνάντησης, με τους περισσότερους αντιπροσώπους να μην έχουν εξουσιοδοτημένα διαπιστευτήρια⁵⁶⁴. Η αντίθεση του Εμπερλάιν, οδήγησε προς στιγμήν στην πιθανότητα το σώμα να μην ονομαστεί ιδρυτικό Συνέδριο, αλλά Συνδιάσκεψη. Μπροστά όμως στη θέληση των υπολοίπων να ιδρυθεί η Διεθνής, ο Εμπερλάιν υποχώρησε και απλά απείχε από την ψηφοφορία. Έτσι, στις 4 Μαρτίου 1919, η Συνδιάσκεψη συνέχισε τις εργασίες της ως **Πρώτο (Ιδρυτικό) Συνέδριο** της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Ιδρύθηκε με αυτόν τον τρόπο η προαναγγεληθείσα **Γ' Διεθνής**, γνωστότερη ως **Κομμουνιστική Διεθνής** ή **Κομιντέρν**⁵⁶⁵.

⁵⁵⁹ K. McDermott – J. Agnew, ό.π.

⁵⁶⁰ Ιστορικό Τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, ό.π. σελ. 99

⁵⁶¹ K. McDermott – J. Agnew, ό.π. σελ. 12

⁵⁶² Ινστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., ό.π. σελ. 52

⁵⁶³ Ό.π. σελ. 53

⁵⁶⁴ K. McDermott – J. Agnew, ό.π.

⁵⁶⁵ Εκ του λατινικού ακρωνυμίου *Comintern* (*Communist International*)

Οι αποφάσεις

Το βασικό **Πρόγραμμα αρχών και δράσης**, περιλάμβανε 15 σημεία και διακήρυττε την κατάκτηση της εξουσίας επαναστατικά, την εγκαθίδρυση της εξουσίας του προλεταριάτου, τον αφοπλισμό της αστικής τάξης και τον εξοπλισμό του προλεταριάτου, την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και το πέρασμά τους στα χέρια του προλεταριακού κράτους. Επίσης έκανε μαρξιστική εκτίμηση του ρόλου των ομάδων της δεξιάς και του κέντρου και πρότεινε την ίδρυση μιας νέας παγκόσμιας οργάνωσης, υπό την επωνυμία Κομμουνιστική Διεθνής⁵⁶⁶. Ο Λένιν, ο οποίος είχε εργαστεί επίμονα για τη δημιουργία της, επεξεργάστηκε πολιτικές και οργανωτικές αρχές της, υπογραμμίζοντας ιδιαίτερα την ανάγκη του *δημοκρατικού συγκεντρωτισμού* που εξασφαλίζει την ενότητα θέλησης και δράσης των κομμουνιστικών κομμάτων, την πρωτοβουλία και την αυτοτέλειά τους, καθώς και την ανάγκη της *αυστηρής συνειδητής κομματικής πειθαρχίας* και του *διεθνισμού* που απαιτεί από το κάθε κόμμα κατανόηση της ιστορικής ευθύνης για την επιτυχή δράση του στα εθνικά πλαίσια, αλλά και για τις τύχες ολόκληρου του κομμουνιστικού κινήματος με την εκδήλωση της επαναστατικής αλληλοϋποστήριξης και αλληλοβοήθειας.

Η δημιουργία της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Κ.Δ.) το Μάρτιο του 1919, είχε ως βάση την ανάγκη συγκρότησης σε διεθνή κλίμακα των δυνάμεων που είχαν αντιπαλέψει τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και είχαν ξεκάθαρο στρατηγικό σκοπό το σοσιαλισμό, σύμφωνα με τη μαρξιστική-λενινιστική θεωρία. Το νέο όνομα έχει συμβολική και ουσιαστική σημασία:

- Τονίζει τον επαναστατικό χαρακτήρα του αγώνα που αυτές οι δυνάμεις είχαν αναλάβει.
- Υποδηλώνει τη διάκριση από την επίσημη σοσιαλδημοκρατία, που είχε εν πολλοίς υποστηρίξει τον πόλεμο, αλλά και προσεταιριζόταν τις αστικές πολιτικές δυνάμεις είτε λειτουργικά είτε ιδεολογικά.
- Αντικατοπτρίζει τη θεωρητική διαπάλη στο εσωτερικό του κινήματος, καθώς και την επικράτηση της λενινιστικής θεωρίας για το Προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου.
- Τα κόμματα και οι ομάδες που συμμετείχαν διατηρούσαν το δικαίωμα να προσχωρήσουν οριστικά στην Κομιντέρν εντός οκτώ μηνών, ενώ και ο Εμπερλάιν δεσμεύτηκε – παρά τις επιφυλάξεις του – να μεταφέρει την απόφαση στη Γερμανία και να πείσει το Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα να γίνει μέλος της Γ' Διεθνούς. Το συνέδριο ενέκρινε δύο ντοκουμέντα τεράστιας σπουδαιότητας. Το ένα ήταν το *Πρόγραμμα της Διεθνούς* που εισηγήθηκαν οι Γ. Εμπερλάιν και Ν. Μπουχάριν και το άλλο οι *Θέσεις για την αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου*, που συνέταξε και εισηγήθηκε ο Λένιν⁵⁶⁷.
- Στο Πρόγραμμα υπογραμμίζεται ο χαρακτήρας της εποχής, ως εποχής εσωτερικής κατάρρευσης του καπιταλισμού και ως εποχής της κομμουνιστικής επανάστασης του προλεταριάτου. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζεται η απόλυτη ανάγκη για το επαναστατικό προλεταριάτο να συντονίζει τη δράση του σε διεθνή κλίμακα, να συνδυάζει τα συμφέροντα της ταξικής πάλης στα εθνικά πλαίσια με τα καθήκοντα της παγκόσμιας επανάστασης. Στις *Θέσεις για την αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου*, ο Λένιν θέτει τα

⁵⁶⁶ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 367-368

⁵⁶⁷ Ινστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., ό.π. σελ. 54-55

θεμέλια για τη θεώρηση του ανώτερου τύπου δημοκρατίας, της δικτατορίας της εργατικής τάξης, η οποία θα πρόβαλλε ως αναγκαίο στάδιο στην απελευθέρωση της καταπιεζόμενης τάξης, και δεδομένης της αντίστασης των μέχρι πρότινος κυρίαρχων.

- Το συνέδριο ψήφισε, επίσης, *Μανιφέστο της Κομμουνιστικής Διεθνούς προς του Προλεταρίουσ όλου του Κόσμου, Απόφαση για το συνασπισμό του Τσίμερβαλντ, Απόφαση για τη στάση απέναντι στα σοσιαλιστικά ρεύματα και στη Συνδιάσκεψη της Βέρνης που είχε γίνει το Φλεβάρη του 1919 με σκοπό την αναζωογόνηση της Β' Διεθνούς, Απόφαση για τη λευκή τρομοκρατία, Θέσεις για τη διεθνή κατάσταση και την πολιτική της Αντάντ, Απόφαση για το ρόλο των εργατριών, Απόφαση για την οργανωτική συγκρότηση της Διεθνούς, Έκκληση του Συνεδρίου προς τους εργαζόμενους όλων των χωρών για την υπεράσπιση της Σοβιετικής Ρωσίας.*
- Το συνέδριο ολοκλήρωσε τις εργασίες του με την εκλογή οργάνων της Διεθνούς. Πάρθηκαν προσωρινά μέτρα, γιατί αποφασίστηκε η οριστική επεξεργασία του καταστατικού να αναβληθεί ως το επόμενο γενικό συνέδριο. Εκλέχτηκε ωστόσο Εκτελεστική Επιτροπή (Ε.Ε.), αποτελούμενη από έναν αντιπρόσωπο από κάθε κόμμα. Η επιτροπή αυτή εξέλεξε πενταμελές γραφείο, στο οποίο συμμετείχαν οι: Ρακόφσκι, Λένιν, Ζινόβιεφ, Τρότσκι και Πλάτεν. Πρόεδρος της Ε.Ε. της Διεθνούς εκλέχτηκε ο Γκκριγκόρ Ζινόβιεφ.

5.4 Η πορεία προς τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η χρονική περίοδος από τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ως τις απαρχές του Δευτέρου, χαρακτηρίζεται στην Ιστορία ως Μεσοπόλεμος. Τη χρονική αυτή περίοδο χαρακτηρίζει η άνοδος του ριζοσπαστισμού και του επαναστατισμού, η αμφισβήτηση του φιλελευθερισμού και όλα αυτά πλαισιωμένα από μια οξύτατη και πρωτόγνωρη οικονομική κρίση η οποία τράνταζε τα θεμέλια του, ούτως ή άλλως, ασταθούς διεθνούς συστήματος. Ο Μεσοπόλεμος βιώθηκε ως μια «προσωρινή μεταβατική κατάσταση», ειδικά στην Κεντρική Ευρώπη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Eric Hobsbawm στην αυτοβιογραφία του⁵⁶⁸. Μία μεταβατική κατάσταση καταστρεπτική όμως. Μέσα σε 20 χρόνια ουσιαστικά, η ανθρωπότητα πρόλαβε να γνωρίσει μια σειρά από επαναστατικές αλλαγές, μια σειρά από οικονομικές πολιτικές που περιστρέφονταν γύρω από την κρίση και την ανεργία, τις διάφορες φάσεις της διαμόρφωσης του διεθνούς κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος, αλλά και την ορμητική απότομη άνοδο του φασισμού και του ναζισμού, που δημιούργησε τις αφορμές για το ξέσπασμα του επίσης καταστρεπτικού Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, μέσα σε αυτό το κλίμα της εύθραυστης ειρήνης και της αίσθησης αλλαγής η ανθρωπότητα παρήγαγε σε μνημειώδη βαθμό Τέχνη, Πολιτισμό και Επιστήμη. Σε αυτήν την περίοδο συγκεκριμενοποιείται ο κλάδος των Διεθνών Σχέσεων, της επιστήμης που γεννήθηκε για να εξηγήσει τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και που βρέθηκε να εξηγεί εκ νέου τα αίτια ξεσπάσματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Είναι σαφές πως η διεθνής πολιτική σε αυτήν την περίοδο δεν μπορεί να αναλυθεί επαρκώς στα πλαίσια ενός κεφαλαίου. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να περιγραφεί το πλαίσιο και η πορεία εξέλιξης της διεθνούς οργάνωσης των δυνάμεων της πολιτικής αλλαγής.

⁵⁶⁸ Eric J. Hobsbawm, *Συναρπαστικά Χρόνια – Μια ζωή στον 20ό αιώνα, Β' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2004, σελ. 70

Το 2^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς:

Μετά το πρώτο επαναστατικό κύμα στην Ευρώπη, αναδύθηκε η ανάγκη για πιο γερές βάσεις στη διεθνή οργάνωση του κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος. Ήδη, μεταξύ άλλων, ως σοβαρός λόγος αποτυχίας της παγκόσμιας επανάστασης είχε θεωρηθεί η οργανωτική αδυναμία της εργατικής τάξης σε Κεντρική και Δυτική Ευρώπη⁵⁶⁹. Ο στόχος της διεθνοποίησης της επανάστασης δεν εγκαταλείφθηκε, αλλά απαιτούσε μια πιο σταθερή κεντρική δομή μεταξύ της Κομμουνιστικής Διεθνούς και των εθνικών τμημάτων της, βασισμένη στις οργανωτικές αρχές που είχαν εγγυηθεί την επιτυχία των Μπολσεβίκων το 1917. Το βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν το **2^ο Συνέδριο της Κ.Δ.** που διεξήχθη από τις 6 – 25 Ιουλίου 1920, στην Πετρούπολη και τη Μόσχα. Το συνέδριο αυτό, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, ήταν το **πραγματικό ιδρυτικό συνέδριο**. Πάνω από 200 αντιπρόσωποι από 37 χώρες συμμετείχαν, ενώ το επαναστατικό κλίμα ενισχυόταν από την προέλαση του Κόκκινου Στρατού στη Βαρσοβία. Η επαναστατική εξέλιξη στη Δύση δεν είχε σταματήσει ακόμη. Την ίδια στιγμή όμως, είχαν κατανοηθεί τα διδάγματα από τα γεγονότα του 1919. Κύριο καθήκον για το κομμουνιστικό κίνημα ήταν η καταγγελία του προδοτικού χαρακτήρα της σοσιαλδημοκρατίας και η απαλλαγή από τον οπορτουνισμό στις γραμμές των κομμάτων. Ο Λένιν, αναφερόμενος εισαγωγικά στη διεθνή κατάσταση και τα βασικά καθήκοντα της Κομιντέρν, υπογράμμισε το ρόλο της στην κινητοποίηση των εργαζόμενων μαζών στον αγώνα εναντίον του καπιταλισμού και την κοσμοϊστορική σημασία της προλεταριακής επανάστασης στη Ρωσία. Ταυτόχρονα, έκανε επισημάνσεις στη συγκεκριμένη περίοδο για το κρατικό χρέος των καπιταλιστικών χωρών και την αντιμετώπισή του, καθώς και για τη **μη πληρωμή του χρέους** της Ρωσίας από τη σοβιετική εξουσία. Επίσης, το Συνέδριο επικύρωσε τους όρους εισδοχής στην Κομμουνιστική Διεθνή. Ενέκρινε επίσης το Καταστατικό της Διεθνούς.

Οι **“21 όροι εισδοχής”** στην Κομιντέρν, είναι θεμελιώδεις για την κατανόηση της διεθνοποίησης της επαναστατικής προσπάθειας με βάση τους παράγοντες που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Το συνέδριο όρισε με απόλυτη ακρίβεια τους όρους για την παραδοχή των νέων κομμάτων, και υπέδειξε στα κόμματα που είχαν ήδη προσχωρήσει ποιες είναι οι υποχρεώσεις τους, έτσι ώστε να αναπτύξουν πραγματικά κομμουνιστικά χαρακτηριστικά⁵⁷⁰. Οι όροι, περιέκλειαν ένα πλέγμα αρχών, συνοπτικά αναφερόμενων: α) στην απομάκρυνση ρεφορμιστικών και κεντριστών από όλα τα υπεύθυνα πόστα στο εργατικό κίνημα, β) στο συνδυασμό νόμιμης και παράνομης δράσης, γ) στην ολοκληρωτική ρήξη με τον οπορτουνισμό, δ) στην εγκαθίδρυση πυρήνων στα συνδικάτα, ώστε να τα μετατοπίσουν προς την κομμουνιστική προοπτική, στηρίζοντας παράλληλα την διεθνή ένωση των “κόκκινων” συνδικάτων, ε) στην υιοθέτηση των αρχών του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, στ) στην υποστήριξη κάθε σοβιετικής δημοκρατίας ενάντια στην αντεπανάσταση, ζ) στην αλλαγή του ονόματος κάθε εισηγμένου κόμματος (“Κομμουνιστικό Κόμμα της τάδε χώρας, παράρτημα της Κ.Δ.”)⁵⁷¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι, δε θεωρούνταν επαρκές για την εισδοχή ενός ΚΚ στην Γ’ Διεθνή, η φραστική αποδοχή από την πλευρά του των αρχών της δικτατορίας του προλεταριάτου. Απαιτούνταν και η επιβεβαίωση αυτής της αποδοχής στη δράση⁵⁷². Το συνέδριο αντιλαμβανόταν την εποχή, ως μια εποχή γενικευμένου εμφυλίου πολέμου, στην οποία πρέπει

⁵⁶⁹ K. McDermott – J. Agnew, *The Comintern*, ό.π. σελ. 16

⁵⁷⁰ Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Υλικό Αρχείου), *Η Κομμουνιστική Διεθνή – Οι Θέσεις και το Καταστατικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς όπως ψηφίστηκαν στο Β’ Συνέδριο της Πετρούπολης – Μόσχας (6-25 Ιουλίου 1920)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2007, σελ. 68-69

⁵⁷¹ K. McDermott – J. Agnew, ό.π. σελ. 17-18

⁵⁷² Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Υλικό Αρχείου), ό.π. σελ. 46

κεντρικά από τη Διεθνή να παίρνονται υπόψη οι διαφορετικοί όροι της πάλης, οι οποίοι ποικίλλουν από χώρα σε χώρα και καθορίζουν τον ειδικό χαρακτήρα της κάθε απόφασης⁵⁷³. Επίσης, στα πλαίσια του 2^{ου} Συνεδρίου, παρουσιάστηκε από το Λένιν το έργο «*Ο αριστερισμός, παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*». Το έργο αυτό έπαιξε τεράστιο ρόλο στην επεξεργασία της πολιτικής γραμμής των κομμουνιστικών κομμάτων και στην αποσαφήνιση θεωρητικών ζητημάτων. Οι σπουδαιότερες θέσεις του και τα σημαντικότερα συμπεράσματά του αποτέλεσαν τη θέση των αποφάσεων του 2^{ου} Συνεδρίου της Κ.Δ. Σκοπός ήταν η διαμόρφωση συνεπούς κομμουνιστικής τακτικής ενάντια στον πολιτικό σεκταρισμό, τον δογματισμό, ο οποίος διακατείχε μεγάλο μέρος της σοσιαλδημοκρατίας. Αποτέλεσε δίδαγμα για τους κομμουνιστές, τα νέα στελέχη στο πώς να εξασφαλίζουν τη σωστή πολιτική καθοδήγηση και πρώτα πρώτα, πώς να αποκτήσουν την ικανότητα να αγωνίζονται και να κερδίζουν τις μάζες, να τις κατακτούν ιδεολογικά και να τις φέρνουν με το μέρος της προλεταριακής πρωτοπορίας. Όχι με τεχνάσματα, αλλά με την παρουσία στο μαζικό κίνημα, χωρίς την παθητική αφομοίωση αλλά ούτε και την απομόνωση. Η συμμετοχή στα συνδικάτα, που υποτιμούνταν από την «αριστερή» σοσιαλδημοκρατία κυρίως σε Γερμανία και Αγγλία, ήταν κληροδότημα του καπιταλισμού. Έχει λοιπόν την ίδια σημασία που έχει το ζήτημα της συμμετοχής στα αστικά κοινοβούλια: σκοπός είναι η επαναστατική τακτική, η σωστή χρησιμοποίηση του βήματος για την πολιτική διαφώτιση και την οργάνωση των μαζών. Συμπύκνωση της θέσης του Λένιν στο συγκεκριμένο έργο, αποτελεί η εξής φράση: «Ο κομμουνιστής πρέπει να δουλεύει υποχρεωτικά εκεί που είναι η μάζα»⁵⁷⁴. Απτή απόδειξη για αυτήν την αντίληψη ήταν η συγκρότηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς των Νέων και της Κόκκινης Συνδικαλιστικής Διεθνούς, ανάμεσα στα συνέδρια.

Το 3^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς

Το **3^ο Συνέδριο της Κ.Δ.** πραγματοποιήθηκε από τις 22 Ιουνίου ως τις 12 Ιουλίου του 1921 στη Μόσχα. Σε αυτήν την περίοδο, ήδη είχαν αλλάξει κατά πολύ οι αντικειμενικές συνθήκες. Το συνέδριο χάραξε τις επαναστατικές προοπτικές, εκτιμώντας όμως παράλληλα κάποια εξασθένηση της μεταπολεμικής επαναστατικής ανόδου. Οι θέσεις εκτιμούσαν ότι «το δυνατό επαναστατικό κλίμα δεν μπόρεσε να παραμερίσει το διεθνή καπιταλισμό ούτε έστω το καπιταλιστικό σύστημα στην Ευρώπη [...] η πρώτη περίοδος του μεταπολεμικού επαναστατικού κινήματος... σε γενικές γραμμές τερματίστηκε»⁵⁷⁵. Ο Λένιν δε, εισηγούνταν ότι η ανάπτυξη της διεθνούς επανάστασης προχωρούσε σε μια μη ευθύγραμμη πορεία. Αυτό δε σήμαινε ωστόσο, ότι το μεταπολεμικό καπιταλιστικό καθεστώς ήταν σταθερό. Ο πόλεμος και οι επαναστατικοί μεταπολεμικοί αγώνες προκάλεσαν ακόμα μεγαλύτερο χάος και επιδείνωσαν τις εσωτερικές αντιθέσεις του συστήματος. Το μεταπολεμικό status quo βρήκε τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία τρομερά ενισχυμένες έναντι παλαιότερων καπιταλιστικών χωρών. Η καπιταλιστική Ευρώπη είχε χάσει την κυρίαρχη θέση στην παγκόσμια οικονομία. Μάλιστα, οι θέσεις υπογράμμιζαν ότι από τότε ακόμα είχαν αρχίσει μερικές προετοιμασίες ενόψει ενός νέου πολέμου ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις και ότι διαγράφονταν οι μελλοντικές ομάδες δυνάμεων. Επίσης, εκτιμήθηκε ότι στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, το καπιταλιστικό καθεστώς πέτυχε με τη βοήθεια της σοσιαλδημοκρατίας να σωθεί, αρχίζοντας παράλληλα μια αντεπίθεση ενάντια στην εργατική τάξη. Θα μπορούσε κανείς να πει οι αναλύσεις της Κομιντέρν προέβλεψαν τις μελλοντικές εξελίξεις: το ξέσπασμα **νέου παγκόσμιου πολέμου** και την άνοδο του **φασισμού**.

⁵⁷³ Ο.π. σελ. 75

⁵⁷⁴ Β. Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ό.π. σελ. 71

⁵⁷⁵ Ο. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 401

Παρ' όλα αυτά, το 3^ο Συνέδριο – κι ο Λένιν προσωπικά – δε συνιστούσαν παραίτηση από το στρατηγικό σκοπό. Τουναντίον, σημειώθηκε η ανάγκη να συγκεντρωθεί η προσοχή στην εργατική τάξη, στην προσαρμογή και όχι εγκατάλειψη της πάλης για το σοσιαλισμό, σε συνθήκες όμως που αυτή η πάλη παίρνει μακρόχρονο χαρακτήρα. Χρειαζόταν στην παρούσα φάση, μια βαθιά μελέτη της ανάπτυξης της επαναστατικής προοπτικής στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες. Μάλιστα ο Λένιν, συγκρίνοντας το 2^ο και 3^ο Συνέδριο και χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της Ιαπωνικής δράσης στο Πορτ-Άρθουρ, είπε ότι η Κομιντέρν «έχει περάσει από την τακτική της επίθεσης στην τακτική της πολιορκίας, η διείσδυση έχει πάρει τη θέση του ανοιχτού ένοπλου αγώνα»⁵⁷⁶. Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το συνέδριο ήταν η ανάγκη της συσπείρωσης γραμμών σε όλα τα μέτωπα. Το κύριο σύνθημα ήταν «Ανάμεσα στις μάζες!». Γενικεύθηκε δηλαδή η προοπτική του 2^{ου} Συνεδρίου. Ξεκινώντας από αυτό το σύνθημα, δόθηκε μεγάλη προσοχή στα προβλήματα οργάνωσης και δουλειάς μέσα στις μάζες, στη διάρθρωση και τη δράση του κόμματος, στη δουλειά στα συνδικάτα, στους συνεταιρισμούς, στις γυναίκες και τη νεολαία. Συζητήθηκαν επίσης, πολύ λεπτομερειακά και με αυτοκριτικό πνεύμα, οι τελευταίοι επαναστατικοί αγώνες – ιδιαίτερα η «Δράση του Μάρτη» στη Γερμανία και η κατάληψη των εργοστασίων στην Ιταλία. Δόθηκε μεγάλη προσοχή στην ανάγκη να δυναμώσουν οι μαζικοί αγώνες για τις άμεσες και μερικές οικονομικές και πολιτικές διεκδικήσεις. Το συνέδριο επέστησε την προσοχή πάνω στο λάθος που διαπράττεται όταν τέτοιες διεκδικήσεις θεωρούνται ρεφορμιστικές. Το συνέδριο έβαλε επίσης και τη βάση για «ενιαιομετωπική δράση» με τις άλλες εργατικές οργανώσεις. Η αντίληψη αυτή, είχε μεγάλη σημασία για τη μελλοντική κομμουνιστική πολιτική.

Η σχέση Γ' Διεθνούς – Σοβιετικής Ένωσης

Αρκετοί μελετητές, διακρίνουν στο 3^ο Συνέδριο της Κ.Δ. την απαρχή μιας τάσης «συγκεντρωτισμού» ή «δημιουργίας υπερκόμματος». Αυτό δεν είναι τίποτα περισσότερο από την ανάγκη αναπροσαρμογής της επαναστατικής στρατηγικής, μετά το πρώτο κύμα αποτυχίας εξάπλωσης του σοσιαλισμού. Το 3^ο Συνέδριο ενίσχυσε τη δυνατότητα της Εκτελεστικής Επιτροπής (Ε.Ε.) να παρεμβαίνει στην καθημερινή πάλη των κομμουνιστικών κομμάτων. Ο στόχος ήταν να φτιαχτεί ένα πραγματικό διευθυντικό κέντρο του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος⁵⁷⁷. Μία μέθοδος ήταν η αποστολή εξουσιοδοτημένων αντιπροσώπων από την Ε.Ε. στα εθνικά τμήματα, ώστε να επιβλέπουν τις ενέργειες. Οι επαγγελματίες του διεθνούς κινήματος, «που άλλαξαν χώρες συχνότερα από τα παπούτσια τους», όπως έγραφε ο Μπρεχτ σε ένα ποίημα που τους αφιέρωσε, δεν ήταν ίσως συνολικά πάνω από μερικές εκατοντάδες⁵⁷⁸. Ωστόσο, χωρίς το ρόλο τους, ο οποίος εντοπίζεται στο πρότυπο του λενινιστικού κόμματος και των επαγγελματιών επαναστατών στελεχών του, δεν είναι εύκολη η κατανόηση της πολιτικής του κομμουνιστικού κινήματος, ούτε ακόμα η κατανόηση του 20ού αιώνα. Φυσικά, ο ρόλος αυτός δεν επισκιάζει το προαπαιτούμενο: τη μαζικοποίηση του κινήματος, τη βάση δηλαδή, τα εκατομμύρια των οπαδών και απλών μελών των ΚΚ που το όνειρό τους για μια νέα κοινωνία έβρισκε εφαρμογή στην καθημερινή πάλη. Η γενική γραμμή της Διεθνούς ήταν η περαιτέρω ενίσχυση της δύναμης των κεντρικών οργάνων της. Αποφασίστηκε τα εθνικά συνέδρια των ΚΚ να γίνονται μετά τα παγκόσμια συνέδρια της Κομιντέρν, έτσι ώστε οι οδηγίες να μεταφέρονται

⁵⁷⁶ Jane Degras, *The Communist International 1919-1943 Documents, Volume 1*, Royal Institute of International Affairs, London, 1971, σελ. 225

⁵⁷⁷ K. McDermott – J. Agnew, ό.π. σελ. 23

⁵⁷⁸ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Ακρων*, ό.π. σελ. 101

«από τα πάνω προς τα κάτω»⁵⁷⁹. Βεβαίως, στο 4^ο Συνέδριο ο Λένιν υπογράμμισε τον κίνδυνο απλής αντιγραφής του ρωσικού προτύπου, η εφαρμογή του οποίου ήταν μη κατανοητή από τους κομμουνιστές των άλλων χωρών: πρότεινε μάλιστα την άμεση δημιουργία του τρόπου με τον οποίον η ρωσική εμπειρία θα αφομοιωνόταν από τους ξένους, ως προαπαιτούμενο για τη συνέχιση της ανάλυσης της δομής και λειτουργίας των ΚΚ, που γινόταν στα πλαίσια της Διεθνούς: *οι Ρώσοι έπρεπε να βρουν τρόπο δημιουργικής μετάδοσης και οι ξένοι τρόπο δημιουργικής αφομοίωσης*⁵⁸⁰.

Εντούτοις, η Μόσχα αποτελούσε εξ αρχής το κέντρο της παγκόσμιας επανάστασης και το Μπολσεβίικο Κόμμα το πολιτικό πρότυπο. Η Διεθνής είχε επηρεαστεί ιδιαίτερα από τις εξελίξεις στη Ρωσία, κυρίως από τη μαχόμενη στρατιωτική δομή του ΚΚΡ (μπ) στον Εμφύλιο. Η ανάγκη «μπολσεβικοποίησης» των κομμάτων (δηλαδή η ανάπτυξη αυθεντικών κομμουνιστικών κομμάτων) υπογραμμιζόταν και στο 3^ο και στο 4^ο Συνέδριο της Κ.Δ. Στο κλείσιμο του 3^{ου} Συνεδρίου αναφέρεται: *«Το Συνέδριο εγκρίνει ειδικά την αίτηση της Ε.Ε. για τους 21 όρους [...] επίσης εγκρίνει τις ενέργειες της Ε.Ε., κατευθυνόμενων στο σχηματισμό μεγάλων μαζικών κομμουνιστικών κομμάτων και στην αμείλικτη καταπολέμηση των οπορτουνιστικών τάσεων που εκδηλώνονται σε αυτά τα κόμματα»*⁵⁸¹. Επιπρόσθετα, η Διεθνής με τα χαρακτηριστικά του ΚΚΡ (μπ), θα είχε συμβολή στην άμυνα του εμπόλεμου σοβιετικού κράτους. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Σοβιετική Ρωσία, μετά από 7 χρόνια ιμπεριαλιστικού και εμφυλίου πολέμου, έκαναν επιτακτική την ανάγκη για μια διεθνή καμπάνια. Το Συνέδριο χρειάστηκε να εγκρίνει τη Νέα Οικονομική Πολιτική που εφάρμοζε η σοβιετική κυβέρνηση, η οποία είχε να αντιμετωπίσει παράλληλα τις αντεπαναστατικές εξεγέρσεις, την ανοικοδόμηση της αδύνατης βιομηχανίας και γεωργίας, τον οικονομικό αποκλεισμό, την πείνα στην περιοχή του Βόλγα και τη στρατηγική των καπιταλιστικών κρατών – τα οποία με επικεφαλής τον Χ. Χούβερ και την αμερικανική βοήθεια χρησιμοποιούσαν την αποστολή τροφίμων σαν μέσο για την ανατροπή της δοκιμαζόμενης σοβιετικής εξουσίας⁵⁸². Η επικέντρωση στην εσωτερική κατάσταση της Ρωσίας, ήταν κύριο συστατικό της πολιτικής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, που συνέβαλλε αφενός στην διατήρηση της προοπτικής της επανάστασης, αφετέρου στην στήριξη στη δοκιμαζόμενη σοσιαλιστική κοινωνία. Η διεθνής οργάνωση δεν ήταν πλέον μόνο το οργανωτικό, πολιτικό και ιδεολογικό εργαλείο για την διεθνοποίηση της επανάστασης, αλλά – όπως σημειώνει ο Ιταλός διανοητής Aldo Agosti – το μέσο για την αποφυγή της αποσύνθεσης του κομμουνιστικού κινήματος, για τη διαχείριση και πειθαρχία του κατά τη διάρκεια της αναμονής για την επανάσταση⁵⁸³.

Η ύπαρξη ενός προλεταριακού κράτους στον κόσμο, της Σοβιετικής Ρωσίας – μετέπειτα ΕΣΣΔ – αποτελούσε από μόνο του γεγονός συσπείρωσης και ομογενοποίησης της διεθνούς οργάνωσης των κομμουνιστών. Αυτό ήταν και το ειδοποιός γνώρισμα της Γ' Διεθνούς σε σχέση με τις προηγούμενες, η **κρατική – πολιτειακή έκφραση της μαρξιστικής θεωρίας**: *«Η Πρώτη Διεθνής του Καρλ Μαρξ δεν είχε ποτέ υπάρξει στην πραγματικότητα. Η Δεύτερη Διεθνής δεν ήταν παρά κάτι λίγο περισσότερο από ένα γραφείο πληροφόρησης. Όμως η Τρίτη Διεθνής επρόκειτο να γίνει η μόνη συγκεντρωτική διεθνής οργάνωση της Αριστεράς στην ιστορία. Μπορούσε να το κάνει, μόνο επειδή υποστηριζόταν από ένα αυθεντικό κράτος. Το 1920, ο ίδιος ο Λένιν είχε επίγνωση του πόσο δύσκολο θα ήταν να καθιερωθούν κομμουνιστικά κόμματα στη Δύση, και “να ξέρεις να είσαι*

⁵⁷⁹ K. McDermott – J. Agnew, ό.π. σελ. 24

⁵⁸⁰ J. Degras, ό.π. σελ. 257

⁵⁸¹ J. Degras, ό.π. σελ. 227

⁵⁸² O. Φόστερ, ό.π. σελ. 403

⁵⁸³ K. McDermott – J. Agnew, ό.π. σελ. 25

επαναστάτης, όταν δεν υπάρχουν ακόμη οι συνθήκες για άμεσο, ανοιχτό, πραγματικά μαζικό, πραγματικά επαναστατικό αγώνα...»⁵⁸⁴. Επομένως, οι τύχες της διεθνούς επανάστασης και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης ήταν αλληλένδετες, όπως αντικατοπτρίζεται στην ομιλία του Λένιν, στα πλαίσια του 3^{ου} Συνεδρίου της Κ.Δ. (5 Ιουλίου 1921): «Για μας ήταν ξεκάθαρο πως χωρίς την υποστήριξη της παγκόσμιας επανάστασης, ο δικός μας θρίαμβος θα ήταν αδύνατος[...] Αν και είχαμε πλήρη συνείδηση αυτού του γεγονότος, κάναμε το παν για να διατηρήσουμε το σοβιετικό σύστημα με κάθε θυσία, γιατί ξέραμε πως δουλεύουμε όχι μόνο για τους εαυτούς μας, μα και για την παγκόσμια επανάσταση»⁵⁸⁵.

Τα επόμενα χρόνια, τα όρια μεταξύ διεθνούς πολιτικής της Κομμουντέρν και κρατικής πολιτικής της ΕΣΣΔ έγιναν δυσδιάκριτα. Ελλείψει επαναστατικής κατάστασης σε μια σειρά από χώρες, η ελπίδα για την επέκταση της επανάστασης βρισκόταν στην ΕΣΣΔ και θα παρέμενε εντοπισμένη εκεί για όσο η ΕΣΣΔ «συνέχιζε να βλέπει τον εαυτό της σαν την επανάσταση που προελαύνει»⁵⁸⁶. Ο Carr σημειώνει πως η ΕΣΣΔ είχε μια ιδιαίτερη «διττή» πολιτική στις **διεθνείς σχέσεις**. Αν και έβλεπε το (καπιταλιστικό) κράτος σαν ασύμβατο στοιχείο με την πραγματοποίηση του διεθνούς σοσιαλισμού, αναγνώριζε την πρακτική ανάγκη να οικοδομήσει ένα σύστημα σχέσεων μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών και της ΕΣΣΔ, παλεύοντας παράλληλα μέσω της Κομμουντέρν για την ανατροπή των καπιταλιστικών κυβερνήσεων στα κράτη αυτά⁵⁸⁷. Η ρωσική πολιτική ήταν «ένας γρίφος τυλιγμένος στο μυστήριο μέσα σε ένα αίνιγμα» για τον Τσόρτσιλ, ενώ ο Στάλιν απαντούσε: «Η πολιτική μας είναι απλή και ξεκάθαρη»⁵⁸⁸. Οι μέθοδοι σύμφωνα με τον Gurian, ποικίλλουν. Από τη μια, το σοβιετικό καθεστώς αφιέρωσε τη Ρωσία στην παγκόσμια επανάσταση. Από την άλλη, έθεσε την παγκόσμια επανάσταση στην υπηρεσία της «προλεταριακής πατρίδας». Ανάλογα με τις εξελίξεις του Μεσοπολέμου, η σοβιετική εξωτερική πολιτική (και παρεπόμενα η Κομμουντέρν) ενάλλασσε τα εργαλεία. Σε γενική ανάλυση, οι σοβιετικοί ενίοτε διακήρυτταν ότι η παγκόσμια επανάσταση ήταν «στη γωνία», αλλά αυτό δεν τους εμπόδιζε να τη βλέπουν, άλλες φορές, ως μια μακρινή πιθανότητα⁵⁸⁹.

Αντίθετα από θεωρήσεις που κατακρίνουν την ιστορία της ΕΣΣΔ ως παγίωση του «σοσιαλισμού σε μόνο μια χώρα», η ιστορική εμπειρία έδειξε πως η ύπαρξη σοσιαλιστικού κράτους και η σοσιαλιστική επανάσταση είναι αλληλένδετα. Είδαμε προηγουμένως πως οι Μαρξ – Ένγκελς θεωρούσαν την σοσιαλιστική επανάσταση σαν μια διαδικασία παγκόσμια. Μία διαδικασία που είναι όμως και μια ολόκληρη ιστορική περίοδος. Ο Λένιν και η Γ' Διεθνής έδωσαν τη διάσταση της διάρκειας: «Δεν πρέπει να φανταζόμαστε τη σοσιαλιστική επανάσταση σαν μια μάχη σε ένα μέτωπο: τον ιμπεριαλισμό ενάντια στο σοσιαλισμό. Η επανάσταση αυτή θα είναι μια ολόκληρη εποχή οξυμένης ταξικής πάλης και κάθε είδους κοινωνικών τραυματισμών, ολόκληρη σειρά μαχών στα πιο διαφορετικά μέτωπα για τους πιο ποικιλόμορφους οικονομικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς, που ωρίμασαν και απαιτούν ριζική αλλαγή των παλιών σχέσεων»⁵⁹⁰. Είδαμε επίσης πως ο Λένιν ανέπτυξε τη θεωρία περί «αδύνατου κρίκου» του

⁵⁸⁴ D. Sassoon, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού – Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό αιώνα*, ό.π. σελ. 110

⁵⁸⁵ V.I. Lenin, *Speeches at Congresses of the Communist International*, Progress Publishers, Moscow, 1972, σελ. 108

⁵⁸⁶ E. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, ό.π. σελ. 33

⁵⁸⁷ Edward H. Carr, *International relations between the two World Wars 1919-1939*, MacMillan Press Ltd, London, 1979, σελ. 73

⁵⁸⁸ Waldemar Gurian, *The foreign policy of Soviet Russia*, The Review of Politics, Vol. 5, No.2 April 1943, Cambridge University Press, σελ. 177

⁵⁸⁹ Ο.π.

⁵⁹⁰ Β. Ι. Λένιν, *Το επαν. προλεταριάτο και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*, Απαντα, τ. 54, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1985, σελ. 464

διεθνούς συστήματος, σύμφωνα με την οποία η επικράτηση του σοσιαλισμού είναι δυνατή αρχικά ακόμα και σε μία μόνο χώρα. Η επικράτηση σε μια χώρα όμως, αποτελεί το έναυσμα για τη διάδοση σε άλλες χώρες, όπως και έγινε τα πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ο Λένιν τόνιζε ακόμα και μετά το πέρας του πρώτου αυτού κύματος, ότι η επιτυχία έγκειτο στην εδραίωση της θέσης του σοσιαλιστικού κράτους – στην αναγνώρισή του διεθνώς και την δυνατότητα σύναψης εμπορικών συμφωνιών. Αυτή η κατάσταση ισορροπίας απλά επέτρεπε «για κάποιο διάστημα» την ύπαρξη του σοσιαλιστικού κράτους μέσα στην καπιταλιστική περικύκλωση⁵⁹¹. Ο ίδιος, δε σταμάτησε την προσπάθεια διεθνοποίησης της πάλης, αναγνωρίζοντας το αντικειμενικό γεγονός της ήττας των πρώτων προσπαθειών και την ανάγκη οικοδόμησης σοσιαλισμού στη Ρωσία.

Η στρατηγική για το σοσιαλισμό εν τω μεταξύ, αποτέλεσε το κύριο σημείο αντιπαράθεσης εντός της ΕΣΣΔ στο Μεσοπόλεμο (γεγονός που πολλές φορές παρουσιάζεται ως αντίθεση Τρότσκι-Στάλιν για την ηγεσία στο ΚΚΣΕ). Το 1924, ο Τρότσκι υποστήριζε ότι η σοβιετική εξουσία δε θα μπορούσε να διατηρηθεί σε συνθήκες καπιταλιστικής περικύκλωσης, επομένως η εξάπλωση της επανάστασης έπρεπε να είναι ο κύριος στόχος. Ο Στάλιν αντίθετα, ανέπτυξε μια νέα πολιτική που επικράτησε να ονομάζεται ως «οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε ένα μόνο κράτος». Η συνέχεια απέδειξε ότι αυτή η πολιτική δικαιώθηκε και ότι η ελπίδα για διεθνή επανάσταση δε θα συγκρουόταν στο μέλλον με την εγκαθίδρυση διεθνών σχέσεων ανάμεσα σε σοσιαλιστικά και καπιταλιστικά κράτη⁵⁹². Σοσιαλισμός «μόνο σε μια χώρα» λοιπόν γίνεται να υπάρξει, όχι όμως για πάντα. Σοσιαλισμός σε μία χώρα, σημαίνει ότι η συγκεκριμένη χώρα θα στηρίζει τις προσπάθειες του παγκόσμιου προλεταριάτου και αντίστροφα. Σημαίνει ότι η σοσιαλιστική χώρα θα αποτελεί δύναμη προώθησης της επανάστασης παγκόσμια, ανάλογα βέβαια με το συσχετισμό δυνάμεων και τις συνθήκες. Το κατά πόσον είναι εφικτό να διατηρηθεί ο σοσιαλισμός μόνο σε μια χώρα, και για πόσο, εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων: τη δομή του διεθνούς συστήματος, τους συσχετισμούς δύναμης, το είδος της χώρας. Η Ρωσία ήταν μία μεγάλη σε έκταση και πόρους χώρα. Έμεινε τελικά, το μόνο σοσιαλιστικό κράτος για αρκετά χρόνια. Ωστόσο, προχώρησε και μετά το Λένιν – διατηρώντας τις θέσεις του – κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες, οικοδόμησε το σοσιαλισμό με μεγάλες επιτυχίες, αλλά και προβλήματα, εξαιτίας της ιμπεριαλιστικής περικύκλωσης και του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Κατάφερε τελικά να σταθεροποιηθεί στο Μεσοπόλεμο. Μάλιστα, η κοινωνική και οικονομική πρόοδος υπογραμμίστηκε έντονα από διεθνείς παρατηρητές και ανταποκριτές, (ειδικά τα αποτελέσματα του πρώτου πεντάχρονου πλάνου) και ενώ ο καπιταλιστικός κόσμος συνταρασσόταν από την οικονομική κρίση. Έτσι προώθησε τη διεθνή θέση της μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η λήξη του οποίου επέφερε μια νέα σειρά από «δίκαιους πολέμους», με αφετηρία την ΕΣΣΔ και την απελευθερωτική δράση του Κόκκινου Στρατού στην Ανατολική Ευρώπη, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες (τη μη δυνατότητα του ιμπεριαλισμού να επέμβει σε πολλές χώρες).

⁵⁹¹ V.I. Lenin, *Speeches at Congresses of the Communist International*, ό.π. σελ. 82

⁵⁹² E.H. Carr, ό.π. σελ. 77-78

Η κρίση, η άνοδος του φασισμού και η στρατηγική της Γ' Διεθνούς

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η κοινωνία βρέθηκε μπροστά σε μια γενικευμένη **κρίση**, η οποία αναλύεται κυρίως σε δύο όψεις: την κρίση του *φιλελευθερισμού* και την *οικονομική καπιταλιστική* κρίση. Ύστερα από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όλα τα καθεστώτα που αναδύθηκαν ήταν εκλεγμένα αντιπροσωπευτικά καθεστώτα. Ο βασικός θεσμός της φιλελεύθερης συνταγματικής κυβέρνησης και οι εκλογές για την ανάδειξη αντιπροσωπευτικών θεσμών ήταν καθολικά φαινόμενα, τουλάχιστον ανάμεσα στα ανεξάρτητα κράτη (το 1/3 του παγκόσμιου πληθυσμού βρισκόταν ακόμα κάτω από αποικιοκρατικό καθεστώς). Παρ' όλα αυτά, η πολιτική αστάθεια ήταν έκδηλη. Μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σημειώθηκε μια επιταχυνόμενη και όλο και πιο καταστροφική υποχώρηση των φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών. Τα νομοθετικά σώματα είχαν αχρηστευθεί μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '30 σε 16 ευρωπαϊκά κράτη, ενώ η γερμανική κατοχή κατά τη διάρκεια του πολέμου κατέστρεψε τη συνταγματική εξουσία σε άλλα πέντε. Οι μόνες ευρωπαϊκές χώρες με δημοκρατικούς πολιτικούς θεσμούς που λειτούργησαν αδιάκοπα καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ήταν η Βρετανία, η Φινλανδία, το Ιρλανδικό Ελεύθερο Κράτος, η Σουηδία και η Ελβετία⁵⁹³. Όσον αφορά το οικονομικό πεδίο, σημειώθηκε μια βαθύτατη ύφεση και μια αβεβαιότητα σχετικά με την δυνατότητα επανάκαμψης. Μολονότι η οικονομική μεγέθυνση στη διάρκεια των δεκαετιών αυτών δε σταμάτησε –απλώς επιβραδύνθηκε– οι βασικές οικονομικές συνέπειες στη ζωή και την καθημερινότητα των λαών ήταν καταστρεπτικές, με αποκορύφωμα τη Μεγάλη Ύφεση του 1929-1933 και με τη μοναδική δύναμη που θεωρείτο εμπόδιο στους οικονομικούς «σεισμούς» να αποτελεί το επίκεντρο: τις ΗΠΑ⁵⁹⁴. Υπήρξε κρίση στην πρωτογενή παραγωγή. Οι τιμές των τροφίμων και των πρώτων υλών άρχισαν να κατρακυλούν. Πρωταρχική συνέπεια της ύφεσης ήταν η ανεργία που έφτασε σε πρωτοφανή επίπεδα και για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ η κοινωνική ασφάλιση είτε δεν υπήρχε είτε ήταν εξαιρετικά ισχνή. Χωρίς να σταθούμε ιδιαίτερα στην περιγραφή του γενικότερου κοινωνικοοικονομικού κλίματος, είχε δημιουργηθεί μια βάση για την αμφισβήτηση του κυρίαρχου φιλελεύθερου προτύπου διακυβέρνησης. Στον αντίποδα, η μόνη χώρα που τόσο εντυπωσιακά αποσπάρθηκε από τον καπιταλισμό, η Σοβιετική Ένωση, φάνηκε να είναι απρόσβλητη. Ενώ ο φιλελεύθερος δυτικός καπιταλισμός παρέμεινε σε στασιμότητα και βυθιζόταν στην κρίση, η ΕΣΣΔ προωθούσε μια άκρως ταχύτατη εκβιομηχάνιση με τα νέα της Πενταετή Πλάνα. Από το 1929 ως το 1940, η σοβιετική βιομηχανική παραγωγή τριπλασιάστηκε⁵⁹⁵. Οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν υψηλοί και επιπλέον εκεί, δεν υπήρχε ανεργία. Αποκαλυπτόταν έτσι η τεράστια διαφορά των δρόμων ανάπτυξης των δύο διαμετρικά αντίθετων κοινωνικοοικονομικών συστημάτων. Αν προσθέσουμε και τη διεθνή διάσταση που είχε πάρει η σοσιαλιστική επανάσταση (παρά την ορατή διεθνή ύφεσή της και την ενσωμάτωση κάποιων κομμμάτων, η προοπτική ποτέ δεν εγκαταλείφθηκε), καταλαβαίνουμε πως ο αστικός κόσμος έβλεπε την εποχή αυτή ίσως ως το «τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού», εκτός αν λαμβάνονταν δραστικά μέτρα.

Και στα μέτρα αυτά, εκτός από το ξέσπασμα ενός νέου Παγκοσμίου Πολέμου για να ξεπεραστεί η κρίση, ήταν η άνοδος του **φασισμού-ναζισμού**. Αν και δεν ήταν το αποκλειστικό αίτιο της πτώσης του φιλελευθερισμού, αποτέλεσε την πιο δραματική έκφρασή του. Ο φασισμός ήταν η αντιδραστική πολιτική προσαρμογή του αστικού πολιτικού συστήματος σε συνθήκες βαθείας οικονομικής κρίσης και κλονισμού της αστικής πολιτικής η οποία είχε διασωθεί από την

⁵⁹³ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό.π. σελ. 147

⁵⁹⁴ Ό.π. σελ. 127,129

⁵⁹⁵ Ό.π. σελ. 129

παλαιά σοσιαλδημοκρατία, πριν να κατορθώσει το επαναστατικό ρεύμα μέσα σε αυτήν να διαχωριστεί πλήρως. Στην πορεία, η εμφάνιση του φασισμού αιχμαλώτισε την επαναστατική γραμμή του εργατικού κινήματος στα δίκτυα των αστικών πολιτικών αντιθέσεων, σε συνθήκες ριζοσπαστισμού και νέας επαναστατικής ανόδου, εν μέσω κρίσης ενός νέου γενικευμένου ιμπεριαλιστικού πολέμου. Η εμφάνισή του ξεκίνησε ως προϊόν της ήττας του επαναστατικού εργατικού κινήματος κατά τη μεταπολεμική επαναστατική περίοδο 1918-1920, υποβοηθούμενη από την προδοτική στάση της σοσιαλδημοκρατίας. Το 1922 στην Ιταλία αναρριχήθηκε ο πρώην σοσιαλιστής Μπενίτο Μουσολίνι⁵⁹⁶. Παρά την πτώση του φιλελευθερισμού, αρκετά μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης παρέμεινε συσπειρωμένο γύρω από τα ιδανικά του. Ο φόβος του κομμουνισμού και η ιδέα ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι πολύ αδύνατη για να του αντισταθεί αποτελεσματικά οδήγησαν στη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για τη γέννηση μιας νέας ιδεολογίας, αυταρχικής, της οποίας ο αντικομμουνισμός είναι το θεμέλιο. Για τον S. Bernstein, ο φασισμός ήταν η άμεση απάντηση στο πρόβλημα του πλαισιώματος των μαζών⁵⁹⁷. Με παράδειγμα την Ιταλία, λειτούργησε με διττό τρόπο: επίλυσε το πρόβλημα της ένταξης των μαζών, σχεδιάζοντας αφενός την κατάργηση των παραδοσιακών μορφών πλαισιώματος –οι οποίες διέρχονταν κρίση– και αφετέρου την αναγκαστική ένταξη σε νέες δομές που εκμηδενίζουν τον κίνδυνο μιας κομμουνιστικής επανάστασης. Ο φασισμός ουσιαστικά, ήταν μέρος εκείνων των δυνάμεων που αντιστρατεύονταν τους φιλελεύθερους πολιτικούς θεσμούς, χωρίς όμως να αμφισβητούν τις οικονομικές δομές του καπιταλισμού και που εμφανίζονταν ενάντια στην κοινωνική επανάσταση. Στην πραγματικότητα είχαν κοινή τους ρίζα την αντίδραση απέναντι στην υπονόμηση της παλαιάς κοινωνικής τάξης της περιόδου 1917-1920⁵⁹⁸. Το ειδοποιό γνώρισμα του φασισμού όμως μέσα σε αυτό το πλέγμα αντιδραστικών πολιτικών θέσεων, εκτός από τις διδασκαλίες περί φυλετικής και εθνικής ανωτερότητας που διαπότιζαν ποικιλοτρόπως τις διακηρύξεις των ηγετών του, ήταν η κινητοποίηση των μαζών από τα κάτω, σε μια προσπάθεια να αντικαταστήσει τον κομμουνισμό στη ριζοσπαστικοποιημένη συνείδηση του λαού. Την εποχή που η πολιτική ήταν συμβεβλημένη με λαοπρόβλητους ηγέτες και με μαζικές συγκεντρώσεις, ο φασισμός φρόντισε να αναπτύξει παρόμοια τακτική. Σε μια προσπάθεια να ενσωματωθεί η λαϊκή κινητοποίηση, οι φασίστες ήταν οι επαναστάτες της αντεπανάστασης: στη ρητορεία τους, στην απήχησή τους σε εκείνους που θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως θύματα της κοινωνίας, στο κάλεσμά τους για ολοκληρωτική μεταρρύθμιση της κοινωνίας, ακόμα και στη σκόπιμη προσαρμογή των κοινωνικών επαναστατικών συμβόλων και ονομάτων, που τόσο προφανής είναι στο «Εθνικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα» του Χίτλερ και στην καθιέρωση της Εργατικής Πρωτομαγιάς ως επίσημης αργίας το 1933, με αφαιρεμένο φυσικά το διεθνιστικό και ταξικό περιεχόμενο. Η μαζικότητα με την οποία κατόρθωσε ο ναζισμός να πλαισιώσει την πολιτική του ύπαρξη είναι τέτοια, ώστε μπορούμε να πούμε ότι η επικράτησή του στη Γερμανία αποτέλεσε το λόγο για τη διεθνή εξάπλωση του φασισμού. Όντως, τα περισσότερα φασιστικά-αυταρχικά κόμματα διεθνώς δημιουργήθηκαν μετά την άνοδο του Χίτλερ στην πολιτική σκηνή. Ο φασισμός επίσης παρουσιάζοταν ως νέο κίνημα, εξειδικεύοντας στην ρητορεία σχετικά με την επιστροφή στο παρελθόν, ένα παρελθόν που οι μάζες δεν το ήθελαν. Εν πολλοίς, ο φασισμός χρησιμοποίησε την κατασκευή παραδόσεων και ιστορικής σύζευξης παρελθόντος-παρόντος-μέλλοντος⁵⁹⁹.

Ανάμεσα σε αυτά τα γεγονότα, εκτυλίσσονταν τα συνέδρια της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

⁵⁹⁶ Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Υλικό Αρχείου), *Η Κομμουνιστική Διεθνής*, ό.π. σελ. 13

⁵⁹⁷ S. Bernstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20ό αιώνα*, ό.π. σελ. 126-127

⁵⁹⁸ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 149

⁵⁹⁹ Ό.π. σελ. 156

Το 4^ο Συνέδριο της Κ.Δ. (7 Νοεμβρίου – 3 Δεκεμβρίου 1922, σε Πετρούπολη και Μόσχα) είναι το τελευταίο που έγινε κάτω από την άμεση καθοδήγηση του Λένιν. Στο συνέδριο αυτό, διατυπώθηκε η πολιτική του «ενιαίου μετώπου της εργατικής τάξης» και δόθηκε η δυνατότητα στα τμήματα της Κ.Δ. να διαμορφώσουν συμφωνίες με τα κόμματα και τις ομάδες της Β' Διεθνούς και της Συνδικαλιστικής Διεθνούς του Άμστερνταμ⁶⁰⁰. Ο Λένιν, καταλάβαινε πολύ καλά ότι μια οργανωτική πολιτική ενότητα με τους αναθεωρητές ήταν αδιανόητη, αλλά ήξερε επίσης ότι με βάση τους κοινούς πόθους και την πίεση που ασκούν οι πλατιές μάζες της εργατικής τάξης, μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια έμπρακτη συνεργασία των εργατών με περιορισμένους στόχους, τόσο οικονομικούς όσο και πολιτικούς. Έθεσε όμως, ως απαραίτητη προϋπόθεση και «δικλείδα ασφαλείας», τη διατήρηση του δικαιώματος κριτικής από μέρους των κομμουνιστικών κομμάτων στο ακέραιο. Η στάση απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία δεν ήταν ένα απλό ζήτημα. Από τη μια μεριά έπρεπε να υπάρχει μια ενωτική πολιτική στους αγώνες με το σημαντικό μέρος της εργατικής τάξης που επηρέαζε η σοσιαλδημοκρατία, και από την άλλη έπρεπε να παρθεί υπόψη ότι τα κόμματά της είχαν έκδηλη αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση. Στην πορεία, από τα καθοδηγητικά όργανα της Γ' Διεθνούς διαπιστώθηκε ότι η τακτική του ενιαίου μετώπου δεν κατανοήθηκε με ενιαίο τρόπο από όλα τα κόμματα. Άλλα κόμματα την είδαν ως κίνδυνο συγχώνευσης των κομμουνιστικών κομμάτων με τη σοσιαλδημοκρατία, ενώ πολλά κόμματα βρήκαν την αφορμή να υιοθετήσουν ρεφορμιστικές θέσεις. Επίσης, στο συνέδριο αναλύθηκε εκ νέου η Νέα Οικονομική Πολιτική και υπογραμμίστηκε η αναγκαιότητα ανάπτυξης της Σοβιετικής Ρωσίας, την οποία ο Λένιν συνέδεε (εκτός από την κατάλληλη πολιτική στη γεωργία) με την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας⁶⁰¹. Ακόμη, αναλύθηκε το ανατολικό ζήτημα και οι επαναστατικές προσπάθειες στις αποικιακές και ημι-αποικιακές χώρες. Υπογραμμίστηκε ιδιαίτερα ο κίνδυνος ενσωμάτωσης των διεκδικήσεων εξαιτίας ρευμάτων εθνικού και θρησκευτικού χαρακτήρα, όπως π.χ. Παν-Αραβισμός, Παν-Ισλαμισμός. Συχνά οι Μεγάλες Δυνάμεις χρησιμοποιούσαν αυτά τα σχήματα στο μίγμα της εξωτερικής τους πολιτικής⁶⁰². Γενικά όμως σημειωνόταν η ανάπτυξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων σε τέτοιο βαθμό, ώστε αυτά τα ρεύματα αντικαθίσταντο από συγκεκριμένες πολιτικές απαιτήσεις. Τέλος, το 4ο Συνέδριο σκιαγράφησε τις εξής δυνατότητες πιθανών εργατικών κυβερνήσεων:

- Μια φιλελεύθερη εργατική κυβέρνηση, όπως υπάρχει στην Αυστραλία και όπως είναι πιθανόν να σχηματιστεί στο κοντινό μέλλον στην Αγγλία.
- Μια εργατική σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση (Γερμανία).
- Μια εργατοαγροτική κυβέρνηση (Βαλκάνια, Τσεχοσλοβακία).
- Μια εργατική κυβέρνηση όπου να συμμετέχουν οι κομμουνιστές.
- Μια αληθινά προλεταριακή κυβέρνηση, που μονάχα το κομμουνιστικό κόμμα μπορεί να την ενσαρκώσει σε καθαρή μορφή.⁶⁰³

Τους δύο πρώτους τύπους χαρακτήρισε ως καμουφλαρισμένους συνασπισμούς ανάμεσα στην αστική τάξη και αντεπαναστατικές ομάδες, ως εργατικές κυβερνήσεις ανεκτές από την αστική τάξη σε στιγμές εξασθένησής της, που αποπροσανατολίζουν τους εργάτες σχετικά με τον ταξικό χαρακτήρα του κράτους. Για την τρίτη και τέταρτη περίπτωση, έγινε αποδεκτό ότι οι κομμουνιστές θα μπορούσαν σε ορισμένες περιστάσεις να στηρίξουν μια κομμουνιστική εργατική κυβέρνηση, ζυμώνοντας παράλληλα ανοικτά ότι η εγκαθίδρυση μιας πραγματικά εργατικής κυβέρνησης προϋπόθετε επαναστατική πάλη.

⁶⁰⁰ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 422

⁶⁰¹ V.I. Lenin, *Speeches at Congresses of the Communist International*, ό.π. σελ. 139

⁶⁰² J. Degras, ό.π. σελ. 385

⁶⁰³ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 428-429

Το **5ο Συνέδριο της Κ.Δ.** συνήλθε στη Μόσχα από τις 17 Ιουνίου ως τις 8 Ιουλίου 1924. Ήταν το πρώτο συνέδριο χωρίς την καθοδήγηση του Λένιν, ο οποίος είχε φύγει από τη ζωή έξι μήνες νωρίτερα. Το συνέδριο ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το πρόβλημα του Ενιαίου Μετώπου και την μπολσεβικοποίηση των κομμάτων. Επισήμως, διακηρύχθηκε η εφαρμογή των γενικών αρχών του λενινισμού στην εκάστοτε κατάσταση της δοσμένης χώρας⁶⁰⁴. Σε αυτό το συνέδριο επίσης, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο όρος «μαρξισμός-λενινισμός», σαν αναγνώριση της τεράστιας θεωρητικής συμβολής του Λένιν στο μαρξισμό. Το 5^ο Συνέδριο ανέπτυξε συγκεκριμένες αξίες και καθήκοντα ως ζωτικά για το μπολσεβίκικο κόμμα: θα έπρεπε να είναι πραγματικά μαζικό κόμμα, χωρίς τακτικές σεκταριστικές ή δογματικές, επαναστατικό-μαρξιστικό στη φύση του και φυσικά συγκεντρωμένο κόμμα χωρίς φράξιες, τάσεις ή ομαδοποιήσεις. Ειδικά ο Ζηνόβιεφ τόνιζε το τελευταίο σημείο, υπογραμμίζοντας την ανάγκη σκληρής πειθαρχίας και εξάλειψης κάθε εναπομείναντος στοιχείου σοσιαλδημοκρατισμού, φεντεραλισμού και αυτονομίας. Εν μέρει αυτές οι απόλυτες θέσεις της Κ.Δ. ήταν ένα κράμα μαρξισμού-λενινισμού και πρακτικής πολιτικής σκόπευσης: εξηγούνται βάσει της εσωτερικής και διεθνούς κρίσιμης κατάστασης. Στο *εσωτερικό* της ΕΣΣΔ, είχε αρχίσει η διαπάλη με την τροτσκιστική αντιπολίτευση και η σοβιετική εξουσία βρισκόταν μπροστά στο καθήκον ανοικοδόμησης της οικονομικής ζωής, αλλά και σε διλήμματα βαθέματος των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής, κολεκτιβοποίησης και υπεράσπισης της διεθνούς θέσης της ΕΣΣΔ. Στο *εξωτερικό*, ο καπιταλισμός σημείωνε κάποια οικονομική αναζωογόνηση και παράλληλα καταπολεμούσε τις επαναστατικές προσπάθειες, ενώ ο φασισμός είχε συγκροτηθεί ήδη και έδινε σημεία γραφής, κυρίως αντικομμουνιστικής. Μεταξύ κομμουνιστών και σοσιαλδημοκρατών υπήρχε μεγάλη διάσταση απόψεων όσον αφορά τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού: οι κομμουνιστές υπογράμμιζαν ότι η Ευρώπη βρισκόταν σε κατάσταση ηρεμίας ανάμεσα σε δυο επαναστατικά κύματα. Οι συζητήσεις διεξήχθησαν σε πνεύμα οξυμένης αυτοκριτικής. Αναφέρθηκε ιδιαίτερα το αποτυχημένο πείραμα που είχε γίνει πριν από 8 μήνες στη Σαξονία και τη Θουριγγία. Το συνέδριο επίσης, επέκρινε τις πολιτικές που διαστρέβλωναν την τακτική του ενιαίου μετώπου, όπως στη Γερμανία, που αντιμετώπιζαν το γεγονός σαν συμμαχία με την αριστερή σοσιαλδημοκρατία, με απώλεια την ανεξάρτητη πολιτική γραμμή του ΚΚ⁶⁰⁵. Η απόφαση υπογράμμιζε ότι η πολιτική του μετώπου αποτελεί κινητοποίηση των εργατών στον επαναστατικό αγώνα και όχι κατέβασμα των κομμουνιστικών σκοπών στο επίπεδο του σοσιαλδημοκρατικού οπορτουνισμού. Στις χώρες με ισχυρή σοσιαλδημοκρατία έπρεπε να επιδιωχθεί η ενότητα «από τα κάτω» και να γίνονται παράλληλα διαπραγματεύσεις με τους ηγέτες, χωρίς να αμφισβητηθούν η ανεξαρτησία και τα χαρακτηριστικά των ΚΚ. Αυτό συνδεόταν με την αφομοίωση των αρχών του Κόμματος Νέου Τύπου και τη λήψη μέτρων: αναδιοργάνωση των κατώτερων μονάδων του ΚΚ με βάση τον τόπο δουλειάς, τη δράση με όλες τις μορφές στις μη-δημοκρατικές χώρες, το συστηματικό ανέβασμα του ιδεολογικού επιπέδου, την ενότητα στο Κόμμα και την ανάπτυξη καθοδήγησης ευλύγιστης και ρεαλιστικής. Η δημιουργία ενός τέτοιου κόμματος είναι έργο δύσκολο και το 5ο Συνέδριο υπογράμμισε ιδιαίτερα τη διαμόρφωση μιας υγιούς λενινιστικής ηγεσίας, μιας πολιτικής πρωτοπορίας, ως βασικό καθήκον.

Το **6ο Συνέδριο της Κ.Δ.** συνήλθε στη Μόσχα από τις 15 Ιουλίου ως την 1^η Σεπτεμβρίου 1928. Σε αυτό το συνέδριο ψηφίστηκε το πρώτο λεπτομερειακό πρόγραμμα, ουσιαστικά το πρώτο ντοκουμέντο αυτού του είδους από την εποχή που η Α' Διεθνής ψήφισε το Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Εκτός από το Πρόγραμμα, το Συνέδριο ενέκρινε επίσης και το Καταστατικό και τον Κανονισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Το **Πρόγραμμα της**

⁶⁰⁴ K. McDermott – J. Agnew, *The Comintern*, ό.π. σελ. 45

⁶⁰⁵ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 437

Κομμουνιστικής Διεθνούς, ήταν η έκφραση ενός αιώνα πείρας της εργατικής τάξης. Το πρόγραμμα υποδεικνύοντας το δρόμο προς το σοσιαλισμό διατύπωνε τους δυναμικούς νόμους της καπιταλιστικής εξέλιξης και εξέθετε την ιστορία του καπιταλισμού από το πρώτο του στάδιο, του ελεύθερου συναγωνισμού, ως την εποχή του μονοπωλιακού και χρηματιστικού καπιταλισμού –ως τον ιμπεριαλισμό. Ανέλυε την ανάπτυξη του πολυεθνικού κράτους, την τεράστια επέκταση του μιλιταρισμού και το ρόλο του κράτους⁶⁰⁶. Το Πρόγραμμα τόνιζε τη διεθνικότητα των αγώνων του προλεταριάτου που δημιουργούσε η «πολυεθνικότητα» του καπιταλισμού. Τόνιζε επίσης, ότι ο **πόλεμος** είναι αζεχώριστος από τον καπιταλισμό, γιατί αυτόν και μόνο χρησιμοποιεί σαν μέσο προσωρινής εξάλειψης των ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων. Για το φασισμό, η εκτίμηση ήταν ότι αποτελεί μια μέθοδο, στην οποία καταφεύγει η αστική τάξη ανάλογα με τις αλλαγές που συντελούνται στην πολιτική κατάσταση προκειμένου να αποφύγει την επαναστατική διάθεση. Η άλλη μέθοδος είναι ο συνασπισμός με τη σοσιαλδημοκρατία⁶⁰⁷. Το 6^ο Συνέδριο της Κ.Δ., με βάση τη λενινιστική διδασκαλία για την ανισόμετρη ανάπτυξη του καπιταλισμού, καθόρισε σε γενικές γραμμές και τους δρόμους περάσματος στη δικτατορία του προλεταριάτου, καθώς και τα διάφορα μεταβατικά στάδια. Το Πρόγραμμα ανέφερε τα εξής: «*Τα γεγονότα αυτά κάνουν ιστορικά εντελώς αναπόφευκτη την ποικιλομορφία των δρόμων και των ρυθμών της κατάκτησης της εξουσίας από το προλεταριάτο, καθώς επίσης και την ποικιλομορφία της ανοικοδόμησης του σοσιαλισμού στις διάφορες χώρες*»⁶⁰⁸. Έτσι, όλες οι χώρες περιορίστηκαν στους παρακάτω τρεις βασικούς τύπους:

α) Σε χώρες του **αναπτυγμένου** καπιταλισμού (ΗΠΑ, Γερμανία, Αγγλία κ.λ.π.) με ισχυρές παραγωγικές δυνάμεις, με αστικοδημοκρατικό πολιτικό καθεστώς. Στις χώρες αυτές, στο επίπεδο της πολιτικής, βασική προγραμματική απαίτηση είναι το άμεσο πέρασμα στη δικτατορία του προλεταριάτου.

β) Σε χώρες με **μέσο** επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού (Ισπανία, Πορτογαλία, Πολωνία, Ουγγαρία, Βαλκάνια κ.λ.π.), με μη ολοκληρωμένους ακόμα τους αστικοδημοκρατικούς μετασχηματισμούς, σε μερικές από τις οποίες το πρόγραμμα της Κομιντέρν προέβλεπε τη δυνατότητα λίγο-πολύ γρήγορης μετεξέλιξης της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε επανάσταση σοσιαλιστική, ενώ για άλλες προέβλεπε διάφορους τύπους προλεταριακών επαναστάσεων, με μεγάλο όγκο καθηκόντων αστικοδημοκρατικού χαρακτήρα.

γ) Σε **αποικίες, μισοαποικίες και εξαρτημένες** χώρες (Κίνα, Ινδίες κ.λ.π.). Σε αυτές, το πέρασμα στη δικτατορία του προλεταριάτου θεωρούνταν δυνατό μόνο σαν αποτέλεσμα μιας ολόκληρης περιόδου μετεξέλιξης της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε επανάσταση σοσιαλιστική.

Το Πρόγραμμα σημείωνε επίσης, ότι πολλές **καθυστερημένες** αποικίες (π.χ. Αφρική) είναι δυνατό να περάσουν στο σοσιαλισμό, χωρίς να διανύσουν το στάδιο του καπιταλισμού γενικά, αν τους δοθεί βοήθεια και υποστήριξη από την πλευρά των σοσιαλιστικών δημοκρατιών και του διεθνούς προλεταριακού κινήματος.

Έτσι, το Πρόγραμμα της Κομιντέρν έβαζε στην ημερησία διάταξη το καθήκον της κατάκτησης της εξουσίας από την εργατική τάξη. Διατύπωνε τέλος, το στρατηγικό στόχο: «*Τελικός σκοπός της Κ.Δ. είναι η αντικατάσταση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας με*

⁶⁰⁶ Ο.π. σελ. 455

⁶⁰⁷ Ο.π. σελ. 458

⁶⁰⁸ Ιστορικό τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, ό.π. σελ. 218-219

ένα παγκόσμιο σύστημα του κομμουνισμού [...] Το κομμουνιστικό σύστημα θα εξαφανίσει τη διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις [...] Ύστερα από την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και τη μετατροπή τους σε κοινωνική ιδιοκτησία, το παγκόσμιο σύστημα του κομμουνισμού θα αντικαταστήσει τις αυθόρμητες δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς και του ανταγωνισμού, καθώς και τα τυφλά προτσές της κοινωνικής παραγωγής σε μια παραγωγή ενσυνείδητα οργανωμένη και σχεδιασμένη με σκοπό την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών που μεγαλώνουν γρήγορα»⁶⁰⁹. Ο δε ρόλος του Κόμματος είχε υπογραμμιστεί και περιγραφεί στο 2^ο Συνέδριο, αναφορικά με την κομμουνιστική κοινωνία. Η ανάγκη ύπαρξής του συνδέεται με την ύπαρξη των κοινωνικών τάξεων. Κατά την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, δηλαδή στην πορεία προς τον κομμουνισμό, μπορεί να αναπτυχθεί ενιαίος τύπος εργατικής οργάνωσης: «*Το Κομμουνιστικό Κόμμα θα συνεχίσει να υπάρχει, ως ότου ο κομμουνισμός πάψει να αποτελεί σκοπό, όταν η εργατική τάξη γίνει κομμουνιστική*»⁶¹⁰.

Η κριτική στη γραμμή του 6^{ου} Συνεδρίου

Το 6^ο Συνέδριο της Κ.Δ. ψήφισε και ορισμένες θέσεις σχεταριστικού χαρακτήρα, όπως η γραμμή τακτικής «τάξη ενάντια σε τάξη» και ταύτισης όλης της σοσιαλδημοκρατίας με τους εχθρούς του προλεταριάτου. Αυτό δε βοήθησε στην ενότητα δράσης των κομμουνιστικών και σοσιαλιστών, αλλά στην όξυνση των σχέσεων με τα μέλη των σοσιαλδημοκρατικών οργανώσεων. Οι θέσεις αυτές υποβλήθηκαν αργότερα σε κριτική από τα Κομμουνιστικά Κόμματα, και κυρίως από το 7^ο Συνέδριο της Κ.Δ. Εδώ εδράζεται και η κριτική από μελετητές, όπως ο Hobsbawm. Η Κομιντέρν, βασιζόμενη στην παραδοχή ότι μετά την κατάρρευση της σταθερότητας του καπιταλισμού θα ακολουθούσε ένας νέος γύρος ταξικών συγκρούσεων, ύψωσε «τείχος» απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία, την οποία θεωρούσε εμπόδιο στο ριζοσπαστισμό. Αν και αυτές οι παραδοχές ήταν απλά η συνεπής ιδεολογική γραμμή του κομμουνιστικού κινήματος, φάνταζε να αντιβαίνει στην κοινή λογική, λόγω έλευσης του Χίτλερ⁶¹¹. Η αντίθεση μεταξύ σοσιαλδημοκρατών και κομμουνιστών, οδήγησε κατά τη γνώμη του Hobsbawm στην άνοδο του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος. Δηλαδή, η κριτική επικεντρώνεται στη δυνατότητα συμμαχιών για την εμπόδιση του ναζισμού. Ο κίνδυνος των Ναζί είχε υποτιμηθεί, λόγω της πιστευόμενης ριζοσπαστικοποίησης της εργατικής τάξης. Ωστόσο, ο ίδιος σημειώνει μετά, πως είναι αμφίβολο, ακόμα και αν γινόταν νωρίς η ένωση όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων, πώς θα μπορούσε να αναχαιτίσει την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία⁶¹². Άλλωστε, οι ευθύνες της σοσιαλδημοκρατίας στην άνοδο του φασισμού-ναζισμού ήταν καθοριστικές. Η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία, όταν ήταν στις κυβερνήσεις, έκανε σφοδρό αντικομμουνιστικό και αντισοβιετικό αγώνα, έπαιρνε μέτρα διάσωσης του καπιταλισμού από τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929-‘33, είτε ενσωματώνοντας είτε χτυπώντας εργασιακά και λαϊκά δικαιώματα. Ήταν αυτές οι κυβερνήσεις, όπως για παράδειγμα η κυβέρνηση Μίλερ στη Γερμανία, που, με το νομοθετικό οπλοστάσιο ενίσχυσης της αντιδραστικής ιμπεριαλιστικής δημοκρατίας, έστρωναν το έδαφος της φασιστικής επίθεσης. Και ταυτόχρονα πρόβαλλαν ως υπεύθυνο για την οικονομική κρίση και ως το μεγαλύτερο εχθρό των λαϊκών μαζών το σοσιαλισμό που οικοδομούνταν στην ΕΣΣΔ: «*Είναι αυτονόητο - έγραφε ο ηγέτης της κοινοβουλευτικής ομάδας των σοσιαλδημοκρατών στο γερμανικό Ράιχσταγκ Ε. Χάιλμαν - ότι όλη*

⁶⁰⁹ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 458-459

⁶¹⁰ Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Υλικό Αρχείου), *Η Κομμουνιστική Διεθνής*, ό.π. σελ. 86

⁶¹¹ E. Hobsbawm, *Συναρπαστικά χρόνια – Μια ζωή στον 20ό αι.*, ό.π. σελ. 93

⁶¹² Ο.π.

η σοσιαλδημοκρατία εργάζεται για ν' αποτρέψει την κατάρρευση του καπιταλισμού»⁶¹³. Οι ηγέτες της σοσιαλδημοκρατίας απέτρεπαν τους εργάτες από τις απεργίες, με σύνθημα: «Στις συνθήκες της κρίσης είναι εγκληματικό να διεξάγονται απεργίες, γιατί αυτό οδηγεί στην ακόμα μεγαλύτερη μείωση της παραγωγής». Υποστηρίζοντας τα αντιδραστικά αντεργατικά μέτρα των αστικών κυβερνήσεων, δήλωναν ότι αυτό πρέπει να γίνει εν ονόματι του «μικρότερου κακού», δηλαδή για να αποτραπεί ο φασισμός ή ο «ριζοσπαστισμός από τα αριστερά». Στην πραγματικότητα όμως, η γραμμή συνεργασίας με την αστική τάξη οδηγούσε από τη μια παραχώρηση στην άλλη, στην παραίτηση από τον αποφασιστικό αγώνα κατά της επίθεσης του φασισμού, στρώνοντας ουσιαστικά το δρόμο για την επιβολή του. Οι σοσιαλδημοκράτες στη Γερμανία υποστήριζαν την εκλογή Χίντενμπουργκ, που οδήγησε στην κυβέρνηση Πάπεν, η οποία ακολούθησε πολιτική περικοπής των κοινωνικών δικαιωμάτων και επιχορήγησης του μεγάλου κεφαλαίου. Η ίδια αυτή κυβέρνηση, τον Ιούλιο του 1932, διέλυσε το Ράιχσταγκ και κατήργησε τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση της Πρωσίας. Το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας, παίρνοντας υπόψη την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, έβαλε το ζήτημα να κηρυχθεί γενική απεργία διαμαρτυρίας. Οι ηγέτες των σοσιαλδημοκρατών πολέμησαν την πρόταση των κομμουνιστών και τους κατηγορήσαν για «πρόκληση»⁶¹⁴. Στις δύο επόμενες εκλογικές μάχες, ενισχύθηκαν σημαντικά οι δυνάμεις τόσο του σοσιαλδημοκρατικού και κομμουνιστικού κόμματος, όσο και του ναζιστικού. Τελικά, το 1933, ύστερα από κινήσεις των γερμανικών μονοπωλίων, η εξουσία δόθηκε στον Χίτλερ. Στις 30 Γενάρη του 1933 ο Πρόεδρος Χίντενμπουργκ διόρισε τον Χίτλερ καγκελάριο. Ο Πάπεν έγινε αντικαγκελάριος. Έτσι, στη Γερμανία εγκαθιδρύθηκε ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία του φασισμού. Στην περίοδο των πρώτων μηνών του 1933 μάλιστα, το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε καλέσει δύο φορές την ηγεσία του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος σε κοινό αντιφασιστικό αγώνα. Όμως, αυτή αρνήθηκε και επέκρινε την κήρυξη γενικών απεργιών.

Φυσικά, αυτό δε σημαίνει ότι η θέση του 6^{ου} Συνεδρίου της Κ.Δ. για την σοσιαλδημοκρατία δε θα μπορούσε να είναι σωστότερη. Εκ του αποτελέσματος στη Γερμανία και της γερμανικής πραγματικότητας, ο Hobsbawm συμπεραίνει εκ των υστέρων πως η γραμμή της Κομιντέρν ήταν λανθασμένη. Ακόμα πιο λανθασμένα ήταν τα αντανάκλαστα των ηγετών των Κ.Κ., που απλά εφαρμόζαν με ζήλο αυτή τη λάθος γραμμή μέχρι το 1933. Το 1932 η παγκόσμια επανάσταση θεωρείτο από τη Διεθνή αναπόφευκτη, ενώ η εξουσία ήταν μακριά ακόμα. Η πρακτική στρατηγική του ΚΚ Γερμανίας π.χ., δεν προέβλεπε την άμεση κατάργηση της εξουσίας. Αντιθέτως το Κόμμα ετοιμαζόταν να περάσει στην παρανομία⁶¹⁵. Όμως, από την άλλη, με βάση τις τότε συνθήκες αυτή η θέση ήταν η μόνη αναμενόμενη:

- Οι θεσμοί της σοσιαλδημοκρατίας δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη.
- Αρκετοί παράγοντες ανέτειναν τον ενθουσιασμό των κομμουνιστών⁶¹⁶.
- Οι μαχητικοί σύνδεσμοι της νεολαίας με την Κομιντέρν, ήταν ο κύριος μοχλός για την άσκηση πίεσης στην ενίοτε απρόθυμη ηγεσία των Κομμάτων· και η νεολαία ήθελε ριζικές αλλαγές, ελκυτόταν όχι από την τέχνη του εφικτού στην πολιτική, αλλά από το ριζοσπαστισμό και την πολιτική «τάξη ενάντια σε τάξη».

⁶¹³ «Η συμβολή της σοσιαλδημοκρατίας στην άνοδο του φασισμού και οι πλαστογράφοι της ιστορίας», Ένθετο στην Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 21/08/2011,

<http://www1.rizospastis.gr/page.do?publDate=21/8/2011&id=13662&pageNo=1&direction=-1>

⁶¹⁴ Ο.π.

⁶¹⁵ Ε. Hobsbawm, ό.π. σελ. 97

⁶¹⁶ Ενδεικτικά, η επιτυχία του πρώτου 5ετούς πλάνου της ΕΣΣΔ, η Κινεζική Επανάσταση, η πεποίθηση των κομμουνιστών ότι ανήκαν σε ένα παγκόσμιο κίνημα και ότι η νίκη είναι ιστορικά προδιαγεγραμμένη.

Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν μπορεί να κατανοηθεί η ιστορία της Γ' Διεθνούς χωρίς την συγκεντρωτική οργάνωση και σύνδεση με τα εθνικά τμήματα και χωρίς την αντίθεση με τους σοσιαλιστές. Η πρακτική του διεθνούς δημοκρατικού συγκεντρωτισμού αποτέλεσε δικλείδα ασφαλείας για την ενιαία στάση. Η «έξωθεν» παρέμβαση στο ΚΚ Βρετανίας το 1939 π.χ., οδήγησε στην αλλαγή της λανθασμένης γραμμής του για τον πόλεμο⁶¹⁷. Επίσης, η κριτική στη λειτουργία της Κομιντέρν που γίνεται στη βάση της καταγγελίας «της μηχανιστικής λογικής του σταλινισμού»⁶¹⁸, «της εξάλειψης της ανεξάρτητης σκέψης και της δυνατότητας ευρύτερων συμμαχιών και τακτικής ευλυγισίας»⁶¹⁹ ή ακόμα «της εξίσωσης μπολσεβικοποίησης-σταλινοποίησης, στη βάση της στενής εξάρτησης Κομιντέρν και Κομμάτων με το ΚΚΣΕ»⁶²⁰, δε λαμβάνει υπόψη της την ενοποίηση εσωτερικού-διεθνούς πεδίου στη μαρξιστική πολιτική ανάλυση. Από την ιστορία της Γ' Διεθνούς, δεν εξάγεται συμπέρασμα περί μη ύπαρξης ελευθερίας κριτικής στις αποφάσεις, σύμφωνα πάντα με τη λενινιστική κριτική-αυτοκριτική. Επιπρόσθετα, η στενή δομική σύνδεση της Διεθνούς με τα εθνικά τμήματά της (ΚΚ), στο πλαίσιο που εν πολλοίς ανέπτυξε το ΚΚΣΕ – ή για να το θέσουμε καλύτερα: η κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης και του ΚΚΣΕ της εποχής του Στάλιν στις αποφάσεις της Κ.Δ. – αντικατόπτριζε τις αναγκαιότητες και τις εξελίξεις της εποχής. Όπως τονίστηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, η ύπαρξη ενός σοσιαλιστικού κράτους ήταν η ειδοποιός διαφορά και παράλληλα το συνεκτικό στοιχείο για την Γ' Διεθνή. Ίσως αυτή η τακτική εμφανίστηκε πριν προλάβει να αφομοιωθεί δημιουργικά το λενινιστικό πρότυπο στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ίσως ακόμα να στέρησε την ποικιλομορφία των μορφών και τρόπων οργάνωσης. Όμως, αντικατόπτριζε με τον πιο ρεαλιστικό τρόπο την τρέχουσα εικόνα: την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη μόνη χώρα που είχε κατορθώσει να αποσπαστεί από την ιμπεριαλιστική αλυσίδα και το γεγονός ότι μια ολόκληρη εποχή χαρακτηριζόταν από μια βασική αντίθεση, αυτήν μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού, γεγονός που έμελλε να εκδηλωθεί στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ αποτέλεσε γεγονός ζωτικής σημασίας, όχι μόνο για το κομμουνιστικό κίνημα αλλά και για το μέλλον όλου του κόσμου.

Προς το 7^ο Συνέδριο

Η περίοδος από το 6^ο ως το 7^ο -και τελευταίο- Συνέδριο της Κομιντέρν, χαρακτηρίζεται ως από τις πιο κρίσιμες στην ιστορία. Το 1929 ξέσπασε η πρώτη παγκόσμια **οικονομική κρίση** στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Ήταν η πιο βαθιά και η πιο καταστροφική οικονομική κρίση στην ιστορία του καπιταλισμού. Η πρωτοφανής σε διάρκεια, οξύτητα και βάθος αυτή κρίση συγκλόνισε ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο, όξυνε στο έπακρο της αντιθέσεις του, κατάφερε ισχυρότατα πλήγματα στην οικονομία, στα πολιτικά βάθρα και στην ιδεολογία της αστικής τάξης. Στις 19 του Οκτώβρη 1929, στο κέντρο της παγκόσμιας χρηματιστικής αγοράς, τη Wall Street της Νέας Υόρκης, που έλεγχε κατά μεγάλο μέρος τις εθνικές οικονομίες της Ευρώπης και της Ασίας, σημειώθηκε απότομη πτώση των χρηματιστικών αξιών που έφτασε σε ποσοστό 50-70%. Μέσα σε 20 μέρες, η οικονομία των ΗΠΑ έπαθε ζημιές πάνω από 25 δις. χρυσά δολάρια. Εν ολίγοις, και παρά τα σκαμπανεβάσματα, μέχρι το 1931 χρεοκόπησαν στις ΗΠΑ 7.200 τράπεζες και τραπεζιτικά γραφεία, 31.800 βιομηχανίες και επιχειρήσεις. Ο αριθμός των ανέργων ξεπέρασε τα 16 εκατομμύρια. Οι παραγωγικοί δείκτες σημείωσαν κατακόρυφη πτώση, καθώς

⁶¹⁷ E. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, ό.π. σελ. 61

⁶¹⁸ B. Φίλιας, *Κοινωνικά Συστήματα στον 20^ό αιώνα*, ό.π. σελ. 147

⁶¹⁹ K. McDermott – J. Agnew, *The Comintern*, ό.π. σελ. 87

⁶²⁰ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 60

και το μέσο ετήσιο εισόδημα⁶²¹. Εν συντομία, η οικονομική κρίση στις ΗΠΑ είχε αλυσιδωτές συνέπειες στις οικονομίες των άλλων χωρών. Ο βαθμός επίδρασης ήταν ανάλογος με την εξάρτηση κάθε χώρας από τη χρηματαγορά της Wall Street. Η κρίση όξυνε στο έπακρο την πάλη των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων για σφαίρες κατανάλωσης και σφαίρες επιρροής. Δυνάμωσε τις αντιθέσεις ανάμεσα στα ιμπεριαλιστικά κράτη. Το σύστημα των συνθηκών των Βερσαλλιών και της Ουάσιγκτον άρχισε να καταρρέει. Η κρίση ανέκοψε την καπιταλιστική σταθεροποίηση των χρόνων 1925-1928, επαναστατικοποίησε τις εργατικές μάζες. Σε πολλές χώρες μεγάλωσε η επιρροή των κομμουνιστικών κομμάτων. Και ενώ στις ΗΠΑ η τακτική εσωτερικής αποφυγής της επανάστασης περνούσε μέσα από το New Deal και τις παραχωρήσεις του Ρούζβελτ, στην Ευρώπη οι πιο αντιδραστικές δυνάμεις, μπροστά στο αναπτυσσόμενο επαναστατικό κίνημα, κατέφυγαν σε μια σειρά χώρες στην εγκαθίδρυση φασιστικών και μιλιταριστικών δικτατοριών. Οι πιο αντιδραστικές δυνάμεις των ιμπεριαλιστικών χωρών επιδίωξαν να βρουν διέξοδο από την κρίση στην κούρσα των εξοπλισμών και τους κατακτητικούς πολέμους για την αναδιανομή του κόσμου. Το μονοπωλιακό κεφάλαιο της Γερμανίας και της Ιαπωνίας προσανατολίστηκε σε νέο ιμπεριαλιστικό πόλεμο.

Το βασικό περιεχόμενο των **διεθνών εξελίξεων** καθοριζόταν κυρίως από την αντίθεση ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τον καπιταλισμό, που εκφραζόταν ως αντίθεση ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τα καπιταλιστικά κράτη. Μάλιστα οι ιμπεριαλιστικοί κύκλοι των κεφαλαιοκρατικών χωρών έτρεφαν ελπίδες ότι ο φασισμός θα αποτελέσει δύναμη κρούσης στην πάλη κατά της ΕΣΣΔ. Από αυτό το σκοπό καθοδηγούνταν και στο γερμανικό ζήτημα οι κυβερνήσεις των νικηφόρων κρατών. Τα ισχυρά καπιταλιστικά κράτη, μετά την αποτυχία της στρατιωτικής επέμβασής τους κατά του σοβιετικού κράτους, στα δύο πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, δεν εγκατέλειψαν τα σχέδιά τους για την εξόντωση του σοσιαλισμού με την ένοπλη βία. Και προσπαθώντας να βρουν τις απαραίτητες στρατιωτικές δυνάμεις για να πραγματοποιήσουν αυτά τους τα σχέδια έστρεψαν την προσοχή τους προς τη Γερμανία. Η Γερμανία με τη μεγάλη στρατιωτική και οικονομική της ισχύ, με την ικανότητά της να παραθέσει στο μέτωπο σημαντικό στρατό, με τη μιλιταριστική της παράδοση, ήταν ικανή να εξαπολύσει πόλεμο για την καταστροφή της ΕΣΣΔ. Η ενίσχυση από μέρους τους, προς τη ναζιστική Γερμανία, φαίνεται από «σχέδια ανόρθωσης» όπως το σχέδιο Ντοζ ή το σχέδιο Γιανγκ, από τη διείσδυση μεγάλων αμερικανικών μονοπωλίων στη γερμανική βιομηχανία. Από την άλλη, η σύνδεση των γερμανικών μονοπωλίων με τα διεθνή καρτέλ βοήθωσε τη Γερμανία να παρακάμπτει τη Συνθήκη των Βερσαλλιών στον τομέα της παραγωγής όπλων⁶²². ΗΠΑ, Αγγλία και Γαλλία σχεδίαζαν την υποκίνηση ενός πολέμου Γερμανίας και Ιαπωνίας κατά της ΕΣΣΔ με σκοπό να λύσουν δύο ζητήματα: Την εξαφάνιση της ΕΣΣΔ αλλά και την εξασθένηση της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, με έναν παρατεταμένο εξοντωτικό πόλεμο. Αξίωναν δηλαδή έναν ιμπεριαλιστικό πόλεμο, τον οποίον πίστευαν ότι θα μπορούσαν να ελέγξουν. Ταυτόχρονα, ενθάρρυναν τις επιθετικές βλέψεις της μιλιταριστικής Ιαπωνίας που το 1931 κατέλαβε, χωρίς κήρυξη πολέμου, τις ΒΑ επαρχίες της Κίνας (Μαντζουρία) και δημιούργησε μια επικίνδυνη εστία πολέμου στην Άπω Ανατολή. Οι δυνάμεις αυτές βοήθησαν την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία στη Γερμανία το 1933. Η δε διάσκεψη του Μονάχου το 1938, σφράγισε τις διεθνείς εξελίξεις προς την κατεύθυνση έκρηξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

⁶²¹ Ιστορικό τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., ό.π. σελ. 200

⁶²² Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια ιστορία, τόμος Θ1-Θ2*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962, σελ. 72-75

Η Γερμανία του Μεσοπολέμου

Ίσως δεν υπάρχει πιο αντιπροσωπευτική εικόνα της εποχής του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη, από τη Γερμανία. Η Γερμανία ήταν η χώρα που είχε ηττηθεί στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και ως εκ τούτου η χώρα στην οποία φούντωνε το ρεύμα ενός **ρεβανσισμού** που έμελλε να αποκτήσει το πολύ γνωστό όνομα ναζισμός. Παράλληλα ήταν η χώρα όπου το πρόταγμα της φιλελεύθερης δημοκρατίας είχε πιο πολύ πληγεί και ήταν ανήμπορο να επανέλθει, τουλάχιστον ως δύναμη συγκράτησης ενός νέου κύματος ένοπλης βίας. Επίσης, στη Γερμανία είχε εκδηλωθεί η πιο σημαντική –αποτυχημένη– προσπάθεια εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Είναι χαρακτηριστικό, ότι για αρκετά χρόνια το Βερολίνο θεωρείτο κέντρο της επικείμενης επανάστασης στη Δύση, η δε επίσημη γλώσσα της Διεθνούς στο Μεσοπόλεμο ήταν τα γερμανικά και όχι τα ρωσικά.

Η Γερμανία, έζησε στο έπακρο τις δύο όψεις της κρίσης: την κρίση του φιλελευθερισμού και την κρίση της οικονομίας. Στο **οικονομικό** πεδίο, η Γερμανία, που προηγούμενα δανειζόταν συνεχώς από τις ΗΠΑ, επειδή σταμάτησε η δανειοδότησή της, αλλά και επειδή αποσύρθηκαν τα τοποθετημένα σε αυτήν αμερικανικά κεφάλαια, γνώρισε τη μεγαλύτερη, από τις άλλες ευρωπαϊκές καπιταλιστικές χώρες, κρίση⁶²³. Το μεταπολεμικό περιβάλλον, η κατάληψη της καρδιάς της γερμανικής βιομηχανίας από γαλλικά στρατεύματα και ο μεγάλος πληθωρισμός του 1923 ήταν καίρια χτυπήματα. Η οικονομία επανέκαμψε προς τα μέσα της δεκαετίας του 1920, το μάρκο σταθεροποιήθηκε ξαναδίνοντας ένα δυναμισμό και σημάδια πολιτικής σταθερότητας. Όμως, δεν ήταν δυνατό να επιζήσει του Μεγάλου Κραχ του 1929 και της Μεγάλης Ύφεσης. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, η οικονομική κατάσταση αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία του ναζισμού. Στο **πολιτικό** πεδίο, η Δημοκρατία της Βαϊμάρης ήταν ένα καθεστώς ολότελα μεταβατικό και ρευστό. Ο φιλελευθερισμός προέβαλλε για τους υποστηρικτές του ως «το μη χειρόν βέλτιστον»: ήταν μια λύση καλύτερη από κοινωνική επανάσταση και μπολσεβικισμό, αλλά καλύτερη και από την Πρωσική Αυτοκρατορία. Τα καταστρεπτικά χτυπήματα στο πολιτικό πρότυπο ήταν κυρίως η εξοντωτική συνθήκη ειρήνης, τα αποτυχημένα στρατιωτικά πραξικοπήματα και οι τρομοκρατικές δολοφονίες που προέρχονταν από το φασιστικό χώρο, καθώς και οι αποτυχημένες τοπικές σοβιετικές δημοκρατίες και εξεγέρσεις. Οι δε σοσιαλδημοκράτες, μετέχοντες στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, είχαν χάσει μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30 την αξιοπιστία τους. Στο *εσωτερικό*, οι θεσμοί τους δεν μπορούσαν να αποτρέψουν την άνοδο του ναζισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν τα αιματηρά επεισόδια στην Πρωτομαγιά του 1923: *«Ποιος θα μπορούσε να σεβαστεί τους θεσμούς του νόμου και της κυβέρνησης της Βαϊμάρης που στην ουσία ήταν συνέχεια της αυτοκρατορίας χωρίς τον Κάιζερ;»*⁶²⁴. Στο *εξωτερικό*, η Σοσιαλιστική Διεθνής το 1933, στη σκιά της Γ' Διεθνούς, ήταν απλώς μια χαλαρή ομοσπονδία του Βρετανικού και Γαλλικού Κόμματος μαζί με τα κόμματα μερικών κρατών της Δυτικής Ευρώπης. Παράλληλα, καθώς οι δείκτες ανεργίας ανέβαιναν, αναπόφευκτα ανέρχονταν και οι δυνάμεις μιας ριζοσπαστικής-επαναστατικής κατά κάποιο τρόπο λύσης. Στη Γερμανία του 1932, το 44% του εργατικού δυναμικού της χώρας ήταν άνεργοι, όπως και το 85% των μελών του ΚΚ Γερμανίας.

Αν όμως ο κομμουνισμός ήταν το επαναστατικό μέλλον, έναντι στο οποίο το αστικό καθεστώς αναμφίβολα έπαιρνε μέτρα, ο ναζισμός ήταν η προσωρινή μεταβατική κατάσταση, η οποία δεν εμποδίστηκε -τουναντίον ενισχύθηκε- στην προσπάθεια να ξεπεραστεί το παρελθόν

⁶²³ Ιστορικό τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., ό.π. σελ. 201

⁶²⁴ E. Hobsbawm, *Συναρπαστικά χρόνια – Μια ζωή στον 20ό αι., ό.π. σελ. 95*

και να μην έρθει το επαναστατικό μέλλον. Το Κόμμα του Χίτλερ, από το 2,5% που είχε το 1928, ανήλθε μέσα σε δύο χρόνια σε δεύτερο κόμμα. Εν τω μεταξύ, το μόνο που είχε μείνει από τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, ήταν τα έκτακτα διατάγματα, τα οποία δεν μπόρεσαν να ανακόψουν αυτήν την πορεία. Η κυβέρνηση Πάπεν ώθησε τον Χίτλερ στην εξουσία, εξοπλίζοντας παράλληλα τα Τάγματα Εφόδου. Οι συμπλοκές και οι προκλητικές παρελάσεις των Ναζί ήταν καθημερινό φαινόμενο, όπως και οι αντι-παρελάσεις (διαδηλώσεις) των κομμουνιστών⁶²⁵. Παράλληλα, οι ναζιστές είχαν ιδιαίτερες δημαγωγικές ικανότητες. *Αφενός*, πλαισίωναν όλες τις μαζικές εκδηλώσεις του γερμανικού λαού, αλλάζοντας τα νοήματα στους συμβολισμούς (π.χ. «εργατιά», «σοσιαλισμός» κτλ). Τη μέρα μεταβίβασης της εξουσίας, δόθηκε εθνικός χαρακτήρας στο γεγονός, με μια τεράστια ναζιστική «διαδήλωση». *Αφετέρου*, η προπαγάνδα και η εξωθεσμική δράση ήταν ο κανόνας μέχρι την πλήρη επικράτησή τους. Ο Χίτλερ, το 1933, σε μια κίνηση κατευνασμού αρνήθηκε να θέσει άμεσα την απαγόρευση το ΚΚ. Αυτό έγινε για δύο λόγους: α) για να αποφευχθεί γενικευμένη αντίσταση, β) για να ενισχυθεί ο ρόλος παραστρατιωτικών σωμάτων, των SA-SS, που θα φάνταζαν ως τα μόνα ικανά να προστατεύσουν τη χώρα από το μπολσεβικισμό. Τα SA-SS, σύντομα απέκτησαν τη δικαιοδοσία να δρουν ως βοηθητικά όργανα της αστυνομίας κι άρχισαν να οργανώνουν τα δικά τους στρατόπεδα συγκέντρωσης. Σε αυτήν την περίοδο με διατάγματα απαγορεύτηκαν αρκετές ελευθερίες και δημοκρατικά δικαιώματα. Στις 27/2/1933, πυρπολήθηκε το Ράιχσταγκ, προφανώς από τους ναζιστές με σχέδιο του Γκέρινγκ, όπως παραδέχτηκε ο ίδιος μεταπολεμικά⁶²⁶, ώστε να υποδαυλίσουν την αντικομμουνιστική υστερία, να κερδίσουν τις εκλογές και να προκαλέσουν έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των αντιφασιστών. Στις 9/3 συνελήφθησαν οι Βούλγαροι κομμουνιστές Γκεόργκι Δημητρόφ, Μπλαγκοϊ Ποπόφ και Βασίλι Τάνεφ, ο αρχηγός της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΚΚ Γερμανίας Ερνστ Τόργκλερ, καθώς και ο Ολλανδός Μαρίνους Βάν ντέρ Λούμπε -ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί ως προβοκάτορας- με την κατηγορία ότι οργάνωσαν τον εμπρησμό. Στις 24/9/1933, μέχρι τις 16/12, έγινε η Δίκη στη Λειψία του Βούλγαρου κομμουνιστή και στελέχους της Κομιντέρν Δημητρόφ. Ο Δημητρόφ, άριστα καταρτισμένος και μαχητικός μαρξιστής, απτόητος ξεσκέπασε όλη τη συνομοσία και με την υποστήριξη της κοινής γνώμης ακύρωσε το ναζιστικό κατηγορητήριο. Απελευθερώθηκε το Φλεβάρη του 1934. Ανέλαβε Γενικός Γραμματέας της Κ.Δ. από το 1935 ως την αυτοδιάλυσή της. Εν τω μεταξύ, στη Γερμανία στις 5 Μαρτίου 1933, είχαν γίνει οι τελευταίες πολυκομματικές εκλογές, υπό κλίμα τρομοκρατίας και εν μέσω ψήφισης του εκτάκτου διατάγματος το οποίο περιόριζε σημαντικά την αυτονομία των Lander (αυτόνομα κρατίδια)⁶²⁷. Μετά από αυτές τις εκλογές, το Κομμουνιστικό Κόμμα απαγορεύτηκε επίσημα, θεσμοθετήθηκαν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και η Βουλή ψήφισε το Διάταγμα που έδινε στον Χίτλερ τον καθολικό έλεγχο, καταργώντας στην ουσία την ίδια. Παράλληλα άρχισαν οι διώξεις έναντι μερίδων του πληθυσμού (κυρίως Εβραίων). Η συνέχεια είναι γνωστή: ο Β' Παγκόσμιος βρισκόταν προ των πυλών.

Η χιτλερική, τελικά, Γερμανία, έγινε το κέντρο της παγκόσμιας αντίδρασης, η χώρα των φυλακών και των στρατοπέδων, της αιματηρής εξόντωσης των κομμουνιστών, Εβραίων, εγχρώμων και δημοκρατών, του διωγμού κάθε ελεύθερης σκέψης. Η βασική γραμμή της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η υποδούλωση ή εξόντωση των άλλων λαών και η κατάκτηση της παγκόσμιας κυριαρχίας για τη «γερμανική καθαρή, άρια φυλή». Με τον πυρετώδη εξοπλισμό της Γερμανίας, δημιουργήθηκε η **κύρια εστία πολέμου** στην Ευρώπη. Στο ολοκληρωτικό ναζιστικό κράτος εκδηλώθηκαν τα πιο αντιδραστικά και οπισθοδρομικά

⁶²⁵ Ο.π. σελ. 82

⁶²⁶ «Η δίκη της Λειψίας», Ένθετο στην Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 17/9/2000, σελ. 10

⁶²⁷ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 102

γνωρίσματα του σύγχρονου καπιταλισμού: η πλήρης υποταγή τις οικονομίας στα συμφέροντα του χρηματιστικού κεφαλαίου, η ανελέητη κατάπνιξη κάθε αντιπολίτευσης και γνώμης, η υποταγή του κρατικού και οικονομικού μηχανισμού στα σχέδια της γρήγορης προετοιμασίας για ένα μεγάλο κατακτητικό πόλεμο.

Το 7^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς

Το 7^ο Συνέδριο της Κ.Δ. ήταν το τελευταίο και συνήλθε στη Μόσχα από τις 25 Ιουλίου ως τις 20 Αυγούστου 1935. Είχε προηγηθεί στις 4 Μαρτίου η Έκκληση της Διεθνούς προς τους εργάτες όλου του κόσμου, που τους καλούσε σε Ενιαίο Μέτωπο πάλης ενάντια στο φασισμό, σε ενίσχυση του προλεταριάτου στις Γερμανίας. Το 7^ο Συνέδριο, συνοψίζοντας την πείρα των αδελφών κομμάτων στην πάλη κατά του φασισμού, σε πρώτη γραμμή των ΚΚ Ισπανίας και Γαλλίας και εξετάζοντας κριτικά τη δράση της Κ.Δ., επεξεργάστηκε τη στρατηγική και τακτική του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος στις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί ύστερα από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία. Το Συνέδριο έθεσε σαν κύριο και άμεσο καθήκον του διεθνούς εργατικού κινήματος τη δημιουργία του Ενιαίου μαχητικού Μετώπου της εργατικής τάξης. Καθόρισε τους γενικούς κανόνες από τους οποίους πρέπει να καθοδηγούνται τα ΚΚ, στην πραγματοποίηση της τακτικής του **Ενιαίου Αντιφασιστικού Αντιπολεμικού Μετώπου**. Όλη η δραστηριότητα του συνεδρίου συγκεντρώθηκε στην επεξεργασία προγραμμάτων δράσης, σε εθνική και διεθνή κλίμακα, που με τη βοήθειά τους μπορούσε να αναχαιτισθεί και να ηττηθεί η τεράστια φασιστική απειλή. Το Συνέδριο εξόπλισε το παγκόσμιο εργατικό κίνημα με καθαρή αντίληψη των προοπτικών της πάλης ενάντια στο φασισμό και τον πόλεμο. Στην εισήγηση του Δημητρώφ, ο φασισμός χαρακτηριζόταν ως εξής: «Ο φασισμός δεν είναι μια διακυβέρνηση πάνω από τάξεις, ούτε διακυβέρνηση της μικροαστικής τάξης ή του κουρελοπρολεταριάτου ενάντια στο χρηματιστικό κεφάλαιο. Ο φασισμός αποτελεί την ίδια την εξουσία του χρηματιστικού κεφαλαίου [...] Ο ερχομός στην εξουσία του φασισμού δεν είναι συνηθισμένη εγκαθίδρυση μιας αστικής κυβέρνησης στη θέση μιας άλλης, αλλά η αντικατάσταση μιας κρατικής μορφής της ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης δηλ. της αστικής δημοκρατίας – από άλλη μορφή – την ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία [...] Ο φασισμός επιδιώκει την πιο ανεμπόδιστη εκμετάλλευση των μαζών [...] δρα προς το συμφέρον των ιμπεριαλιστών, των άκρων, αλλά παρουσιάζεται μπροστά στις μάζες με το ένδυμα του υπερασπιστή του έθνους που το κακομεταχειρίζονται και κάνει έκκληση στα προσβλημένα εθνικά αισθήματα»⁶²⁸.

Η Απόφαση του 7^{ου} Συνεδρίου της Κ.Δ. καλούσε στη διαμόρφωση **Λαϊκών Αντιφασιστικών Μετώπων**. Ταυτόχρονα έθετε το καθήκον η δράση για τον τερματισμό του πολέμου να συνδυαστεί με τη δράση ώστε η οικονομική πολιτική κρίση, που προκαλεί ο πόλεμος, να χρησιμοποιηθεί για την αφύπνιση της πολιτικής συνείδησης των λαϊκών μαζών και την επίσπευση έτσι της κατάρρευσης της κυριαρχίας της καπιταλιστικής τάξης⁶²⁹. Ο Φόστερ επισημαίνει ότι η παραπάνω διατύπωση ήταν αυτή που είχαν προτείνει ο Λένιν και η Λούξεμπουργκ στην Απόφαση της Β' Διεθνούς στη Στουτγάρδη το 1907. Ωστόσο, αυτός ο στρατηγικός στόχος δεν υπήρχε στον ορίζοντα των κομμουνιστικών κομμάτων όπως πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η διαδικασία αυτή βρισκόταν σε εξέλιξη ως υλοποίηση του «ενιαίου μετώπου της εργατικής τάξης». Το Συνέδριο έκανε σαφή διάκριση ανάμεσα στην αστική δημοκρατία και το φασισμό και χάραξε τη νέα στρατηγική και τακτική του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος που συνοψίζεται στα εξής:

⁶²⁸ Ο. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 507-508

⁶²⁹ Ό.π. σελ. 509

- Κεντρικό καθήκον των ΚΚ είναι η δραστήρια πάλη ενάντια στην απειλή ενός νέου παγκόσμιου πολέμου, για την ειρήνη και για την υπεράσπιση της ΕΣΣΔ.
- Κύριος εχθρός της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων είναι ο φασισμός. Τα ΚΚ πρέπει να κατευθύνουν το βασικό τους χτύπημα ενάντια του.
- Η πάλη για τη δημοκρατία αποτελεί ουσιαστικό συστατικό στοιχείο της πάλης για το σοσιαλισμό.
- Τα ΚΚ οφείλουν να συνδυάζουν αρμονικά τα διεθνιστικά και τα εθνικά τους καθήκοντα.

Το Συνέδριο υπογράμμισε ότι οι κομμουνιστές δεν είναι δυνατό να μένουν αδιάφοροι απέναντι στα πανεθνικά συμφέροντα των λαών τους, ότι τα ΚΚ, υπερασπιζόμενα σταθερά τις διεθνιστικές τους θέσεις, πρέπει να μετατραπούν ολοκληρωτικά σε εθνικές πολιτικές δυνάμεις. Υπογραμμιζόταν ότι η εργατική τάξη και η πρωτοπορία της είναι ο μοναδικός γνήσιος αγωνιστής για την εθνική λευτεριά και λαϊκή ανεξαρτησία, όντας από άποψη αρχής αντίπαλοι με τον αστικό εθνικισμό και τις παραλλαγές του: τον εθνικό μηδενισμό, την περιφρόνηση προς την τύχη του λαού. Απαραίτητοι όροι για την συντριβή του φασισμού, και παρεπόμενα για τη διαφύλαξη της ειρήνης, την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας, την υπεράσπιση-διεύρυνση της δημοκρατίας και την προώθηση του σοσιαλισμού, είναι:

- Η ενότητα δράσης της εργατικής τάξης (ενιαίο εργατικό μέτωπο).
- Η ενότητα όλων των αντιφασιστικών και δημοκρατικών δυνάμεων (λαϊκό μέτωπο).
- Ενότητα όλων των εθνικοαπελευθερωτικών δυνάμεων (αντιιμπεριαλιστικών δυνάμεων).
- Συσπείρωση αυτών των δυνάμεων σε παγκόσμια κλίμακα.⁶³⁰

Ένα σημείο τριβής στο 7^ο Συνέδριο ήταν ο **περιορισμός των όρων εισδοχής**, από 21 σε 5. Η σημαντικότερη αλλαγή αφορούσε τη διαδικασία ενοποίησης κομμάτων, αποδεσμευμένη από την προγραμματική διακήρυξη για προσχώρηση στην Κ.Δ. Ψηφίστηκε ωστόσο, μαζί με την απόφαση, ότι οι κοινές ενέργειες με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν αποκλείουν μια θεμελιωμένη κριτική του ρεφορμισμού και του σοσιαλδημοκρατισμού, ως όψεις της ταξικής σύμπραξης με την αστική τάξη, ούτε τη διαφωτιστική δουλειά ανάμεσα στους σοσιαλδημοκράτες εργάτες γύρω από τις αρχές και το πρόγραμμα του κομμουνισμού. Ιδιαίτερα για τη μείωση των όρων εισδοχής ο Ντιμίτρι Μανουίλσκι, στέλεχος της Κ.Δ., εξηγούσε ότι αυτό έγινε διότι: α) οι 5 όροι συμπεριλαμβάνουν ουσιαστικά τους 21 του 2^{ου} Συνεδρίου, β) Η Κ.Δ. δε διατρέχει πλέον τον κίνδυνο του κεντρισμού, γ) η εργατική τάξη πέρασε από την πείρα της αριστερής και δεξιάς σοσιαλδημοκρατίας και δ) γιατί δεν υπάρχει συρροή σοσιαλδημοκρατών ηγετών στην Κ.Δ., αντιθέτως υπάρχει συρροή σοσιαλδημοκρατών εργατών⁶³¹. Ο Φόστερ εκτιμά ότι το 7^ο Συνέδριο άλλαξε την τακτική και από ορισμένη άποψη και τη στρατηγική της Κ.Δ. Τέθηκε το ζήτημα του σχηματισμού «κυβέρνησης λαϊκού αντιφασιστικού μετώπου», μη αποκλείοντας τη δυνατότητα εξέλιξης της κυβέρνησης αυτής σε κυβέρνηση με λειτουργίες δικτατορίας του προλεταριάτου. Αυτή η πολιτική, πρακτικά σήμαινε ότι οι κομμουνιστές θα πάλευαν για την εγκαθίδρυση δημοκρατικών κυβερνήσεων, που θα εκλέγονταν, πιθανόν, με δημοκρατική διαδικασία της αστικής δημοκρατίας και που θα έπαιρναν μέρος και οι ίδιοι⁶³². Αυτή η γραμμή υιοθετήθηκε από τα περισσότερα ΚΚ της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ, λειτουργώντας αντίρροπα στο δυτικό ημισφαίριο ως προς το στρατηγικό στόχο της πάλης για την επαναστατική κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη στις συνθήκες της γενικευμένης κρίσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

⁶³⁰ Ιστορικό τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, ό.π. σελ. 282

⁶³¹ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 513

⁶³² Ό.π. σελ. 515

5.5 Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η αυτοδιάλυση της Γ' Διεθνούς

Την 1^η Σεπτέμβρη 1939 τα χιτλερικά στρατεύματα εισβάλλουν στην Πολωνία. Αυτό είναι και το επίσημο χρονικό σημείο έναρξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στις αρχές Νοέμβρη δημοσιεύεται έκκληση της Ε.Ε. της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η έκκληση χαρακτηρίζει τον πόλεμο ιμπεριαλιστικό και από τις δύο μεριές, άδικο και αντιδραστικό, για τον οποίο «ευθύνονται όλες οι καπιταλιστικές κυβερνήσεις και στην πρώτη γραμμή οι κυρίαρχες τάξεις των εμπόλεμων κρατών». Βεβαίως, αυτός ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος είχε κάποια διαφορετικά χαρακτηριστικά από τον πρώτο. Κυρίαρχο ήταν το στοιχείο της ιδεολογίας και της διπλωματίας. Στον πόλεμο αυτό υπήρχε σοσιαλιστικό κράτος. Κύριος στόχος για τη ναζιστική Γερμανία ήταν η ΕΣΣΔ, την οποία εποφθαλμιούσαν τα καπιταλιστικά κράτη στα οποία επίσης επιτέθηκε ο Χίτλερ. Ο Carr σημειώνει την ανησυχία εντός των πολιτικών δυνάμεων στα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κράτη, για το ρόλο που αναμενόταν να παίξει η ναζιστική Γερμανία μέσω των Διεθνών Οργανισμών. Υπήρχαν ελάχιστες αμφιβολίες ότι μια ενδεχόμενη κυριαρχία της στην Ευρώπη θα συνοδευόταν από μια αξιοποίηση των διεθνών οργανισμών. Ένας Βρετανός πολιτικός μάλιστα, υποστήριξε την κατάργηση του άρθρου 16 του Καταστατικού της Κ.τ.Ε., με την αιτιολογία ότι αυτό το άρθρο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τα ολοκληρωτικά κράτη για χρήση βίας από μέρους τους, σε μια ενδεχόμενη «κατάληψη» της Κ.τ.Ε. από αυτά⁶³³. Ωστόσο, πιο πιθανό ήταν να αναπτύξουν το Σύμφωνο της Αντικομιντέρν, μέσα από κάποιο διεθνή οργανισμό, αν κρίνουμε από τις εξαγγελίες του Χίτλερ και του Γκέμπελς, οι οποίοι αξίωναν την εξάλειψη του κομμουνισμού αναπτύσσοντας παράλληλα διεθνή ρητορική, υιοθετώντας συνθήματα που αναφέρονταν σε αυτήν την προοπτική, μέσα σε ένα πλαίσιο αλληλεγγύης της Ευρώπης και παγκόσμιας ειρήνης. Καθίσταται σαφές ότι ο Άξονας είχε διεθνείς σκοπούς και διεθνή προσανατολισμό. Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση μιας ιταλικής εφημερίδας της εποχής: «Είτε η Ευρώπη πρέπει να αποκτήσει αλληλεγγύη, είτε ο Άξονας θα την επιβάλλει»⁶³⁴. Παρεπόμενα, βάσει και της στρατηγικής της Κομιντέρν και της εξάπλωσης της Γερμανικής επίθεσης, έχουμε τη δημιουργία ενός αντιφασιστικού συνασπισμού καπιταλιστικών κρατών με την ΕΣΣΔ. Επίσης η νίκη αποτελούσε πιο πολύ στόχο από ότι στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα έλεγε κανείς ότι παρά την μεγαλύτερη καταστροφή που προκάλεσε, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος συνοδευόταν από μεγαλύτερο ηρωισμό. Ήταν ένας διεθνής πόλεμος, διότι ουσιαστικά έθεσε τα ζητήματα στις περισσότερες δυτικές χώρες. Ήταν επίσης ένας εμφύλιος πόλεμος, διότι οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των φασιστικών και αντιφασιστικών δυνάμεων διαπερνούσαν κάθε κοινωνία.

Η κινητοποίηση του πλήρους δυναμικού υποστήριξης ενάντια στο φασισμό, δηλαδή στις συνθήκες του πολέμου ενάντια στο γερμανικό στρατόπεδο, ήταν μια έκκληση για **ενότητα** όλων των πολιτικών δυνάμεων που είχαν κοινό συμφέρον να αντισταθούν στην προέλαση του Άξονα. Οι κομμουνιστές, μέσα σε δεκαοκτώ μήνες από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, παραμέρισαν την πολεμική ενάντια στη σοσιαλδημοκρατία, τουλάχιστον στο επίπεδο των μαζών, μεταβάλλοντας εαυτούς στους πιο συστηματικούς και αποτελεσματικούς πρωταγωνιστές της αντιφασιστικής ενότητας⁶³⁵. Οι κομμουνιστές κατάλαβαν προεξάρχουσα θέση στην αντίσταση, κυρίως για τους εξής λόγους:

⁶³³ E.H. Carr, *Η Εικοσαετής Κρίση 1919 – 1939*, ό.π. σελ. 126

⁶³⁴ Ο.π.

⁶³⁵ E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων – Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας*, ό.π. σελ. 192

- Η δομή του λενινιστικού κόμματος ήταν τέτοια, έτσι ώστε παρήγαγε μια δύναμη πειθαρχημένων και ανιδιοτελών στελεχών, που σκοπός τους ήταν να δρουν αποτελεσματικά.
- Οι ακραίες καταστάσεις όπως παρανομία, διώξεις και πόλεμος, ήταν καταστάσεις για τις οποίες προετοιμάζονταν, στα πλαίσια των κομμάτων τους και της Γ' Διεθνούς.
- Ο διεθνισμός τους βοήθησε να κατανοήσουν το διεθνή χαρακτήρα που έπρεπε να πάρει η αντίσταση, κινητοποιώντας άτομα ανοιχτά στις αντιφασιστικές εκκλήσεις, άτομα από διαφορετικά έθνη, όπως για παράδειγμα οι πρόσφυγες του Ισπανικού Εμφυλίου στη ΝΔ Γαλλία, οι Αρμένιοι και οι Πολωνοί Εβραίοι που συγκρότησαν σημαντική ομάδα στη γαλλική αντίσταση⁶³⁶.
- Η πίστη στον αγώνα και στην αλλαγή, μαζί με την αυτοθυσία, αποτελεσματικότητα και πειθαρχημένη οργάνωση κατόρθωσε να κινητοποιήσει πλήθος μαζών. Σύμφωνα με την άποψη του μετριοπαθούς ιστορικού Milovan Djilas, οι κομμουνιστές ήταν «οι πιο γενναίοι μεταξύ των γενναίων»⁶³⁷. Ειδικό ρόλο έπαιξε το ότι ο κομμουνισμός και η αντιστασιακή δράση ασκούσε μεγάλη έλξη στη νεολαία και τους διανοούμενους.
- Η διαλεκτική σχέση με τον πατριωτισμό τους επέτρεψε να εξειδικεύσουν το εθνικό καθήκον της αντίστασης σε συγκεκριμένες κατοχικές δυνάμεις.

Εξάγεται το συμπέρασμα ότι, τουλάχιστον αφού έγινε ορατός ο κίνδυνος του φασισμού και παρά τις στροφές στην στρατηγική της Κομιντέρν, μόνο οι κομμουνιστές είχαν προβλέψει τη δυνατότητα αντιστασιακού πολέμου. Κι αυτό μπορούσαν να το κάνουν σε συνθήκες ανελεύθερες, συνθήκες κλονισμού της δημοκρατίας. Αντίθετα, τα μαζικά σοσιαλιστικά κόμματα ήταν αδύνατο να λειτουργήσουν κατ' αυτόν τον τρόπο μέσα σε συνθήκες όπου απουσίαζε η νομιμότητα – η οποία με τη μορφή των εκλογών και δημόσιων συγκεντρώσεων όριζε και καθόριζε τις δραστηριότητές τους. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, στην καλύτερη περίπτωση κινητοποιήθηκαν προς το τέλος της γερμανικής κατοχής. Ωστόσο, παραδόξως, αν και απουσίαζαν από την αντίσταση, επέστρεψαν μετά με σχεδόν άθικτη την υποστήριξη που είχαν πριν, έτοιμα εκ νέου να αναλάβουν κανονική πολιτική δράση. Ενώ τα κομμουνιστικά κόμματα, που ήταν παρόντα στην αντίσταση, έχοντας υποστεί βαρύτερες απώλειες, δεν κατόρθωσαν σε αρκετές χώρες να κρατήσουν μια διακυβέρνηση σοσιαλιστικού τύπου.

Άλλο ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που συνδέεται με το *δεύτερο* σημείο είναι ο Ισπανικός Εμφύλιος. Ο πόλεμος αυτός, παρά τα τραγικά αποτελέσματά του, προδίκασε και προετοίμασε το σχήμα των δυνάμεων που επρόκειτο μέσα σε λίγα χρόνια από τη νίκη του Φράνκο, να καταστρέψουν το φασισμό. Προδίκασε την πολιτική σκηνή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αυτή τη μοναδική συμμαχία των Εθνικών Μετώπων που περιλάμβαναν από πατριώτες συντηρητικούς μέχρι κοινωνικούς επαναστάτες, για τη νίκη κατά του εθνικού εχθρού και ταυτόχρονα για την κοινωνική αναγέννηση. Διότι γι αυτούς που τάχτηκαν με τη μεριά των νικητών, ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος δεν ήταν απλώς μια πάλη για στρατιωτική νίκη, αλλά μια πάλη για μια καλύτερη κοινωνία, όπως την εννοούσε ο καθένας. Το πολιτικό φυλλάδιο που εξέδωσε η Κομιντέρν τον Οκτώβριο του 1936 περιέγραφε με σημαντική ακρίβεια το σχήμα της πολιτικής που θα επικρατούσε κατά τη διάρκεια του αντιφασιστικού πολέμου του 1939-1945. Θα ήταν

⁶³⁶ Ο.π. σελ. 217

⁶³⁷ Ο.π. σελ. 218

ένας πόλεμος που θα διεξαγόταν στην Ευρώπη από κυβερνήσεις «λαϊκών» ή «εθνικών μετώπων», από αντιστασιακούς συνασπισμούς. Θα ήταν ένας πόλεμος επίσης, που θα τέλειωνε με μετασχηματισμό της κοινωνίας και μετάβαση απευθείας από τον αντι-φασισμό σε μια δημοκρατία στην οποία θα είχαν κυρίαρχο ρόλο οι κομμουνιστές. Το αν θα εξελισσόταν σε σοσιαλισμό, εξαρτάτο από το πόσο είχε ενταχθεί στη στρατηγική του κάθε κόμματος αυτό σε συνθήκες εθνικού μετώπου και στο κατά πόσον θα ήταν δυνατό έξωθεν παράγοντες να επέμβουν και να ανακόψουν αυτήν την πορεία. Πράγματι, σε αρκετές χώρες η ήττα του Άξονα συνοδεύτηκε με βαθιές αλλαγές, που αλλού κρατήθηκαν σε μια πορεία προς την κομμουνιστική διακυβέρνηση (Ανατολική Ευρώπη) και αλλού αφομοιώθηκαν στην παλινόρθωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας που βγήκε ενισχυμένη (Δυτική Ευρώπη).

Η νέα στρατηγική που χάραξε η Κομμουνιστική Διεθνής λοιπόν, ήταν ουσιαστικά μια στρατηγική ομόκεντρων κύκλων. Οι ενωμένες δυνάμεις της εργασίας (το «Ενωμένο Μέτωπο») θα αποτελούσαν το θεμέλιο μιας ευρύτερης εκλογικής και πολιτικής συμμαχίας με δημοκράτες και φιλελεύθερους (το «Λαϊκό Μέτωπο»). Πέρα όμως από αυτό και καθώς συνεχιζόταν η προέλαση της Γερμανίας, οι κομμουνιστές έβλεπαν το ενδεχόμενο μιας ακόμα ευρύτερης συμμαχίας με τη μορφή του «Εθνικού Μετώπου», η οποία θα συμπεριελάμβανε όλους εκείνους – ανεξάρτητα από πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις – που θεωρούσαν τις δυνάμεις του Άξονα πρωταρχικό κίνδυνο. Φυσικά, η πολιτική ζύμωση δεν εγκαταλείφθηκε ούτε αφομοιώθηκε μέσα στον αντιφασιστικό αγώνα. Η ενότητα στο πρόβλημα, έγινε μετά τον πόλεμο διαχωρισμός στο στόχο. Ωστόσο, η ενότητα της παραδοσιακής αριστεράς με διάφορες δημοκρατικές και άλλες αστικές δυνάμεις είχε πολιτικό νόημα. Σχηματίστηκαν έτσι «Λαϊκά Μέτωπα» στη Γαλλία (που υπήρξε πρωτοπόρα σ' αυτό) και στην Ισπανία (που απέκρουσε τις τοπικές επιθέσεις της Δεξιάς) και κερδήθηκαν δραματικές εκλογικές αναμετρήσεις στην Ισπανία (Φεβρουάριος 1936) και τη Γαλλία (Μάιος 1936)⁶³⁸. Ειδικά για τη Γαλλία, ο Wolikow σημειώνει πως το εκλογικό σώμα επικεντρωνόταν στη διεύρυνση μιας πολιτικής συμμαχίας που εγγραφόταν σε μια ανανεωμένη λογική αριστεράς/δεξιάς. Η λογική εθνικής υπεράσπισης που είχε αναπτυχθεί από τους κομμουνιστές, συνέβαλε στην υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ κομμουνιστών-σοσιαλδημοκρατών επικεντρώνοντας στην αντίθεση προς την κυβέρνηση. Η πρώτη επέτειος της υπογραφής συνθήκης κοινής δράσης εορτάστηκε από την επιτροπή συνεργασίας των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων με σύνθημα: «Ζήτω η ενότητα των δράσεων για την ειρήνη και την ελευθερία»⁶³⁹.

Σε επίπεδο διακρατικό, η λογική της γραμμής της Κομιντέρν αποδείχτηκε από μόνη της ορθή όσον αφορά την αντιμετώπιση του πολέμου. Το 1941, καθώς η Γερμανία εισέβαλε στην ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ εισήλθαν στον πόλεμο -με λίγα λόγια καθώς η πάλη εναντίον του φασισμού απέκτησε τελικά το χαρακτήρα παγκοσμίου πολέμου- ο πόλεμος έγινε τόσο πολιτικός όσο και στρατιωτικός. Παρά την καταγεγραμμένη ιστορία σχετικά με την αρχική θετική στάση των καπιταλιστικών κρατών έναντι του Χίτλερ, την αρνητική έναντι της πρότασης της ΕΣΣΔ για δημιουργία κοινού αντιφασιστικού μετώπου και όλο το παρασκήνιο (που ανάγκασε την ΕΣΣΔ να συνάψει το σύμφωνο μη-επιθεσης με τη Γερμανία, ώστε να προετοιμαστεί κυρίως για τη μελλοντική επίθεση που θα δεχόταν), ο πόλεμος έδειξε πως η μόνη αποτελεσματική αντιφασιστική συμμαχία ήταν εκείνη που θα συμπεριελάμβανε και την ΕΣΣΔ.

⁶³⁸ Ο.π. σελ. 193

⁶³⁹ Serge Wolikow, *Le Front Populaire en France*, Éditions Complexe, Paris, 1996, σελ. 100

Η αυτοδιάλυση της Γ' Διεθνούς

Στις 22 Μαΐου 1943, το Προεδρείο της Ε.Ε. της Κ.Δ. προτείνει στα Κομμουνιστικά Κόμματα την **αυτοδιάλυση** της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η απόφαση σημείωνε ότι λόγω των συνθηκών που προκάλεσε ο παγκόσμιος πόλεμος δεν ήταν δυνατό να συγκληθεί συνέδριο. Η απόφαση είχε παρθεί ομόφωνα στις 15 Μαΐου 1943 στη Μόσχα. Κανένα από τα τμήματα της Κ.Δ. δεν προέβαλε οποιαδήποτε αντίρρηση στην πρόταση του προεδρείου⁶⁴⁰. Η διαδικασία αυτοδιάλυσης ολοκληρώθηκε με τη γνωστοποίηση των αποφάσεων των κομμάτων στο Προεδρείο της Ε.Ε. της Κ.Δ., τις οποίες και συζήτησε στην τελευταία συνεδρίασή του στις 8 του Ιούνη 1943. Από τις 10 του Ιούνη 1943 η Κομμουνιστική Διεθνής έπαψε και τυπικά να υπάρχει, με απόφαση που πάρθηκε και δημοσιοποιήθηκε από το Προεδρείο της Ε.Ε. της Κ.Δ. για την αυτοδιάλυσή της. Μια απόφαση που σημάδεψε την ιστορία του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος και τη μετέπειτα πορεία του.

Οι προβληματισμοί:

Ήδη από το 7^ο Συνέδριο υπήρχαν προβληματισμοί για το κατά πόσον η ανάμιξη της Κ.Δ. στις εσωτερικές υποθέσεις των κομμάτων βοηθά στην ανάπτυξη του αντιφασιστικού μετώπου. Μάλιστα, αυτοί οι προβληματισμοί έφτασαν το 1943 να διατυπώνονται ως ανάγκη ξεπεράσματος της οργανωτικής μορφής συνένωσης των εργατών του 1^{ου} Συνεδρίου, η οποία ξεπερνούσαν ή έμπαινε εμπόδιο στην πορεία εδραίωσης των εθνικών εργατικών κομμάτων. Για πολλά ηγετικά στελέχη, η απόφαση για διάλυση της Κ.Δ. ήταν η τυπική αναγνώριση ενός τετελεσμένου γεγονότος. Βεβαίως, πρέπει να πούμε πως τα Κομμουνιστικά Κόμματα είχαν αυτοτέλεια δράσης στις χώρες τους και δεν τα εμπόδιζε σε αυτό η Διεθνής. Σύμφωνα με τα πιο βασικά δημοσιευμένα ντοκουμέντα της Γ' Διεθνούς, η στόχευσή της ήταν όχι απλά να χαράξει τα ενιαία καθήκοντα του κομμουνιστικού κινήματος αλλά και να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα καθήκοντα των κομμάτων ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού, ανάλογα με τη θέση της κάθε χώρας στο ιμπεριαλιστικό σύστημα.

Η αναζήτηση των αιτιών της αυτοδιάλυσης πρέπει να επικεντρωθεί κυρίως στον **πόλεμο**. Διαπιστώνεται, ότι εκτός από την βαρυσήμαντη άποψη της Μόσχας, όλα τα κομμουνιστικά κόμματα συνέκλιναν στην άποψη περί αναγκαιότητας διάλυσης της Κ.Δ. Έκριναν ότι, σε γενικές γραμμές, η αναστολή του δικαιώματος διεθνούς οργάνωσης έπρεπε να γίνει για το κέρδιμα του πολέμου και για τη διευκόλυνση της διαφύλαξης της ειρήνης στη μεταπολεμική περίοδο⁶⁴¹. Χαλάρωση της λειτουργίας της ΚΔ ως ενιαίου κέντρου δε, είχε εμφανιστεί πολλά χρόνια πριν την αυτοδιάλυσή της. Ο Φόστερ εκτιμά πως η Διεθνής είχε σχετικά περιορισμένη δράση στα πρώτα έτη του πολέμου και αυτό αντανάκλαται στην πεποιθήσεις των ηγετικών κύκλων της για διάλυση. Ο ίδιος επισημαίνει πως η ιστορική αυτή απόφαση πάρθηκε *«ακριβώς στην αποφασιστική στιγμή του αγώνα για το άνοιγμα του δεύτερου μετώπου»*⁶⁴². Αυτό το μέτωπο ήταν εξαιρετικά αναγκαίο για την επίτευξη μιας γρήγορης και αποφασιστικής νίκης. Αλλά οι Δυτικές δυνάμεις αντιτάσσονταν στο άνοιγμά του, εν πολλοίς επηρεασμένες από τη γκεμπελική προπαγάνδα σχετικά με την Κομιντέρν. Χωρίς αμφιβολία η ευνοϊκή εντύπωση που προκάλεσε σε όλο τον αστικό κόσμο η διάλυσή της, συνέβαλε σε αποφασιστικό βαθμό στο να εξαιρεθεί αυτή η αντίθεση. Μόλις λίγους μήνες αργότερα συνήλθε η περίφημη διάσκεψη της Τεχεράνης,

⁶⁴⁰ Ο. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ό.π. σελ. 568

⁶⁴¹ Ο.π. σελ. 569

⁶⁴² Ο.π. σελ. 570

όπου καθορίστηκε η ημερομηνία για το άνοιγμα του δεύτερου μετώπου. Ενώ και ο Στάλιν, σε συνέντευξη στον ανταποκριτή του πρακτορείου «Ρόιτερ» Χάρολντ Κινγκ, αιτιολογεί το γεγονός της διάλυσης της Διεθνούς στα πλαίσια αναγκαιοτήτων του πολέμου. Συγκεκριμένα, τονίζει πως η διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς θα έθετε τέρμα στις απόψεις που ήθελαν τη Μόσχα να επιθυμεί να αναμιχθεί στη ζωή άλλων κρατών, «μπολσεβικοποιώντας» τα, ή ότι τα κομμουνιστικά κόμματα ενεργούν με βάση τις οδηγίες «απ' έξω» και όχι προς το συμφέρον του λαού τους. Επίσης, η διάλυση της Κ.Δ. θα διευκόλυνε την οικοδόμηση των ενιαίων εθνικοαπελευθερωτικών μετώπων και του ενιαίου διεθνούς μετώπου ενάντια στον κίνδυνο παγκόσμιας κυριαρχίας του ναζισμού, συμβάλλοντας αφενός στην ένωση όλων των προοδευτικών δυνάμεων της χώρα, ανεξάρτητα από πεποιθήσεις, και αφετέρου εξομαλύνοντας το δρόμο για την οργάνωση στο μέλλον της συνεργασίας των λαών με βάση την ισοτιμία⁶⁴³.

Έτσι, η απόφαση για διάλυση της Διεθνούς, από τα ντοκουμέντα που έως τώρα έχουν δει το φως της δημοσιότητας, αιτιολογείται σαν κάτι ανάμεσα σε αναγκαίο συμβιβασμό σχετικά με τον πόλεμο και τον «αντιχιτλερικό συνασπισμό» – με άνισο υπέρ των καπιταλιστικών κρατών συσχετισμό δυνάμεων – και σε προβληματισμούς για αλλαγή της οργανωτικής μορφής της Διεθνούς.

Ωστόσο, ένας ευρύτερος προβληματισμός είναι αναγκαίος. Σύμφωνα με το σκεπτικό της **διεθνούς πολιτικής αλλαγής**, βασικό στοιχείο του κομμουνιστικού κινήματος την πορεία του οποίου εξετάσαμε, η ενότητα καθώς και η ύπαρξη ενός διεθνούς κέντρου αναφοράς είναι ζητήματα στρατηγικής σημασίας. Η απόφαση για την αυτοδιάλυση της Κ.Δ. σηματοδότησε την απουσία επεξεργασίας επαναστατικής στρατηγικής απέναντι στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα. Είναι γνωστό πως παρόλο που ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος διαμόρφωσε συνθήκες μεγάλης όξυνσης των ταξικών αντιθέσεων, η αντιφασιστική πάλη οδήγησε στην ανατροπή της αστικής εξουσίας μόνο σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, με την καθοριστική συμβολή του Κόκκινου Στρατού. Στη Δύση, τα Κομμουνιστικά Κόμματα δεν μπόρεσαν να επεξεργαστούν στρατηγική μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε πάλη για την κατάκτηση της εργατικής εξουσίας. Πόσο μάλλον που σε αυτόν τον πόλεμο υπήρξε πρώτα εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, το σπουδαιότερο εφελτήριο για την εν λόγω μετατροπή. Από την άλλη, στο διεθνές πεδίο η Γ' Διεθνής συνδεόταν με τη διεθνοποίηση της επανάστασης. Μια διεθνοποίηση η οποία για πρακτικούς λόγους φαινόταν μακρινή μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το όλο πλαίσιο συμμαχιών επέτρεπε τη μακροπρόθεσμη συμβίωση του καπιταλιστικού και του σοσιαλιστικού συστήματος και απέβλεπε στη λύση των διαφορών σε μια μακρά περίοδο αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο συστημάτων, που έμεινε αργότερα γνωστή ως Ψυχρός Πόλεμος. Σε μια παραδοξότητα της ιστορίας, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος που δεν ακολουθήθηκε από διεθνοποίηση της επανάστασης οδήγησε στην εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού σε περισσότερα αναλογικά κράτη, με διαφορετικό τρόπο όμως από ότι το 1917 και συνδεδεμένα με το σημαντικό γεγονός της γειννίας με το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος στον κόσμο, την ΕΣΣΔ. Βεβαίως, στο *εσωτερικό πεδίο*, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι συνθήκες του πολέμου, οι από το 7ο Συνέδριο της Διεθνούς αποφάσεις για το «Αντιφασιστικό Μέτωπο» και η πραγματοποίησή του με το χαρακτήρα εθνικοαπελευθερωτικού μετώπου στον πόλεμο, σε συνδυασμό με την πίεση τμημάτων της αστικής τάξης για «εθνική ενότητα», ερμηνεύονταν με τέτοιο τρόπο από κάποιες δυνάμεις που τις οδήγησε -κάτω και από την πίεση της αστικής προπαγάνδας- στην ομορπονιστική άποψη ότι δε χρειάζεται αυτοτελές Κομμουνιστικό Κόμμα. Σχετικά με αυτό ο Φόστερ αναφέρει: «Πολλά αστικά στοιχεία ζήτησαν η διάλυση της

⁶⁴³ Ο.π.

Κομμουνιστικής Διεθνούς να ακολουθηθεί από τη διάλυση των εθνικών κομμάτων, πράγμα που δεν πρότεινε καθόλου η απόφαση. Πραγματικά ύστερα από λίγους μονάχα μήνες, στο Κομμουνιστικό Κόμμα των ΗΠΑ ο Browder αποπειράθηκε να πραγματοποιήσει αυτό το αστικό αίτημα επιδιώκοντας να διαλύσει το κόμμα»⁶⁴⁴. Η περαιτέρω κοινωνική και πολιτική αλλαγή αντιμετωπιζόταν ως αποτέλεσμα μετατοπίσεων εντός του πλαισίου της «δημοκρατίας νέου τύπου» που θα προέκυπτε ως καθεστώς από τους πολιτικούς συνασπισμούς που είχαν συγκροτηθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου⁶⁴⁵. Κυριάρχησε δηλαδή σε πολλά κομμουνιστικά κόμματα η αντίληψη ότι μπορούσε ανάμεσα στην αστική και την επαναστατική εργατική εξουσία, να υπάρξει ενδιάμεση εξουσία, με δυνατότητα να μετεξελιχθεί σε εργατική.

Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις αιτίες που οδήγησαν στη διάλυση της Κ.Δ., καθίσταται αντικειμενική από την πλευρά της θεώρησης περί διεθνούς πολιτικής αλλαγής η ανάγκη, το κομμουνιστικό κίνημα, σε διεθνές επίπεδο, να διαμορφώνει ενιαία επαναστατική στρατηγική, να σχεδιάζει και να συντονίζει τη δράση του. Η έλλειψη τέτοιας στρατηγικής τότε, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τον αρνητικό συσχετισμό δύναμης, λόγω της στρατιωτικής παρουσίας των αμερικανικών και βρετανικών στρατευμάτων σε μια σειρά χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η *στρατηγική* διαμορφώνεται ανεξάρτητα από τον συσχετισμό δύναμης· η *τακτική* αλλάζει. Η ίδρυση του «Διεθνούς Γραφείου Πληροφοριών» το 1947, δείχνει ότι παρά τη διάλυση της Γ΄ Διεθνούς, ανιχνεύονταν οι δυνατότητες και οι δρόμοι για την ενότητα δράσης του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος. Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου αναδιατάχθηκαν οι συμμαχίες και οξύνθηκαν εκ νέου οι αντιθέσεις. Η λειτουργία του Γραφείου όμως, μέχρι την αυτοδιάλυσή του το 1956, καθώς και οι διεθνείς διασκέψεις των κομμουνιστικών κομμάτων, που γίνονταν στη συνέχεια, δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα μεταπολεμικά προβλήματα. Η δε εξάπλωση του σοσιαλιστικού προτύπου κράτους μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, σχεδόν στο 1/3 της ανθρωπότητας, προήλθε βάσει διαφόρων εξελίξεων – η διερεύνηση των οποίων καθώς και της εξέλιξης των κρατών και του σοσιαλιστικού συστήματος στο σύνολό του μπορούν να αποτελέσουν χωριστή υπόθεση εργασίας.

⁶⁴⁴ Ο. Φόστερ, ό.π. σελ. 471

⁶⁴⁵ E. Hobsbawm, ό.π. σελ. 219

Συμπεράσματα

Το ζήτημα που εξετάστηκε στην παρούσα διπλωματική εργασία είναι η διεθνής πολιτική αλλαγή, με άξονα ερμηνείας τις έννοιες του Κράτους και του Πολέμου στη μαρξιστική θεωρία.

Στα πλαίσια του διεθνολογικού στοχασμού, ο μαρξισμός εντάσσεται στο **επαναστατικό ρεύμα**. Σε αυτήν την κατηγοριοποίηση εντοπίζονται μια σειρά από χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία αναφέρθηκαν στο 1^ο και στο 2^ο κεφάλαιο, με βάση το έργο αναλυτών όπως ο Wight και ο Gilpin. Καταρχήν, ο μαρξισμός – όπως και άλλες επαναστατικές διδασκαλίες – αντιλαμβάνεται την ανθρωπότητα ως ένα σύνολο, πέρα από τα στενά όρια του κράτους. Ωστόσο, αναγνωρίζει τη διαίρεσή της σε κοινωνικές τάξεις η οποία καθορίζει εν πολλοίς τη στάση απέναντι στις πολιτικές αλλαγές, αλλά και τη διαίρεση αναφορικά με τη θεωρία και τη στρατηγική εντός του ίδιου του κινήματος της εργατικής τάξης, το φορέα της πολιτικής αλλαγής. Αναγνωρίζει επίσης την ύπαρξη του διακρατικού συστήματος και το ρόλο των κυρίαρχων κρατών, μέχρι το σημείο της υπέρβασής τους, καθώς και το νέο ρόλο που θα έχει το κράτος στην εξέλιξη της επαναστατικής προσπάθειας: το κράτος σε μετάβαση. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό, γύρω από το οποίο περιστράφηκε η παρούσα ανάλυση, είναι η *υπέρβαση των ορίων μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής*. Ο επαγωγικός τρόπος σκέψης στο μαρξισμό, επιτρέπει αυτήν την υπέρβαση: η επαναστατική αλλαγή ξεκινά στο εσωτερικό του κράτους και μεταδίδεται παγκόσμια. Αντίστροφα, μια αλλαγή στο διεθνές σύστημα, όπως ένας πόλεμος μεγάλης κλίμακας, επιδρά στο εσωτερικό και μπορεί να προκαλέσει την επαναστατική δράση. Σκοπός είναι η ανατροπή του ταξικού κράτους, η διάδοση αυτής της προοπτικής και η δημιουργία μιας αταξικής διεθνούς κοινωνίας. Οι κοινωνικές αλλαγές, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, είναι επαναστατικού χαρακτήρα και συντελούνται από τις εσωτερικές αντιφάσεις οι οποίες υπάρχουν στο ίδιο το σύστημα. Με αυτή τη θέση συνδέεται και η μέθοδος της πρόβλεψης, σύμφωνα με την οποία είναι δυνατόν να προβλεφθεί το πότε μια κρίση ή σύγκρουση θα εκδηλωθεί, καθώς και το αποτέλεσμα της αντίφασης.

Η παρούσα εργασία, συνδέει τα ως ανωτέρω χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διεθνολογικής σκέψης με τις ειδικότερες μαρξιστικές θέσεις. Έτσι, για τη σωστή θεωρητική οριοθέτηση του ζητήματος ήταν αναγκαία η αναφορά στην εξέλιξη που γνώρισαν οι έννοιες του κράτους και του πολέμου μέσα στην ίδια τη θεωρία. Κυρίαρχη σημασία για την κατανόηση των μαρξιστικών επιχειρημάτων, έχει η θέση περί *αλληλεξάρτησης της πολιτικής με την οικονομία*. Ξεκινώντας από την οικονομία, οι Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς, έκαναν το διάγραμμα της κοινωνικής εξέλιξης και αναγνώρισαν την πάλη των τάξεων ως την κινητήρια δύναμη της ιστορίας. Το κάθε ιστορικό στάδιο έχει τη δική του οικονομική διάρθρωση, διαμορφώνει τις δικές του παραγωγικές σχέσεις, στις οποίες αντιστοιχεί το εκάστοτε εποικοδόμημα. Η πολιτική λοιπόν, αντανάκλα τη σχέση κυριαρχίας που υπάρχει στην παραγωγή, αποτελεί τη «συμπυκνωμένη έκφραση της οικονομίας» (Λένιν). Με άλλα λόγια, η τάξη που κυριαρχεί στη σφαίρα της οικονομίας κυριαρχεί και στη σφαίρα της πολιτικής. Η πολιτική επίσης, αντεπιδρά πάνω στην οικονομία: οι θεσμοί διαμορφώνονται πάνω στο οικονομικό εποικοδόμημα και έχουν σκοπό την εξασφάλιση της διεξαγωγής της βασικής οικονομικής λειτουργίας. Υπό αυτό το σκεπτικό αντιμετωπίζονται στο μαρξισμό οι έννοιες της ελευθερίας και της δημοκρατίας, καθώς και οι θεσμοί στους οποίους οι έννοιες αυτές αντικειμενοποιούνται, το πολιτικό εποικοδόμημα. Την ανάλυση των Μαρξ – Ένγκελς, οι οποίοι επικεντρώνονταν κυρίως στην εσωτερική κοινωνία, συμπλήρωσε δημιουργικά ο Βλαδίσμηρος Ίλιτς Λένιν, ο οποίος επικεντρώθηκε στην όξυνση των χαρακτηριστικών του καπιταλισμού στην εποχή του ιμπεριαλισμού, στο στάδιο δηλαδή

κυριαρχίας και επέκτασης των μονοπωλίων. Το πρόβλημα της πολιτικής συγκρότησης δε, φέρεται να είναι ο άξονας του μαρξιστικού προβληματισμού, ήδη από τον 19^ο αιώνα. Οι θεωρητικοί του μαρξισμού διατύπωσαν την δυνατότητα επαναστατικής αλλαγής, από πλευράς της εργατικής τάξης και των συμμαχικών λαϊκών στρωμάτων. Πρώτο βήμα τέθηκε η ανατροπή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων, η ανύψωση της νέας τάξης στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας· χαρακτηριστικό γνώρισμα άλλωστε, όλων των ιστορικών μεταβολών. Στη συνέχεια, σκιαγραφείται η μετάβαση από τον καπιταλισμό, την «τελευταία εκμεταλλευτική κοινωνία», στην κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό, όπου οι αντιφάσεις θα επιλύονται, κυρίως μέσω του ξεπεράσματος της ατομικής ιδιοκτησίας στην παραγωγή. Ο σοσιαλισμός περιγράφεται ως η ανώριμη εκείνη βαθμίδα του κομμουνισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από μια πρωτοφανή κινητικότητα και όπου το νέο κράτος αναλαμβάνει έργο τέτοιο που αποβλέπει αφενός στη διασφάλιση των κεκτημένων της επανάστασης και στην οικοδόμηση των κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής, αφετέρου στον ίδιο το μαρξισμό του. Το στοιχείο που πρέπει να τονιστεί σε αυτήν την προοπτική, είναι η **αλληλεξάρτηση εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής**. Στο εσωτερικό πεδίο, η εργατική τάξη με την επανάσταση γίνεται η κυρίαρχη τάξη και βαθμιαία καταργεί τις παλιές σχέσεις παραγωγής, οπότε τότε μαζί με αυτές καταργεί τους όρους ύπαρξης της ταξικής αντίθεσης, τις τάξεις γενικά και έτσι και την ίδια τη δική της κυριαρχία σαν τάξη. Όταν στην πορεία της εξέλιξης θα έχουν εξαφανιστεί οι ταξικές διαφορές, κι όταν θα έχει συγκεντρωθεί όλη η παραγωγή στα χέρια των οργανωμένων ατόμων, τότε η δημόσια εξουσία θα χάσει τον πολιτικό της χαρακτήρα. Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας, όπου κυριαρχούν οι ταξικές αντιθέσεις, έρχεται μια ένωση, όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων. Αυτό έχει ως συνέπεια, στο διεθνές πεδίο, τον περιορισμό των εθνικών συγκρούσεων, που πηγάζουν στο καπιταλιστικό σύστημα από αντιθέσεις μεταξύ των κυρίαρχων τάξεων στα καπιταλιστικά κράτη και από την κρίση του ίδιου του συστήματος, όπως έδειξε η ιστορία των παγκοσμίων πολέμων. Στα σοσιαλιστικά κράτη η κυρίαρχη τάξη είναι η εργατική, η οποία στο παγκόσμιο επίπεδο λειτουργεί με άξονα τον προλεταριακό διεθνισμό. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση λοιπόν, στο βαθμό που θα καταργείται η εκμετάλλευση του ενός ατόμου από το άλλο, θα καταργείται και η εκμετάλλευση του ενός έθνους από το άλλο. Μαζί με την εξάλειψη της αντίθεσης των τάξεων στο εσωτερικό των εθνών, εξαλείφεται και η εχθρική στάση των εθνών μεταξύ τους.

Οι θεωρητικές παραδοχές του μαρξισμού και οι ιστορικές εμπειρίες, από κοινού, συνθέτουν την απόδοση του περιεχομένου των εννοιών του Κράτους και του Πολέμου στην παρούσα εργασία. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η κάθε εποχή έχει ανάγκη από μια σειρά εννοιών με συμβατική σημασία. Το έθνος-κράτος είναι μια τέτοια συμβατική ονομασία, καθώς κανενός κράτους τα εδάφη δεν περικλείουν όλα τα μέλη ενός έθνους. Στο 3^ο κεφάλαιο αναλύθηκαν οι βασικές παραδοχές του μαρξισμού για το **Κράτος**, οι οποίες εντοπίζονται στο σύνολο των κλασσικών έργων για την ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά και σε νεότερες ερμηνείες. Κυρίαρχη θέση στη μαρξιστική θεωρία περί κράτους έχει η αντιμετώπισή του ως οργάνου επιβολής της κυριαρχίας μιας τάξης πάνω σε μια άλλη. Προκύπτει ότι το κράτος είναι προϊόν της κοινωνίας σε μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης, όπου οι ταξικές αντιθέσεις δεν ήταν δυνατό να συμφιλιωθούν, αλλά και που απαιτούσαν την ύπαρξη μιας δύναμης που φαινομενικά στέκεται πάνω από την κοινωνία, ώστε να μετριάξει τη σύγκρουση. Το κράτος λειτουργεί ως ο συλλογικός εκφραστής της κυρίαρχης τάξης και παρεμβαίνει στις οικονομικές σχέσεις – στο βαθμό και στην έκταση που είναι αναγκαίο – για να προστατευθούν τα συλλογικά της συμφέροντα. Ιδιαίτερα, το αστικό κράτος εξ αρχής προστάτεψε την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Η αστική πολιτική εξουσία εκφράζεται με τους ανάλογους θεσμούς διοίκησης και καταστολής, οι οποίοι και πλαισιώνουν την προαναφερόμενη λειτουργία.

Στο πολιτειακό επίπεδο, η αστική πολιτική εξουσία μπορεί να εμφανίζεται με διάφορες μορφές οι οποίες αποτελούν στον έναν ή στον άλλο βαθμό έκφραση της οικονομικής κυριαρχίας της αστικής τάξης. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία, για τη μαρξιστική θεώρηση, λειτούργησε ως συγκάλυψη του δικτατορικού χαρακτήρα αυτής της οικονομικής εξουσίας, που όμως προήλθε από τις διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος, δίνοντας κάποια σημαντικά δικαιώματα στη σφαίρα της δημόσιας ζωής. Ειδικότερα εξετάστηκε το πώς το δικαίωμα ψήφου αξιοποιήθηκε ως δύναμη ενσωμάτωσης, αλλά και η στρατηγική του εργατικού-σοσιαλιστικού κινήματος στο πλαίσιο της ομαλής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Οι μαρξιστές αντιμετωπίζουν το κοινοβούλιο ως ένα μέσο για την αποτελεσματικότερη παρέμβαση στις μάζες και την προβολή των ανάλογων πολιτικών θέσεων.

Η *εργαλειακή θεώρηση* του κράτους προσεγγίστηκε σε αντιπαραβολή με διαφορετικές ερμηνείες. Αρκετές θεωρήσεις θέλουν το κράτος ως ένα ουδέτερο εργαλείο αναπαραγωγής του κοινωνικού γίγνεσθαι, που μπορεί να μετατραπεί σε εργαλείο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Οι θεωρήσεις αυτές, συναντώντας θεωρητικά και πρακτικά αδιέξοδα, επικεντρώθηκαν στην προοπτική των μεταρρυθμίσεων και όχι στην προοπτική της βαθύτερης πολιτικής αλλαγής. Πέραν από ορισμένες εξαιρέσεις που αφορούσαν ιδιαίτερες περιόδους μετάβασης από τη μια μορφή εξουσίας στην άλλη, δεν εξάγεται το συμπέρασμα ότι το κράτος λειτούργησε κάποια στιγμή ουδέτερα. Στο *εξωτερικό πεδίο*, οι πόλεμοι αποτελούν την πιο απτή απόδειξη ότι τα κράτη, όσο και αν επικαλούνται το εθνικό συμφέρον σε μια διένεξη, ενεργούν με βάση τα συμφέροντα των κυρίαρχών τους τάξεων. Οι πολεμικές συγκρούσεις είναι η πιο σκληρή όψη της διάστασης αυτών των συμφερόντων. Στο *εσωτερικό πεδίο*, μπορεί να υποστηριχθεί ότι στα πλαίσια της επαναλαμβανόμενης κρατικής πρακτικής, δημιουργείται μια ασυνειδητότητα κινήσεων η οποία καθιστά την κρατική λειτουργία φαινομενικά αυτόνομη. Σε περιόδους ομαλότητας μάλιστα, όπου δεν είναι ορατή η ύπαρξη συγκρούσεων, μπορεί να ειπωθεί ότι «δεν υπάρχει κάποια ταξική πάλη» στην οποία να αναμειγνύεται το κράτος. Ωστόσο, αυτή είναι μόνο η πρώτη ανάγνωση. Στην πραγματικότητα, αυτή η μη ορατή εκδήλωση ταξικών συγκρούσεων είναι ένα σημαντικό μέρος της ταξικής πάλης που διεξάγει η κυρίαρχη τάξη μέσω του αστικού κράτους. Η ομαλότητα, είναι η κατεξοχήν συνθήκη υπό την οποία εκτυλίσσεται η οικονομική λειτουργία του καπιταλιστικού κράτους, η βάση, σύμφωνα με τη μαρξιστική μεθοδολογία, των ταξικών αντιθέσεων. Η πολιτική δε, που εφαρμόζεται στα πλαίσια ενός σύγχρονου κράτους, είναι πάντα ταξική. Στη μαρξιστική θεωρία επιπρόσθετα, η ταξική πάλη δεν είναι κάτι ταυτόσημο με την ορατή βία ή με την εκδήλωση τυποποιημένων συγκρούσεων. Είναι μια ολόκληρη λειτουργία, η οποία εκδηλώνεται σε καιρό ειρήνης και πολέμου με την υποστήριξη συγκεκριμένων αντικρουόμενων συμφερόντων και η οποία με τον έναν ή τον άλλο τρόπο μετασχηματίζει τις κοινωνίες. Στα πλαίσια του 2^{ου} κεφαλαίου, εξετάστηκε επίσης η εξέλιξη του φιλελεύθερου κράτους, το κυρίαρχο δηλαδή πρότυπο της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας και η σύμπλεξη με σοσιαλδημοκρατικές ερμηνείες στη σύγχρονη μορφή του. Ακόμη, αναλύθηκε η διάσταση του κράτους ως παράδοση η οποία και συνέβαλλε στην αφομοίωση των κρατικών χαρακτηριστικών στις μάζες. Η κατασκευή συγκεκριμένων παραδόσεων, κυρίως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αποσκοπούσε στην εγκατάσταση νέων δεσμών εξουσίας, μετά την καταστροφή των παλαιών από τις αστικές επαναστάσεις, συνδέοντας το παρελθόν με τη σύγχρονη πραγματικότητα η οποία επιδίωκε τη νομιμοποίησή της.

Εντέλει, κατέστη αδήριτη η ανάγκη να αναλυθεί το *σοσιαλιστικό κράτος*. Καθίσταται σαφές ότι οι κοσμοϊστορικές αλλαγές προκύπτουν μέσα από επαναστάσεις. Οι επαναστάσεις, αυτές οι «ατμομηχανές της ιστορίας» (Μαρξ), έχουν το χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι εκδηλώνονται στο επίπεδο του κρατικού μηχανισμού, τον οποίο και μετασχηματίζουν. Τους τρεις διαδοχικούς

σηματισμούς – δουλοκτητικό, φεουδαρχικό, καπιταλιστικό – χαρακτηρίζει ένας σκληρός ταξικός αγώνας, που απαιτεί ισχυρό κρατικό μηχανισμό. Ωστόσο, επρόκειτο για ανταγωνιστικές-εκμεταλλευτικές κοινωνίες με στοιχεία αλληλοδιαδοχής στο επίπεδο του εποικοδομήματος. Παρά τις τεράστιες διαφορές τους και τις αναμφίβολα προοδευτικές αλλαγές που διαδοχικά γνώρισε η ανθρωπότητα από την αντικατάσταση του ενός από τον άλλο, η μη εξάλειψη των κοινωνικοοικονομικών αιτιών της εκμετάλλευσης είναι στοιχείο υπεραρκετό, ώστε αυτές οι διαδοχικές ανατροπές (ειδικά στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το Μαρξ) να μην διαλύουν τον κρατικό μηχανισμό, αλλά να τον τελειοποιούν προς το συμφέρον τους. Αναφορικά με την σοσιαλιστική προοπτική, η εργατική τάξη έχει ανάγκη το κράτος, ως δύναμη οργάνωσής της σε κυρίαρχη τάξη, αλλά και ως δύναμη αντίκρουσης των προσπαθειών παλινόρθωσης του προηγούμενου status quo. Η ειδοποιός διαφορά όμως αυτής της προοπτικής, είναι ότι δεν τελειοποιεί τον προηγούμενο κρατικό μηχανισμό, ούτε απλά τον παραλαμβάνει «έτοιμο» θέτοντας τον στην υπηρεσία νέων αναγκών. Το αστικό κράτος, είναι σχεδιασμένο και διαμορφωμένο έτσι άλλωστε, από τους διαδοχικούς μετασηματισμούς που περικλείει, ώστε να είναι αντίθετο με τους σκοπούς της σοσιαλιστικής επανάστασης και του σοσιαλισμού· δεν είναι προσαρμοσμένο για την εκπλήρωση των καθηκόντων που ανακύπτουν μετά από μια σοσιαλιστική επανάσταση: την εξυπηρέτηση των εργατικών και ευρύτερα λαϊκών συμφερόντων. Πόσο μάλλον, δεν είναι προσαρμοσμένο να ξεπεράσει τον ίδιο του τον εαυτό, οδηγώντας, σε σύζευξη με τον παγκόσμιο σοσιαλισμό, στο ξεπέρασμά του και στην οικοδόμηση μιας αταξικής κοινωνίας. Το προλεταριάτο, καταργώντας τη «δικτατορία της αστικής τάξης», αντικαθιστά τον αστικό κρατικό μηχανισμό με έναν καινούριο, που αντιστοιχεί στα δικά του συμφέροντα. Δημιουργεί μια νέα τυπολογία, ένα κράτος που είναι γνωστό ως «δικτατορία του προλεταριάτου», το κράτος «τύπου Κομμούνας»: τη σοσιαλιστική δημοκρατία. Η παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών του σοσιαλιστικού κράτους εξήχθη τόσο από τις θεωρητικές θέσεις των θεμελιωτών του μαρξισμού, όσο και από τις ιστορικές εμπειρίες. Το σοσιαλιστικό κράτος λοιπόν, είναι η κρατική μορφή εκείνη που αντιστοιχεί στην ανώριμη βαθμίδα του νέου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού (του κομμουνισμού), η οποία έχει να αντιμετωπίσει το κληροδότημα του προηγούμενου. Κύρια χαρακτηριστικά της σοσιαλιστικής δημοκρατίας είναι η ενεργός συμμετοχή του πληθυσμού, η πρωτοβουλία, καθώς και μια σειρά από ιδιαίτερα γνωρίσματα στο επίπεδο των θεσμών, περιστρεφόμενα τα περισσότερα γύρω από τις έννοιες της αιρετότητας και της ανακλητότητας. Ειδικότερα, οι θεσμοί της άμυνας και της ασφάλειας αποκτούν νέο περιεχόμενο, στη βάση της αποτροπής της αντεπανάστασης, της υπεράσπισης των κεκτημένων της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και της εθνικής ανεξαρτησίας. Όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις, το σοσιαλιστικό κράτος, πέραν της μη συμμετοχής σε ιμπεριαλιστικές ενώσεις, επιδιώκει την ανάπτυξη διακρατικών σχέσεων με αμοιβαίο όφελος, στηρίζοντας παράλληλα την παγκόσμια επαναστατική προσπάθεια για τη σοσιαλιστική προοπτική.

Στο 4^ο Κεφάλαιο, αναλύθηκε το ζήτημα του **Πολέμου**. Ο πόλεμος αποτελεί κομβικό σημείο για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, συνδεδεμένος άμεσα με τη δημιουργία και ύπαρξη κρατών, αλλά και με τη διάσταση της διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Αξιοποιώντας την περίφημη θέση του Κλαούζεβιτς περί του πολέμου («Ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, συγκεκριμένα με βία»), η μαρξιστική θεώρηση κρίνει τον κάθε πόλεμο σε σχέση με τις πολιτικές που τον προκαλούν, δηλαδή την οικονομία και τις σχέσεις παραγωγής. Βασικό ζήτημα είναι ο ταξικός χαρακτήρας του πολέμου, ποιες ιστορικές-οικονομικές συνθήκες τον προκαλούν, ποιες τάξεις τον προετοίμασαν και ποιες τον διεθύνουν. Παράλληλα, όπως και τα υπόλοιπα ζητήματα, ο πόλεμος εξετάζεται εντός συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου, ως συνέχιση της πολιτικής των δοσμένων κρατών σε μια δοσμένη περίοδο. Εξάγονται έτσι οι αιτίες του πολέμου, αλλά και το ποιες κοινωνικές-πολιτικές δυνάμεις θέλουν τον πόλεμο – έχοντας συμφέρον από τη

συνέχιση της δοσμένης πολιτικής μέσω της διεξαγωγής του – καθώς και το ποιες δυνάμεις τάσσονται αποφασιστικά εναντίον του.

Όπως και με το κράτος, η ύπαρξη και η κατάργηση του πολέμου συνδέεται με την ιστορική εξέλιξη, με την ανάπτυξη και εξάλειψη συγκεκριμένων αιτιών. Η εμφάνιση του πολέμου είναι ταυτόσημη με την εμφάνιση των ταξικών κοινωνιών. Μάλιστα, οι Μαρξ – Ένγκελς προσδίδουν στον πόλεμο την έννοια της εκμετάλλευσης και της κυριαρχίας, διακρίνοντας τους πολέμους της ταξικής κοινωνίας από αυτούς του πρωτόγονου κοινοτισμού, όπου ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, διεξάγονταν από τον «αυτοοργανωμένο σε ένοπλη δύναμη πληθυσμό» (Ένγκελς) και με μοναδικό κίνητρο την επιβίωση. Οι οικονομικές αιτίες που έκαναν δυνατή την εμφάνιση των πολέμων στην πρωτόγονη αταξικότητα, θα εξέλειπαν στην αταξικότητα του μέλλοντος. Ο πόλεμος όμως, για τους Μαρξ – Ένγκελς, περικλείει και μια δύναμη αλλαγής. Η συνεχής άσκησή του μετασχημάτιζε τις δομές των κοινωνιών. Η πρωτόγονη κοινωνία των γενών, ήταν οργανωμένη ενόψει του πολέμου. Όσο και αν αυτός ο πόλεμος δεν ήταν αποτέλεσμα της ατομικής ιδιοκτησίας και των άλλων στοιχείων που διέπουν μια εκμεταλλευτική κοινωνία, ανέδειξε ιδιαίτερα αυτά τα χαρακτηριστικά όταν εμφανίστηκαν. Έτσι, όταν ο πόλεμος άρχισε να γίνεται μόνιμος κλάδος βιοπορισμού και αποσκοπούσε στην εξασφάλιση εργατικής δύναμης για τις ανάγκες που διευρύνονταν – σε αντιστοιχία με τη διεύρυνση της παραγωγής – συνέβαλλε στη δημιουργία μιας κυρίαρχης τάξης. Η κατάργηση των πολέμων λοιπόν, τοποθετείται σε αντιστοιχία με την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων, το ξεπέραςμα του κράτους. Από την ανάλυση προκύπτει, ότι οι μαρξιστές ανέκαθεν χαρακτήριζαν τους πολέμους της εποχής του καπιταλισμού ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα των οικονομικών συνθηκών και τοποθετούσαν την εξαφάνισή τους σε αντιστοιχία με την εξαφάνιση της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων, τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης και την επικράτηση του σοσιαλισμού σε διεθνές επίπεδο.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ακόμη, ότι οι θεωρητικοί του μαρξισμού, αποτιμούν τους πολέμους όχι με βάση μια γενική ηθικολογία, αλλά με βάση τα κοινωνικά αποτελέσματα. Οι πόλεμοι συνέβαλλαν στην εξέλιξη του πολιτισμού, αφού κατά κανόνα ο νικητής καθιέρωνε έναν ανώτερο τρόπο παραγωγής. Οι πόλεμοι στο σύγχρονο πεδίο, συνδέονται με την καταστροφή παραγωγικών δυνάμεων, ως μερική διέξοδο από την κρίση. Αναγνωρίζεται επίσης, ο ρόλος της βίας στις κοινωνικές μεταβολές. Η βία έχει το ρόλο της στην ιστορία, μη αποτελώντας ωστόσο το επίκεντρο, αλλά μια έκφανση πρώτιστα της οικονομικής λειτουργίας της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης και του κράτους της, καθώς και των δυνάμεων που την ανατρέπουν οικοδομώντας μια νέα κοινωνία. Δεν είναι η βία που επιφέρει το τέλος της παλιάς κοινωνίας, αλλά οι εγγενείς αντιφάσεις της. Τα ξεσπάσματα βίας προηγούνται της ανάδυσης της νέας κοινωνίας, χωρίς όμως να την προκαλούν· επιταχύνουν τις εξελίξεις και εντοπίζονται ως μέρος της ιδιαίτερα συγκρουσιακής διαδικασίας που βρίσκεται στη σχέση οικονομίας – πολιτικής. Εντούτοις, υπογραμμίζονται στη μαρξιστική ανάλυση τα ορατά βίαια αποτελέσματα που συνόδευαν την εδραίωση του καπιταλισμού (ιδιαίτερα κατά την αποικιοποίηση), όπως και η ηθική επιταγή για το σταμάτημα του δοσμένου πολέμου. Εντέλει, με δεδομένη την υπέρβαση του διαχωρισμού μεταξύ εσωτερικού-εξωτερικού πεδίου, ο πόλεμος ορίζεται ως η ακραία ένταση μιας σύγκρουσης, είτε αυτή λαμβάνει χώρα μεταξύ κρατών (εθνικός-κρατικός πόλεμος, παγκόσμιος πόλεμος) είτε εντός του ίδιου κράτους (εμφύλιος πόλεμος, επανάσταση).

Βασικό σημείο στην ανάλυση γύρω από τον Πόλεμο, στάθηκε η αναφορά στο ζήτημα του **ιμπεριαλισμού**. Η οριοθέτηση των πολέμων συνδέεται με το χαρακτήρα της εποχής που αυτοί συμβαίνουν. Οι πόλεμοι μεγάλης κλίμακας κατά τον 20ό αιώνα, χαρακτηρίστηκαν ως

ιμπεριαλιστικοί. Από μαρξιστική σκοπιά, ο ιμπεριαλισμός δεν είναι απλώς μια επεκτατική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά ένα σύνολο από χαρακτηριστικά που οδηγούν σε μια νέα εποχή. Ολοκληρωμένο, επιστημονικά, ορισμό του ιμπεριαλισμού έδωσε ο Β.Ι. Λένιν, χαρακτηρίζοντάς τον ως το *ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*. Ο ιμπεριαλισμός είναι μια περίοδος της ανάπτυξης του καπιταλισμού, το μονοπωλιακό του στάδιο, που ξεκίνησε στις αρχές του 20ού αιώνα. Εξετάζοντας την εποχή που προηγήθηκε του ιμπεριαλισμού, παρατηρείται ότι υπήρξε μια διεθνοποίηση τόσο της οικονομίας και της καπιταλιστικής λειτουργίας, όσο και του κινήματος της εργατικής τάξης. Ο Λένιν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα οικονομικά χαρακτηριστικά του ιμπεριαλιστικού σταδίου, αναδεικνύοντας το διεθνή ρόλο των μονοπωλίων. Η εποχή χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία, συγχώνευση αλλά και αντίθεση μεγάλων μονοπωλιακών ενώσεων, οι οποίες έχουν σκοπό την παγκόσμια επέκταση. Οι λειτουργίες του κράτους δε, συνενώνονται με τη δράση και τις ανάγκες των μονοπωλίων· πρόκειται για τη θεωρία του *κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ)*. Η καπιταλιστική εξάπλωση όμως, είναι άνιση και το διεθνές σύστημα, συνεπαγόμενα, ασταθές· τα καπιταλιστικά κράτη ανταγωνίζονται για την κατανομή σφαιρών επιρροής, συμφερόντων, αγορών και αποικιών, διαμορφώνοντας κάθε φορά έναν καινούριο συσχετισμό δυνάμεων. Η όξυνση των αντιθέσεων, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των καπιταλιστικών κρατών, οδηγεί στην κρίση του ιμπεριαλιστικού συστήματος, η ένοπλη μορφή της οποίας είναι ο πόλεμος. Κομβικό σημείο στην παρούσα ανάλυση στάθηκε το έτος 1914, η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, χαρακτηρίζονται στη λενινιστική θεώρηση ως αναπόφευκτοι, και η εξέταση των στοιχείων που προηγήθηκαν του 1914 επιβεβαιώνει αυτήν την άποψη. Αναπόφευκτο όμως, θεωρείται και το επαναστατικό ξεπέρασμά τους, όπως συνέβη με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ιμπεριαλισμός, σύμφωνα με το Λένιν, προετοιμάζει όλους εκείνους τους υλικούς (οικονομικούς) όρους που κάνουν δυνατό το πέρασμα της κοινωνίας σε μια ανώτερη φάση οργάνωσής της, αφού φυσικά αυτή απαλλαχτεί από το περίβλημα των σχέσεων ατομικής ιδιοκτησίας στην παραγωγή, που δεν αντιστοιχεί στο περιεχόμενο – την εν πολλοίς κοινωνικοποιημένη εργασία. Η κρίση στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα από την άλλη, οξύνει εκτός από τις άλλες αντιθέσεις, την αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας, και ένας ενδεχόμενος πόλεμος φανερώνει την αναντιστοιχία των συμφερόντων των κυρίαρχων καπιταλιστικών τάξεων και της εργατικής τάξης, την αναντιστοιχία των σκοπών διεξαγωγής του πολέμου με τη ζωή των πληθυσμών, προκαλώντας μια συνολική κρίση στο επίπεδο του κράτους και την επαναστατική δράση. Με αυτήν την έννοια, ο ιμπεριαλισμός είναι εποχή «περάσματος στο σοσιαλισμό», εποχή των σοσιαλιστικών επαναστάσεων.

Οι λενινιστικές θέσεις αποτελούν μια τομή στο χώρο της κοινωνικής σκέψης. Συγκεκριμένα στο ζήτημα του πολέμου, ο Λένιν έκανε λόγο για τη διάκριση «δίκαιων» και «άδίκων» πολέμων στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Οι άδικοι πόλεμοι είναι οι διακρατικοί ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, ενώ οι δίκαιοι πόλεμοι είναι οι σοσιαλιστικές επαναστάσεις, οι εθνικοαπελευθερωτικοί αντιιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, καθώς και οι αντιαποικιακοί πόλεμοι. Σε αυτούς τους πολέμους, προστίθενται αργότερα και οι πόλεμοι των σοσιαλιστικών κρατών (μετά την ύπαρξη τέτοιων) εναντίον των ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων. Οι δίκαιοι πόλεμοι έρχονται ως απάντηση στους άδικους πολέμους και η επιτυχής διεξαγωγή τους συνδέεται τόσο με την πάλη εναντίον της ξένης ιμπεριαλιστικής δύναμης, όσο και με την πάλη εναντίον της εγχώριας αστικής εξουσίας: άλλη μια επιβεβαίωση της *υπέρβασης των ορίων εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής*. Την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατά την εξέλιξή του, όλες οι θεωρήσεις αντιμετώπιζαν τον πόλεμο ως ένα μέσο για το τερματισμό των πολέμων. Για κάποιους, η νίκη στον πόλεμο θα σήμαινε την πραγμάτωση μιας κοινωνίας φιλελεύθερων δημοκρατιών, όπου η συνεννόηση θα αντικαθιστούσε τις συγκρούσεις. Κατά άλλους, η κυριαρχία αυταρχικών προτύπων

διακυβέρνησης θα εξασφάλιζε τη σταθερότητα στο διεθνές σύστημα. Η μαρξιστική θεώρηση, από την άλλη, ήθελε τους πολέμους να παραμένουν αναπόδραστοι, όσο διατηρείται το καπιταλιστικό σύστημα και όλα τα χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν, δηλαδή οι αντιθέσεις που προκύπτουν από την κυριαρχία τάξης σε τάξη, από τις σχέσεις εκμετάλλευσης μεταξύ των ανθρώπων. Η εξάλειψη των πολέμων, τοποθετείτο σε αντιστοιχία με την εξάλειψη της εκμετάλλευσης, με την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και την πορεία προς μια αταξική κοινωνία. Από το σύνολο της ανάλυσης, συμπεραίνεται ότι από νωρίς αξιωνόταν ο τερματισμός των πολέμων, με τη διεξαγωγή ενός «πολέμου» ως απάντηση στον πόλεμο που οι κυρίαρχες τάξεις διεξάγουν, με την επαναστατική πολιτική αλλαγή δηλαδή. Γίνεται ξεκάθαρο ότι επιδιωκόταν η επίλυση ενός παγκόσμιου προβλήματος, με τη δράση στο εσωτερικό πλαίσιο κάθε κράτους.

Αναπτύσσοντας αυτή τη μαρξιστική θέση ο Λένιν, έθεσε τις βάσεις για τη διαμόρφωση μιας στρατηγικής που οδήγησε στην περίφημη Οκτωβριανή Επανάσταση καθώς και στην οικοδόμηση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο. Η στρατηγική αυτή, συνδέεται πρώτιστα με τη σωστή διαπίστωση ύπαρξης επαναστατικής κατάστασης. Συνδέοντας το στοιχείο αυτό με την άνιση ανάπτυξη των κρατών, ο Λένιν ανέπτυξε τη θεωρία του «αδύνατου κρίκου», σύμφωνα με την οποία είναι δυνατό να «σπάσει» η αλυσίδα του διεθνούς – ιμπεριαλιστικού – συστήματος σε κάποια σημεία της και να αποσπαστούν κράτη από τον κλοιό του. Θεμελίωσε επιστημονικά τη δυνατότητα της νίκης του σοσιαλισμού αρχικά σε μία ή σε μερικές χώρες. Η Ρωσία το 1917, ήταν ακριβώς αυτός ο αδύνατος κρίκος στην περίοδο γενικής κρίσης του διεθνούς συστήματος. Παράλληλα, στις απαρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το πολιτικό κίνημα της εργατικής τάξης βρέθηκε προ θεωρητικών και πρακτικών προβλημάτων: οι ηγέτες των κομμάτων που απάρτιζαν τη Β' Διεθνή βρέθηκαν να συνδέονται με τις πολεμικές επιδιώξεις των αστικών τάξεων των χωρών τους, αντιμετωπίζοντάς τες ως «εθνικούς στόχους». Στα κόμματα αυτά, συνυπήρχαν διαφορετικά ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα και ο μαρξισμός δεν ήταν ιδιαίτερα διακριτός σε σχέση με τις αστικές θεωρίες. Επίσης, αν και επικαλούντο τη σοσιαλιστική προοπτική, οι αρχές οργάνωσης και λειτουργίας τους είχαν προσαρμοστεί στα πλαίσια του αστικού κοινοβουλευτικού συστήματος, επιδιώκοντας ουσιαστικά μόνο εκλογικούς στόχους. Ο Λένιν τόνιζε την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας πολιτικής πρωτοπορίας, με τις αρχές οργάνωσης και λειτουργίας που είχε ανάγκη η εργατική τάξη στην εποχή του ιμπεριαλισμού – εποχή σοσιαλιστικών επαναστάσεων. Αυτή η νέα πολιτική οργάνωση θα ήταν ικανή να εκφράσει τον ενιαίο και διεθνή χαρακτήρα των συμφερόντων και καθηκόντων της εργατικής τάξης και, σε συνδυασμό με τη σωστή διαπίστωση επαναστατικής κατάστασης, να ωθήσει στην ανάλογη επαναστατική δράση· διεργασία που απασχολούσε άλλωστε τους μαρξιστικούς κύκλους στη Ρωσία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αυτές οι σκέψεις αποτέλεσαν τη βάση για το Κόμμα Νέου Τύπου, το οποίο στη Ρωσία αντικειμενοποιήθηκε στην ίδρυση του Κόμματος των Μπολσεβίκων.

Τα γεγονότα που οδήγησαν στην Οκτωβριανή Επανάσταση, αναφέρονται αναλυτικά στο 4^ο κεφάλαιο. Συμπερασματικά, μπορούν να σημειωθούν τα εξής σημεία, που αποτέλεσαν άξονα της στρατηγικής του Λένιν:

- Η δημιουργική επεξεργασία των μαρξιστικών θέσεων για όλα τα ζητήματα, προσαρμοσμένες στην έντονα διεθνοποιημένη οικονομία των αρχών του 20ού αιώνα και στις ανάγκες που αναδείκνυε ο παγκόσμιος πόλεμος.
- Η οικοδόμηση της πολιτικής πρωτοπορίας, ικανής να παρεμβαίνει στις μάζες, ωθώντας τις εξελίξεις προς επαναστατική κατεύθυνση.

- Η θεωρητική διαπάλη, που διεξήχθη εντός των γραμμών του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Είναι αδύνατο να κατανοηθεί η ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης, της Γ' Διεθνούς αλλά και του κομμουνιστικού κινήματος κατά τον 20ό αιώνα γενικότερα, χωρίς την αντίθεση της μαρξιστικής-λενινιστικής θεωρίας με το λεγόμενο «οπορτουνισμό» αλλά και με άλλες αστικές θεωρίες, καθώς και ο αντίστοιχος διαχωρισμός στο πολιτικό επίπεδο.
- Κατά την εξέλιξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης (Φλεβάρης 1917) σε σοσιαλιστική (Οκτώβρης 1917), αναδείχθηκαν μια σειρά από αρχές, οι κυριότερες από τις οποίες ήταν: i) η υπεράσπιση του ρόλου των Σοβιέτ ως φορείς εργατικής-λαϊκής εξουσίας, ii) η ανάδειξη του ρόλου των αγροτικών στρωμάτων και η συνεπής υποστήριξη της συμμαχίας με την εργατική τάξη, σε ένα πλαίσιο επιδιωκόμενης κοινωνικοποίησης της παραγωγής και iii) η καταπολέμηση του «επαναστατικού αμυντισμού», θεώρηση που εγκλώβιζε τους σκοπούς της επανάστασης μέχρι το σημείο της αντικατάστασης του Τσάρου στην εξουσία.
- Η συνεπής υποστήριξη του κυριότερου λαϊκού αιτήματος, της ειρήνευσης στον πόλεμο.

Τα στοιχεία που απαρτίζουν τη στρατηγική του Λένιν, αποτυπώνουν τις θεωρητικές κατευθύνσεις της διεθνολογικής ανάλυσης. Καταρχήν, η οικοδόμηση της πολιτικής πρωτοπορίας (Κόμμα των Μπολσεβίκων), η πιο απτή απόδειξη σύζευξης επαναστατικής θεωρίας και επαναστατικής πράξης, αποτυπώνει την αρχή της *διαίρεσης* (Wight), προκειμένου να φανεί ξεκάθαρα ο στρατηγικός σκοπός και ο *οικουμενικός* χαρακτήρας της πάλης της εργατικής τάξης, ο οποίος εμποδιζόταν από τις δυνάμεις που κυριαρχούσαν στο κίνημα. Επίσης, η πολιτική που ακολούθησαν οι Μπολσεβίκοι αναφορικά με τον πόλεμο, ήταν πολιτική μετατροπής του ιμπεριαλιστικού -διακρατικού- πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο, δηλαδή μετατροπή ενός *διεθνούς* γεγονότος σε *εσωτερικό* ζήτημα. Ακόμη, είναι έκδηλη η διάσταση της *πρόβλεψης* (Gilpin), τόσο για το αποτέλεσμα των αντιφάσεων που προηγήθηκαν του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όσο και για την εκδήλωση επανάστασης. Η πολιτική σκέψη του Λένιν και οι διεργασίες που συνόδευσαν την παρουσία του Μπολσεβίκικου Κόμματος στην ταραχώδη πολιτική σκηνή των αρχών του 20ού αιώνα, έχουν μεγάλη σημασία για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων και την κατανόηση των εννοιών του Κράτους και του Πολέμου στη μαρξιστική θεωρία. Η στρατηγική του Λένιν ειδικότερα, έχει υπογραμμιστεί σε συνάφεια με αυτές τις έννοιες και από ρεαλιστές αναλυτές· στην παρούσα εργασία, αξιοποιήθηκε ιδιαίτερα η επεξεργασία του Waltz στο ζήτημα.

Στα πλαίσια του 4^{ου} κεφαλαίου επίσης, αναλύθηκε η τακτική του **ανταρτοπόλεμου**, ως όψη της τυπικής επανάστασης του 20ού αιώνα. Ο ανταρτοπόλεμος χρησιμοποιήθηκε είτε ως μέσο επικουρικό στους τακτικούς στρατούς (Ευρώπη), είτε ως αυτοτελής έκφραση διεξαγωγής ενός μακροχρόνιου – αγροτικού συνήθως – ένοπλου αγώνα (Ασία, Αμερική, Αφρική). Η εξέταση του ζητήματος του ανταρτοπόλεμου, αναδεικνύει την ενότητα θεωρίας και πράξης αφού i) η διεξαγωγή του βασιζόταν στις θεωρητικές αρχές περί εξέγερσης και ii) οι θεωρητικοί του ανταρτοπόλεμου έλαβαν μέρος σε αυτά για τα οποία έγραφαν. Από όλες τις περιπτώσεις που εξετάστηκαν (Ρωσία, Κίνα, πεδία Β' Παγκοσμίου Πολέμου, Κούβα), προκύπτει ότι ο ανταρτοπόλεμος είναι μια φάση του κλασσικού πολέμου, που όμως διέπεται από επιπλέον ειδικούς νόμους και έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Η τακτική του ανταρτοπόλεμου, είναι μια πρακτική ενδημική στις περισσότερες αγροτικές κοινωνίες, η οποία όμως είχε αμφισβητούμενο κοινωνικοπολιτικό υπόβαθρο και ασαφείς σκοπούς. Ο νεότερος ανταρτοπόλεμος, εντοπίζεται κατά Schmitt στην αλλαγή της έννοιας του Πολιτικού, στη μετάβαση από τον κρατικό στον επαναστατικό πόλεμο. Ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι πρώτιστα, αφομοιώνοντας τη θέση του Κλαούζεβιτς περί συνέχισης της πολιτικής με άλλα μέσα, καθώς και της διάκρισης φίλων και εχθρών, εισήγαγαν τον ανταρτοπόλεμο στις μεθόδους του επαναστατικού πολέμου και στη μαρξιστική οπτική. Η Οκτωβριανή Επανάσταση μάλιστα, απέδωσε για πρώτη φορά στον αντάρτη ένα ευρύτερο πολιτικό-ιδεολογικό υπόβαθρο. Η αρχή αυτή, συναντάται και στις άλλες εξεταζόμενες περιπτώσεις: στην Κινεζική Επανάσταση, στα αντάρτικα σώματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στην Κουβανέζικη Επανάσταση. Η ίδια η διεξαγωγή του ανταρτοπόλεμου σχετίζεται άμεσα με την πολιτική κατάσταση και τις δυνατότητες αλλαγής: εκτός από το γεωγραφικό κριτήριο, που εν πολλοίς καθόρισε το διαφορετικό ρόλο του ανταρτοπόλεμου σε ευρωπαϊκές και μη χώρες, παρατηρείται ότι επιλέχθηκε ως κύριο μέσο πάλης σε περιοχές με αυταρχικές κυβερνήσεις, υπό αποικιακό καθεστώς ή ξένη κατοχή· αναδύεται λοιπόν, όταν έχουν εξαντληθεί όλες οι νόμιμες ή συμβατικές μορφές πάλης. Ο αντάρτης γίνεται ο κοινωνικός αναμορφωτής, ο οποίος συμμετέχει σε έναν μαζικό πόλεμο, αποτελώντας τη μαχόμενη εμπροσθοφυλακή του λαού. Διαπνεόμενος δε από το ανάλογο ήθος, στηρίζει τη δύναμή του στον ντόπιο πληθυσμό και δρα σε απόλυτη αρμονία μαζί του. Ο ανταρτοπόλεμος, κατεξοχήν διεξαγόμενος στην ύπαιθρο, συνδέθηκε με αιτήματα για κοινωνικό μετασχηματισμό, για την κοινωνική ιδιοκτησία της γης και την οργάνωση της παραγωγής σε νέα βάση. Αλλά και σε περιπτώσεις όπου ο ανταρτοπόλεμος διεξήχθη στις πόλεις, συνδέθηκε στενά με τους επιδιωκόμενους σκοπούς πολιτικής αλλαγής. Τα στοιχεία αυτά, καθώς και άλλες καινοτομίες πολιτικού κυρίως τύπου, συνθέτουν μια νέα τυπολογία για την τακτική του ανταρτοπόλεμου, που τον διακρίνει από την ενδημική πρακτική του παρελθόντος. Ειδικότερα, η υποστήριξη και η συμπαράσταση, από την πλευρά του πληθυσμού, των σκοπών και της δράσης του αντάρτικου στρατού, είναι η θεμελιώδης προϋπόθεση που καθορίζει την επιτυχημένη ή μη διεξαγωγή του.

Ένα άλλο ζήτημα που συνδέει τη μελέτη του ανταρτοπόλεμου με τη μαρξιστική ανάλυση, είναι η αντιμετώπιση της στρατιωτικής λειτουργίας. Οι θεωρητικοί του μαρξισμού υποστήριζαν, σε εποχές έντονων κρατικών πολεμικών προετοιμασιών, τη βαθμιαία μείωση της στρατιωτικής θητείας και την πάλη εναντίον του μιλιταρισμού. Αξίωσαν μάλιστα, την αντικατάσταση του υπάρχοντος τακτικού-μόνιμου στρατού με την πολιτοφυλακή, ως μέρος της διαδικασίας της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και της ευρύτερης αποδόμησης του κρατικού μηχανισμού. Όμως, αυτό εν πολλοίς αντικατόπτριζε τη μεταφορά μέρους της στρατιωτικής λειτουργίας στον ίδιο τον «οργανωμένο σε ένοπλη δύναμη» πληθυσμό, η οποία συντελείται κατά τη διάρκεια μιας επανάστασης. Πράγματι, στη Ρωσική Επανάσταση ο λαός ήταν ήδη οπλισμένος και ο Κόκκινος Στρατός πλαισιώθηκε από τις μάζες. Το ζήτημα επομένως, δεν ήταν αυτό καθαυτό η μη ύπαρξη στρατού αλλά η ύπαρξη, όπου απαιτείτο, ενός συστήματος μη συμβατικής διοίκησης. Οι μαρξιστές-θεωρητικοί του ανταρτοπόλεμου, υπογράμμιζαν ότι ο αντάρτικος στρατός, αυτός ο στρατός απελευθέρωσης, των «πιο κοινότυπων ανθρώπινων τάσεων» (Γκεβάρα), αναδεικνύει σε ατομικό πλάνο τις καλύτερες στρατιωτικές αρετές – που θα περίμενε κανείς να υφίστανται μόνο σε έναν τακτικό στρατό. Η πειθαρχία και η συνείδηση του καθήκοντος βιώνονται εσωτερικά και εκδηλώνονται συνειδητά, δε συμπυκνώνονται στις τυπικές όψεις της στρατιωτικής ζωής. Οι μηχανισμοί ελέγχου αντικαθίστανται από τον αυτοέλεγχο, ο οποίος προκύπτει από την ίδια τη φύση και τους σκοπούς αυτής της μορφής στρατού, οδηγώντας στην πλέον ενσυνείδητη και απλή αποδοχή των εντολών και σεβασμού της αρχηγίας. Στον ανταρτοπόλεμο όμως επίσης, παρατηρείται ότι στο τελικό - κρίσιμο - στάδιο, ο αντάρτικος στρατός μετατρέπεται σε τακτικό

στρατό, ώστε να μπορέσει να επικρατήσει στην ανοιχτή σύγκρουση στις εναπομένουσες περιοχές που κατά κύριο λόγο είναι τα αστικά κέντρα. Η λειτουργία του στρατού δε, είναι μέρος της κρατικής λειτουργίας. Αυτό ισχύει ακόμα και για το κράτος σχεδιασμένο με σκοπό την ίδια τη βαθμιαία κατάργησή του. Σε τελική ανάλυση λοιπόν, προκύπτει ότι το σοσιαλιστικό κράτος δεν απαλλάσσεται από τη διατήρηση στρατού σε μόνιμη βάση, ούτε επιδιώκει ειδικά κάτι τέτοιο. Αναδεικνύεται όμως μια νέα τυπολογία (λαϊκός στρατός), η οποία είναι εν πολλοίς διαμορφωμένη από τις αξίες και τα χαρακτηριστικά που συνόδευσαν την εμπειρία του ανταρτοπόλεμου και η οποία αντικατοπτρίζει τους σκοπούς και τις αξίες του νέου κοινωνικού καθεστώτος, σε σύζευξη με την αναγκαιότητα προστασίας της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας.

Εντέλει, με το ζήτημα του πολέμου συνδέεται το ζήτημα της **ειρήνης**. Όπως αποσαφηνίστηκε, ο μαρξισμός επικεντρώνεται στις αιτίες που δημιουργούν τους πολέμους. Σε διάσταση με τη γενικόλογη τοποθέτηση περί ειρήνης, η οποία αφαιρεί την έννοια της ταξικής κυριαρχίας και των αντιθέσεων ως αίτια των πολέμων, ο μαρξισμός διαμορφώνει τη θέση περί εξασφάλισης της ειρήνης βάσει της διάκρισης δικαίων και αδίκων πολέμων στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Όπως παρατηρήθηκε στην εξέλιξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και στο Μεσοπόλεμο, ο πόλεμος και η ειρήνη είναι το *μέσο*, όχι ο *στόχος*. Η τακτική της εναλλαγής του πολέμου με την ειρήνη, αξιοποιήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να διατηρήσουν ή να αλλάξουν το status quo, όπως σημειώνει ο Carr. Τρία βασικά συμπεράσματα εξάγονται από αυτήν την ανάλυση:

Πρώτον, η ειρήνη και ο πόλεμος εναλλάσσονται σε μια επαναστατική κατάσταση. Είναι σημαντικό να σημειωθεί επίσης, πως η περίοδος που χαρακτηρίζεται από την απουσία ένοπλης βίας δεν στερείται συγκρούσεων γενικά. Η ειρήνη αντιμετωπίστηκε στην περιπτωσιολογική μελέτη, ως μέρος της συνολικής πορείας της επανάστασης. Μετά την επανάσταση του Φλεβάρη του 1917, ο Λένιν κατάλαβε ότι στα πρώτα δημοκρατικά στάδια της αστικής κυβέρνησης Κερένσκι – στις ιδιαίτερες εκείνες συνθήκες της δυαδικής εξουσίας – υπήρχε στη Ρωσία η δυνατότητα ενός ειρηνικού δρόμου προς το σοσιαλισμό, μέσω του περάσματος της εξουσίας στα Σοβιέτ, χωρίς δηλαδή την ανάγκη προσφυγής στον εμφύλιο πόλεμο. Φυσικά, στα Σοβιέτ η πλειοψηφία ανήκε στους Εσσέρους και τους Μενσεβίκους, οπότε ένα ενδεχόμενο πέραςμα όλης της εξουσίας στα Σοβιέτ, δε θα σήμαινε κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη. Ούτε η προσωρινή κυβέρνηση θα ανατρεπόταν με αυτό το ειρηνικό πέραςμα της εξουσίας στα Σοβιέτ. Όμως, οι Μπολσεβίκοι διακηρύττοντας «καμία υποστήριξη στην προσωρινή κυβέρνηση» και εφαρμόζοντας ειρηνική στρατηγική, βίωσαν την πιο δημιουργική τους περίοδο, με όρους πολιτικής παρέμβασης, επιδιώκοντας κυρίως την αλλαγή της πολιτικής των Σοβιέτ και την κυριαρχία των μπολσεβίκικων θέσεων στις μάζες. Την περίοδο αυτή, ακολούθησε η επιθετική στρατηγική από πλευράς της αστικής κυβέρνησης η οποία οδήγησε στη σοσιαλιστική Οκτωβριανή Επανάσταση, με ενισχυμένες εντωμεταξύ τις επαναστατικές δυνάμεις. Την Οκτωβριανή Επανάσταση ακολούθησε με τη σειρά της η έξοδος της Σοβιετικής Ρωσίας από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και η διεξαγωγή του Εμφυλίου Πολέμου. Η ειρήνη σταθεροποιήθηκε στο Μεσοπόλεμο, για να αναιρεθεί στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αν θεωρήσει κανείς την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης ως μια επαναστατική διαδικασία, η εναλλαγή της ειρήνης με τον πόλεμο αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα.

Δεύτερον, εκτός από την ανθρώπινη επιταγή για ειρήνευση στο δοσμένο πόλεμο, την οποία αποδέχεται ο μαρξισμός, το καθήκον της ειρήνευσης σε έναν ιμπεριαλιστικό πόλεμο μπαίνει από τη σκοπιά του οφέλους που θα έχει η εργατική τάξη σε αντιστάθμιση με το όφελος των

καπιταλιστών. Στην περίπτωση της Ρωσίας, με την επανάσταση να έχει ήδη εκδηλωθεί, η ειρήνευση (αν και με βαρύτατους όρους) ενίσχυσε την προετοιμασία των επαναστατικών δυνάμεων και του λαού ενόψει του σκληρού εμφυλίου και των ξένων επεμβάσεων. Επίσης, η ειρήνευση υποστήριξε τη διεθνή υπόθεση της εργατικής τάξης, καθώς η απεμπλοκή από τα πεδία του πολέμου θα βελτίωνε την επικοινωνία των μαζών και την παρέμβαση των επαναστατικών δυνάμεων, ώστε το επίκεντρο να γίνει η πάλη για την αλλαγή της εξουσίας μέσα στο εκάστοτε κράτος και η διεθνής ταξική αλληλεγγύη.

Τρίτον, η ειρήνη αποτελεί βασικό άξονα της εξωτερικής πολιτικής του σοσιαλιστικού κράτους. Η ΕΣΣΔ, ερμηνεύοντας ως «εμπόλεμη ειρήνη» τη μεσοπολεμική περίοδο, συμμετείχε σε μια σειρά από προσπάθειες για τον αφοπλισμό. Ανέδειξε ιδιαίτερα τις οικονομικές αντιθέσεις των κεφαλαιοκρατικών χωρών, καθώς και την αύξηση των εξοπλισμών. Πράγματι, η εφαρμοζόμενη πολιτική επιτρέπει την αναγνώριση της συγκεκριμένης περιόδου, όπως και άλλων στην ιστορία, ως περίοδο «ιμπεριαλιστικής ειρήνης», η οποία δεν άργησε να προκαλέσει στρατιωτικές συγκρούσεις. Ιδιαίτερο συμπέρασμα είναι η αναγνώριση του παρασκηνίου, ως πραγματικό χώρο εκδήλωσης των κρατικών βουλήσεων. Η ΕΣΣΔ δε συμμετείχε στην ΚτΕ, της οποίας οι αποφάσεις δεν μπόρεσαν να περιορίσουν την ιμπεριαλιστική πολιτική. Ταυτόχρονα όμως, αναγνωρίζοντας το αναπόφευκτο της διεθνοποίησης της επανάστασης αλλά και της πιθανότητας ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων, επεδίωκε ειρηνικές σχέσεις με όλα τα κράτη, αξιοποιώντας μάλιστα τις ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις, προκειμένου να μην απομονωθεί. Η πολιτική αυτή απομάκρυνε το ενδεχόμενο συγκρότησης ενιαίου αντισοβιετικού μετώπου, αλλά και ωφέλησε την προβολή και προώθηση στόχων για την ανάπτυξη του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Οι παρεμβάσεις για το ζήτημα της ειρήνης, συνεχίστηκαν και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στα πλαίσια του ΟΗΕ. Οι παγκόσμιοι οργανισμοί αντανάκλουν τον παγκόσμιο συσχετισμό δύναμης, επομένως η ύπαρξη ενός ισχυρού σοσιαλιστικού κράτους μαζί με άλλα όμορα κράτη, διαμόρφωσε σημαντικά τη διεθνή πολιτική και το Διεθνές Δίκαιο. Δεν έλειψαν βέβαια οι ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις και οι επιθετικές πολιτικές στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, ούτε άλλαξε η φύση του ιμπεριαλισμού. Υπό την πίεση της ΕΣΣΔ όμως, πάρθηκαν αρκετές θετικές αποφάσεις στα πλαίσια του ΟΗΕ. Εκτιμάται από την άλλη ότι την εποχή αυτή, ως απόρροια κυρίως της ανάπτυξης πυρηνικών όπλων, αναθεωρήθηκε εν πολλοίς η λενινιστική αντίληψη για τον πόλεμο και την ειρήνη, η οποία στη βάση της είχε τον κλαυζεβιτιστικό ορισμό. Αν και αναγνωριζόταν η επιθετικότητα ορισμένων κρατών, συχνά δεν αντιμετωπίστηκε ως σύμφυτο στοιχείο του ιμπεριαλισμού. Σε αντίθεση με την μεσοπολεμική πολιτική της ειρήνευσης, αναπτύχθηκε στα σοσιαλιστικά κράτη το δόγμα της «ειρηνικής συνύπαρξης» με τον ιμπεριαλισμό, σύμφωνα με το οποίο είναι δυνατόν ο ιμπεριαλισμός να αποδεχθεί μακροπρόθεσμα τη συμβίωση με δυνάμεις που έσπασαν την παγκόσμια κυριαρχία του. Η αλλαγή αυτή, αποδίδεται στους εξής λόγους: i) στη δημιουργία διαφορετικών τάσεων στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, ii) στην υπερεκτίμηση του διεθνούς συσχετισμού δύναμης, iii) στην υποτίμηση της δυναμικής της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης του καπιταλισμού και iv) στο κλίμα αφοπλισμού που συνόδευε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Τελικά, η ανησυχία για τις συνέπειες που θα είχε ένας πυρηνικός πόλεμος παραμέρισε την ταξική ανάλυση του πολέμου. Όμως, βάσει της ανάλυσης προκύπτει ότι η μη επικέντρωση στις αιτίες, όπως έχει ορίσει σαφώς ο μαρξισμός-λενινισμός, οδήγησε σε λάθος εκτιμήσεις των καταστάσεων και περιορίσε τη δυνατότητα αποφυγής των πολέμων. Αντίστοιχα, η γνώση και εφαρμογή της μαρξιστικής-λενινιστικής πολιτικής είναι αυτή που οδηγεί στην επίτευξη μιας στρατιωτικής και στρατηγικής ισορροπίας, στην αποτροπή της επίθεσης. Σε τελική ανάλυση, η μαρξιστική θεωρία

επικεντρώνοντας στην ταξική διάρθρωση της κοινωνίας και αντιμετωπίζοντας τον πόλεμο ως αποτέλεσμα των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλισμού, συνδέει στην παρούσα εργασία τα ζητήματα που αφορούν την ανθρωπότητα στο σύνολό της με τη φύση του διεθνούς συστήματος, η οποία σχετίζεται με την εσωτερική πολιτική οργάνωση. Η επίλυση αυτών των ζητημάτων επομένως, έγκειται στην αλληλεξάρτηση μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής, εδράζεται στη θεώρηση περί διεθνούς πολιτικής αλλαγής.

Η **διεθνής διάσταση** της αλλαγής δίνεται στο 5^ο κεφάλαιο. Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της εργασίας, εξετάζονται σε ένα ιστορικό πλαίσιο που φτάνει μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η περίοδος του Μεσοπολέμου, αν και είναι η πιο ανεξερεύνητη σχετικά με την ιστορία του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος, αποτελεί το πλέον πρόσφορο πεδίο για την εξέταση των θεωρητικών παραδοχών, αφού τόσο οι μαρξιστικές θέσεις όσο και οι αντίρροπες με αυτές θεωρήσεις και συναφή φαινόμενα παρουσιάζονται στην πλέον σαφή τους μορφή, ακολουθώντας την κοσμοϊστορική Οκτωβριανή Επανάσταση. Το κύριο μέρος αφορά την περιπτώσιολογική μελέτη της Γ' Διεθνούς (*Κομμουνιστικής Διεθνούς – Κομιντέρν*). Αν η Οκτωβριανή Επανάσταση αποτέλεσε τη μία όψη της υπέρβασης των ορίων μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής, την επαναστατική αλλαγή στο επίπεδο του κράτους προκληθείσα από την αλλαγή στο διεθνές σύστημα – Α' Παγκόσμιος Πόλεμος – η Γ' Διεθνής αποτελεί το αντίστροφο επακόλουθό της: είναι η προσπάθεια διεθνοποίησης της επαναστατικής αλλαγής που έχει συντελεστεί στο εσωτερικό.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ανέκαθεν εξέταζαν τη σοσιαλιστική επανάσταση σαν μια παγκόσμια διαδικασία, η οποία προετοιμάζεται από την ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού. Υπογράμμιζαν τη σημασία της Ρωσίας και αναζητούσαν τον τρόπο με τον οποίο η Ρωσική Επανάσταση θα μπορούσε να αποτελέσει το σύνθημα για την προλεταριακή επανάσταση στη Δύση. Όμως, ανέμεναν την έναρξη της σοσιαλιστικής επανάστασης λίγο πολύ ταυτόχρονα στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, διότι εκεί ωρίμαζαν οι αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες της επανάστασης και μόνο με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να κρατήσει το προλεταριάτο την εξουσία στα χέρια του. Αντίθετα, ο Λένιν, στις συνθήκες του ιμπεριαλισμού του 20ού αιώνα κατέληγε στο συμπέρασμα για το αδύνατο της ταυτόχρονης εκδήλωσης της σοσιαλιστικής επανάστασης σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες σε συνθήκες ανισόμετρης ανάπτυξης, και υποστήριξε τη δυνατότητα νίκης της σε αυτή ή αυτές τις χώρες που θα αποτελέσουν τον «αδύνατο κρίκο» του ιμπεριαλιστικού συστήματος. Προέβλεψε τη δυνατότητα να διαμορφωθεί επαναστατική κατάσταση πιο εύκολα σε κάποια λιγότερο ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία, όπως η τσαρική Ρωσία, καθώς και τη δυνατότητα μετατροπής της αστικοδημοκρατικής επανάστασης σε προλεταριακή όπως και έγινε. Επομένως, η μαρξιστική θεώρηση μετά τη δημιουργική επεξεργασία της από το Λένιν, θέλει τις διεργασίες που συντελούνται στο ιμπεριαλιστικό σύστημα να οδηγούν κάπου ταχύτερα στην όξυνση της ταξικής πάλης. Η επαναστατική αλλαγή ξεκινά πιο εύκολα στις χώρες με μεσοαδύνατο επίπεδο ανάπτυξης αλλά είναι πιο δύσκολο να συνεχίσει. Αντιθέτως, στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες είναι πιο δύσκολο να αρχίσει η επανάσταση, αλλά ευκολότερο να επιτελεστεί το έργο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Σε αυτή τη θέση, καθώς και τις ειδικότερες κοινωνικές αντιφάσεις της ρωσικής κοινωνίας των αρχών του 20ού αιώνα, σε συνδυασμό με τη διακριτή ιστορική πορεία της σε σχέση με τη Δύση, αποδόθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας το παράδοξο του ξεσπάσματος της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Ρωσία και όχι σε κάποιο προηγμένο καπιταλιστικό δυτικό κράτος.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση είχε αναμφίβολα διεθνή σημασία. Οι επιπτώσεις της στον 20^ο αιώνα, ήταν ανάλογες με τις επιπτώσεις της Γαλλικής Επανάστασης στον 19^ο αιώνα. Η παγκόσμια επέκταση της δε, ήταν πρωτόγνωρη για τη σύγχρονη ιστορία και εστιάζεται στα εξής σημεία: i) άνοιξε το δρόμο των προλεταριακών επαναστάσεων, ii) επέδρασε καταλυτικά στο αποικιακό σύστημα, iii) έθεσε το «εθνικό ζήτημα» σε νέα βάση, iv) οδήγησε στην καθιέρωση μιας σειράς εργασιακών και ευρύτερων λαϊκών δικαιωμάτων, v) επηρέασε τη διεθνή πολιτική, vi) επέδρασε ριζικά σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δημιουργίας και vii) ανέδειξε νέα πρότυπα πολιτικής διακυβέρνησης και πολιτικής δράσης. Οι επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα, στην πλειοψηφία τους σοσιαλιστικές, σχεδιάστηκαν πάνω στην εμπειρία της Οκτωβριανής Επανάστασης, με το επαναστατικό κίνημα να στηρίζεται στο πρότυπο του «κόμματος της πρωτοπορίας», τη διάδραση με τις μάζες και τις θεμελιώδεις στρατηγικές αρχές για την επανάσταση. Η Οκτωβριανή Επανάσταση παράλληλα, απετέλεσε παράδειγμα και κίνητρο για μια σειρά από χώρες με τελείως διαφορετικό επίπεδο πολιτισμού, ώστε να βαδίσουν στο δρόμο της αποαποικιοποίησης, αλλά και για εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα. Το οργανωτικό και πολιτικό πρότυπο που αναδείχθηκε από τον Οκτώβρη του 1917, εξαπλώθηκε σε όλες τις χώρες και σε διαφορετικές κουλτούρες, εμπνέοντας πλήθος εργατών. Κάπως έτσι η Οκτωβριανή Επανάσταση ξεφεύγει από την περιγραφή μιας επανάστασης μέσα σε εθνικά πλαίσια και αναγνωρίζεται ως ένα γεγονός το οποίο συντάραξε ολόκληρο τον κόσμο.

Η ανάλυση του 5^{ου} κεφαλαίου, εκτυλίσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο ευρύτερης αναφοράς στη *διεθνοποίηση* της επανάστασης. Είναι απαραίτητο όμως να γίνει η αναγκαία διάκριση με την έννοια της *εξαγωγής* της επανάστασης. Από την περιπτωσιολογική μελέτη και τη σύγκριση με τη Γαλλική Επανάσταση, προκύπτει ότι οι προσπάθειες των Μπολσεβίκων για τη διεθνή *εξάπλωση* του σοσιαλισμού δεν είχαν την έννοια της «εξαγωγής επανάστασης», όπως ήταν το σύνθημα των αντιπολιτευόμενων δυνάμεων. Η σοσιαλιστική επανάσταση εκδηλώθηκε σε εθνικό έδαφος αλλά ήταν *εξαρχής παγκόσμια*, όπως παγκόσμιος είναι και ο χαρακτήρας της εργατικής τάξης και του καπιταλιστικού συστήματος. Επίσης, οι Μπολσεβίκοι αν και δεν είχαν ξεκάθαρο το τι δημιουργούν εσωτερικά και το αφομοίωναν στην πορεία, είχαν προβλέψει τη μορφή, τις συμμαχίες και τους ρυθμούς της επαναστατικής διαδικασίας. Σε αντίθεση με τους επαναστάτες του 1789, είχαν εκτιμήσει ιδιαίτερα την πιθανότητα διεθνούς επέμβασης και εσωτερικής παλινόρθωσης του προηγούμενου status quo. Η διεθνής οργάνωση των επαναστατικών δυνάμεων (κομμουνιστικών κομμάτων) μετά το 1917 λοιπόν, κινείται με άξονα τη διαπίστωση του διεθνούς χαρακτήρα της πάλης ανάμεσα στις δυνάμεις της αλλαγής (παγκόσμιο προλεταριάτο) και στις δυνάμεις της αντίδρασης (διεθνή αστική τάξη), οι οποίες αναφορικά με τα σοσιαλιστικά κράτη έχουν το χαρακτήρα δυνάμεων παλινόρθωσης. Ταυτόχρονα, η διεθνής κινητοποίηση και προέλαση των επαναστατικών δυνάμεων, είχε ως σκοπό την αρωγή στις επαναστατικές προσπάθειες των προλεταριάτων των άλλων χωρών, στον περιορισμό της αντεπανάστασης και στην βοήθεια σε μια σειρά από τομείς: οικονομικό, τεχνικό, επιστημονικό και αν παραστεί ανάγκη και στρατιωτικό. Γνώμονας ήταν σε αυτές τις περιπτώσεις η περαιτέρω *εδραίωση* και η «εις βάθος», ποιοτική ανάπτυξη του σοσιαλιστικού συστήματος, στη χώρα που το έχει ήδη επιλέξει με την πάλη της. Η δράση του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος δηλαδή, διεξάγεται με βάση τις αρχές του προλεταριακού διεθνισμού και της διεθνιστικής αλληλεγγύης: δεν *εξάγει*, ούτε *επιβάλλει* το σοσιαλιστικό πρότυπο στα κράτη. Ούτε όμως παραμένει *παθητικός δέκτης* των εξελίξεων, αλλά *παρεμβαίνει* στις εξελίξεις προωθώντας και *προβάλλοντας* την επαναστατική προοπτική σε κρατικό και διεθνές επίπεδο, διότι σκοπός είναι η *ύπαρξη* του σοσιαλιστικού κινήματος σε παγκόσμια βάση αποσπώντας χώρες από το *ιμπεριαλιστικό σύστημα*.

Η ίδρυση της Γ' Διεθνούς αποτέλεσε το επιστέγασμα των προσπαθειών νέας διεθνούς οργάνωσης των κομμάτων της εργατικής τάξης και παράλληλα κατεύθυνε την προσπάθεια της διεθνοποίησης της επανάστασης μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκ των πραγμάτων, τα πρώτα χρόνια μετά το 1917 υπήρχε επαναστατική κατάσταση στη μισή υφήλιο και ξέσπασαν αρκετές επαναστάσεις σοσιαλιστικού χαρακτήρα, κυρίως στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αυτές οι επαναστάσεις δεν καρποφόρησαν, κυρίως για τους εξής λόγους: i) ανασυγκρότηση της αστικής εξουσίας, ii) προδοτική στάση της σοσιαλδημοκρατίας, iii) πολιτική απειρία και έλλειψη πρωτοπόρου συντονισμού, iv) μη σωστή εκτίμηση των συμμαχιών και v) μια σειρά λαθών εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, όλες αυτές οι επαναστάσεις είχαν τεράστια συνεισφορά στο αστικοδημοκρατικό επίπεδο, εξασφαλίζοντας μια σειρά από σημαντικές εργασιακές αλλαγές και δημοκρατικά δικαιώματα. Επίσης, όλες αυτές οι επαναστάσεις, κυρίως η Γερμανική, ωφέλησαν την ανάπτυξη των Κομμουνιστικών Κομμάτων και τη μετάβαση από τη σοσιαλδημοκρατική οργάνωση παλαιού τύπου. Περισσότερο δε, έγινε ορατή η ανάγκη ενός μηχανισμού συντονισμού των επαναστατικών προσπαθειών. Η ίδρυση της Γ' Διεθνούς το 1919 και η ουσιαστική της λειτουργία από το 2^ο συνέδριο (1920), έγινε μέσα σε ένα πλαίσιο υποχώρησης του επαναστατικού κινήματος και αναγκαιότητας προσαρμογής της στρατηγικής στις νέες συνθήκες. Βεβαίως, σποραδικές επαναστάσεις υπήρξαν μέχρι το 1923. Αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, όπως έδειξε η μελέτη της ιστορίας της Κομιντέρν, η προοπτική της διεθνούς επανάστασης ουδέποτε εγκαταλείφθηκε. Άλλωστε, η διεθνής οργάνωση των πολιτικών κομμάτων της εργατικής τάξης, είναι θεμελιώδης στοιχείο της μαρξιστικής θεώρησης. Ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι, ακολουθούμενοι και από άλλα κόμματα-οργανώσεις που είχαν διαχωριστεί από τη Β' Διεθνή, εργάζονταν επίμονα για τη σύσταση νέας Διεθνούς από το 1914. Μάλιστα, η ζύμωση για τη νέα Διεθνή εντοπίζεται στις αντιπολεμικές συνδιασκέψεις, ενώ η Οκτωβριανή και η ακολουθούμενες επαναστάσεις επιτάχυναν τις εξελίξεις.

Η θεωρητική συμβολή του Λένιν είναι αδιαμφισβήτητη και αντικατοπτρίζεται με τον καλύτερο τρόπο στον όρο «μαρξισμός-λενινισμός», ο οποίος καθιερώθηκε επισήμως από το 5^ο συνέδριο της Κ.Δ. (1924). Το έργο του Λένιν άλλωστε, αποτέλεσε τη βάση για την ίδρυση, το Πρόγραμμα και τις αρχές τόσο της Γ' Διεθνούς όσο και των Κομμουνιστικών Κομμάτων, ονομασία που ο ίδιος εισηγήθηκε στις Θέσεις του Απρίλη, ως τον τίτλο που αποδίδει το πραγματικό θεωρητικό και πολιτικό περιεχόμενο. Ο Λένιν επίσης, θεμελίωσε τη θεωρία της διατήρησης και ολόπλευρης εδραίωσης της συμμαχίας της εργατικής τάξης και της αγροτιάς μετά τη νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης, ιδέα που έγινε μια από τις σπουδαιότερες αρχές της στρατηγικής και τακτικής του Κομμουνιστικού Κόμματος, της λενινιστικής θεωρίας της σοσιαλιστικής επανάστασης και που χαρακτήρισε την εφαρμοζόμενη πολιτική των σοσιαλιστικών κρατών στον 20^ο αιώνα. Ένα σημαντικό στοιχείο για τη θεωρία αυτή είναι ότι προέκυψε από την πλούσια επαναστατική πείρα πολλών λαών πολλών χωρών. Αποτιμώντας ευρύτερα τη θεωρητική και στρατηγική συμβολή του Λένιν προκύπτει ότι ο ίδιος, όπως και ο Μαρξ, δε στηρίχθηκε μόνο στη δική του εθνική (ρωσική) πείρα, αλλά πήρε υπόψη του τις ιδιαιτερότητες των επαναστατικών και εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων πολλών εθνικών προλεταριάτων. Ο Λένιν, αναπτύσσοντας δημιουργικά τις μαρξιστικές θέσεις, υπέδειξε τις γενικές προϋποθέσεις και νομοτέλειες ανάπτυξης της επανάστασης στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Μάλιστα, έντονη ήταν η προσπάθειά του για τη δημιουργική αφομοίωση της μπολσεβίκικης πείρας, τόσο στα πλαίσια της Κομιντέρν, όσο και σε κάθε κομμουνιστικό κόμμα χωριστά. Έθεσε το καθήκον της έρευνας για κάθε χώρα συγκεκριμένων μορφών περάσματος στο σοσιαλισμό, έτσι ώστε όχι απλά να γίνει «ότι έγινε στη Ρωσία», αλλά στα πλαίσια της ποικιλομορφίας να προσαρμόζονταν οι βασικές αρχές του κομμουνισμού στις εθνικές και

εθνοκρατικές διαφορές. Υπέδειξε ότι η δικτατορία του προλεταριάτου είναι ένας επίμονος αγώνας που δεν πρέπει να απολυτοποιεί καμία μορφή πάλης, αλλά να διαπιστώνει την εναλλαγή των μέσων για το σκοπό. Σε θεωρητικό επίπεδο αντιπάλεψε τον αναθεωρητισμό και το δογματισμό, ανάγοντας τη θεωρία που έχει ως σημείο αναφοράς την εργατική τάξη σε ένα συνεκτικό σχήμα, αντίρροπο των αστικών θεωριών. Το πλέον σημαντικό στοιχείο είναι η ενότητα θεωρίας και πράξης. Οι αποφάσεις του και οι όψεις της στρατηγικής του έχουν αναλυθεί από πολλούς μελετητές, κυρίως για την ορθή και επιτυχημένη διεξαγωγή τους. Όμως, το γεγονός ότι όλες οι πρακτικές αποφάσεις του Λένιν ήταν η αντικειμενική και λογική συνέπεια της θεωρητικής του τοποθέτησης, εξηγείται με βάση κάτι περισσότερο από τα –αποδεκτά– γνωρίσματα της «πρακτικής διορατικότητας» και «ρεαλιστικής πολιτικής». Η στάση αυτή εδράζεται στην απαίτηση για *συγκεκριμένη ανάλυση συγκεκριμένης κατάστασης* (Λούκατς, 1924), στοιχείο το οποίο δεν αποτελεί αντίθεση στη θεωρία, αλλά πραγματική εκπλήρωσή της, μετατροπή της σε πράξη.

Η πορεία της Γ' Διεθνούς, εξετάστηκε μέσα από τα Συνέδριά της και σε συνάρτηση με το γενικότερο πλαίσιο του Μεσοπολέμου. Στη χρονική αυτή περίοδο παρατηρούνται αρκετά φαινόμενα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους. Εντοπίζεται καταρχήν μια σημαντική άνοδος του ριζοσπαστισμού και του επαναστατισμού, συνδεδεμένη με την αμφισβήτηση του προτύπου της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Στο διεθνές επίπεδο, η μεταπολεμική ειρήνη συνοδευόταν από τις εκ νέου έντονες πολεμικές προετοιμασίες, απόρροια των αντιθέσεων μεταξύ των ισχυρών καπιταλιστικών κρατών. Ακόμη, η οξύτατη οικονομική κρίση και η άνοδος του φασισμού-ναζισμού αποτέλεσαν θεμελιώδεις παράγοντες για την εξέλιξη της διεθνούς πολιτικής και για την επεξεργασία της στρατηγικής από μέρος του διεθνούς κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος. Ο Μεσοπόλεμος είναι η πλέον κατάλληλη περίοδος για τη μελέτη ζητημάτων που άπτονται του διεθνολογικού προβληματισμού, καθώς η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων ουσιαστικά τότε συγκεκριμενοποιείται και αναπτύσσεται με όρους μαζικής προσέγγισης.

Τα τέσσερα πρώτα συνέδρια της Κ.Δ. (Κομμουνιστικής Διεθνούς) διεξήχθησαν υπό την άμεση καθοδήγηση του Λένιν. Εκτυλισσόμενα στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο της επαναστατικής εξάπλωσης, διακήρυξαν τη σοσιαλιστική-κομμουνιστική προοπτική ως σκοπό της Διεθνούς και επικεντρώθηκαν στο ζήτημα ανάπτυξης πραγματικών κομμουνιστικών κομμάτων και χαρακτηριστικών, στη διεθνοποίηση της πείρας της Οκτωβριανής Επανάστασης και δημιουργική επεξεργασία από κάθε χώρα και λαό των βασικών αρχών, καθώς και στην ισχυροποίηση της παρουσίας μέσα στις μάζες η οποία αντανάκλαται στη θέση περί «ενιαίου μετώπου». Παράλληλα σε αυτά τα συνέδρια εντοπίζονται οι πρώτες εκτιμήσεις για την ανάδυση του φασισμού και την πιθανότητα *νέου παγκοσμίου πολέμου*. Τα επόμενα τρία Συνέδρια της Κ.Δ. διεξήχθησαν σε συνθήκες εντονότερων διεθνών αντιθέσεων και ανόδου του επαναστατισμού. Η οικονομική κρίση όξυνε στο έπακρο την πάλη των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων για το εκ νέου μοίρασμα των αγορών και σφαιρών επιρροής, ενώ παράλληλα το σύστημα των Βερσαλλιών και της Ουάσιγκτον κατέρρευε. Ο βαθμός εκδήλωσης των συνεπειών της οικονομικής καπιταλιστικής κρίσης ήταν ανάλογος με το βαθμό εξάρτησης των κρατών από την οικονομία των ΗΠΑ. Στο εσωτερικό επίπεδο, ενισχυόταν ο ριζοσπαστισμός και η αμφισβήτηση του φιλελεύθερου προτύπου διακυβέρνησης. Στην ΕΣΣΔ, εντεινόταν η προσπάθεια σοσιαλιστικής οικοδόμησης εν μέσω διεθνών και εσωτερικών αντιθέσεων. Τα Συνέδρια επικεντρώθηκαν σε αυτά τα ζητήματα, καθώς και στην αλματώδη άνοδο του φασισμού και των συνδεδόμενων με αυτόν εκφάνσεων, ο οποίος λειτουργούσε ως αντιστάθμισμα στο κομμουνιστικό κίνημα και ξεκινούσε να εκφράζεται κυβερνητικά. Εργάστηκαν επίσης πάνω στις λενινιστικές αρχές, αναλύοντας ενδελεχώς την καπιταλιστική κοινωνία και διατυπώνοντας πληρέστερα τη σοσιαλιστική-κομμουνιστική

προοπτική. Το δε τελευταίο συνέδριο επικεντρώθηκε στη στρατηγική ενόψει του πολέμου, στη διαμόρφωση του Ενιαίου Αντιφασιστικού Πολεμικού Μετώπου, συνδέοντας την πάλη για ειρήνη, εθνική ανεξαρτησία και δημοκρατία με την προώθηση του σοσιαλισμού.

Από την εξέταση της στρατηγικής της Γ' Διεθνούς, εξάγονται ορισμένα βασικά συμπεράσματα που συνδέονται με τον θεωρητικό προβληματισμό στα πλαίσια της διεθνολογικής ανάλυσης:

Πρώτον, το γεγονός της ύπαρξης του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στην ιστορία αποτελεί το κεντρικό γεγονός για την κατανόηση της πολιτικής της Γ' Διεθνούς, αλλά και των διεθνών εξελίξεων. Οι τύχες της διεθνούς επανάστασης ήταν εξαρχής συνδεδεμένες με την υποστήριξη του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ. Η Νέα Οικονομική Πολιτική και οι δυνατότητες βιομηχανικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ, αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης στα Συνέδρια της Κ.Δ., καθώς και η αναγκαιότητα διεθνούς αλληλεγγύης και αρωγής στην ΕΣΣΔ, ενάντια στα σχέδια παλινόρθωσης του προηγούμενου status quo. Τα όρια μεταξύ διεθνούς πολιτικής της Κομμουνιστικής και κρατικής πολιτικής της ΕΣΣΔ ήταν ενίοτε δυσδιάκριτα, δικαιώνοντας το ρεαλιστικό επιχείρημα περί διεξαγωγής της τριτοδιεθνιστικής στρατηγικής στο έδαφος της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Όμως, το γεγονός αυτό εξέφραζε με τον καλύτερο τρόπο τις υπάρχουσες συνθήκες: η παγκόσμια επανάσταση δεν είχε ευδοκιμήσει σε άλλη χώρα ενώ, αντίθετα, προχωρούσε η επαναστατική σοσιαλιστική οικοδόμηση στην ΕΣΣΔ. Συνδεδεμένο λοιπόν, το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, με τη θέση για «οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μια μόνο χώρα», είχε ως σημείο αναφοράς τη Σοβιετική Ένωση. Άλλωστε, η σοσιαλιστική επανάσταση ως παγκόσμια διαδικασία από κάπου έπρεπε να ξεκινήσει: η χώρα που οικοδομεί το σοσιαλισμό, δε θα είναι για πάντα «η μόνη χώρα», αλλά θα αποτελεί δύναμη προώθησης της σοσιαλιστικής προοπτικής παγκόσμια. Ο Μεσοπόλεμος εξάλλου, βιώνονταν ως αντίθεση μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού· και ενώ ο καπιταλισμός συνταρασσόταν από την οικονομική κρίση, η ΕΣΣΔ σημείωνε αξιόλογη κοινωνική και οικονομική πρόοδο, εν μέσω προβλημάτων, σταθεροποιώντας τη θέση της διεθνώς. Σε αυτές τις εξελίξεις εντοπίζονται οι αιτιάσεις, σύμφωνα με τις οποίες αποδίδεται μια τάση ηγεμονισμού στο μαρξιστικό ρεύμα – το συναφές αντίθετο με τον ηγεμονισμό που αξιώνει το φιλελεύθερο ρεύμα – αλλά και η καθολική αποδοχή του κρατοκεντρικού χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος από μέρους της ΕΣΣΔ. Εντούτοις, τα στοιχεία αυτά εδράζονται κυρίως στη στρατηγική του σοσιαλιστικού κράτους (ΕΣΣΔ) και στην αναγκαιότητα διατήρησής του εν μέσω διεθνών αντιθέσεων, δηλαδή στην αναγκαιότητα τήρησης ειρηνικών σχέσεων με τα υπόλοιπα κράτη, χωρίς να αναίρεται η στρατηγική για τη διεθνοποίηση της επανάστασης. Ας επιχειρηθεί ένα χρονικό «άλμα» στο σημείο αυτό: η υπεράσπιση της θέσης της ΕΣΣΔ προέκυψε να είναι ζωτικής σημασίας όχι μόνο για το κομμουνιστικό κίνημα, αλλά τελικά για όλη την ανθρωπότητα στην εξέλιξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα δυτικά κράτη αναγνώρισαν την αναγκαιότητα της συμμαχίας με την ΕΣΣΔ. Η ένοπλη αντίσταση αναπτύχθηκε σε σημαντική κλίμακα, ιδιαίτερα μετά την επίθεση της χιτλερικής Γερμανίας κατά της ΕΣΣΔ. Πολλοί μελετητές αναγνωρίζουν το Ανατολικό Μέτωπο ως το πραγματικό πεδίο μάχης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (με την έννοια του πλέον κρίσιμου για την έκβαση του πολέμου). Η νίκη της ΕΣΣΔ σε αυτό το μέτωπο, επιτεύχθηκε από ένα καθεστώς το οποίο προέκυψε άμεσα από την Οκτωβριανή Επανάσταση (Hobsbawm, 1999) και περιέκλειε εντός του όλες τις εσωτερικές και διεθνείς προσπάθειες για την περαιτέρω ανάπτυξή του, οι οποίες εξετάστηκαν στο 5^ο κεφάλαιο.

Δεύτερον, αναφέρθηκε η σημασία του λενινιστικού κομματικού προτύπου στη διαμόρφωση της Κ.Δ. και στην πολιτική του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Εάν η Μόσχα αποτελούσε το κέντρο της παγκόσμιας επανάστασης, το Μπολσεβίκικο Κόμμα αποτέλεσε το πολιτικό

πρότυπο. Χωρίς να επισκιάζεται η μαζικότητα που χαρακτήρισε το κομμουνιστικό κίνημα στην πορεία εξέλιξής του, είναι αδύνατη η κατανόησή του χωρίς το ρόλο της «πολιτικής πρωτοπορίας». Σε αντίθεση με τα εργατικά μαζικά κόμματα του 19^{ου} αιώνα, που επικεντρώνονταν στην ιδιότητα του εργάτη μόνο, ο κομμουνισμός του 20ού αιώνα δεν είχε σχεδιαστεί ως μαζικό κίνημα. Οι ιδιαίτερες συνθήκες της Ρωσίας και η συνένωση του επιστημονικού σοσιαλισμού με το εργατικό κίνημα, βρήκαν την έκφρασή τους στο Κόμμα Νέου Τύπου το οποίο από τη μία έλυσε το ζήτημα του διαχωρισμού με τις δυνάμεις της παλαιάς σοσιαλδημοκρατίας προκρίνοντας την αμιγώς κομμουνιστική προοπτική (η οποία απεικονιζόταν με τις γνωστές αρχές λειτουργίας), ενώ από την άλλη ασχολιόταν με το ζήτημα της αναγκαίας παρέμβασης στο μαζικό κίνημα – η οποία σε κάθε χώρα ήταν διαφορετική. Η Διεθνής εργάστηκε επίμονα στη δημιουργία τέτοιων κομμάτων και χαρακτηριστικών, ενώ βασικός κρίνεται ο ρόλος των «επαγγελματιών επαναστατών», των αντιπροσώπων της Κ.Δ. στη σύνδεση Διεθνούς και εθνικών τμημάτων. Αυτή η στενή δομική σύνδεση δεν έχει στερηθεί κριτικής, αφού θεωρείται ότι περιόριζε την αυτοτέλεια δράσης των κομμουνιστικών κομμάτων. Ωστόσο, από την ιστορία της Γ' Διεθνούς, δεν εξάγεται συμπέρασμα περί μη ύπαρξης ελευθερίας κριτικής στις αποφάσεις. Ακόμη, ήταν στις κατευθύνσεις τόσο του Λένιν όσο και της Διεθνούς η ποικιλομορφία των μορφών και τρόπων οργάνωσης, διαδικασία που φαίνεται να πρόλαβαν οι εξελίξεις. Έτσι, η κυριαρχία της Κ.Δ. στα εθνικά τμήματα και συνεπαγόμενα, του ΚΚΣΕ επί των άλλων κομμάτων, αντικατόπτριζε τις προαναφερθέντες ανάγκες και εξελίξεις. Ενίοτε, η στενή αυτή δομική σύνδεση εξασφάλιζε την αποφυγή λαθών και τη ζωτικής σημασίας ενότητα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος ενόψει κρίσιμων -πολεμικών- περιόδων. Επίσης, η δημιουργία πραγματικών επαναστατικών κομμάτων, είχε θετική επίδραση όχι μόνο στην προοπτική της πολιτικής αλλαγής, αλλά και στα αντιστασιακά κινήματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Τρίτον, εξετάστηκαν ιδιαίτερα οι εξελίξεις στη Γερμανία του Μεσοπολέμου. Η Γερμανία αποτελούσε για πολλά χρόνια το κέντρο της παγκόσμιας επανάστασης στη Δύση, ενώ εκεί εκδηλώνονται στο μέγιστο και όλα τα άλλα φαινόμενα που αναφέρθηκαν στο ιστορικό πλαίσιο. Στο οικονομικό πεδίο, η Γερμανία γνώρισε την πιο μεγάλη κρίση ανάμεσα στα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κράτη. Στο πολιτικό πεδίο, η Δημοκρατία της Βαϊμάρης ήταν η πιο έντονη απόδειξη της έλλειψης εμπιστοσύνης στο φιλελεύθερο δημοκρατικό πρότυπο. Στο κοινωνικό επίπεδο, οι συνέπειες των δύο προηγούμενων – κυρίως η ανεργία – ενέτειναν το ριζοσπαστισμό. Τελικά, στη Γερμανία αναδείχθηκε ο ναζισμός με τις γνωστές συνέπειες. Σε διεθνές επίπεδο, η Γερμανία επιδόθηκε στην εντονότερη πολεμική προετοιμασία, δημιουργώντας τελικά την κύρια εστία πολέμου στην Ευρώπη, ενώ αρχικά ενισχυόταν από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και τους μονοπωλιακούς οργανισμούς με σκοπό το πλήγμα στην ΕΣΣΔ. Είναι σαφές λοιπόν, πως οι σημαντικές αλλαγές εντός ενός κράτους, επέδρασαν – και σε αυτήν την περίπτωση – στη διεθνή πολιτική.

Στα πλαίσια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Γ' Διεθνής ακολούθησε μια ενωτική πολιτική, έχοντας ως γνώμονα τη συσπείρωση των δυνάμεων που αντιτίθονταν στον Άξονα. Τελικά, το 1943 πάρθηκε η απόφαση για την αυτοδιάλυσή της. Δεν έχουν μελετηθεί σε βάθος όλες οι αιτίες και οι συνέπειες αυτής της απόφασης, ενώ οι κατοπινές εξελίξεις δεν έδωσαν τη δυνατότητα μιας βαθύτερης αποτίμησης της σημασίας και του ρόλου της Διεθνούς. Δίχως να επιχειρηθούν επισφαλείς εκτιμήσεις, η αυτοδιάλυση της Κ.Δ. εντοπίζεται στο πλαίσιο της σύζευξης των αναγκαιοτήτων και συμβιβασμών που σχετίζονταν με τον πόλεμο, με τους προβληματισμούς για την αλλαγή της οργανωτικής μορφής της. Τα συνέδρια της Κ.Δ. άλλωστε, εκτυλίσσονταν στο έδαφος των ανεκπλήρωτων προσδοκιών για άμεση νίκη της επανάστασης σε περισσότερες

χώρες, σε νέες συνθήκες σχετικής σταθεροποίησης του καπιταλισμού, αλλά και επαναστατικής ανόδου των κινημάτων. Η ιδεολογική διαπάλη μάλιστα, δεν έλειπε από τις γραμμές της και αυτό φάνηκε ιδιαίτερα στο 6^ο και 7^ο Συνέδριο. Ωστόσο, ήταν η εμπειρία και η δομή της Διεθνούς και των Κομμουνιστικών Κομμάτων που επέδρασε δραστικά στη συγκρότηση των εξαιρετικά σημαντικών για την εξέλιξη των πραγμάτων αντιφασιστικών συνασπισμών. Ήταν ακόμα το ενιαίο των *διεθνών* και *εθνικών* καθηκόντων της εργατικής τάξης, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, που έδωσε στο κομμουνιστικό κίνημα τη δυνατότητα πρόβλεψης του αντιστασιακού πολέμου και την αποτελεσματική δράση. Η Γ' Διεθνής είχε εξαιρετική συμβολή στην επεξεργασία της πολιτικής του Λαϊκού Μετώπου για την αντιμετώπιση του φασισμού και του πολέμου και στην ανάπτυξη των ανάλογων ενωτικών πρωτοβουλιών. Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα που είχε η πολιτική αυτή σε συγκεκριμένες χώρες και ανεξάρτητα από τους προβληματισμούς που ανάκυψαν εκ των υστέρων βάσει της νέας πείρας, είναι βέβαιο ότι η δράση αυτή άφησε πλούσια παρακαταθήκη για το ζήτημα της διεθνούς συγκρότησης του κομμουνιστικού κινήματος. Το ζήτημα αυτό παρουσιάζει εξαιρετικό ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, αφού η Γ' Διεθνής αποτελεί υπόδειγμα για τον εντοπισμό των εννοιών της *οικουμενικότητας* και της *διαίρεσης*, που χαρακτηρίζουν το επαναστατικό ρεύμα των Διεθνών Σχέσεων.

Η Κομιντέρν (Γ' Διεθνής) αποτέλεσε ένα διεθνές καθοδηγητικό κέντρο, απαραίτητο εκείνη την περίοδο στα νεαρά και αδύναμα ακόμα κομμουνιστικά κόμματα. Πέραν των αδυναμιών και λαθών, σε γενικές γραμμές η Κομιντέρν βοήθησε στον ιδεολογικό εξοπλισμό των κομμάτων, στον συντονισμό της δράσης τους, στην ωρίμανσή τους και στην καλύτερη εκπλήρωση των καθηκόντων τους, συμβάλλοντας σημαντικά στην ανάπτυξη της πάλης σε παγκόσμια κλίμακα για την ειρήνη, τη δημοκρατία και την κοινωνική πρόοδο, για το σοσιαλισμό. Ακόμη, έπαιξε έναν πολύ σημαντικό ρόλο στον μεσοπολεμικό κόσμο, ο οποίος ταραζόταν από τις επαναστατικές ζυμώσεις. Εντούτοις, εφόσον η μαρξιστική θεωρία είναι σε σύζευξη με την πράξη και η προοπτική αυτή συμπυκνώνεται στην έννοια της διεθνούς πολιτικής αλλαγής, μπορεί να διατυπωθεί ένας ευρύτερος προβληματισμός. Η απόφαση για την αυτοδιάλυση της Κ.Δ. στέρησε από το κομμουνιστικό κίνημα τη δυνατότητα κοινού προβληματισμού σε ζητήματα στρατηγικής. Έτσι, παρόλο που ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος διαμόρφωσε συνθήκες μεγάλης όξυνσης των ταξικών αντιθέσεων, τα κομμουνιστικά κόμματα στη Δύση δεν μπόρεσαν να επεξεργαστούν στρατηγική μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου (*διεθνές πεδίο*) σε επανάσταση (*εσωτερικό πεδίο*). Ανεξάρτητα λοιπόν από τις αιτίες που οδήγησαν στη διάλυση της Κ.Δ., καθίσταται αντικειμενική για το σκεπτικό της διεθνούς πολιτικής αλλαγής η ανάγκη ενότητας και η ύπαρξη ενός διεθνούς κέντρου αναφοράς για το κομμουνιστικό κίνημα. Η διαμόρφωση ενιαίας επαναστατικής στρατηγικής, καθώς και ο συντονισμός της δράσης σε διεθνές επίπεδο είναι ζητήματα στρατηγικής σημασίας και αυτό φαίνεται από το δεύτερο μισό του αιώνα. Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος αναδιάταξε τις συμμαχίες και όξυνε εκ νέου τις αντιθέσεις, αναζητείτο η ενότητα δράσης του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος. Αυτό φαίνεται από την ίδρυση θεσμών και από τη διεξαγωγή διεθνών διασκέψεων, που όμως δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα μεταπολεμικά προβλήματα.

Επομένως, δεδομένης της υπέρβασης των ορίων μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής πολιτικής, η οποία αποτελεί το «κλειδί» για την αλλαγή, όπως προκύπτει και από τις ιστορικές περιπτώσεις που εξετάστηκαν, η ενότητα δράσης του κομμουνιστικού κινήματος πρέπει να εκφράζεται με συγκεκριμένη μορφή και σε διεθνές επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει το επιχείρημα ότι η ύπαρξη ενός διεθνούς κέντρου στερεί τα κομμουνιστικά κόμματα από την αυτοτέλεια ευθύνης τους, τα δυσκολεύει να προσαρμόζουν τη δράση τους στις δοσμένες συνθήκες της χώρας τους και στις εθνικές ιδιομορφίες. Παρ' όλα αυτά, η διεθνής οργάνωση δεν αποτελεί επιλογή ή

προϊόν έμπνευσης, αλλά αποτέλεσμα της ωρίμανσης της ιδεολογικής πολιτικής ενότητας ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα ξεχωριστών χωρών και της ιδέας αυτής στο εσωτερικό. Σε μία ενδεχόμενη νέα διεθνής οργάνωση, στη διάρθρωση των Διεθνών Σχέσεων και των επιμέρους σχέσεων, το ζητούμενο δεν είναι πώς ένα ή περισσότερα συνεπή κόμματα θα κυριαρχήσουν και θα δώσουν κατεύθυνση επί των άλλων, αλλά πώς θα διασφαλίζεται το ενωτικό στοιχείο, αφενός λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες των συνθηκών σε κάθε χώρα, αφετέρου ενσωματώνοντας τη θετική και αρνητική πείρα του παρελθόντος. Σίγουρα η ωρίμανση αυτής της ενότητας θα πρέπει να αποκτήσει την κατάλληλη οργανωτική έκφραση, συνδεδεμένη με τα γεγονότα που θα προηγούνται. Με αυτή την έννοια, πιθανότατα θα είναι διαφορετική από την οργανωτική έκφραση της Γ' Διεθνούς, η οποία στηρίχτηκε στην παγκόσμιας εμβέλειας επαναστατική νίκη του Κόμματος των Μπολσεβίκων στη Ρωσία και στην άμεση επίδραση που αυτή άσκησε στο διεθνές επίπεδο, προκαλώντας το διαχωρισμό επαναστατικών δυνάμεων από την επίσημη κυρίαρχη δομή και την ένωση σε άλλη βάση. Σε κάθε περίπτωση, η περαιτέρω μελέτη των Διεθνών και κυρίως της Γ' Διεθνούς, θα δώσει επιπλέον συμπεράσματα για την ιδεολογική και στρατηγική ανασυγκρότηση του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, ζήτημα χρήσιμο στο διεθνολογικό προβληματισμό.

Αυτή η προοπτική όμως, πέραν του ότι άξιζε της σχετικής αναφοράς, δεν αποτελεί αντικείμενο αυτοτελούς έρευνας, παρά μόνο προσέγγισης, στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Οι περιπτωσιολογικές μελέτες, βοήθησαν στον έλεγχο της θεωρίας και στην τεκμηρίωση του ερευνητικού ερωτήματος. Από τις ιστορικές περιπτώσεις που εξετάστηκαν λοιπόν, προκύπτει η αλληλεξάρτηση εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής στη μαρξιστική θεωρία. Ωστόσο, ανακύπτει ένας ευρύτερος προβληματισμός αναφορικά με την αποτίμηση του μαρξισμού ως θεωρία διεθνούς πολιτικής αλλαγής. Είναι η σοσιαλιστική-κομμουνιστική προοπτική η συγκεκριμένη μορφή που γνώρισε η ανθρωπότητα στον 20ό αιώνα; Γιατί δεν ξεπεράστηκε το κράτος; Πως εξηγείται η εδραίωση και ανάπτυξη του καπιταλισμού μετά από παγκοσμίους πολέμους και επαναστάσεις; Μια πρώτη βάση για την απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα αποτελούν οι θέσεις του Μαρξ στη 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, όπου γίνεται λόγος για το χαρακτήρα των σύγχρονων επαναστάσεων:

«Οι αστικές επαναστάσεις [...] βαδίζουν ορμητικά από επιτυχία σε επιτυχία, τα δραματικά τους αποτελέσματα ξεπερνούν το ένα το άλλο, άνθρωποι και πράγματα φαίνονται σαν να περιβάλλονται από αστραφτερά διαμάντια, η έκσταση είναι το πνεύμα της ημέρας. Μα οι επαναστάσεις αυτές ζούνε λίγο καιρό, γρήγορα φτάνουν στο αποκορύφωμά τους και μια μακρόχρονη αποχαύνωση κυριεύει την κοινωνία προτού μάθει να αφομοιώνει νηφάλια τα αποτελέσματα της ορμητικής και θυελλώδους εποχής της. Αντίθετα, οι προλεταριακές επαναστάσεις [...] κάνουν αδιάκοπη κριτική στον ίδιο τον εαυτό τους, διακόπτουν κάθε τόσο την ίδια τους την πορεία, ξαναγυρίζουν σε κείνο που φαίνεται να έχει πραγματοποιηθεί για να το ξαναρχίσουν από την αρχή, περιγελάνε με ωμή ακρίβεια τις μισοτελειωμένες δουλειές, τις αδυναμίες και τις ελλειψότητες των πρώτων τους προσπαθειών, φαίνονται να ζαπλώνουν χάμω τον αντίπαλό τους μόνο και μόνο για να του δώσουν την ευκαιρία ν' αντλήσει καινούργιες δυνάμεις από τη γη και να ορθωθεί πάλι πιο γιγάντιος μπροστά τους, οπισθοχωρούν συνεχώς μπροστά στην ακαθόριστη απεραντοσύνη των σκοπών τους, ώσπου να δημιουργηθεί η κατάσταση που κάνει αδύνατο κάθε ξαναγύρισμα και όπου οι ίδιες οι περιστάσεις φωνάζουν: "Ίδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα!"»⁶⁴⁶.

⁶⁴⁶ Κ. Μαρξ, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, ό.π. σελ. 20-21

Με άλλα λόγια, εφόσον οι κοινωνίες προκύπτουν μετά από επαναστατικές αλλαγές, η εξέλιξή τους έχει τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Η καπιταλιστική κοινωνία είναι αποτέλεσμα των αστικών επαναστάσεων, που ξέσπασαν ορμητικά αλλά και που οδήγησαν σε μια μακρόχρονη οικονομική λειτουργία. Χρειάστηκε να περάσει ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να εγκαθιδρυθεί ο καπιταλισμός και αντίστοιχα το εποικοδόμημα που αντιστοιχούσε στην καπιταλιστική βάση. Η σοσιαλιστική οικοδόμηση από την άλλη, αποτελεί μέρος της ευρύτερης επαναστατικής διαδικασίας η οποία δεν είναι προκαθορισμένης διάρκειας ούτε ευθύγραμμη, αλλά έχει βήματα «προς τα εμπρός» και «προς τα πίσω», όπως επιβεβαιώνουν και οι ανατροπές στις σοσιαλιστικές χώρες στα τέλη του 20ού αιώνα. Η σοσιαλιστική βάση που διαμορφώθηκε κατά το γνωστό διάστημα των επτά δεκαετιών του 20ού αιώνα, απαιτούσε ένα ανάλογο πολιτικό εποικοδόμημα, η οικοδόμηση του οποίου έχει επίσης μακρόχρονο χαρακτήρα, αφού αντανάκλα τις αξιώσεις του νέου αυτού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, αλλά και το κληροδόμημα του προηγούμενου. Παράλληλα, οι εξελίξεις κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, αλλά κυρίως οι απαιτήσεις που προέκυψαν μέσα από τον Ψυχρό Πόλεμο σε συνδυασμό με τις επιμέρους εξελίξεις και θεωρητικές διαφοροποιήσεις, δεν κατέστησαν δυνατό το ξεπέραςμα του κράτους-τουναντίον, ενίσχυσαν την κρατοκεντρική αντίληψη για το διεθνές σύστημα και τις διεθνείς σχέσεις, ακόμα και μέσα στην ΕΣΣΔ και το σοσιαλιστικό στρατόπεδο γενικά. Τόσο όμως η διερεύνηση της εξάπλωσης του σοσιαλισμού στο δεύτερο μισό του αιώνα, όσο και η ανατροπή του, μπορούν να αποτελέσουν υπό το πρίσμα της διεθνούς πολιτικής αλλαγής, κατά τρόπο ανάλογο, μελλοντική κατεύθυνση έρευνας.

Σε τελική ανάλυση, το θεωρητικό σύνολο του μαρξισμού δεν είναι ένα κλειστό σύστημα, αλλά μια δημιουργική θεωρία που μπορεί να γενικεύσει τις βασικές θέσεις και εκτιμήσεις των θεμελιωτών του στις σύγχρονες συνθήκες. Αναμφίβολα, στις σημερινές συνθήκες κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος μια μαρξιστική θεώρηση είναι επίκαιρη. Η δημιουργική της ανάπτυξη στο διεθνολογικό πλαίσιο, σε συνδυασμό με τα συμπεράσματα από την ιστορική έρευνα, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια αξιόπιστη ερμηνεία των σύγχρονων ζητημάτων.

Ευρετήριο Πινάκων και Εικόνων

Πίνακας 1: *Οι τρεις παραδόσεις των Διεθνών Σχέσεων κατά τον Martin Wight*, σελ. 21

Πίνακας 2: *Η ηθική ενότητα του κόσμου – Δύο επαναστατικές απόψεις*, σελ. 22

Πίνακας 3: *Η φύση της αλλαγής*, σελ. 37

Εικόνα 1: *Το μέτωπο του ρωσικού εμφυλίου και οι ξένες επεμβάσεις*, σελ. 148

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Ζ2*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962
- Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Η'*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962
- Ακαδημία Επιστημών Ε.Σ.Σ.Δ., *Παγκόσμια ιστορία, τόμος Θ1-Θ2*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1962
- Βασίλης Φύλιας, *Κοινωνικά Συστήματα στον 20ό αιώνα, Τόμος Α'*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1993
- Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα, Πέμπτη Έκδοση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978
- Β.Ι. Λένιν, *Για τη σοσιαλιστική δημοκρατία*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1979
- Β.Ι. Λένιν, *Για το Προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008
- Β.Ι. Λένιν, *Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986
- Β.Ι. Λένιν, *Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω (Η κρίση μέσα στο κόμμα μας)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982
- Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983
- Β.Ι. Λένιν, *Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1983
- Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1984
- Β.Ι. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος*, Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., Εκδόσεις Προγκρές, Μόσχα, 1984
- Β.Ι. Λένιν, *Τι είναι σοβιετική εξουσία; - Άρθρα και Λόγοι*, Εκδόσεις Προγκρές, Μόσχα, 1986
- Β.Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε; - Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002
- Γκεόργκ Λούκατς, *Η σκέψη του Λένιν - Η επικαιρότητα της επανάστασης*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1990
- «Ειρήνη, Πόλεμος, Ένοπλες Δυνάμεις, Ιστορικό - Υλιστική Σύνοψη», Στρατιωτικές Εκδόσεις της ΓΛΔ, Βερολίνο, 1989

Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Υλικό Αρχείου), *Η Κομμουνιστική Διεθνής – Οι Θέσεις και το Καταστατικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς όπως ψηφίστηκαν στο Β' Συνέδριο της Πετρούπολης – Μόσχας (6-25 Ιουλίου 1920)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2007

Έντουαρντ Ιακόβλεβιτς Μπατάλοφ, *Η λενινιστική θεωρία της επανάστασης*, Εκδόσεις Προγράμματα, Μόσχα, 1986

Ινστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε., *Κομμουνιστική Διεθνής – Σύντομη ιστορική μελέτη*, Εκδόσεις Ελευθέρη Ελλάδα, Αθήνα, 1973

Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Ο Ανταρτοπόλεμος – Στρατιωτικά Κείμενα, Τρίτη Έκδοση*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1977

Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Πολιτικά Κείμενα, Τόμος Α'*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1970

Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα, *Πολιτικά Κείμενα, Τόμος Β'*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα, 1971

Ιστορικό Τμήμα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' Τόμος 1918 – 1949, Πέμπτη Έκδοση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1845 – Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η' ανατύπωση*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001

Καρλ Μαρξ, *Για το Κράτος (Επιμέλεια Γιάννης Μηλιός)*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1989

Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα, Τόμος ΙΙ*, Έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1951

Καρλ Μαρξ, *Η Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2007

Καρλ Μαρξ, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005

Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010

Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2004

Καρλ Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2000

Καρλ Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, Εκδόσεις Γλάρους, Αθήνα, 1975

Καρλ Μαρξ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία 1848–1850*, Εκδόσεις Κλασσικά Βιβλία, Αθήνα, 1956

Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002

Κώστας Παπαϊωάννου, *Κράτος και Φιλοσοφία – ο διάλογος Μαρξ Χέγκελ*, Εναλλακτικές Εκδόσεις “Κομμούνα”, Αθήνα, 1990

Λοχαγού Ζακ Σαντούλ, *Η Επανάσταση των Μπολσεβίκων – τα περίφημα γράμματα από την Πετρούπολη και τη Μόσχα*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1975

Μάιο Τσέ Τούνγκ, *Περί Ανταρτοπολέμου*, Εκδόσεις Επικοινωνίες, Αθήνα, 2005

Νίκος Κοτζιάς, *Κράτος και πολιτική, Τόμος Α’ – Η Διαλεκτική του Κράτους*, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1993

Ουίλιαμ Ζ. Φόστερ, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, Εκδόσεις Γνώσεις, Αθήνα, 1975

Ούρλιχ Χούαρ – Γκούντρον Φέχγκερ, *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την Πολιτική*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1988

Παναγιώτης Ήφαιστος, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, Δ’ Έκδοση*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1999

Παναγιώτης Κονδύλης, *Από τον 20ό στον 21^ο αιώνα – Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1998

Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού – Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή κι από τον φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία, Γ’ Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2000

Παναγιώτης Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου, Δ’ Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999

Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία – Από τη Βασίλη στο Τείχος του Βερολίνου 1789-1989, Τόμος Β’*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997

Πέτρος Πιζάνιας, *Ο μαρξισμός της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα, 1987

Πωλ Σουήζη, *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1993

Τέρυ Ίγκλετον, *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003

Τζον Ριντ, *Δέκα μέρες που συγκλόμισαν τον κόσμο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2011

Τζον Ριντ, *Πως λειτουργούν τα Σοβιέτ*, Εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, Αθήνα, 1997

Τζον Χόφμαν, *Πέραν του Κράτους – Μια εισαγωγική κριτική*, Εκδόσεις Στάχυ, 1997

Τζορτζ Λιχτχάιμ, *Σύντομη Παγκόσμια ιστορία του σοσιαλισμού*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα, 1976

Φρανσουά Φυρέ – Ντενί Ρισέ, *Η γαλλική επανάσταση*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» - Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 1997

Φρίντριχ Ένγκελς, *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005

Φρίντριχ Ένγκελς, *Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010

Χέλμουτ Γκρούμπερ, *Επανάσταση στην Ευρώπη (1917 – 1923)*, Εκδόσεις Κομμούνα, Αθήνα, 1985

Carl Schmitt, *Η θεωρία του Αντάρτη – Παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα, 1990

Donald Sassoon, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού – η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό αιώνα, Α' τόμος - Ανάπτυξη και σταθεροποίηση*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000

Edward H. Carr, *Η Εικοσαετής Κρίση 1919 - 1939 – Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, Γ' Έκδοση*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2002

Eric J. Hobsbawm, *Επαναστάτες*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2008

Eric J. Hobsbawm – Terence Ranger – David Cannadine – Bernard Cohn – Prys Morgan – Hugh Trevor Roper, *Η επινόηση της παράδοσης*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2004

Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων – Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, Γ' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1999

Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2000

Eric J. Hobsbawm, *Συναρπαστικά Χρόνια – Μια ζωή στον 20ό αιώνα, Β' Έκδοση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2004

Hans Morgenthau, *Επιστήμη και Πολιτική της ισχύος*, Εκδόσεις Τουρίκη, Αθήνα, 2011

Kenneth N. Waltz, *Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011

Martin Carnoy, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1990

Martin Wight, *Διεθνής Θεωρία – Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1998

Robert Gilpin, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, Γ' Έκδοση*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2007

Robert Jackson – Georg Sørensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων – Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006

Serge Berstein, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20ό αιώνα*, Εκδόσεις Ποιότητα – Hachette, Αθήνα, 2007

Βιβλιογραφία

Edward H. Carr, *International relations between the two World Wars 1919-1939*, MacMillan Press Ltd, London, 1979

Ernesto Che Guevara, *Obra Revolucionaria*, Ediciones Era, México, 1968

Frederick Engels, *The condition of the working class in England*, Progress Publishers, Moscow, 1973

George F. Kennan, *Russia Leaves the War*, Princeton University Press, New Jersey, 1956

Golo Mann, *The History of Germany since 1789*, Pimlico, London, 1996

Jane Degras, *The Communist International 1919-1943 Documents, Volume 1*, Royal Institute of International Affairs, London, 1971

John Peter Netti, *Rosa Luxemburg*, Oxford University Press, London, 1969

Kevin McDermott – Jeremy Agnew, *The Comintern*, MacMillan Press Ltd., London, 1996

Patricia van der Esch, *La Deuxième Internationale 1889-1923*, Librairie Marcel Rivière, Paris, 1957

Rosa Luxemburg, *La crise de la social – democratie*, Textes, Éditions Sociales, Paris, 1969

Serge Wolikow, *Le Front Populaire en France*, Éditions Complexe, Paris, 1996

V.I. Lenin, *Speeches at Congresses of the Communist International*, Progress Publishers, Moscow, 1972

Εφημερίδες

Αλέκος Χατζηκώστας, *Η βία του αστικού κράτους και η επαναστατική βία*, Άρθρο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 10/08/2002, σελ. 8

Β.Ι. Λένιν, *Λόγος ενώπιον της Πανρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής – 15/07/1918*, Ένθετο στην εφημερίδα *Το Βήμα* 3/11/2002, σελ. 6

«Γερμανία Νοέμβρης 1918 – Γενάρης 1919», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 10/01/2010, σελ. 11

«Η δημιουργία της ΕΣΣΔ», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 31/12/2010, σελ. 11

«Η δίκη της Λεψίας», Ένθετο στην Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 17/9/2000, σελ. 10

«Ο ρόλος της Σοβιετικής Ρωσίας», Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 28/08/05, σελ. 11

Πηνελόπη Παχή, «*Η..Αγία Οικογένεια*», Άρθρο στην εφημερίδα *Αυριανή* 11/09/2011, σελ. 4

Στέφανος Κρητικός, *Βλαδίσμηρος Τιλτς Ουλιάνοφ Λένιν – Θεμελιωτής του μαρξισμού στην εποχή του ιμπεριαλισμού*, Ένθετο στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 23/04/2000, σελ. 16

Περιοδικές Εκδόσεις

Β.Ι. Λένιν, *Για το Κράτος – διάλεξη στο πανεπιστήμιο Σβερντόφ στις 11/7/1919*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 4/2010, σελ. 93

Γιώργος Πολυμερίδης, *Για τη σχέση Οικονομίας και Πολιτικής*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 2/2001, σελ. 106

Ελισαίος Βαγενάς, *Ο ταξικός χαρακτήρας και η διαπάλη στις διεθνείς σχέσεις*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 6/2009, σελ. 37

Καρλ Λίμπκνεχτ, *Δύο Σημειώματα*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 1/2011, σελ. 45

Κύριλλος Παπασταύρου, *Αστική και ομορτοουνιστική πολεμική στη σοσιαλιστική οικοδόμηση στον 20ό αιώνα*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 1/2010, σελ. 11

Λίνα Κροκίδη – Κύριλλος Παπασταύρου, *Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος – η όξυνση της ταξικής πάλης*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 4/2010, σελ. 39

Πλοίαρχος Prof. Dr. sc. Phil. W. Scheler, *Νέα Στρατιωτική Σκέψη*, *Militärwesen*, Βερολίνο, τεύχος 2/1990, σελ. 18

Ali Ruckert, *Luxemburg and the October Revolution. The existence of real socialism forced the capital in Luxemburg to agree with concessions*, *International Communist Review*, Issue 2/2010-2011, σελ. 51

Dieter Hillebrenner, *Αναθεώρηση της ταξικής αντίληψης για την ειρήνη, τον πόλεμο και τις ένοπλες δυνάμεις*, Περιοδικό *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τεύχος 1/2011, σελ. 144

Herwig Lerouge, *How the October Revolution and the Soviet Union contributed to the Labour Movement in Western Europe, and more particularly in Belgium*, *International Communist Review*, Issue 2/2010-2011, σελ. 7

Prof. Dr. Reinhard Brühl, *Για το νόημα της στράτευσης*, Επιτροπή αλληλεγγύης για τα θύματα των πολιτικών διώξεων στη Γερμανία, Βερολίνο, τεύχος 26, Μάιος 2006, σελ. 16

Waldemar Gurian, *The foreign policy of Soviet Russia*, The Review of Politics, Vol. 5, No.2 April 1943, Cambridge University Press, σελ. 177

Wolfgang Scheler, *Νέα Σκέψη για τον πόλεμο και την ειρήνη στον ΝΒΑ*, έκδοση Wolfgang Wünche «*Ανάπαυση! Για την ιστορία του Εθνικού Λαϊκού Στρατού*», Εκδόσεις Ost, Βερολίνο, 1998, σελ. 516

Διαδίκτυο

Ανδρέας Απάλογλου, *Η πανουργία της δύναμης*, άρθρο στο <http://www.e-telescope.gr>, (Ημερομηνία δημοσίευσης 16/01/2007)
<http://www.e-telescope.gr/el/international-issues/87-2010-03-29-20-43-08>

Απόστολος Χατζηπαρασκευαΐδης, *Σημειώσεις για την ιστορίας της 2 ½ Διεθνούς*, Περιοδικό *Θέσεις*, τεύχος 46, περίοδος: Ιανουάριος-Μάρτιος 1994
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=441&Itemid=29

Β.Ι. Λένιν, *Οι Τρεις Πηγές και τα Τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού*, Διαδικτυακό αρχείο Β.Ι. Λένιν (2003)
<http://marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1913/03/three.htm>

Δημήτρης Δημούλης – Χριστίνα Γιαννούλη, *Έθνη, τάξεις, πολιτική. Αναφορά στις μαρξιστικές επεξεργασίες για τον πόλεμο- Μέρους Γ'*, Περιοδικό *Θέσεις*, Τεύχος 40, περίοδος: Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1992
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=385&Itemid=29

Δρ. Απόστολος Παπακωνσταντίνου, «*Θα αποκτήσουμε ποτέ σοβαρό κοινωνικό κράτος;*», Εφημερίδα *Πρώτο Θέμα*, (Ημερομηνία δημοσίευσης 2/9/2007)
http://www.ompop.gr/site/index.php?option=com_content&task=view&id=61&Itemid=1

«*Η συμβολή της σοσιαλδημοκρατίας στην άνοδο του φασισμού και οι πλαστογράφοι της ιστορίας*», Ένθετο στην Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* 21/08/2011, (Διαδικτυακή Έκδοση)
<http://www1.rizospastis.gr/page.do?publDate=21/8/2011&id=13662&pageNo=1&direction=-1>

Ρούσος Βρανάς, *Μεγάλες Επαναστάσεις: Στις φλόγες του Κόκκινου Οκτώβρη*, Εφημερίδα *Τα Νέα*, 01/09/2010, (Διαδικτυακή έκδοση) <http://www.tanea.gr/politismos/article/?aid=4591981>

Φρίντριχ Ένγκελς, *Ο δημοκρατικός Παν-σλαβισμός*, 14/02/1849 *Νέα Εφημερίδα του Ρήνου*, Διαδικτυακό αρχείο Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς,
<http://marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1849/02/14/slav.htm>

Daniel Bensaid, *Στρατηγική και Κόμμα*, περιοδικό *Θέσεις*, Τεύχος 26, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1989,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=245&Itemid=29

Fritz Stern, "Imperial Hubris", <http://www.project-syndicate.org/commentary/stern2/English>, (Ημερομηνία δημοσίευσης 08/01/2008)

Karl Marx, *The Future Results of the British Rule in India*, *New-York Daily Tribune*, August 8, 1853 MECW Volume 12, p. 217, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/07/22.htm>

Marian Sawer, *The genesis of State and Revolution*, *Socialist Register*: Vol. 14, 1977, σελ. 212 <http://socialistregister.com/index.php/srv/issue/view/412>

Marx/Engels, *Collected Works*, Vol. 5, *The German Ideology*, publ. 1975 <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/index.htm>

Maurice Agulhon, *Η Γαλλική Δημοκρατία και τα σύμβολά της*, ενότητα στην ιστοσελίδα της Γαλλικής Πρεσβείας στην Ελλάδα, <http://www.ambafrance-gr.org/spip.php?article570>

Ralph Miliband, *Marx and the State*, *Socialist Register*: Vol. 2, 1965, σελ. 278 <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5961/2857>

Robert G. Gilpin, *The richness of the tradition of political realism*, *International Organization*, Volume: 38, Issue: 2, The MIT Press, 1984, σελ. 287-304, <http://www.journals.cambridge.org/> (Ημερομηνία δημοσίευσης 22/05/2009)

«*The Republic Collapses*», άρθρο στον ιστότοπο *The History Place* στην ενότητα «The Rise of Adolf Hitler», <http://www.historyplace.com/worldwar2/riseofhitler/collapse.htm>, 1996

V.I. Lenin, *Anarchism and Socialism* (1901), V.I. Lenin Internet Archive, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/dec/31.htm>

V.I. Lenin, *The tasks of the Russian Social-Democrats*, V.I. Lenin Internet Archive, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1897/dec/31b.htm>

V.I. Lenin, *The urgent tasks of our movement*, V.I. Lenin Internet Archive, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1900/nov/tasks.htm>